МАГАБГАРАТА
АРАНЬЯКАПАРВА АБО ЛІСОВА
КНИГА ТРЕТЯ

Переклад з російської котрогось за виданням перекладу з санскриту Я.В. Василькова та С.Л. Невелевої

ЗМІСТ

ОПОВІДЬ ПРО ЖИТТЯ В ЛІСАХ....2
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ЖИТТЯ В ЛІСАХ....11
ОПОВІДЬ ПРО ВБИВСТВО КІРІМРИ....12
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ВБИВСТВО КІРІМРИ....14
ОПОВІДЬ ПРО КИРАТУ....14
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО КИРАТУ....43
ОПОВІДЬ ПРО СХОДЖЕННЯ НА НЕБО ІНДРИ....45
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО СХОДЖЕННЯ НА НЕБО ІНДРИ....51
ОПОВІДЬ ПРО НАЛА....51
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО НАЛА....74
ОПОВІДЬ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ДО ТІРТХ....75
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ДО ТІРТХ....139
ОПОВІДЬ ПРО ВБИВСТВО ДЖАТАСУРИ....146
ОПОВІДЬ ПРО БИТВУ З ЯКШАМИ....147
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО БИТВУ З ЯКШАМИ....163
ОПОВІДЬ ПРО УДАВА....164
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО УДАВА....169
ОПОВІДЬ ПРО БЕСІДИ МАРКАНДЕЙЇ....169
РОЗПОВІДЬ ПРО РИБУ....174
РОЗПОВІДЬ ПРО ЖАБУ....182
РОЗПОВІДЬ ПРО ДХУНДХУМАРУ....185
РОЗПОВІДЬ ПРО ЖІНОЧУ ВІДДАНІСТЬ....188
РОЗПОВІДЬ ПРО БЕСІДУ БРАХМАНА З МИСЛИВЦЕМ....190
РОЗПОВІДЬ ПРО АНГІРАСІВ....199
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО БЕСІДИ МАРКАНДЕЙЇ....212
ОПОВІДЬ ПРО БЕСІДУ ДРАУПАДІ ТА САТЬЯБХАМИ....214
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО БЕСІДУ ДРАУПАДІ ТА САТЬЯБХАМИ....216
ОПОВІДЬ ПРО ПОХІД ДО СТАНУ ПАСТУХІВ....216
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ПОХІД ДО СТАНУ ПАСТУХІВ....229
ОПОВІДЬ ПРО СУМ ПОРОДЖЕНИЙ СНОМ ПРО АНТИЛОП....229
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО СУМ ПОРОДЖЕНИЙ СНОМ ПРО АНТИЛОП....229
ОПОВІДЬ ПРО ДРОНУ РИСУ....229
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ДРОНУ РИСУ....232
ОПОВІДЬ ПРО ВИКРАДЕННЯ ДРАУПАДІ....233
РОЗПОВІДЬ ПРО РАМУ....239
РОЗПОВІДЬ ПРО САВІТРІ....255
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ВИКРАДЕННЯ ДРАУПАДІ....263
ОПОВІДЬ ПРО ТЕ, ЯК ІНДРА ОДІБРАВ СЕРЕЖКИ У КАРНИ....264
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ТЕ, ЯК ІНДРА ОДІБРАВ СЕРЕЖКИ У КАРНИ....272
ОПОВІДЬ ПРО ДОЩЕЧКИ ДЛЯ ДОБУВАННЯ ВОГНЮ....273
КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ДОЩЕЧКИ ДЛЯ ДОБУВАННЯ ВОГНЮ....279

ОПОВІДЬ ПРО ЖИТТЯ В ЛІСАХ

Розділ 1

Джанамеджайя запитав:

Отже, нечестиві сини Дхрітараштри з радниками своїми по-шахрайськи обіграли партхів у кості, прогнівали їх зухвалими словами й тим посіяли велику ворожнечу. Як же діяли, о найповажніший двічінароджений, в той давній час прабатьки мої, нащадки Куру? Як, раптово втративши царську владу й зустрівшись із лихом, лісами блукали Партхи, рівні самому Індрі полум'яністю духу? Хто пішов за ними, осягнутими лихою годиною? Чим годувалися великі духом Партхи, які справи вершили, у яких краях жили? Як, о найповажніший брахмане, минали для цих героїв, нищителів недругів, дванадцять років життя в лісах? І, як царівна Драупаді, найчарівніша з жінок, незмінно правдомовна, вірна подружньому обов'язку, причетна до великої долі, яка нічим не заслужила злиднів, вступила у похмуре лісове житло? Про все це повідай мені докладно, о володарю скарбу тапасу![1] Велике моє нетерпіння, аби почути з вуст твоїх, о брахмане, розповідь про подвиги героїв, наділених надміццю і ратним запалом!

Вайшампаяна відповів:

Отже, коли нечестиві сини Дхрітараштри з радниками своїми по-шахрайськи обіграли в кості й прогнівали їх, Партхи покинули Місто слона. Вони взяли із собою Драупаді та у всеозброєнні виступили через міські ворота Вардхамана, тримаючи шлях на північ.[2] Вої-колісничні, очолювані Індрасеною, з усіма дружинами й чотирнадцятьма слугами їхали за ними на швидких колісницях.

Дізнавшись про їх відхід у вигнання, засмутилися містяни. Забувши про обережність, збиралися вони і один одному так говорили, без угаву гудячи Бгішму, Дрону, Відуру, а також сина Готами: «Пропадемо ми всі, і роди, і сім'ї наші, якщо нечестивець Дурьйодхана за допомогою Субали, Духшасани й Карни зійде на царство. Адже там, де лиходій на лиходіїв же опираючись, править царством, немає ні родових підвалин, ні доброзвичайности, ні дхарми, ні артхи — звідки ж узятися там добробуту? Дурьйодхана, жадібний, марнославний, низький у помислах, від природи безсоромний, ненавидить усіх хто в чомусь його перевершує. Натомість він дружній з людьми, що відійшли від добрих звичаїв. Усьому світу загрожує загибель, якщо тільки запанує Дурьйодхана. Підемо ж краще й ми всі слідом за пандавами. Скромні, жалісливі, вкриті славою ці великі духом мужі, що тріумфують над недругами, так само як і над власними почуттями, з'єднані єдиною метою наслідування дхармі!».

Сказавши такі слова, містяни дружно пішли за пандавами. Шанобливо склавши долоні, звернулися вони до синів Кунті й Мадрі: «Благо вам! Але ж куди ви йдете, залишаючи нас у цій тяжкій долі? Куди б ви не пішли, ми теж підемо за вами. Всі ми були глибоко засмучені, почувши про те як не відають жалости вороги й підступом узяли гору над вами. Не личить вам залишати нас тут. Адже ми — ваші вірні й віддані друзі, що невпинно піклуються про ваше благо. Не дайте ж усім нам загинути в царстві, керованому бридким царем! Почуйте, о мужі-тури, ми повідаємо вам про те, як від причетности до поганого чи доброго почину народжуються пороки та гідності.

Як запашна речовина надає одягу, водам, землі й зернам сезаму квіткового запаху, так причетність доброму породжує чесноти. Спілкування з невігласами породжує пута омани, а спілкування із праведними день у день народжує чесноту. Тому той хто прагне до найвищого спокою, повинен шукати спілкування з людьми навченими, зрілими, благополучними, добрими, що віддаються подвижництву. Варто присвятити себе служінню тим, у кого народження, мудрість і діяння — всі три рівно бездоганні. Спілкування з такими людьми переважає навіть над вивченням шастр. Хоч і не діючи, але перебуваючи в колі благочестивих праведників, ми можемо отримати благу заслугу. Догоджаючи ж грішникові, самі впадаємо у гріх. Від споглядання нечестивих, від їхніх доторків, бесід і близькости з ними, зменшується чеснота, і вже не може людина досягти досконалости. Ось і розуміння людське, від спілкування з негідними знижується, з людьми посередніми — усереднюється, при спілкуванні ж з кращими людьми наближається до досконалости. Всі чесноти, які прославлені в цьому світі як джерела дхарми, артхи й ками, сповіщені Ведами, що втілюються в життєвих людських справах, високо шановані мудрими, — всі ці благі якості властиві вам укупі й кожному окремо. Ми ж, шукаючи собі блага, бажаємо жити біля людей, сповнених чеснот!».

Юдхіштхіра мовив:

Щаслива доля наша, коли народ на чолі із брахманами, спонукуваний любов'ю і жалем, наділяє нас чеснотами, яких ми не маємо. Від себе й від братів моїх звертаюся до вас із проханням: нехай любов і співчуття до нас не дозволять вам ухилитися від її виконання. Цар Дхрітараштра, Відура, дід Бгішма, мати й більшість друзів моїх, змучені тугою й сумом, залишилися в Місті слона. Якщо ви бажаєте нам добра, то підтримайте їх дружно і ретельно. Заприсягшись супроводжувати нас, далеко пішли ви від хат. Повертайтеся назад і зверніть повні любов'ю серця ваші до моїх близьких, які залишилися заставою нашого повернення. Ось яка головна турбота лежить у мене на серці. Якщо виконаєте це, як треба, то порадуєте мене й виявите мені повагу.

Вайшампаяна сказав:

Так Юдхіштхіра, цар справедливости, напучував своїх підданих. Вони ж, засмучені, видали розпачливий, страдницький крик: «Горе нам, о царю!». Важко стражденні, змучені скорботою, наблизилися

вони до пандавів для прощання і неохоче попрямували назад, продовжуючи перераховувати чесноти Партхи.

Після відходу городян Пандави зійшли на колісниці й відправилися на берег Джахнави, до великої смоківниці Прамана.[3] Прийшовши до неї наприкінці дня, герої окропилися святими водами і розташувалися там на ніч. Пригноблені лихом, Пандави провели цю ніч на одній воді. З любови до них, деякі брахмани — з вогнем і без вогню,[4] — хто із близькими своїми, хто з юрбами учнів, прибули туди слідом за ними. В колі цих мудреців, вправних у бесідах, о брахмане, цар Юдхіштхіра сяяв величчю. В ту прекрасну, але грізну годину присмерку, коли розвели вони свої вогні, зав'язалася бесіда, супроводжувана звучанням ведійських гімнів. Всю ніч, безперервно, найславетніші з брахманів ніжними, лебединими голосами тішили й підбадьорювали царя Юдхіштхіру, найдостойнішого з роду Куру.

Так вістить розділ перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 2

Вайшампаяна мовив:

Ледь зайнявся світанок, невтомні в діяннях Партхи зібралися йти у ліси. Але тут постали були перед ними брахмани, що живуть милостинею. Цар Юдхіштхіра, син Кунті, сказав їм: «Усе в нас, нещасних, віднято: і майно, і царство, і велич. Ми йдемо до лісу, де будемо жити, харчуючись плодами, корінням, дичиною. Багато лих у лісі, багато хижаків, змій. Гадаю я, не минете ви там лиха.

Самим богам загрожує загибель, якщо викличуть вони на брахманів злидні, — яка ж мені за те буде кара? Поверніться, о брахмани, в краї, вам бажані!».

Брахмани рекли:

Куди б не йшов твій шлях, ми готові розділити його з тобою, о царю! Чи можеш ти покинути нас, віддано люблячих тебе, що прозріли благу суть дхарми! Адже й боги проявляють жаль до тих, хто віддано шанує їх, особливо ж — до брахманів, якими рухає благочестя.

Юдхіштхіра мовив:

Двічінароджені, я сам завжди безмежно й віддано любив брахманів. Але викликати на вас, друзів моїх, лихо для мене рівнозначно погибелі. Колись плоди, коріння і дичину доставляли мені мої брати, нині ж, породжений скорботою розпач скаламутив їхню свідомість. Образа, нанесена Драупаді, викрадення царства й пережиті страждання ввергнули їх у зневіру. Чи можу я тепер обтяжувати їх турботами!

Брахмани сказали:

Вижени із серця, о царю, турботу про нашу їжу. Ми підемо за вами й самі будемо збирати дарунки лісу. Духовним зосередженням і молитвами ми принесемо тобі благо, а нудьгу в лісі розвіємо розповідями усяких належних випадку історій.

Юдхіштхіра сказав:

Це вірно: мені любо бувати із брахманами. Але я впав у нестаток і бачу в цьому ніби застереження для себе. Якщо ви з любови до мене почнете терпіти незаслужені злидні, харчуючись лишень тим, що самі ж назибрали, — як же мені бачити це! Хай покриє ганьба нечестивих синів Дхрітараштри!

Вайшампаяна сказав:

Із цими словами цар Юдхіштхіра впав додолу обливаючись слізьми. Тут один двічінароджений, мудрець на ім'я Шаунака, досвідчений в Санкхьї та Йозі, що полюбив споглядання Атмана, звернувся до нього з такою мовою: «Невіглас день у день знаходить сотні причин для страху, тисячі — для суму, але не така ж бо освічена людина. Люди, подібні тобі, обдаровані розумом, уникають причетности діянням, які туманять знання та заплямовані багатьма скверн ами, згубними для добробуту. Знання, досяжне вивченням шруті й смріті, що виганяє все не благе, зветься «восьмичастинним». Ти маєш це знання, о царю! Такого, як ти, ні втрата багатств, ні труднощі, ні нещастя близьких, ні страждання душі й тіла не мають сил позбавити бадьорости духу. Послухай, я сповіщу тобі шлоки, які дарують міцність духу, як вони були колись проспівані великосущим Джанакою:

«Цей світ, змучений стражданням, що проникають у плоть і свідомість. Почуй, який є засіб зцілити їх, обох разом і кожне окремо. Страждання плоті породжується чотирма причинами: хворобою, дотиком до шкідливого, стомленням, відлученням від бажаного. Для лікування хвороб плоті та свідомости засоби використовуються двоякі: з одного боку — термінове застосування цілющих засобів, з іншого боку — правильні роздуми. Отож, якщо лікар мудрий, то він насамперед прагне приємними бесідами, які дають хворому блаженство, лікувати хвороби свідомости. Адже від хвороби свідомости все тіло запалюється. Так розпечена куля, кинута в посудину, нагріває воду. Але як вода гасить полум'я, так щира мудрість лікує хворобу свідомости. Коли ж свідомість зцілена, приходить полегшення й тілу.

Корінь хвороб свідомости слід вбачати у прихильности. Спонукувана прихильністю, чіпляється душа до об'єктів і пізнає страждання. Корінь страждань — у прихильности, причина страхів — у прихильности. Прихильність несе людям і радісне збудження і скорботу, і виснаження від тяжкої праці. Прихильністю породжується пристрасть до насичення органів почуттів і пристрасть до зовнішніх об'єктів. Із цих двох, кажуть, перша — згубніша. Як полум'я, проникнувши в дупло, спалить без залишку все дерево з коренем його, так і погань пристрасти, нехай навіть найменша, людину, що прагне до дхарми, тягне до загину.

Щоб стати відстороненим, мало розлучитися з об'єктом прихильности. Справді відсторониться від близькости з нею той, хто бачить всі її скверни, для кого далекі й мстивість і жага володіння. Тому прихильність до друзів, прихильників, до нажитих багатств, тілесну по своїй природі, потрібно усувати за допомогою знання. Як не втримається крапля води на листі лотосу, так не торкнеться прихильність кращих з людей, знавців шастр, духовно довершених, сповнених знання. Того, в кому прокинулася пристрасть, долають бажання. В ньому пробуджується бажання, потім народжується пекуча жага. Ця жахлива, грішна жага породжує в людях безперестанну суєтність, втягує їх у гріх, спонукає до безлічі беззаконь. Щасливі ті, хто позбувся від цієї жаги, від якої повік не позбудуться люди дурні, жаги, що не висихає з втратою сил, довічної недуги. Ні початку, ні кінця немає в цієї жаги, що вкоренилася в людській плоті. Вона пожирає живі істоти, мов Вогонь не з черева породжений.[5]

Як дрова знищуються вогнем, ним же вигодувані, так і люди, духовно недосконалі, гинуть від вродженої своєї жадібности. Як страшиться смерти всякий, хто наділений життям, так і власник багатства перебуває в постійному страху перед водою, вогнем, злодіями, царем і своїми ж родичами. Залиш м'ясо на повітрі — його склюють птахи, на землі — пожеруть звірі, у воді — риби. Так само всі готові пожерти і людину, яка володіє багатством. Для тих хто ним володіє, багатство обертається злом. Ніколи не пізнати добробуту тому хто шукає його через збагачення. Варто людині лише заволодіти багатством, як зростають у свідомости її всілякі омани. Мудреці знають, які смертним загрожують лиха, що виникають від багатства: це духовна злиденність, гординя, самоомана, суєтність і страх. Добуваючи багатство — страждаємо, оберігаючи його — страждаємо, убуває воно — страждаємо, втрачаємо — страждаємо, витрачаємо — страждаємо. Часом і вбивають люди один одного через багатство. Важко розставатися з багатствами, але й ретельне його зберігання не приносять щастя. Йому завжди супроводжує страждання, тож, якщо втратиш багатство, не варто засмучуватися. Дурні — усі у своїй незадоволености. Задоволености досягають мудрі. Жага не має меж. А в задоволености вкладене найвище блаженство. Тому мудрі вважають задоволеність кращим зі скарбів цього світу. Не вічна наша тілесна оболонка, не вічна юність і саме життя, не вічно нажите багатство, не вічна влада, не вічний союз люблячих — і тому хай не спокуситься мудрець нічим із цього! Коли доводиться розлучитися з накопиченим, хто в силі перенести викликані цим страждання? Але ж не було ще такої людини, яка зберігаючи придбане, уникла б усіляких тривог. Тому праведники підносять хвали тому, хто байдужий до мирських благ. Адже краще зовсім не калятися брудом, ніж після відмиватися від нього.

Воістину, не личить тобі бажати мирських благ, о Юдхіштхіро! Якщо вважаєш обов'язком своїм чинити згідно із дхармою, то позбудься цілком бажань!»

Юдхіштхіра мовив:

Я прагну розбагатіти не для того, щоб самому споживати від володіння багатством. Я прагну до цього з однією лише метою — прокормити брахманів, аж ніяк не зі своєкорисливости. Чи може людина, подібна мені, несучи обов'язки домогосподаря, не годувати і не підтримувати тих, о брахмане, хто супроводжує його в мандрах? Всім живим істотам приписано ділитися одне з одним. Тому всякий голова родини зобов'язаний підтримувати дарами тих, хто не веде свого господарства. У благочестивих господарів завжди має знайтися місце в будинку для гостя, вода для пиття, трава на підстилку, і по-четверте, ласкаве слово. Стомленому треба надати ложе, хто стомився стояти — сидіння, голодному — їжу, спраглому — води. Привітністю погляду, добротою серця, ласкавими словами варто обдаровувати гостя. Нехай господар, встаючи, йде йому назустріч, нехай робить йому належні почесті. Невиконання агніхотри, неповага до корів, неповага до гостей і родичів, до дітей, дружин, слуг — суть гріхи, які ведуть до загибелі. Ніхто не сміє готувати їжу тільки для себе. Ніхто не сміє без потреби різати худобу. Хай не посміє також споживати їжу свою, не піднісши її спершу, за звичаєм, богам і пітарам. Ранком і ввечері слід робити жертвопринесення, іменоване вайшвадева, розкидаючи на землі їжу для собак, собакоїдів [6] і птахів. Самому харчуватися належить лише вігхасою та амрітою. Вігхаса — це залишки від учти домашніх. Амріта — залишки від жертвопринесення. Говорять, що, якщо домогосподар в діяльности своїй тримається цих правил, тим самим він слідує найвищій дхармі. А яка твоя думка про це, о брахмане?

Шаунака відповів:

Ой леле! Як перекручено все в цьому світі! Від чого відвертає лик свій праведник, то для нечестивця — джерело насолоди. Часом люди неосвічені, спонукувані згубною пристрастю, поневолені чуттєвістю, харчуються по обітниці вігхасою, сподіваючись в майбутньому народженні наситити свою утробу й дітородний орган! А буває, що й мисляча людина, якщо потьмарена її свідомість, спокушається оманними органами почуттів з праведної путі, як колісничний — неслухняними, збожеволілими від збудження кіньми. Коли шість почуттів зустрічаються з об'єктом,[7] від них миттєво народжується свідомість обумовлена початковим цілісним образом. В тої людини, чий розум притягнений до об'єкта сукупності почуттів, народжується пекуча жага, і вона втягується у діяльність. І тоді, корячись бажанню, підкріпленому енергією цілісного образу, простромлена стрілами об'єктів, впадає вона у вогонь бажань, буцім комаха, летячи на світло, падає у полум'я. Тоді обжерливість та інші втіхи потьмарюють її розум. Загрузнувши у грішній омані, прийнятій нею за щире блаженство, людина та, о володарю народу, не усвідомить більше себе. Ось так і ввергається вона у сансару і, крутячись немов колесо, переходить під впливом невідання, жаги й вантажу минулих діянь із одного лона в інше, знову й знову відроджуючись у різних видах істот, від Брахми

до стебла трави, то на землі, то у воді, то у повітряному просторі. Така доля дурнів. А тепер слухай про долю розумних, прихильних дхармі й благочестю, що шукають блаженства на шляху звільнення.

Як говорить вислів Вед: дій, але відсторонися від плодів діяння свого! Тільки тоді дотримаєшся ти всіх цих дхарм безкорисливо, а не із себелюбности. Приношення жертв, навчання, дарування, подвижництво, правдивість, всепрощення, смиренність, некорисливість — такий, говорять, восьмичастинний шлях дхарми. Перші його чотири гілки ведуть шляхом предків. Але тільки всі запропоновані дії слід робити безкорисливо, а не із себелюбности. Інші чотири гілки — це шлях богів,[8] яким завжди прямують праведники. Хто очистив свій дух, нехай іде восьмичастинним шляхом. Допускаючи тільки благі помисли, приборкавши належним чином почуття, ревно виконуючи найтяжчі обітниці, догоджаючи, як ведеться, наставникам, суворо дотримуючись правил харчування, процвітаючи, як слід, у навчанні, відсторонившись повністю від плодів діянь, назавжди припинивши діяльність думки — тільки так повинен жити той, хто бажає перемогти сансару! Позбувшись від пристрастей і злости, боги отримали панування над світом. Володіючи йогічною всемогутністю, рудри, садхьї, адітьї, васу та обоє Ашвінів підтримують існування всього живого. Так і ти, о Каунтейє, затвердившись у повній безпристрасности, постарайся шляхом подвижництва знайти досконалість і дарунок чудотворства. Ті досконалості, що передаються від батька з матір'ю, а також досягаються добрими справами, уже знайдені тобою. Прагни ж тепер добути для себе й цю, в подвижництві отриману здатність, щоб прокормити брахманів! Кому ця здатність дана, той може зробити все, чого б не побажав у милосерді своєму. Віддайся ж праці подвижництва, і ти здійсниш своє бажання!

Так вістить розділ другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 3

Вайшампаяна мовив:

Вислухавши слова Шаунаки, Юдхіштхіра, син Кунті, у супроводі братів, пішов до свого сімейного жерця і сказав йому: «Не варто було б цим брахманам, що засвоїли знання Вед, супроводжувати мене в моєму вигнанні. Багато лих осягли мене, і я не маю сил забезпечити їм захист. І залишити їх не можу, і дарами підтримувати не здатний. Як мені тут бути, роз'ясни шановний!». На якийсь час Дхаумья, найповажніший з охоронців закону, віддався роздумам, щоб знайти шлях, згідний із дхармою, а потім відповідав Юдхіштхірі:

«Були часи, коли всі живі створіння сильно страждали від голоду.[9] Тоді Савітар-Сонце, немов рідний батько, перейнявся до них жалем. Рушивши північним шляхом, зібрав він своїми променями наділену життєдайним теджасом вологу, а потім повернувся південним шляхом [10] і проникнув усередину землі. Обернувся він полем-лоном, і в ньому Цар рослинності, зігнавши у хмари весь теджас, який носився паром у піднебесся й проливши униз вологу, породив рослини. Запліднене теджасом Місяця, Сонце, яке перебувало в землі, породило їх на світло. Ці рослини, наділені шістьма смаковими соками,[11] придатні для жертви і становлять їжу всіх живих істот на землі. Воістину, їжа всіх наділених життям істот створена із Сонця, тому воно і є батьком всіх істот. До нього звернися по допомогу! Всі великі духом царі, що піднялися над гріхом як шляхетністю походження, так і власними благими діяннями, підтримують своїх підданих, віддаючись високим трудам подвижництва. Бгіма, Картавірья, Вайнья і Нахуша оберігали народ свій від лих, перебуваючи в самадсі, віднайденій діяннями подвижництва і йогою. От і ти, чий дух спрямований до дхарми, ти, що підняв себе над гріхом добрими справами, віддайся, як велить тобі дхарма, подвижництву й тим забезпеч їжу для брахманів!»

Почувши вчасно вимовлені слова Дхаумьї, цар справедливости, чистий духом Юдхіштхіра віддався найсуворішому подвижництву. Приношеннями квітів і жертовної їжі благочестивий цар віддав шану Творцеві дня, а потім приступився до діянь Йоги. Перемігши почуття, харчуючись лише повітрям, він увійшов у води Ґанги [12] і почав робити пранаяму.[13]

Джанамеджайя спитав:

Як же зумів той бик-каурава, цар Юдхіштхіра, переймаючись благом брахманів, умилостивити шануванням доблесного Сурью?

Вайшампаяна відповів:

О царю, зроби спершу необхідне очищення, зосередься й слухай уважно. Не зволь квапити мене, і я викладу тобі все без єдиного недогляду. Ось які сто вісім [14] милостивих імен бога повідомив Дхаумья найбільшому духом Партсі. Почуй їх, о велемудрий!

Сурья, Арьяман, Бхага, Тваштрі, Пушан, Арка, Савітар, Раві, Променистий, Ненароджений, Час, Смерть, Творець, Джерело світла, Земля і Води, Сяйво й Небо, Вітер, Вишня межа, Сома, Бріхаспаті, Шукра, Будха і Ангарака, Індра, Вівасван, Випромінювач жару, Яскравий, Шаурі або Тихохідний, Брахма, Вішну, Рудра, Сканда, Вайшравана, Яма, Полум'я блискавки, Полум'я черева, Народжений паливом, Володар всякого запалу, Прапор дхарми, Творець Вед, Завершення Вед, Носій Вед, Кріта, Трета, Двапара й Калі, Притулок усіх безсмертних, Кала, Каштха і Мухурта, Пакша, Місяць і Пора року, Творець року, дерево Ашваттха, Колесо часу, Світорясний, Пуруша, Споконвічний, Володар Йоги, Явленно-невиявлений, Неминущий, Охоронець світу, Охоронець істот, Всетворець, Гонитель пітьми, Варуна, Океан, Світло, Хмара, Подавець життя, Згубник недругів, Притулок істот, Володар істот, Вмістище всіх істот, Скарб, Золото, Першосуть, Виконавець бажань, Всеперебуваючий, Переможний, Превеликий, Подавець дарунків,

Бистрохідний, Джерело життєвої сили, Дханвантарі, Димознаменний, Першобог, Дитя Адіті, Дванадцятисутній, Багрянолотосоокий, Батько, Мати, Прабатько, Ворота неба, Брама творення, Брама порятунку, Небо богів, Творець плоті, Прояснений дух, Душа всього, Всюдисущий, Душа рухомого і нерухомого, Тонка сутність, Осередок дружелюбности![15]

Ці сто вісім святих імен великого духом, славетного Сурьї сповістив колись великий духом Шакра. Від Шакри дізнався їх Нарада, від нього — Дхаумья, а Юдхіштхіра, прийнявши ці знання від Дхаумьї, знайшов виконання всіх бажань. Розмісти ж у серці своєму того, хто шанується богами, пітарами, ганами і якшами, того, кого прославляють пішачи, сіддхи, асури, того, хто сяє, подібно Пожирателю жертв, як чисте золото — блискучого Бхаскару! Кожний, хто при сході сонця, поринувши в споглядання, повторить ці імена, хай знайде чоловіче потомство, купи золота й дорогих каменів, спогади про всі колишні свої народження, легкість засвоєння й твердість пам'яті. Кожна людина із чистим і добрим серцем, що, зрадившись спогляданню, піднесе цю хвалу найкращому з богів, хай урятується від туги, лісової пожежі й водної безодні, хай знайде виконання всіх заповітних, виплеканих у серці бажань!

Так вістить розділ третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 4

Вайшампаяна мовив:

І ось власкавлений Творець дня з'явився Пандаву, сяючи полум'яністю тілесного вигляду, немов сам Пожиратель жертв. «Отримуй, о царю, все, чого бажаєш. Дам тобі їжі на п'ять і ще на сім років. Плоди, коріння, зелень, м'ясо — усяку їжу чотирьох видів, яку тільки готують на твоїй кухні, відтепер у тебе хай не зникне! А ще тобі дарую усілякі багатства!», — сказав і розтанув у повітрі. Отримавши бажаний дарунок, незворушний знавець дхарми Каунтейя вийшов з води, обійняв стопи Дхаумьї, пригорнув до грудей братів. Разом із Драупаді попрямував царственний Пандава на кухню й там, на очах у всіх, викликав появу тієї чудесної їжі. З'явилася там, уже приготовлена, усяка їжа чотирьох видів, яка тільки може бути добута в лісі, і прибувала вона нескінченно. Цією їжею і нагодував Юдхіштхіра двічінароджених. Лише коли наситилися брахмани, погодував він і молодших братів, сам же їв після них залишки, тобто те, що зветься вігхасою. А Паршаті, погодувавши Юдхіштхіру, з'їла те, що залишилося після нього. Так могутній Юдхіштхіра, який пишнотою дорівнює Творцеві дня, одержавши від Творця — день виконання бажань виплеканих у серці, щедро обдарував брахманів. Під наглядом сімейного жерця, при врахуванні особливостей дня, місячного дому і парвана,[16] згідно приписів та із застосуванням належних мантр, брахмани викликали тоді появу всілякого начиння, необхідного для жертвопринесення. Заручившись прихильністю богів, пандави, супроводжувані Дхаумьєю і юрбами двічінароджених, рушили потім до лісу Камьяка.

Так вістить розділ четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 5

Вайшампаяна вів далі:

Після відходу пандавів у ліси, сином Амбіки, якому мудрість його служила єдиним оком, опанував розпач. Спочиваючи на м'якому сидінні, мовив цар відданому духом дхармі, велемудрому Відурі: «Ясністю знання свого ти подібний Бхаргаві, зримі тобі таємні тонкощі дхарми. Рівні в очах твоїх усі нащадки Куру. Вкажи-но, в чому ж тепер моє і їхнє загальне добро? Коли так усе трапилося, що нам робити тепер, Відуро? Як повернути нам прихильність підданих, щоб не винищили вони з коренем весь наш рід, щоб не довелося й нам проливати їхню кров?».

Відура відповів:

Люди говорять, що корінь тривоги — дхарма. Так само й корінь царської влади — дхарма, о Індро царів! У міру сил у правлінні своєму дотримуючись дхарми, рівноцінно піклуйся, о царю, про власне потомство і про синів Кунті! Великий збиток нанесли дхармі нечестивці під проводом сина Субали, у залі зборів! Син твій викликав сина Кунті, чесного Юдхіштхіру на гру в кості й обіграв його! О царю, мені відомий засіб, яким можна загладити наслідки цієї поганої справи, так щоб син твій, о кауравьє, очистившись од гріха, знову повернув собі повагу людей. Нехай володіють сини Панду часткою, що ти, о царю, дарував їм колись. Адже для царя найвища дхарма полягає в тому, щоб задовольнятися своїм і не заздритися на чуже. Першим обов'язком треба дати задоволення пандавам і приструнити Шакуні. І якщо хочеш урятувати своїх синів, зроби це не втрачаючи часу. Коли, о царю, ти не зробиш цього, роду Куру загрожує неминуча загибель. Адже Бгімасена і Арджуна, коли розлютяться, не дадуть ворогам живими піти з поля прі. Для тих на чиїй стороні стане битися досконало володіючи зброєю Савьясачин і міцнорукий Бгіма, для тих чия зброя — найкращий у світі лук Гандіва, немає на світі нічого неможливого! Казав я тобі колись, коли цей син твій тільки-но народився, в чому тоді було твоє благо: «Відринь такого сина, від нього буде шкода твоєму роду!». Але не почув ти тоді істини, о царю! Ось і зараз сказав я тобі, в чому твоє благо. І якщо ти цього не виконаєш, о царю, то опісля гірко про це пошкодуєш. Коли б погодився син твій полюбовно поділити владу з пандавами, то не довелося б тобі, зв'язаному батьківською любов'ю, мучитися тепер каяттям, вигороджувати сина свого з його поплічниками. Ну, а коли він не такий, то скинь його й зведи на царство сина Панду. Нехай цією землею, о царю, править згідно із дхармою, далекий пристрастям Аджаташатру, і тоді всі земні володаря, о царю, негайно ж схиляться перед нами, немов вайшьї. Нехай

Дурьйодхана, Шакуні та син візника, о царю, з любов'ю виявлять свою відданість синам Панду й нехай Духшасана в Залі зборів молять Бгімасену й дочку Друпади про прощення. А ти задовольни Юдхіштхіру і, віддавши йому належні почесті, зведи на царство. Чи можу я якось інакше відповісти на твоє питання? Зробивши все це, виконаєш тим самим, о царю, свій прямий обов'язок.

Дхрітараштра сказав:

Мова твоя, о Відуро, про мене й пандавів, вимовлена тут, у моєму Залі зборів, спрямована до їхнього блага і на шкоду моїй рідні. Серце моє всього цього не приймає. Що за думка раптом прийшла тобі, промовляти на користь пандавів? Після цього вже важко повірити, що ти бажаєш мені блага. Невже ж я заради пандавів відкину свого сина? Це правда, вони теж мені ніби сини, але Дурьйодхана породжений від плоті моєї! Чи мислимо, дбаючи про неупередженість, в той же час радити мені: «Відречися від плоті своєї заради чужого блага!»? Все це висловив ти без якої-небудь таємної думки, і я глибоко поважаю тебе за це, о Відуро! Хочеш — іди від мене, а хочеш — залишайся. Адже, як безпутній дружині не догоджай, вона однаково втече.

Вайшампаяна мовив:

Із цими словами, о царю, Дхрітараштра раптово піднявся й вийшов [17] у внутрішні світлиці. Відура, ж, виголошуючи: «Все пропало!», поспішив туди, де перебували в цей час партхи.

Так вістить розділ п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 6

Вайшампаяна сказав:

А пандави, тури серед бгаратів, підшукуючи собі в лісі підхоже місце для поселення, ішли із супутниками своїми від берегів Джахнави у напрямку Курукшетри. Побували вони біля Сарасваті, Дришадваті, Ямуни і так, переходячи з лісу в ліс, неухильно просувалися на захід. І ось серед пласких і пустельних рівнин, що на берегах Сарасваті, побачили вони ліс, названий Камьяка, — улюблений притулок святих пустельників. В тому багатому птахом і звіром лісі й оселилися герої, а пустельники, о бгарато, оточили їх своєю турботою і ласкою. Туди, в благословенний ліс Камьяка, палаючи нетерпінням побачити пандавів, направився один, без почту, на своїй колісниці Відура. Прибувши в той гай на бойовій колісниці, яку тягли швидкі коні, побачив Відура царя справедливости, який сидів у лісовій самоті поруч із Драупаді, братами й брахманами. Цар, відомий вірністю даному слову, також здаля угледів Відуру, який стрімко наближався і сказав братові Бгімасені: «Що за звістки несе нам Кшаттрі? Чи не везе він нам, за наказом сина Субали виклик на нову гру? Чи не хоче негідний Шакуні цього разу виграти в кості нашу зброю? Адже хто б не кинув виклик: «Поспіши до мене!», я не можу ухилитися, о Бгімасено! Якщо виникла небезпека, що ми втратимо Гандіву, тоді невідомо, чи вдасться нам повернути наше царство!»

Потім, піднявшись як один назустріч Відурі, сини Панду, о царю, радо прийняли гостя. Прийнятий ними з пошаною, Аджамідха також належним чином наблизився до синів Панду. Коли Відура відпочив з дороги, запитали його чоловіки-тури про мету прибуття. Тут він докладно повідав їм про все, що відбулося між ним і сином Амбіки, Дхрітараштрою.

Відура мовив:

О Аджаташатру! Покликав мене таємно цар Дхрітараштра. Привітавши і вшанувавши мене, він сказав: «Залишаючись безстороннім, вкажи, що при нинішнім становищі справ вигідно мені, а що — пандавам!» Сказав я про те, що принесе користь кауравам і піде на благо самому Дхрітараштрі. Тільки він серцем своєї ж вигоди не прийняв, а іншого шляху до блага я при таких обставинах не бачу. Я вказав йому, о пандави, в чому для нього найвище благо, але син Амбіки мене не послухав. Нелюбі йому мої слова, як не за смаком, часом, хворому цілюща їжа. Адже розпусна дружина, о Аджаташатру, не звернеться до чесноти, хоча б і жила вона у будинку знавця Вед – брахмана. Не стануть слова мої до серця бикові-бгараті, як не стане милий юній діві шістдесятирічний чоловік. Неминуча тепер загибель кауравів. Не бачити більше царю Дхрітараштрі удачі. Крапля води, потрапивши на лист лотосу, негайно з нього стікає — так і в серці його не втримуються благі мої поради!

Словом, розгнівався Дхрітараштра й сказав мені: «Йди куди хочеш, о бгарато! Допомога твоя в керуванні цією землею та містом мені більше не потрібна». Відкинутий Дхрітараштрою, поспішив я сюди, о царю, щоб допомагати тобі порадами. Повторю для тебе все, про що говорив я у Палаці зборів. Прийми це до розуміння.

Воістину, той, хто володіє собою, хто, переносячи від ворогів найжорстокіші муки, зберігає терпіння й чекає своєї години, хто ніби роздмухує з іскри полум'я, той один править усією землею! З тим, о царю, хто приділяє друзям від свого багатства, друзі розділять і лихо. Це кращий засіб знайти друзів! Але ж говорять, начебто мати друзів — однаково що панувати над усією землею! Із друзями, о Пандаво, варто бути гранично щирим, уникати марнослів'я, споживати одну з ними їжу, ніколи не намагаючись чимось підняти себе над ними, — діючи так, цар нарощує свою могутність.

Юдхіштхіра мовив:

Отримавши це високе знання, я з усією ретельністю виконаю те, про що ти казав, і надалі також буду цілком слідувати твоїм завжди доречним і своєчасним порадам.

Так вістить розділ шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 7

Вайшампаяна сказав:

Після того як Відура відбув до пандавів, до їхнього житла, велемудрий Дхрітараштра перейнявся каяттям, о царю-Бгарато! Прийшовши до входу в Палац зборів, згадав він раптом про Відуру, і розум його потьмарився. Вражений у серце журбою, упав він на землю на очах у присутніх там Індр серед царів. Коли ж свідомість повернулася до нього, цар піднявся із землі й мовив таке слово Санджайї, котрий стояв поруч:

«Брат і друг мій Відура — воістину, немов другий бог Дхарма. Варто тепер мені згадати про нього і здається, начебто серце рветься з великим болем на шматки. Приведи ж скоріше назад мого брата, знавця дхарми!». Сказавши це, цар не стримав безутішних ридань. Каяття палило його, гнітили спогади про Відуру. Спонукуваний братньою любов'ю, о царю, звернувся він знову до Санджайї з такими словами: «Іди, о Санджайє, дізнайся, чи живий ще брат мій Відура, якого я вигнав піддавшись несправедливому гніву. Ніколи, ні найменшої кривди не бачив я від свого мудрого, неосяжним розумом наділеного брата. Як же могло трапитися, що я сам заподіяв велемудрому зло? Ходи, о Санджайє, і приведи мені того мудреця, поки ще він не розлучився із життям!».

Вислухавши царське слово, «Виконаю!», — вигукнув Санджайя. Одержавши дозвіл вийти, спішно направився він до лісу Камьяка. Незабаром прибув він у цей ліс, де укривалися пандави, і там побачив Юдхіштхіру, одягненого в оленячу шкуру. Той сидів поруч із Відурою в оточені тисяч брахманів, брати ж охороняли його ніби небожителі Шатакрату. Наблизившись до Юдхіштхірі, шанобливо схилився перед ним Санджайя. Бгімі, Арджуні й близнюкам також віддав належні почесті. Був зручно усаджений Санджайя, коли ж спитав його цар про здоров'я і добробут, той повідав про причину свого приїзду і додав наступне: «О Кшаттро, не забув тебе цар Дхрітараштра, син Амбіки. Поспіши побачитися з ним, поверни царя до життя! Заручившись згодою цих славетних чоловіків, пандавів, нащадків Куру, ти повинен, о дарувальнику гордости, з волі лева серед царів, негайно відправитися в дорогу!».

Послухавши його слова, мудрий і ніжно прив'язаний до родичів Відура і з бажання Юдхіштхіри повернувся у Місто слона. Сказав йому, велемудрому, могутній Дхрітараштра: «Яке щастя, що ти знову зі мною, знавцю дхарми, що не забув мене, о безгрішний! Через тебе, о туре-бгарато, ні вночі, ні вдень не мав я нині спокою, і вже бачилося мені, начебто я в іншому тілі!». Нахиливши Відуру до себе, вдихнувши запах його голови,[18] цар промовив. «Пробач ті брутальні слова, що мною були сказані!».

Відура відповів:

«Я вже пробачив тобі, о царю! Адже ти для всіх нас — верховний наставник. Я й прибув сюди так поспішно тому лишень, що палко бажав побачити тебе. Ті люди, мужі-тигри, чиї помисли звернені до дхарми, завжди поспішають на допомогу тим хто в біді. В таких випадках, о царю, не доводиться витрачати час на роздуми. Твої діти й сини Панду рівні в моїх очах; але пандави потрапили в лихо — ось чому я зараз думками з ними!».

Вайшампаяна мовив:

Так осяяні величчю брати, Відура й Дхрітараштра, примирившись один з одним, знайшли невимовну радість.

Так вістить розділ сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 8

Вайшампаяна сказав:

Почувши про те, що Відура прийнятий і обласканий царем, засмутився цар Дурьйодхана, злісний син Дхрітараштри. Обійняв його нетямою породжений морок облуди. Призвав до себе цар Духшасану, Карну, а також сина Субали й так говорив їм: «Повернувся до Дхрітараштри улюблений його радник, вчений Відура. Дружний він із синами Панду й трудиться для їхнього блага. Поки не переконав він царя повернути назад пандавів, допоможіть мені доброю порадою. Бо якщо коли-небудь мені доведеться побачити, як сюди вертаються партхи, то я знову висушу себе, добровільно відмовившись від води. Отруюся, повішуся, мечем заколюся або зійду на багаття — аби тільки не стати мені знову свідком їхнього добробуту!».

Шакуні на теє:

Що за безглузда думка опанувала тобою, о царю, володарю народу! Не може такого трапитися, адже вони, ідучи в ліс, дали клятву! Всі пандави незмінно вірні своєму слову, о туре-бгарато. І тому, синку, вони ніколи не прийняли б запрошення твого батька. А якби прийняли і знову повернулися в місто, не виконавши обітниці, то ми затіяли б нову гру. Прикинулися б байдужими, покірними царській примсі, а самі, затаївшись, ретельно вивідували б уразливі місця пандавів.

Духшасана мовив:

Так воно і є, як ти говориш, о велемудрий дядечко. Усе, що ти не скажеш, завжди приємне моєму розуму.

Карна мовив:

О Дурьйодхано, адже кожний з нас жадає здійснити твоє заповітне бажання. В цьому, здається мені, всі ми цілком одностайні, о царю!

Вайшампаяна сказав:

При цих словах Карни цар Дурьйодхана не виявив особливої радости й поспішно відвернувся. Помітивши це, Карна, прекрасні очі якого розширилися від гніву, киплячи злістю, але силкуючись стримувати себе, заговорив, звертаючись до Духшасани й сина Субали: «Слухайте, о царі, яка моя думка. Як слуги на посилках, склавши долоні, очікують наказів, так всі ми шукаємо можливости зробити приємне нашому цареві. Але не завжди прагнемо ми до його блага з достатньою рішучістю. Візьмемо ж зброю, зійдемо, одягнувши броні, на колісниці, дружно виступимо і уб'ємо пандавів, що блукають лісами! Тільки коли, втихомирені, підуть вони невідомим шляхом, для нас, дітей Дхрітараштри, настане спокій! Поки вони у біді, поки змучені скорботою і позбавлені друзів — у нас ще, гадаю, стане сил на це!».

Вислухавши слова сина сути, каурави багаторазово його вшанували й дружно відповіли: «Хай так і буде!». Сказавши це, всі, як один, палаючи гнівом, виступили вони юрбою, кожний на своїй колісниці, із твердим рішенням згубити пандавів. Але тут, прозрівши все це божественним оком, довідався про їхній виступ Крішна-Двайпаяна Вьяса, що очистив свій дух. Прийшовши, шанований усім світом володар повелів їм зупинитися. Потім поспішив він туди, де сидів на престолі цар Дхрітараштра, якому мудрість служила єдиним оком, і так сказав йому.

Так вістить розділ восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 9

Вьяса вирік:

Почуй слова мої, о премудрий Дхрітараштро, я вкажу тобі, що було б вищим благом для всіх нащадків Куру. Не до душі мені, о міцнорукий, те, що пандави, по-шахрайськи обіграні в кості служниками Дурьйодхани, вигнані до лісу. По закінченні тринадцяти років, пригадавши всі перенесені злидні, виллють вони на кауравів отруту свого гніву, о бгарато! Навіщо ж нечестивий, недоумкуватий, що вічно злобує син твій, заради влади над їхнім царством шукає загибелі пандавів? Нехай краще твій син упокориться, зупини його нерозумного, бо прагнучи згубити лісових вигнанців, він сам позбудеться життя. Прислухайся краще до того, що каже тобі мудрий Відура і Бгішма, і я, і Кріпа із Дроною. Адже сварка з родичами, о велемудрий, вельми негожа. Не впасти б тобі через це, о царю, у беззаконня і безславність. Дурьйодхана до пандавів налаштований так, що, якщо ти недоглянеш за ним, о царю-бгарато, — не минути йому великого лиха.

Нехай краще нерозумний син твій, один, без спільників відправиться в ліс, о царю, для зустрічі з пандавами. І якщо у пандавів після цієї зустрічі пробудиться до твого сина приязнь, тоді, о володарю нащадків Ману, можеш вважати, що справа твоя увінчалася успіхом. Втім, адже говорять, що якщо людині дана при народженні якась щиросердечна якість, то вже, поки жива, вона її не позбудеться. Що, цікаво, думають про це Бгішма, Дрона або ж Відура? А, як ти сам вважаєш, о шановний? Виконай те, що в цю мить виконати належить, і матимеш успіх незабаром у досягненні своїх життєвих цілей.

Так вістить розділ дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 10

Дхрітараштра сказав:

Я й сам, о володарю, не радий був дізнатися, що таке гра! Думається мені, о подвижнику, що мене спонукало до того велінням долі. Ні Бгішмі, ні Дроні, ні Відурі не до душі була гра, Гандхарі теж її не бажала. В тому що вона відбулася, винне загальне осліплення. Усе розумію, але по батьківській любові не можу — о володарю, охоронцю обітниць — відректися від нерозумного Дурьйодхани!

Вьяса мовив:

Істина в словах твоїх, о царю, син Вічитравірьї! Я достеменно знаю: дорогий син, і нічого немає дорожче за сина. Сам Індра зрозумів, побачивши сльози Сурабхи, що син дорожче всіх інших, найцінніших благ світу. Зараз, о володарю народу, я тобі повідаю найчудовішу, славну оповідь про бесіду Індри із Сурабхою.

Колись, за давніх часів, Сурабхі, мати корів, з'явилася на небо Індри вся у сльозах. І тоді — о царю, син мій, — Індра перейнявся до неї жалем.

Індра спитав:

За чим ти плачеш, о прекрасна? Чи все добре у небожителів? Чи не трапилося якесь, хоч і мале, лихо з потомством Ману, або з коровами?

Сурабхі відповіла:

Не зустрілося мені, о володарю Тридцяти богів, нічого, що могло б тебе засмутити. Про сина сумую я, про Каушику, через нього плачу. Поглянь, цей грубий орач, слабенького мого синочка відстьобав батогом, змучив вагою плуга. Ледве побачила я, як страшно він виснажений, які терпить побої, жалість мене охопила, о Індро богів, владарю небожителів, тривога закралася в серце. Один із двох биків у запряжці повний сил, з легкістю тягне тяжке ярмо, інший же — слабкий, ледве живий, виснажений, шкура та кістки, ледь тягне свою ношу — за нього я засмучуюся, о Васаво! Раз у раз хльостають його батогом, обсипають побоями. Дивися, о Васаво, немає більше сил у нього тягти цю вагу! Через нього бо й мучусь я, бідолашна, скорботою, плачу виливаючи з очей сльози жалю.

Індра мовив:

В той час, о красуне, як тисячі синів твоїх терплять муки, чому ти виявляєш співчуття до страждань лише одного з них?

С у р а б х і в і д п о в і л а :

Хоч і рівноцінно дорогий мені кожний з тисяч моїх синів, але найбільше мені жаль, о Шакро, добронравного сина, коли його осягло лихо.

В ь я с а с к а з а в :

Велике було здивування Індри, коли почув він слова Сурабхі. Тоді, о нащадку Куру, він зрозумів, що рідне дитя дорожче власного життя. Негайно володар Пакашасана обрушив на землю потужний дощ, аби покласти кінець дурному поводженню орача.

Так само й ти, о царю, повинен, як сказала Сурабхі, однаково любити всіх своїх синів, але більше співчувати тим з них, хто потрапляє у біду. Як рідне дитя був для мене Панду, а рівно й ти, о синку, і велемудрий Відура. Саме з любови до вас і говорю я все це. Адже в тебе зрештою сто й один син, о царю, а у Панду всього п'ятеро, і до того ж їх осягло тяжке лихо, переслідують невдачі. «Як у них складеться життя, чи матимуть вони в ній успіх?», — не дає мені спокою така думка про нещасних партхів. Якщо ти не хочеш, о царю, щоб зникло в цьому світі потомство Куру, то змусь сина свого Дурьйодхану примиритися з пандавами.

Так вістить розділ десятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 1 1

Д х р і т а р а ш т р а м о в и в :

Істинно все, що ти нам сказав,, велемудрий подвижнику. В тому переконаний я сам, як і всі ці царі. На той же самий спосіб, який може, як ти вважаєш, принести щастя роду Куру, вказували мені колись, о подвижнику, Відура, Бгішма й Дрона. Якщо гідний я такої честі, якщо є в тобі жаль до нащадків Куру, напоум дурного сина мого Дурьйодхану!

В ь я с а с к а з а в :

Ось іде сюди, бажаючи побачити нас, о царю, поважний мудрець Майтрея, що супроводжував дорогою братів пандавів. Цей великий мудрець і наставить, як слід, о царю, твого сина Дурьйодхану, щоб в роду вашім запанував мир, але тільки все, що він скаже, варто виконати без коливань, а не виконаєте того що потрібно, — то у гніві піддасть він сина твого прокльону, о Індро царів!

В а й ш а м п а я н а м о в и в :

Сказавши це, Вьяса пішов. З'явився Майтрея. Старий цар зі спадкоємцем вчинили гостеві почесний прийом. Піднісши стомленому дорогою турові-подвижникові аргхью та все інше, згідно обряду, цар Дхрітараштра, син Амбіки, шанобливо звернувся до нього: «Чи щасливою була, о володарю, подорож твоя в Куруджангалу? Чи гараздують п'ятеро відважних братів пандавів? Чи дотримаються ті чоловіки-тури вірности даній обітниці? Чи залишаться в майбутньому нездоланні братні почуття їх до нащадків Куру?».

М а й т р е я с к а з а в :

Обходячи тіртхи, прибув я в Куруджангалу і зненацька зустрів у лісі Камьяка царя справедливости. Щоб побачити того великого духом героя, що оселився в пустельному лісі, одягненого в оленячу шкуру і з заплетеним волоссям, зібралися туди, о володарю, юрби подвижників. Там я й почув про те, як згубна омана осягла твоїх синів, о великий царю, як обернулася гра великим лихом. Тоді поспішив я до тебе, спонукуваний турботою про нащадків Куру. Адже незмінно велика моя любов до тебе, о володарю, милий ти моєму серцю. Чи мислимо це, о царю, щоб іще при житті твоєму та Бгішми, сини твої ворогували один з одним! Адже ти — самодержець, від тебе залежить стратити або милувати. Чому, о царю, ти не надаєш значення страшному нещастю, яке насувається? В твоєму, о нащадку Куру, залі зборів люди поводилися немов дасью! І тому не зможеш ти більше в цьому залі сяяти величчю, о царю, сидячи в колі подвижників.[19]

В а й ш а м п а я н а м о в и в :

Потім, обернувшись до розлютованого царя Дурьйодхани, поважний мудрець Майтрея проникливо сказав йому: «Почуй слова мої, о велемудрий, могутній Дурьйодхано, найповажніший з наділених словом, я роз'ясню тобі, в чому твоє благо. Доста тобі злобитися проти пандавів, о царю! Дій так, щоб це було на користь і тобі самому, і пандавам, і кауравам, і всьому світові, о чоловіче-туре! Адже ці відважні чоловіки-тигри всі, як один, доблесні у битві, могутні, мов десять тисяч слонів, міцні, мов удар ваджри! Всі вони віддані істині, ревні у виконанні обітниць, усі горді своєю відвагою. Ними винищені ворожі богам ракшаси-перевертні на чолі з Хідімбою і Бакою, а також ракшас Кірміра. В ніч, коли великі духом герої ішли з тутешніх місць, цей Кірміра, повний лютої злости, заступив їм шлях, встав перед ними непохитно, ніби гора. Але Бгіма, спраглий до сутичок, що першенствує між силачів, убив його, як убивають худобу, розшматував, немов тигр — жалюгідну звірину. Згадай, царю, як і Джарасандха, великий стрілець із лука, що володів міццю десяти тисяч слонів, був повалений у сутичці Бгімою при скоренні сторін світу. Хто зі смертних може протистояти в сутичці пандавам, чий родич — сам Васудева, чий шурин — син Паршати, Дхріштадьюмна? І тому, о туре-бгарато, — хай буде мир між тобою і пандавами! Зроби, о царю, як я кажу, щоб не стати тобі здобиччю смерти!».

Дурьйодхана, о царю, в той час, поки говорив з ним Майтрея, рукою поплескував себе по стегні, крутому, як слонячий хобот. Опустивши голову, стояв, безумець, не проронивши ні слова, але тільки

посміювався й скріб ногою землю. Помітивши, що Дурьйодхана зовсім його не слухає, а ногою риє землю, Майтрея розлютився, о царю! Будучи розгніваним, найповажніший подвижник, під спонукою долі, зважився проклясти його. І ось, зробивши узливання, Майтрея, чиї очі налилися кров'ю від гніву, вирік прокляття [20] злому синові Дхрітараштри: «Позаяк ти виявляєш мені зневагу і того, що тобі сказане, виконати не бажаєш, то незабаром доведеться тобі скуштувати плід своєї зарозумілости. Стане люта злість твоя причиною великої битви, в якій могутній Бгіма розтрощить тобі стегно ударами палиці!».

Зачувши такі слова, цар Дхрітараштра заволав до милосердя подвижника, вигукуючи: «Нехай це не збудеться!».

Майтрея ж сказав:

Якщо тільки син твій примириться з пандавами, о царю, то не здійсниться прокляття. В іншому ж випадку все це збудеться, дитя моє!

Вайшампаяна мовив:

Тоді, о Індро царів, збентежений ситуацією батько Дурьйодхани запитав у Майтреї: «Як же Бгімою убитий був Кірміра?».

Майтрея відповів:

Не буду говорити: тобі неприємно, а син твій і зовсім не слухає. Після мого відходу про все це розповість тобі — Відура.

Вайшампаяна мовив:

Сказавши так, Майтрея пішов далі своїм шляхом, а Дурьйодхана, вражений звісткою про загибель Кірімри, негайно вийшов геть.

Так вістить розділ одинадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ЖИТТЯ В ЛІСАХ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ЖИТТЯ В ЛІСАХ

[1] володарю скарбу тапасу — епітет застосовується до мудреців-брахманів і подвижників, вказуючи на володіння ними особливої, важко-накопиченої аскези і благочестя духовної енергії (tapas). (вгору)

[2] виступили через міські ворота Вардхамана, тримаючи шлях на північ — знак Вардхамана («зростаючий», «процвітаючий») — графічний символ, емблема добробуту. Оскільки північ у системі просторових координат міфологічно асоціювалася із добробутом (в той час як південь, «країна мертвих»,— з лихом і смертю), то природно, що знак Вардхамана наносився на будинки та інші споруди з північної їхньої сторони, а «ворота Вардхамана» — це, ймовірно, північні ворота столиці. (вгору)

[3] Смоківниці Прамана — в Індії був розвинений культ священних дерев, а в долині Ґанги (Джахнави) особливо шанованим деревом була індійська смоківниця, або баньян. Два найбільш шанованих священних баньяна були в Праязі та Гаїї. У цьому випадку назва священної смоківниці Pramana може означати «крислата», «широколиста». (вгору)

[4] брахмани — з вогнем і без вогню — під час весілля брахмана, який вступає у роль домогосподаря (гріхастха), розпалювався священний сімейний (гархапатья) або весільний (вайвахіка) вогонь, який домогосподар із дружиною повинні були підтримувати протягом всього життя, використовуючи його для здійснення домашніх обрядів. Тут, либонь, мова йде про одружених і неодружених брахманів. (вгору)

[5] Вогонь, не з черева породжений — епітет (ayonija) «не з черева породжений», яким наділяються деякі чудесно народжені персонажі епосу, стосовно до Агні-Вогню вказує на спосіб добування його за допомогою тертя. (вгору)

[6] для собак... — за традиційними віруваннями, душу покійного супроводжують у загробне царство Ями дві собаки, Шьяма (Темна) і Шабала (Сіра). Вони відганяють від покійного інших собак, але й самі вельми люті, тож друзі покійного намагаються вмилостивити їх, підгодовуючи собак, що живуть на землі. Щодня під час вайшвадеви брахман повинен кидати собаці рис або хліб, говорячи: «Я даю їжу двом собакам, Шьямі та Шабалі з родини Вайвасвати, щоб вони мене охороняли на моєму посмертному шляху»; Собакоїди — букв. «ті, що варять собачатину» — презирливе позначення «недоторканих», представників нижчих соціальних груп (чандали тощо), за котрими закріплювалися «ритуально-опоганюючі» види професійної діяльності (напр. полювання і торгівля м'ясом, винокуріння, кремація трупів). Прізвисько «собакоїди» дозволяє висловити здогад про первісну етнічну приналежність позакастових або якоїсь їх частини: розведення собак на м'ясо (як, до речі, і рисівництво) характерно для східно-азійського центру становлення виробничого господарства, звідки в доісторичну епоху переселялися в Індію носії тібето-китайських і так званих аустроазійських мов. (вгору)

[7] Коли шість почуттів зустрічаються з об'єктом — у другій відповіді Шаунаки Юдхіштхірі використані філолофсько-психологічні терміни, які стосуються концепції пізнавальних процесів у системі Санкхья, причому в порівняно пізньому й систематизованому її варіанті. Шість почуттів (індрій) — це п'ять модальностей органів почуттів (вуха, шкіра, очі, язик, ніс), тобто відчуттів, що дають парціальні образи об'єкта пізнання, плюс шоста індрія — яку локалізують у всьому тілі — індрія розуму, відповідальна за первинне смислотворення, тобто за первинний цілісний образ об'єкту. (вгору)

[8] шляхом предків ... шлях богів... — вчення про «два шляхи»», з яких один веде до «предків» і до наступних перероджень на землі, а інший («шлях богів») — у «світ брахмо» і до припинення перероджень, оформилося на основі деяких елементів ведійського світогляду в ранніх Упанішадах і стало вихідною точкою в розвитку вчення про карму та сансару, від якого воно однак, в дечому, істотно відрізняється. В Упанішадах, як і в цьому місці Магабгарати, зі «шляхом предків» зазвичай співвідноситься традиційна «зовнішня» обрядовість, а зі «шляхом богів» — «внутрішній ритуал», «належне знання» (тут — духовне самовдосконалення). (вгору)

[9] *Створіння сильно страждали від голоду — міф, що далі викладається, про породження сонцем рослинності винятково своєрідний. Виклад Дхаумьєю міфу в даному місці сповнений неясністю, оскільки згадування про нього в інших джерелах здаються навмисно темними, можна думати, що це міф езотеричний. Сама Магабгарата в іншому місці, характеризує спосіб, яким Сонце породило рослинність, як «не вказаний» (anirdešyat). Ясно лише, що в даному міфі Сонце (Савітар, Сурья) ніби роздвоюється, виступаючи одночасно в чоловічий (запліднюючій землю дощем Сома-Місяць, «атманом» якого є одна з форм Сонця) і в жіночій («поле-лоно») іпостасях. Слово «теджас» залишене без перекладу, тому що тут навмисне обігрується його багатозначність: крім основного значення «блиск, запал, жар, вогняна енергія» воно може бути прочитано й у значенні «чоловіче сім'я». Міф пов'язаний, можливо, з культом Сонця (Сурьї), досить розповсюдженим у стародавності та у середні століття. В Центральній і Південній Індії секти сонцепоклонників збереглися до нового часу. Іноді, як на відмітну рису культу Сурьї вказують на його магічну спрямованість. Характерно, що й у цьому випадку за викладом міфу про породження Сонцем рослинності йде опис магічного акту, спрямованого на отримання конкретних матеріальних благ.* (вгору)

[10] *північним шляхом ... південним шляхом — видимий рух сонця до півночі (між зимовим і літнім сонцестояннями) і до півдня від небесного екватора. За часом «північний шлях» — це весна, літо, сезон дощів, коли «сонце зростає і знищує зло», а «південний шлях» — осінь, зима, вологий сезон, коли сонце убуває.* (вгору)

[11] *шістьма смаковими соками — маються на увазі шість смакових якостей рідин: «солодке», «кисле», «солоне», «гостре», «гірке», «в'язке».* (вгору)

[12] *увійшов у води Ґанги... — значить власне - «зробив омивання у водах Ґанги», що можна було робити і не входячи у воду, але тут мабуть мається на увазі, що цар віддається вправам Йоги стоячи у воді за звичаєм пустельників. Таке читання підтверджується вказівкою, що Юдхіштхіра «вийшов з води», коли мета його аскези була досягнута.* (вгору)

[13] *Пранаяма — один з розділів йогічної практики, регулювання дихання.* (вгору)

[14] *сто вісім — священне число індуїзму, похідне множенням на 9 (сім планет і дві фази місяця) на 12 (число знаків сонячного зодіаку). Символізує небо в цілому. В Індії налічується 108 особливо шанованих храмів, 108 Упанішад, зі 108 намистин складаються шивантські чотки і т.д.* (вгору)

[15] *Осередок дружелюбности — у переліку «108 імен Сурьї», крім різних імен і епітетів Сонця, а також імен та епітетів інших. В цьому випадку божества, які ототожнені з ним, можна виділити також в особливі групи — назви планет (Сома — Місяць, Бріхаспаті — Юпітер, Шукра — Венера, Будха — Меркурій, Ангарака — Марс, Шаурі — Сатурн), назви чотирьох «століть» — юґ (Кріта, Трета, Двапара й Калі), назви одиниць виміру часу (Кала, Каштха, Мухурта. Пакша, Місяць, Пора Року).* (вгору)

[16] *при врахуванні особливостей дня, місячного дому і парвана — тобто в астрологічно-сприятливу мить за місячним календарем. Під «днем» мається на увазі місячний день — tithi; «місячний дім» — накшатра, один з 27 «домів» місячного зодіаку; парван — момент зміни місячних фаз (повня, молодик і дві чверті).* (вгору)

[17] *раптово піднявся й вийшов — індійським ритуалом спілкування передбачалося, щоб наприкінці зустрічі молодший просив би, а старший давав би йому дозвіл вийти. Різке закінчення аудієнції Дхрітараштрою в цьому випадку має характер грубого порушення етикету і образа співрозмовника.* (вгору)

[18] *вдихнувши запах його голови — традиційна форма виявлення ніжних почуттів, коли при зустрічі, один притискав голову іншого до своїх грудей і вдихав її запах.* (вгору)

[19] *в колі подвижників — мається на увазі, що подвижники не прийдуть більше до залу зборів, який опоганено блюзнірськими діями кауравів.* (вгору)

[20] *зробивши узливання…вирік прокляття — узливання, що передує проголошенню прокльону, є, безсумнівно, магічним актом. Можливо, це — захисна магія: вода вважалася засобом, що охороняє від дії чаклунства.* (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО ВБИВСТВО КІРІМРИ

Розділ 12

Дхрітараштра мовив:

О Кшаттро, я хочу почути про знищення Кірімри. Повідай про те, як поборовся Бгімасена з ракшасом.

Відура сказав:

Слухай розповідь про цей подвиг вершителя надлюдських діянь Бгіми, як сам я колись чув його в кількаразовому повторенні від самих пандавів. Зазнавши поразки у грі, о Індро царів, пандави пішли з тутешніх місць і через троє діб шляху досягли лісу, названого Камьяка. Коли минає грізний час півночі й усе поринає у сон, блукають, о царю, у тих місцях, творячи свої чорні справи, людожери-ракшаси. Пустельники та інші мешканці лісів зі страху перед людожерами, зазвичай обходять цей ліс стороною. І тільки-но пандави вступили у ці місця, о бгарато, як став перед ними, перепинивши дорогу, страшенний ракшас з жахливими очима, який тримав у руці палаючу головешку. Розчепіривши руки, скорчивши жахливу морду, стояв він, перекриваючи собою стежку, якою рухалися нащадки Куру. Він закусив губу іклами, очі його були червоні, мов мідь, а яскраво-вогняне волосся стояло сторчма. І тому він був подібний до хмари, прикрашеної сонячним променем, диском блискавки із журавлиною зграєю, що пролітає під нею. Він сипав ракшаськими ворожбитськими чарами, видавав оглушливе ревіння, гримотів, подібно грозовій хмарі. Приголомшені його ревінням птахи, а також усі мешканці суші й води з лементами кинулися в різні боки. І така безліч тигрів, оленів, ведмедів і буйволів рятувалося втечею, що здавалося, начебто від ревіння ракшаса сам ліс почав рухатися. Люто крутячи стегнами, чудовисько підняло вихор, який розтрощив безліч дерев ашока і вдарив навіть по самих далеких ліанах, змусивши їх притиснутись до стовбурів дерев. В ту ж мить подули люті вітри й пил, що вкрив небо, затьмарив зірки.

Появою цього грізного, невідомого ворога п'ятеро синів Панду були вражені, немов п'ять людських почуттів, коли обрушується на них порив нестримного розпачу. Ще здалеку вглядів він одягнених в оленячі шкури пандавів і тепер заступив їм доступ до лісу, немов гора Майнака. Ніколи до того не бачила подібного чудовиська лотосоока Крішна. Побачивши ж, злякалася і закрила очі від страху. Волосся її безладно розсипане рукою Духшасани, струменіло по плечах, і тому, коли вона, втрачаючи тяму від страху, захиталася, стоячи між п'ятьма чоловіками, то зробилася подібна до ріки, що плине в тіснині між п'ятьма гірськими вершинами. Знетямлену, удержали її п'ятеро пандавів, як п'ять почуттів керують пристрастю, направляючи її серед мирських об'єктів.

Але тут відважний Дхаумья, вдавшись до, належного випадку, згубного для погані закляття, на очах у синів Панду разом розвіяв страшні ворожбитські чари ракшаса. Коли могутній ракшас зрозумів, що він втратив свої чаклунські сили, очі його розширилися від люті. Й тут лиходій, що володіє даром довільних перетворень, став перед ними подобою самої смерти. Тоді запитав його велемудрий цар Юдхіштхіра: «Хто ти, якого племені? Зволь сказати, що нам зробити для тебе?». Відповідав ракшас Юдхіштхірі, цареві справедливости: «Я — брат Баки, звуся Кірімрою. Безтурботно живеться мені в Камьяці, цьому пустельному лісі. Долаючи людей у єдиноборстві, я не знаю обмеження в їжі. Ну а ви хто такі, що наблизилися до мене, прирікши себе на поживу? Усіх вас я здолаю у битві та спокійнісінько з'їм!».

Юдхіштхіра, почувши такі слова лиходія, назвав йому тоді своє ім'я, свій рід і все інше, о бгарато! «Я — Пандава, цар справедливости, якщо тобі доводилося чути. Віднято у мене моє царство, і ось, вирішивши оселитися в лісі, прийшов я разом з усіма братами моїми — Бгімасеною, Арджуною та іншими — у дику цю хащу, в твої володіння».

Кірміра вирік: «Гай, гай, що за удачу послали мені боги! Сьогодні здійсниться тут давнє моє бажання! Зі зброєю напоготові блукав я по всій землі, щоб знищити Бгімасену, але так з ним і не зустрівся. І ось, милістю долі він сам з'явився до мене, той, кого я так довго шукав, убивця брата! Чи не він убив у Ветракіягрісі любого брата мого Баку? Довелося йому тоді переодягтися брахманом, вдатися до хитрих вивертів — адже де йому було взяти сил для рукопашної сутички! А ще колись він, лиходій, убив доброго друга мого, Хідімбу, жителя лісів, і вкрав його сестру! І цей безумець заблукав сюди, в мою глуху хащу, в опівнічну годину нашого полювання! Сьогодні я здійсню над ним давно виплекану мною помсту й насичу Баку його рясно поточною кров'ю. Винищу цей терен, що мучить ракшасів, і цим виконаю обов'язок свій перед братом і другом, сам же віднайду вищий спокій. Хоч і вдалося колись Бгімасені піти від рук Баки, але сьогодні я пожеру його в тебе на очах, о Юдхіштхіро! Тож, зараз я вб'ю Врікодару в розквіті життєвих сил, проковтну й перетравлю його, як колись Агастья — великого асура Ватапі!».

Благочестивий, вірний своєму слову Юдхіштхіра у відповідь вигукнув: «Цьому не бувати!» — і прийнявся гнівно сварити того ракшаса. А міцнорукий Бгіма вирвав із землі дерево заввишки з дев'ять вьяма і поспіхом очистив його від листя. Як оком змигнути, непереможний Арджуна напнув тятиву Гандіви, який вражає потужно, ніби ваджра. Однак Бгіма втримав Джишну, о бгарато, і сам кинувся вперед кричачи тому страшному ракшасові: «Захищайся!». Кинувши цей клич, могутній Пандава Бгіма затяг пояс, потер руки, закусив нижню губу і, у нестямі від люті, стрімко кинувся на супротивника, розмахуючи, немов зброєю, стовбуром дерева. Це дерево, подібне палиці Ями, обрушив він з величезною силою, немов Магхаван — свою ваджру, на голову ракшаса. Однак ракшас, не здригнувшись у сутичці, метнув у нього свою палаючу головешку, що блиснула подібно ашані. Бгіма, перший серед бійців, ще високо в повітрі відбив цю головешку ударом лівої ноги, і вона повернулася назад до ракшаса. Розгніваний Кірміра миттю вивернув із землі ціле дерево і ним, немов Яма — палицею своєю, почав битися з Пандавом. І почалося тут у них згубне для лісу побоїще стовбурами дерев, яке було у давнину між братами Валіном та Сугривою, котрі сперечалися через царську славу. Обрушуючись на їхні голови, дерева розліталися на друзки, немов то були лотоси та латаття, яке падає на голови розлютованих слонів.[1] Усюди в тому великому лісі виднілися розтрощені, як тростини, розкидані по землі, як лахміття одягу, дерева. Але ця битва стовбурами дерев між найпершим серед ракшасів і найкращим з людей, тривала лише коротку мить, о володарю народу! Ось, метнувши великий камінь, вразив ним розлютований ракшас захопленого сутичкою Бгіму. Похитнувся від удару Бгімасена, і накинувся ракшас на приголомшеного ударом каменя Пандава, начебто демон Сварбхану в мить затемнення напав на Сонце, розкинувши, ніби промені, свої незліченні руки. Вони схоплювалися й тягали один одного, подібно двом бикам. Закипіла між ними розпачлива, гучна рукопашна сутичка, немов то були два розлютованих тигри, що роздирають один одного іклами й пазурами.

Та ось, піймавши на собі погляд Крішни, згадавши про образу, нанесену Дурьйодханою, і загордившись міццю своїх рук, устав Врікодара. В люті обрушився він на ворога й здавив його, обхопивши руками, з такою силою, з якою збожеволілий слон тіснить свого суперника. Пручався могутній ракшас, але Бгімасена, найперший серед борців, подужав його і повалив на землю. Обидва силачі так міцно м'яли один одного руками, що при сутичці їх чувся страшний тріск, ніби хтось ламав бамбук. Нарешті, потужним ривком кинувши ракшаса додолу, Врікодара обхопив його за пояс і почав щосили трясти, немов вихор — деревце. Подоланий Бгімою, ракшас виснажив у боротьбі свої сили, однак, доки в ньому жевріло життя, продовжував пручатися й судомно чіплявся за Пандава. Врікодара, бачачи, що він знесилив, обплів його руками, як жертовну тварину зв'язують мотузкою. Ракшас видав голосний крик, подібний до звуку удару, який прорвав великий барабан. Вже безтямного, в корчах, довго ще продовжував трясти його Бгіма.

Переконавшись нарешті, що ракшаса зломлено, син Панду вчепився в нього руками і убив, як убивають худобу. Упершись в поперек мерзенного ракшаса коліном, руками стиснув йому горло Врікодара. Потім, жбурнувши його, позбавленого ознак життя, з осклянілим поглядом, на землю, Бгіма сказав: «Не доведеться тобі, о лиходію, осушити сльози Хідімби й Баки, бо сам ти йдеш в оселю Ями». Сказавши це, найхоробріший серед мужів, чиї очі як і раніше були ще розширені гнівом, відійшов залишивши лежати на землі позбавленого одягу і прикрас, в передсмертних судомах, безтямного, бездиханного ракшаса.

Коли цей ракшас, подібний виглядом грозовій хмарі, був знищений, сини земного Індри уславили на радощах численні гідності Бгіми й потім, пропускаючи вперед Крішну, направилися до житла Двайтавана.

Ось яким робом, о кауравo, володарю нащадків Ману, Бгіма, корячись наказу царя справедливости, розтрощив у битві Кірімру. Тепер, звільнивши ліс від того ракшаса, нескоримий цар Юдхіштхіра, знавець дхарми, разом із Драупаді влаштувався в ньому на проживання. Спільними зусиллями намагалися турибгарати розважити Драупаді; веселі й задоволені, підносили вони хвалу Врікодарі.

Коли ракшас був убитий міццю рук Бгіми, герої вступили в той ліс, відтепер мирний, врятований від його влади. Я сам, проходячи тим великим лісом, бачив посередині дороги тіло страшного лиходія, розтрощеного міццю Бгіми. І я чув, о бгарато, як розповідали про цей подвиг Бгіми брахмани, які зійшлися на те місце.

Вайшампаяна сказав:

Вислухавши розповідь про те, як упав у битві найперший серед ракшасів — Кірміра, цар Дхрітараштра сумно зітхнув, поглинений своїми думками.

Так вістить розділ дванадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ВБИВСТВО КІРІМРИ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ВБИВСТВО КІРІМРИ

[1] розлютованих слонів — епос часто використовує образ «розлютованого» (matta), точніше — слона в стані муст. Муст — тимчасовий функціональний розлад у слонів, під час якого поводження тварини характеризується підвищеною дратівливістю та агресивністю. «Приручені самці, — пише Е. Джи, — страждають цим щорічно, протягом приблизно трьох тижнів». В більш слабкій формі муст спостерігається і у самиць. Явище це поки недостатньо вивчене, незрозуміло зокрема, як співвідноситься воно зі змінами, що відбуваються в організмі тварини в період спарювання. *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО КИРАТУ

Розділ 13

Вайшампаяна мовив:

Почувши про вигнання пандавів і втрати, що випали їм, зійшлися в той великий ліс бходжи й врішни з андхаками. Сини й родичі царя панчалів Друпади, Дхріштакету, правитель Чеди і брати Кекайї, що набули великою відвагою слави в усьому всесвіті — всі вони, палаючи гнівом і обуренням, приєдналися в лісі до партхів. «Що тепер робити?!» — питали вони, гудячи синів Дхрітараштри. Очолені Васудевою, турикшатрії юрбою оточили царя справедливости — Юдхіштхіру.

Васудева мовив:

Нап'ється земля крови Дурьйодхани, Карни, лиходія Шакуні й останнього із чотирьох — Духшасани! І тоді ми спільно освятимо на царство царя справедливости — Юдхіштхіру. Ті хто діє підло заслуговують смерти — такий закон споконвічної дхарми!

Вайшампаяна вів далі:

Вчинений синам Прітхи утиск привів Джанардану в таку лють, що він готовий був, здавалося, спопелити все живе. Бачачи, який розгніваний Кешава, Арджуна спробував умиротворити його. Прийнявся Пхалгуна оспівувати хвалу зробленим у колишніх втіленнях діянням, воістину славним, великого духом мужа, безмежного Пуруши, Втілення істини, голови всіх Праджапаті, Опори світу, власника невимірної духовної могутті, мудрого Вішну.

Арджуна сказав:

В старожитні часи ти, о Крішно, був подвижником, що ночував, відповідно до особливої обітниці, там, де застануть сутінки. Блукав ти десять тисяч років по святій горі Гандхамадана. Потім десять тисяч і ще десять сотень років ти, о Крішно, прожив біля Пушкари, харчуючись лише водою. У Вішала-Бадарі ти, о згубнику Мадгу, сотню років простояв на одній нозі, харчуючись лише повітрям, здійнявши руки до неба.[1] Знявши з себе верхню частину одягу,[2] виснажений до того, що проступили назовні всі внутрішні канали тіла,[3] ти, о Крішно, перебував на березі Сарасваті увесь час, поки не завершилася дванадцятирічна сатра. Потім, прийшовши до тіртхи Прабхаса, куди кожна благочестива людина зобов'язана зробити паломництво, ти, власнику великого духовного запалу, на виконання даної обітниці, тисячу небесних років віддавався там подвижництву, стоячи на одній нозі. Ти — «знавець поля»,[4] в тобі — джерело й кінець усього живого, в тобі знаходять опору подвижники, ти — споконвічне жертвопринесення, о Крішно-Кешаво! Вбивши Нараку, сина Землі, ти, о Крішно, відняв у нього діамантові сережки [5] і випустив первонародженого жертовного

коня![6] Здійснивши цей подвиг, ти, всесвітній туре, підкорювач світу, винищив на полі прі всіх до єдиного дайтьїв і данавів. І потім, передавши свій титул володаря світу чоловікові Шачи, ти, о міцнорукий Кешаво, знову з'явився серед людей! Бувши Нараяною, ти, згубнику недругів, з'явився як Харі, Брахма, Сома, Сурья, Дхарма, Дхатрі, Яма, Анала, Ваю, Вайшравана, Рудра, Кала, Небо, Земля, Сторони світу — все це ти, Ненароджений, Наставник усього живого і неживого, Творець світу, Найвищий Пуруша! В лісі Чайтраратха ти, о Крішно, багатий духовним полум'ям, зробив тураяну та інші жертовні обряди, що супроводжувалися рясними дарунками. І при кожному з жертвопринесень твоїх, о Джанардано, діставалися кожному з брахманів сотні, пак, багато тисяч золотих! Ти ж, прийнявши народження від Адіті, став відомий землі як Вішну, молодший брат Індри, о радосте ядавів! І, будучи дитиною, ти, о Крішно, гроза недругів, завдяки своїй духовній силі зміг трьома кроками покрити землю, небо та повітряний простір. Оволодівши небом і піднебессям, ти, о душе усього сущого, вступив у будинок Адітьї та сяйвом духовного полум'я свого затьмарив самого Бгаскару. Знищивши сіті демона Муру, розтрощивши Нісунду і Нараку, ти знову зробив безпечними шляхи до міста Прагджьйотиши.[7] Ти переміг біля Джарутхи Ахуті, Крантху, Шишупалу з його воїнством, а також Бгімасену, Шайбью і Шатадханвана. На колісниці, що сяє мов сонце та гуркоче ніби грозова хмара, ти у битві здолав Рукміна і зробив дочку Бходжи своєю царственою дружиною. В люті ти вразив Індрадьюмну і явану Кашерумана. Тобою знищений Шалва, правитель Саубхи, і сама Саубха подолана.[8] В Іраваті впали від твоєї руки Бходжа, що не поступався в ратній справі самому Кратавірьї, а також Гопаті й Талакету. Люб'язне святим мудрецям, благословенне, квітуче місто Двараку ти зробив своєю столицею, о Джанардано. Ти ж у майбутньому зведеш його в океан.[9] Ти вільний від заздрости, злости, неправди, жорстокости, о Згубнику Мадгу, — не можна й подумати про те, о Дашархо, щоб ти діяв не за честю. До тебе, о Непохитний, коли ти сидиш, увійшовши у свої думи, опромінюючись полум'ям духу, без страху підходять святі мудреці зі своїми благаннями. Коли завершується юґа, ти збираєш воєдино все суще, вбираєш в себе цей світ і перебуваєш у спокої, о Згубнику Мадгу, гроза недругів! Не були колись і надалі не будуть зроблені ким-небудь діяння, подібні тим, що ти зробив, о Боже, будучи ще дитиною, за допомогою Баладеви. В небесному палаці Вайраджа, о променистий, лотосоокий володарю, жив ти разом із самим Брахмою!

В а й ш а м п а я н а п р о в а д и в :

Сказавши це Крішні, немов би самому собі,[10] замовк Пандава. І тоді звернувся до Партхи Джанардана: «Воістину, ти — мій, а я — твій. Усі, хто зі мною, ті й з тобою. Твій ворог — мій ворог. Хто за тебе — той і за мене! Ти — Нара, а я — Нараяна-Харі. Ми з тобою, о непереможний, — два святих мудреці, Нара і Нараяна, що прийшли в цей світ з іншого. Ти не відрізняєшся від мене, а я — від тебе, о Партхо. Між нами двома не знайти різниці, о туре-бгарато!».

Але ось, на зборах чоловіків-героїв, серед киплячих обуренням царів, Крішна Панчалі, у супроводі відважних братів на чолі із Дхріштадьюмною, наблизилася до лотосоокого Крішни — заступника, який сидів разом з іншими ядавами, і звернулася до нього із благанням про захист:

«За давніх літ первотворення ти звався Єдиним, Праджапаті, Творцем усіх істот. Про те повідав Асіта Девала. Ти — Вішну, о непереборний, ти — жертовний обряд, о Нищителю Мадгу, ти — жертвуватель і сама жертва, як говорив про те син Джамадагні. Милосердям та істиною кличуть тебе святі мудреці. О найвищий Пурушо, ти — жертвопринесення, породжене з Істини, як про тебе сказав Кашьяпа. Володар тих, хто панує над усіма богами, садхьями й васу. Владар світу, Рушій світу — так називав тебе Нарада. Головою ти заповнив небеса, стопами покрив всю землю, твоє черево, о володарю, — це світи, ти — споконвічний Пуруша! Ти — найбільший серед святих ріші, що загартували дух свій у полум'ї знання й тапасу, які подвижницькою працею виявили своє справжнє «Я», і котрі досягли повноти споглядання Атмана. В тобі, найвищий Пурушо, знаходять порятунок благочестиві царі-мудреці, що не тікали на полі битви, і задовольнили всі вимоги дхарми. Ти — Прабху, Вібху, Бху, Самосущий, Вічний! І Охоронці світу, і самі світи, сузір'я, десять сторін світу, небо, Сонце, Місяць — всі вони перебувають в тобі! Смертність тварин і безсмертя небожителів, усе, чому слід бути у всесвіті, вкладене в тобі, о міцнорукий! Уповаючи на тебе, о Мадгусудано, хочу повідати тобі про свої нещастя, бо ти — верховний володар всіх істот, як людей, так і небожителів!

Я дружина партхам, сестра Дхріштадьюмни, о володарю Крішно, — як же насмілилися таку як я, силою втягти до Залу зборів! Горе мені, ґречній дружині: мене тремтячу, в єдиному, кров'ю заплямованому одязі втягли на Збори роду Куру! Бачачи мене в час нечистоти, серед царів на Зборах, потішалися підлі сини Дхрітараштри! Не терпілося їм порадіти, перетворивши мене на рабиню, — і це при живих пандавах, панчалах і врішни, о Згубнику Мадгу! Адже я, о Крішно, і Бгішмі, й Дхрітараштрі — обом за законом невістка, і ось мене насильно перетворили на рабу!

Я обвинувачую пандавів, могутніх, неперевершених бійців, в тому що вони спокійно спостерігали, як мучать їх велеславну законну дружину! Ганьба силі Бгімасени, ганьба мистецтву лучника Арджуни — адже обидва вони, о Джанардано, допустили, щоб знущалися наді мною ці потвори! Який би не був чоловік слабкий, він повинен заступатися за дружину — це вічний шлях дхарми, яким завжди йдуть праведники. Захищаючи дружину, оберігаєш своє потомство. Оберігаючи потомство, захищаєш себе самого. Адже чоловік відроджує в дружині себе самого, тому вона для нього «мати». Так само й жона повинна оберігати чоловіка: «Чи ж не він відродиться в моєму лоні?». Ніколи не відмовляли пандави тим, які шукали в них

захисту, а мене, що волала про допомогу, не почули! Кожному з п'ятьох народила я безмірно могутнього сина. Хоча б про те подумавши, вони повинні були врятувати мене, о Джанардано! Від Юдхіштхіри — Пратівіндхья, від Врікодари — Сутасома, від Арджуни — Шрутакірті, від Накули — Шатаніка, від молодшого — Шрутакарман. Всі вони істинно доблесні, настільки ж сильні в бою на колісницях, як твій Прадьюмна! Чудові стрільці з лука, нескоримі для недругів у битві, як могли вони стерпіти таке від немічних синів Дхрітараштри! Беззаконним шляхом відняли в них царство, самих перетворили на рабів, мене ж у пору нечисту, під одним лише одягом втягли до Залу зборів!

Нікому не під силу натягти тятиву Гандіви, крім Арджуни, Бгіми й тебе, Згубнику Мадгу! Але — ганьба Гандіві Партхи, ганьба могутті Бгімасени за кожну мить життя, о Крішно, даровану ним Дурьйодханою! Коли вони були ще дітьми, вчили Веди, дотримувалися обітниць — чи не він, о Згубнику Мадгу, ні в чому не винних, вигнав їх з країни разом із матір'ю? Цей негідник підсипав у їжу Бгімасені сильну, свіжу, згубну отруту. Однак Бгіма разом з їжею повністю перетравив її, не відчувши ні найменшої шкоди, о міцнорукий Джанардано, вищий Пурушо! Коли в Праманакоті Врікодара безтурботно задрімав, Дурьйодхана зв'язав його, о Крішно, кинув у Ґангу й утік геть! Пробудившись, міцнорукий син Кунті, силач Бгімасена, порвав свої пута й вибрався з води. Йому, сплячому, все тіло скусали отруйні чорні змії — але й тоді вижив згубник недругів! Пробудившись, син Кунті негайно перебив усіх змій і, вдаривши навідліг, умертвив улюбленого візника Дурьйодхани! Іншого разу, в місті Варанаваті, коли діти міцно заснули поруч із шанованою матір'ю, надумав він спалити їх живцем. Хто ще посмів би зробити таке? Поважна жінка, оточена язиками полум'я, потрапивши в таке страшне лихо, злякалася й, плачучи, мовила синам Панду: «Ой лелечко, близька вже смерть моя! Де ж тут знайти рятунок нам від полум'я цього? Не маючи захисника, загинути призначено мені разом з малими дітьми!». Тоді міцнорукий, відважний, стрімкий, як вихор, Врікодара втішив шановну матір і братів: «Зараз я полечу, подібно птахові Гаруді Вайнатеї, красі пернатих, — вам не страшне лихо!». Поважну матір посадив він на ліве стегно, царя Юдхіштхіру — на праве, близнюків — на плечі, а Бібхатсу — собі на спину. Несучи їх із собою, стрімко й могутньо злетів угору Бгімасена. Так могутній герой урятував шановну матір і братів від полум'я.

Виступивши звідти вночі разом із велеславною матір'ю, добралися вони до великого лісу, що прилягав до лісу Хідімби. Коли стомлені дорогою, пригноблені скорботою, пандави разом з матір'ю розташувалися на нічліг у тім лісі, наблизилася до них, сплячих, ракшасі на ім'я Хідімба. Свавільно вклавши ноги Бгіми до себе на коліна, прекрасна ракшасі прийнялася любовно погладжувати їх своєю ніжною рукою. Істинно доблесний, могутній Бгіма, чий дух неосяжно великий, пробудився від сну й запитав її: «Що шукаєш ти тут, бездоганна діво?».

Зачувши звук їхньої бесіди, грізний виглядом, страшний, мерзенніший з ракшасів наблизився до них, видаючи оглушливе ревіння. «З ким ти там розмовляєш? Тягни-но його сюди, ближче, ми з'їмо його, Хідімбо! Хутчій же, чого баришся?». Але бездоганна, горда діва, чиє серце сповнилося жалістю, співчуваючи Бгімасені, не побажала відповідати братові. Тоді людожер-ракшас, видаючи жахливі крики, вихором налетів на Бгімасену. Обрушивши на нього в люті натиск небаченої сили, могутній ракшас рукою схопив Бгімасену за руку. Іншу ж руку стиснувши в кулак, міцний, як Індрова ашані, що вражає мов ваджра, наніс він нею Бгімасені блискавичний удар. Не міг стерпіти Бгімасена того, що ракшас схопив його за руку. Розлютився міцнорукий Врікодара. Тут у Бгімасени з Хідімбою, які вправно володіють усілякою зброєю, закипіла гучна, скажена сутичка, подібна тій, що була у Врітри з Васавою. Вбив Бгімасена Хідімбу і разом з братами продовжив шлях, спереду ж пішла сестра ракшаса Хідімба. Народила вона Бгімі Гхатоткачу.

Потім славні пандави разом з матір'ю, супроводжувані юрбами брахманів, поспішно направилися до Екачакри. Дорогою користувалися вони добрими порадами Вьяси, що завжди переймався їхнім благом. Нарешті прибули пандави, суворі охоронці обітниць, в Екачакру. Тут вони знищили такого ж грізного, як і Хідімба, силача-людожера на ім'я Бака. Убивши це чудовисько, Бгіма, найперший серед бійців, пішов разом із братами в столицю царя Друпади. Поки там гостювали, домігся моєї руки Савьясачин, як і ти колись, о Крішно, заволодів Рукміні, дочкою Бгішмаки. В славнім бою добув мене Партха, о Нищителю Мадгу! Найбільший, для інших нездійсненний подвиг зробив він на моїй сваямварі.

Тепер же, о Крішно, безліч скорбот мучить нас, нещасних. А за відсутности шанованої матері ми повинні будемо жити, підкоряючись керівництву одного Дхаумьї. Як могли ці чоловіки, відважні, немов леви, всіх недругів переважаючи міццю, спокійно споглядати на мої муки, вчинені ницими ворогами! Як давно вже терплять вони від слабших і дріб'язкових лиходіїв такі болісні утиски! Я походжу зі найславетнішого роду, чудесним було моє народження, я — невістка великого духом Панду, кохана дружина його синів, і мене, зразкову дружину, на очах у п'ятьох моїх чоловіків, кожний з яких подібний Індрі, волокли, схопивши за волосся, о Згубнику Мадгу!».

Із цими словами медвяноречива Крішна, заслоняючи своє лице лотосовим бутоном ніжної руки, заридала. Гіркими слізьми зрошувала Панчалі свої прекрасні, високі, округлі, відзначені сприятливими ознаками груди. Втираючи з очей сльози, раз по раз зітхаючи, переривчастим від ридань голосом, закричала вона гнівно:

«Ні мужів, ні синів більше немає в мене! Ні братів, ні батька, ні родичів — і навіть ти покинув мене, о Згубнику Мадгу! Адже ви безтрепетно спостерігали за тим, як ниці людці наносять мені образу! Невгамовна моя щиросердна мука, породжена тими глузуваннями Карни!».

Тоді посеред Зборів чоловіків-героїв мовив їй Крішна: «Заплачуть дружини тих, хто прогнівав тебе, красуне! Всипані стрілами Бібхатсу, залиті потоками крови, убиті, будуть вороги, розлучившись із життям, простягнені на ложі землі! Не засмучуйся! Усе, що в силах моїх, зроблю я для пандавів. Істинно те, що тобі обіцяю: будеш царицею, дружиною царів. Скоріше впаде небо, розколеться Хімаван, земля розпадеться на порох, океан висохне, о Крішно, ніж це слово моє не збудеться!».

Дхріштадьюмна додав:

Я вб'ю Дрону, Шикхандін — Прадіда, Бгімасена — Дурьйодхану. Карна прийме смерть від Завойовника багатств. Адже якщо прийдуть на допомогу до нас Крішна і Баларама, тоді, о красуне з ясною посмішкою, не здолати нас на прі самому Згубникові Врітри — що вже казати про синів Дхрітараштри!

Вайшампаяна мовив:

При цих словах, герої повернули обличчя свої до сина Васудеви. І, стоячи між ними, міцнорукий Кешава почав свою мову.

Так вістить розділ тринадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 14

Васудева мовив:

Якби залишився я тоді у Двараці, о царю, володарю землі, — ніколи не трапилося б з тобою цього лиха. Хай би навіть каурави — син Амбіки і цар Дурьйодхана — мене не кликали. Я однаково прийшов би на гру, о необорний! Заручившись підтримкою Бгішми, Дрони, Кріпи та Бахліки, я запобіг би грі, вказавши на багато властивих їй пороків. Щоб допомогти тобі, о володарю, «втримай синів від гри, о Індро царів, кауравo!» — сказав би я царственому синові Вічитравірьї. Я повідав би там про погань, що нині викликала твоє падіння, через яку також у давнину втратив царство син Вірасени. Я яскраво описав би йому, о царю, володарю народу, як губить гравець надбання своє, яким не встиг насолодитися, і яке ненаситне захоплення азарту. Адже говорять, що жінки, кості, полювання і пияцтво, о царю, — суть чотири найгірших, пристрастю породжених пороків, що викрадають царську удачу. Треба гудити їх усюди — вважають люди, знавці шастр, особливо ж, як свідчать обізнані на цьому, підлягає осуду гра в кості. Ставши перед сином Амбіки, я розповів би йому, о міцнорукий Кауравьє, про те, як в один-єдиний день губить гравець всі свої надбання, сходить у безодню нещасть, втрачає багатство, яким ще не встиг насолодитися. Про те, які нечувано грубі слова гравців, і, крім того, про інші пагубні наслідки гри. Якби тоді прислухався він до моїх слів, о нащадку Куру, неушкодженою залишилася б дхарма, процвітав би й рід кауравів. Але якби він не почув добром мою добру пораду, о Індро царів, то я силою примусив би його до цього, о найповажніший Бгарато! Я викрив би тоді ненависників його, що прикидаються друзями, і посіяв би тим розбрат серед гравців, що були присутніми на Зборах! Лише тому що не було мене тоді в країні анартів, спіткало тебе через цю гру таке лихо, о кауравьє! Тільки після повернення у Двараку, о сину Панду, найповажніший з роду Куру, довідався я все про нещастя твоє від Юудхани. При цій звістці, о Індро царів, я був украй пригноблений і поспішив сюди, щоб побачитися з тобою, володарю народу! Нині, туре-бгарато, всі ми перебуваємо в тривозі, бачачи, як ти терпиш злидні разом з єдиноутробними братами!

Так вістить розділ чотирнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 15

Юдхіштхіра спитав:

Чому ж був відсутній ти, о Крішно, нащадку Врішни? Де ти блукав і що робив у краях чужих?

Крішна відповів:

Я виступив у похід, о кращий з людей, щоб зруйнувати Саубху, місто Шалви. Дізнайся ж, о туре-бгарато, яка була в мене на те причина.

Велеславний, міцнорукий, полум'яно-відважний цар Шишупала, хоробрий син Дамагхоши, не міг примиритися з почестями, зробленими мені тобою, о вродо бгаратів, при жертвопринесенні твоєму Раджасуя, і, будучи злим від природи, піддався владі гніву. Я вбив його. Почувши про його смерть Шалва оскаженів і рушив на Двараку, що в той час пустувала, бо я був тут, о бгарато! Зійшов цей бич роду людського на Саубху, що керується волею, і, прилетівши туди, вступив у бій з найсильнішими із врішнійських юнаків. Лиходій умертвив багатьох юних врішнійських героїв і піддав спустошенню всі розважальні гаї на околицях міста, о міцнорукий, вигукуючи при тому: «Куди він подівся, мерзенніший з роду Врішни, слабкий розумом Васудева, син Васудеви?! Я розтрощу в битві гординю цього охочого до сутичок! Анарти, скажіть по правді мені, де він, і я відправлюся за ним! Повернуся, коли знищу вбивцю Канси й Кешина, а без того не буде мені шляху назад, клянуся на своїй зброї!». Щомиті вигукуючи: «Де він? Де він?», палаючи бажанням поборотися зі мною, цар Саубхи туди сюди носився бойовищем. «Зараз я відішлю ницого лиходія, віроломного зрадника в оселю Ями, не подарую йому вбивства Шишупали! Мертвого повалю я нечестивця додолу, який вбив мого царственого брата Шишупалу! Ні, не на полі бою, але захопивши зненацька убив він юного царя, відважного брата мого. За це я вб'ю Джанардану!». Багато ще він журився за своїм братом і паплюжив мене, потім же, о нащадку Куру, на своїй, думкою керованій Саубсі, піднявся в небо.

Після повернення, о кауравьє, довідався я про те, як обійшовся зі мною злий і дурний цар Мартікавати: очі мої розширилися від гніву! Я все обміркував, о царю-кауравьє, і, взявши до уваги утиски, заподіяні анартам, нанесену особисто мені образу, а також непомірну гординю того злодія, затвердився в рішенні вбити його. Тоді, о володарю землі, виступив я у похід, щоб розтрощити Саубху. Я жадав зустрічі й нарешті знайшов його серед морської безодні. Тоді, о царю, засурмив я в свою мушлю Панчаджанью, викликаючи Шалву на бій і приготувався до сутички. Битва моя з данавами тривала одну лише мить. Усіх їх я здолав і повалив мертвими додолу. Ось причина з якої не міг я тоді з'явитися до тебе, о міцнорукий, бо не знав я нічого про підготовлену в Хастінапурі гру, не знав про те, що підняло було голову беззаконня.

Так вістить розділ п'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 16

Юдхіштхіра мовив:

О міцнорукий, мудрий сину Васудеви, повідай мені більш докладно про поразку Саубхи, бо не наситився я твоїм оповіданням!

Васудева сказав:

Почувши про те що царствений син Шруташрави прийняв смерть від моєї руки, приступився Шалва до міста Дваравати, о міцнорукий, найповажніший з бгаратів! З усіх боків осадив її той великий лиходій, о сину Панду. Розташував також Шалва, володар землі, бойовим ладом своє літаюче місто і на ньому з повітря, всіма силами обрушився на мою столицю! Закипів бій.

У місті ж, у всіх кінцях його, запасені були метальні диски, залізні прути, пристосування для грабарства, на воротах підняті прапори, приведені в готовність фортечні вежі, спостережні вартівні, а також мури головних і задніх воріт. Заготовлене було каміння й смолоскипи для метання в осадників, глечики-«верблюди», о найповажніший Бгарато, знаряддя качаграхані, бойові — «стебла куша», о царю, «плугоподібне» знаряддя для метання шатагхні, кам'яні ядра, бхушунди, бойові сокири й усяка інша зброя, а також оббиті залізом щити і катапульти для метання горючих речовин і ядер. Дотримуючись приписів шастр, о туре-бгарато, Гада, Самба, Уддхава й інші воєначальники, забезпечили місто усілякими припасами, а також, о тигре-Кауравo, воями-захисниками, здатними відбити будь-який напад. Вони походять з відомих родів, що довели у битвах свою доблесть. Центральна й допоміжні гульми разом з окремими загонами піхотинців і вершників, займали оборону на стінах і пильно несли вартову службу по всьому місту. Щоб запобігти безрозсудним вчинкам, Уграсена, Уддхава й інші воєначальники оголосили в місті заборону на вживання міцних напоїв. «Адже п'яних нас переб'є цар Шалва!», — вирішили врішни з андхаками і почали підтримувати тверезість. Усіх анартських танцюристів, співаків і акторів стражі міських багатств випхали за межі Двараки (*як можливих шпигунів*). Мости всюди були зруйновані, о кауравьє, судноплавство припинене, в ровах укріплені загострені палі, вся земля в межах однієї кроши від міста порита, щоб зробити її важко-прохідною, о найповажніший з роду Куру, викопані замасковані ями з водою й «пастки-сковороди». Від природи Дварака обгороджена й неприступна, завжди під надійною охороною, забезпечена озброєнням — тепер же подвійно такою стала, о царю! Чудово захищене, невсипущо охоронюване, оснащене всілякою зброєю, стало місто подібне житлу Індри, о вродо бгаратів! Через наближення володаря Саубхи ніхто не міг тепер, о царю, не подавши умовного знаку, ні увійти в столицю врішни і андхаків, ні вийти з неї. На всіх вулицях її та перехрестях, о Кауравo, Індро царів, стояли війська з безліччю коней і бойових слонів. Воям видана була платня, їстівні припаси, одяг, озброєння й кожному зазначено, що слід робити, о міцнорукий! Не було у війську нікого, кому затримали б платню, кому виплатили б її не шляхетним металом, хто не був би обдарований милістю, чия доблесть залишилася б не відзначеною. Ось так, о лотосоокий царю, не скуплячись на дарунки, цар Ахука привів Двараку в бойову готовність і забезпечив їй надійний захист.

Так вістить розділ шістнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 17

Васудева сказав:

Цар Саубхи Шалва, о Індро царів, прийшовши під стіни Двараки з безліччю військової сили та бойових слонів, став там табором. Рать очолена Шалвою, що складалася з усіх чотирьох видів, розташувалася на рівнині, багатій джерелами питної води. Вона покрила все, обійшовши стороною лише місця спалення трупів, святилища богів, мурашники й чайтьї. Окремі частини її відгородилися друг від друга, проклавши через табір Шалви шість доріг, які, перетинаючись, утворювали всередині табору дев'ять перехресть, о царю! Військо було оснащене всілякою зброєю і вправне у володінні ним. В ньому була безліч коней, слонів і колісниць, юрби піхотинців, ліс прапорів. Вої, що звикли до ситости й достатку, відзначені знаками доблести, хизувалися прекрасними прапорами і лицарією, колісницями й бойовими луками. Привівши таке військо до стін Двараки, о кауравьє, туре серед мужів, обрушився стрімко Шалва на місто, немов Індра пернатих.

Узрівши наступ війська царя Шалви, юнаки роду Врішни вийшли назустріч і вступили з ним у бій: не могли Чарудешна, Самба й великий воїн-колісничний Прадьюмна спостерігати склавши руки, о кауравьє, як іде на них цар Шалва. Майорячи прапорами і прикрасами, у згуртованій колісничній лаві зблизилися вони з

могутніми воями шалвійського царя. У захваті сутички, Самба, взявши свій лук, зійшовся на ратнім полі з воєначальником і радником Шалви на ім'я Кшемавріддхи. Великий син Джамбаваті, о вродо бгаратів, обрушив на нього потоки стріл, начебто пролив дощ Тисячоокий. Але полководець Кшемавріддхи, о великий царю, стояв під щільною зливою його стріл непохитно, немов Хімаван. Потім, о Індро царів, Кшемавріддхи й сам пустив у Самбу величезну хмару стріл, вдавшись до ворожбитських чарів. А Самба за допомогою захисних чарів розвіяв ту чарівництвом створену хмару й знову тисячами стріл обсипав колісницю ворога. Вражений Самбою, страждаючи від ран нанесених його стрілами, полководець Кшемавріддхи на своїх жвавих конях помчав геть.

Коли цей лютий воєначальник Шалви був звернений на втечу, на сина мого напав могутній дайтья ім'ям Вегаван. Відважний Самба, продовжувач роду Врішни, непохитно витримав, о царю, Індро царів, стрімкий натиск Вегавана. Істинно доблесний, мужній Самба, розмахнувшись, із силою метнув у Вегавана важку палицю, о Каунтейє! Вбитий нею, о царю, звалився на землю Вегаван. Так дерево-велет, коли підгниє його коріння, падає, зломлене потужним вітром. Тільки-но, убитий палицею, впав відважний великий асур, син мій врізався в незліченну рать ворогів і вступив з нею у бій.

Проти ж Чарудешни, о великий царю, виступив грізний боєць-колісничний, прославлений стрілець із лука, данава на ім'я Вівіндхья. І пішла тут у Чарудешни з Вівіндхьєю, о царю, гучна січа, подібна тій, що в давнину була у Васави із Врітрою. Палаючи взаємною ненавистю і видаючи ричання, подібно двом могутнім левам, один одного вражали вони стрілами, о царю! Але ось, син Рукміні наклав на тятиву свого великого лука чудесну стрілу, що сяяла подібно сонцю і вогню, згубну для недругів. Великий колісничний боєць, син мій, нашептав її мантрами, потім, палаючи гнівом, гукнув Вівіндхью і вистрілив у нього, о царю! Той упав мертвий. Бачачи, що впав Вівіндхья, а військо прийшло у сум'яття, знову з'явився туди Шалва на думкою керованій Саубсі. Побачивши Шалву на своїй Саубсі, яка наближалася до землі, військо захисників Двараки, о міцнорукий, затремтіло! Тоді, о великий царю Каунтейє, Прадьюмна вийшов наперед, відновив в анартському війську лад і виголосив: «Стійте ж тут і дивіться, як я, б'ючись, силою своєю розверну назад Саубху і її царя! Зараз, о ядави, залізними, змієподібними, пущеними моєю рукою з лука стрілами, переб'ю я військо володаря Саубхи! Підбадьортеся, геть страх, цар Саубхи зараз попрощається з життям! Вдарю на нечестивця, і хай згинуть разом і він, і Саубха!».

Після того як Прадьюмна, сповнений бойового запалу, звернувся до війська з цими словами, воно, о хоробрий сину Панду, — відновило стійкість і з наснагою продовжило битву.

Так вістить розділ сімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 18

Васудева сказав:

Закликавши ядавів, син Рукміні, о туре-бгарато, зійшов на золоту колісницю, запряжену одягненими в броні конями. Він закріпив на ній прикрашений прапор із зображенням макари [11] з вискаленою пащею, і швидкі немов вітер коні, понесли його на ворога. Могутній герой підкидав у повітря свій чудовий лук і дзенькав тятивою. Були при ньому меч і сагайдак, а на руках — захисний ремінь і наперстки. Лук свій він перекидав з долоні на долоню, і той миготів швидше блискавки. Від цього каламутилося ув очах у дайтьїв на Саубсі. Раз у раз кидав він лук у повітря й знову ловив його. Однак і найменшого просвіту неможливо було побачити між стрілами, якими на бойовищі вражав він ворогів!

Не змінився колір його обличчя, тремтіння не осягнуло тіла. Чув увесь світ, як видавав він чудесний, гучний левиний рик. Чудовий прапор із зображенням вискаленого водного чудовиська, пожирателя риб, майорів на золотому ратищі над чудовою його колісницею і сліпуче блискав ув обличчя шальвійському воїнству, сіючи в ньому жах.

І, вирвавшись стрімко вперед, згубник недругів Прадьюмна обрушився, о царю, на Шалву, який жадав сутички. Розлютувався Шалва, не в силі він був стерпіти наближення до нього на полі бою відважного Прадьюмни, о продовжувачу роду Куру! Сп'янілий гнівом і гординею Шалва, підкорювач чужих міст, зійшов зі своєї, думкою керованої Саубхи і поборовся із Прадьюмною. І завирувала між Шалвою і першим із врішнійських героїв жахлива битва, подібна тій, що була між Балою і Васавою. За нею стежили всі мешканці світів! Вся прикрашена золотом, колісниця Шалви, о герою, зі стягами і прапорцями, днищем і запасними сагайдаками, створена була чарами. Зійшовши на цю кращу з колісниць — о володарю — Кауравьє, — могутній, славний цар, обсипав стрілами Прадьюмну. Негайно ж і Прадьюмна, в ході битви, обрушив на Шалву цілу зливу стріл і моторністю рук привів його здавалося у повне замішання. Натиску стріл його в битві не міг стерпіти цар Саубхи. Стрілами, схожими на палаючий вогонь, обсипав він сина мого! Вразили стріли Шалви сина Рукміні, й тоді поспішно метнув він у серце вражаючу стрілу, о Індро царів! Пущена сином моїм оперена стріла, пробивши броні, встромилася Шалві в серце. Потьмарилася свідомість його і впав він на землю. Коли ж простягся безтямно хоробрий шальвійський цар, індри данавів кинулися навтікача, розкидаючи ногами землю. Тільки-но, знепритомнівши, впав додолу володар Саубхи, воїнство Шалви закричало: «Горе нам, горе!», — о царю, володарю землі! Але ось, опам'ятався могутній Шалва, устав із землі й негайно ж, о кауравьє, послав стрілу в Прадьюмну. Прадьюмна, поглинений боєм, важко поранений був нею в шию. Безсилий впав міцнорукий герой на дно своєї колісниці. Шалва, вразивши сина Рукміні, видав левиний рик, о великий царю, що заповнив громом усю землю. Тільки-но знетямився

син мій, о бгарато, як Шалва негайно послав у нього нові, непереборні стріли. Приголомшений напором незліченних стріл, Прадьюмна лежав нерухомий серед бойовища, о кращий з роду Куру!

Так вістить розділ вісімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 19

Васудева вів далі:

Коли найсильніший з сильних, Прадьюмна, впав був під стрілами Шалви, вої врішни прийшли в замішання, згасла колишня рішучість. При падінні Прадьюмни все військо врішнійців і андхаків разом закричало: «Горе нам, горе!», вороги ж, о царю, зраділи. Бачачи Прадьюмну без тями, вправний його колісничний, син Даруки, на баских конях, поспішаючи, виніс його з битви. Не встигли вони від'їхати подалі, як уже володар славетної колісниці опритомнів, узявся за лук і так звернувся до візника: «Що ти замислив, сину сути? Чому біжиш безоглядно? Чи ж до того в хвилину бою спонукає врішнійських героїв дхарма? Чи не злякався ти бува вигляду Шалви на ратнім полі? Чи не саме видовище битви породило в тобі зневіру? Скажи мені по правді, о сину візника!».

Колісничний мовив:

О сину Джанардани, не піддавався я ні страху, ні сум'яттю! Думаю лише, що дуже важко вже здолати тобі Шалву, о дитя Кешави! Ось я, не кваплячись і від'їжджаю пріч. Адже вельми сильний цей злостивець! До того ж, якщо герой-колісничний, під час сутички непритомніє, то обов'язок візника, о хоробрий, — врятувати його. Адже мені, о довговічний, слід невсипущо охороняти тебе, а тобі — мене. Я від'їжджаю геть, бо розсудив, що обов'язок візника — завжди захищати воїна, о міцнорукий, адже ти один, а данавів — безліч. Я від'їжджаю геть, о сину Рукміні, бо вважаю цей бій нерівним.

Васудева провадив:

Ледве вимовив це сута, як той, на чиєму прапорі макара, сказав йому, о кауравьє: «Поверни колісницю назад! І ніколи більше надалі не дій так, о сину Даруки! Ніколи, о сину візника, якщо я ще живий, не залишай бойовища! Хто добиває впалого, який кричить: «Я у твоїй владі!», простягненого на землі, чи втратив колісницю, зламав зброю, хто вбиває жінку, старця, дитину й хто біжить із бою — той не народжений в роду Врішни! Ти ж бо породжений в роду сути, навчений службі візника. Тобі ж бо відомі настанови дхарми для врішнійців під час бою, сину Даруки! Чи мислимо, о сину сути, знаючи всі перекази про подвиги врішнійців на чолі ратей у битвах, все таки тікати з битви?! Ніколи так більше не роби! Що про мене сказав би непереможний Мадгава, старший брат Гади, почуй він, що я, злякавшись тікав з бойовища й був уражений у спину? Або, що сказав би мені при зустрічі розпаленілий вином, одягнений в блакитне старший брат Кешави, міцнорукий Баладева? Що сказали би муж-лев, великий стрілець із лука, онук Шині й непереможний у битвах Самба, о сину сути, знай вони, що я тікав з бойовища? Що б сказали мені, о візнику, нескоримий Чарудешна, Гада й Сарана, міцнорукий Акрура? А що скажуть, зустрівши мене, дружини врішнійських героїв, які незмінно знали мене, як благочестивого, хороброго, впевненого у відвазі своїй воїна? «Ось Прадьюмна, злякавшись, біжить геть, покинувши поле великої битви. Ганьба йому!», — скажуть вони. «Славно діяв!» — не скажуть. Для мене ж і мені подібних, ганебні слова і глузування гірше самої смерти, о сину візника. Тому ніколи більше не розвертайся ти назад з бойовища! Відправляючись на жертвопринесення невимірного Партхи, лева серед бгаратів, чи не на мене поклав тягар відповідальности Харі, Нищитель Мадгу? Коли Крітаварман, відважний воїн, готовий був ринутися вперед, чи не я, о сину візника, зупинив його словами: «Стій тут, я сам уб'ю Шалву!», і з поваги до мене стримав себе син Хрідіки! Що ж я, який втік з битви, скажу при зустрічі цьому славному воїнові-колісничному? Що я мовлю міцнорукому, непоборному, лотосоокому мужеві, володареві мушлі, диска й палиці, коли він прибуде сюди? Що ж скажу я Сатьяці, Баладеві й іншим андхакам і врішнійцям, які завжди змагалися зі мною в доблесті? Якщо я покину поле цієї битви, вражений стрілами в спину, якщо навіть проти волі моєї відвезеш ти мене пріч, — не жити мені більше, о сину візника! Поверни ж мерщій назад колісницю, сину Даруки! Ніколи, навіть у найбільшому лихові не слід так чинити! Якщо зі страху умчуся я від битви, вражений стрілами в спину, життя відтоді не буде мати для мене і найменшої ціни, о сину сути! Чи пам'ятаєш ти таке, о сину візника, щоб я колись був гнаний страхом, біг геть, покинувши бойовище, немов останній боягуз? Не повинен ти залишати поле прі в той час, коли я так прагну бою! Отже, сину Даруки, вези мене назад!».

Так вістить розділ дев'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 20

Васудева сказав:

На ці слова, о Каунтейє, син візника серед бою негайно ж відповів Прадьюмні благозвучною і чемною мовою: «О сину Рукміні, я не відаю страху, правлячи в битві кіньми. Я також серед врішнійців кращий знавець битв — чи могло те бути інакше? Але ми, хто несе службу візників, вважаємо за правило, о довговічний: оберігати колісничного воїна мусимо будь-якими способами! Ти до того ж був так жорстоко поранений! Важко поранила тебе стріла пущена Шалвою, твій дух був пригноблений, о герою, тому й від'їхав я геть! Тепер же, сину Кешави, найславетніший із сатватів, до тебе повернулася свідомість. Тож любуйся скільки завгодно мистецтвом моїм у керуванні кіньми! Дарукою я породжений і належно ним навчений; без страху проїду я крізь незліченні полки Шалви!».

Із цими словами, о герою, він натягнув повід і помчався, направляючи коней в сторону битви. Чудові коні його, о царю, гнані батогом, спонукувані поводом, здавалося летіли повітрям, виписуючи по всьому полю всілякі, найрізноманітніші подвійні й прості ліво- і правобічні повороти. Підкоряючись блискавичним рухам рук сина Даруки, вони ледь торкалися землі, немов палила вона їм копита. Не витративши ніби і найменших зусиль, зробив він навколо війська Шалви об'їзд апасавья. Було те подібне диву, о туре-бгарато! Не міг стерпіти цар Саубхи цього об'їзду Прадьюмни. Негайно ж три стріли пустив він у його візника. Однак, о міцнорукий, син Даруки продовжив свій шлях, не звернувши на стріли уваги, думки його зайняті були кіньми. Тоді цар Саубхи знову обсипав усякого виду стрілами породженого від Рукміні мого відважного сина. Син Рукміні на лету розщепив їх своїми гострими стрілами і розсміявся згубник ворожих героїв, виявивши цей доказ моторности своїх рук! Побачив цар Саубхи, що стріли його відбиті Прадьюмною. Тоді почав він пускати стріли по-особливому, застосовуючи злі ворожбитські чари асурів. Здогадавшись, що пущено в хід зброю дайтьїв, могутній Прадьюмна високо у повітрі відбив її зброєю Брахми, а потім метнув й інші оперені стріли. Миттю розсіявши всю зброю Шалви, в голову, груди й обличчя впилися йому кровожерливі стріли, померхла свідомість його і впав він на землю. Коли поранений стрілами, звалився додолу ниций Шалва, син Рукміні наклав на тятиву ще одну стрілу, що несе смерть будь-якому ворогові.

Але тільки-но на очах у всіх ця стріла, до якої спрямувались молитовні сподівання незліченних дашархів, мов полум'я промениста, була покладена на тятиву, почулися з піднебесся крики сум'яття.

Слідом за тим од усього сонму богів, разом з Індрою і Володарем скарбів, споряджені були посланцями Нарада і могутній Вітер. З'явилися ці двоє до сина Рукміні й передали йому слова небожителів: «О герою, не визначено шальвійському цареві впасти від твоєї руки! Візьми стрілу назад: хоча, воістину, немає людини, яку вона не могла б убити на ратнім полі, але не дозволено тобі вбивати в цій сутичці Шалву! Прийме він смерть у бою від Крішни, сина Деваки, — таке рішення Встановителя, о міцнорукий, і хай не буде те облудно!».

Тут Прадьюмна, сповнений радости, знявши з відмінного лука ту дивовижну стрілу, вклав її у сагайдак. А лиходій з лиходіїв, Шалва, піднявся із землі, о Індро царів, і спішно відступив з усім своїм військом, поранений стрілами Прадьюмни. Постраждавши від рук врішнійців, о Індро царів, злісний демон залишив Двараку й на своїй Саубсі піднісся в небо.

Так вістить розділ двадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 21

Васудева вів далі:

Коли завершилося, о володарю людей, велике жертвопринесення твоє Раджасуя, прибув я в урятовану від ворога столицю анартів. Але Дварака з'явилася моєму погляду позбавлена колишньої своєї краси, о великий царю! Ніхто не читав уголос Веди, не виголошував: «Вашат!», прекрасні жінки Двараки ходили без прикрас, приміські сади її стали невпізнанні. Побачивши все це і зачувши недобре, запитав я у сина Хрідіки: «Чому такі засмучені чоловіки й жінки врішнійської столиці? О тигре серед мужів, хочу чути про це!». У відповідь на це син Хрідіки, о найповажніший з царів, докладно розповів мені про облогу міста Шалвою і про порятунок від неї. Вислухавши розповідь його, від початку до кінця, о кращий з роду Куру, я затвердився на думці вбити шалвійського царя. Тоді, о вродо бгаратів, заспокоїв я городян, цареві ж Ахуці, старцеві Анакадундубсі й усім врішнійським героям, схвалюючи їх, сказав:

«Не послабляйте ні на мить охорону міста, о тури-ядави! Про мене знайте, що я йду в похід, щоб убити шалвійського царя. Поки не вб'ю його, не буде мені шляху назад, до міста Двараваті! Побачуся з вами знову лише тоді, коли рознесу місто Саубху, а з ним і Шалву. Вдарте ж у гуркітливий на три тони барабан дундубхи, чий звук тремтіти змушує злостивців!».

Мною належно підбадьорені, відважні чоловіки, о туре-бгарато, весело й дружно відповідали мені: «Іди і винищ наших ворогів!». Напутній словом радісних героїв, найкращими з двічінароджених, велів я виголошувати мантри, а сам схилився до землі перед Ахукою. Дмухнувши в найчарівнішу з мушель — Панчаджанью, о царю, громом своєї колісниці, яку тягли Сугрива й Сайнья, я заповнив сторони світу. Я вийшов на чолі величезної армії, відмінно спорядженої, яка йшла з переможним виглядом, складаючись із військ чотирьох видів, о тигре серед мужів! Пройшовши через багато земель, лісистих гір, рік і озер, прибув я в Мартікавату. Там я почув, що Шалва на своїй Саубсі пішов з околиць міста, о муже-тигре; я переслідував його по п'ятах і досяг нарешті океану. Шалва на своїй Саубсі був там, у безодні моря, в череві киплячого величезними валами океану, о згубнику недругів! Побачивши мене здаля, нечестивець, немов на сміх, багаторазово прокричав мені виклик на битву, о Юдхіштхіро! Вражаючі на смерть стріли, у безлічі пущені мною з лука Шарнги, не досягли його міста, і це розлютило мене. Цей же природжений лиходій Шалва, недосяжний для мене, наймерзенніший з дайтьїв, пролив на мене тисячами потоки своїх стріл, о царю! Він засипав стрілами візника мого, коней і все військо. Ми, однак, продовжували боротися, немов не зауважуючи їх, о бгарато! Тут і відважні вої з оточення Шалви також пустили в мене сотні тисяч бездоганно прямих стріл. Влучно-вбивчі стріли асурів покрили мою колісницю, коней і самого Даруку. Ні коней, ні колісниці, ні візника мого Даруки не можна було розглянути, бо стріли огорнули немов завісою мене і моїх воїв, о герою! Тоді й сам я чарівним способом випустив зі свого лука багато десятків тисяч нашептаних

мантрами стріл, о кауравьє! Вої мої не могли влучити в ціль, о бгарато, бо Саубха висіла під самим склепінням небесним, на висоті цілої кроши. Однак вони, немов глядачі в театрі, підбадьорювали мене гучними левиними кличами і оплесками. Стріли, що злітали в цій великій битві з лука мого, обагрені кров'ю, подібно сарані вгризалися в тіла данавів. Піднялися тоді в Саубсі стогони демонів, убитих моїми гострими стрілами, а вони самі падали у великий океан. Одні з руками відтятими по саме плече, інші — уподібнившись видом Кабандсі, данави неслися униз, видаючи жахливі крики. Тоді я наповнив подихом мушлю Панчаджанью, білизною подібну до срібла, волокон лотосу, місяця, квітів жасмину чи коров'ячого молока. Бачачи, як падають додолу данави, Шалва, володар Саубхи, почав тоді битися зі мною, застосовуючи грізну зброю ворожбитських чарів. Безперервним потоком полетіли в мене залізні палиці, дротики, піки, списи, бойові сокири, паттіша й бхушунди. Але я силою чарівництва негайно ж відбивав і знищував їх. Коли чари його були розвіяні, почав він боротися гірськими шпилями. Поперемінно, то падала темрява, то знову світало, то похмуро ставало, то ясно, то спекотно, то холодно, о бгарато! Так боровся зі мною ворог мій, творячи ворожбитські омани, але всі їх я розпізнав і розвіяв своїми чарами! При кожній можливості, з усіх боків вражав я його в битві стрілами! І зійшли тоді на небі: сотня сонць, сотня місяців, мільйони зірок, о великий царю Каунтейє! Не розрізнити було, ніч зараз чи день, по небу не визначити напрямку. Зніяковів мій розум, і тоді я скористався зброєю вищого знання. Вона розвіяла зброю ворога, немов то були жмути трави! Тут гримнула гучна, грізна битва, о Індро царів. Отримавши знов здатність розрізняти навколишнє, я вступив у сутичку з ворогом.

Так вістить розділ двадцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 22

Васудева мовив:

Отже, о тигре серед мужів, Шалва, грізний супротивник царів, серед битви, б'ючись зі мною, знову злетів на небо.

І ось палаючи бажанням перемоги, слабкий розумом Шалва в люті обрушив на мене шатагхни, величезні палиці, палаючі списи, мечі й дрюки, о великий царю! Але я негайно ж швидкими, поспіхом пущеними стрілами, ще в польоті, в самому небі відбив їх, розколовши надвоє або натроє: такий бо гуркіт стояв у піднебессі!

Але ось, сотнями тисяч бездоганної прямизни стріл засипав він коней моїх, колісницю й Даруку. Тут, о герою, звертаючись до мене, мов у маренні, проговорив Дарука: «Я поранений стрілами Шалви й тримаюся лише силою обов'язку!». Почувши жалібні слова візника, я подивився на нього і побачив його зраненого стрілами. На обох руках його, тулубі, голові й грудях не було місця, о перший серед пандавів, якого не вразили б стріли. Від ударів чудових стріл Шалви він рясно стікав кров'ю, немов гора червоного вапняку, яку хмари поливають дощем. Бачачи, що мій візник, хоч і не випускає з рук повода, але, поранений у битві стрілами Шалви, упав духом, я почав підбадьорювати його, о міцнорукий!

Тут якийсь чоловік із числа жителів Двараки, о бгарато, поспішно наблизившись до колісниці із дружніми здавалося намірами, засмучений, здавленим голосом передав мені слова Ахуки, у якого він був за слугу: почуй їх, відважний Юдхіштхіро! «О герою, Ахука, правитель Двараки, мовить тобі таке слово: почуй, о Кешаво, ось що говорить друг твого батька: під час твоєї відсутности, непереборний нащадку Врішни, Шалва приступився до Двараки і завдяки перевазі в силі вбив сина Шури. Тому закінчи цю битву і вертайся додому, Джанардано. Захищай краще Двараку, в цьому тепер твій найважливіший обов'язок!».

Вислухавши цю його мову, я був украй пригноблений і ніяк не міг вирішити, що треба, а чого не слід робити. Одержавши таку прикру звістку, о герою, я звернувся думкою докору до Сатьякі, Баладеви й великого воїна-колісничного Прадьюмни. Адже це їм, о нащадку Куру, доручив я захист Двараки і мого батька, коли виступив, щоб розтрощити Саубху! «Чи живий ще міцнорукий згубник недругів Баладева, — журився я, — чи живі Сатьякі, син Рукміні Прадьюмна, відважний Чарудешна й усі вони на чолі із Самбою!». Адже будь-но вони живі, о тигре серед мужів, тоді й сам Володар ваджри не в силах був би погубити сина Шури! Якщо вірно, що сина Шури вбито, то безсумнівно, вирішив я, що й усі вони на чолі з Баладевою уже мертві. Щомиті звертаючись думками до їхньої загальної загибелі, я був у великому сум'ятті, о великий царю, але все ж відновив свою битву із Шалвою.

Й тут побачив я, о герою, сина Шури, що летів із Саубхи вниз. Від цього, о великий царю, мій розум потьмарився. Падіння батька мого, о володарю людей, було подібне падінню Яяті з неба на землю, коли він втратив усі благі заслуги. Тюрбан його розмотався і упав з голови, волосся й одяг розметалися безладно. Здавалося, то падає з неба зірка, вичерпавши благі заслуги. Потьмарення розуму позбавило мене сил: найчудовіший лук мій, Шарнга, випав з моєї руки, о Каунтейє, і опустився я на дно колісниці. Бачачи, що я, знепритомнівши, немов мрець, простягся у своїй колісниці, все моє військо закричало: «Горе нам, горе!» — о бгарато! Виникло переді мною видіння мого батька, що, розкинувши руки й ноги, падав долілиць, немов птах. При цьому, вої Шалви, тримаючи в руках списи й піки, нещадно кололи його на лету, о міцнорукий! Дух мій прийшов у сум'яття.

Але через якусь мить серед великого побоїща знову отямившись, я не побачив там, о герою, ні Саубхи, ні Шалви-недруга, ні старого батька.

Тоді я зрозумів: «Все це були ворожбитські чари, але тепер я розпізнав їх!». І знову тисячами посипалися на ворога мої стріли.

Так вістить розділ двадцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 23

Васудева сказав:

Взяв я свій чудесний лук, о вродо бгаратів, і посипалися із Саубхи відсічені стрілами голови богоненависників! Ошатно оперені, схожі на отруйних високо летючих змій, смертельно-гострі стріли пустив я із Шарнги в шалвійського царя. І раптом, силою чарів зробилася Саубха невидимою, о продовжувачу роду Куру! Я був здивований, але стояв непохитно, о бгарато! Тут юрби кошлатих, потворних данавів підняли сильний лемент, о великий царю! Тоді я поспішно, серед великої битви, застосував на погибель їм зброю, що вражає ціль за звуком. Крики негайно ж замовкли. Всіх тих данавів, що кричали там, вразили мої полум'яні, немов Адітья, стріли, які летять на звук. Ледве стихли їхні крики, як у іншому місці знову піднявся лемент. Я й туди вдарив стрілами, о великий царю! Так у всіх десяти напрямках, навколо мене й наді мною, волали асури, але всіх їх я перебив, о бгарато!

Тут, повернувшись із Прагджьйотиши,[12] знову з'явилася, о герою, волею керована Саубха, потьмаривши мій погляд своїм блиском. І згубник роду людського, мавпоподібний данава, раптово обрушив на мене величезну лавину каменів. З усіх боків били мене потоки кам'яних брил. Завалений каменями, я стояв у їхній купі, немов у мурашнику, о Індро царів! Під завалом кам'яних брил уже ні мене, ні коней, ні візника, ні прапора неможливо було роздивитись, о царю! Тут найвідважніші із врішнійців, що були в моєму війську, піддалися страху й кинулися бігти в усі боки. Коли не стало мене видно під каменями, тут все, о володарю народу, — і небо, і земля, і піднебесся — зазвучало криками сум'яття. І всі, хто був зі мною дружній, о царю, перейнявшись розпачем і скорботою, в сердечній тузі, почали волати і стогнати. Ворогам моїм була радість, друзям же — гірка мука. Але я, о стійкий герою, довідався про це лише згодом, коли здобув перемогу. І ось здійняв я ваджру, найулюбленішу мою зброю, яка дрібнить будь-який камінь, і розколов всі ці кам'яні брили! Коні мої, ледве живі, змучені кам'яною ношею, стояли, похитуючись, немов від поштовхів, о великий царю! З моєю появою всі друзі мої знову зраділи, ніби на очах у них в небі зійшло сонце, пробившись крізь завісу хмар.

Тут, о царю, склавши долоні, з уклоном сказав мені візник: «Благо тобі! Подивися, о Варшнейє, ген стоїть перед тобою цар Саубхи Шалва. Доста тобі зневажати ним, застосуй нарешті силу! Настав час відмовити Шалві в милосерді твоєму й дружелюбности! Убий Шалву, о міцнорукий, не дай йому піти живим, о Кешаво. Ворога слід віддавати смерті, не щадячи сил, о герою, згубнику недругів! Не повинен сильний воїн зневажати супротивником, хоча б той був і слабший або скалічений, не кажучи вже про того, який протистоїть йому в битві. Тому, о володарю, о тигре серед мужів, кращий з роду Врішни, зібравши всі сили, вразь-но його, поки ще не змарнована можливість! Не може вважатися другом твоїм і не заслуговує твоєї милости той, хто пішов війною на тебе, о герою, хто спустошив Двараку!».

Вислухавши ці і їм подібні слова візника, «Істинно так!», — подумав я й вирішив боротися. Щоб умертвити шалвійського царя і зруйнувати Саубху, «Притримай лиш на мить!» — сказав я Даруці, о герою. Сам же непереборну, незламну, неперевершено-потужну, улюблену мою вогняну зброю, великий, сяючий, все вражаючий, здатний спопелити на полі битви усіх якшів, ракшасів, данавів і ворожих царів, цей незаплямованої чистоти диск із краями, гострими, немов леза бритви, незрівнянний, подібний до бога руйнівного часу — Ями, згубний для недругів, — заклявши мантрами й наказавши: «Розтрощи міццю своєю Саубху і всіх ворогів моїх, що перебувають там!», усією міццю руки метнув я люто, в місто демонів. Пролітаючи через піднебесся, Сударшана виглядом подібна була оточеному вінцем променів другому сонцю при кінці юги. Наблизившись до міста Саубхи, краса якого вже померкла, вона розсікла його надвоє, як пилка проходить крізь високе дерево дару. Розсічена навпіл, розтрощена міццю Сударшани, звалилася Саубха, як колись Трипура, повалена стрілами Магешвари.

Коли впала Саубха, бойовий диск повернувся до мене у руку. Тут я знову із силою метнув його вгору, наказавши: «На Шалву!». Сударшана миттю розсікла надвоє Шалву, який заніс вже для удару важку палицю серед битви, і спопелила його своєю полум'яною могуттю. Коли впав цей герой, данави, чиї серця охопив страх, змучені моїми стрілами, з криками «Горе! Горе!» побігли в різні боки. Я ж, поставивши колісницю свою біля Саубхи, радісно засурмив у мушлю, сповістивши друзів своїх. Бачачи, що їх місто, колись подібне до вершини Меру, обійняте полум'ям, його палаци і брамні вежі зруйновано, дружини данавів пустилися навтікача. І ось, убивши в битві Шалву й скинувши Саубху, я знову, на радість усім люблячим мене, повернувся в країну анартів.

Саме тому, о царю, не зміг прибути я в Місто слона. А якби був я там, о згубнику ворожих героїв, так не пішов би живим Суйодхана!

Вайшампаяна мовив:

Так сказавши нащадкові Куру, мудрий, найбільший з чоловіків, міцнорукий Згубник Мадгу попрощався з пандавами і рушив у путь. Могутній Крішна шанобливо поклонився цареві справедливости Юдхіштхірі, цар же й міцнорукий Бгіма вдихнули запах його голови. Посадивши в золоту колісницю Субхадру і Абгіманью, Крішна зійшов на неї сам, в той час як пандави віддали йому почесті.

Підбадьоривши Юдхіштхіру, на колісниці, веденій Сугривою і Сайньєю, що блищала немов сам Адітья, направився Крішна у Двараку. Після від'їзду Дашархи, Дхріштадьюмна, син Паршати, супроводжуваний сином Драупаді, також поїхав у свою столицю. Побачившись із пандавами, Дхріштакету, цар Чеди, взявши із собою сестру,[13] поїхав у своє прекрасне місто Шуктіматі. Потім, о бгарато, Кекайї, випросивши дозвіл у безмірно-могутнього Каунтейї, попрощались з усіма пандавами і теж виїхали. Однак брахмани, вайшьї та інші піддані пандавів не покинули їх, як настійливо ті їх від себе не відсилали. Тож, юрба, що супроводжувала великих духом пандавів в Камьяці, була вельми велика, о Індро царів, туре-бгарато! І ось велемудрий Юдхіштхіра, випросивши схвалення в тих брахманів, коли прийшов час, віддав своїм людям наказ «Запрягайте колісниці!».

Так вістить розділ двадцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 24

Вайшампаяна мовив:

Після від'їзду володаря дашархів, Юдхіштхіра, Бгімасена, Арджуна й близнюки із Крішною, та своїм сімейним жерцем, зійшли на коштовні, найчудовішими конями запряжені колісниці й дружно рушили до іншого лісу. Герої, кожний з яких виглядом був подібний Володареві бхутів, обдарували брахманів, що знають правильну вимову священних складів і мантр, коровами, одягом і багатьма нитками золота. Двадцять слуг ішли за ними, несучи луки, лицарію, мідні стріли, мечі, запасні тятиви та інше спорядження. А ще, везучи царську дочку Субхадру, няньок, служниць, одяг і прикраси, поспішав слідом за ними на своїй колісниці Індрасена.

Тут, наблизилися до кращого серед Куру шляхетні городяни і обійшли його по колу прадакшини. Всі брахмани й славетні жителі Куруджангали з радістю віддали йому почесті. Задоволений цар справедливости і його брати також шанобливо їх привітали. Побачивши величезне скупчення жителів Куруджангали, великий духом цар зробив в тому місці зупинку. Великий духом, бик серед Куру, відчував до них таке почуття, немов би батько до своїх дітей, та й вони до того найкращого з бгаратів ставилися, мов сини до рідного батька. Величезні юрби їх, наблизившись до найхоробрішого з роду Куру, стали навколо нього і, змучені соромом, заливаючись слізьми, вигукували: «О горе! Що сталося із захисником нашим! Що сталося із Дхармою! Найповажніший серед Куру, володар своїх підданих, як батько, залишаючи всіх нас, своїх синів — містян і селян, куди ж цар справедливости прямує? Ганьба синові Дхрітараштри, сповненому ненависти до людей, разом із сином Субали і підступним Карною! Тобі, о Індро людей, доброму, незмінно відданому дхармі, вічно шукають шкоди ці люті лиходії! Великий духом вершителю плідних діянь, залишаючи своє, що не має рівних собі, подібне хіба що до міста небожителів, велике місто Шатакратупрастху, куди ж цар справедливости прямує? Тобі, великий духом, сам Майя збудував Палац зборів, що не має рівних і подібний до палацу богів. Залишаючи його, куди ж цар справедливости тримає свій шлях?».

Могутній Бібхатсу, знавець дхарми, артхи й ками, голосно відповів жителям Куруджангали: «Оселившись навіть і в цьому житлі, серед лісів, цар однаково позбавить своїх недругів усієї їхньої слави. Разом і порізно, на чолі з двічінародженими, йдіть ви до подвижників, знавців дхарми і артхи, і уласкавте їх словами. То буде кращою заставою для досягнення нашої загальної мети!».

Вислухавши ці слова Арджуни, брахмани, а також люди всіх інших станів, о царю, радісно привітали найгіднішого з охоронців дхарми і обійшли його зліва направо. Попрощавшись із Партхою Юдхіштхірою, Врікодарою, Завойовником багатств, Яджнясені й близнюками, відчули вони, однак, що радість їх згасла, і, відпущені Юдхіштхірою, розбрелися по своїх хатах і в усі куточки царства.

Так вістить розділ двадцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 25

Вайшампаяна сказав:

Після їхнього відходу вірний даному слову, благочестивий Юдхіштхіра Каунтейя сказав своїм братам: «Дванадцять років повинні ми провести в безлюдній хащі. Знайдіть же в цьому великому лісі місце, багате дичиною, квітами й плодами, приємне, благодатне, гідне людей благочестя, де ми могли б спокійно прожити всі ці роки».

Тоді Завойовник багатств віддав мудрому цареві справедливости, наставникові всіх людей, почесті, що личать духовному вчителеві, і відповідав йому:

Арджуна мовив:

Шановний, ти завжди був слухався великих старців, святих мудреців. У світі людей немає нічого, що було б тобі невідомо. О туре з роду Бгарати, ти постійно перебуваєш в учнівському служінні у брахманів, таких як Двайпаяна і великий подвижник Нарада, що волею приборкали почуття і безперестану мандрують через браму усіх світів, від світу богів до світу Брахми, світу гандхарвів і апсар. Тобі, я впевнений, відомі всі шляхи цих брахманів, ти знаєш чудесну могутність кожного з них, о царю! Відкрите тобі, безсумнівно, і те, в чому запорука нашого добробуту. Тож, де ти побажаєш, о великий царю, там ми й оселимося. Є озеро, називане Двайтавана. Воно гарне, повне всілякої їжі, багате квітами, плодами й придатне для життя людей

благочестя. Я гадаю, добре б нам там і провести ці дванадцять років, якщо буде на те, о царю, твоє схвалення. Можливо, однак, шановний вирішить інакше?

Юдхіштхіра на теє:

Ти висловив те, про що й сам я думав, о Партхо! Йдемо ж бо до славного, святого, великого озера Двайтавани!

Вайшампаяна вів далі:

І ось благочестиві пандави у супроводі численних брахманів попрямували до священного озера Двайтавана. Охоронці вогню й ті, що не мають свого вогню, повторювачі Вед, жебруючі, шептуни молитов, жителі лісів, а також багато інших брахманів, та сотні, які наслідують добрим правилам, неухильних у дотриманні обітниць подвижників, оточували в дорозі Юдхіштхіру. Нарешті, закінчивши шлях, турибгарати, пандави, супроводжувані численними брахманами, вступили у прекрасну святу оселю Двайтавана.

І постав погляду царя великий ліс на початку пори дощів, повний квітучих дерев шала, таля, амра, мадхука, ніпа, кадамба, сарджа, арджуна й карнікара. В тому лісі на верхівках високих дерев сиділи, видаючи чарівні серцю співи, незліченні павичі, датьюхи, чакори та лісові зозулі. Побачив цар у тому лісі незліченні стада величезних слонів, подібних горі, охоплених сказом пристрасти, ватажків стад, а також безліч слоних. Прийшовши на берег чарівної Бхагаваті, в тому лісі, житлі стійких духом, котрі носять одяг з кори, та коси пустельників, охоронців дхарми, побачив він численні товариства святих мудреців, що досягли досконалости. Тут цар, зійшовши з колісниці, разом із братами та супутниками своїми вступив, найповажніший з наділених благочестям, у той ліс, подібно безмірно-могутньому Шакрі, який вступає у свій небесний світ. Щоб побачити вірного слову Юдхіштхіру, зібралися туди сонми сіддхів і чаранів. Мешканці лісу з'юрмилися навколо того мудрого царя, лева серед земних Індр. Шанобливо привітавши сіддхів і у відповідь відзначений ними почестями, що личать і цареві, і богові, славетніший з охоронців дхарми в супроводі найголовніших із брахманів, з молитовно складеними руками заглибився у священний ліс. Ступаючи за статутом благочестя, великий духом цар наблизився до розлогого квітучого дерева й сів біля його підніжжя в оточенні відданих дхармі пустельників, котрі привітали його у відповідь, як колись сидів був батько його, Панду. Тут найчудовіший з бгаратів, Бгіма, Дхананджайя, близнюки, зійшли з колісниць і, розпрігши коней, сіли з ним поруч. Пригнувши під вагою ліан свої гілки до землі, величезне дерево з п'ятьма грізними лучниками, великими духом синами Панду, під ним, було подібне видом величезній горі з п'ятьма ватажками стад слонів біля її підніжжя.

Так вістить розділ двадцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 26

Вайшампаяна продовжив:

Прибувши в той ліс, створені для щастя сини земного Індри, оселилися в убогому житлі. Подібні виглядом самому Індрі, вони займалися ловами у благословенних шалових гаях, що розкинулися уздовж берегів Сарасваті. Велеславний же цар, бик серед Куру, умилостивляв пустельників, подвижників і кращих із двічінароджених, які жили в тому лісі, підношенням добірних плодів і коренів. Дхаумья, їхній домашній жрець, завжди сповнений духовного полум'я, робив, немов батько нащадків Куру, для пандавів, що оселилися в тому великому лісі, обряди ішті та рясні жертвопринесення предкам.[14]

В цей ашрам, де оселилися, втративши царство, праведні пандави, з'явився одного разу гість: щедро наділений палаючим духовним полум'ям, древній святий мудрець Маркандейя. Коли той безмірно могутній, великий духом, всевідаючий старець подивився на Крішну-Драупаді, Юдхіштхіру й Бгімасену з Арджуною, спала йому думка про Раму, від якої, сидячи у колі подвижників не зміг він втримати посмішки. Цар справедливости, начебто образившись, сказав йому: «Всі ці подвижники, з поваги до мого горя скромні у проявах почуттів, як же можеш ти, шановний, посміхатися при них, дивлячись на мене, немов радієш чомусь?».

Маркандейя відповів:

Не радів я, не насміхався, сину мій, не відвідала мене народжена суєтними веселощами гординя. Але, бачачи нинішнє твоє нещастя, згадав я про чесного Раму, сина Дашаратхи. Колись цей цар за наказом батька разом з Лакшманою теж оселився в лісі. Я бачив, як з луком у руках блукав він тоді по вершині гори Рішьямука. Безгрішний син Дашаратхи, подібний виглядом Тисячоокому, великий духом Згубник Намучи, Переможець Майї, корячись волі батька й своєму обов'язку, оселився в лісі. Сповнений гідности, рівний величчю Шакрі, нескоримий на прі, він однак, відринувши мирські блага, мандрував лісами — бо той, хто знає: «Я сильний!», не повинен чинити незгідно дхармі! Набхага, Бхагіратха та інші царі однією істиною не лише скорили всю омиту океаном землю, але також, сину мій, добули для себе небесні світи. Хто знає: «Я сильний!», не повинен чинити незгідно дхармі! О кращий з людей, коли правдивий, добрий цар Каші й Каруши відрікся від своїх володінь і від багатств, його прозвали Аларкою, але той, хто знає: «Я сильний!», не стане чинити незгідно дхармі! О Партхо, кращий з людей, Сім мудреців, благі, за те що свято шанували звичай споконвіку даний Засновником, сяють нині зірками на небі. Хто знає: «Я сильний!», не повинен чинити незгідно дхармі! Дивися, о Індро людей: адже й могутні, бивнями оружні слони, величезні мов гірські вершини, й ті слухняні велінням Засновника. Хто знає: «Я сильний!», не повинен чинити незгідно дхармі! Дивися, о Індро людей: адже вся земна твар живе за звичаями своєї породи, встановленими для неї

чудовою могутністю Творця. Хто знає: «Я сильний», не повинен чинити незгідно дхармі! Все живе ти перевершив правдивістю, благочестям, скромністю, гідністю вчинків. Слава твоя й запал душі горять мов полум'я, ніби Сонце, о Партхо! Проживши покладений строк у цій бідній лісовій оселі, ти, високоповажний володарю землі, полум'яною силою духу вирвеш з рук кауравів свою променисту славу!

Вайшампаяна мовив:

Сказавши таке слово Юдхіштхірі, котрий сидів в оточенні друзів і подвижників, святий мудрець розпрощався із Дхаумьєю, а також з усіма партхами та пішов, прямуючи на північ.

Так вістить розділ двадцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 27

Вайшампаяна вів далі:

Сталося так, що, поки перебували великі духом пандави у Двайтавані, весь той величезний ліс повнився брахманами. Постійно оголошуване тут і там голосами читачів Вед — брахманів, озеро Двайтавана зрівнялося святістю зі світом Брахми. Чарівливе було звучання всюди слів річив, яджусів, саманів і святих висловів. Дзенькали тятиви на луках синів Панду, мудрі брахмани виголошували речення Вед. Зливаючись разом, ці звуки надавали ще більшу принадність сполученню брахманства із кшатрою.

Одного разу, ввечері, до царя справедливости, Юдхіштхіри Каунтейї, котрий сидів ув оточенні святих мудреців, звернувся брахман на ім'я Бака Далбхья. «Подивися, о Партхо, найповажніший з Куру, наступає в Двайтавані та година, коли запалюються священні вогні й подвижники-брахмани роблять жертвопринесення хома. В цьому святому місці, вірні обітницям подвижники, під твоїм заступництвом прямують шляхом дхарми. Ти бачиш перед собою перших у всьому всесвіті, відзначених вищою долею, виконавців чудових обітниць, нащадків Бхрігу, Ангіраса, Васіштхи, Кашьяпи, Агастьї та Атрі.

Зосередь же помисли свої, о Партхо Каунтейє, і вислухай разом із братами такий вислів, що я провіщу тобі, о нащадку Куру! Могутність брахманів, з'єднуючись із кшатрійською могутністю, так само як і могутність кшатри, коли прикладеться до неї брахманська могутність, зростає й здатна спопелити всіх ворогів. Так полум'я, з'єднавшись із вітром, випалює цілі ліси. Хто бажає завоювати цей або інший світ, не винесе тривалої боротьби, якщо немає при ньому брахмана, сину мій. Той же цар, хто здобуде собі двічінародженого, знавця дхарми та артхи, врятований від оман, і переможе всіх своїх суперників! Цар Балі ступав стежиною дхарми, котра веде до блаженства, забезпечуючи тим самим безпеку своїх підданих, і ні в кого на світі не шукав він доброї поради, за винятком брахманів. Не було відмови жодному з бажань того асура, сина Вірочани, невичерпна була його удача. Але, отримавши владу над землею за допомогою брахманів, він загинув лишень став був погано поводитися з ними. Земля, охоронниця багатств, не потерпить довго другого стану, що править без участі брахманів, і навпроти, вся вона в межах океану уславить того царя, що слухняний брахманові, обізнаному на справах керування. Коли кшатра позбавлена керівництва брахманів, вона втрачає сили свої ніби слон, що втратив під час битви погонича. Незрівнянна у брахманів здатність прозріння, незрівнянна у кшатріїв фізична міць. Коли обидві вони йдуть плече до плеча, весь всесвіт сповнений радости. Як полум'я великої пожежі роздмухане вітром спалює гай сухих дерев, так і той, о царю, хто діє заодно із брахманом, ущент спопеляє своїх ворогів. Розумний кшатрій, якщо хоче опанувати тим, чого в нього немає, або примножити те, що вже має, нехай звертається за допомогою до мудрости брахманів. Отже, якщо хочеш знайти те, чого не маєш, або збільшити те, що в тебе є, а також щоб дарування твої порадникам окупалися у стократ, то наблизь до себе прославленого, мудрого, знаючого Веди брахмана. Ти завжди поводився бездоганно стосовно брахманів, о Юдхіштхіро, тому й сяє в усіх світах твоя велика слава!».

Тоді всі присутні брахмани віддали шану Баці Далбхьї. Дуже сподобалося їм, як проспівав він хвалу Юдхіштхірі. Двайпаяна, Нарада, Джамадагнья, Прітхушравас, Індрадьюмна, Бхалукі, Крітачетас, Сахасрапат, Карнашравас, Мунджа, Лаванашва, Кашьяпа, Харіта, Стхунакарна, Агнівешья, Шаунака, Крітавак, Сувак, Бріхадашва, Крітавасу, Урдхваретас, Врішамитра, Сухотра, Хотравахана — всі ці, а також і багато інших вірних обітницям брахманів, шанобливо привітали Аджаташатру, немов святі мудреці — Пурандару.

Так вістить розділ двадцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 28

Вайшампаяна мовив:

Одного разу, ввечері, сиділи тугою й горем обійняті лісові вигнанці — партхи, разом із Крішною Драупаді — і вели розмову. І тут Крішна, вірна своєму обов'язку, мудра й прекрасна, улюблена дружина пандавів, звернулася до царя справедливости з такими словами:

«Злому синові Дхрітараштри, цьому лютому нелюдові, либонь і діла немає до нашого горя, якщо він ні слова не сказав, коли ти, о царю, я, й усі брати твої одяглися в оленячі шкури. Прогнав нас у ліс підлий нечестивець і нітрохи не кається в цьому! Видно серце в нього, лиходія, залізне, якщо вже тебе, гідного, відданого дхармі, примусив він вислухувати зухвалі слова! Тебе, створеного для щастя, що не заслужив злиднів, у таке лихо втягнула ця грішна, огидна людина, а сам, далебі, радіє разом зі своїми друзями! Коли ти, о бгарато, одягнувши оленячу шкуру, ішов у ліс, ні сльозинки не пролили ці чотири негідники: Карна,

нечестивець Шакуні, Дурьйодхана і його капосний, злісний брат Духшасана. Однак інші каурави, охоплені горем, пролили з очей потоки сліз, о найповажніший з роду Куру!

Адже ти створений для щастя, нічим не заслужив злиднів — і, порівнюючи це ложе твоє з тим, колишнім, мене сповнює сум, о великий царю! Туга гнітить мене, коли порівнюю я цю подушку із трави куша із твоїм, коштовностями прикрашеним троном зі слонячої кістки, що стояв посеред Зборів! Чи може, о царю, знайти спокій моє серце, поки не побачу я тебе, як колись, на Зборах оточеного підвладними царями? Пам'ятаю, бачила я: змащений сандалом ти сяяв немов сонце. Тепер подивлюся на тебе, вкритого брудом, і розум мій туманіє, о бгарато! Одягненим у дорогі білі шати із шовку колись бачила я тебе, о Індро царів, — і ось ти переді мною в пустельному лахмітті! Раніше з палацу твого розносили брахманам на золотих тацях тисячі вишуканих, на будь-який смак, ласощів. Найчудовіші страви роздавав ти, о могутній царю, і бездомним пустельникам, і брахманам-домогосподарям. Чи може знайти спокій моє серце, о царю, коли більше я цього не бачу? Братів твоїх, о великий царю, юні кухарі із блискучими сережками у вухах, пригощали найдобірнішими ласощами. Тепер же, о Індро людей, я бачу, як вони, що колись не знали злиднів, живучи в лісі, дарами лісу підтримують своє існування, — і душі моїй немає спокою!

Тільки-но думка про те, що Бгімасена, терплячи нестатки, живе в лісі й віддається спогляданню, не розбудить у тобі справедливого гніву! Чому ти не лютишся, о непохитний, бачачи, як бідує створений для щастя Бгімасена, який сам, без чиєїсь допомоги, творив усі свої подвиги?! Чому ти не лютишся, бачачи вигнаним у ліси того, хто колись володів по праву пошани незліченними колісницями та усіляким вбранням?! Він здатен був би винищити весь рід Куру. Однак могутній Врікодара лагідно зносить усе це заради твого спокою.

Арджуна подібний виглядом Ямі-Згубнику. Хоч і дві лише руки в нього, але моторністю у стрільбі з лука не поступиться він і Арджуні Багаторукому. Завдяки силі його зброї, всі земні володарі з'явилися шанобливо прислужувати брахманам при твоєму жертвопринесенні, о великий царю! Чому ти не лютишся, бачачи зануреним у споглядання Арджуну, цього чоловіка-тигра, шанованого богами й данавами?! Бачачи, що Партха, який звик до достатку, що не заслужив злиднів, вийшов у ліси, як не приходиш ти в лють?! Від цього розум мій туманіє, о бгарато! Чому ти не лютишся, бачачи в ліси того, хто один на своїй колісниці, над людьми, богами й зміями здобув перемогу, хто, смертоносний для недругів, повстав оточений безліччю красно-вбраних колісниць, кінноти та слонів, і узяв гору, відняв у земних володарів їхні скарби?! Чому ти не лютишся, бачачи вигнаним в ліси того, хто одночасно посилає у ціль п'ять сотень стріл?!

Чому ти не приходиш у лють, бачачи тут, у лісі, рослого, смаглявого, юного Накулу, що перевершує всіх у пішому двобої? Чому ти не приходиш у лють, о Юдхіштхіро, бачачи тут, у лісі, гарного, відважного сина Мадрі, Сахадеву? Чому ти не приходиш у лють, бачачи вигнаною в ліси мене, породжену в роду Друпади, невістку великого духом Панду? Видно, зовсім невідоме тобі почуття гніву, о кращий із бгаратів, якщо душа в тебе не болить, коли дивишся на мене і на братів!

«Не кшатрій той, хто не знає гніву!» — ось істина донині відома у світі незаперечною. Тепер же в тобі, кшатрію, мені бачиться виключення з правила. О Партхо, якщо в належну мить кшатрій не виявить свого ратного запалу, то на нього впаде навіки презирство всього живого! І тому не повинен ти ніколи упокорюватися перед ворогами. Адже немає сумніву в тому що в тебе стане полум'яності духу винищити їх.

Так само й той кшатрій, хто не складе зброї при настанні миру, ненависний всьому живому. І в цьому, і в іншому світі призначено йому гибіти».

Так вістить розділ двадцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 29

Драупаді рекла:

Для пояснення цього зазвичай викладають таку давню оповідь про бесіду Прахлади з Балою, сином Вірочани. Запитав одного разу Балі в діда свого, велемудрого Прахлади, Індри дайтьїв і асурів, що мав знання різних шляхів дхарми: «Є в мене один сумнів, дідусю. Прошу тебе, роз'ясни мені толком, що краще: смиренність чи ж полум'яність духу? Про що ти скажеш напевно, о знавцю дхарми, що пак переважніше, тому я й буду цілком наслідувати, згідно із твоєю вказівкою». І на прохання Бали розвіяти його сумнів мудрий прабатько, що осягнув правильне рішення всіх питань, відповідав йому з вичерпною повнотою.

Прахлада мовив:

Ось дві беззаперечні істини, дізнайся про них, сину мій: недобре у всіх випадках проявляти полум'яність серця, і недобре також усьому впокорюватися. Людину незмінно лагідну доганяє багато лих. Свої ж бо слуги, та й сторонні люди виявляють їй зневагу, і ніхто не поважає її. А тому мудрі, о сину мій, засуджують сталість у смиренности. Слуги, звикнувши нехтувати таким господарем, впадають у безодню пороків. Суєтні розумом, прагнуть вони заволодіти його багатствами. Чи довірить він їм колісницю, одяг, прикраси, ложа, сидіння, страви, напої й будь-яке інше добро — ці безумці негайно і привласнять, що їм сподобається. Чи велить їм господар передати щось у дарунок — те проти волі його не передадуть. І шану, належну господареві, вони ніколи не віддають йому. Але ж нешанобливість, як відомо всьому світові, гірше навіть смерти. З таким смиренником, о сину мій, діти його, слуги, посильні, та й сторонні люди, стають зухвалі у словах. Нехтуючи сповненим лагідности, вони домагаються навіть дружин його, а дружини,

нерозумні, поводяться, як їм заманеться. Вічно віддаються вони розвагам і ледве відійдуть від чоловіка — уже в гріхові, гідному покарання, вже порочні! А від порочних дружин — одне лихо! Ось які, не говорячи вже про багато інших, вади, властиві тим, хто вічно лагідний. Тепер же, сину Вірочани, дізнайся, які є вади у тих, хто позбавлений лагідности.

Якщо хто, обійнятий лютістю, міццю запалу свого накладає без розбору усілякі покари і на невинного і на винуватого, то, одержимий запальністю, вступає він у ворожнечу зі своїми друзями, пожинає ворожість усіх людей, навіть своїх близьких. І до того людину доводить ця гординя, що вона втрачає свої багатства, зустрічає усюди осуд і презирство, наживає ворогів, які жадають сварки та шукають, як би заподіяти їй болю. Людина, яка у гніві піддає без розбору інших людей різним карам, незабаром втрачає владу, розлучається навіть із рідними своїми та й самим життям. Того, хто обертає полум'я свого гніву, як на друзів, так і на недругів, люди страшаться мов змії, що заповзла у хату. А той, кого всі бояться, чи може жити спокійно? Варто лише людям розвідати, де його слабке місце, як вони неодмінно поспішають заподіяти йому шкоду. Тому не треба давати багато волі гніву, як не треба й залишатися незмінно лагідним. Тому ж, хто в належному випадку лагідний, а в іншому, за необхідности, суворий, воістину, приготоване щастя й у цьому світі й у іншому.

Слухай, я докладно опишу тобі, в яких саме випадках личить виявляти смиренність. Ти ж не відхиляйся надалі від цих сповіщених мудрецями правил.

Якщо той, хто колись зробив тобі добро, буде винний перед тобою, але не занадто тяжко, слід простити йому його провину, пам'ятаючи про колишні благодіяння. Підлягають прощенню також люди, що скривдили тебе з неуцтва свого. Адже ніколи не був легким для людини шлях до вчености. Але таких недолугих розумом негідників, які, зробивши обміркований крок, видають тобі його потім за необдуманий, варто знищувати, якою б незначною не була провина їх. Будь-яка людина, що вперше заподіяла тобі образу, має бути прощена, але за повторну провину, нехай і малу, заслуговує смерти. Мудрі кажуть, що якщо хтось наніс тобі образу, будучи в невіданні, то треба це ретельним чином перевірити і, якщо підтвердиться те, простити йому. Добротою перемагають слабкість, добротою долають жорстокість, для доброти немає недосяжного, а тому доброта — найпевніший із способів. Варто погоджуватися з перевагами своїми й слабостями, а також з місцем і часом. І час, і місце, треба ретельно добирати. Не до діла ж і не вчасно нічого вчинити не можна. Іноді, наприклад, побоюючись народної думки, доводиться й винним дарувати прощення. В таких ось описаних мною тобі випадках, варто проявляти терпимість. При всіх же інших обставинах личить, мовлять, виявити свій гнівний запал.

Д р а у п а д і с к а з а л а :

Думаю, володарю людей, що настав час звернути твій гнівний запал на заздрих, невгамовних у лиходійствах синів Дхрітараштри! Адже те, що вчинили нащадки Куру, не підходить ні під один з тих випадків у яких можна виявити терпимість. Це випадок коли потрібно виявити гнівний запал, і тобі варто дати волю шаленству гніву! Лагідним люди нехтують, шаленого — бояться. Хто ж, згідно обставин, чергує ці два способи дії — той справжній володар землі!

Так вістить розділ двадцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 3 0

Ю д х і ш т х і р а в і д п о в і в :

Гнів — людям загибель, але він же їм і захист. Знай, велемудра, що гнів — рівною мірою корінь і зла, і блага. Хто тамує в собі гнів, о красуне, досягає добробуту. Хто ж, о мила, не в силі постійно його стримувати, того шалений гнів доводить до лиха. Адже відомо, що саме гнів — основна причина загибелі живих істот у цьому світі. Чи може така людина, як я, дати волю гнівові, знаючи, що це загрожує людям загибеллю? У гніві людина здатна на усілякий гріх. У гніві може вона убити навіть духовних наставників. І навіть тих, які кращі за неї, вона ображає у гніві зухвалими словами. Розгніваний зовсім не розрізняє те, що дозволено говорити, а що — ні. Для розгніваного не існує заборони ні на яке слово та ні на яку справу. У гніві, людина вражає безневинного, але віддає шану тому хто заслуговує смерти. Розгніваний сам себе направляє в оселю Ями. Мудреці, що прагнуть до найбільшого, вищого блага в цьому і в іншому світі, прозріваючи всі ці пороки, приборкують гнів. А раз люди, сильні духом, відкидають гнів, чи добре таким, як ми, йому віддаватися? Я усвідомив це, і тому лють більше не закипає в мені, о Драупаді!

Хто не відповідає гнівом на розгніваного на нього, той і себе, і того, іншого, рятує від великої небезпеки. Для обох він мов цілитель. Якщо людина слабка і гноблена людьми більш сильними буде настільки дурна, що виявить їм свій гнів, вона у такий спосіб сама себе безповоротно погубить. Той же, хто таким шляхом губить свою душу, втрачаючи душу, втрачає й усі посмертні світи. Тому й кажуть, о Драупаді: «Слабкий хай приборкає свій гнів!». Мудра людина, якщо її пригноблюють, навіть і будучи сильною, не проявляє гніву. І цим вона, в іншому світі пригноблювача свого прирікає на загибель, сама ж вкушає блаженство. Тому й кажуть, що мудра людина, чи слабка, чи сильна, незмінно повинна прощати кривдника, навіть коли її осягло лихо. Святі, о Крішно, віддають хвалу тому, хто в цьому житті одержав перемогу над гнівливістю. Людина благочестива і смиренна, незмінно тріумфує в цьому світі — так думають праведники. Істина вище неправди, доброта вище жорстокости. Гнів сполучений з багатьма

пороками люди святі відкидають — тож чи може людина, подібна мені, дати йому волю, хоча б і загрожувала нам смерть від руки Суйодхани?

Люди вчені, що прозріли таємне, вважають безперечним, що носієм духовного запалу можна воістину назвати лише того, хто в душі залишається далеким од гніву. Власником духовного запалу мудреці, що осягли істину, вважають того, хто гнів, що піднявся в ньому, придушує могутністю знання. Одержимий гнівом, о стрункостанна, не уявляє собі до ладу, що від нього потрібно, не знає гнівливий і, що йому належить робити, як личить поводитися. Розгніваний страчує ні в чому не винних, із зухвалими словами піднімає він руку навіть на духовних наставників. Тому гнів вельми далекий від справжніх проявів запалу. Людині одержимій гнівом, не дадуться легко чесноти властиві справжньому запалу: спритність, рішучість, стрімкість і відвага. Людина, що відринула гнів, проявляє свій запал у всій повноті. Гнівливі ж люди витрачають його на дріб'язок, о велемудра, і дуже важко буває виявити свій запал у підхожий для цього час.

Невігласи зазвичай думають, що гнів — це і є запал серця. Однак якість лютости для того лише й дана була людям, щоб вести їх до погибелі. Тому людина правильного поводження, повинна завжди втримуватися від гніву. Адже безперечно, що навіть той хто відступився від своєї дхарми краще гнівливого. Можливо божевільні дурні й переступають усі настанови, але чи такій людині, як я, зневажати ними, о бездоганна? Коли б не були серед людей такі, які смиренністю зрівнялися із самою Землею, то не було б між людей згоди, панував би лише розбрат, що коріниться у гнівливості. Пригноблювачеві відплачували б утиском, старшому відповідали б ударом на удар — таким чином все живе прийшло б до загибелі й запанувало би беззаконня. На огуду всяка людина негайно відповідала б огудою, на удар — ударом, на катівство — катівством. Батьки били б синів, сини ж батьків, чоловіки — дружин, а дружини — чоловіків. Воістину, в цьому обійнятому гнівом світі, о Крішно, припинилися б народження, бо народження всієї земної твари — знай, о ясночола, — ґрунтується на добрій згоді. А в такому випадку, о Драупаді, швидко перевелася б уся земна твар. Тому й сказано, що злість існує на лихо і погибель всьому живому. Лише тому що з'являються в цьому світі люди, які смиренністю зрівнялися із самою Землею, поки ще народжуються на світло й благоденствують живі істоти. Серед усіх нещасть цього світу повинна людина проявляти смиренність, о красуне, бо смиренність вказана, як запорука народжень і благоденства всіх істот. Хто, будучи найсильнішим піддасться огуді, биттю і озлобленню, а натомість виявить смиренність, хто завжди, як мудра й шляхетна людина, приборкує гнів, хоча й наділена могутністю, та людина знаходить вічні світи. Гнівлива ж людина дурною є, бо загибель чекає її і тут, і по смерті.

Для пояснення зазвичай наводять тут таку пісню про тих, хто незмінно зберігає смиренність, проспівану колись, о Крішно, сповненим смиренности носієм духовної величі Кашьяпою:

«Смиренність — дхарма, смиренність — жертва, смиренність — Веди, смиренність — шруті. Хто знає, що це так, зобов'язаний в усьому проявляти смиренність. Смиренність — брахмо, смиренність — істина, смиренність — усе, що є і буде; смиренність — подвижництво, смиренність — очищення, смиренністю підтримується існування Всесвіту. Вище тих світів, де живуть знавці брахмо, вище навіть тих, де подвижники й де знавці жертовної обрядовости, лежать світи, які знаходять смиренні! Смиренність — запал наділених запалом, смиренність — брахмо подвижників, смиренність — істина відданих істині, смиренність — дар, смиренність — слава!».

Чи може людина, подібна нам, о Крішно, відкинути таку чудову смиренність, в якій перебувають і брахмо, і Істина, і Жертва, і весь Всесвіт, а також ті світи, де після смерти блаженствують смиренні разом з виконавцями жертвопринесень!

Тож нехай людина мудра, завжди проявляє терпимість: адже всепрощаючий приходить до брахмо. Смиренним належить цей світ, смиренним же і світ інший. Тут дістається їм пошана, а там — добра посмертна доля. Тим людям, які завжди викорінюють злість у собі смиренністю, дарується посмертне блаженство у найвищому зі світів. А тому терпимість вважається найвищою з чеснот. Такі рядки про тих, хто незмінно смиренний, проспівані Кашьяпою. Почувши ці рядки всепрощення, заспокойся, о Драупаді, й надалі не гнівайся.

Дід наш, Бгішма, син Шантану, також вихвалив би смиренність. Навчитель Дрона і Відура Кшаттрі звеличували б смиренність. І Кріпа, і Санджайя так само закликали б до миру. Сомадева і Ююцу, а з ними й син Дрони, і дід наш Вьяса — всі вони постійно закликають до миру. Думається мені, що спонукуваний ними до непорушного миру, цар віддасть нам наше царство. Бо інакше, жадібність приведе його до загибелі.

Наступила для бгаратів грізна пора нещасть. Давно вже передбачав я це, о красуне! Не дана смиренність Суйодхані, бо він того негідний. Я ж — гідний, і смиренність саме зійшла на мене. Смиренність і незлобливість — ось спосіб дій тих, що пізнали Атман. Така вічна дхарма. Я буду неухильно йти за нею.

Так вістить розділ тридцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 31

Драупаді мовила:

Я вклоняюся Дхатрі й Відхатрі, що ввергли тебе в оману! Твій напрям думок суперечить характеру призначених тобі випробувань і тому, як діяли твої батьки й діди! Праведність, незлобивість, смиренність, чесність і жалість ще нікому з людей не принесли в цьому світі слави. Хіба ж бо ти, о бгарато, не

заслуживши того, втрапив би у таке тяжке лихо разом зі своїми сповненими сили братами? Адже ніколи — ні раніше, ні тепер — не було для тебе, о бгарато, ніщо на світі — навіть саме життя — миліше дхарми. Брахмани, духовні наставники й навіть боги визнавали, що одній лише дхармі служиш ти правлінням своїм і самим життям. Думаю, що ти скоріше покинув би Бгімасену з Арджуною, синів Мадрі й мене, ніж відступив би від дхарми. Чула я від людей, що царя-охоронця дхарми сама дхарма за це охороняє. Однак не бачу я, щоб тебе вона охороняла.

Як невідступно слідує за людиною її тінь, так розум твій, о тигре серед мужів, завжди неухильно тягся до дхарми. Ні рівним тобі, ні нижчим, ні тим більше вищим не виявляєш ти зневаги. Оволодівши всією землею, ти однак не виростив рогів гордині,[15] о Партхо. Ти постійно задовольняєш богів проголошеннями «Сваха!», предків — узливаннями, двічінароджених — запропонованими почестями. Ти завжди, о Партхо, задовольняєш усі бажання брахманів, будь-то пустельники, що упокорюють почуття, о бгарато, чи ті, що досягли звільнення, чи брахмани-домогосподарі. Ти роздаєш лісовим пустельникам мідні посудини з їжею, в будинку твоєму не знайти нічого такого, що пошкодував би ти віддати брахманам. Тією їжею, яку кожний ранок і вечір при завершенні обряду вайшвадева, приносять у жертву, ти пригощаєш потім гостей своїх і слуг, сам же харчуєшся залишками, о царю! Ти постійно зайнятий здійсненням усіх, які тільки є, жертвопринесень: і безкровних ішті, й приношень жертовних тварин, і жертв для виконання бажання, і присвячених до випадку, і приношень вареного.[16] Навіть тепер, коли ти, покинувши своє царство, оселився в цьому великому, безлюдному лісі, де блукають дасью, — не збідніло твоє благочестя!

Ашвамедха, Раджасуя, Пундаріка, Госава — ось які зробив ти великі жертвопринесення, що супроводжувалися рясною роздачею дарунків. Несповна розуму ти був, о царю, коли у злу годину поразки програв у кості царство своє, багатства, зброю, мене й братів! Адже ти чесний, лагідний, щедрий, скромний і правдивий — як же сталося, що впав так низько твій розум, захоплений хворобливою пристрастю до гри? Свідомість моя потьмарюється, серце розривається від болю, коли бачу я тебе в цьому нещасті, в такому великому нещасті!

В такому випадку зазвичай, для пояснення, викладають давній переказ, який свідчить про те, що люди не вільні над собою, але підвладні Ішварі.[17] Володар Засновник од віку зачав, випустивши сім'я, усе, що несе живим істотам радість або горе, насолоду або страждання. Як дерев'яна лялька рухає вона своїм тілом, бо ведена ниткою лялькаря, так само, о царю, найхоробріший з мужів, рухають своїми членами й ці створіння. Проникаючи, як простір, у тіла всіх істот, Ішвара встановлює для них у цьому світі добру або злу долю, о бгарато! Людина скута, безпомічна, немов птах, схоплений силоміць. Не володар вона ні собі, ні іншим, але перебуває у владі Ішвари. Як намистинка, надягнута на нитку, як бик із просмикнутою в носі мотузкою, покоряється вона волі Засновника, бо з нього створена, ним керована. Ніколи, ні на єдину мить, не вільна людина розпоряджатися собою. Вона подібна дереву, яке рухнуло з берега прямо в середину потоку. Щастя або нещастя цього неосвіченого створіння нітрохи від нього не залежить. Чи на небо йде воно, чи в Нараку — то Ішвара його скеровує. Як стебла трави віддані у владу могутньому Вітрові, так і всі істоти, о бгарато, покоряються волі Засновника. І на шляхетний вчинок, і на гріх — на все спонукає тільки він, Ішвара. Проникаючи в усі істоти, діє він в них, але так, що ніхто не помітить, не скаже: «Ось він!». Це тіло, назване також «полем», — тільки знаряддя в руках Засновника, користуючись ним, Володар викликає здійснення діянь, що приносять як добрі, так і погані плоди.

Побач, яка могутня ця, створена Ішварою майя. Вона зваблює самообманом розуми живих істот, і вони знищують одна одну. Одне бачилося подвижникам, що прозріли сутність Вед, але все обертається зовсім по іншому, непередбачувано, як змінюються потоки вітру. Адже люди по своєму судять про ті або інші речі, Бог же створює й перестворює ці речі по своєму. Як нерухливий, неживий камінь, шматок заліза або дерева розтрощують іншим каменем, шматком заліза або деревом, точно так само й Самосущий Володар, Бог-Прабатько, обплутавши людей обманом, винищує їх руками їм же подібних, о Юдхіштхіро! Як дитина — іграшками своїми, так Володар грає живими істотами: то складе їх, то розіб'є — як йому заманеться. І ставиться Засновник до живих істот не як батько або мати, але як хтось чужий, так, що здається начебто рухає ним лише гнів.

Я бачу, як шляхетні, скромні, доброчесні нудяться в нестатках, а підлі гараздують. Варто мені лише подумати про це, і я втрачаю спокій. Бачачи, як бідуєш ти, о Партхо, і, як процвітає Суйодхана, я обвинувачую Засновника, що допустив таку несправедливість! Що за плід має намір він зіжнивувати, наділяючи щастям жорстокого, жадібного, який ненавидить чесноту і переступає всі закони аріїв, сина Дхрітараштри? Якщо тільки наслідок діяння лягає на того, хто вчинив його, а не на кого іншого, тоді така дурна справа плямує самого Ішвару![18] Ну а якщо наслідки не отримують ті, хто творить погані справи, то, виходить у цьому світі основа всього — сила, і я журюся за тими, хто слабкий.

Так вістить розділ тридцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 32

Юдхіштхіра мовив:

Ми уважно вислухали сказану тобою витончену й образну мову, прекрасна Яджнясені! Ти викладаєш навчання настиків.

Ніколи, о царська дочко, не роблю я дій з надією бути винагородженим за своє благочестя. Але що належить віддати — віддаю, що варто принести в жертву — жертвую. По спромозі, о Крішно, я виконую все те, що слід робити людині, яка веде своє господарство, і не піклуюся про те, чи принесе це свій плід чи ні. Я додержуюся благочестя, красуне, не заради плоду, принесеного благочестям, але лише намагаючись не порушити встановлень Вед і наслідувати спосіб дій праведників. Воістину, о Крішно, свідомість моя від природи затверджена в дхармі!

Не знайде плода благочестя той, хто хоче доїти дхарму мов корову, а також той невіглас, який робить дію, але сумнівається в існуванні в ній плоду, будучи настиком. В божевіллі, в захопленні огудою, не смій засумніватися в самій дхармі, бо людині, що засумнівалася в дхармі, не минути відродження у звіриному лоні. В тої слабкої духом людини, яка сміє сумніватися в дхармі та у сповіщеному святими мудрецями, віднімається світ вічної юности та безсмертя, як у шудри — знання Вед.[19] Хто породжений у славному роду, хто вивчає Веди й відданий дхармі, того царі, охоронці дхарми, навіть якщо він і молодий, зараховують до вельмишановних старців. Той же, слабкий розумом, що сумнівається у дхармі та переступає настанови шастр, той, воістину, гірше шудри, навіть гріховніше розбійника.

Своїми очима бачила ти мудреця Маркандейю, який приходив сюди, багатого запалом подвижництва, неосяжно-великого духом святого. Слідуючи дхармі, знайшов він довголіття. Вьяса, Васіштха, Майтрея, Нарада, Ломаша, Шука та інші велемудрі святі мудреці, слідуючи дхармі, стали «довершеними». Ти сама навіч можеш бачити їх, занурених у чарівну йогу. В їхній владі проклясти людину або дати їй благословення. Вони навіть вище самих богів. І ось ці святі мудреці, подібні безсмертним, які розумовим зором осягнули всі Веди, здавна вказували мені, що слідування дхармі є мій найперший обов'язок.

Не личить тобі, о шановна, щоб розум твій потьмарився люттю. Не личить тобі брати під сумнів, а також заперечувати дхарму й самого Засновника. Той хто засумнівався у дхармі не визнає нічиїх сторонніх свідчень, довіряючи лише власному досвіду, у звабі гордині нехтує він навіть тими, хто перевершує його розумінням. «Усе, що бачиться людському оку, призначено для втіхи органів чуття», — виходячи із цього, ввергається невіглас ув оману й щодо всього іншого. Тому, хто засумнівається у дхармі, ввік немає спокути; за одну таку думку нещасливий грішник втрачає світи. Хто заперечує авторитетів, гудить навчання Вед і шастр, керується тільки хіттю й жадібністю, той дурень ввергається у Нараку. А хто не знає сумнівів, сповнений рішучости й відданий одній лише дхармі, той уже в цьому житті, о шановна, прилучається до вічності.

Хто не приймає на віру сповіщеного святими мудрецями, хто не печеться дотриманням власних дхарм, хто переступає всі приписи шастр, той дурень і в круговороті народжень ніколи не знайде благодаті. Не піддавай же, о Крішно, сумніву дхарму, якій слідують вчені, котру сповістили у старовину всезнаючі, всепроникливі святі мудреці!

Воістину, о Драупаді, дхарма — і тільки вона — є човен, що переправляє на небо. Так корабель перевозить купця на протилежний берег океану. Якби дхарма, якій слідують ревнителі благочестя, не приносила кармічного плоду, то весь цей світ, о бездоганна, загруз би у мороці омани. Люди, стикаючись із непереборними труднощами, не досягали б нірвани, не знаходили б мирських благ, а способом життя уподібнилися б худобі. Якби праці подвижників, брахмачарья, жертвопринесення, проголошення Вед, дари й чесність не приносили свого плоду, то навіщо мудреці древніх і найдавніших часів стали б додержуватися благочестя? Коли б дії не приносили плоду, все це було б найчистішою неправдою. Навіщо ж тоді святі мудреці, боги, гандхарви, асури, ракшаси й великі земні володарі так ревно слідували б дхармі? Вони слідують дхармі, бо зрозуміли: Засновник у цьому світі наділяє плодами гідних та вірних — така вічна дхарма, о Крішно!

Дхарма завжди приносить свій плід, вона не буває марною. Адже ми навіч можемо бачити і плоди знань, і плоди праці подвижництва. Згадай-но лише, о Крішно, що відомо тобі про твоє народження? Подумай і про те, як народжений був могутній Дхріштадьюмна. Воістину, кращого прикладу і не знайти, о діво з ясною посмішкою! «Усяке діяння приносить свій плід», — міркуючи так, людина сильна духом в цьому житті задовольняється і найменшим. А неосвічені дурні не задовольняються і найбільшим. Зате після смерті не буде у них ніякого плоду, вирощеного дхармою: ні доброї карми, ні блаженства у небесних світах.

Як визрівають кармічні плоди поганих і добрих діянь, як вони проявляються, як зникають — все це таємниці богів, о красуне! Немає нікого, хто б їх зрозумів, рід людський перебуває в омані. Богам личить зберігати свої таємниці, але ж боги володіють могутністю майї, суть якої таємна. І лише двічінароджені, виконавці чудових обітниць, які жаром подвижництва спопелили гріхи, висушили тіло, отримавши ясність розуміння, прозрівають ці таємниці. Не можна лише тому, що плід тобі незримий, сумніватися в дхармі або в існуванні Бога. Щоб знайти плід, варто лише робити жертвопринесення без найменших недоглядів і дання без пристрасти.

«Усяке діяння приносить свій плід!», а також: «Ця дхарма вічна!», — ось, що вирік Брахма своїм синам і прозрів святий мудрець Кашьяпа. Отже, розсій-но мов туман сумніви свої, о Крішно, визнай: «Все це існує!» — і відринь погляди настиків! Не відвертайся від Засновника, Володаря всіх істот, пізнавай його, вклоняйся йому; не допускай надалі подібних думок! Ніколи не огуджуй, о Крішно, Верховне Божество, чиєю милістю смертні, що полюбили його, знаходять безсмертя!

Так вістить розділ тридцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 33

Драупаді рекла:

Я зовсім не принижувала і не гудила дхарми, о Партхо! Тим більше чи могла я виявити неповагу Ішварі, Владиці істот! Знай, о бгарато, я говорила так лише тому, що страждала. Слухай, як я знову поведу свою мову тепер, коли розум мій прояснився.[20]

Усякий, хто народжується в цьому світі, зобов'язаний вже робити дії, о згубнику недругів! Адже одні лише нерухомі та неживі створіння існують не діючи! Рухомі ж істоти від миті, коли починають ссати материнські груди і до смертного ложа підтримують своє існування діяннями, о Юдхіштхіро! Людина ж серед рухомих істот виділяється тим, о туре-бгарато, що за допомогою діянь свідомо прагне забезпечити своє існування і в цьому світі, і по смерти. Всі живі істоти, о бгарато, знайомі з працею заради їжі. Всі вони годуються відчутними, зримими світу плодами своїх діянь. Для мене очевидно, що всі одушевлені істоти, включаючи Дхатрі та Відхатрі, живуть плодами власних зусиль, подібно ось цьому журавлеві, що ловить рибу в річковий воді.

Виконуй же обов'язок свій, не послабляй зусиль, діяння твої хай будуть тобі обладунком! Але навряд чи найдеться і на тисячу один такий муж, що знав би, як саме варто діяти. Хай усвідомить собі кожний, що його обов'язок — діяти заради збільшення й збереження свого надбання, бо якщо тільки насолоджуватися ним, не збільшуючи, воно вичерпається, хоч би і було величезне ніби Хімаван.

Якби живі істоти не діяли, то всі вони загинули б. Чи відомо, щоб зусилля людей не приносили плоду? Тоді ніхто в цьому світі взагалі не міг би підтримувати свого існування.

Хто в цьому світі покладається на прихильність долі, а також той, хто проповідує, що все визначає випадок, — обидва покинуті. Хвали гідний же той, хто повернув думки до діяльности. Той, хто, очікуючи прихильности долі, не бажає навіть поворухнутися й забувається солодким сном, гине, превеликий дурень, немов необпалена посудина, що впала у воду. А в того, хто вірить у випадок і, будучи здатним діяти, сидить, не діючи, недовгий вік, як у людини слабкої і беззахисної.

Коли казна-звідки приходить до людини яке-небудь благо, люди про це кажуть: «То примха випадку», бо ніхто не додавав до цього зусиль. А коли людина знаходить щось визначене їй божественним встановленням, то про це думають: «Доля»! Якщо ж людина ціною власних зусиль знаходить явний, зримий оком плід, то про це говорять: «Людське діяння». Інший же, живучи відповідно до природи своєї, знаходить блага без усякої видимої причини. Знай, о кращий з людей, що такий плід зветься «обумовленим природою». Але усякий плід, що в такий спосіб дістається людині завдяки долі, випадку, природі або власним старанням, є плід його колишніх діянь! Позаяк сам Засновник, Ішвара, з огляду на безліч різноманітних причин, встановлює людям їхню особисту карму, наділяючи їх плодами раніше зроблених діянь. І що б не вчинила людина, погане чи добре, — знай, що це лише став явним, з волі Засновника, плід її колишніх діянь. Це тіло — лише знаряддя Засновника для здійснення тих або інших дій. Як він рухає людиною, так та, позбавлена власної волі, й діє. Визначивши всім живим істотам здійснення тих або інших діянь, Великий Бог спонукує їх, не владних над собою, діяти, о Каунтейє!

В розумі поставивши певні цілі, мудра людина потім досягає їх діючи. І тут вона сама виступає, як причина заздалегідь наміченого здійснення. Діянь же людських, о туре серед людей, воістину, неможливо обчислити. Адже вся пишнота палаців і міст — теж справа рук людських! Мудрий, власним розумом усвідомлює, що із сезаму можна добути масло, від корови — молоко, із сухого дерева — вогонь. Усвідомлює він і якими засобами все це досягається. Потім, заради досягнення мети, застосовує він ці засоби. І завдяки успішному здійсненню діянь людина підтримує своє існування в цьому світі. Те, що зроблено умілим майстром, люди вважають прекрасним. Про інше, ґрунтуючись на якісній відмінності, судять: «Це зроблено невміло». Коли б не була сама людина причиною досяжних діяннями здійснень, тоді не приносили б плоду жертви й діяння благочестя, не було б серед людей ні учнів, ні наставників. Адже саме тому що сама людина — діяч, люди славлять її, коли вона домагається успіху у справах, і гудять при невдачі. Як можуть діяння в цьому світі пропадати марно?

Одні бачать в усьому примху випадку, інші — долю, треті — результат особистих зусиль. Такі три основні пояснення. Інші ж думають, що це не так, але все, що сприймаємо ми як долю або випадок, є результатом таємного впливу карми. Адже ми бачимо, що й доля, і випадок встановлюють межі нашого добробуту, тобто грають ту ж роль, що й карма. Люди досвідчені, що проникли у суть речей, вважають — якщо дається людині якийсь плід, то це або доля, або випадок, або ж результат власних діянь, а четвертої причини не існує. При цьому Засновник наділяє всіх живих істот бажаними або небажаними плодами колишніх діянь. Не будь це так, не було б серед живих істот жодного нещасного. Адже якби не було вантажу колишніх діянь, то до якої мети не кинься, дії людини завжди приводили б до успіху. Люди, що не бачать, що лише цими трьома шляхами приходять до людей як успіх, так і невдачі, воістину, подібні мирській черні. «Обов'язок людини — діяти» — таке встановлення Ману. Адже бездіяльна людина неминуче гине. Той же, хто діє, зазвичай вже в цьому житті вичерпно пожинає плоди своїх діянь, чого не дано ледареві. Якщо успіху не досягнуто, то пропонується такий засіб, як обряд спокути. Крім того, діючи, навіть не отримуючи успіху, людина тим самим позбувається обов'язку, о Індро царів! Ледачого, зануреного в дрімоту переслідують нещастя, а людина уміла, незмінно втішається плодами своїх дій і

насолоджується гараздами. Люди, позбавлені сумнівів, мудрі та діяльні, утримують від дій людину, сповнену нерішучости й тим самим приречену на невдачу, але заохочують людину рішучу.

Нині нас переслідують нещастя, але вони, безсумнівно, скінчаться, тільки-но ти почнеш діяти. Прийде до вас успіх чи ні, але однаково вкриєтеся славою і ти, і Врікодара, і Бібхатсу, і брати-близнюки. Раз в інших людей діяння приносять плоди, теє ж повинно бути і з нами. Яким же буде плід, дізнатися можна лише тоді, коли справу вже зроблено.

Розривши землю плугом, орач розкидає насіння, а потім сидить собі спокійно: справа тепер за хмарами. Якщо ж дощ не зглянеться на нього, то орач в цьому не винен. «Усе зробив я достоту так, як зробив би й інший. Якщо ж зусилля мої залишилися марними, то в цьому немає моєї провини!», — усвідомлюючи це, розумна людина не винить себе. Не треба, подумавши: «Я дію, але не досягаю успіху», впадати у відчай. Адже в усякої дії є два можливих наслідки: успіх або невдача. Бездіяльність же навпаки, завжди веде лише до невдачі.

Успіх справи залежить від сукупної наявности багатьох умов. Не буде однієї з них — і плід дії незначний, а то й зовсім немає його. Коли ж справі ще й початку не покладено, то немає ні плоду, ні якоїсь заслуги, о непохитний! Мудра людина, керуючись розумом, щоб збільшити своє надбання, уміло використовує сприятливість часу й місця, добрі знамення та усі чотири засоби,[21] у міру своїх сил і можливостей. Діяти треба з повною ретельністю, а наставником хай буде рішучість, бо з усіх характеристик діяння, рішучість — найвища. Якщо зустрічає мудрий людину, котра має багато перед ним переваг, то нехай прагне він до знаходження блага для себе за допомогою солодких слів, але в той же час і діє проти неї. Будь його ворог навіть горою або океаном, не говорячи вже про смертних істот, — нехай він завжди шукає йому всілякої шкоди і погибелі, о Юдхіштхіро! Хто невпинно зайнятий вишукуванням слабких місць у своїх недругів, то тая людина позбувається від обов'язку перед самою собою й іншими. Ніколи не повинна людина недооцінювати себе, бо той, хто собою нехтує, увік не досягне добробуту, о бгарато!

Ось на чому ґрунтується успіх людей у їхніх справах, о бгарато! Про засоби ж досягнення його сказано, що вони змінюються відповідно часу і обставин. Батько мій колись оселив у себе одного вченого брахмана. Він і повідав цю науку про користь батькові моєму і нам, о туре-бгарато! Спочатку навчив він цій науці політики, яку сповістив Бріхаспаті, моїх братів. Я ж, поки жила в батьківському будинку, часто слухала як вони про це говорили. Якщо ж траплялося мені прийти до батька з якою-небудь своєю турботою, він, щоб заспокоїти, наставляв і мене, а я сиділа у батька на колінах і слухала, о Юдхіштхіро!

Так вістить розділ тридцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 34

Вайшампаяна сказав:

Вислухавши слова Яджнясені, сповнений гніву й рішучости Бгімасена наблизився до царя й, важко дихаючи, сказав: «У справах, що стосуються царства, прямуй стежкою обов'язку, як личить чоловікові праведному. Яка користь нам жити в цьому пустельному лісі, відсторонившись від трьох цілей життя: дхарми, ками й артхи? Не чесністю, не праведністю, не силою, але тільки завдяки шахрайству у грі відняв у нас наше царство Дурьйодхана. Як слабкий, що харчується недоїдками шакал, викрадає здобич могутніх левів, так викрав він наше царство! Чому ти, зв'язавши себе обіцянкою дотримати малу крупицю дхарми, знехтував турботою про артху, в якій корінь і дхарми, і ками, та страждаєш у лісових нетрях від усіляких незручностей? Наше царство, під охороною Володаря лука Гандіва, не зміг би відняти у нас і сам Шакра, але ми послухалися тебе, і ось, викрадено його у нас на очах! Тільки через тебе, при житті нашому, викрали у нас нашу царську могутність, як у безрукого — їжу, як у кульгавого — череду! Тільки для того, щоб догодити тобі, одержимому любов'ю до дхарми, піддали ми себе таким тяжким випробуванням, о бгарато! Скорившись твоїй волі, друзям своїм заподіюємо ми лише муку, ворогам же даємо привід для радости, о туре-бгарато! Погано зробили ми, підкорюючись наказу твоєму і не перебили були тоді всіх синів Дхрітараштри — і тепер шкодуємо про це!

Поміркуй сам, о царю, адже спосіб життя вибраний тобою годиться хіба що лісовим звірам та людям, позбавленим мужности. Не мусить жити так той, хто має силу. Не схвалюють цього ні Крішна, ні Бібхатсу, ні Абгіманью, ні Санджайя, ні сам я, ні обидва сина Мадрі. Ти виснажуєш себе обітницями і невпинно виголошуєш: «О дхарма, дхарма!» — царю, невже розпач зробив тебе безстатевою істотою? Адже лишень жалюгідні люди, нездатні добути собі славу, шукають відради в марному й всеруйнуючому розпачі.

О царю, ти сильний і усвідомлюєш свою міць. Але, будучи, проникливим, ти однак немов би не зауважуєш того лиха, що осягло нас, бо цілком відданий незлобивости. А сини Дхрітараштри, всю нашу терпимість і ґречність приписують нашій слабкості — в порівнянні з цим і смерть у битві не здається бідою! Раз так, то ліпше буде нам умерти, чесно б'ючись, не відступаючи перед ворогом, і знайти по смерти небесні світи. А якщо ми самі їх переб'ємо і заволодіємо усією «царською коровою»,[22] то покриємо себе славою, о туре-бгарато! При будь-яких обставинах це наш обов'язок, бо, слідуючи своїй дхармі, ми повинні шукати собі гучної слави й плекати помсти на ворогів. Царство наше викрадене ворогами, і, вступивши у бій за своє добро, ми матимемо по справах своїх хвалу, а не осуд.

Обов'язок, що приносить самій людині й друзям її страждання, — це не обов'язок, о царю, або обов'язок неістинний, а справжній шлях до погибелі. Людина може бути цілком і незмінно віддана

обов'язку, але якщо немає в неї сил для його здійснення, тоді дхарма й артха вислизають від неї немов радість і горе — від померлого.

Хто слідує дхармі заради самої лише дхарми й терпить страждання, той не мудрий, не відає він суті дхарми, як не бачить сліпий сонячного світла. Хто прагне до артхи заради самої лише артхи, той не розуміється на артсі. Воістину, він зі своїм багатством, подібний до слуги, що стереже ліс господаря. Хто надмірно печеться про артху, але не слідує двом іншим цілям, такого всі живі істоти повинні віддавати смерті, як ненависного брахмановбивцю. А той, хто прагне до однієї лише ками, не слідуючи двом іншим цілям, втрачає усіх своїх друзів і вислизають від нього дхарма й артха. Відлучений від дхарми й артхи, віддається він за примхою своєю веселощам, але варто лише вичерпатися камі — й чекає його неминуча загибель немов рибу в пересохлій водоймі.

Тому-то мудрі ніколи не зневажають ні дхармою, ні артхою, бо це вони породжують блага ками, як дощечка арани породжує полум'я. Завжди дхарма породжує артху, артха ж сприяє дхармі. Знай, що одне з них породжує інше, як породжують один одного океан і хмари. Насолода, що виникає при отриманні життєвих благ чи від дотику до них, є кама. Вона представляється лише уявною, котра не має в собі нічого тілесного.[23] Хто прагне до артхи нехай іде шляхом високої дхарми, о царю, хто прагне до ками — шляхом артхи. Й тільки шлях ками не приводить ні до чого іншого. Адже кама не може породити навіть іншу каму, як плід, бо надкушений плід не відроджується, а від спаленого поліна залишаються лише запах та попіл.

Як м'ясник винищує пташок, о царю, так хай буде прояв беззаконня згубним для винних у ньому істот! Дурня, який з пристрасти й жаги володіння знехтував шляхом дхарми, всі живі істоти повинні віддавати смерті, як тут, так і в іншому існуванні.

Тобі добре відомо, о царю, що артха складається зі знаходженні мирських благ. Ти знаєш, яка її природа і які великі властиві їй мінливості. Через старіння і відмирання приходе їй погибель і знищення, а зветься це анартхою. Саме це й трапилося з нами. Насолода, що виникає, коли п'ять почуттів, душа й серце звернені на зовнішній об'єкт, зветься камою, і це, на мій погляд, найчудовіший з плодів людських діянь. Отже, людина може окремо мислити собі й дхарму, і артху, і каму, але вона не повинна присвячувати себе винятково дхармі, винятково артсі або ж лише камі — нехай завжди служить вона усім цим цілям! Нехай на зорі присвятить себе дхармі, опівдні — багатству, наприкінці дня — камі, нехай так проводить свій день; таке встановлення шастр. І нехай вона замолоду присвятить себе камі, в зрілості — артсі, у старості — дхармі. Тож нехай живе відповідно до приписів шастр. Розподіливши свій час між дхармою, артхою і камою, о красномовний, мудрець, котрий знає для всякої справи правильний час, хай служить усім цим цілям!

Твердо вирішивши спершу, що, для того хто прагне до щастя є справжнє благо: чи звільнення від світу чи успіх в ньому, і які є засоби для досягнення того й іншого, о царю, нащадку Куру, варто негайно приступитися до діяльности, котра поведе до звільнення чи досягнення успіху, бо тяжке буде життя людині слабкій, котра хитається між двома шляхами. Воістину, ти усвідомиш свою дхарму й неухильно підеш за нею. Знають тебе друзі твої, тому й закликають на шлях діяльности.

Дари, жертви, почесті праведникам, підтримка Вед і чесність — така висока дхарма, о царю, що приносить свій плід і тут, і по смерти. Але не може слідувати їй людина позбавлена статків, о царю, хоча б і була вона, о тигре серед мужів, з надлишком наділена всіма іншими гідностями. На дхармі заснований всесвіт, вище дхарми немає нічого, але тільки маючи великий статок можна слідувати дхармі! Ніколи не дасться багатство людині, яка живе милостинею або ж позбавлена мужности, о царю. Воно доступне лише тому, чий розум «просякнутий» дхармою. Та й не гідно тебе просити милостині. Нехай цим шляхом ідуть до мети двічінароджені. Ти ж, о туре серед мужів, намагайся ратним запалом своїм забезпечити собі статок! Не гідне тебе життя жебручого мандрівника, а також вайшьї або шудри. Адже дхарма кшатрія вкладена в його тілесній силі! Мудреці й учені називають дхарму «піднесеною». Прагни ж до піднесеного, бо тобі не годиться плямувати себе низьким! Усвідом, о Індро царів, зрозумій бо, що дхарми кожного споконвічні. По народженню твоєму, призначено тобі вершити жорстокі діяння, які лякають людей. Плід, що ти пожнеш захищаючи свій народ, не може бути гідним осуду, адже така, о царю, споконвічна дхарма, призначена тобі Засновником. Відступивши від неї, ти став би посміховищем для всього світу, о Партхо, бо негідно є, коли люди змінюють свою дхарму. Нумо, брате, наповни ж серце духом кшатри, відринь цю млявість духу, наберися мужности, о Каунтейє, і неси свій тягар, як звичний до ваги могутній бик.

Якщо цар спрямований всією душею до однієї лише дхарми, не скорить він землі, не здобуде собі ні статку, ні слави. Цар добуває царство, як дикобраз — їжу, хитрістю: надаючи незліченним, жадібним, спраглим поживи, нікчемним ворогам своїм довгий язик. Асури були старшими братами богів і досягли в усьому небаченого добробуту, але хитрістю, о туре-пандаво, однак же здолали їх боги. Знай, о володарю землі: все дістається тому, за ким сила. Винищуй же ворогів своїх, о міцнорукий, застосовуючи спритність і обман.

Не найдеться на світі воїна, що так само володів би луком на полі ратному, як Арджуна! Ніхто з людей не зрівняється зі мною у битві на палицях! Навіть наймогутніші вої, о царю, перемагають на прі не числом і не завзятістю, але доблестю. Будь же доблесним, о Пандаво! Доблесть — єдина запорука отримання життєвих благ, всі інші засоби марні мов тінь дерева у зимові холоди.

Хай буде для тебе безсумнівним, що той, хто шукає більшого статку, повинен жертвувати деякими благами, о Каунтейє, на зразок того, як доводиться жертвувати зерном заради майбутнього врожаю. Не варто вести торгівельних справ, якщо доходи дорівнюють витратам і немає ніякого прибутку. Адже це однаково що скребти гострим там, де чешеться. Мудрою вважають ту людину, яка пожертвувавши малою часткою дхарми, отримує, о Індро людей, велику дхарму. Знавці, маючи перед собою ворога, оточеного друзями, зваджують від нього цих друзів, а потім, слабкого, покинутого друзями, підкоряють своїй волі. Навіть наймогутніший воїн, о царю, досягає перемоги не напругою сил і не влесливими словами, але доблестю. Нею скоряє він весь народ. Люди, нехай слабкі, але, які дружно вражають з усіх боків могутнього ворога, здатні здолати його мов бджоли — викрадача меду.

Сонце променями своїми не тільки плекає всю земну твар, але й пожирає її. Будь же як Савітар, о царю! В стародавньому переказі, чулисьмо, сказано: за законом зберігати свою землю, як робили прабатьки наші, — ось істинний тапас![24] Бачачи тебе в такій біді, люди вирішили вже, що Сонце також може втратити блиск, а місяць — свою принадність. Сходячись по двоє або більше на зборах, люди ведуть бесіди, вихваляючи тебе, о царю, і клянучи твого супротивника. Ті ж брахмани й духовні наставники, що зібралися тут, усіх перевершують у захопливих описах прихильності твої до істині, о царю, видимої з того, що ніколи — ні через незнання, ні з жалю, ні з користи, ні зі страху, ні під впливом пристрасти, ні заради благ мирських — не вирік ти й слова неправди.

Який би гріх не зробив цар при оволодінні землею — він надолужить це згодом, роблячи жертвопринесення з рясним даруванням. Даруючи брахманам тисячами корів і села, він позбувається від усіх гріхів, як місяць — від мороку затемнення. Жителі міст і сіл, старі й молоді, дружно підносять хвалу тобі, о Юдхіштхіро, нащадку Куру! «Не пристало бути молоку в міху із собачої шкури, не для шудри — знання Вед, не личить злодієві — правдивість, жінці — сила. Так і царська влада — не для Дурьйодхани!» — ось що без утоми повторює народ. Навіть діти й жінки повторюють це ніби молитву, о бгарато!

Зійди-но на свою красно споряджену колісницю, звели брахманам невпинно виголошувати мантри, що приносять удачу, а сам в оточенні братів — влучних стрільців, знавців зброї, чий бойовий запал пекучий мов зміїна отрута, — ніби Згубник Врітри в оточенні марутів, зараз же спішно виступай у напрямку до Міста слона. Міццю ратного запалу вжени ворогів своїх у землю, вирви, о могутній Каунтейє, з рук сина Дхрітараштри, як Згубник недругів — у асурів, свою царську славу! Дотик стріл з пір'ям грифа, випущених з Гандіви, подібних до отруйних змій, не в змозі витримати ніхто зі смертних! Ні людина, ні слон, ні добрий кінь — ніхто не витримає удару палиці, яку у гніві я обрушу на нього серед битви, о бгарато! Як можемо ми не відбити своє царство, о Каунтейє, коли на нашій стороні й сріндждайї, і кекайї, і сам володар врішнійців?!».

Так вістить розділ тридцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 35

Юдхіштхіра мовив:

Це очевидна істина, о бгарато! Як стрілами, разячи словами, мене ти розтрощуєш, але мені нема чого заперечити на твої докори, бо сам я довів вас до цього лиха. Адже я втягнувся у гру, бо бажав відняти у сина Дхрітараштри владу й царство. Тоді син Субали, безчесний гравець, і одержав можливість грати проти мене на стороні Суйодхани. Великий чарівник, житель гір Шакуні, кидаючи жменями кості в Залі зборів, раз у раз проти мене, далекого підступам, грав за допомогою злих чарів — і тоді я помітив обман, о Бгімасено! Бачачи, як кості, корячись волі Шакуні, падають то пара, то непара, я був ще здатний стримуватися, але гнів губить душевну рівновагу людей! Милий мій, адже душа, прихильна доблесті, гордості й мужності, не в силі приборкати себе! Але не ображають мене слова твої, о Бгімасено, бо думається мені, що так нам було призначено.

Царственний син Дхрітараштри, побажавши оволодіти царством, скинув нас у ці злидні. На рабів він перетворив нас, о Бгімасено, але тут захисницею з'явилася нам Драупаді. І ти, і Дхананджайя — обидва ви пам'ятаєте, яку єдину ставку назвав мені син Дхрітараштри в присутности всіх бгаратів, коли ми з'явилися на Збори для повторної гри: «Дванадцять років, о Аджаташатро, живи за своїм розсудом у лісі, не таячись від людей. Ще рік, о царський сину, із братами разом живи втаємничено у чужій подобі. Якщо ж, любий мій, спостерігачі бгаратів, почувши про тебе, розвідають твоє місцеперебування, будеш блукати ще стільки ж років. Погоджуйся, Партхо, і обіцяй нам це! Проживеш цей час так, що залишиш людей моїх у невіданні й не будеш помічений спостерігачами, о бгарато, тоді — чесно про те повідомляю я тут, на Зборах роду Куру, — твоїм буде усе П'ятиріччя![25] Якщо ж ми із братами, тобі програємо, то в належну годину, залишивши життєві радості, самі станемо так жити!», — ось що сказав мені тоді цар Дурьйодхана при всіх зборах Куру і я відповів: «Нехай так!».

Тоді й почалася ця ница гра, що принесла нам поразку і вигнання. І ось ми, в жалюгідному стані блукаємо різними краями, по згубних лісових хащах. Але й тепер не бажає Суйодхана нашого повернення до світу. Перебуваючи у владі гніву, підбурює він проти нас нащадків Куру й усіх, хто підвладний йому. Хто в цьому світі посміє, уклавши у присутности благочестивих мужів таку угоду, порушити її із прагнення до царської влади? Я думаю, що шляхетному краще вмерти, ніж, переступивши дхарму правити землею.

Під час гри ти стискав у руках палицю, ти хотів спалити мені руки, але втримав тебе Пхалгуна. Але ж вчини ти тоді той геройський подвиг — хіба осягло б нас це лихо, о Бгімо! Чому, будучи впевненим у своїй силі, не сказав ти мені про те тоді, коли ми укладали угоду? Яка ж користь тепер, коли настав нарешті час виконати обіцяне, бути тобі зі мною таким балакучим?

Знову й знову бере мене туга, о Бгімасено, палить, немов випита отрута, спогад про те, що, бачачи Яджнясені силою тягнену, ми стерпіли це, о Бгімо! Тепер, виконавши те, що було мною обіцяне в присутності відважних нащадків Куру, я не маю сил щось змінити, о найхоробріший з бгаратів! Але прийде час нашого тріумфу, чекай його, як сівач — дозрівання плодів. Якщо той, кого підло пригнобили, дочекається, поки зійдуть квіти, визріють плоди посіяної ворогом ненависти, то мужність його винагородиться вищою мірою: пам'ять про героя не згасне у світі живих. Знайде він у людей велику славу. Думаю, що й вороги віддадуть йому хвалу, друзі ж з любов'ю оточать його турботою, будуть жити під владою у нього, як божества — у Індри. Прислухайся ж до щирого запевнення мого: мені дхарма дорожча за життя, і безсмертя. Царська влада, потомство, багатство й слава, не варті всі й крупиці дхарми.

Так вістить розділ тридцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 36

Бгімасена мовив:

Великий царю, укладаючи цю угоду, ти уклав її із Часом, а він бо нескінченний, незмірний, згубний мов стріла, мов потік, що несе все у небуття. Навіч бачиш ти сам, який є Час: смертні — всі у владі Часу,[26] недовговічні, як морська піна або перестиглий плід, о великий царю! Чи може, о Каунтейє, людина, строк життя якої скорочується з кожною миттю мов сурм'яна кулька під дотиками голки,[27] чи може вона вичікувати чогось? Лише той, хто безсмертний, або той, кому відомий визначений йому строк, може, бачачи все, як на долоні, чекати сприятливої миті. Поки ми будемо, о царю, вичікувати закінчення тринадцятилітнього строку, Час може скоротити наші життя й послати нам смерть. Адже вмирання незмінно вкладено в самій природі тілесних істот. Тому ми повинні, поки не прийшла наша смерть, присвятити себе боротьбі за царство.

Хто не знайде слави, помстившись за свої образи, хто не проявить себе, той муж дарма обтяжує собою землю, і нехай гине, немов бик, загрузлий у болоті. Як на мене, коли людина не відплачує за образу, бракує їй на те старанности чи доблести, значить марною була поява її, в недобру годину народженої. Убиваючи в битві недруга, ти насолоджуєшся багатством, добутим міццю рук твоїх. Тому і йде поголоска про тебе як про «золоторукого», о володарю землі! Якщо людина, вбивши кривдника свого, попадає негайно ж у Нараку, то пекло для неї перетворюється на рай, о царю, згубнику ворогів! Безсиле обурення породжує муки більш пекучі ніж полум'я. Воно млоїть мені так, що ні вночі, ні вдень я не знаю спокою. Ген Партха-Бібхатсу, перший в умінні натягати тятиву, сидячи тут, жорстоко нудить він, немов лев, змушений затаїтися в своєму лігвищі. Той, хто не вважав би для себе нерівним бій з усіма лучниками землі, повинен тепер, немов могутній слон, приборкувати киплячу в ньому лють. Накула, Сахадева і стара мати, що породила героїв, сидять тут мовчки наче онімілі, лише тому, що бажають догодити тобі! Всі родичі наші й з ними сріндж айї, бажають догодити тобі. Я один лише мучуся горем, я й мати Пратівіндхьї! Але те, що я говорю, до душі всім нам, бо всіх нас спіткало горе й усі ми однаково жадаємо битви.

Чи можливе, о царю, лихо, зліше за наше: адже слабкі, негідні люди, віднявши у нас царство, насолоджуються владою! По слабкості характеру, по незлобивості своїй піддався ти жалю й терпиш всі ці муки, але ніхто не схвалює тебе в цьому, о царю! Як міг ти, жалісливий немов брахман, народитися в кшатрі, у цьому лоні, що породжує лише суворих духом героїв? Адже ти чув, що сказав Ману про обов'язки царя: вони вимагають жорстокости, підступництва й несумісні зі спокоєм душі. Ти наділений розумом, мужністю, знаннями і шляхетністю походження — чому ж, коли необхідно діяти, о тигре серед мужів, ти сидиш собі, немов каліка на своєму візку?

Ти хочеш приховати нас від людей, о Каунтейє, — значиться, ти хочеш укрити гору Хімаван одним жмутом трави! Тобі, прославленому по всій землі, не можна прожити таємно, як Сонце не може непоміченим пройти по небу. Подібний високому, гіллястому, квітучому, густолистому дереву шала, що стоїть у річковій долині, подібний до білого слона, чи може прожити невпізнаним Джишну? А ці юні брати-близнюки, подібні двом левам, Накула й Сахадева, — як зможуть прожити невпізнаними, о Партхо? Ця царська дочка й мати героїв, знаменита своїм благочестям, прославлена Драупаді, — як зможе вона прожити непоміченою, о Партхо? Та й мене, з днів юнацтва мого, добре знає наш народ, о царю. Думаю, що, як горі Меру не сховатися, так і мені не залишитися непоміченим.

До того ж чимало царів і синів царських, котрих ми колись вигнали з їхніх володінь, йдуть тепер за Дхрітараштрою. Адже вони, колись вигнані нами, не примиряться з нами тепер, коли ми самі зазнаємо утисків. Дружачи з ним, вони вважають своїм обов'язком всіма способами чинити нам шкоду. Вони можуть наслати на нас безліч таємних вивідачів, знайдуть нас, усе розголосять, і буде нам тоді велике лихо.

Цілих тринадцять місяців провели ми вже в лісі. Вважай же їх тривалістю рівними рокам! «Можна вважати місяць за рік, як можна путікою заміняти сому»,[28] — кажуть мудреці. Так і варто робити! У крайньому випадку, о царю, ти зможеш очиститися від гріха всього лише тим, що піднесеш сутий дарунок

доброму, сильному в тяглі бикові.[29] Тому личить тобі, о царю, зважитися на винищення ворогів. Адже у кшатріїв немає іншого обов'язку, крім ратних справ!

Так вістить розділ тридцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 37

Вайшампаяна вів далі:

Вислухавши слова Бгіми, о тигре серед мужів, син Кунті Юдхіштхіра, гроза недругів, важко зітхнув і задумався. Вирішивши все здавалося за одну мить, він прийняв тверде рішення про те, що слід робити і без зволікання так відповідав Бгімасені:

«Все так, як ти говориш, о міцнорукий Бгарато! Але вислухай, майстре слова, як я повім натомість. Хто, покладаючись лише на свою силу, о бгарато, робить дії, що спричинять тяжкі гріхи, той сам від них і страждає, о Бгімасено! Якщо справа ретельно продумана, зважена, почата з рішучістю й виконана досконало, о міцнорукий, вона вивершується успіхом. Благословляють того боги. Від однієї лише своєї непосидючости, спонукуваний звабою сили, ти думаєш: «треба здійснити цей подвиг», проте вислухай же мене.

Бхурішравас, Шала, Бгішма, Карна, могутній Джаласандха, Дрона, могутній син Дрони, сини Дхрітараштри, на чолі з Дурьйодханою — всі вони умілі у володінні зброєю, готові бити на смерть. Важко буде подолати їх. Ті царі, земні володарі, кого колись ми перемогли, всі вони встали тепер на сторону кауравів, до них запалали дружбою. Не про наше благо печуться вони, а про благо Дурьйодхани, о бгарато! Маючи в розпорядженні багату скарбницю й військову потугу, вони не пошкодують сил для його захисту. Всі вої у стані кауравів із синами їх, полководцями й ратниками, повною мірою обдаровані багатством і життєвими благами. Безмірно лестить гордості цих героїв Дурьйодхана. Я твердо переконаний, що за нього вони не пошкодують віддати життя на полі битви.

Бгішма, Дрона й великий духом Кріпа і до нас, і до них ставляться однаково, о міцнорукий, але, як би там не було, ті дають їм воістину царське утримання, і тому, я переконаний, вони готові віддати натомість те, що всього дорожче, — власне життя. Всі вони вправно володіють чарівною зброєю, усі віддані дхармі. Думається мені, що не змогли б здолати їх самі боги разом з Васавою. Карна, великий боєць на колісниці, завжди бадьорий духом, непереможний. Знавець усіх видів зброї, невразливий він, і до того ж одягнений у непробивний обладунок. Щоб убити Дурьйодхану, потрібно якось здолати в битві всіх цих гідних чоловіків. Не під силу здійснити це тобі одному, без союзників. Очі зімкнути не дає мені, о Врікодаро, думка про те, як спритно володіє зброєю Син сути, що перевершив у цьому всіх лучників!».

Вислухавши ці слова, непереможний Бгімасена зніяковів, упав духом і не зміг нічого відповісти. Але поки двоє пандавів вели між собою бесіду, з'явився туди великий чарівник Вьяса, син Сатьяваті. З дотриманням усіх правил наблизився він до пандавів прийнявши від них відповідні почесті, звернувся найчудовіший зі співрозмовників, до Юдхіштхіри з такими словами:

«О туре серед мужів, міцнорукий Юдхіштхіро! Даною мені мудрістю, прозрів я, що відбувається в душі твоїй, і негайно ж поспішив сюди. Бентежить душу твою страх перед Бгішмою, Дроною, Кріпою, Карною і сином Дрони, о бгарато, згубнику недругів! Я знаю один, звичаєм освячений засіб, аби розвіяти твої страхи. Але те, що почуєш, здійсни на ділі з усією твердістю!».

Потім майстерний у слові син Парашари, усамітнившись із Юдхіштхірою, сказав йому такі, сповнені глибокого змісту слова:

«Настав нарешті сприятливий для тебе, о найповажніший Бгарато, випадок, завдяки якому Завойовник багатств, Партха, зможе в битві здолати ворогів. Зваж на слова мої: я сповіщу тобі, котрий шукає у мене захисту,[30] знання, знане як Пратісмріті,[31] воно подібне до зримого втілення Удачі. Оволодівши ним, міцнорукий Арджуна неодмінно досягне успіху. Щоб добути зброю, нехай він звернеться до Махендри й Рудри, до Варуни, Володаря скарбів і Царя правосуддя, о Пандаво! — адже завдяки своїй доблесті й подвижницькій величі, він здатний побачити богів! Він — наділений з надлишком духовним запалом — святий мудрець, з яким дружний Нараяна. Він — споконвічне, давнє, вічне божество, частка самого Вішну! Прийнявши від Індри, Рудри й Охоронців світу різноманітну чарівну зброю, міцнорукий Арджуна здійснить найбільший подвиг!

Помізкуй про те, о володарю землі, Каунтейє, як би вам перебратися із цього лісу в інший, придатний для вашого проживання. Адже тривале перебування в тому самому місці перестає бути приємним. До того ж воно може створити незручности для смиренних пустельників. Ти утримуєш безліч брахманів, які у досконалості знають усі Веди і Веданги, тому в лісі незабаром переведеться вся дичина й загине рослинність!».

Сказавши це, великий володар, що проникнув у таємниці чарівництва, сповістив Юдхіштхірі царю справедливости, який призвав його на допомогу, духовно очистившись, знання найбільшого закляття. Потім мудрий Вьяса, син Сатьяваті, випросивши у Каунтейї напуття, зник за кліп ока. А благочестивий і розумний Юдхіштхіра, прийнявши душею це брахманське знання, зберігав його в пам'яті й час від часу повторював про себе. Обрадувало Юдхіштхіру сказане Вьясою. І з лісу Двайтавана направився він до лісу, що зветься Камьяка, котрий лежить на берегах Сарасваті. Брахмани, знавці в науках вимови й правильного слова, пішли за ним, о великий царю, немов святі мудреці — за Індрою богів. Досягши нарешті Камьяки, ті великі

духом мужі-тури оселилися там із соратниками своїми і супутниками. В тих місцях, о царю, провели мудрі герої якийсь час, вдосконалюючись у військовій науці й слухаючи високі навчання Вед. Постійно ходили вони на лови, гострими стрілами добували оленів, а потім, за звичаєм, підносили їжу богам, прабатькам і брахманам.

Так вістить розділ тридцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 38

Вайшампаяна сказав:

По якомусь часі Юдхіштхіра, цар справедливости, пригадавши наставляння подвижника, сказав таке слово, залишившись наодинці з Арджуною. Цар справедливости, приборкувач недругів, підбадьорливо посміхнувся йому й торкнувся його рукою. Потім, здавалося усього на мить задумавшись про життя в лісі, тайкома звернувся він до відомого мудрістю своєю тура-бгарати, Завойовника багатств, з таким словом:

«І в Бгішмі, і в Дроні, і в Кріпі, і в Карні й у синові Дрони, о бгарато, затверджене знання військової науки з усіма чотирма її розділами. Зброя Брахми, богів і асурів із правилами застосування й протидії, прийоми користування всілякою зброєю знають вони у досконалості. Син Дхрітараштри всім їм догоджає, тішить, наділяє благами. Він ставиться до них як до своїх духовних наставників. Поводження його з усіма цими воями бездоганне. При кожному належному випадку віддає він їм почесті. Тому ніколи не охолоне їхня догода йому. Ось уже вся земля скорилася владі Дурьйодхани. До тебе звернені тепер всі наші надії, на твої плечі ліг великий тягар! Зараз я роз'ясню, що слід тобі зробити згідно нинішнього часу, о згубнику недругів!

Друже мій, від Крішни Двайпаяни прийняв я таємне знання. Застосуй його — і негайно постане перед поглядом твоїм увесь Всесвіт! Володіючи цим брахманським знанням, маючи успіх в духовному зосередженні, в слушну мить доможися, брате мій, милості богів! О туре-бгарато, сповнений доблесті подвижнику, піддай же себе найсуворішому тапасу! Візьми лук, друже мій, одягни обладунок, підперезайся мечем і, не уступаючи нікому дороги, тримай шлях на північ! Позаяк усією чарівною зброєю володіє Індра, бо колись боги зі страху перед Врітрою передали Індрі всю свою силу, а отже зброя богів зібрана в одному місці, то ти одержиш її усю разом, о Завойовнику багатств! Рушай же до Індри, він вручить тобі зброю. Прийнявши присвяту, негайно відправляйся шукати зустрічі з богом Пурандарою!».

Вирікши це, могутній цар справедливости дав напуття героєві Арджуні, що, прийнявши за цим обрядом присвяту, упокорив свою плоть, язик і розум. Потім старший брат подарував молодшому своє благословення. Зважився Арджуна, за наказом царя справедливости, шукати зустрічі з богом Пурандарою. Взяв міцнорукий герой лук Гандіву, два великих невичерпних сагайдаки, одягнув броні, захисний ремінь — на п'ясть шуйці, наперстки — на пальці десниці, приніс жертву Агні й нішками золота спонукав брахманів виголошувати «Свасті!». Взявши в руки лук, важко зітхнув міцнорукий, здійняв до неба очі й рушив у дорогу, бажаючи погибелі синам Дхрітараштри.

Вгледівши Каунтейю, що з луком у руках виступав гордовито, брахмани, сіддхи й невидимі погляду бхути закричали: «Незабаром хай знайдеш ти все, чого схочеш серцем, о Каунтейє!». Бачачи, як Арджуна, чиї стегна подібні до стовбурів дерев шала, віддаляється левиною ходою, забираючи із собою серця всіх близьких, Крішна сказала таке: «Хай здійсниться, о міцнорукий, те, про що при народженні твоєму мріяла Кунті, й усе, чого ти сам бажаєш, о Каунтейє, Завойовнику багатств! Хай не відродимося ми ніколи більше в роду кшатріїв! Вічна слава брахманам, бо не добувають вони засобів для життя на полі битви! Відтепер, брати твої не будуть знати сну, розважаючи один одного розповідями про тебе, без кінця підносячи хвалу твоїм подвигам! Ні насолода, ні багатство, ні саме життя, о Партхо, не будуть нам більше в радість, не помислимо ми про них, поки ти від нас далеко! О Партхо, для нас тепер усе вкладено в тобі: щастя або горе, життя або смерть, царство наше і панування! Прощай же, Каунтейє, удачі тобі, о Пандаво! Уклін Дхатрі й Відхатрі! Щасти тобі й доброго здоров'я! Хай будуть добрі до тебе духи землі, небес і піднебесся, а також усякий, хто зустрінеться тобі на шляху!».

Отже, взяв міцнорукий Пандава свій чудовий лук, обійшов по колу прадакшини Дхаумью та братів і рушив у путь. Всі живі істоти розбігалися в сторони з тієї дороги, по якій прямував могутній і відважний герой, що отримав чарівну силу Індри.[32] Завдяки чарівництву, високий духом герой рухався, подібно Вітру, зі швидкістю думки й за один усього день досяг священної гори. Перейшовши через Хімаван і Гандхамадану, він також за одну добу, не відчувши втоми, пройшов багато місць, знаних як непрохідні. Досягши Індракіли, зупинився там Завойовник багатств, бо почувся йому голос з піднебесся, який звелів: «Стій тут!». І побачив тут Савьясачин подвижника, що сидів біля підніжжя дерева, смаглявого, худого, із заплетеним волоссям, який сяяв брахманічною величчю.

Помітив великий подвижник, що перед ним стоїть Арджуна і сказав йому: «Хто ти, люб'язний? Ти прийшов сюди з луком і стрілами, в обладунку, з мечем і ременем, що боронить п'ясть, згідно звичаю кшатріїв. Але тут, ув оселі сповнених миру, які відринули і гнів, і веселощі, пустельників-брахманів, ні до чого вся твоя зброя! Тут не буває битв, твій лук не знайде застосування. Покинь же лук, сину мій, ти отримав уже найвищу долю!». Багато ще таких слів говорив брахман непереборному героєві, немов якомусь низьконародженому, але не похитнув він стійкости Арджуни, до кінця вірного ухваленим рішенням.

Задоволений залишився ним брахман і мовив з посмішкою: «Благо тобі, згубнику недругів! Я — сам Шакра, вибирай собі дарунок!».

На це Завойовник багатств, відважний продовжувач роду Куру, склавши долоні, вклонившись, відповідав Тисячоокому: «Є в мене заповітне бажання, це й буде мій дарунок. Хочу негайно прийняти від тебе, володарю, знання всієї зброї!». Задоволений у душі, посміхаючись, мовив йому Махендра: «Якщо ти й одержиш зараз зброю, що тобі пуття в ній, Завойовнику багатств? Краще вибери насолоди й небесні світи: адже ти отримав уже найвищу долю!». На це Завойовник багатств відповів Тисячоокому: «Ні, о володарю Тридцяти богів, не шукаю я ні світів, ні насолод, ні божеського стану, мирського щастя й поготів. Не треба мені і панування над усіма небожителями! Адже покинувши братів у лісі й не відомстивши за образу, безславність знайду я у всесвіті на вічні часи!».

На це шанований усім світом Згубник Врітри відповідав синові Панду дружелюбною, підбадьорливою мовою: «Сину мій, дам я тобі всю чарівну зброю, якщо тільки побачиш ти Володаря бхутів, Триокого, Владцю тризубця, Шиву. Вияви ж завзятість до того, щоб побачити Верховного Бога! Побачивши його, о Каунтейє, ти досягнеш мети й зійдеш на небо!». Сказавши так Пхалгуні, Шакра в мить став невидимим. Арджуна ж, сповнений чудесного знання, залишився в тих краях.

Так вістить розділ тридцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 39

Джанамеджайя спитав:

Шановний, я бажаю почути велику розповідь про те, як невтомний у діяннях Партха знайшов чарівну зброю. Як цей тигр серед мужів, довгорукий, наділений духовним запалом Завойовник багатств, безстрашно вступив у безлюдний ліс і що зробив він, поки перебував там, о славетніший зі знавців Брахмана, а також, як порадував він Царя богів і самого Володаря Стхану. Ось про що хотілося б мені почути, якщо буде на те твоя ласка, о кращий з двічінароджених. Адже ти воістину всевідець, все тобі відомо і про богів, і про людей.

Незрівнянну, чудесну сутичку, яка змушує тремтіти, о велемудрий, затіяв колись із Бгавою Арджуна, нескоримий у боях, кращий з бійців. Коли слухали розповіді про неї відважні Партхи, серця тих чоловіків-левів тріпотіли то від радості, то від розпачу, то від здивування. Розкажи також без утаєння і про все інше, що зробив Партха. Не знаю я за Джишною і найменшої провини, яка заслужила би осуду. Тому оспівай мені всі діяння цього героя!

Вайшампаяна відповів:

О сину мій, тигре-кауравo! Я розповім тобі цю славну, чудову, схожу на диво повість про великого духом героя. Слухай, о безгрішний, усе про зустріч Партхи з Богом богів, при якій зіткнувся він з тілом Триокого.

На виконання наказу Юдхіштхіри, міцнорукий, могутній тур серед мужів, доблесний кауравья, щоб побачити Шакру, Володаря небожителів, і Шанкару, Бога богів, і щоб увінчати справу свою успіхом, взявши свій чарівний лук і меч, рушив на північ, у напрямку до вершини Хімавану. Стійкий розумом, твердий у виконанні обітниць подвижництва, найбільший у всесвіті воїн-колісничний, син Індри, поспішно вступив один, о царю, в грізні, повні небезпек лісові хащі, багаті квітами й плодами, населені різними птахами, стадами всіляких звірів, відвідувану сіддхами та чаранами.

Ледве ступив Каунтейя в той безлюдний ліс, як пролунав у небі звук мушель і барабанів, упав на землю рясний дощ із квітів і безкрайні збіговиська хмар все навколо вкрили тінню. Переборовши густі лісові хащі біля підніжжя великої гори, Арджуна оселився на вершині Хімавану, сяючи духовною величчю. Він побачив там квітучі дерева, на гілках яких солодко співали птахи. Побачив ріки, з гігантськими вирами, подібні блакиттю до каменя вайдурья. Над ними лунав ґелґіт гусей, крик карандавів, клекіт журавлів і спів чорних зозуль, краунчів і павичів. Побачивши ці прикрашені чарівними прибережними гаями ріки із прохолодними, чистими, святими водами, чудовий воїн-колісничний розчулився. І наділений суворим запалом, великий духом Арджуна радісно віддався найжорстокішому подвижництву в цьому чудовому лісовому краї.

Взявши ціпок пустельника і шкуру чорної лані, одягнувшись ув одяг із трави дарбха, протягом місяця одні лише плоди їв він раз на три доби, а на другий місяць збільшив строк посту вдвічі. На третій місяць їв він раз у два тижні, приймаючи лише сухе, опале на землю листя. Коли ж пішов четвертий місяць, міцнорукий нащадок Панду почав і зовсім харчуватися одним лише повітрям. Здійнявши до неба руки, без усякої опори стояв він на кінчиках пальців ніг. Постійно омиване дощем, стало схоже на блискавку і лотос заплетене волосся неосяжно-могутнього, великого духом героя.

Тоді всі великі святі мудреці пішли до славного Темношийого бога, Володаря Пінаки. Шанобливо вклонившись і власкавивши його, повідали вони про діяння Пхалгуни: «Наділений могутнім духовним запалом, Партха перебуває на вершині Хімавана й з таким жаром віддається найтяжчому, суворому подвижництву, що вже димляться сторони світу. Що задумав він зробити, нікому з нас не відомо, але жар його подвижництва обпалює нас — перешкодь же йому, о володарю богів!».

Магешвара вирік:

Заспокойтеся й, забувши тривоги, вертайтеся своєю дорогою. Відомий мені його таємний задум. Не шукає він ні життя на небесах, ні влади, ні довголіття. Нині ж я виконаю все, чого він домагається.

Вайшампаяна сказав:

Вислухавши відповідь Шарви, піднеслися духом правдоусті святі мудреці й розійшлися по своїх ашрамах.

Так вістить розділ тридцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 40

Вайшампаяна мовив:

Коли вийшли великі духом подвижники, бог — Володар Пінаки, рятівник від усякого зла — Хара, одягнувшись у шати кирати, блискучі подібно золотому дереву, засяяв тілесною красою, немов друга гора Меру. Озброєний священним луком і змієподібними стрілами, зійшов він на землю, осяяний великим блиском, немов Вогонь, що спалює гай сухих дерев. Божественного супроводжувала велика Богиня Ума, одягнена так само, як і чоловік, за звичаєм киратів. За ним ішли юрби радісних ошатних бхутів і тисячі жінок, о царю-бгарато! І сяяв цей бог, одягнений в одяг киратів, небаченою красою.

В ту ж мить весь ліс став безмовним. Завмер спів птахів і шум потоків. Підійшовши близько до невтомного в діяннях Партхи, побачив там Шива одного із синів Діті, на ім'я Мука. Прийнявши подобу вепра, закостенілий лиходій мав намір нібито умертвити Арджуну. Взяв тоді Пхалгуна Гандіву й змієподібні стріли, натягнув чудовий лук, і оголошуючи ліс гудінням тятиви сказав тому дайтьї: «Якщо ти мене, коли я прийшов сюди, ні в чому не винний, убити хочеш, то я допіру сам відішлю тебе в оселю Ями!».

Бачачи, як Пхалгуна, що без промаху вражає, готовий уже пустити стрілу, поспішив зупинити його Шанкара, що прийняв був подобу кирати: «Першим примітив я цього вепра, подібного синій грозовій хмарі!». Але, зневаживши його словами, вразив вепра Пхалгуна. Величний Кирата негайно послав в ту ж ціль свою стрілу, подібну блискавці або смолоскипу. І пущені ними обома стріли разом влучили в широке, міцне мов скеля тіло Муки. Разом обрушилися на нього ті стріли, немов ваджра й ашані, що дроблять гору. Вражений незліченними стрілами, що були подібні до змій з вогняними пащами, він умер, знову прийнявши страхітливий вигляд ракшаса.

І ось, Джишну, згубник недругів, побачив чоловіка в блиску золота, одягненого в одяг кирати, який ішов оточений жінками. Сказав йому глумливо, обрадуваний Каунтейя: «Хто ти такий, що блукаєш у пустельному лісі, оточений юрбами жінок? Чи не страшно тобі, золотавий, в цій грізній хащі? Навіщо вразив ти вподобану мною здобич, цього ракшаса, що під виглядом звіра заблукав сюди? Чи хотів ти образити мене чи діяв осліплений пристрастю — не піти тобі від мене живим! Адже, вчинивши так зі мною, ти порушив закон полювання. За це, жителю гір, я позбавлю тебе життя!».

Вислухавши Савьясачина, посміхнувся Кирата й відповідав йому ґречним словом: «Я раніше за тебе обрав звіра цього своєю здобиччю. Мій же постріл і позбавив його життя. Не треба тобі, пишаючись своєю силою, гудити іншого за те, в чому сам винний. Нерозумний, ти наніс мені образу й не підеш від мене живим. Захищайся! Я буду метати стріли, подібні ашані. Ти ж відповідай мені, скільки вистачить сил, пускай свої стріли!».

Тож обидва вони, розлютившись, видаючи ричання, почали безперестану разити один одного змієподібними стрілами. Цілу зливу стріл обрушив Арджуна на Кирату, але з веселим серцем прийняв їх на себе Шанкара. Приймаючи на себе, довгий час, цю зливу стріл, Володар Пінаки, тілесно неушкоджений, стояв непохитно ніби гора. Завойовник багатств, побачивши, що злива стріл його марна, здивувався тому й мовив: «Овва! Такий тендітний тілом цей житель вершини Хімавана приймає однак, не здригнувшись, пущені з Гандіви стріли! Хто б це міг бути? Небожитель? Якша? Володар богів або сам Рудра? Адже на вершині найпрекраснішої з гір буває сходяться боги. Я випускаю тисячами хмари стріл, натиску їх ніхто не має сил винести, крім бога — Володаря Пінаки. І якщо це тільки не Рудра, а якша або навіть будь-хто із Тридцяти богів стоїть переді мною, то я гострими стрілами направлю його в оселю Ями!».

І Джишну, в запалі, пустив сотні на смерть вражаючих стріл, — начебто сонце розкинуло свої промені, о царю! Але Володар, Творець світу, Власник тризубця у десниці, з радістю серця прийняв їх на себе, як гора — лавину каменів. Невдовзі не залишилося у Пхалгуни стріл. Коли побачив він, що скінчилися стріли, обійняв його страх. Звернувся він думкою до двох своїх невичерпних сагайдаків і до божественного Пожирателя жертв, що колись подарував їх йому в лісі Кхандава. «Чим же буду стріляти з луку, раз скінчилися мої стріли? І хто ця людина, що всі стріли мої поглинає? Як слона б'ють кінцем списа, вдарю-но його ратищем лука й відправлю в оселю жезлоносця Ями». І Каунтейя, згубник ворожих героїв, почав битися ратищем лука. Але поглинув мешканець гір і цей його чарівний лук.

Коли поглинув його лук Кирата, взяв Арджуна в руки меч і стрімко кинувся на нього, бажаючи покласти кінець битві. На голову його обрушив нащадок Куру, разячи всією міццю руки, свій гострий меч, удару якого не винесли б навіть гори. Але, опустившись на голову Кирати, переломився кращий з мечів. Тоді деревами й каменями почав ратитися Пхалгуна. Але і дерева, і камені прийняв на себе велетень, Бог у подобі кирати. І от могутній Партха, в якого від гніву з рота повалив дим, почав бити міцними мов перун, кулаками, непереборного, що уподібнився виглядом кираті Бога. Тоді й Бог у подобі кирати, почав бити Пхалгуну безжалісними, подібними Індровій ашані кулаками. Чутний був застрашливий звук кулачних

ударів, якими обмінювалися Кирата й Пандава. Тільки мить тривала та велика, страхітлива кулачна сутичка, подібна тій, що була між Врітрою і Васавою.

Нарешті могутній Джишну вдарив Кирату грудьми, але й Кирата щосили завдав удару Пандаву. Від стиску рук, від тертя грудей, на тілах їх спалахувало полум'я з вугіллям і димом. Ось Магадева стиснув змученого Арджуну в обіймах і, в люті, обрушившись на нього всією своєю міццю вибив його свідомість. Стиснулося тіло Пхалгуни, здавлене обіймами Бога богів, і став він подібний до купи м'яса, о бгарато! Стиснув його великий духом Бог так, що не стало в ньому подиху, і впав він, втративши тяму, на землю. Але Бгава залишився ним задоволений.

Бог вирік:

О Пхалгуно, порадував мене твій незрівнянний подвиг, і ця мужність, і стійкість! Немає рівного тобі серед кшатріїв!

Сьогодні ратний запал твій і геройство були рівні моїм, о безгрішний! Я задоволений тобою. Побач мене, о міцнорукий туре серед мужів, я дарую тобі «чудесний зір», о велеокий! Ти був колись святим мудрецем. У битві ти здолаєш усіх недругів, навіть із числа небожителів.

Вайшампаяна мовив:

І побачив тут Пхалгуна дивносяйного Магадеву, Царя гір, Владцю тризубця, у супроводі Богині. Упав на коліна Партха, підкорювач ворожих міст, і, зробивши земний уклін, почав вмилостивляти Хару.

Арджуна мовив:

Великий Боже, володарю всього сущого, Капардине, осліпнику Бхаги! Простити ти повинен гріх мій, о Шанкаро! З бажанням побачити тебе прийшов я на цю велику гору, милу серцю твоєму, о Володарю богів, вищий осередку духу подвижництва! Змилуйся ж великий, шанований усіма істотами! Хай не ляже на мене провина за те, що був я такий зухвалий із Магадевою! Прости мені, молю про захист того хто сутичку цю затіяв з тобою через незнання, о Благодатний!

Вайшампаяна сказав:

Тоді той, що має знаком бика, багатий духовним запалом, посміхнувшись і взявши Пхалгуну за сяючу красою руку, мовив йому: «Ти прощений!».

Так вістить розділ сороковий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 41

Бог мовив:

В минулому втіленні ти був Нарою, товаришем Нараяни, і протягом багатьох десятків тисяч років віддавався суворому подвижництву в ашрамі Бадарі.[33] В тобі й у найчудовішому з мужів — Вішну вкладено найвищий духовний запал. Обоє ви — перші серед мужів, і вашим духовним запалом підтримується всесвіт. При обряді помазання Шакри, ти, володарю, взяв величезний лук, спів тятиви якого подібний голосу грозової хмари, і разом із Крішною винищив данавів. Цей Гандіва, що немов створений для твоєї руки, яким зміг я заволодіти лише вдавшись до чарівництва, і є той самий лук, о найповажніший з мужів! Сагайдаки ж твої, як їм і належить, як і раніше невичерпні, о Партхо! Я задоволений тобою, о істинно доблесний! Прийми ж від мене, о туре серед людей, Партхо, бажаний тобі дарунок! Немає серед смертних чоловіка, подібного тобі, немає кращого за тебе кшатрія навіть на небі, о приборкувачу недругів!

Арджуна мовив:

О володарю, зі знаком бика, якщо ти готовий прихильно дати мені бажане, то хотів би я одержати чудесну, грізну твою, о могутній, зброю Рудри або Пашупату, що зветься також «Головою Брахми» (*брахмаширас*). Вона наділена надпотужною силою і руйнує весь всесвіт при настанні безжального кінця юги. І нехай спопелю я нею в битві данавів і ракшасів, бхутів і пішачів, гандхарвів і змій. Від закляття, вона породжує тисячі списів, страхітливих палиць та стріл, подібних до отруйних гадів. І хай поборюся я нею в битві із Бгішмою, Дроною, Кріпою, а також із Сином візника, завжди таким уїдливим у словах. Таке, о володарю, осліпнику Бхаги, найголовніше з усіх моїх бажань. Милістю твоєю, хай буде мені під силу здійснити його!

Бог сказав:

Я дарую тобі велику, улюблену мою зброю Пашупату. Ти зможеш і втримувати її, і пускати в дію, і повертати назад. Не знають цієї таємниці ні Махендра, ні Яма, ні Цар якшів, ні Варуна, ні Ваю — де вже осягти її нащадкам Ману! Не можна, о Партхо, бездумно застосовувати її проти людини. Обрушившись на того, хто бідний духовним запалом, вона здатна випалити весь всесвіт! Воістину, немає в трьох світах рухомої чи нерухомої цілі, яку б вона не вразила. Направляти ж її можна думкою, поглядом, словом або за допомогою луку.

Вайшампаяна вів далі:

Почувши це, Партха спішно очистився, духовно зосередився й потім, обійнявши стопи Вседержителя, сказав: «Навчи мене!». Тоді дав Шива гіднішому з пандавів знання цієї зброї, подібної до втілення Антаки, із секретом повернення її. Перейшла вона на службу до великого духом героя, як служила колись самому Триокому, Чоловікові Уми. Арджуна з радістю прийняв її у володіння. І здригнулася при цьому вся земля з горами, лісами і деревами, морями та лісистими краями, копальнями, містами й селищами. Тільки-но настала та мить, то зазвучали тисячі литавр, мушель, барабанів і стався великий землетрус. І побачили боги

й данави, як поруч із незмірно могутнім Пандавою встала, палахкочучи сяйвом, ця грізна зброя в її тілесному втіленні.

Якщо й було що-небудь нечисте в тілі безмірно могутнього Пхалгуни, то при дотику до Триокого все це разом знищилося. «Рушай на небо!» — повелів йому Триокий. Партха Арджуна, схиливши голову й склавши долоні, спрямував погляд на бога. І тут Бгава, Володар мешканців третього неба, осередок волі, носій великого розуму, Цар гір, Чоловік Уми, Шива, вручив найгіднішому з людей Гандіву, великий лук, що винищує дайтьів і пішачів. Потім, покинувши пресвітлу, найкращу з гір з її вершинами, печерами й білими схилами, відвідувану лише птахами й великими святими мудрецями, Володар разом з Умою, перед поглядом найгіднішого з людей піднісся на небо.

Так вістить розділ сорок перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 42

Вайшампаяна мовив:

Володар Пінаки, що має знаком бика, зник з очей його мов сонце ховається від світу на заході. Арджуна ж, згубник ворожих героїв, сповнився небувалим здивуванням. «Навіч бачив я самого Магадеву, — так говорив він, о бгарато, — випало мені щастя й велика честь самого Триокого Хару, Володаря Пінаки споглядати в подобі Подавця дарунків і торкнутися його рукою. Дух же мій торкнувся Найвищого Духу,[34] і справа моя тепер завершилася. Усі вороги ніби вже переможені, і мета досягнута!».

Тут, опромінюючи всі сторони простору сяйвом кольору блакитного каменя вайдурья, оточений зграями морських чудовиськ, з'явився святий Володар вод. Із почтом нагів, дайтьів. річкових богів і богинь, садхьів, а також різних божеств, прибув у те місце господар водних тварин, осередок волі — Варуна.

Потім на дивносяйній небесній колісниці приїхав і золотавий володар Кубера, у супроводі якшів. Подібний виглядом диву, сяйвом заливши піднебесся, святий Володар скарбів з'явилася для зустрічі з Арджуною.

Ген і сам великий жезлоносець Яма, могутній вершитель руйнацій, згубник усього живого, чия природа незбагненна, Цар правосуддя, син Вівасвана, супроводжуваний втіленими і безтілесними прабатьками, що відають благом людського роду, опромінив сяйвом небесної колісниці три світи з місцями гухьяків, гандхарвів і змій, немов Мартанда у грізному його вигляді, яке він приймає при настанні кінця юги.

Розташувавшись на прекрасних сяючих вершинах великої гори, дивилися боги на Арджуну в подвижницькому запалі.

Трохи згодом прибув разом з Індрані оточений сонмами божеств сам володар Шакра, який їздить на голові Айравати. На тлі білого парасоля, над його головою,[35] сяяв він, немов Цар зірок, що спочиває на світлій хмарині. Гандхарви й святі мудреці, що володіють скарбом тапасу, співали йому славу. Досягши вершини гори, він став там, подібний до вранішнього сонця.

І тоді мудрий Яма, знавець найвищої дхарми, стоячи на південній стороні, чудове слово сказав громовим голосом: «О Арджуно, Арджуно! Побач нас, Охоронців світу, що зійшлися тут! Нині наділяємо ми тебе «чарівним зором», ти гідний того, щоб нас побачити. Колись був ти могутнім святим мудрецем на ім'я Нара, власником безмірної духовної величі. Тільки корячись волі Брахми, ти, носій великої мужности й відваги, породжений від Васави, з'явився серед смертних. Тобі, о нащадку Куру, призначено винищити палаючих, немов полум'я, кшатріїв під проводом сина Бхарадваджи, могутніх данавів, що прийняли людську подобу, а також ніватакавачів. Карні, цьому величному героєві, в якому втілилася частка мого божественного батька, що зігріває усі світи, також призначено впасти від твоєї руки, о Завойовнику багатств! Ті, в кому втілилися на землі частки богів, гандхарвів і ракшасів, винищені тобою в битві, зустрінуть кожний свою посмертну долю, приготовану плодами їх власних діянь, о Каунтейє, згубнику недругів! Нерушимою буде у світі слава твоя, о Пхалгуно. Адже сам Магадева задоволений залишився відвагою твоєю у великій сутичці, й тобі ж разом з Вішну належить полегшити ношу землі! Прийми ж, о міцнорукий, цю зброю-палицю, удари якої невідворотні. З цією зброєю зробиш ти найбільший подвиг».

І Партха, нащадок Куру, прийняв, дотримуючись правил, цю зброю і її закляття із секретами користування, приведенням у дію та поверненням назад.

Тоді, той який перебуває на західній стороні, темний мов дощова хмара, володар морських чудовиськ, владар Варуна мовив таке слово:

«О Партхо, ти — перший серед кшатріїв, ти живеш згідно кшатрійської дхарми. Побач мене, герою з великими мідно-червоними очима, я єсмь Варуна, Володар вод. Мої, Варуни, сіті, коли я їх кидаю, не можна відхилити від цілі. Прийми ж їх, о Каунтейє, разом з таємницею їхнього повернення. Це ними, о герою, у битві, що зав'язалася через Тараку,[36] обплутав я тисячі великих духом дайтьів. Приймай же її, о доблесний, милістю моєю ось вона перед тобою. Тепер і сам Антака не врятується від тебе, забажай ти лише згубити його. Воістину, якщо ти в битві застосуєш цю зброю, втратить земля всіх кшатріїв!».

Після того як Варуна і Яма вручили Арджуні чарівну зброю, охоронець скарбів Кубера, чиє житло на Кайласі, сказав:

«О міцнорукий Савьясачине! О споконвічне, давнє божество! Разом з нами в колишніх кальпах ти невпинно виморював себе подвижництвом! Прийми ж від мене мою улюблену зброю антардхану. Викрадаючи у ворогів міць, запал і блиск, вона занурює в сон і винищує їх!».

І міцнорукий Арджуна, великий нащадок Куру, прийняв, як велено звичаєм, чарівну зброю Кубери.

Тоді Цар богів, чий голос немовби гуркіт барабану, вторячи громовій хмарі, ласкаво звернувся до невтомного в діяннях Партхи з поштивою мовою:

«О міцнорукий, ти, чия мати — Кунті! Ти — древній Ішана, що одержав здійснення вищої мети й відзначений долею богів. Найбільша справа, справа богів має бути виконана тобою, приборкувачу недругів; тобі також слід зійти на небо, о велеславний, — готуйся до цього! За тобою прибуде на землю колісниця ведена моїм візником Маталі. Там, на небі, я вручу тобі чарівну зброю, о кауравo!».

Зрячи Охоронців світу, що зійшлися на тім'ї гори, дивувався їм Завойовник багатств, мудрий син Кунті. Сповнений духовного запалу, Арджуна вшанував тих Охоронців світу за звичаєм, словами, водою й плодами. Потім, навзаєм ушанувавши Завойовника багатств, премудрі боги, здатні за бажанням літати зі швидкістю думки, відправилися кожний своїм шляхом. А Арджуна, бик серед мужів, здобувши зброю, радів і почував себе людиною, чия мета здійснена, а душа вдоволена.

Так вістить розділ сорок другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО КИРАТУ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО КИРАТУ

[1] простояв на одній нозі…здійнявши руки до неба — зазначено два звичайних елементи індійської аскези, які йдуть, імовірно, до архаїчної календарної та «царської» обрядовості. Окремо від них, у джерелах зустрічається інший істотний елемент подвижництва: перебування під деревом. Навряд чи випадково, місцем подвижництва Крішни-Нараяни зазначено в даній шлоці святилище Вішала-Бадарі, «Велика смоківниця», названа так за священним деревом, що стояло там. Перед нами, можливо, рідкісний випадок, коли всі три елементи сполучаються в одному образі. (вгору)

[2] Знявши з себе верхню частину одягу — епічні персонажі обох статей та всіх соціальних груп носять за одяг, два шматки матерії, які обертають, відповідно, навколо нижньої і верхньої половини тіла. В цьому сенсі й вживаються вислови «верхня», а також «нижня» частини одягу. В пізній період побутування епосу, після приходу греків, персів та інших «варварів», одяг вищих класів значно ускладнився, але Магабгарата, за традицією, відображує більш ранній стан індійського одягу. (вгору)

[3] внутрішні канали тіла — в первописі - dhamani, первинне значення «трубки». Термін в епосі вживається недиференційовано стосовно всіх внутрішніх «каналів» тіла, таким, як вени, артерії, нервові волокна тощо. Пізніше, в індійській медицині, так називалися 24 канали, що розносять тілом засвоєні з їжі «живлющі соки». (вгору)

[4] «Знавець поля» — в індійській філософії (особливо в системі Санкхья, ранній стан якої відбився в деяких текстах Магабгарати) позначення атмана. Під «полем» розуміється сукупність всіх зовнішніх і внутрішніх подій і ситуацій, спостережуваних атманом, по суті — сукупність всіх явищ в мікро- і макрокосмі. (вгору)

[5] Діамантові сережки — в цьому місці уславлення Вішну-Крішни, вихваляння його діянь у минулому втіленні та його космічну роль вищого духовного початку змінюється прославлянням подвигів «нинішнього» втілення божества — земного героя Крішни. Покликаний богами на допомогу, Крішна переміг асура Нараку, царя Прагджьйотиши, пригноблювача богів, і повернув матері богів Адіті викрадені в неї Наракою діамантові сережки. (вгору)

[6] жертовного коня — з наступного зрозуміло, що мова йде про здійснення Крішною, після перемоги над Наракою, Ашвамедхи. Неясний стосовно до жертовного коня епітет prathamotpāditam «первонароджений» або «первостворений». Можливо, мається на увазі асоційований з Вішну міфічний кінь Уччайхшравас, добутий богами при збиванні молочного океану. Не виключено також значення «кінь-первісток» — ідеальна характеристика, цілком можлива в казковому та епічному фольклорі. (вгору)

[7] Мова йде про боротьбу Крішни з Наракою. Полководець або співправитель Нараки демон Муру (Мура) спорудив на підступах до Прагджьйотиши пастку із сілець, арканів або, можливо, сітей (pāša) «із краями, гострими як бритва». Асури намагалися обплутати ними Крішну, але він порубав їх «сіті», убив Муру і досяг Прагджьйотиши. Нісунда — також один з демонів, підлеглих Нараці. Місто Прагджьйотиша, як показали недавні розкопки, стояло на місці нинішньої столиці Ассаму Гаухаті. Воно було пов'язане зі своєрідною «культурою долини Брахмапутри» і було у першій половині I тисячоліття н.е. найважливішим центром на другому за значенням шляху індійсько-китайської торгівлі. Можливо історичну основу оповідей про боротьбу Крішни з Наракою почасти становила боротьба за цей торгівельний шлях, у світлі чого примітні слова даної шлоки: «знову зробив шлях вільним» (тобто безпечним для купців?). Але не виключено, що в сказанні про боротьбу із Прагджьйотишею («Світло Сходу») було відображено більш давній етнокультурний і політичний конфлікт: боротьба Мадгьядеши і Західної Індії проти Сходу, що передувала створенню імперії Маурьїв. Образ демона Муру, або Мури (в Мбг. подані обидва варіанти), міг бути вигаданий творцями епосу Мадгьядеши для того, щоб приписати демонське походження ворожої східно-індійської династії: сини Муру (Мури), демони, також убиті Крішною, відомі, відповідно, під двома варіантами: «Маурави» або «Маурьї». (вгору)

[8] Саубха подолана — знову, здавалося б «епічне протиріччя»: вимовляючи ці слова Арджуна ще не знає про битву Крішни із Шалвою, бо сам Крішна вперше повідомляє про неї пандавам трохи пізніше. Треба, втім, урахувати, що відразу Арджуна пророкує про деякі прийдешні події, а також затверджує тотожність Крішни з Вішну, яка не очевидна для його звичайної свідомості. Схоже, що під час проголошення вихвалянь Арджуна переживає відчуття тотожності власного атмана із позачасовою божественною сутністю Вішну-Нараяни. (вгору)

[9] Ти ж у майбутньому зведеш його в океан — Арджуна пророкує подію, що відбудеться лише у розв'язці подій епопеї: Океан, що звільнив колись на прохання Крішни місце для його чудесної столиці Двараки, після смерті Крішни знову поглине її своїми водами. (вгору)

[10] *Сказавши це Крішні, немов би самому собі — букв. «Сказавши це своєму атману (або: «собі», тому що ātman має значення також зворотного займенника), атман Крішни Пандава замовк». Мається на увазі, що атман у Крішни і Арджуни один, бо вони є втіленнями двох аспектів Вішну: Нари і Нараяни.* (вгору)

[11] *із зображенням макари — емблема Ками на прапорі Прадьюмни, мабуть тому що останній іноді уявляється в епосі частковим втіленням цього бога.* (вгору)

[12] *повернувшись із Прагджьйотиши — букв. «пішовши в Прагджьйотишу, знову з'явилася». Далебі, демони на Саубсі, у кліп ока переносяться в демонське місто Прагджьйотишу за підкріпленням і вертаються назад. Можливо, ми знову зустрічаємо тут «епічне протиріччя», бо в епіко-пуранічній біографії Крішни, руйнування ним Прагджьйотиши зазвичай передує його зіткненню із Шалвою.* (вгору)

[13] *взявши із собою сестру — мається на увазі Каренуматі, дружина Накули.* (вгору)

[14] *Дхаумья…робив…жертвопринесення предкам — обряди, пов'язані з культом предків, мав виконувати старший чоловік в родині. Дхаумья, напевно, взяв на себе функції відсутнього Дхрітараштри.* (вгору)

[15] *не виростив рогів гордині — ріг у давньоіндійській літературі нерідко служить символом гордості.* (вгору)

[16] *Приношення жертовних тварин — pašubandha; жертви для виконання бажання — kāmya; присвячені до випадку — naimitta; приношення вареного — pākayajña, «домашні жертвопринесення, чинені за допомогою варіння і спалення на вогні» .* (вгору)

[17] *давній переказ…але підвладні Ішварі — текст, вкладений у вуста Драупаді (звідси й до кінця розділу), дотепер майже не привертав серйозної уваги дослідників. Однак він найвищою мірою примітний своєю явною неортодоксальністю, непрямим запереченням брахманських концепцій дхарми й карми, а також прямим антиведизмом. Не випадково, на початку наступного розділу Юдхіштхіра визначає погляди, висловлені в словах Драупаді, як «навчання настиків» (антиведизм). Зрозуміло, заслуговують на увагу певні аналогії між «настичною» оповіддю Драупаді й деякими аспектами відомих неортодоксальних вчень (напр., фаталізмом адживіків, антиведизмом локаяті, запереченням ролі карми в окремих теїстичних системах і т.д.). Цілком можливо, що Драупаді в діалозі відведена ритуальна роль «ганьбителя», умовного опонента в диспуті, що вирікає «єретичні безглуздості» лише для того, щоб у відповіді яскравіше засяяли ортодоксальні істини. Але найбільшу значимість, скоріше за все, має той факт, що сконцентровані в мові Драупаді ідеї й образи, в сукупності своїй затавровані ортодоксом Юдхіштхірою як «настікья», окремо, але широко розкидані в тексті Мбг., не виступаючи в контексті, як щось далеке й не зазнаючи при цьому осуду. Тому, слова Драупаді мають особливий інтерес в перспективі реконструкції світогляду епосу на тій стадії його розвитку, що передувала ортодоксально-брахманській концепції.* (вгору)

[18] *Плямує самого Ішвару — зустрічається в Мбг. подання про те, що у всякій справі єдиний Діяч — Ішвара («Бог»), на людині ж провини лежить не більше, ніж на ціпку або іншому неживому знарядді, це виразно суперечить доктрині карми. Видовище несправедливості, що панує у світі, не раз спонукує героїв епосу до висловлення явно «настичних» поглядів.* (вгору)

[19] *у шудри - знання Вед — брахманські тексти суворо забороняли шудрам вивчення Вед: «Якщо шудра почує Веди, нехай заллють йому вуха розплавленим воском або смолою; якщо він повторює священні тексти, нехай виріжуть йому язика; якщо він зберігає їх у пам'яті, хай розсічуть йому тіло надвоє» («Закони Гаутами»).* (вгору)

[20] *розум мій прояснився — мова Драупаді, покликана довести її прихильність ортодоксії, не позбавлена, однак, протиріч. Відкидаючи фаталізм у різних його варіантах, Драупаді проповідує активність, але в поясненні вихідних факторів, яке визначає людську поведінку, коливається між доктриною карми (що допускає у відомих межах свободу волі) і абсолютним теїстичним детермінізмом. Побічно спростовуючи локаяту і характерний для неї принцип «власної природи», як основного детермінуючого фактора, Драупаді завершує свою мову викладом «макіявелліських» правил «вчення Бріхаспаті», світоглядно близького локаяті.* (вгору)

[21] *усі чотири засоби — слово upāyāh «засоби» ужито швидше за все термінологічно: маються на увазі відомі «чотири засоби» політики: дружнє ставлення, підкуп, сіяння розбрату і застосування сили.* (вгору)

[22] *«царською коровою» — тобто землею. Образ походить від міфу про першого царя Прітху, який підкорив собі Землю, котра прийняла подобу корови, і видоїв з неї всі матеріальні блага необхідні для існування людства.* (вгору)

[23] *нічого тілесного — тут, либонь, обігрується епітет Ками як божества — Ананга («Безтілесний»); він пов'язаний з міфом про те, як Шива спопелив своїм поглядом Каму, який посмів порушити його аскезу* (вгору)

[24] *істинний тапас — слово «тапас» вжито напевно, у подвійному значені. По-перше, тапас — особлива енергія, яку отримують подвижництвом, «внутрішній жар» — уявлявся магічним засобом, за допомогою якого цар забезпечував добробут підданих. По-друге, «тапас» має значення «жар, як прояв енергії сонця», чим створюється зв'язок значень з попередньою («Будь же як Савітар, о царю!») і наступною («Сонце також може втратити блиск») шлоками.* (вгору)

[25] *усе П'ятиріччя — давно вже була висловлена думка, що Мбг. в даному місці утримує традиційну формулу більше давнього епосу, дія якого розгорталася на території первісного перебування аріїв в Індії — у Пенджабі. Ван Бейтенен також бачить у цьому вислові пережиток епохи, коли Пенджаб представлявся індоаріям «всією землею». Формула може бути, однак, витлумачена і у світлі гіпотези про відображення в Мбг. довгострокової боротьби племен Мадхьядеши з іншою культурою північно-західного субконтиненту — боротьби, об'єктом та ареною якої був саме Пенджаб.* (вгору)

[26] *смертні — всі у владі Часу — в цьому вислові Бгіми проявляється ще одна характерна для епосу світоглядна тенденція, в своєму чистому, неадаптованому вигляді неприйнятна для брахманської ортодоксії. Мова йде про «доктрину часу» (калавада), що трактувала Час (Kāla) як єдину причину буття і небуття світу, життя і смерті всіх істот.* (вгору)

[27] *мов сурм'яна кулька під дотиками голки — нанесення сурми спеціальною голкою на повіки було звичайною косметичною процедурою для обох статей.* (вгору)

[28] *путікою заміняти сому — Путіка (pūtika) — назва рослини (Guilandina bonducella) або первинно, гриба, що використовувався в ритуалах замість соми. Очевидно, не ріс в районах, де розселялися арійські племена, залишаючи*

місце свого первісного перебування в Північній Індії. Дозвіл вважати місяць за рік, так само як і заміна соми путікою, мало на меті спрощення ритуалу; багаторічні складні обрядові цикли, здійснення яких у ряді випадків пропонується ведійськими текстами, були нерідко не під силу жерцям і «замовникам». (вгору)

[29] піднесеш сутий дарунок бикові — Нілакантха пояснює, що, згідно дхармашастрі, підношення бикові повного оберемку сіна вважалося достатнім засобом для спокути гріха неправди. Нагадуючи Юдхіштхірі про легкість спокутної жертви, Бгіма сподівається спонукати його до порушення даного кауравам слова. (вгору)

[30] шукає у мене захисту — ймовірно, мається на увазі конкретна деталь ритуалізованого поводження: хто має знанням може передати його лише тому, хто прийде до нього і звернеться з «проханням про захист», сформульоване за певними правилами. (вгору)

[31] Пратісмріті — букв. «Згадування» стосувалося до одного з розділів магії. Тут «знанням Пратісмріті», далебі, названа якась мантра, нашепт. (вгору)

[32] чарівну силу Індри — оскільки знання «мантри Пратісмріті» прилучає присвяченого, як видно з тексту, «чарівній силі Індри» (aindra yoga), то це, мабуть, і є та сама мантра, знання якої дало колись Індрі можливість пройти обряд присвяти на керівництво богами і оволодіння зброєю богів. (вгору)

[33] ашрамі Бадарі — дві гори на околицях суч. Бадрінатха вважаються за місця подвижницьких звершень двох древніх святих, іпостасей Вішну: Нари й Нараяни, новими втіленнями яких у Мбг. вважаються Арджуна й Крішна. (вгору)

[34] торкнувся Найвищого Духу — слова Арджуни означають, що при зустрічі із Шивою він пережив відчуття єдності свого атмана з Вищим Атманом, Абсолютом (paramātman). (вгору)

[35] парасоля…над його головою — білий парасоль служив в Індії емблемою царської гідності. (вгору)

[36] у битві…через Тараку — міфічна міжусобна битва богів (при участі демонів), приводом до якої стало викрадення Сомою дружини бога Бріхаспаті — Тари, або Тараки. (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО СХОДЖЕННЯ НА НЕБО ІНДРИ

Розділ 43

Вайшампаяна сказав:

Коли пішли Охоронці світу, о Індро царів, тоді Партха, згубник недругів, звернув свої помисли до прибуття колісниці Царя богів. І поки мудрий Гудакеша віддавався роздумам, прибула до нього ведена Маталою дивносяйна колісниця. Немов розсікши хмари, вона залила сяйвом все небо. Гуркіт її, подібний до ревіння величезної хмари, заповнив весь простір у межах сторін світу. В ній були грізні мечі й списи, жахливі погляду палиці, чарівництвом створені дротики і яскраві блискавки. Там були ашані з чакрами, зброя гуда і агуда, пориви вітру з буревіями, чиє ревіння подібне до звуку, в якому злиті гуркіт хмар і крик павичів. І були там страшні змії з вогняними пащами. Їхні величезні тіла подібні купам білих хмар або дорогоцінних каменів. Десять тисяч буланих коней тягли цю чудесну, дивовижну для погляду, чарами створену колісницю. Побачив він на ній і яскраво-темно-синій, як квітка лотосу, прапор Вайджаянта, що майорів на золоченому бамбуковому ратищі. Побачивши на тій колісниці візника у вбранні з найщирішого золота, міцнорукий Партха прийняв його за самого бога. Але поки Пхалгуна міркував про це, Маталі, шанобливо схилившись перед ним, мовив Арджуні:

«О дитино Шакри! Великий Шакра бажає бачити тебе! Зійди ж мерщій, шановний, на прославлену колісницю Індри! Перший серед безсмертних, батько твій Шатакрату, сказав мені: «Хай побачать мешканці небес появу сюди сина Кунті!». Оточений богами й сонмами святих мудреців, гандхарвами й апсарами, чекає тебе, прагнучи зустрічі, Шакра. На виконання волі Паракшасани із цього світу піднесися зі мною разом у світ богів — ти повернешся назад, отримавши зброю!».

Арджуна відповів:

Йди-но, о Матало, зійди скоріше сам на чудову цю колісницю, володіння якою не досягти навіть сотнями обрядів Раджасуя і Ашвамедха! На чудовішу цю колісницю не зійти ні царям, власкавленим долею, що здійснили жертви з багатими подарунками, ні богам, ні данавам. Хто не загартувався в подвижництві, не зможе ні побачити, ні торкнутися цієї великої, чарівної колісниці, ні тим більше зійти на неї. Лише коли ти, найповажніший, ступиш на цю, витривалими конями ведену колісницю, зійду на неї і я, подібно доброчесному мужу, що ступає на благий шлях слідом за вчителем.

Вайшампаяна казав далі:

Вислухавши його, Маталі, візник Шакри, поспішно зійшов на колісницю й віжками притримав коней. Тоді Арджуна Каунтейя, нащадок Куру, радіючи серцем, омився в Ґанзі, очистився й вимовив, згідно правил, належні мантри. За звичаєм, як ведеться, наситив він прабатьків узливаннями, потім наблизився до Мандари, — царівні гір, випросити в неї напуття: «О горо, ти завжди дарувала притулок тим, хто шукає шляху до небес: святим людям, що затвердилися в дхармі, подвижникам, вершителям благих діянь. Милістю твоєю, о горо, брахмани, кшатрії та вайшьї, досягши неба, не знаючи турбот, живуть там разом з богами! Великий шпилю, царівно гір, притулку пустельників, подібний тіртсі, я йду, прощавай! Щасливо жив я на твоїй вершині. Не раз я милувався твоїми хребтами, лісовими заростями, ріками, водоспадами та святими тіртхами!».

Сказавши так, Арджуна, згубник ворожих героїв, попрощавшись із горою, зійшов, сяючи, немов Сонце, на чарівну колісницю. І на ній, схожій виглядом на Адітьїв, чудесній, створеній майстерно, радіючи, піднісся вгору премудрий нащадок Куру.

Рухаючись шляхом, прихованим від очей смертних на землі, він бачив там тисячі дивовижного виду небесних колісниць. Там не світили ні вогонь, ні сонце, ні місяць, але усе сяяло власним, внутрішнім світлом, яке отримують лише святістю. Ті сяючі тіла, які звідси спостерігаємо ми у вигляді зірок і, які, хоч і величезні, через далекість свою здаються малюсінькими мов вогники світильників, побачив Пандава в усій красі їх, в яскравому світінні, кожну у своєму небесному домі, який теж сяяв власним внутрішнім світлом. Сотнями сонмів ширяли там у повітрі святі царствені мудреці, сіддхи, герої, вбиті на полі битви, і ті, хто завоював собі небо подвижництвом, а також тисячі гандхарвів, чий запал духовний полум'янів нібито сонце, безлічі гухьяків, святих мудреців і апсар.

Бачачи різні світи, що сяяли власним світлом, здивувався Пхалгуна й дружньо попросив роз'яснення у Матали. Той відповідав йому: «Ці благочестиві мужі, о Партхо, що перебувають у своїх небесних домах, ті самі, о володарю, котрих ти зірками спостерігав із землі!». Тут побачив Арджуна білого слона Айравату, «дарувальника перемоги», із чотирма бивнями, величезного мов гора Кайласа, котрий стояв біля міських воріт. Ступаючи стежкою досконалих, найповажніший між нащадків Куру й Панду засяяв славою, як колись Мандхатрі,[1] найбільший з царів. І, минувши світи, приготовлені для доброчесних царів, лотосоокий нарешті побачив столицю Шакри — Амараваті.

Так вістить розділ сорок третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 44

Вайшампаяна продовжив:

Він побачив чудове місто, населене сіддхами і чаранами. Його прикрашали священні дерева, вкриті квітами всіх пір року. Овівав його запашний вітер, що змішав чудові, млосні аромати різних дерев. Він побачив населений апсарами чарівний ліс Нандана, чиї дерева, здавалося, привітали його своїм чудесним цвітінням. Цього світу вершителів святих справ не дано побачити тому, хто не загартований у подвижництві, хто зневажав розведенням священного вогню, і тому, хто втікав з поля бою! Тим, хто не творив жертв, не виконував обітниць, тим, хто позбавлений знання Вед і шруті, хто не обмивав тіла в тіртхах, не відзначився даруванням і жертвопринесеннями, тим низьким людям, що чинять перешкоди жертовним обрядам, п'яницям, осквернителям ложа наставника й тих лиходіїв, що їдять м'ясо, ввік не побачити його!

Оглянувши той чарівний ліс, оголошуваний чудесним співом, вступив міцнорукий Арджуна в улюблену столицю Шакри. Там він побачив летючі колісниці богів, керовані думкою. Тисячі їх стояли й сотні тисяч роз'їжджали в усіх напрямках. Гандхарви і апсари осипали Пандава хвалами, ароматом квітів овівали його милостиві вітерці. Тут всі боги, гандхарви, сіддхи й найбільші зі святих мудреців, з радістю віддали шану невтомному у подвигах Партсі. Осипаний благословеннями, в супроводі божественної музики, вступив міцнорукий Партха, при звуках мушель і барабанів, на широку стежку сузір'їв, що зветься також «Шляхом богів»,[2] і поки він ішов, усюди, за наказом Індри, віддавали йому хвалу. Були там і садхьї, і вішви, марути і обидва Ашвіни, адітьї, васу, рудри, незаплямовані, святі брахмани-мудреці, багато царствених мудреців, древні царі на чолі з Діліпою, Тумбуру, Нарадою, а також гандхарви Хаха і Хуху.

Усіх їх привітавши, як велить звичай, побачив тут нащадок Куру Царя богів Шатакрату, приборкувача недругів. І, зійшовши з чудової колісниці, міцнорукий Партха зрів навіч Індру богів, батька свого, Пакашасану. Був у нього прекрасний білий парасоль на золотому держалні, його обмахували опахалом, який виливав чарівний запах. Найперші серед двічінароджених славили його віршами із Ріг -, Яджур - і Самаведи, а гандхарви на чолі з Вішвавасу — хвалебними піснями.

Наблизившись до нього, схилив до землі голову могутній Каунтейя, той же утримав його округлими своїми руками. Потім, взявши Арджуну за руку, підвів його Шакра до святого трону свого, шанованого богами і царствеными мудрецями. Індра богів, згубник ворожих героїв, вдихнув запах голови його та з ніжністю притулив Арджуну до своїх грудей, який шанобливо схилився перед ним. Корячись велінню Тисячоокого, зійшов неосяжно-великий духом Партха на престол Шакри, подібно другому Васаві. Потім Недруг Врітри, з любов'ю торкнувся запашною рукою світлого лиця Арджуни, щоб підбадьорити його. Він неспішно погладжував його прекрасні могутні руки, що загрубіли від доторку тятиви й стріл, подібні двом золотим стовпам. Раз у раз Власник ваджри, Згубник Бали поплескував по них рукою, що зберігала сліди постійного зіткнення з блискавкою. Очі Згубника Врітри розширилися від захвату. З легкою посмішкою дивився Тисячоокий на Гудакешу і все не міг ним намилуватися.

Сидячи вдвох на одному троні, вони опромінювали величчю Зал зборів, немов Сонце й Місяць коли на чотирнадцятий день разом сходять вони на небо. Гандхарви, перший серед яких — Тумбуру, співали вірші на ніжні, солодкі мотиви. Гхрітачи, Менака, Рамбха, Пурвачитті, Сваямпрабха, Урваші, Мишракеші, Дундугаурі, Варутхіні, Гопалі, Сахаджанья, Кумбхайоні, Праджагара, Читрасена, Читралекха та Мадгусвара — ці та інші лотосоокі, пишні красуні, покликані бентежити думки довершених,[3] усюди танцювали навколо Арджуни. Груди їх колихалися, а вони кидали спокусливі, ніжні погляди, викрадаючи душі, розум і серця глядачів.

Так вістить розділ сорок четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 45

Вайшампаяна вів далі:

І ось, зрозумівши думку Шакри, боги з гандхарвами взяли найкращу «почесну воду» і негайно ж піднесли Партсі. Піднісши царському синові також воду для ніг і воду для пиття, вони потім увели його в житло Пурандари.

Прийнявши всі ці почесті, оселився Джишну в будинку свого батька. Там вивчив Пандава всі види чудесної зброї разом із закляттями для повернення. Зі своїх рук вручив йому Шакра улюблену зброю свою — ваджру, удару якої не витримати нікому, а також громозвучні ашани, вісниками яких служать ревіння хмар і лемент павичів.

Здобувши зброю, згадав про братів Пандава Каунтейя, адже за велінням Пурандари вже п'ять років перебував він у блаженстві. І ось, коли прийшов час, мовив Шакра озброєному Партсі: «О Каунтейє, прийми ж тепер від Читрасени мистецтво співу й танців. Невідомою є у світі людей музика богів. Прийми ж знання її, о Каунтейє, і хай буде благо тобі!». І дав йому Пурандара у товариші Читрасену. Зійшовшись із ним, Партха безтурботно віддався розвагам.

Один раз мандрівний у всесвіті, святий мудрець Ломаша, з'явився в палац Шакри, щоб побачити Пурандару. Наблизившись, поклонився великий подвижник Царю богів і тут помітив Пандава, який зайняв половину трону Васави. За запрошенням Шакри, сів кращий з двічінароджених на широке і високе сидіння, а великі святі мудреці віддали йому належні почесті. Побачивши Партху на троні Індри, його ж мучила думка: «Як це кшатрій Партха заслужив престолу Шакри? Що за подвиг він зробив? Які добув для себе світи? За що йому таке місце, якому і боги вклоняються?». Проникнувши в думки Ломаши, Шакра, Чоловік Шачи, Згубник Врітри, посміхнувся і мовив йому таке слово: «Послухай, мудрецю-брахмане, про те, що прийшло тобі на думку. Адже це не просто смертний, що народився в кшатрі. Це, о великий мудрецю, мій могутній син, якого народила Кунті. Для одного тільки прибув він сюди: щоб добути чарівну зброю. Хіба ти не упізнав у ньому досконалого древнього мудреця? Послухай-но, о брахмане, я розповім тобі, хто він і яке його призначення.

Було два найсвятіших древніх мудреці: Нара і Нараяна. Упізнай же цих двох в Хрішикеші та Завойовникові багатств! Славиться в світі святий ашрам, що зветься Бадарі. Побачити його не дано ні богам, ні святим мудрецям,[4] наділеним величчю духу. Ось там, біля джерел Ґанги, до берегів якої з'являються сіддхи і чарани, й жили колись Вішну та Джишну. З моєї волі, о мудрецю-брахмане, ці два осяяних величчю героя нині знову народилися в земному світі, бо їм призначено полегшити тяжку ношу землі!

Є якісь гордовиті асури, що звуться «ніватакавачами». Отримання бажаного дарунку ввергнуло їх в осліплення, від чого вони стали ворожі нам. Одержавши цей дарунок, перестали вони шанувати богів, загордилися своєю силою і задумали винищити небожителів. Могутні ці грізні, що живуть у Паталі, сини Дану. Всіх божеських сонмів не вистачить для того, щоб поборотися з ними.

Святий володар, непереможний Харі, Вішну, Згубник Мадгу, цей бог, що з'явився колись на землю під ім'ям Капіли, котрий одним лише поглядом убив великих духом синів Сагари, коли вони рили хід у нижній світ, — ось хто, чи ж Партха, бо вони з ним — одне, повинен, о володарю, найповажніший із двічінароджених, здійснити у славній битві нашу велику справу! Цей герой здатний один протистояти їхнім збіговиськам. Убивши їх у битві, він знову повернеться до людей.

Тому ти, корячись нашому велінню, йди на землю. Побачишся ти з відважним Юдхіштхірою, що живе у лісі Камьяці. Що скажу тобі, повинен ти передати тому, вірному слову, відданому духом дхармі царю: «Не журись за Пхалгуною. Незабаром він повернеться, оволодівши чарівною зброєю. Той, тілесній силі якого бракує святости, хто не володіє майстерно зброєю на полі бою, не в силах був би повстати у битві проти Бгішми, Дрони й інших кауравів. Міцнорукий, велемудрий Гудакеша одержав зброю богів. Він досяг досконалости у мистецтві чудесних пісень, танців і музики. Ти ж, мучителю недругів, володарю нащадків Ману, повинен разом з усіма братами відвідати безлюдні тіртхи. Омившись у святих тіртхах, ти позбудешся від усякого зла й гріха, забудеш всі турботи й зможеш, о Індро царів, щасливо володіти своїм царством».

Тобі ж, о перший серед брахманів, кращий з двічінароджених, слід супроводжувати його в мандрівках по світу, бо ти сповнений могутности, здобутої тапасом. В непрохідних хащах, у неприступних горах живуть грізні ракшаси, тож будеш ти йому захистом від них, шановний!»

«Хай буде так!» — підтвердив Ломаша, найбільший з подвижників, і зійшов на землю, направляючись до лісу Камьяки. Там побачив він приборкувача недругів, Каунтейю, царя справедливости, з усіх боків оточеного братами і пустельниками.

Так вістить розділ сорок п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 46

Джанамеджайя спитав:

Коли наділений полум'яністю духу Дхрітараштра почув про дивовижний подвиг, вчинений Партхою, власником непомірного запалу, що сказав він на це, о брахмане?

Вайшампаяна відповів:

Коли цар Дхрітараштра, син Амбіки, почув від найбільшого зі святих мудреців Двайпаяни про сходження Партхи у світ Шакри, сказав він Санджайї:

«Чув я, о суто, всю повністю розповідь про подвиг, який вдіяв премудрий Партха. Чи відомо тобі достеменно все що відбулося, о сину візника? Син мій недоумкуватий, зломислений, закостенів у гріху. Тримаючись підлих звичаїв, втратив розум. Всю землю приведе він до загибелі. Адже той великий духом цар, слова якого завжди правдиві, навіть якщо йдеться про дрібниці, той, на чиїй стороні б'ється сам Завойовник багатств, міг би оволодіти усім потрійним всесвітом! Чи знайдеться людина, чи то вона навіть непідвладна старості й смерті, яка б насмілилася встати насупроти Арджуни, що сипле гострі, з гачкуватими наконечниками, об камінь заточені стріли? Злі сини мої вже у владі смерти. Адже їм доведеться поборотися з непереборними пандавами!

Скільки не міркував я без сну, не знаю я такого воїна-колісничного, що міг би виступити на битву із Власником лука Гандіва. Якщо навіть підуть на нього у битві Дрона з Карною, а то й сам Бгішма, однаково загрожує світу лихо. В перемогу ж нашу я не вірю. Карна занадто добродушний і безтурботний, шановний же наставник уже старий. Партха ж гнівний, могутній, шалений, незмінний у доблесті. Буде велика битва, в якій ніхто не визнає себе переможеним, бо ці герої вправно володіють зброєю, усі покрили себе великою славою. Навіть панування над світом не побажали б вони отримати ціною поразки. Тому мир може наступити лише зі смертю або їх, або Пхалгуни!

Немає нікого, хто вбив би Арджуну, немає такого, хто здолав би його. Як же упокорити його гнів, викликаний цими дурнями? Дорівнюючи самому Володареві тридцяти богів, цей герой наситив Агні в лісі Кхандава. При великому обряді Раджасуя скорив він усіх земних володарів. Якщо ваджра обрушиться на тім'я гори, то може від гори і вціліє що-небудь, о Санджайє, але ніщо не вціліє, сину мій, якщо Увінчаний діадемою пустить свої стріли! Як промені сонця висушують все движне і недвижне в цьому світі, так висушать і дітей моїх стріли, пущені рукою Партхи! Провиджу я, як повалене у розпач гуркотом колісниці Савьясачина, немов по шматках розлетиться в усі сторони військо бгаратів!

Ген він, Увінчаний діадемою, стоїть на ратнім полі, розсіюючи навсібіч, розсипаючи стріли, націливши смертоносний лук. Всепоглинаючу Смерть в ньому втілив Відхатрі. Чи можливо вразити його?!».

С а н д ж а й я в і д п о в і в :

О царю, усе, що казав ти про Дурьйодхану, так і є, ні словом не погрішив ти, о володарю землі! Таким бо гнівом зайнялися незмірно могутні пандави, коли побачили вони, як Крішну, благочестиву і велеславну жінку, тягли у Зал зборів. Слова Духшасани й Карни привели їх у таку лють, що, гадаю, ні вдень, ні вночі око не зімкнуть вони, о великий царю!

Адже ти чув, о великий царю, що Одинадцятитілий Стхану,[5] зійшовшись із Партхою у битві, залишився задоволений його мистецтвом стрільби з лука. Одягнувши вбрання кирати, сам Бхагаван, Носій капарди, володар усіх богів, поборовся із Пхалгуною, бажаючи випробувати його. І тоді ж погляду Арджуни, того бика-каурави, який заради отримання зброї виявив небувалу наполегливість у подвижництві, з'явилися Охоронці світу. Нікому з людей, крім Пхалгуни, ніколи того не домогтися, щоб навіч, тут, на землі, споглядати всіх цих володарів. Якщо і Магешварі не вдалося зломити сили цього героя, божества, котре прийняло тілесну подобу, то чи знайдеться така людина, щоб подужала його на прі?

Запалає, незабаром, грізна, жахлива битва з тими, хто силою тягнув тоді Драупаді в Палаці зборів і цим прогнівав пандавів. Бачачи, як Дурьйодхана оголив перед Драупаді свої стегна, Бгіма тремтячими від люті устами прорік тоді велике слово: «Не мине й тринадцяти років, о лиходію, безчесний гравцю, і я розтрощу твої стегна міцною мов перуниця, палицею!». Партхи — найвправніші бійці, всі вони наділені непомірним ратним завзяттям, майстерно володіють усіма видами зброї. Нелегко було б здолати їх навіть богам. Думається мені, що вони, спонукувані гнівом, сповнені відваги та жаги помсти, винищать на прі твоїх синів!

Д х р і т а р а ш т р а с к а з а в :

І навіщо тільки Карна, о суто, сказав ті злії слова! Навіщо, ввівши Крішну на Збори, вони посіяли таку ворожнечу?! Як же будуть жити тепер нерозумні мої сини, коли їхній старший брат і навчитель відійшов від добрих звичаїв? Бачачи, що я позбавлений зору, не можу усвідомлювати навколишнє і діяти, не слухає, о суто, слів моїх злощасний Дурьйодхана! Його ж нерозумні поплічники, Карна, син Субали та інші, лише зрощують усе більшу оману цього дурня!

Партха, наділений непомірним ратним шалом, навіть граючи може спопелити стрілами моїх синів. Щось та й буде коли він розгнівається! Стріли, які Партха на повну силу рук мече зі свого великого луку, окрилені закляттями чарівної зброї, можуть винищити навіть небожителів! До того ж другом, заступником і радником йому доводиться сам Джанардана, Харі, опора потрійного всесвіту. Хто ж піде від нього не переможеним? Небувале в цьому світі диво вчинив Арджуна, о Санджайє: зійшовся він, мовлять, у рукопашній із самим Магадевою! А що на очах у всього світу вчинили Пхалгуна й Дамодара, бажаючи допомогти Вогневі у лісі Кхандава?! Як не поглянь, а сини мої при всіх родичах їх і радниках — ніщо в порівнянні з Бгімою, розгніваним Партхою і Васудевою, очільником сатватів!

Так вістить розділ сорок шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 47

Джанамеджайя спитав:

О подвижнику, по-моєму ні до чого вже всі ці жалі царя Дхрітараштри, після того як вигнав він відважних пандавів. Як допустив цар, щоб син його, недоумкуватий Дурьйодхана, прогнівав синів Панду, великих воїв-колісничних? Тож поговоримо краще про те, чим харчувалися сини Панду в лісі. Скажи, шановний, чи були то дарунки лісу чи плоди землеробства?

Вайшампаяна відповів:

Дарунками лісу та м'ясом убитої гострими стрілами дичини харчувалися мужі-тури, підносячи спершу їжу брахманам. Адже за тими відважними великими лучниками, що оселилися в лісі, йшли, о царю, охоронці вогню і брахмани, які не запалюють багать. Десять тисяч великих духом брахманів-снатаків, знавців шляхів звільнення, утримував, крім того, на харчуванні Юдхіштхіра. Убиваючи стрілами оленів руру, чорних ланей та інших чистих лісових тварин, він, як велить звичай, пропонував їх у їжу брахманам.

Не було там людей нездорового виду, немічних, схудлих, слабких, похмурих, застрашених. Кожного з них найповажніший з роду Куру, цар справедливости Юдхіштхіра пригощав начебто улюбленого сина, кревного родича або єдиноутробного брата. Преславна Драупаді спершу, як турботлива мати, годувала чоловіків своїх і двічінароджених, а після сама їла те, що залишалося.

Цар — на сході, Бгімасена — на півдні, близнюки — на півночі й на заході, з луками напоготові блукали, добуваючи м'ясо. Постійними ловами винищили вони всіх звірів в тому лісі! Так і жили вони в Камьяці, в розлуці з Арджуною тужачи за ним. П'ять років провели вони там вивчаючи Веди, повторюючи молитви, роблячи жертовні обряди.

Так вістить розділ сорок сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 48

Вайшампаяна мовив:

Важко і глибоко зітхнув Дхрітараштра, син Амбіки. Звернувшись до сути свого, Санджайї, сказав він так, о туре-бгарато: «Сини богів, пандави, Накула і Сахадева, улюбленці високої долі, сяють величчю, і, як сам Цар богів шалені у битві. Тверда їхня рішучість, міцна зброя, моторні руки, скажена лють, здаля вражають вони ворога на бойовищі, стрімкі та не знають спочинку. Коли вони в гущавині бою встануть, доблесні, мов леви непереборні, немов самі Ашвіни, прикриваючи з тилу Арджуну та Бгіму, — не думаю я, о Санджайє, щоб хоч щось залишилося тоді від нашого війська! Діти богів, вони сильні в колісничному бою, немає їм рівних на полі прі. Горді, ніколи не примиряться вони з нанесеними Драупаді образами!

Грізні врішнійські лучники, могутні панчалські бійці, а зберігає їх у битві сам, спрямований до істини, Васудева. Винищать Партхи на полі битви воїнство моїх синів! Стрімкого натиску врішнійців, ведених в битву Крішною і Рамою, не змогли б витримати навіть гори, о сину сути! І серед них буде носитися по бойовищу жахливий своєю міццю Бгіма, розмахуючи палицею із шипами, згубницею героїв. Ревіння Гандіви, яка гуркоче немов ашані, потужних ударів палиці Бгіми, не зможуть витримати царі. Тоді ж бо згадаю я поради друзів, які належало би пам'ятати завжди і, яким я свого часу не слідував, скорившись волі Дурьйодхани!».

Санджайя сказав:

Ти допустив, о царю, щоб син твій заслужив найбільшу провину. Будучи в силі зробити це, ти все ж таки, осягнутий оманою, не втримав його. Почувши про програш Панданів у кості, незворушний Згубник Мадгу поспішив у Камьяку, щоб з'єднатися із партхами. Так само вчинили сини Друпади на чолі із Дхріштадьюмною, Вірата, Дхріштакету і великі бійці-колісничні Кекайї. Про те, що говорили вони там, при зустрічі з непереможними партхами, повім тобі все так, як провідав мій спостерігач.

Зустрівши там Згубника Мадгу, обрали його пандави на час битви візником при Пхалгуні. «Добре!» — відповідав їм Харі. Бачачи партхів у такому лихові, коли носять вони чорні оленячі шкури замість верхнього одягу, не витерпів Крішна і сказав Юдхіштхірі: «Багатство партхів, яке бачив я при здійсненні Раджасуї в Індрапрастсі, недосяжне було для інших царів. Я бачив там усіх земних володарів, що тріпотіли перед вашим ратним запалом і силою зброї: вангів, ангів, паундрів, удрів, чолів, дравідів, андхраків, мешканців океанських узбереж і жителів міст, сінхалів, барбарів, млеччхів та інших жителів лісу, сотні жителів царств, що лежать на заході, біля океану, пахлавів, дарадів, киратів, яванів і шаків, харахунів, чинів, тукхарів, жителів Синдху, джагудів, раматхів, мундів, танганів і правителів Царства жінок (*амазонки*) — я бачив, як ці й багато інших народів з'явилися прислужувати тобі при жертвоприносенні, о туре-бгарато!

Неміцне й минуще викрадене ними багатство, але я поверну його назад, позбавивши їх життя. За допомогою Рами, Бгіми, Арджуни, відважного Дхріштадьюмни й сина Шишупали, о кауравьє, я вб'ю на прі Дурьйодхану, а з ним і Карну, Духшасану та сина Субали, і всякого, хто стане проти нас, о бгарато! Ти ж тоді поселяйся із братами в Хастінапурі, отримай царське щастя синів Дхрітараштри і правуй усією цією землею!».

Тоді на зборах героїв, очолених Дхріштадьюмною, які слухали жадібно їх слова, сказав цар таке слово: «Правдиві твої слова, до душі мені вони, о Джанардано. Ти винищиш, міцнорукий, усіх недругів моїх з їхніми поплічниками! Але виконай це лише тоді, коли мине тринадцять років, о Кешаво! Адже перед зборами царів дав я клятву провести їх у лісі!».

Вислухавши мову царя справедливости, всі присутні на зборах, на чолі із Дхріштадьюмною, почали лагідними, належними випадкові словами упокорювати неприборканого Кешаву. А стійкі духом панчалійці у присутности Васудеви сказали: «О царице, позбудеться життя той, хто викликав гнів твій — Дурьйодхана! Не засмучуйся, ми твердо обіцяємо тобі це, о красуне! Що до тих, які, бачачи гнів твій, посміли тоді сміятися, о Крішно, то м'ясо їх з реготом пожеруть звірі та птахи! Вони силою тягли тебе по землі у Палаці зборів — тепер же шакали й грифи випивши їхню кров, будуть тягати по землі їх відтяті голови! Ти побачиш, о панчалійко, як їх розкидані по землі тіла, хижі звірі будуть рвати на шмаття, пожирати шматок за шматком! У тих, хто тоді мучив тебе, виявляв тобі презирство, відрізані будуть голови і нап'ється їхньої крови земля!».

Ось які слова вимовляли на всі лади ті чоловіки-тури, кожний з яких відважний, наділений ратним шалом і прикрашений рубцями від ран. І всім їм призначив цар справедливости, після закінчення тринадцяти років, зібратися знову під верховенством великого воїна-колісничного Васудеви.

Завойовник багатств, Крішна й Рама, Самба, Прадьюмна, Юудхана із Бгімою, сини царя кекайїв і царя Панчали — всі вони заодно із царем справедливости. Хто з людей, кому життя дороге, вийде на бій проти цих прославлених у світі, гнівливих немов гривасті леви, непереможних, великих духом героїв з їхніми соратниками і воїнством?!

Дхрітараштра мовив:

Адже говорив мені під час гри Відура: «Індро людей, якщо ти обіграєш пандавів, тоді неминуче прийде погибель на Куру. Будуть великі лиха й ріки крови!». Видно, о суто, усе збудеться так, як сказав мені тоді Кшаттрі. Ледве мине встановлений пандавам строк — неминуче закипить та битва!

Так вістить розділ сорок восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 49

Джанамеджайя спитав:

Коли пішов великий духом Партха у світ Шакри, добувати зброю богів, що робили тоді пандави на чолі з Юдхіштхірою?

Вайшампаяна відповів:

Коли пішов великий духом Партха у світ Шакри добувати зброю богів, чоловіки-тури разом із Крішною перебували в лісі Камьяка. Одного разу, мучені скорботою, найславетніші з бгаратів сиділи разом із Крішною на відлюдній, загубленій у лісі трав'янистій галявині. Гіркий сум їх млоїв, горло тіснили сльози. Тужили вони за Завойовником багатств. Від розлуки з ним, усіх їх обійняла скорбота. Засмучувалися вони розлукою із Завойовником багатств і втратою царства.

І тут міцнорукий Бгіма сказав Юдхіштхірі: «О великий царю, цей чоловік-тур Арджуна, в чиїх руках тепер життя синів Панду, за твоїм наказом пішов від нас. Якщо він загине, тоді ні нам з дітьми нашими, ні панчалам, ні Сатьяці, ні Васудеві не уникнути загибелі. Чи є гірше лихо, ніж те, що Бібхатсу, власник духовного запалу, за наказом твоїм іде від нас, не очікуючи багатьох прийдешніх лих! Сподіваючись на міць рук цього великого духом героя, ми можемо заздалегідь вважати, що розтрощили у битві всіх ворогів і оволоділи землею! Лише шляхетність душі цього чудового стрільця з луку перешкодила мені тоді ж, у Залі зборів, відіслати в інший світ синів Дхрітараштри й сина Субали!

Наділені міццю рук, збережені самим Васудевою, тільки заради тебе, шановний, приборкали ми киплячий в нас гнів! Інакше ми разом із Крішною убили б ворогів, очолюваних Карною, і володіли б тепер усією землею, скоривши її силою своїх рук! Найсильніші із сильних, в надміру наділені мужністю, тільки через твою порочну пристрасть до гри ми потрапили до лиха, о царю!

Тобі слід дотримуватися кшатрійської дхарми, о великий царю. Адже життя в лісах не є дхармою кшатрія. Мудрі вважають вищою кшатрійською дхармою керування царством. о царю, ти ж бо знавець кшатрійської дхарми, не відступай же від її велінь. Хай винищимо ми синів Дхрітараштри, о царю, перш ніж мине дванадцять років!

Вийшовши з лісу, з'єднавшись із Джанарданою і Партхою, я негайно ж, о великий царю, у грізній битві відішлю синів Дхрітараштри, о володарю народу, разом з усім їхнім воїнством ув інший світ. Я винищу всіх синів Дхрітараштри разом із сином Субали, Дурьйодхану, Карну й усякого, хто насмілиться протистояти нам. Після того як я уколошкаю ворога, ти зможеш знову вийти з лісу. Тоді, о володарю народу, цим вчинком ти вже не викличеш на себе провини. Брате мій, великий царю, приборкувачу недругів, очистившись від зробленого гріха всілякими жертовними обрядами, ми досягнемо вищого з небесних світів!

Так це все й трапиться, якщо тільки ти, найповажніший царю наш, цілком відданий дхармі, не будеш безтурботним і повільним. Безперечно, що того, хто витончений у брехні, треба й знищувати шляхом обману. Погубити ошуканця за допомогою обману не вважається гріхом. Знавцям дхарми відомо, що в справах благочестя доба може дорівнювати року, о великий царю Бгарато! Часто можна почути, володарю, і такий вислів Вед: «У прикрій нужді дозволено вважати, начебто рік уже минув», о великий царю! Якщо шануєш ти настанови Вед, то, тільки-но день мине, вважай, що минув тринадцятирічний строк, о непохитний! Прийшов час убити Дурьйодхану з його посіпаками, поки не об'єднав він усю землю під своєю кормигою, о царю, приборкувачу недругів!».

Коли Бгіма це промовив, Юдхіштхіра, цар справедливости, вдихнув запах голови його і звернувся до Пандава зі словом умовляння: «Не сумніваюся я, о міцнорукий, що по закінченні тринадцяти років ти, разом із Власником Гандіви вб'єш Суйодхану. Що ж до слів твоїх до мене: «минув наш строк», то ніколи, о володарю, не смів я сказати неправди, ніхто не знає за мною такого, о Партхо! Адже й не вдаючись до обману, сполученому з підступним задумом, ти, непереборний Каунтейє, уб'єш Дурьйодхану з його поплічниками!».

У той час як Юдхіштхіра, цар справедливости, говорив це Бгімі, з'явився туди причетний до високої долі великий святий мудрець Бріхадашва. Благочестивий цар справедливости, побачивши, що прибув цей охоронець дхарми, вшанував його, як велить звичай, підношенням «медової суміші». Коли відпочив Бріхадашва і був зручно усаджений, міцнорукий Юдхіштхіра, сівши поруч і не зводячи з нього очей, повів розмову про свої численні лиха:

«О володарю, граючи в кості, я втратив і скарбницю, і царство, бо прийняв виклик майстерних гравців, витончених в обмані шахраїв. Зловмисники, обдуривши мене, ґречного й недосвідченого у грі, привели на Збори мою дружину, яка мені дорожча за життя. Чи є на землі цар, чия доля була б гірше моєї?! Чи чув ти, о шановний, чи бачив ти раніше таке?! Гадаю я, немає людини, що була би більш нещасна!».

Б р і х а д а ш в а м о в и в :

Ти говориш, о великий царю, Пандаво: «Не знайти людини, чия доля була б гірше моєї!», але зволь вислухати, о володарю землі, як я розповім, о царю, хто був більш нещасний.

В а й ш а м п а я н а в і в д а л і :

І цар відповів йому: «Розкажи, о поважний! Бажаю почути, о двічінароджений, кого осягло таке лихо!».

Б р і х а д а ш в а м о в и в :

Тоді, о царю, непохитний володарю землі, разом із братами своїми уважно прослухай розповідь про царя, що був більш нещасний.

Правив країною нішадхів цар на ім'я Вірасена. Був у нього син, що прозрів суть дхарми й артхи, якого звали Нала. І цього царя, як я чув, підступно обіграв в кості Пушкара. Не заслуживши нещастя, змушений був він із дружиною своєю оселитися в лісі. І не залишилося при ньому, в його лісовому житті, ні коня, ні колісниці, ні брата, ні родичів, о царю! Ти ж, шановний, оточений богоподібними братами-героями, найпершими з двічінароджених, схожими із самим Брахмою, — і тому тобі не варто засмучуватися!

Ю д х і ш т х і р а с к а з а в :

Бажаю почути докладніше оповідь про подвиги великого духом Нали. Ти повинен повідати мені її, о найчудовіший з оповідачів!

Так вістить розділ сорок дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО СХОДЖЕННЯ НА НЕБО ІНДРИ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО СХОДЖЕННЯ НА НЕБО ІНДРИ

[1] Мандхатрі — порівняння Арджуни з Мандхатрі тут не випадкове, адже цей міфічний древній цар також зійшов, подібно Арджуні, на небо Індри, сів на одному престолі із царем богів і разом з ним правив всесвітом. *(вгору)*

[2] зветься також «Шляхом богів» — suravithi (surapatha, suravartman) означає небо як простір, в якому рухаються планети, або шлях світила по зодіаку. В архітектурі, терміном surapatha або devapatha позначалася дорога, що йде поверх цегляної міської стіни, уздовж лінії її вершинних «зубців». Оскільки тут мова йде про небесне місто Індри, можна припустити, що слово suravithi навмисно вжите в подвійному значенні. *(вгору)*

[3] бентежити думки довершених — в міфах апсари нерідко відправляються за наказом Індри спокушати особливо старанних аскетів, яким накопичений ними в подвижництві тапас давав, теоретично, право замістити Індру на престолі царя богів. Поступившись спокусі, пустельники втрачали свій тапас і ставали безпечними для Індри. *(вгору)*

[4] ашрам Бадарі…ні богам, ні святим мудрецям — навіть в цей час віддалена гімалайська святиня Бадрінатх (Бадарі) доступна лише в літній період. В недалекому минулому, єдиними засобами переправи через численні гірські річки й ущелини служили лише стовбури повалених сосен або мотузкові висячі мости. *(вгору)*

[5] Одинадцятитілий Стхану — Шива (Стхану) іменується «Одинадцятитілим» можливо тому що в нього є одинадцять втілень — Рудр. *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО НАЛА

Р о з д і л 5 0

Б р і х а д а ш в а п о ч а в :

Жив колись цар на ім'я Нала, син Вірасени, великий знавець коней. Могутній і прекрасний, володів він усіма гідностями, яких можна побажати. Як сам Цар богів, піднімався він над Індрами нащадків Ману. Всіх, немов Адітья перевершував полум'яністю духу. Благочестивий, відважний, знавець Вед, панував він у країні нішадхів. Любив гру в кості, був правдивий у слові, уславлений, як ватажок ратей. Найгідніші з жінок мріяли про нього, він же, шляхетний, приборкував почуттєві потяги. Чудовий стрілець із лука, був він, немов навіч сам Ману, надійним захистом своєму народу.

А в країні відарбхів жив грізний своєю міццю, відважний і всіма чеснотами наділений Бгіма, котрий, бажаючи потомства, був, однак, позбавлений його. Зосередившись на одній цій меті, великі почав він труди

заради отримання потомства. І з'явився до нього, о бгарато, святий брахман-мудрець на ім'я Дамана. Знавець дхарми Бгіма і його цариця, з думкою про потомство, умилостивили могутнього, велеславного святого мудреця почесним прийомом. І власкавлений Дамана дарував їм із дружиною на виконання їх бажання діву-перлину Дамаянті, а також трьох шляхетних синів: грізних, жахливих своєю міццю, наділених усіма чеснотами: Даму, Данту й могутнього Даману.

Тонкостанна Дамаянті здобула собі славу в народі своєю красою, палкістю духу, величавістю, добірністю й тією щедрістю, якою обдарувала її доля. З тих пір як вона досягла належного віку, сотні прикрашених подружок і рабинь прислужували їй, немов самій Шачі. Бездоганно прекрасна дочка Бгіми, при повному дорогоцінному оздобленні блищала там, у колі подруг, подібно яскравій блискавиці у хмарах. Із довгастими мов у богині Шрі, очима, вона була наділена небувалою красою. Такої красуні не бачено ніколи і не чувано ні серед богів, ні серед якшів, ні серед людей та інших створінь. Чарівна, юна діва могла збентежити навіть серця небожителів!

Нала, о тигре серед мужів, за красою теж не мав собі рівних на світі. Виглядом був він ніби сам втілений Кандарпа. Згоряючи від цікавости, усі в оточенні діви славили Налу. А в оточенні Володаря нішадхів без кінця вихваляли Дамаянті. Чуючи постійно про чесноти іншого, ще не бачачись, вони закохалися, і взаємний їхній потяг усе посилювався, о Каунтейє!

І одного разу Нала, не в силі більше втриматися від проявів пристрасти, що оволоділа його серцем, сидів, тайкома туди прокравшись, у гаю, котрий був біля внутрішніх світлиць. Побачив він там золотоперих гусаків, поки вони розгулювали гаєм, і піймав він одного з тих пернатих. Тут житель піднебесся мовив Налі: «Не вбивай мене, о царю, і я зроблю те, що буде тобі любо. В оточенні Дамаянті я так поведу розповідь про тебе, володарю нішадхів, що ніколи у її думках не буде крім тебе іншого чоловіка!». Почувши це, пустив цар гусака на волю. Негайно всі гуси піднялися в повітря й полетіли убік Відарбхи.

Прибувши в столицю Відарбхи, опустилися птахи неподалік від Дамаянті. Помітила вона небесних мандрівників. Виглядом були вони такі чудові, що Дамаянті, захопившись, поспішно кинулася разом з гуртом подружок ловити їх. Але розлетілися гуси в усі кінці розважального гаю. І довелося дівчатам поодинці розбігтися за ними. Той же гусак, до якого підбігла сама Дамаянті, мовив їй раптом людським голосом: «О Дамаянті, цар нішадхів на ім'я Нала, красою подібний Ашвінам, немає йому рівних серед людей! Шляхетність походження, о красуне, і принадність твоя, о тонкостанна, лише тоді принесуть свій плід, якщо станеш ти його дружиною. Чимало зустрічали ми небожителів, гандхарвів, людей, демонів-зміїв, ракшасів, але не бачили подібного йому! Ти — перлина серед жінок, а Нала — кращий з мужів. Який же благодатний буде союз гідного із гідною!».

Дамаянті, о володарю народу, вислухавши слова гусака відповіла тоді: «Скажи те ж саме Налі!», — «Виконаю!», — мовив дочці царя відарбхів з яйця народжений. Потім, о володарю народу, він повернувся в країну нішадхів і повідав про все Налі.

Так вістить розділ п'ятдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 51

Бріхадашва мовив:

Дамаянті, з того часу як почула слова гусака, сама не своя стала від любови до Нали, о бгарато! Вічно була вона тепер замислена й сумна, змарніла, зблідла, щохвилинно зітхала. Здійнявши очі мов божевільна, віддавалася вона уявному спогляданню коханого. Сидіти, лежати, чи їсти страви — усе було їй не до ладу. Ні вночі, ні вдень вона очі не стуляла й невпинно повторювала: «Горе мені, горе!». За цими зовнішніми проявами, які видавали її душевний стан, здогадалися подружки про її недугу. Тоді подружки Дамаянті пішли гуртом до царя відарбхів і повідомили йому, о володарю людей, що Дамаянті занедужала.

Вислухав подружок Дамаянті, цар Бгіма й вирішив, що стосовно дочки мусить вжити серйозних заходів. Вирішивши, що дочка його досягла вже розквіту юности, володар землі вважав обов'язком улаштувати Дамаянті сваямвару. І скликав він, о могутній володарю народу, володарів земних: «Приходьте, відважні мужі на сваямвару!». Почувши про сваямвару Дамаянті, всі царі, земні володарі, з'явилися до Бгіми, на заклик його. Всю землю сповнили вони гуркотом колісниць, ревінням слонів та іржанням коней. Всі вої їхніх дружин ішли ошатні, в дорогоцінних вбраннях і багатобарвних вінках.

В цей самий час, два найгідніших древніх мудреця у вічній мандрівці своїй перенеслися, великі духом, звідси у світ Індри. Виконавці дивних обітниць, великі духом Нарада та Парвата, прийнявши пишні почесті, вступили у палац Царя богів. Вшанувавши їх, Тисячоокий володар довідався потім про їхнє нев'януче здоров'я і всеосяжний добробут.

Нарада сказав:

О Боже-повелителю, володарю Магхаване! Немає межі нашому процвітанню! Благоденствують також і царі по всій землі.

Бріхадашва вів далі:

Вислухавши відповідь Наради, запитав Згубник Бали й Врітри: «А де ж земні володарі, знавці дхарми, які у битві позбулися життя? Адже їм, що приймають в належну годину, не відвернувши лиця, смерть від меча, належить цей нетлінний світ і моя Камадух! Де ж ці відважні кшатрії, чому я не бачу тут охоронців землі, які суть для мене найкращі гості!».

На це Нарада відповідав Шакрі: «Слухай, великий, ось чому не з'явилися володарі землі: Дамаянті — так кличуть дочку царя відарбхів — перевершила красою всіх жінок на землі. Незабаром, о Шакро, буде її сваямвара. Туди ж бо і направилися всі царі та сини царів. Оскільки ж Дамаянті — воістину скарб земного світу, то царі й домагаються її, о Згубнику Бали й Врітри, з небувалим завзяттям!».

В той час як він розповідав про це, наблизилися до Царя богів найвищі з безсмертних, Охоронці світу разом з Агні. Від слова до слова вислухали вони високу мову Наради й, надихнувшись, вигукнули: «Підемо ж і ми на сваямвару!». І негайно, о великий царю, помчалися боги на колісницях разом з почтом у країну відарбхів, куди вже зібралися всі земні царі.

Почув, о Каунтейє, про збори царів і цар Нала. Безтурботно пустився він у далеку путь, віддаючись мріям про Дамаянті. І ось боги, на своєму шляху по небу, побачили унизу Налу, який стояв на поверхні землі досконалістю краси своєї подібний зримому втіленню Манматхи. Побачивши його, осяйного немов сонце, завмерли Охоронці світу вражені пишнотою його вигляду, і втратили колишню рішучість. Зупинивши у піднебессі свої літаючі колісниці, опустилися небожителі з небес на землю, о царю, і так звернулися до володаря нішадхів: «О шановний володарю нішадхів, Індро царів, відданий істині Нало, зроби нам послугу, найгідніший з людей: будь нашим посланцем!».

Так вістить розділ п'ятдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 52

Бріхадашва мовив:

«Виконаю!» — охоче відповідав богам Нала, о бгарато, потім він став перед ними, шанобливо склавши долоні та запитав: «Але хто ви, володарі? Хто побажав мати мене своїм посланцем? Поясніть мені до ладу, що я можу для вас зробити?».

«Знай же, ми — безсмертні боги — відповідав Магхаван царю нішадхів, — сюди ж з'явилися ми заради Дамаянті. Я — Індра, це — Агні, це — Володар вод, а це, о царю, — сам Яма, що припиняє тлінне людське буття. Ти ж повинен сповістити Дамаянті про наше прибуття: «Охоронці світу — разом з Індрою прийшли побачити тебе! Шакра, Агні, Варуна і Яма — боги бажають володіти тобою. Одного з них вибери собі за чоловіка!».

Нала, склавши долоні, відповів на це Шакрі: «Сам я прагну до тієї ж мети. Вам не варто мене посилати!».

Боги рекли:

Чулисьмо, як спочатку сказав ти: «Виконаю!», чому ж виконувати не хочеш? Рушай же, царю нішадхів, не барися!

Бріхадашва мовив:

Це почувши, знову звернувся до богів цар нішадхів: «Надійно охороняються світлиці. Чи зможу я в них проникнути?», — «Проникнеш!», — відповів йому Шакра. «Нехай так!», — мовив Нала і рушив до світлиць Дамаянті.

Побачив він там відарбхійку у сяйві краси і слави, оточену юрбою подружок, з дивовижним кольором обличчя, найніжнішого стану, струнку, яснооку, що полум'яністю духу потьмарює світло місяця. Побачивши милу її посмішку, пристрасть Нали спалахнула з новою силою, але, прагнучи виконати свій обов'язок, він упокорив потяг серця. Красуні, побачивши Нішадху, зніяковіли й підвелися з сидінь, скорені його духовним завзяттям. В захваті та розчуленні віддавали вони хвали Налі, але лише подумки, бо не насмілювалися заговорити з ним. «Який красний, який чарівний, який сповнений чеснот цей великий духом герой! Хто б це міг бути: бог, чи якша, чи гандхарва!» — ворожили були сором'язливі красуні, скорені духовним запалом Нали, але жодна з них в його присутності не в силах була вимовити ні слова.

Нарешті здивована Дамаянті, посміхнувшись у відповідь на посмішку відважного Нали, сама заговорила з ним: «Хто ти, такий бездоганно прекрасний, що запалив моє серце любов'ю? О герою, ти з'явився, подібно безсмертному богові. Хто ти, о досконалий, я бажаю знати? Як зміг ти сюди проникнути? Як ніхто тебе не помітив? Адже надійно охороняється мій будинок, а у царя суворий лад!».

«Знай же, красуне, — відповідав відарбхійці Нала, — звуть мене Налою, і сюди я прийшов як посланець богів. Жадають тебе самі боги: Шакра, Агні, Варуна, Яма. Одного з них, о красуне, вибери собі за мужа! Це їх чарівною силою я проникнув сюди непомічений. Ніхто при вході не бачив і не зупинив мене. Тепер, о мила, ти знаєш навіщо послали мене найбільші з богів, і вільна прийняти рішення, о красуне, яке тобі підкаже серце!».

Так вістить розділ п'ятдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 53

Бріхадашва мовив:

Дамаянті, вклонившись подумки богам, посміхнулася і звернулася до Нали: «Всім серцем полюби мене, о царю! Що мені зробити для тебе? І сама я, і все чим володію, багатства мої — все твоє. Тож не коливаючись, подаруй мені своє кохання, мій володарю! Палять моє серце, о володарю землі, ті слова, що сказали гуси! Адже це тільки заради тебе, о герою, скликала я царів на сваямвару! Якщо ж ти, дарувальнику

гордості, відкинеш мене, закохану, тоді отруюся, віддамся вогню, воді або мотузці, й ти будеш тому причиною!».

Нала на ці слова відповідав відарбхійці: «Чи можеш ти бажати смерти, коли стоять перед тобою самі Охоронці світу? Я ж не вартий і пороху під ногами цих великим духом володарів, творців всесвіту. До них зверни свої думки! Смертний, чинячи невгодно богам, приречений на загибель, позбав мене від цієї долі, красуне: зволій великих богів!».

Тоді Дамаянті, діва з ясною посмішкою, роздільно вимовляючи слова, бо голос її переривався від ридань, мовила цареві Налі: «Знаю я один безпечний спосіб, о царю, володарю людей. Він не втягне тебе у гріх. Ти, найповажніший, і боги на чолі з Агні приходьте разом на мою сваямвару. Тоді я, о володарю людей, у присутности Охоронців світу оберу чоловіком тебе, о тигре серед мужів, — і в тому не буде гріха!».

Вислухавши відарбхійку, цар Нала, о володарю народу, повернувся туди, де разом перебували боги. Охоронці світу на чолі з Володарем, бачачи його наближення, почали розпитувати його про все що відбулося.

Боги спитали:

Чи побачив ти, о царю, Дамаянті, діву з ясною посмішкою? Що вона нам відповідає? Усе розкажи, о безгрішний володарю землі!

Нала відповів:

Посланий вами, проникнув я в чудові внутрішні світлиці, житло Дамаянті. Стерегли їх старці із посохами, але завдяки духовній вашій силі, жодна людина не бачила, як увійшов я, крім самої царівни. Бачив я й подружок її, о володарю премудрих, та й вони мене побачили, а побачивши, вельми тому всі дивувалися. Після того як я описав їй вас, о великі боги, ясночола не тямлячи щастя зволіла перед вами мене! Ось що сказала мені юна діва: «Нехай приходять на мою сваямвару всі боги, але приходь із ними й ти, о найповажніший з мужів! У їхній присутності, кращий з людей, виберу я тебе. Тоді не буде гріха на тобі, о міцнорукий!». Отже, про все, що трапилося, повідав я вам без утаєння, і тепер, о святі володарі божественних сонмів, віддаю себе на ваш суд!

Так вістить розділ п'ятдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 54

Бріхадашва продовжив:

І ось, коли прийшов сприятливий час, у день і годину місячного календаря, що віщував удачу, цар Бгіма скликав земних володарів на сваямвару. Ледве пройшла звістка про це, як зібралися туди всі охоронці землі, мріючи про Дамаянті, знуджені любовною пристрастю. Немов леви, що сходять на гірську вершину, піднімалися царі на прикрашений тріумфальною аркою і золотими колонами поміст арени. Там охоронці землі, в оздобленні запашних вінків, з дорогоцінними сережками у вухах, розсідалися на різні за щаблями пошани сидіння. Стільки чоловіків-тигрів розмістилося в будинку царських зборів, що він був подібний видом місту Бхогаваті, що кишить нагами, або переповненій тиграми гірській печері. М'язисті, пещені, правильної форми руки царів були подібні залізними брусам або ж п'ятиголовим зміям. Обличчя царів з правильними рисами, в оздобі прекрасного густого волосся — сяяли, немов сузір'я на небі.

Нарешті зійшла на поміст і ясночола Дамаянті; врода її зачарувала очі царів, викрала їхні серця. Раз глянувши на її тіло, жоден з великих духом героїв не міг уже відвести, немов прикутого ланцюгами, погляду. Коли імена всіх царів були врочисто оголошені, помітила дочка Бгіми п'ятьох мужів, здавалося зовсім схожих виглядом, о бгарато! Глянула відарбхійка, як стоять вони перед нею в ряд, не відрізнити друг від друга, і в розгубленості не змогла розпізнати серед них царя Налу. На кого з них не подивиться, все їй здається: це цар Нала! Задумалася красуня, одна думка оволоділа нею: «Як відрізнити мені богів? Як упізнати царя Налу?». І глибоко засмучена, поринула відарбхійка в роздуми, згадуючи прикмети богів, про які чула колись, о бгарато! «Казали мені старці, що є у богів особливі ознаки, але в жоднім з них, що стоять на землі переді мною, я цих прикмет не бачу!».

Всі засоби у думці перебравши, багато дум передумавши, вирішила вона що прийшов час коли залишається лише молити про допомогу самих богів. Вшанувавши їх у своєму серці й уславивши словом, Дамаянті шанобливо склала долоні й, тремтячи від хвилювання, заблагала до богів: «Почувши слова гусей, я негайно обрала Нішадху своїм чоловіком. Цією істиною вас заклинаю: вкажіть мені його, о боги! Ні на словах, ні в думках тому рішенню я не зрадила. Цією істиною, о мудрі, вас заклинаю: вкажіть мені Налу! Самими богами призначений володар нішадхів мені за мужа. Цією істиною вас заклинаю, вкажіть мені його, о боги! Тож покажіть же мені Охоронці світу на чолі із Володарем, свій справжній вигляд, щоб могла я упізнати велеславного царя Налу!».

Почувши жалібний плач Дамаянті, бачачи її рішучість, щирість, відданість володареві нішадхів, її розум, чистоту й ніжність душі, силу її пристрасти, о бгарато, боги прийшли до неї на допомогу, виявивши відмітні свої ознаки. І побачила вона всіх премудрих: не було на їхнім чолі ні краплі поту, вони дивилися немиготливим поглядом і, одягнені у свіжі квіткові вінки, стояли перед нею, незапорошені, не торкаючись ногами землі. Нішадха ж стояв прямо на землі, у зів'ялому вінку, спітнілий, запилений, подвоюючись тінню, видаючи себе кліпанням очей.

І ось, відрізнивши Славетного від богів, дочка Бгіми відповідно до закону вибрала володаря нішадхів, о бгарато! Взявшись соромливо за край його одягу, поклала велеока красуня йому на плечі найпрекрасніший вінок і тим самим обрала його собі за чоловіка. В ту ж мить усі інші царі видали вигук розчарування, о бгарато, а боги й великі святі мудреці, здивовані, почали вихваляти царя Налу, вигукуючи: «Чудово! Чудово!».

Коли володар нішадхів був вибраний дочкою Бгіми, могутні Охоронці світу, як один, сердечно радіючи, вісім дарунків вручили Налі. Шакра, Чоловік Шачи, розчулившись, дарував володареві нішадхів здатність зріти навіч богів під час жертвопринесень, а також прекрасну й незрівнянну посмертну долю. Агні наділив царя нішадхів даром викликати його присутність, де тільки він не побажає,[1] Пожиратель жертв дарував йому також сяючі його полум'яним світлом світи. Яма одарив його смаком до їжі й незрівнянною твердістю в дхармі.[2] Володар вод — здатністю викликати появу води. Разом піднесли вони йому також дивовижно запашний вінок і напророкували народження близнюків. Вручивши йому всі ці дарунки, зійшли боги на третє небо. А земні володарі, здивовані, будучи присутніми при одруженні Дамаянті з Налою, попрямували, задоволені, дорогою назад.

І отримавши дружину-скарб, той цар, володар землі, прозваний Велеславним, віддавався з нею любовним утіхам немов Згубник Бали й Врітри — з богинею Шачи. Безмірно щасливий, той цар сяяв подібно променистому сонцю. Оберігаючи країну згідно із дхармою, герой прихилив цим до себе серця своїх підданих. Мудрий, він, подібно Яяті, синові Нахуші, вчинив Ашвамедху й безліч інших жертовних обрядів, що супроводжувалися щедрою роздачею дарунків. І, як давніше, в розважальних парках і гаях тішився Нала з Дамаянті, подібно безсмертному богові. Так цей володар людей, володар землі, приносячи жертви і віддаючись утіхам, правив рясною багатствами землею.

Так вістить розділ п'ятдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 55

Бріхадашва мовив:

Після того як дочка Бгіми обрала чоловіком володаря нішадхів, могутні Охоронці світу на шляху своєму назад побачили Двапару й Калі, які наближалися до них. Побачивши Калі, запитав його Шакра, Згубник Бали й Врітри: «Скажи, о Калі, куди направляєтеся ви із Двапарою?». І Калі відповів Шакрі: «Я йду на сваямвару Дамаянті й візьму її за дружину, бо вона викрала моє серце!». З посмішкою мовив йому Індра: «Скінчена сваямвара. Ми були свідками тому, як обрала вона чоловіком царя Налу!».

При цих словах Шакри Калі розлютився і звернувся до всіх богів з таким словом: «Раз вона зволіла земного чоловіка богам, то повинна понести справедливу важку кару!».

На ці слова Калі небожителі йому відповідали: «Обрала Дамаянті Налу з нашого бажання. Та й хто б міг відкинути царя Налу, сповненого всіляких гідностей! До кінця осягнув він усі дхарми. Як належить, живе по обітницях. В тому цареві, чоловікові-тигрові, що дорівнює Охоронцям світу, непохитно затверджені відданість істині, сталість, щедрість, чистота, дух подвижництва, безпристрасність, самовладання. Дурень, що захотів би піддати прокльону настільки доброчесного Налу, тим самим прокляне сам себе, накличе свою загибель, і так загрузне він у безкрайній Нараці, повної мук, — що не виплисти, не врятуватися звідти!». Сказавши це Калі та Двапарі, пішли боги на небо.

Коли пішли боги, мовив Калі Двапарі: «Не можу стримати свого гніву; я вселюся в Налу, о Двапаро, позбавлю його царства. Не буде блаженствувати з дочкою Бгіми! Ти ж мені повинен допомогти: вселися у гральні кості!».

Так вістить розділ п'ятдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 56

Бріхадашва вів далі:

Уклавши таку угоду із Двапарою, пішов Калі туди, де перебував цар нішадхів. Довго прожив він серед нішадхів, відшукуючи невпинно лазівку до душі Нали. Нарешті, через дванадцять років, представився йому зручний випадок. Якось ввечері приступився цар нішадхів до обряду полоскання рота, не обмивши ніг після того, як помочився.[3] Саме тоді і вселився в нього Калі.

Оволодівши душею Нали, з'явився він до Пушкарі й сказав йому: «Іди, зіграй в кості з Налою! З моєю допомогою, о царю, ти переможеш Налу у грі. Здолавши царя Налу, володій сам, о шановний, країною нішадхів!». Почув слова Калі Пушкара і направився до Нали. А Калі, обернувшись «биком серед корів»,[4] довірив себе Пушкарі. З'явившись до відважного Нали, Пушкара, згубник ворожих героїв, почав наполегливо вмовляти брата: «Давай грати в кості! Зіграємо «биком»!».

Не міг стерпіти великий духом цар зухвалість цього виклику, кинутого у присутности відарбхійки. Вирішив він, що треба грати. Одержимий Калою, програв Нала своє золото, срібло, колісниці, коней і вбрання. І ніхто з друзів не в змозі був втримати його, сп'янілого запалом. Збожеволівши, він продовжував гру.

Тоді всі містяни на чолі з царськими радниками, о бгарато, прийшли побачити та утримати від гри охопленого недугою царя. З'явившись до Дамаянті, сповістив її сута: «Виконуючи свій обов'язок, зібралися

біля воріт містяни. Хай буде передано цареві нішадхів, що піддані його не можуть погодитися з лихом, яке загрожує їхньому володареві, знавцеві дхарми й артхи, і тому прийшли сюди!».

І ось дочка Бгіми, з пригнобленим скорботою серцем, змучена горем, невиразно, через сльози, сказала володареві нішадхів: «О царю, містяни з радниками твоїми, ведені почуттям відданости цареві, стоять біля воріт бажаючи тебе побачити. Тобі треба зустрітися з ними!» — повторювала вона наполегливо. Але цар, одержимий Калою, нічого не відповідав на нарікання ясноокої, тонкостанної Дамаянті. Слідом за тим городяни з радниками, змучені соромом і журбою, пішли по хатах своїх з лементами: «Немає більше царя Нали!» А гра Пушкарі з Налою усе тривала, о Юдхіштхіро. Велеславний при тому багато місяців поспіль терпів поразку.

Так вістить розділ п'ятдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 57

Бріхадашва мовив:

Тоді зрозуміла Дамаянті, яка зберігала тверезість розуму, що володар людей, Велеславний, втратив за грою розум і став немов п'яний. Туга й страх опанували дочкою Бгіми, о царю, почала вона думати, яку б важливу справу почати для порятунку царя Нали. Побоюючись лиха для нього, прагнучи йому блага і бачачи, що Нала вже втратив все своє надбання, вона сказала: «Йди-но, Бріхатсено, склич радників царських ім'ям Нали. Дізнайся, що з майна і багатства загублено, а що залишилося».

Почули радники про наказ Нали й, мовлячи: «Це обіцяє нам удачу», пішли знову до воріт палацу. Повідомила царя дочка Бгіми, що вдруге прийшли до нього всі його піддані, але не удостоїв її відповіддю Нала. Бачачи, що чоловік слова її не сприймає, засоромлена Дамаянті пішла назад, у свої світлиці. Але коли стало їй зрозуміло, що від Нали зовсім відвернулася у грі удача і що загублено ним усе, що він мав, знову вона сказала годувальниці: «Іди-но назад, славна Бріхатсено, і заклич сюди ім'ям Нали суту Варшнейю. Чекає його важлива справа!».

Вислухавши сказане Дамаянтою, Бріхатсена за посередництва надійних слуг призвала Варшнейю. І дочка Бгіми, що діяла завжди згідно місцю й часу, у сприятливу мить, звернулася до Варшнейї з ласкавою, підбадьорливою мовою:

«Ти знаєш, як завжди ставився до тебе наш цар. Обов'язок твій — допомогти йому тепер, коли він потрапив у лихо. Чим більше цар програє Пушкарі, тим сильніше займається в ньому пристрасть до гри. В той час як у Пушкарі кості випадають, немов корячись його волі, Налу у грі переслідує невдача. До слів же друзів і близьких, як личило б, він не дослухається. Боюся, що тепер великий духом володар нішадхів програв уже все без остачі. Позаяк цар, в осліпленні слів моїх не слухає, то я до тебе звертаюся за допомогою, о візнику, зроби так, як я скажу! Мені ж самій затьмарює свідомість настирлива думка: «Рано чи пізно він загине!». Запряжи бо швидконогих, улюблених скакунів Нали, посади в колісницю наших дітей-близнюків — ти повинен доправити їх у Кундіну. Дітей, коней і колісницю передай моїм рідним, сам же, за своїм розсудом живи там або ходи куди захочеш!».

Варшнейя, візник Нали, в точності передав усе, що сказала Дамаянті, головним радникам царя. Вони при зустрічі з ним прийняли таке ж рішення. Потім Варшнейя, підкоряючись наказу, посадив на колісницю близнюків і поїхав у країну відарбхів, о царю! Там залишив сута хлопчика Індрасену з дівчинкою Індрасеною, а також коней і диво-колісницю. Пригноблений, журячись за Налою, розпрощався він із царем Бгімою і пішов мандрувати. Нарешті прибув він в Айодхью. Стомлений бідою, став він перед тутешнім царем Рітупарною. До того володаря землі найнявся він на службу візником.

Так вістить розділ п'ятдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 58

Бріхадашва мовив:

Після від'їзду Варшнейї, Велеславний, продовжуючи гру, програв Пушкарі царство й усе інше багатство. І позбавленому царства Налі, о царю, зі сміхом сказав Пушкара: «Будемо далі грати! Яка твоя ставка? Залишилася в тебе одна Дамаянті, все інше вигране мною. Якщо хочеш, можеш зіграти на Дамаянті!».

Почув Велеславний такі слова Пушкарі, і серце його ледве не розірвалося від гніву. Однак промовчав він. Лише поглядом, сповненим гніву, оглянув Нала Пушкару, а потім стягнув з себе, Велеславний, всі свої прикраси. В одному лише шматку тканини, напівголий, позбувшись своїх незліченних багатств, пішов цар геть, видом своїм кидаючи друзів у розпач. Дамаянті також, в одній лише нижній половині одягу, пішла за ним слідом. Разом з нею володар нішадхів провів три ночі під відкритим небом.

Пушкара, о великий царю, між тим, оголосив у столиці, що стратить всякого, хто надасть допомогу Налі або приєднається до нього. Через ці слова Пушкарі й інших проявів його злости не наважувалися містяни робити Налі почесний прийом, о Юдхіштхіро! Так цей, гідний почестей, але позбавлений їх цар, три доби провів на околицях міста, харчуючись однією лише водою.

Одного разу Нала, голодний багато днів, побачив якихось птахів, чиє оперення було нібито із золота. Подумав тоді могутній Володар нішадхів: «Тут мені і їжа на сьогодні, і багатство на майбутнє!». І він накрив їх своїм нижнім одягом, але птахи, схопивши одяг його, усі полетіли. В польоті, з висоти,

звернулися пернаті до Нали, який сумно опустивши голову, стояв тепер унизу, на землі, одягнений лише простором: «О жалюгідний дурню! Це ми — гральні кості вирішили викрасти твоє вбрання! Кривдно стало нам, що ти пішов одягненим!».

Побачивши, що геть відлетіли гральні кості і залишився він без одягу, цар, Велеславний, таке мовив Дамаянті: «О бездоганно прекрасна! Ті, чия злість позбавила мене царства, через кого я не маю сил добути їжі, й мене, нещасного, мучить голод, через кого жителі країни нішадхів відмовляють мені в гостинності — це вони, обернувшись птахами, віднесли геть моє вбрання! Нехай я у владі великого лиха, нещасний, близький до божевілля — я однак чоловік твій. Тож слухай мене, і хай підуть тобі на користь мої слова!

Всі ці дороги ведуть у Дакшинапатху, через Аванті, повз гору Рікшаван. Там — велика гора Віндхья, там — Пайошні струменіє водами до океану, а це — ашрами великих, святих мудреців, багаті квітами та плодами. Ця дорога веде до відарбхів, а ця — до косалів. Вся ж країна звідти до півдня зветься Дакшинапатхою».

Тоді змучена горем Дамаянті, голосом, тремтливим від сліз, промовила володареві нішадхів такі жалібні слова: «Тріпотить серце моє, слабшає все тіло щораз, як подумаю про те, що ти замислив, о царю! Як можу я піти, покинути тебе, котрий втратив владу і багатство, оголеного, втомленого і голодного в цьому безлюдному лісі? Знеможений, зголоднілий, згадуєш ти в дикому лісі про колишнє своє щастя, але я прожену твою втому, о великий царю! Знахарі вважають, що дружина для чоловіка — кращі ліки при будь-яких негодах: запевняю тебе — це істинно так!».

Нала відповів:

Авжеж, це так як ти сказала, тонкостанна Дамаянто. Для людини, що терпить лихо, немає ближче друга, немає більш цілющого зілля, ніж його дружина. Та в мене і у думках не було тебе покинути. Про що ж ти, о боязка, тривожишся? Не з тобою, бездоганно-прекрасна, — скоріше із собою розлучуся!

Дамаянті рекла:

Якщо ти, о великий царю, не маєш наміру зі мною розлучитися, для чого тоді вказав мені дорогу в країну відарбхів? Ясно мені, о царю, що кидати мене тобі не слід, але коли твій розум у сум'ятті, то ти, володарю землі, все-таки можеш зі мною розлучитися! Адже ти, о найповажніший з людей, так наполегливо повторював мені про мій шлях, що від цього розпач опанував мною, о богорівний! Якщо справді, о царю, вирішив ти про мене: «Нехай іде!» — погодься тільки, підемо краще разом у країну відарбхів! Тебе, о дарувальнику гордости, цар відарбхів прийме із пошаною. Приймаючи від нього почесті, о царю, ти щасливо заживеш у нашому будинку!

Так вістить розділ п'ятдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 59

Нала сказав:

Це так, царство батька твого — ніби моє власне, але я нізащо не піду туди, будучи в такому становищі! Колись туди я з'явився щасливим, несучи тобі радість. Чи ж можу прийти знедоленим, заподіюючи тобі страждання!

Бріхадашва продовжив:

Так, бажаючи заспокоїти красуню, прикриту лише половиною одягу, повторював Дамаянті цар Нала. Укутані удвох одним шматком тканини, спраглі й голодні, пішли вони світ за очі й набрели нарешті на якусь хатину. Переступивши її поріг, цар, Володар нішадхів, і відарбхійка негайно ж опустилася на землю. Обстрижений,[5] брудний, голий, вкритий пилом, втомлений, ліг Нала на голій землі поруч із Дамаянті. І шляхетна, прекрасна, віддана подвижництву Дамаянті, раптово відчувши всю повноту страждання, в ту ж мить заснула.

Дамаянті спала, але цар Нала, розум і серце якого пригноблені скорботою, не міг, о володарю народу, заснути безтурботно, як колись. Знову й знову переживав він свою злиденність під час лісових мандрів, втрату царства, розлуку із друзями. «Що буде зі мною, якщо я зроблю це? Що стане, коли не зроблю? Що зволіти: смерть чи життя вдалині від людей? Через мене вона, спонукувана коханням, приймає це страждання. Втративши ж мене, рано чи пізно повернеться до рідні. Від мене — немає сумніву — їй, незрівнянній, не бачити нічого, крім горя, а розлучившись зі мною — є надія, що знайде вона десь своє щастя».

Багато дум передумав володар людей, чимало перемінив рішень і нарешті затвердився на думці, що краще розлучитися з Дамаянті. Тут, зметикувавши, що сам він голий, а в Дамаянті є одяг, зважився цар відрізати половину її плаття. «Як же мені розірвати одяг, щоб не розбудити мою милу?» — так міркуючи, цар нішадхів почав походжати по хижі. І, ходячи з кута в куток хатини, о бгарато, знайшов Нала в одному з них чудовий меч без піхов. Відрізав ним цар, гроза недругів, половину одягу, одягнув її, і покинувши сплячу відарбхійку, втік, як божевільний геть.

Але незабаром, підкоряючись заклику серця, цар нішадхів знову повернувся до хижки, глянув на Дамаянті та заплакав. «Кохана моя, на яку колись ні Вітер, ні Адітья глянути не сміли, — ось вона нині спить на землі, у цій хатині, немов немає в неї захисника! Що ж із нею буде, коли пробудиться красуня з ясною посмішкою, лише шматком тканини вкрита, схожа на божевільну? Як одна, без мене, прекрасна, вірна обов'язку дружина, дочка Бгіми, буде блукати дрімучим лісом, повним всяких звірів і зміїв?».

Так багато разів ішов цар Нала і знову повертався до хатини. Калі тяг його геть, але любов приводила назад. Серце його тоді роздвоїлося начебто від горя. Немов гойдалка, метався він туди-сюди, то пріч, то назад до хатини. Але ось, скаламутивши його розум, захопив його Калі, й покинувши сплячу дружину, гірко плачучи, геть утік Нала. Доторком своїм омертвив його душу Калі. Блукали думки його, і нарешті він, нещасний, пішов, залишивши дружину серед пустельного лісу.

Так вістить розділ п'ятдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 60

Бріхадашва мовив:

Коли пішов Нала, відпочивши, пробудилася прекрасна Дамаянті, і стало їй лячно, о царю, серед безлюдного лісу. Не побачивши поруч мужа, впала вона у розпач і тугу. «О великий царю! — почала зі страху голосно закликати очільника нішадхів. — О великий царю, о захиснику, о володарю, за що мене вбиваєш? Горе мені, я загинула! Мені страшно у безлюдному лісі! Чи не ти, о великий царю, — знавець дхарми, завжди вірний даному слову? Як же міг ти, порушивши обіцянку, піти геть, мене сплячу покинути?! Як ти можеш піти, покинувши вірну, покірну дружину, адже то інший, а не я, доброчесна, зло тобі заподіяла! Чи ти, о володарю людей, не здатний дотриматися тої клятви, що ти колись дав мені в присутности Охоронців світу?

Досить тобі так жартувати зі мною, туре серед мужів, мені страшно, непереборний! З'явися переді мною, володарю! Бачу, бачу тебе, о царю! Ген стоїш ти, ховаючись за кущами! Але чому, о володарю нішадхів, ти мені нічого не відповідаєш? Який жорстокий ти, о Індро царів, раз мене, в такому горі та сльозах, не обіймеш ти, о царю, і не втішиш! Адже не про себе і не про кого іншого сумую я, лише за тобою, о царю: як ти один жити будеш? Як же ти у вечірніх сутінках, змучений втомою і голодом, спраглий, на коріннях дерев будеш ночувати, не бачачи мене поруч?».

Так, знуджена лютою скорботою і ніби палаюча журбою, із плачем, вона, нещасна, металася лісом. То падала знесиливши, то вставала юна діва, то непритомніла від страху, то починала голосити й плакати. Висушена лютою скорботою, вона часто тремтливо зітхала. Вірна подружньому обов'язку, відправляючись на пошуки Нали, голосила зі слізьми дочка Бгіми: «Нехай того, чиє прокляття викликало лихо на нещасного володаря нішадхів, осягне ще більше горе! Той лиходій, що так обійшовся з беззлобним Налою, нехай отримає за те гірше нещастя, нехай веде він життя без радости!»

Так голосячи, дружина великого духом царя, в лісі повному диких звірів, шукала чоловіка. Без кінця вигукуючи із плачем: «О царю! Ой леле!», як божевільна, металася дочка Бгіми туди-сюди по всьому лісові. Змучена згагою стогнала немов морська орлиця, журилася про своє нещастя, без угаву голосила. І ось, мчачись без дороги, підбігла дочка Бгіми до величезного хижого удава. Голодний, він негайно схопив її. Вона ж і в пащі удава, сумна, не так про себе горювала, як про володаря нішадхів. «О мій заступнику, осьде мене тут, у пустельному лісі, пожирає удав, немов і немає у мене захисника, — чому ти не поспішаєш до мене на допомогу? Що ж буде з тобою, о володарю нішадхів, коли, позбувшись від скверни, оговтавшись розумом і повернувши багатства, ти згадаєш знову про мене? А будеш стомлений, змучений, голодний — хто тоді, о володарю нішадхів, о тигре серед мужів, дарувальнику гордости, розвіє твою втому?».

Тим глухим лісом проходив випадково один мисливець. Почувши її плач, він поспішно до неї наблизився. Побачивши велеоку діву, схоплену змієм, він миттю стрімко підбіг і гострим мечем зніс тому голову. Потім мисливець розсік нерухомого змія на шматки. Звільнивши Дамаянті, обмивши її водою, заспокоївши, приготувавши їжу, почав мисливець розпитувати її, о бгарато: «Чия ти родом, о діво з очима юної лані? Як заблукала у цьому лісі? І як, красуне, тебе осягло таке велике лихо?». Дамаянті, о володарю народу, у відповідь на його розпити повідала йому про усе, що трапилося з нею, о бгарато! Дивлячись на неї, половиною одягу вкриту, з повними персами, широкими стегнами, з бездоганною і ніжною статурою, лицем подібну до повного місяця, з поглядом з-під вигнутих вій, солодкомовну, звіролов став одержимий Камою. Спочатку мирно, ніжними словами, почав був мисливець, змучений Камою, зваблювати її,[6] але усе зрозуміла красуня. Дамаянті, вірна чоловікові, тільки-но розпізнавши нечестивця, сповнилася затятої злості, вся немов запалала від гніву. Він же, жалюгідний, низький помислами лиходій, намірився був неприступну, пекучу мов язик полум'я діву, взяти силою. Тоді Дамаянті, змучена скорботою та втратою чоловіка і царства, бачачи, що час прийшов, коли переконання не подіяли, у гніві його прокляла: «Якщо вірно те, що я ні про кого не мислю, окрім володаря нішадхів, то хай упаде бездиханним жалюгідний цей звіролов!». І ледве вона вимовила це, мисливець звалився намертво додолу немов дерево спалене полум'ям.

Так вістить розділ шістдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 61

Бріхадашва мовив:

Вбивши звіролова, лотосоока рушила далі по жахливій, безлюдній хащі, сповненій дзенькотом безлічі цикад. В тому лісі водилися леви, тигри, вепри, ведмеді, олені, пантери й безліч усякого птаха, бували ходили там люди диких племен і розбійники. Там росли дерева шала, бамбук, рослина дхава, дерева ашваттха, тиндука, інгуда, кіншука, арджуна, арішта, сандалові дерева, шалмала, джамбу, амра, лодхра,

кхадира, шака, тростини, кашмарі, амалака, плакша, кадамба, удумбара, бадарі, більва, ньягродха, тала, пріятала, кхарджура, харітака та вібхітака.

Відкрилися погляду її різноманітні гори, багаті безліччю коштовних руд, гаї, сповнені співом птахів, чудової краси ущелини, ріки, озера, водойми, плеса й лотосові ставки, бурхливі потоки, дивовижні видом моря, а навколо гірські шпилі. Там жили всілякі звірі й птахи, безліч дивовижних пішачів, зміїв і ракшасів. І ще побачила там дочка володаря відарбхів стада та зграї: буйволів, вепрів, шакалів, ведмедів, мавп і змій. Наділена палкістю духу, славою, стійкістю і нечуваною красою, відарбхійка брела самотньо по тих місцях, розшукуючи Налу.

Ні тіні страху не закралося в серце дочки царя Бгіми, коли вона потрапила в той жахливий ліс. Лише журилася вона про нещастя чоловіка. Коли ж тривога за чоловіка позбавила дочку Відарбхи тілесних сил, вона, опустившись на камінь, о царю, в розпачі так запричитала:

Дамаянті причитала:

О міцнорукий, володарю народу нішадхів, чиї груди міцні мов груди лева, куди пішов ти, покинувши мене тут, в цьому безлюдному лісі, о царю? Як ти, о герою, що здійснив Ашвамедху й інші обряди із щедрою роздачею дарунків, міг бути, о тигре серед мужів, таким нечесним зі мною? Те, що ти, о чоловіче-тигре, обіцяв мені, о чудовий, ти зобов'язаний виконати, царю-туре, все як належить, о шляхетний! Згадайно, царю землі, як птахи небесні, гуси, при тобі про мене говорили, а мені про тебе розповіли! О кращий з людей, чотири Веди, в усій повноті засвоєні, з їх ангами та упангами, не дорожчі єдиної Істини! Тому, о згубнику недругів, ти зобов'язаний виконати істинно все, що колись, о хоробрий володарю людей, обіцяв переді мною!

О герою, в усьому довершений, хіба я тобі не бажана? Чому ж у цьому грізному лісі ти на заклик мій не відповідаєш? Якщо потягне мене голодний тигр, цар лісу, грізний, лютий, з вискаленою пащею, — чи не ти мене врятувати від нього зобов'язаний? Колись, о благий, говорив ти: «Ніхто мені за тебе не миліше!». Підтвердь же ділом, о царю мій прекрасний, слово колись тобою виречене! Бажаний — своїй жаданій, мені, о мій захиснику, улюбленій твоїй дружині, що плаче мов божевільна, володарю людей, — чому ти не відповідаєш?

Виснажена я, бліда, сумна, закаляна брудом, лише половиною одягу вкрита, одна тут ридаю, о володарю землі, немов і немає мені захисника. О велеокий, я самотня мов лань, що відбилася від стада. Ти ж, згубнику недругів, високоповажний, зневажаєш моїми слізьми! О великий царю, чому на заклик відданої своєї дружини, змученої самотністю тут, у величезному лісі, ти не відповідаєш? Чому я нині не бачу тебе, о найповажніший з людей, наділений родовитістю та доброзичливістю, який сяє досконалою красою тіла, тут, на цій горі, в цьому, такому похмурому, левами й тиграми населеному лісі?

Чи лежиш ти зараз, чи сидиш на місці чи в дорозі перебуваєш, о кращий з людей, цар нішадхів — ти причина мого суму? Кого мені, лихом пригнобленій, скорботою змученій, запитати: «Чи не бачив бува, чи не зустрів ти тут, у лісі, царя Налу?». Хто мені відповість: «Бачив я нині в лісі великого духом, дивовижного Налу, згубника ворожих полків!». Від кого я нині почую солодкі слова: «Ось він, кого шукаєш ти, лотосоокий цар Нала!».

Ген до мене йде великий цар лісу, тигр з міцними щелепами й чотирма іклами, запитаю його не відаючи страху: «О шановний, ти — цар звірів, хащі цієї володар, знай же, я Дамаянті, дочка царя відарбхів, дружина царя нішадхів, згубника недругів Нали! Безпомічна, самотня, скорботна, шукаю я свого чоловіка. Втіш мене, Індро звірів, якщо зустрічав ти тут Налу! Якщо ж, о володарю лісу, ти не можеш вказати мені, де Нала, то краще з'їж мене тоді, вродо звірів, і поклади кінець мукам нещасної!». Але, вислухавши серед лісу мої стогони, і цей цар звірів іде до ріки, поточної чистою водою до океану.

Ген величезна свята гора. Високо підносяться її незліченні, сяючі, багатобарвні, чаруючі погляд, стрімкі до неба шпилі. Вона багата різними рудами, прикрашена всілякими самоцвітами. Вона височіє над цим великим лісом, начебто його прапор! Живуть на ній безліч тигрів, левів, слонів, ведмедів, вепрів і ланей. Звідусіль сповнені схили її співом усіляких пернатих. Надають їй особливу принадність ці шпилі, буйні річковими птахами, а також гаї дерев кіншука, ашока, бакула, пуннага. Цю царицю гір і розпитаю я про володаря Налу.

«О велика, славна, милостива, чарівна погляду, краща з гір! Слава тобі, о притулку, опоро землі! Прийшла я до тебе з уклоном. Знай, що я — дочка царя, невістка царя і дружина царя. Звати ж мене Дамаянті. Мій батько — володар відарбхів на ім'я Бгіма, великий воїн-колісничний, охоронець землі, захисник чотирьох варн. Той найповажніший з царів із прекрасними, великими, розкосими очима, зробив багато жертовних обрядів Раджасуя і Ашвамедха, що супроводжувалися щедрими дарунками. Благочестивий він, праведний у вчинках, щирий у словах, далекий заздрощам, доброчесний, чистий, ґречний, знавець дхарми, в усьому удачливий. Відарбхам, як належить, дає він захист; цей володар узяв гору над безліччю ворогів. Знай же, велика, це я, його дочка, стою перед тобою!

В країні ж нішадхів, о велика горо, був у мене свекор. Той найповажніший з царів по праву одержав і носив із честю ім'я Вірасена.[7] Син же того царя, великий, істинно доблесний воїн, успадковуючи батькові своєму, править тепер цим царством. Ім'я того сумирника недругів — Нала, зветься він Велеславний. Він сповнений благочестя, знавець Вед, красномовний, споживач соми, запалювач жертовного вогню,[8] вершитель святих діянь. Як личить царю, приносить він жертви, робить дарунки, воює і карає винних. Знай

же, краща з гір, — це я, дружина його, з'явилася сюди! Нині лихо мене осягло, щастя пішло, немає зі мною чоловіка мого, немає захисника. Того кращого з людей, чоловіка свого я шукаю!

Сотні шпилів твоїх, о краща з гір, торкаються неба. З їхніх вершин, чи не бачила ти в грізному лісі цьому, царя мого Налу? Велеславний мій муж, правитель нішадхів, відважний, як Індра слонів, довгорукий, доблесний, гнівний, хоробрий, мудрий, рішучий, чесний — чи не зустрічався тобі мій Нала? Чому, о прекрасніший шпилю, самотній, ридаючій, бідній мені, не мовиш ти слова розради, нещасній своїй дочці?

О доблесний воїне, дхарми знавцю, вірний слову володарю царства, якщо ти є тут, в цьому лісі, з'явись переді мною, о царю! Коли вже я знову почую глибокий і ніжний, гучний ніби грім хмари, солодкий амрітою, звучний і гарний, святий наче Веди, голос великого духом царя, нішадхів володаря, розвіявши тугу мою, що покличе: «Де ти, о відарбхійко моя?!».

До кращої з гір звернувшись із такою мовою, Дамаянті, дочка царя Бгіми, рушила далі, тримаючи шлях на північ. Через три доби дороги побачила красуня незрівнянне пустельне обійстя, подібне до небесного гаю богів. Його прикрашали собою утриманням від їжі, приборканням почуттів, прихильністю смиренності й очищенням подвижники, подібні Васіштсі, Бхрігу та Атрі. Одні харчувалися водою, інші — повітрям, треті — листям дерев. Причетні великій долі, шукачі шляху, провідного на небеса, вони тріумфували над почуттями. І ось погляду її відкрився вигляд цього чудового ашраму, населеного святими подвижниками, що упокорили почуття, одягненими у вбрання з кори та оленячих шкур. Побачивши цей ашрам, у якому разом з подвижниками жили всілякі звірі й цілі зграї мавп, причетна високій долі, перлина серед жінок, кохана сина Вірасени, мудра Дамаянті, сяючи красою своїх брів, волосся, стегон, грудей, зубів, лиця, величної ходи й постави, вступила в його межі.

Вимовивши вітання, шанобливо схилилася вона перед великими старцями-подвижниками. «Добро тобі!» — вирекли хором пустельники. Віддавши їй, як належить, почесті, власники скарбу тапаса сказали: «Присядь і повідай нам, що повинні ми для тебе зробити?». Красуня їх запитала: «Чи процвітаєте ви, о шановні, непорочні, причетні великий долі, у подвижництві, у розведенні багать, у ваших обов'язках, і у слідуванні дхармі? Чи все добре із птахами і тваринами?». Вони ж їй, велеславній, відповідали: «В усьому в нас, мила, добробут. Розкажи нам, о бездоганно прекрасна, хто ти й що задумала зробити? Побачивши в наших краях незрівнянну красу й велич твою, ми вельми здивувалися. Утішся, забудь свої турботи! Скажи нам по правді, красуне, хто ти: велика богиня цього лісу, тої ріки або цієї гори, о спасенна?». І вона тим святим мудрецям сказала: «Ні, не богиня я ні цього лісу, ні цієї гори, не богиня ріки, о брахмани! Знайте, багаті тапасом, що я — людина по природі! Розповім про себе вам докладно. Ви ж усі слухайте.

Є в країні відарбхів охоронець землі на ім'я Бгіма, у надлишку наділений величчю. Знайте ж усі, що я — його дочка, о кращі з двічінароджених! А велеславний, мудрий, вчений володар народу, відважний, непереможний у битвах цар нішадхів на ім'я Нала доводиться мені чоловіком. Причетний великій долі, осяяний величчю, для племені нішадхів він захисник, богам — ревний шанувальник, і друг — усім двічінародженим. Правдоустий, мудрий, осяг він дхарму, вірний слову, згубник недругів, благочестивий, богів що шанує, руйнівник чужих міст, овіяний славою, нищитель ворогів, велеокий, з обличчям мов повний місяць, величчю рівний цареві богів, найповажніший з царів — сам Нала є моїм чоловіком! Він зробив найбільші з жертвоприносення, вивчив усі Веди та веданги, винищив у битві всіх недругів, він дорівнює блиском Сонцю й Місяцю!

Неварті, підлі, вправні в обмані люди викликали охоронця землі, цілком відданого дхармі й істині, на гру в кості, в якій програв він досвідченим шахраям своє царство з усіма багатствами. Знайте ж, що я — дружина того тура-царя, і звати мене Дамаянті. Чоловіка свого прагну я знову побачити! І ось, нещасна, блукаю я всюди горами й лісами, озерами й ріками, прекрасними ставками і хащами, розшукуючи великого духом, вправного у битві, майстерного у володінні зброєю дружинонька мого, Налу. Чи не заходив сюди, у ваш святий пустельний ліс, володар народу нішадхів, цар на ім'я Нала?

Ось навіщо, о брахмани, прийшла я в цей, такий похмурий, грізний, повний небезпек ліс, де водяться тигри та інші звірі. Якщо ще кілька днів я проживу, не побачивши царя Налу, то буду щаслива тоді позбутися цього тіла. Нащо мені життя, якщо цей тур серед мужів не зі мною? Чи зможу тепер я жити, змучена тугою за чоловіком?».

Так, самотня, голосила в лісі Дамаянті, дочка Бгіми. Тоді правдомовні подвижники їй сказали: «Щасливе чекає тебе майбуття, о мила красуне. Могутністю нашого тапасу ми прозріваємо: незабаром ти зустрінеш владцю нішадхів. Дочко Бгіми, ти побачиш найславетнішого з охоронців дхарми, що вражає недругів, володаря нішадхів Налу, за колишні свої тривоги! Щаслива, ти побачиш, як приборкувач недругів, твій високонароджений чоловік, цар Нала, позбувшись від усякої скверни, повернувши всі свої скарби, на страх ворогам і на радість друзям знову буде правити чудовим своїм містом!».

Сказавши цариці, улюбленій дружині Нали, дочці царя Бгіми, такі слова, негайно ж пустельники ті зникли разом з усім ашрамом і жертовними вогнями. Побачивши те велике диво, здивувалася бездоганно прекрасна Дамаянті, невістка царя Вірасени. «Чи не уві сні я бачила це? Що тут таке трапилося? Де всі ці подвижники, де їх ашрам? Де чудесна та ріка, що несла тут святі води, біля якої гніздилися всілякі птахи? Де ті милі погляду дерева в оздобленні квітів і плодів?».

Довго ще діва з ясною посмішкою, Дамаянті, дочка Бгіми, міркувала так. Була вона бліда й сумна, поглинена тугою за чоловіком. Потім побрела вона далі, в інші краї. І ось, очима, повними сліз, побачила

вона дерево ашока. Наблизившись до того найчудовішого квітучого древа, обтяженого бутонами квітів, яке чарувало погляд і дзвеніло пташиними голосами, запричитала вона голосом переривчастим від ридань:

«Горе мені, горе! Ось стоїть у лісовій хащі святе дерево, прикрашене незліченними гірляндами квітів, як цар драмідів.[9] Мила погляду ашоко, розвій мій сум! Чи не бачила ти царя, чия туга стишилася, чиє лихо минуло? Чи не бачила приборкувача недругів, царя нішадхів на ім'я Нала, мого коханого, милого дружини? Чи не заблукав у цей ліс той герой з юно-ніжною шкірою, половиною одного одягу вкритий, муками знуджений? Зроби, о древо ашоко, щоб я від туги зцілилася! Виправдай своє ім'я, ашоко (*«безжурне»*): розвій мій сум!».

І пригноблена скорботою, прекрасна дочка Бгіми, тричі обійшовши навколо ашоки, пішла в найглухіші нетрі. Блукаючи там у пошуках чоловіка, бачила дорогою дочка Бгіми безліч гарних дерев, птахів і звірів, чимало чудесних гір, печер і гірських схилів, струмків і рік, що заворожують погляд. Нарешті, вийшовши на велику дорогу, побачила Дамаянті, діва з ясною посмішкою, величезний караван з безліччю слонів, коней і візків. Караван переходив убрід через дивовижно-гарну річку із прохолодними й чистими водами, широку, порослу очеретами. Над рікою носилися крики курар, чакравак і краунчів, в ній плавали риби й черепахи, а крокодили тіснилися прикрашаючи її острівці й піщані ріні.

Ледь побачивши той великий караван, велеславна красуня, дружина Нали, кинулася до людей і незабаром вбігла в їхнє коло. Позаяк вона була вкрита лише половиною одягу, виснажена, бліда, закаляна брудом, а волосся її вкрив пил, вся у розпачі, то і вигляд мала божевільний. Тому, побачивши її, деякі люди зі страху втекли, інші застигли в здивуванні, одні голосно волали, інші над нею сміялися, треті почали її сварити. Але були й такі, о бгарато, що поставилися до неї співчутливо і почали її розпитувати:

«Хто ти, чия родом, о добра, що ти шукаєш у цьому лісі? Твоя поява тут настрашила нас. Чи людської ти природи? Скажи по-правді, чи не богиня ти тої гори, цього лісу, якої-небудь сторони світу — тоді, о добра, ми молимо тебе про захист! Якшині ти, чи ракшасі, чи земна красуня? Хто б не була ти, удачу пошли, охорони нас, о бездоганна! Нехай наш караван скоріше вийде звідси неушкодженим — зроби так, о добра, ми молимо тебе про захист!».

Так караванники з нею говорили. А дочка царя, Дамаянті, вражена бідою чоловіка, ватажкові того каравану, купцям і всім з ними так відповідала: «Знайте ж усі ви, діти, юнаки, старці й ватажки каравану, що я — істота земна. Мій батько — над людьми володар, чоловік і свекор — також царі. Одне в мене бажання — знову побачити мужа. Батько мій — цар відрабхів, чоловік же — володар нішадхів, нескоримий, причетний великій долі цар на ім'я Нала. Його шукаю я. Якщо відомий вам Нала, цар-тигр, згубник ворожих ратей, то скоріше вкажіть мені, де він, той цар, мій коханий!».

Хтось на ім'я Шучи, ватажок і хазяїн великого того каравану, відповідав бездоганно прекрасній: «Слухай, що я скажу тобі, мила діво! Я, о красуне з ясною посмішкою, тут старший, ватажок цього каравану. Ні, велеславна, я не зустрічав людину на ім'я Нала. В цих нетрях не буває людей; бачив я тут лише буйволів, тигрів, слонів, леопардів, ведмедів та інших звірів. Хай змилостивиться над нами Манібхадра (*божество, охоронець подорожан*), володар якшів!».

Тоді запитала вона купців і їхнього ватажка: «Звольте сказати мені, куди тримає шлях цей караван?».

Ватажок каравану сказав:

Дочко людська, жага прибутку спонукує наш караван поспішати в країну правдоустого Субаху, правителя Чеди.

Так вістить розділ шістдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 62

Бріхадашва вів далі:

Вислухавши відповідь ватажка, бездоганно-прекрасна діва, одержима бажанням знову побачити чоловіка, рушила в путь разом з караваном. Через багато днів шляху побачили купці серед безкрайнього дрімучого лісу велике, чудової краси озеро, запашне, немов квітка лотосу. На берегах його були відмінні пасовища, удосталь було палива для багать, навколо росло багато їстівних плодів і коріння, гніздилися незліченні зграї птахів. Побачивши це чаруюче погляд, затишне озеро із чистими водами, вирішили караванники зупинитися там, бо їхні в'ючні тварини були стомлені. Зі схвалення ватажка, вони вступили у чарівний гай на західному березі, і там величезний караван розташувався на нічліг.

І ось опівночі, коли втомлені караванники в тиші та спокої задрімали, з'явилося туди стадо слонів, що прямувало на водопій до гірської річки, вода якої замутнена мадою, що тече зі слонячих скронь. Величезний караван, що заночував біля лотосового озера, перепинив їм дорогу. Тоді слони стрімко ринулися топтати всіх сплячих на землі. Із криками жаху, обійняті смертельним страхом, караванники, сліпі зі сну, розбіглися по лісу і чагарникам, шукаючи порятунку. Одні гинули від бивнів, інші — від удару хобота, треті — під ступнями слонів. Гнані жахом, юрби піших караванників, змішавшись із безліччю корів, коней, ослів і верблюдів, мчалися геть, чавлячи в тисняві один одного. Видаючи страхітливі крики, падали вони додолу, повисали на деревах, але зривалися й летіли униз на виступи й западини земної поверхні. Так і був винищений весь той багатий караван.

З настанням нового дня, о володарю народу, вцілілі люди почали вибиратися з лісових заростей, оплакуючи друзів, батьків, синів і братів, що впали жертвами бійні. Заплакала і відарбхійка: «Чи я зробила

щось негідне, якщо цей людський потік, мною зустрінутий у безлюдному лісі, винищений тепер стадом слонів за нещасним моїм жеребом? Тепер ясно що довго ще призначено мені терпіти муки. Адже й старці, пам'ятається, повчали: «раніше смертної години не вмерти нікому!». І якщо мене, нещасну, не розтоптало зараз це стадо слонів, то тому лише, що не трапляється з людьми нічого, крім призначеного долею. У дитинстві моєму ні думкою, ні словом, ні справою не зробила я гріха, який міг би викликати на мене це лихо. Видно це наслідок сваямвари, на якій я заради Нали відкинула богів, котрі з'явилися мені, Охоронців світу: це їх чудесною могутністю розлучена я нині з чоловіком!».

Оплакавши це та інші свої нещастя, красуня, обійнята горем і скорботою, о царю-тигре, разом з уцілілими від побиття брахманами, які пізнали Веди, пішла далі. Довго вона йшла і нарешті, надвечір, досягла великого міста, де правив правдоустий Субаху, цар Чеди. Вкрита відрізаною половиною одягу, вступила вона в те прекрасне місто. Сумна, бліда, виснажена, немита, простоволоса, прямуючи немов божевільна, з'явилася вона перед жителями столиці. Бачачи її в столиці царя Чеди, діти околишніх селян, захоплені цікавістю, пішли туди слідом за нею. Оточена ними, наблизилася вона до царського палацу. Тут її серед юрби побачила, вийшовши на дах палацу, цариця-мати.

Наказавши юрбі розійтися, о царю, завела вона Дамаянті на прекрасний дах палацу і, здивована, почала її розпитувати: «Страждання, що випали тобі, не затьмарили чудової краси твоєї. Ти сяєш, немов блискавка серед хмар! Скажи мені, хто ти, чия будеш родом? Твій вигляд, навіть позбавлений дорогоцінного оздоблення, несе риси неземної краси. Подорожуючи одна, без супутників, ти однак не боїшся людей, богоподібна!».

На ці слова дочка Бгіми їй так відповідала: «Знай же, що я — земна жінка, віддана своєму чоловікові. Служниця я, але знатна за народженням, найманка, але живу де побажаю, харчуюся плодами і корінням, ночую самотня там, де мене застане вечір. Чоловік мій наділений незлічимими чеснотами і незмінно мені відданий. З тим відважним моїм чоловіком я мов тінь була нерозлучна. З волі долі опанувала ним невгамовна пристрасть до гри в кості; програвши, пішов він один блукати лісами, в одному лише одязі, від розпачу немов божевільний. Щоб розрадити його, пішла у ліс і я за відважним моїм чоловіком. Одного разу, коли він, змучений голодом, напівбожевільний, блукав лісом, сталося так, що довелося йому розлучитися і з цим єдиним одягом. Тепер голизна була його єдиним одягом. Йдучи за ним, байдужим, напівбожевільним, багато ночей провела я без сну. Але ось по багатьох днях, коли я десь задрімала, відрізав він половину мого одягу і пішов, покинувши мене, яка не заслужила такого ставлення! Його, коханого мого чоловіка, богоподібного, володаря мого життя і надбань, день і ніч у тузі розшукую я, але ніяк не зустріну!».

Так вона безупинно голосила, і очі її наповнилися слізьми. Тоді цариця-мати, сама не менш неї страждаючи, мовила нещасній дочці Бгіми: «Полюбилася ти мені, о добра! Залишайся жити в мене! Дружинонька ж твого, о мила, будуть шукати мої люди. Можливо, і сам він, блукаючи з місця на місце, сюди приб'ється, і ти, живучи тут, о добра, знову знайдеш чоловіка!».

На ці слова цариці-матері так відповідала Дамаянті: «При одній лише умові можу я оселитися в тебе, о матір героїв! Нехай не годують мене залишками їжі, не велять обмивати комусь ноги, нехай ніколи мені не доведеться розмовляти із чужими чоловіками. А якщо хто з них зажадає мене, то нехай він буде тобою покараний. Зустрічатися нехай я буду тільки з брахманами заради розшуків мого чоловіка. Якщо так все буде зроблено, я безперечно житиму в тебе. Якщо ж ні — то залишитися не дозволяє мені серце!».

Радісно відповідала їй цариця-мати: «Все це я виконаю. Яка ж бо блага така обітниця!». Давши цю обіцянку дочці Бгіми, о бгарато, володарю народу, звернулася вона потім до дочки своєї на ім'я Сунанда: «Прийми цю богоподібну красуню в число твоїх дівчат, о Сунандо! Хай буде вона тобі подругою у безтурботних веселощах!».

Так вістить розділ шістдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 63

Бріхадашва продовжив:

Цар же Нала, покинувши Дамаянті, о володарю народу, побачив через якийсь час у лісовій хащі полум'я великої пожежі. І донісся до нього із середини полум'я голос якоїсь істоти, який невпинно й голосно закликав: «Поспішай до мене, Нало! До мене, Велеславний!».

«Не бійся!» — крикнув у відповідь Нала і кинувся прямо у вогонь. Побачив він там царя нагів, що лежав, згорнувшись у кільце. Нага, не в силі вгамувати тремтіння, шанобливо склав долоні й звернувся до Нали: «Знай, о царю, охоронцю людей, я — нага Каркотака. Я обдурив безгрішного, багатого подвижницьким запалом брахмана-мудреця, і він, о володарю людей, розгнівавшись, піддав мене прокльону. Через те прокляття ні на крок мені не зрушити з місця. Ти повинен урятувати мене, шановний, я ж тобі вкажу шлях до щастя. Буду відтепер твоїм другом, адже мені немає рівних серед зміїв! Зараз я зроблюся для тебе легким, ти ж негайно бери і винось мене звідси!».

При цих словах Індра нагів зменшився до розмірів пальця. Нала підняв його і переніс у частину лісу, не обійняту пожежею. Вийшовши на відкрите місце, куди не проклало полум'я свого чорного сліду, хотів було він відпустити нага, але знову заговорив з ним Каркотака: «Пройди ще трохи вперед, о володарю нішадхів, і при цьому лічи свої ступи. Там, о великий царю, я подарую тобі найвище благо!». Почав Нала рахувати, і на десятому кроці вжалив його Каркотака, й негайно ж від цього укусу втратив Нала колишній свій вигляд!

Побачивши себе перетвореним, завмер у здивуванні Нала. Відразу погляду царя з'явився нага, що прийняв свою справжню подобу. Потім нага Каркотака сказав на розраду Налі: «Я змінив твій вигляд, щоб не могли упізнати тебе люди. А той, через кого, о Нало, тебе осягло велике нещастя, буде тепер у твоєму тілі страждати від моєї отрути. Всього його просякне отрута, і поки, о великий царю, він тебе не залишить, то буде, перебуваючи в тобі, терпіти муки. Того, хто тебе, безвинного, що не заслужив цього, скривдив, з гнівом буду постійно мучити, бо ти мене врятував, о володарю людей! Тепер, о тигре серед мужів, з милости моєї, не страшні тобі ні ікла звірів, ні підступи ворогів, ні гнів знавців брахмо, о царю! Тобі ж самому, о царю, отрута моя не завдасть мук. У битвах, о Індро царів, ти будеш вічно здобувати перемоги!

Прямо звідси, о царю, володарю нішадхів, прямуй негайно в дивовижне місто Айодхью, до двору Ритупарни. То великий знавець Вед і мистецтва гри в кості. Назвися йому Бахукою, візником. Той великий цар, народжений в роду Ікшваку, в обмін на знання про коней, дасть тобі таємне знання гри і стане твоїм другом. Коли ж ти одержиш знання гри, то повернеться до тебе удача. Істинно кажу тобі: повернеш своє царство, зустрінеш дружину і дітей. Віджени ж смутні думки! А захочеш, володарю людей, постати у своєму справжньому вигляді, тоді згадай лише про мене та одягни ось цей одяг. Тільки-но в нього вберешся, негайно приймеш свою колишню подобу!». Із цими словами вручив йому нага чарівну пару одягу. Напутивши в такий спосіб Налу і вручивши йому одяг, о царю-кауравo, цар нагів потім, не сходячи з місця, зник, начебто розчинився у повітрі.

Так вістить розділ шістдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 64

Бріхадашва мовив:

Коли нага зник, володар нішадхів Нала рушив у дорогу і на десятий день вступив у місто Ритупарни. Наблизившись до царя, сказав він: «Звати мене Бахука, майстер я правити кіньми, рівного мені в цьому мистецтві не знайти на всій землі. До мене можна звертатися у справах найважчих, які потребують особливих знань. Я знайомий, як ніхто інший, з мистецтвом приготування їжі. Які тільки є в цьому світі ремесла й усякі важкі справи — я все беруся виконати. Візьми ж мене на службу, о Ритупарно!».

Ритупарна відповів:

Благо тобі, Бахуко! Живи у мене, виконуй всі ці обов'язки! Особливо ж завжди охочий я був серцем до швидкої їзди. Постарайся ж, щоб стали швидкі мої коні! Беру тебе головним конюшим при платні в сотню шатаман.[10] Ось Варшнейя і Дживала, які в усьому будуть допомагати тобі, ти залишишся ними задоволений. Живи у мене, о Бахуко!

Бріхадашва сказав:

Після цієї бесіди з царем, Нала, почесно прийнятий, оселився в місті Ритупарни разом із Дживалою і Варшнейєю. Але, живучи там, не розлучався цар з думкою про відарбхійку. Щовечора повторював він ту саму шлоку: «Де ж, подвижнице, ти заночуєш, втомлена, голодом та спрагою зморена! Чи згадуєш ще мене, безумця? Чи ж про когось іншого тепер твоя турбота?».

Почувши раз вночі його слова, запитав у царя Дживала: «Хочу я почути, хто та, за якою ти завжди так тужиш, о Бахуко!». Відповідав йому цар Нала: «В одного дурня була дружина-скарб. Він же вкрай жорстокий був із нею. І ось, з якоїсь причини, той дурень із нею розлучився, а розлучившись, божевільний, пригноблений лихом, пустився в мандри. Згорьований, ні вдень, ні вночі не знав він відпочинку. Згадуючи про неї, щоночі співав усе ту саму шлоку. По всій землі він блукав і нарешті в одному місці знайшов пристановище. Але й понині все згадує про несправедливе своє нещастя. Дружина тої людини і в лиху годину його не залишила, пішла за ним у ліс. Тепер ним, негідним, покинута, навряд чи вона ще жива! Юна діва не знає дороги, незвична до таких злидарювань, голод і спрага її змагають. Навряд чи вона ще жива! О шановний, тим жалюгідним дурнем покинута вона у величезному, грізному лісі, де завжди нишпорять дикі звірі!».

Так згадував про Дамаянті той цар, володар нішадхів, поки жив він таємно, в палаці царя Ритупарни.

Так вістить розділ шістдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 65

Бріхадашва мовив:

Коли Нала, втративши царство, найнявся, як і дружина його, у служіння, зажадав Бгіма побачити його і послав двічінароджених на пошуки. Обдарувавши їх незліченним багатством, повелів їм Бгіма: «Шукайте Налу і дочку мою, Дамаянті! Тому з вас, хто виконає доручення, розшукає Налу і приведе їх обох до мене, дам я тисячу корів, подарую у володіння село, більше за місто! Якщо хто не зможе привести сюди Дамаянті або ж Налу, але тільки дізнається де вони, тому дам багатства в десять сотень корів!». Зраділи брахмани чуючи такі обіцянки, і розбрелися по всьому світу, по всіх містах і країнах, розшукуючи царя нішадхів і його дружину.

І ось, двічінароджений на ім'я Судева, розшукуючи у прекрасній столиці царства Чеди, зустрів там, у палаці царя, відарбхійку. Разом із Сунандою була присутня вона на церемонії оголошення цареві «щасливого дня».[11] Незрівнянна краса її ховалася від поглядів немов сонце за завісою диму. Але, дивлячись

на велеоку діву, хоч і змарнілу й рясно вкриту пилом, він, всі доводи перебравши, переконався: «Це дочка Бгіми!».

Судева мовив:

Красуня ця виглядає так само, як та, котру бачив я колись. Нині досяг я своєї мети: ось переді мною та, що викликає до себе загальну любов, немов сама богиня Шрі. Смаглява, з лицем, подібним до повного місяця, з гарно округлими грудьми, божественна діва сяйвом краси своєї опромінює весь простір у межах сторін світу, розганяючи морок. Очі її, схожі на пелюстки лотосу, прекрасні ніби очі Раті, дружини Манматхи. Немов світло повного місяця, врода її приємна всім істотам у всесвіті! Грою злої долі вирвано лотос цей з рідних відарбхійських вод, бруд і мул прилипли до його пелюсток! Сумна, обійнята тугою за мужем, вона подібна ночі повні, коли нічне світило поглинене Раху, або річці, що пересохла від спеки! Хвилюється душа її мов лотосовий ставок, стривожений хоботами слонів. Облетіли пелюстки квітів на тім ставку, в страхові мечуться птахи. Юна, довершено збудована, яка зросла у прикрашених самоцвітами оселях, вона зараз схожа на лотосове стебло тільки-но зірване і вже прив'ялене спекою. Наділена благами краси й величі, гідна багатого оздоблення, нині вона позбавлена прикрас і подібна до серпа молодого місяця у небесах окутаних темними хмарами.

В розлуці з рідними, позбавлена милих радостей кохання, сумно тягне вона своє існування, мріючи лише про зустріч із чоловіком. Заміжня жінка, навіть позбавлена прикрас, все одно має найціннішу прикрасу: чоловіка. Вона ж, втративши чоловіка, хоч і прекрасна, а не виявляє своєї краси в повному блиску. Не всякий міг би, як Нала, втративши таку подругу, як і раніше піклуватися про потреби тіла не знесиливши від розпачу. При одному погляді на цю діву із чорними локонами, з довгастими лотосоподібними очима, створену для щастя, але стражденну, в мене самого болить серце!

Коли ж нарешті наступить межа її бідам? Коли добра красуня з'єднається знову із чоловіком, немов Рохіні — з Місяцем? Знайшовши її знову, володар нішадхів буде такий же щасливий, як цар, що відбив у ворога назад викрадене царство. За віком, вихованням і шляхетністю походження рівні цар нішадхів і чорноока відарбхійка, вони один одному гідна пара! Дружина незрівнянного, могутнього і хороброго Нали нудиться чекаючи зустрічі зі своїм володарем. Слід мені принести їй розраду. Та, чиє лице сяє подібно повному місяцю, не знала колись горя, тепер же змучена лихами. Постараюся ж утішити її, занурену у свої думи!

Бріхадашва сказав:

Так, упізнавши її по всіляких рисах і прикметах, наблизившись, брахман Судева сказав дочці Бгіми: «О відарбхійко, я — Судева, улюблений друг твого брата, прибув сюди з волі царя Бгіми, щоб розшукати тебе. Батько твій, мати й брати, о царівно, цілком у гаразді, а діти твої, якім призначений довгий вік, живуть там у достатку. Але лишень усі рідні твої так про тебе тривожаться, що в них душа ледве тримається в тілі!».

Дамаянті, о Юдхіштхіро, негайно упізнавши Судеву, почала по черзі розпитувати його про всіх рідних та друзів. Зненацька побачивши перед собою гідного з двічінароджених, Судеву, улюбленця брата, гірко заплакала змучена журбою відарбхійка, о царю! Тим часом Сунанда, бачачи, як вона, усамітнившись, розмовляє із Судевою, як плаче скорботна, о бгарато, послала передати матері: «Служниця моя, зустрівши якогось брахмана, плаче гіркими слізьми. Зволь довідатися, що з нею таке?». І ось мати правителя Чеди із внутрішніх царських світлиць пішла туди, де усамітнилися юна діва із брахманом.

Наказавши Судеві наблизитися, спитала цариця-мати, о володарю народу: «Скажи мені, хто батько, хто чоловік цієї красуні? І як трапилося, що ясноока, розлучена з рідними та чоловіком? Чи не знаєш ти, о брахмане, що привело до нас цю добру діву? Ось про що хотіла б я дізнатися від тебе, про все, що можливо. Молю тебе, повідай мені всю правду про те, що сталося з богоподібною цією дівою!».

Почувши її прохання, о царю, Судева, кращий з двічінароджених, сів зручніше і розповів про усе, що трапилося з Дамаянті.

Так вістить розділ шістдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 66

Судева повів:

Править країною відарбхів благочестивий, грізною міццю наділений Бгіма. Ця прекрасна діва — дочка його, ім'ям Дамаянті. Є ще цар нішадхський, знаний як Нала, а також Велеславний, мудрий син Вірасени. Йому ця прекрасна діва доводиться жоною. Програвши братові в кості, той володар землі втратив царство і пішов разом з Дамаянті невідомо куди. Ось, у пошуках Дамаянті, розбрелися ми по всій землі, і в палаці сина твого відшукав я юну діву!

Не знайти земної діви, щоб зрівнялася з нею красою. Між брів у смаглявки є дивовижна лунина, подібна до червоного лотосу. Хоч і схована вона, однак її я розрізнив. Пилом вкрита вона, немов місяць — легкою хмариною. Нею позначив Творець чоло її, щоб вона служила знаком її величі. Тіло її вкрите пилом, і тому врода її не сяє в усьому своєму блиску мов місячний серп у похмурий день молодика. Але всеодно вона не пропала: навіть в зубожінні виразна, блищить, подібно золоту! По такій вроді, а також по цій родимці розпізнав я в цій юній діві царицю, як, відчуваючи жар, ми дізнаємося про приховане полум'я.

Бріхадашва продовжив:

Сунанда, о володарю народу, почувши, що сказав Судева, обмила родимку її від пилу, і коли пил було змито, то родимка засяяла на чолі Дамаянті немов нічне світило у безхмарному небі. Сунанда ж із царицею-матір'ю, побачивши ту родимку, розплакалися і якийсь час мовчки її обіймали. Нарешті цариця-мати повільно, зі слізьми проговорила: «Цей знак виказує в тобі дочку моєї сестри, о красуне! Обидві ми з матір'ю твоєю — дочки великого духом кшатрія, Судамана, володаря дашарнів. Вона вийшла за царя Бгіму, я ж — за Вірабаху. І я була присутня при твоєму народженні в країні дашарнів, у будинку мого батька. В мене, о красуне, ти можеш почувати себе, як у рідній домівці: всю мою владу, о Дамаянто, ти владна розділити зі мною!».

Дамаянті, о володарю народу, радісно привітала сестру своєї матері й звернулася до неї з такими словами: «Ще й не будучи упізнаною, я жила тут щасливо. Всі бажання мої виконувалися, ти мною невсипущо опікувалася. Але мені призначено, я знаю, мати ще більше щастя. О матінко, зволь відпустити мене з гостини на чужині! Адже там живуть, відіслані мною, малі мої діти. Як же їм, зажуреним, без мене та без батька! Коли твоя воля дати мені щось приємне, то скоріше звели дати мені візок, я хочу поїхати у Відарбху!».

На це сестра її матері з радістю відповіла: «Хай буде так!» — о царю! За згодою сина, відрядила вона їй сильну охорону, дала прекрасний одяг, їжу та напої, а потім на розкішному, котрий несли слуги, паланкіні, відправила додому, о кращий з бгаратів! І незабаром красуня прибула в країну відарбхів. Всі рідні, зрадівши, урочисто прийняли її. Побачивши матір, батька, дітей, всіх рідних і близьких цілком щасливими, велеславна, щаслива Дамаянті віддала шану богам і брахманам. Цар же, радіючи зустрічі з дочкою, обдарував Судеву тисячею корів, селом і незліченним багатством. Провівши ніч під батьківським дахом і відпочивши, звернулася красуня до матері своєї, о царю, з такими словами:

Так вістить розділ шістдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 67

Дамаянті сказала:

Істинно говорю тобі, матінко: якщо хочеш бачити мене живою, то зроби все, щоб доставити сюди Налу, найхоробрішого серед мужів!

Бріхадашва мовив:

Вельми засмутилася цариця при цих словах Дамаянті. Обливаючись слізьми, нічого не сказала вона у відповідь, о царю! Коли побачили жінки, в якому вона стані, то усі у світлиці заголосили жалібним плачем і голосними криками розпачу. Цариця ж, о великий царю, так звернулася до Бгіми: «Дамаянті, твоя дочка, плаче від туги за чоловіком. Вона сама, не соромлячись своїх почуттів, о царю, сказала мені про це. Відправ же своїх людей, щоб знайшли Велеславного!».

На настійну вимогу цариці, цар розіслав по всьому світі покірних його волі брахманів, наказавши їм: «Не жалійте сил, щоб розшукати Налу!». Виконуючи наказ володаря відарбхів, ті тури-брахмани з'явилися до Дамаянті зі словами: «Ми відправляємося в дорогу!». Дочка Бгіми так їм сказала: «В яку країну не прийдете, усюди, в гущавині народу, повторюйте такі слова: «Де ти, коханий, куди пішов, о гравцю, після того як покинув сплячу в лісі, віддану тобі подругу, відрізавши половину її одягу? Юна діва й нині однією половиною одягу вкрита. Важко страждаючи, вона чекає тебе там, де велено було тобою! Змилуйся, доблесний царю, над тією, хто, тужачи за тобою, невпинно ллє сльози. Відповідай на її заклик!».

А ще скажіть так: «Зволь зглянутися наді мною, бо час розлуки мов вітер, роздмухує пожежу туги, палячи ліс моєї душі! Чоловік завжди повинен берегти дружину, захищати її. Як же ти, такий відданий дхармі та ґречний, зміг зневажити обома цими обов'язками?! І ти, що завжди славився мудрістю, шляхетністю й жалем, став нині таким безсердечним! Напевно, то вплив моєї злої долі! Змилуйся наді мною, о туре серед людей, великий воїне! Чи не ти казав мені колись, що милосердя є вища дхарма?!».

Якщо у відповідь на ці слова хто-небудь заговорить із вами, то вивідайте все про цю людину, хто такий він і де живе. Яка б людина, почувши ваші слова, не відгукнулася, запам'ятовуйте слова її, найгідніші з двічінароджених, і негайно повідомляйте мені. Але щоб не упізнав він у вас виконавців волі Бгіми, ви повинні діяти обережно! Будь він багатий або бідний, чи лише шукає багатства — я мушу знати все про його наміри!».

Вислухавши її напуття, о царю, розійшлися брахмани по всьому світі на пошуки багатостраждального Нали. В різних містах і країнах, в селах, на вівчарських стійбищах, в ашрамах пустельників — усюди шукали двічінароджені Налу, о царю, але ніде він їм не зустрічався. І куди б, о володарю народу, не приходили ті брахмани, усюди голосно вимовляли вони слова, яким навчила їх Дамаянті.

Так вістить розділ шістдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 68

Бріхадашва сказав:

Чимало часу минуло, і ось один двічінароджений, на ім'я Парнада, повернувшись у столицю, сказав дочці Бгіми: «О Дамаянті, вдень і вночі розшукуючи володаря нішадхів, прибув я в місто Айодхью, де став перед сином Бхангасвари. При великому скупченні народу, слово в слово довів я твої слова, о красуне, до слуху причетного великій долі Ритупарни. Вислухавши їх, не один раз мною повторені, ні сам володар

людей Ритупарна, ні хтось з мужів його ради не сказав мені на це ні слова. Тільки коли відпустив мене цар, один з людей Ритупарни, ім'ям Бахука, наодинці заговорив зі мною. В того Індри людей, Бахука служить візником, він короткорукий і виродливий, але дивно вправний у швидкій їзді та приготуванні вишуканих страв. Часто зітхаючи, раз у раз проливаючи сльози, розпитав він мене про здоров'я, а потім повів таку мову:

«Високонароджені дружини, праведниці, потрапляючи в лихо, в силах самі себе оборонити, і за те незаперечно приготовані їм небеса. Якщо чоловіки їх і покинуть, вони на них не гніваються.

Дурень, що покинув її, сам був у біді, навіки втратив своє щастя, — не личить їй гніватися на нього! Коли він розшукував засоби до їжі, птахи викрали в нього одяг, хвилювання його змучили — не повинна смаглявка гніватися на нього! Чи добре, чи погано він з нею вчинив, але, бачачи чоловіка в такому лихові, позбавленого царства, який втратив усі надбання, не повинна смаглявка гніватися на нього!».

Почувши від нього таку мову, я поспішно прибув сюди. Ти ж сама будь суддею почутому й доведи, коли вважатимеш це потрібним, до відомості царя!».

При цих словах Парнади, о володарю народу, очі її наповнилися слізьми. Тайкома пішла Дамаянті до матері й так їй сказала: «О матінко, нехай нічого не дізнається про це Бгіма. Дозволь мені самій, у твоїй лише присутности дати доручення найгіднішому брахманові Судеві. Якщо ти хочеш зробити мені послугу, постарайся ж, щоб не дійшли до царя Бгіми чутки про мої наміри. Пам'ятаєш як швидко зумів Судева доставити мене до рідних! Нехай же негайно, у супроводі тієї ж удачи, поспішить він звідси, о матінко, в місто Айодхью, щоб привести до мене Налу!».

Потім, коли найповажніший з двічінароджених Парнада відпочив з дороги, прекрасна відарбхійка вшанувала його даруванням незліченних багатств. «Коли прийде сюди Нала, о брахмане, дам тобі ще більші багатства, бо ти, о найповажніший двічінароджений, як ніхто інший потрудився заради того, щоб скоріше зустрілася я з чоловіком!». Велемудрий Парнада у відповідь на це вшанував Дамаянті своїми щасливими благословеннями і відправився додому, задоволений виконаним обов'язком.

Потім сповнена суму й нудьги Дамаянті призвала іншого брахмана і в присутности матері сказала йому так, о Юдхіштхіро: «Прямуй,о Судево, у місто Айодхью і скажи тамтешньому цареві Ритупарні: «Шукає собі дочка Бгіми, Дамаянті, іншого чоловіка і тому влаштовує нову сваямвару. Звідусіль вже з'їхалися туди царі й царевичі. Час призначено: відбудеться це завтра на світанку. Коли хочеш удостоїти сваямвару своєю присутністю, то поспішай, згубнику недругів! Ледве зійде сонце, вибере вона другого чоловіка. Адже про відважного Налу ніхто не знає, живий він чи помер!». Тоді брахман Судева пішов до царя Ритупарни, о великий царю, і сказав йому все так, як вона веліла.

Так вістить розділ шістдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 69

Бріхадашва вів далі:

Почувши слова Судеви, володар людей Ритупарна ласкаво й поштиво звернувся до Бахуки: «Хотів би я за один день доїхати до країни відарбхів,[12] встигнути до сваямвари Дамаянті. Чи зможеш ти мене доправити, о Бахуко, знавцю коней?».

При цих словах царя, о Каунтейє, серце велемудрого Нали ледве не розірвалося від розпачу, і він подумав: «Можливо, горе затьмарило розум Дамаянті, раз вона зважилася на таке? Або це хитрий виверт, придуманий нею заради мене? Горе мені, жалюгідному, божевільному грішникові, якщо за нанесену мною образу, багата подвижницьким запалом відарбхійка має намір відомстити мені так жорстоко! Почуття жінок мінливі в цьому світі, а я ж так завинив перед нею! Либонь вона зважилася на це тому, що собою не володіє? Або мене розлюбила? Або, змучена тугою за мною, тонкостанна пішла на це із розпачу? Ні, цього бути не може: адже вона мати моїх дітей! Тільки там я довідаюся напевно, правда все це чи неправда. Виконаю ж волю Ритупарни, думаючи про власне благо!».

І, прийнявши таке рішення, сумний Бахука, склавши шанобливо руки, звернувся до володаря людей Ритупарни: «Даю тобі слово, о царю, володарю людей, що за один день, о тигре серед мужів, ти досягнеш столиці відарбхів!».

Потім за наказом царя, сина Бхангасвари, о царю, пішов Бахука на стайню вибирати коней. Ритупарна раз по раз квапив його. Нарешті підійшов Бахука до коней сухорлявих, але міцних і витривалих у дорозі. Жваві, сильні, гарної породи й доброї вдачі, без єдиної поганої ознаки, із широкими ніздрями та міцними щелепами, пещені, кожний з десятьма завитками,[13] швидкі мов вітер, були то в країні Синдху народжені коні.

Цар же, побачивши коней, сказав з жартівливою досадою: «Що ти таке задумав? Чи не хочеш вже обдурити нас? Як довезуть мене ці шкапи зі слабким диханням? Чи можна брати таких коней у далеку путь?».

Бахука відповів:

Я впевнений, о царю, ці коні тебе довезуть до Відарбхи, але якщо хочеш інших, укажи мені, я запряжу їх тобі.

Ритупарна мовив:

Ти настільки досвідчений, Бахуко, знаєш природу коней. Запрягай скоріше тих, котрих вважаєш придатними.

Бріхадашва сказав:

Четвірку цих породистих, жвавих, шляхетних коней і запріг майстерний Нала в колісницю Ритупарни. Коли цар поспішно зійшов на готову колісницю, на коліна припали були добрі коні. Але найповажніший, кращий з людей, цар Нала підбадьорив гарячих і сильних коней, о володарю народу, посадив на колісницю суту Варшнейю, підібрав віжки, щоб зрушити коней з місця, і помчав усе швидше й швидше.

Добрих коней поганяв Бахука за всіма правилами, і здавалося злетіли вони у повітря, так що у царя в колісниці дух захопило. Бачачи, що коні летять зі швидкістю вітру, мудрий правитель Айодхьї був у нестямі від захвату. А Варшнейя, слухаючи гуркіт колісниці, спостерігаючи, як править Нала кіньми, був занурений у роздуми про мистецтво візника Бахуки:

«Чи не сам це Маталі, візник Царя богів? Адже у відважному Бахуці зримі великі його ознаки! Або це Шаліхотра, знавець кінських властивостей і порід, втілився у настільки непривабливому людському вигляді? А може бути, це з'явився до нас сам цар Нала, володар народу, руйнівник ворожих твердинь? — так міркував Варшнейя. — Яку науку знає Нала — знає її і Бахука. Я примічаю, що в усьому рівні пізнання Бахуки й Нали. Та й за віком, здається мені, рівні вони з Налою! Якщо цей славний воїн — не Нала, то хто ще може бути настільки майстерним? Адже буває, що великі духом мужі таємно мандрують по цій землі силою визначення долі, розмаїто змінюючи вигляд, як пропонують шастри. Однак якщо і є в мене підозра, що це Нала, котрий змінив свій вигляд, то, думається мені, для твердого рішення недостатньо доказів. Роками вони рівні, але зовнішністю зовсім не схожі... Все ж думаю я, що Бахука — це Нала, бо він наділений тією самою мірою всіма можливими чеснотами!».

Так без кінця думав і міркував сам із собою візник Велеславного — Варшнейя, о великий царю! А цар Ритупарна, о Індро царів, разом з візником Варшнейєю також радів, споглядаючи мистецтво візника Бахуки. В небувалий захват привело його видовище сили, відваги, рішучости, старання Бахуки, мистецтва, з яким володів він віжками.

Так вістить розділ шістдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 70

Бріхадашва продовжив:

Немов птах у піднебессі, швидко проносився Нала повз ліси й гори, озера й ріки. Стоячі в колісниці, помітив раптом цар Бхангасвари, підкорювач ворожих твердинь, що вниз упало його корзно. Негайно ж, як тільки-но одяг упав, мудрий цар звернувся до Нали: «Я повинен підняти його. Притримай цих жвавих коней, велемудрий, поки Варшнейя не сходить за ним». Нала йому відповідав: «Далеко упустив ти своє корзно! Ми від'їхали на добру йоджану. Тобі його вже не повернути».

Ледве це вимовив Нала, як вони із царем Бхангасвари наблизилися, серед лісу, о царю, до всіяної плодами вібхитаки. Углядівши її, цар поспішно сказав Бахуці: «Ну, тепер — ти, візнику, дивися, який сильний я у мистецтві лічби. Нікому не дано знати всього, ніхто не всевіда: не може в одній людині вміститися довершене знання. Ген скільки плодів і листя на цьому дереві, а обсипалося їх на одну сотню більше,[14] та ще на один лист і на один плід, о Бахуко! Усього на цих двох гілках — п'ять коті листя, а полічи плоди на обох гілках і на всіх їх галуззях — буде їх дві тисячі й сто без п'яти».

Тут, зійшовши з колісниці, сказав цареві Бахука: «Те, чим ти похваляєшся, о царю, згубнику ворогів, не очевидне для мене. Але раз ти зумів дізнатися число плодів, о царю, то, виходить, воно пізнавано. Дозволь же, о великий царю, я при тобі порахую плоди на вібхитаці. Адже я не знаю, стільки їх насправді. Перерахую плоди її в тебе на очах, о володарю людей. Нехай тільки Варшнейя ненадовго притримає коней!».

«Не час зараз гаятися!» — сказав візникам цар. Але Бахука, захоплений тією важливою витівкою, відповів йому: «Почекай мене трохи. Якщо ж ти поспішаєш, о шановний, то шлях далі легкий, поїдь із візником Варшнейєю!». Тоді, щоб підлестити йому, так сказав Ритупарна, о нащадку Куру: «В усьому світі, о Бахуко, немає такого, як ти візника, і лише з твоєю допомогою, о знавцю коней, бажаю я досягти Відарбхи. Із благанням до тебе волаю: не зволь чинити мені перешкод! Я ж виконаю будь-яке твоє бажання, яке не назвеш, о Бахуко, дай мені тільки сьогодні застати у Відарбсі сонце!».

Відповідав йому Бахука: «Спершу полічу плоди на вібхитаці, потім поїду до Відарбхи! Ось моє слово, царю: виконай його!» «Лічи!» — мовив йому немов знехотя цар. Він же, поспішно зійшовши з колісниці, зрубав те дерево. Нарешті, вражений здивуванням, сказав він царю: «Нарахував плодів рівно стільки, скільки ти й назвав, о царю! Що за диво! Тепер я бачу твою силу! Почути хочу, о царю, що за наука відкрила тобі таке знання?».

Цар же, палаючи нетерпінням продовжити шлях, йому відповів: «Знай, я осяг таїнства гри в кості, тому і вправний у лічбі!». Тоді сказав йому Бахука: «Передай же мені це знання! А від мене, о туре серед мужів, прийми секрет поводження з кіньми!». Цар Ритупарна, оцінивши всю важливість справи і бажаючи пізнати науку поводження із конями, відповів: «Нехай так! Прийми від мене, як бажаєш, таємне знання гри. Відповідним же даром твоїм нехай буде твоє таємне знання коней, о Бахуко!». Сказавши так, Ритупарна передав Налі своє таємне знання.

Тут з тіла Нали, що отримав знання гри, вийшов Калі, з рота якого безупинно йшла пекуча отрута Каркотаки. І вийшло з Нали полум'я прокльону Кали, що мучило його довгий час, і цар став владний над своєю душею. А Калі, позбувшись дії отрути, прийняв свій колишній вигляд. У гніві хотів був Нала, володар нішадхів, піддати його прокльону. Але, шанобливо склавши долоні, тремтячи від страху, сказав йому Калі: «Вгамуй свою лють, о царю, я подарую тобі велику славу! Мати Індрасени, коли ти її залишив, колись уже прокляла мене у гніві, й тому жорстоко страждав я. Жив я в тобі, о Індро царів, переможений лютою бідою. Вдень і вночі палила мене отрута царя нагів. Відтепер же всім людям, які будуть ретельно розносити славу про тебе по світу, не загрожує від мене ніяка небезпека!».

Вислухавши його, цар Нала упокорив свій гнів, а переляканий Калі поспішно увійшов у вібхитаку. Поки ж розмовляв він із володарем нішадхів, ніхто інший його не бачив. Коли зник Калі, згубник ворожих героїв, цар, володар нішадхів, що зцілився від душевних мук, знову перерахував плоди, а потім, сповнений бурхливої радости, з палкістю надзвичайною, злетів, наділений духовним запалом, на колісницю й погнав жвавих коней. А про вібхитаку, що прихистила Калі, пішла з тих пір погана слава.[15] Сповнений радости, Нала все поганяв чудесних коней, які, немов птахи, раз по раз злітали в повітря. Велемудрий цар правив шляхом у країну відарбхів. Коли Нала поїхав, Калі, залишивши вібхитаку, пішов позаочі.

Так, о володарю землі, цар Нала зцілився від душевних мук і позбувся від влади Калі. Але колишнього вигляду свого, о царю, він тоді ще не прийняв.

Так вістить розділ сімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 71

Бріхадашва мовив:

І ось присмерком, повідали люди цареві Бгімі про прибуття у Відарбху істинно доблесного Ритупарни. З дозволу Бгіми, той цар в'їхав у місто Кундіну, оголосивши гуркотом колісниці всі десять головних і проміжних сторін світу.

Зачувши гуркіт тої колісниці, коні Нали, що жили у Бгіми, радісно захвилювалися, як колись, коли відчували наближення господаря. Почула й Дамаянті той гуркіт колісниці Нали, глибокий, немов гук хмари в мить згущення дощових хмар. Подумалося дочці Бгіми, що точно так само гриміла колісниця колись, коли сам Нала правив своїми кіньми. Те ж зачули і коні. Павичі на даху палацу, слони та коні в стайнях — усі слухали те, як гуркоче колісниця володаря землі. Павичі й слони, зачувши цей гуркіт колісниці, задерли голови і закричали, о царю, начебто чуючи наближення грози.

Дамаянті рекла:

По тому, як гуркіт цієї колісниці наповнив весь всесвіт, по тому, як радісно забилося моє серце, я знаю: це він, володар Нала! Якщо сьогодні ж я не побачу, як місяць ясного лицем, відважного Налу, осередку незліченних чеснот, то знаю: не жити мені на світі! Якщо сьогодні не буду спочивати в ніжних обіймах героя, знаю: не жити мені на світі! Якщо сьогодні до мене не прийде золотосяйний цар нішадхів, чий голос як гуркіт грому, знаю: не жити мені на світі! Якщо до мене не прийде той Індра царів, відважний мов лев, кому під силу потіснити розлютованого слона, знаю: не жити мені на світі! Не пам'ятаю щоб він колись збрехав, не пам'ятаю щоб наніс комусь образу або щоб він, великий духом, навіть серед порожньої бесіди зронив нерозумне слово. Могутній, відважний, терплячий, лагідний і ніжний, він панує над своїми почуттями. Навіть потай мені не зраджував, надійний, як євнух, мій Найшадха! Вдень і вночі віддаюся я спогадам про його чесноти. В розлуці з коханим туга розриває мені серце!

Бріхадашва сказав:

Так стенаючи немов божевільна, о бгарато, зійшла вона на дах величезного палацу в надії побачити Велеславного. І ось побачила вона, як в'їхала у внутрішній двір колісниця із володарем землі Ритупарною, Варшнейєю і Бахукою. Зійшовши з тієї диво-колісниці, Бахука з Варшнейєю відвели її на місце стоянки й розпрягли коней. А володар людей Ритупарна також зійшов із сидіння колісниці й наблизився, о великий царю, до грізного своєю міццю Бгіми.

Прийняв його Бгіма з найбільшими почестями, дивуючись лише, з якою метою він так раптово з'явився: адже Бгіма не знав нічого про той жіночий виверт. «В добру годину ти прибув! Чим можемо служити тобі?» — запитав у нього цар, о бгарато! Не здогадався володар людей, що той приїхав заради його дочки. Тут і сам мудрий, істинно доблесний цар Ритупарна примітив, що не видно при дворі Бгіми ні царів, ні царевичів, ні брахманів, не чутно розмов про сваямвару. Так про себе розсудивши, сказав тоді цар, володар Косали: «Я прибув, щоб висловити тобі свою повагу!». Подивувався тому цар Бгіма й про себе подумав: «Що ж його спонукало на такий шлях більш ніж у сто йоджан? Не міг він із цією лише метою прибути сюди, проминувши стільки селищ! Привід відвідування, зазначений ним, надто незначний. Тут щось не так!». Тоді цар, належно вшанувавши гостя, відправив його на спочинок, невпинно повторюючи: «Піди відпочинь, ти втомився з дороги!». І той володар землі, задоволений і бачачи задоволеним Бгіму, щасливий, улещений прийомом, у супроводі палацових слуг увійшов до відведених йому горниць.

Коли пішов цар Ритупарна разом з Варшнейєю, Бахука, зійшовши на колісницю, відвів її в особливе приміщення. Там він випріг коней згідно усім правилам, підбадьорював їх і пестив, а потім і сам присів відпочити на дно колісниці.

А Дамаянті, побачивши царя Бхангасвари, сина сути Варшнейю, а також цього Бахуку, ще дужче засмутилася. Почала міркувати відарбхійка: «Чиєї ж то колісниці гуркіт такий великий, немов їхав сам Нала? Адже володаря нішадхів я не бачу. Чи це, можливо, Варшнейя перейняв таємне знання Нали і тепер в нього колісниця гримить настільки ж звучно, як у Нали? А що якщо то Ритупарна в усьому подібний до царя Нали і гуркіт його колісницю приймають за колісницю Найшадхи?». Так подумавши, Дамаянті, о царю, володарю народу, відправила все ж дівчину-посланницю на розшуки царя нішадхів.

Так вістить розділ сімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 72

Дамаянті мовила:

Піди, о Кешині, дізнайся, хто такий цей візник, короткорукий і потворний, що сидить у колісниці! Підійди до нього, мила, будь ніжна і уважна, довідайся про здоров'я, а потім, бездоганно прекрасна, узнай у людини тієї всю правду. Підозрюю я, чи не цар це Нала. Тому веселиться душа моя, млосно завмирає серце. А до кінця бесіди, о стрункостанна, повтори при ньому ті слова Парнади й краще втям, о бездоганна, те, що він тобі на них відповість.

Бріхадашва вів далі:

Зібравшись із духом, посланниця підійшла й заговорила з Бахукою. А прекрасна Дамаянті спостерігала за ними з даху палацу.

Кешині мовила:

В добру годину ти прибув, туре серед мужів, Індро людей, вітаю тебе! Слухай, як слід, що говорить Дамаянті: «Чи давно ви рушили в дорогу? Що привело вас сюди?». Скажи мені, як належить, всю правду: адже сама відарбхійка хоче знати про це!

Бахука сказав:

Почув велеславний цар Косали про те, що завтра буде друга сваямвара Дамаянті. Довідавшись про це, о красуне, цар на швидких мов вітер, добірних конях, що проходять без відпочинку сотню йоджан, поспішив сюди. Я ж — його візник.

Кешині спитала:

А цей, що з вами третій, — чий родом, з яких країв? Та й сам ти чий будеш, як потрапив на таку службу?

Бахука відповів:

Ту людину, о мила діво, кличуть Варшнейя, у Велеславного був він візником. Коли ж утік звідти Нала, пішов він на службу до Бхангасвари. Щодо мене, то я — знавець коней, умію також смачно готувати. Ритупарна сам обрав мене візником своїм і кухарем.

Кешині спитала:

А чи не знає Варшнейя, куди зник цар Нала? Чи не повідав він якось тобі цього, о Бахуко?

Бахука відповів:

Доставивши сюди дітей негідного Нали, побрів Варшнейя світ заочі. Не знає він, де Найшадха. Та й ніхто інший, о велеславна, не знає, де зараз Нала. Адже цей володар землі по світу мандрує таємно, приховавши свій вигляд. Тільки сам Нала знає секрет і та, що за всіх йому ближче, могла б здогадатися. Іншим же ніколи не впізнати його по тим таємним його прикметам.

Кешині сказала:

Недавно приходив в Айодхью один брахман. Безперестану повторював він слова, що йдуть від імені якоїсь жінки: «Де ти, коханий, куди пішов, о гравцю, після того, як покинув сплячу мене в лісі, віддану твою дружину, відрізавши половину мого одягу? Половиною одягу вкрита, вдень і вночі змучена тугою чекає тебе твоя дружина там, де ти вказав їй. Змилуйся, доблесний царю, над тією, що через це нещастя невпинно ллє по тобі сльози: відповідай на її заклик!». Повідай же їй, велемудрий, ту повість, милу її серцю. Бажає почути те слово бездоганна відарбхійка! Те, що колись на це відповів ти тому брахманові, бажає знову почути з вуст твоїх діва Відарбхи!

Бріхадашва мовив:

Ледве почув Нала, що сказала йому Кешині, біль стиснув його серце, о нащадку Куру, очі наповнилися слізьми. З душею, обійнятою розпачем, згорьований, голосом перейнятим слізьми, повторив цар сказане колись:

«Високошляхетні дружини, праведниці, потрапляючи в лихо, в силах самі себе оборонити, і за те їм приготовлене небо. Якщо чоловіки їх покинуть, вони на них не гніваються. Ґречні дружини можуть прожити й самі, а від зла їм обладунками служить їхня чеснота. Коли він розшукував їжу, птахи викрали в нього одяг, хвилювання його змучили — не повинна смаглявка гніватися на нього! Чи добре, чи погано він з нею вчинив, але, побач чоловіка в такій біді, позбавленого царства, що втратив надбання, зломленого злою долею!».

Вимовивши ці слова, о бгарато, Нала раптом перейнявся таким розпачем, що не міг більше стримувати сльози і розридався. А Кешині, пішовши до Дамаянті, повідомила їй про те, як вони розмовляли і, як при цьому він не сховав хвилювання.

Так вістить розділ сімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 73

Бріхадашва продовжив:

Дамаянті, в тяжкій скорботі, вислухавши цю розповідь, усе вагалася, Нала це чи ні, і так звернулася до Кешині: «Піди, о Кешино, знову, влаштуй Бахуці випробування. Не вступаючи в бесіду, стій поруч і примічай усі його вчинки. Яку би справу він не почав, примічай, що є особливого в діях його, коли він буде виконувати роботу, о красуне! Щоб учинити затримку, не давай йому навіть вогню і воду не поспішай подати, о красуне, якщо він у тебе її попросить. Спостерігай за всім, що буде він тоді робити, а опісля мені про те розповіси. Якщо ж іще щось примітиш, повідом мене тоді й про це!».

Вислухавши Дамаянті, Кешині поспішно вийшла й повернулася лише після того, як дізналася всі звички того знавця коней. Повідала вона Дамаянті, розповідаючи послідовно, що відбувалося, про всі природні й дивні ознаки, які виявила вона в Бахуці.

Кешині вела:

Ніколи передніше, о Дамаянті, не доводилося мені бачити людини, чиї діяння настільки святі, або чути про що-небудь подібне! Підійшовши до дверей з низьким надвірком, ніколи не прихилить він голови. Навпаки, надвірок, немов помітивши його у мить наближення, сам вигинається нагору, так, щоб було зручно пройти. А вузька щілина для нього стає найширшим проходом! Не один раз цар надсилав туди вдосталь м'яса тварин на частування Ритупарні. Щоб все це м'ясо вимочити, приготували там казан. Раптом під його поглядом той казан сам наповнився водою! Обмивши м'ясо, прийнявся Бахука за справу: взявши жмут трави, кинув його під казан і лише позирав очима. Негайно ж зайнявся там Пожиратель жертв! Побачивши те превелике диво, подивувалася я й прийшла сюди.

А ще я бачила, красуне, як створив він інше велике диво: торкався вогню, і той не обпалював його! Вода ж, з волі його, сама виливалася і неслася швидким потоком! І ще одне бачила я превелике диво: взявши квіти, довго він м'яв їх руками, а вони, у руках його зім'яті, ставали знову свіжі й запашні! Побачивши ці його дива, поспішила я хутко сюди.

Бріхадашва вів далі:

Дамаянті, почувши про вчинки Велеславного, вирішила, що знайдено Налу, бо ці дії на нього вказують. Підозрюючи, що в подобі Бахуки прихований чоловік її Нала, вона знову, зі слізьми в голосі, ласкаво мовила Кешині: «Повертайся назад, о красуне, і ледве недоглядить Бахука те, то взявши м'яса, ним приготованого, неси його з кухні сюди!».

Пішла послужлива Кешині й, коли чимось зайнятий був Бахука, схопивши зовсім ще гарячий шматок м'яса, поспішила негайно назад і вручила його Дамаянті. Звикла та колись їсти м'ясо приготовлене Налою, а тому, покуштувавши, відразу визнала в кухарі Налу і, тяжкою скорботою знуджена, заридала. Опанувало нею велике сум'яття. Потім, прополоскавши рот, о бгарато, відіслала вона до Бахуки дітей-близнюків у супроводі Кешині.

Бахука — упізнавши юну Індрасену з братом, негайно кинувся до них, почав обіймати, посадив до себе на коліна. Зустріч із тими дітьми, прекрасними мов діти небожителів, завдала душі Бахуки такої тяжкої прикрости, що він ридма ридав. Так виявивши багаторазово своє душевне сум'яття, раптово відпустив дітей Найшадха і мовив Кешині: «О мила, на моїх дітей близнюки ці так схожі! Ось чому, на них дивлячись, проливаю я сльози! Але ти сюди часто приходиш, люди можуть запідозрити негідне. Адже ми гості в цій країні! Походжай же, мила, з миром!».

Так вістить розділ сімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 74

Бріхадашва мовив:

Кешині, бачачи, яке сум'яття виявив мудрий Велеславний, негайно ж пішла й повідала про все Дамаянті.

Тоді скорботна Дамаянті, схвильована надією побачити Налу, знову відіслала з дорученням Кешині, цього разу до своєї матері. «Підозрюючи в ньому Налу, піддали ми Бахуку багатьом випробуванням. Тепер тільки зовнішність його ще залишає місце сумнівам, але я бажаю сама довідатися всю правду. Дозволь же йому ввійти у палац, або зволь мене відпустити туди, матінко! Влаштуй мені це з відома батька або без — однаково!».

Вислухавши відарбхійку, розповіла цариця Бгімі про витівку дочки, і цар дав на те згоду. І ось, о туре-бгарато, заручившись бажанням матері й батька, повеліла вона ввести Налу в її світлиці. Побачивши Налу в такому вигляді, жагучою прикрістю перейнялася прекрасна Дамаянті. Одягнена в червоне вбрання, із заплетеним по-пустельному волоссям, вкрита пилом і брудом, сказала вона Бахуці, о великий царю: «Чи не зустрічав ти колись, Бахуко, якогось обізнаного в дхармі чоловіка, що пішов покинувши дружину свою сплячою в лісі? Хто ж іще, крім безгрішного Велеславного Нали, міг піти, покинувши в лісових нетрях безтямну від утоми, жадану свою дружину? Чим перед тим володарем землі могла я так провинитися, що він пішов, покинувши мене у хащі, тільки-но я задрімала? Як міг він розлучитися зі мною, яка любить його, цілком віддана та, яка народила йому дітей. Чи не я колись йому віддала перевагу, відкинувши самих богів?

Чи не він мене, заворожену словами гуся, взяв за руку біля вогню і заприсягся: «Буду тобі годувальником!».[16] Де тепер його обіцянки?»

У Дамаянті, поки вона так говорила, о приборкувачу недругів, рясно заструменіла з очей гірка, сумом породжена волога. Бачачи, як із чорних очей її, з почервонілими білками, бурхливо струменіють сльози, Нала, засмучений, сказав:

«Гублячи своє царство, чинив я не по власній волі. Це влаштував Калі, так само як і те, що я покинув тебе, трепетна діво! Але в той давній час, коли ти, о диво чесноти, блукала лісом, страждаючи, тужачи за мною, оголеному вигнанцю, прокляття твоє наздогнало Калі! Почало твоє прокляття мучити Калі, що жив у моєму тілі. Так, силою твого прокльону був він в мені безперестану палав немов сидячи усередині багаття! Здолав я його послідовністю своєю і тапасом. Нині, о мила, наступить кінець нашим стражданням! Залишивши мене, втік той лиходій! І ось я тут, з думкою тільки про тебе, о досконалотіла, — немає в мене іншої мети!

Однак, о боязка діво, чи бачено де таке, щоб заміжня жінка, забувши коханого, вірного чоловіка, раптом зважилася, подібно тобі, вибрати собі іншого? За наказом царя обходять всю землю посланці: «Буде дочка Бгіми вдруге вибирати собі чоловіка по серцю, по власній волі, такого, щоб був її гідний!». Адже, почувши про це, і примчався сюди Бхангасварі!». Вислухавши нарікання Нали, Дамаянті склала шанобливо руки, і вся тремтячи від страху, сказала:

Так вістить розділ сімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 75

Дамаянті сказала:

Даремно ти, шляхетний, запідозрив мене в грішних помислах. Чи не я, о володарю нішадхів, відкинувши богів, віддала тобі перевагу? Тільки щоб знайти тебе, були послані всюди брахмани й рознесли слова мої в піснях по усіх десяти напрямках! Потім же вчений брахман, знаний як Парнада, о царю, відшукав тебе в Косалі, біля Ритупарни! Коли ж на слова його ти дав таку доречну відповідь, о Найшадхо, прийшов мені на думку цей план, як примусити тебе повернутися. Адже крім тебе, о царю, володарю людей, жодна людина на землі не змогла б за добу пройти на конях сотню йоджан!

О володарю землі, обіймаючи стопи твої, я клянуся, що навіть у думках нічого лихого не зробила! Ось нишпорить білим світом всьому сущому очевидець, вічний блукач — Вітер. Хай позбавить він мене життя, якщо я грішна! І володар пекучих променів, що вічно ходить над світом, хай позбавить він мене життя, якщо я грішна! Місяць, що проникає в серця всіх істот, як очевидець, хай позбавить він мене життя, якщо я грішна! Нехай же ці три боги, які суть стовпи потрійного світу, усі по-правді нині розкажуть або нехай, відкинуть мене!

І у відповідь на її слова сповістив з піднебесся Вітер: «Істинно говорю тобі, Нало, ні в чому вона не согрішала! Скарб своєї чесноти, о царю, Дамаянті свято зберігала, ми ж цілих три роки були їй свідки і вартові. Лише заради тебе вона вдалася до незрівнянного цього виверту: адже ніхто, крім тебе, в цьому світі не пройде за добу сотню йоджан! Ось і разом ти з дочкою Бгіми, вона ж — із тобою. Геть жени підозри, володарю землі, — з'єднайся із дружиною!».

І лишень сказав це Ваю, як упав на землю дощ із квітів, боги гримнули в небесні литаври, повіяв ласкавий вітерець. Зрячи це превелике диво, цар Нала, сумирник недругів, зняв тоді з Дамаянті підозру, о бгарато! Тоді володар землі одягнув незапилене чарівне вбрання і звернувшись спогадом до царя нагів, повернув нарешті свій передніший вигляд.

Побачивши чоловіка у справжньому вигляді, бездоганно прекрасна дочка Бгіми обійняла Велеславного й ридма заридала. Цар же Нала, сяючи колишньою красою, обійняв дочку Бгіми з дітьми і, за звичаєм, одарив їх благословеннями. А ясночола, велеока діва, пригорнувши обличчя його до своїх грудей, тяжкими зітханнями давала вихід пригнобленню і горю. Красуня з ясною посмішкою, вкрита пилом мандрівок, довго вона так стояла, заливаючись слізьми й не випускаючи того чоловіка-тигра зі своїх обіймів.

А тим часом мати її, о царю, повідала з радощів про все, що відбулося між Налою і Дамаянті, дівою Відарбхи, Бгімі. І мовив великий цар: «Нехай Нала здійснить очищення, щасливо проведе ніч, а на світанку побачу я його та Дамаянті».

Щасливі, провели вони цю ніч разом, о царю, оповідаючи один одному про все, що пережили під час лісових поневірянь. На четвертий рік розлуки, знову зійшовшись із дружиною, отримав цар виконання всіх своїх бажань, і радості його не було меж. І Дамаянті, знайшовши мужа, начебто знову ожила, як оживає під струменями дощу засіяне молодою прорістю поле.

Ледве вона з'єдналася із чоловіком — пройшла утома, стихла тривога і переповнилося серце радістю. Дочка Бгіми, вгамувавши свої бажання, ще чарівніша стала. Так зростає чарівливість ночі, коли проллє, сходячи, холодне світло місяць.

Так вістить розділ сімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 76

Бріхадашва мовив:

Минула та ніч і на світанку цар Нала в багатому вбранні й оздобах, разом з Дамаянті, став перед володарем землі. Нала, як міг, постарався виявити тестеві повагу. Слідом за ним і прекрасна Дамаянті шанобливо привітала батька. У великій радості володар Бгіма прийняв його, як рідного сина, гідно вшанувавши обласкав Налу, а з ним і вірну чоловікові Дамаянті. Почесті ці, цар Нала прийняв, як належить. Сам же, за звичаєм, висловив царю свою готовність бути до його послуг.

Зраділи городяни довідавшись про прибуття Нали, і пішов по всьому місту превеликий шум радости. Місто прикрасилося — прапорцями, стягами й вінками. Головні вулиці його були розчищені, политі водою, посипані квітами. Кожний містянин прикрасив двері свої квітковою гірляндою. У святкове оздоблення одяглися і храми богів.

Дійшла й до слуху Ритупарни звістка про те, що Нала, який ховався у вигляді Бахуки, з'єднався з Дамаянті. Порадів тому володар людей. Цар Нала, призвавши його, просив у володаря пробачення. Той же, шанований за свій розум, просив і сам простити його, привівши тому вагомі причини. Володар землі, задоволений прийомом і в замилуванні від того, що відбулося, привітав царя нішадхів такими словами: «То сама доля з'єднала тебе із дружиною! О володарю нішадхів, чи не заподіяв я тобі якої образи, коли, о Найшадхо, під чужим виглядом жив ти в моєму будинку? Якщо з наміром чи без, погано з тобою поводився я — зволь тоді простити мені це!».

Нала відповів:

Ні, о царю, від тебе не бачив я і найдрібнішої образи, а якби й було так, то належало б мені не гніватися за те, а простити тебе. Колись, володарю людей, був ти мені другом, до того ж ми з тобою — рідня. Зволь же і надалі дарувати мені свою дружбу! Жив я в тебе у достатку, ні в чому мені не було відмови. Навряд чи й у власному будинку жилося б мені краще, ніж було завжди в твоєму, о царю! Твоє знання коней, о володарю землі, поки ще в мені перебуває. Якщо буде на те твоя воля, хотів би я вручити його тобі!

Бріхадашва мовив:

І, сказавши це, володар нішадхів передав Ритупарні своє таємне знання. Той же прийняв його за всіма, освяченими звичаєм правилами. Сприйнявши таємне знання коней, цар Бхангасвари найняв собі іншого візника та відбув у свою столицю. Та й сам цар Нала, о володарю народу, по від'їзді Ритупарни недовго залишався в місті Кундіні.

Так вістить розділ сімдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 77

Бріхадашва сказав:

Проживши там місяць, о Каунтейє, цар нішадхів розпрощався із Бгімою і в супроводі доволі незначного почту виїхав з міста, тримаючи шлях у країну нішадхів. Шістнадцять слонів, п'ятдесят вершників і шість сотень піших воїв ішли за єдиною сяючою його колісницею. Настільки швидко рухався велемудрий цар, що здавалося, коливається під ним земля. Палаючи гнівом, стрімко увірвався він у свою столицю.

І, прийшовши до Пушкари, мовив Нала, син Вірасени: «Зіграємо ще раз! Багато нажив я нового добра! Дамаянті й усе інше добуте мною багатство — ось моя ставка, твоя ж — царство, о Пушкаро! Треба почати гру знову! — така моя тверда думка. Благо тобі! Давай у тій же грі поставимо на кін наші життя. Якщо один з нас заволодіє маєтком іншого, багатство то буде чи царство, нехай дозволить грати суперникові на цю останню ставку, що відома як найцінніше надбання. Не бажаєш такої гри — вирішимо справу ратною грою! Нехай один з нас — ти або я, о царю! — знайде мир душі, узявши гору в колісничному двобої. Старці нас повчають: «Чи тим, чи іншим способом, але належить, у міру сил, прагнути до володіння своїм родовим царством». Ти мусиш, о Пушкаро, вибрати одне із двох: чи ризикнути нам ставкою у грі, чи напнути бойові луки?».

На ці слова царя нішадхів, упевнений у близькій перемозі, насмішкувато відповів володар землі Пушкара: «Це велінням долі, о Найшадхо, здобув ти добра на нову ставку! Це велінням долі позбувається від дурної карми Дамаянті! Це велінням долі ти, о царю, згубнику недругів, разом із дружиною своєю вижив для нової гри! Виграним цим багатством, оздоблю відарбхійку. Буде вона догоджати мені, як на небі — апсара Шакрі! Вічно про тебе я пам'ятав і все чекав тебе, о Найшадхо. Грати із чужими людьми мені було радости мало! Нині перемогою добувши бездоганно прекрасну Дамаянті, я досягну заповітної мети. Завжди вона жила в моєму серці!».

Слова ці розлютили Налу, і хотів він було марнослову цьому відітнути голову своїм мечем. Почервоніли очі його від гніву, але цар відповідав із посмішкою: «Досить балакати, давай зіграємо! Виграєш — наговоришся досхочу!».

І ось почали грати Пушкара з Налою. Але в першій же грі — благо тобі, царю! — програв Пушкара Налі, і скарбницю, повну скарбів, і життя — всі свої ставки! Цар, здобувши перемогу, з посмішкою мовив Пушкарі: «Умиротворене це царство, врятовано від злого бур'яну і тепер безроздільно моє! Ти ж, найогидніший царю, не посмієш і глянути на Дамаянті! З людьми своїми, безумцю, в рабство їй відданий будеш! Але й колись не сам ти вчинив, що я переможений був тобою. Вчинив те Калі, про що ти, дурню, і

не відав! І я за провину іншого тебе не закличу до відповіді. Дарую тобі життя: живи собі з миром! Упевнений будь у тому, о герою, що моя прихильність до тебе залишилася переднішою! І ніколи надалі я тебе не залишу своєю братньою любов'ю. Адже ти брат мені, о Пушкаро, так живи ж сто років!».

Так істинно доблесний Нала втішив брата й потім, багаторазово обійнявши, відіслав у його власне місто. Обласканий володарем нішадхів, Пушкара, склавши шанобливо долоні, вклонився Велеславному і мовив: «Ти зберіг мені, о царю, моє життя та мої володіння. Хай буде ж слава твоя вічна, живи щасливо десять тисяч років!».

Оточений турботами царя, Пушкара, о туре серед мужів, провів там місяць, а потім, у супроводі близьких, почту вірних слуг і великого війська, немов Адітья, сяючи красою, весело направився у своє місто.

Відпустивши Пушкару багатим і неушкодженим, славний цар, Володар нішадхів увійшов у своє пишно прикрашене місто, на радість усіх його жителів.

Так вістить розділ сімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 78

Бріхадашва мовив:

Після того, як у наповненій світлом і радістю столиці відбулося велике свято, послав цар за Дамаянті у Відарбху сильне військо. Неосяжно-великий духом, грізний своєю міццю, згубник ворожих героїв, Бгіма з належними почестями відправив дочку свою, Дамаянті, до чоловіка. Після прибуття відарбхійки з дітьми, цар Нала зажив у своєму, знову знайденому царстві так щасливо, як сам Цар богів у небесному гаю Нандана. Донеслася про нього слава до всіх царів Джамбудвіпи. Дотримуючись звичаю, зробив він багато різних жертовних обрядів з багатою роздачею дарунків. Недалеко вже той час, о Індро царів, коли й ти заживеш так щасливо зі своїми друзями!

В тому що спостигло Налу, руйнівника ворожих твердинь, і жони його таке горе, винна лише гра, о туре-бгарато! Наодинці зустрівся Нала з тією великою, тяжкою, злою бідою, і однак, о володарю землі, вийшов він переможцем! Ти ж тут, у великому лісі, міркуючи про одну лише дхарму, насолоджуєшся товариством Крішни та братів своїх, о Пандаво! Невідступно живуть при тобі причетні великій долі, що осягли Веди з ведангами брахмани. Про що ж, о царю, тобі засмучуватися!

Оповідь ця, як відомо, руйнує підступи Калі, а люди в становищі, подібному твоєму, о володарю народу, слухаючи її, можуть знайти розраду. Помізкуй про те, яке неміцне все нажите людьми, а тому — чи знайдеш, чи втратиш щось, не засмучуйся, будь бадьорий духом! Хто розповідає велику цю оповідь про подвиги Нали, а також той, хто постійно її слухає, ніколи не зустрінеться з лихом, і досягне всіх своїх цілей та знайде щастя! Той, хто слухає цю велику, стародавню, вічну оповідь, матиме синів і онуків, достаток худоби, перевагу над людьми. Назавжди приготовлені йому веселощі й здоров'я!

Ти живеш у постійному побоюванні: «Що, якщо знову кине мені виклик вправний гравець?». Але я можу усунути, о царю, підставу такого побоювання. В досконалости вивчив я таємну науку гри й готовий, по доброті своїй, повідомити її тобі. Сприйми ж її, істинно доблесний Каунтейє!

Вайшампаяна продовжив:

Зрадів цар і сказав Бріхадашві: «Хочу, о володарю, досконало пізнати таємну науку гри!». І великий духом подвижник передав Пандаві знання гри, а потім вийшов щоб здійснити омивання в ріці Ашваширас.

Після відходу Бріхадашви, зійшлися звідусіль — від священних гір, рік і тіртх — до твердого в обітницях царя, юрби брахманів. Від них і почув він, що мудрий Партха Савьясачин, харчуючись одним лише повітрям, віддається найсуворішому подвигу. «Найтяжчі подвижницькі діяння чинить Партха, — казали вони. — Такого жорстокого самокатування ще не бачив світ. Вірний обітниці, палаючи подвижницьким запалом, святий пустельник Партха, завойовник багатств, у повній самоті, подібний виглядом втіленому богові Дхармі!».

При звістці про те, що любий брат його Джайя подвижничає в лісових нетрях, о царю, засмутився Пандава Каунтейя. Шукаючи відради своєму змученому серцю, вів Юдхіштхіра у великому лісі бесіди із брахманами, досвідченими в різних галузях знань.

Так вістить розділ сімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 79

Джанамеджайя спитав:

Що ж робили пандави, о святий чоловіче, залишившись одні, без прабатька мого, Партхи Савьясачина, коли він пішов з Камьяки? Адже той великий лучник, переможець незліченних ратей, був, здається мені, опорою для них, немов Вішну — для Адітьїв! Як жили в лісі відважні мої предки, втративши товариство того, хто доблестю дорівнює самому Індрі, хто ніколи не відвернув обличчя на полі бою?

Вайшампаяна відповідав:

Сину мій, коли Пандава Савьясачин пішов з Камьяки, сум і туга опанували нащадками Куру. Серця їх не знали радости, і уподібнилися пандави розсипаним дорогоцінним намистам або птахам без крил. Та й сам той ліс, без невтомного в подвигах Арджуни, спорожнів немов гай Чайтраратха покинутий Куберою. Без того чоловіка-тигра, о Джанамеджайє, безрадісно протікали дні пандавів у Камьяці. Відважні, могутні

вої-колісничні, о найповажніший Бгарато, гострими стрілами вбивали для брахманів усіляких, придатних для жертви лісових тварин. Невпинно ті чоловіки-тигри, приборкувачі недругів, ходили й збирали всілякі дарунки лісу, а потім підносили їх брахманам.

Так безрадісно проводили в лісі час мужі-тури, тужачи, о царю, за Завойовником багатств. Згадуючи про блукаючого на чужині середнього і найгіднішого з братів пандавів, її чоловіка, панчалійка так говорила: «Хоч і дві руки в Арджуни, а не поступиться він Арджуні Багаторукому. Без нього, вроди пандавів, немилий мені цей ліс, і вся земля куди не гляну, здається пустелею. Без нього, Савьясачина, навіть вигляд цього лісу з його квітучими деревами, такого багатого дивами, мене не радує! Без нього, лотосоокого, прекрасного мов синя хмара, відважного, як розлютований слон, немилий мені ліс Камьяка! Не дають мені спокою, о царю, спогади про Савьясачина, про подібне гуркоту ашани звучання тятиви його лука!».

Почувши голосіння Драупаді, згубник ворожих героїв Бгімасена сказав їй, о великий царю: «Все виречене тобою, миле моєму розуму й тішить серце немов амріта, о тонкостанна діво! Довгі, однакової форми, м'язисті та округлі руки Арджуни, схожі на два залізних бруса. Звично їм тримати палицю, меч або іншу зброю. Їх перетинають шрами, залишені тятивою. Немов би вросли в них золоті браслети. Вони подібні до пари п'ятиголових змій. Пішов цей тигр серед мужів, і в нашому лісі не сходить більше сонце. Під охороною цього міцнорукого героя, куру і панчали не злякалися б навіть приготуватися до бою з раттю небожителів. Спираючись на силу рук великого духом героя, ми вважали ворогів своїх уже розбитими в битві, а усю землю — скореною нами. Без нього, відважного Пхалгуни, ніщо не радує мене тут, у Камьяці, а вся земля бачиться мені пустелею!».

Н а к у л а м о в и в :

Рушивши в похід на північ, син Васави, у супроводі удачи, узяв гору над сотнями могутніх вождів гандхарвів. Він одержав від них швидких ніби вітер коней, з породи «куріпок» і з породи «пістрявих», і з любов'ю подарував їх, о царю, своєму братові при великому жертвопринесенні Раджасуя. Без нього, грізного стрільця з луку, брата мого, породженого після Бгіми, подібного безсмертним богам, не бажаю я більше залишатися тут, у лісі Камьяці!

С а х а д е в а с к а з а в :

Великих бійців-колісничних здолав він на прі, цареві ж під час великого жертвопринесення Раджасуя привіз чимало багатства й дівчат-рабинь. Осяяний невимовною величчю, наодинці розгромив він у битві всіх ядавів і за бажанням Васудеви викрав Субхадру! Не знаходить спокою серце моє, о великий царю, поки бачу я тут, в нашому обійсті, пусте сидіння з трави куша, що належало колись Джишну! Я вважав би за краще, о сумирнику недругів, щоб ми переселилися кудись із цього лісу, бо під час відсутности відважного Арджуни і ліс цей нас не звеселяє!

Так вістить розділ сімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО НАЛА

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО НАЛА

[1] де тільки він не побажає — тобто даром запалювати в будь-якому місці вогонь за допомогою уявного наказу або проголошення особливої мантри. Нала надалі реалізує цю свою здатність. (вгору)

[2] Яма одарив його смаком до їжі й твердістю в дхармі — перший дарунок пов'язаний з міфологічною роллю Ями, як кухаря богів. Другий пояснюється його функцією охоронця справедливості й епітетом dharmarāja «Цар дхарми». (вгору)

[3] після того, як помочився — функції організму обставлені в індуїстів складною системою очисних ритуалів, у якій вимоги гігієни сполучаються з острахом магічного опоганення. Після оправлення потреби, пропонується, у числі інших дій, п'ятикратно обмити обидві ноги, потім обмити лице й кілька разів прополоскати рота. (вгору)

[4] обернувшись «биком серед корів» — «бик серед корів» — ймовірно, назва виграшної кості при одному зі способів гри. Порівн. нижче слова Пушкарі: «Зіграємо «биком»!». Відзначимо, що в символічній партії, що грається при царській присвяті, в ході якої цар «виграє» царство, kali є саме очком (або кісткою), що приносить виграш, і зветься akşarāja «цар костей» (порівн. назва виграшного кидка в ритуальній грі, що супроводжує обрання «короля» європейського карнавалу: basilicus «королівський». Не виключено, що «бик серед корів» тотожний kali (akşarāja). Древні правила гри були забуті індійцями вже в середні століття, тому Сомадева у своїй версії «Оповідь про Нала» робить «гарного білого бика» ставкою в грі між братами. (вгору)

[5] Обстрижений — Нала зняв із себе верхній одяг і всі прикраси, а також, напевно, зголив волосся на знак зречення від мирських благ. (вгору)

[6] мисливець…зваблювати її — Слово lubdhaka, крім значення «мисливець» має й інше: «пристрасна, похітлива людина». (вгору)

[7] Вірасена — Virasena «Доблесне воїнство» — ім'я- Бахувріхи зі значенням: «який має доблесне воїнство» або «рівний міццю доблесному воїнству». (вгору)

[8] споживач соми — епітет somapa, стосується в цьому випадку до царя Нали і може розглядатися як свідчення того, що ритуальне куштування соми, яке ведійськими текстами визнається винятковим привілеєм брахманів, в іншій обрядовій традиції, близької епосу, допускалося і для інших осіб, принаймні для царя — «замовника»; Запалювач жертовного вогню — кожне велике жертвопринесення починалося із церемонії запалювання вогню (agnyādheya), під час якого «замовник» ритуалу — цар разом із дружиною добували вогонь за допомогою тертя одна об одну спеціальних дерев'яних дощичок. (вгору)

[9] *Драмідів — широке культове та декоративно-символічне використання квітів здавна було характерне для дравідійських народів Індії («драміда» — варіант форми «дравіда» і одночасно форма суч. «таміл» — етноніма найбільшого із дравідомовних народів); лише поступово проникало воно в загально-індуїстський побут. Дравідійські царі Південної Індії мали, як свідчать джерела, звичай носити складені з різних квітів у різних комбінаціях, плетениці та вінки, котрі мали значення геральдичних емблем.* *(вгору)*

[10] *Шатаман — скорочення від šatamānāh — назва древньої, великої — вагою близько 50 г, срібної монети.* *(вгору)*

[11] *«щасливого дня» — «оголошення щасливого дня» (puṇyāhavacana), що складається з проголошення особливої мантри і в окроплені учасників ритуалу священною водою. Було елементом багатьох обрядів життєвого циклу й деяких храмових.* *(вгору)*

[12] *за один день доїхати до країни відарбхів — завдання доїхати за один день із Айодхьї в Кундинапуру (відстань між якими не менше тисячі кілометрів) представляється непосильною для всіх людей, які не мають надприродних здібностей Нали. Виконавши завдання, Нала-Бахука тим самим видасть себе, в чому і вкладений зміст затіяного Дамаянті випробування Бахуки.* *(вгору)*

[13] *з десятьма завитками — найбільш сприятливими знаками на тілі коня вважалися десять завитків шерсті, розташованих попарно на голові, грудях та інших частинах тіла.* *(вгору)*

[14] *на одну сотню більше — Ритупарна демонструє Налі мистецтво швидкого рахунку, що було важливим елементом мистецтва гри в кості, точніше, одного з її видів — гри вібхитака, називаної так тому що в ній за кості правили горішки вібхитаки — того самого дерева, під яким зупинилася колісниця Ритупарни. За правилами гри, гравець мусив був захопити в жменю одним з 24 відомих способів деяку кількість костей і кинути їх на поле, при цьому повідомляючи, скільки костей він викидає й скільки залишається в купі.* *(вгору)*

[15] *з тих пір погана слава — в індійському фольклорі вібхитака постійно характеризується приблизно так само, як у європейському — «древо Іуди» - осика.* *(вгору)*

[16] *взяв за руку біля вогню і заприсягся: «Буду тобі годувальником!» — центральний момент ведійського весільного обряду (в основних рисах збережений до нового часу) полягає в тому що наречений бере руку нареченої і триразово обводить її навколо вогню, який вважається свідком шлюбного акту. Формула bharişyāmi «буду годувати, підтримувати» передає суть слів, які вимовляє наречений в цей момент обряду.* *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ДО ТІРТХ

Розділ 80

Вайшампаяна вів далі:

Великі вої-колісничні, причетні великій долі пандави разом із Драупаді, як і раніше жили у лісі Камьяка, тужачи за Завойовником багатств. І з'явився до них там великий духом божественний мудрець Нарада, осяяний брахманською величчю, полум'яністю духу подібний вогню. Найповажніший серед Куру, славний Юдхіштхіра, що палав яскравою могутністю, сяючи в оточенні братів ніби у колі божеств Вершитель сотні жертвопринесень. Віддана Яджнясені невідступно, як велів їй обов'язок, була при партхах, немов Савітрі — при Ведах або променисте Сонце — при горі Меру.

Святий мудрець, володар Нарада, прийнявши почесті, о безгрішний, утішив сина Дхарми належними випадку словами. Сказав він великому духом царю справедливости, Юдхіштхірі: «Відповідай, найповажніший ревнителю дхарми, про що твоя турбота, що подарувати тобі?».

І тоді цар, син Дхарми, разом із братами поклонився, склав шанобливо руки і богоподібному Нараді мовив таке слово: «Якщо ти, о причетний великій долі, шанований усім всесвітом, мною задоволений, то я можу вважати, о виконавцю чудових обітниць, що моя мета, милістю твоєю, вже досягнута. І якщо ми із братами гідні такої честі, то зволь, о безгрішний, найгідніший подвижнику, розвіяти сумніви, що гніздяться в наших серцях. Який плід знаходить людина, котра обійде всю землю по колу прадакшини, щоб відвідати святі тіртхи? Зволь же у всій повноті викласти нам це, о брахмане!».

Нарада сказав:

Слухай уважно, о царю-бгарато: ось усе, що колись дізнався про це Бгішма при зустрічі з мудрецем Пуластьєю. Колись давно, кращий з охоронців дхарми Бгішма, виконуючи обітницю пітрья, подвижником жив на березі Бхагіратхи. О великий, багатий духовним запалом царю, те чарівне святе місце зветься Ворітьми Ґанги: з'являються туди божественні мудреці, боги і гандхарви. Осяяний несказанною величчю, наситив Бгішма узливаннями пращурів і богів. Роблячи освячені звичаєм обряди, догодив він святим мудрецям.

Одного разу до того великого подвижника, що шепотів заклинання, з'явився в чудесному вигляді Пуластья — найбільший з усіх святих мудреців. Побачивши наділеного суворим духом подвижництва, немов би палаючого полум'ям величі Пуластью, несказанно зрадів Бгішма і був охоплений безмежним здивуванням. Коли наблизився Пуластья, найповажніший охоронець дхарми, Бгішма, як личить, вшанував його освяченими звичаєм діями, о великий царю-бгарато! Пройшовши очищення, зосередивши увагу й поставивши на голову собі посудину з аргхьєю, сповістив він тому найгіднішому мудрецеві-брахману своє ім'я: «Благо тобі, виконавцю чудових обітниць! Я — Бгішма, твій слухняний слуга. Узрівши тебе, звільнився я тим самим від усіх моїх гріхів!». Сказавши це, найповажніший охоронець дхарми Бгішма замовк. Мовчки, зі складеними у вітанні руками стояв він перед Пуластьєю, о великий царю Юдхіштхіро! Подвижник, бачачи, що Бгішма, найповажніший з роду Куру, виснажений самоприборканням і вивченням Вед, залишився вельми ним задоволений.

П у л а с т ь я м о в и в :

Твоєю шанобливістю, правдивістю та смиренністю задоволений я, о причетний великій долі знавцю дхарми! За таке твоє благочестя, за те, що прив'язаний ти до предків, безгрішний, ти зробився милим мені, сину мій, і дано тобі побачити мене! Немає нічого, о Бгішмо, що укрилося б від мого погляду! Скажи, що мені для тебе зробити? Дам тобі все, про що ти попросиш, о безгрішний, найповажніший з роду Куру!

Б г і ш м а в і д п о в і в :

Раз ти, причетний великій долі, шанований усім всесвітом володар, залишився мною задоволений і дав мені побачити себе, я можу вважати, що вже досяг своєї мети! Якщо ти, о найповажніший ревнителю дхарми, вважаєш мене того гідним, тоді зволь розвіяти сумнів у моєму серці, про який я зараз тобі повідаю. Є в мене сумнів щодо необхідности відвідувати тіртх. Ось про що бажав би я почути. Опиши мені їх кожну окремо, володарю! Повідай мені, о безмірно могутній, що володіє скарбом тапаса, брахмане-мудрецю, який плід знаходить людина, яка обійшла землю по колу прадакшини?

П у л а с т ь я п о ч а в :

Що ж, я розповім тобі про мету, до якої прагнуть святі мудреці. Зосередивши свідомість, сину мій, слухай про те, що за плід знаходиться в тіртхах. Плід тіртх знаходить того, хто руками своїми, ногами, свідомістю, мудрістю, тапасом і славою, безроздільно володіє. Плід тіртх знаходить того, хто цурається корисливости, самоприборканий, задовольняється малим, пройшов очищення, відсторонився від себелюбности. Плід тіртх отримує той, хто не заплямований пороком, не метушливий, помірний у їжі, тріумфує над почуттями, врятований від усілякої скверни. Плід тіртх знаходить того, хто безгнівний, правдивий вдачею, твердий ув обітницях, хто в усіх істотах, о Індро царів, бачить собі подібних.

Святі мудреці встановили у Ведах належний порядок для здійснення жертвопринесень в цьому житті. Згідно з істиною визначили вони досить точно плід, принесений жертвами тут і по смерти. Але біднякові, о володарю землі, здійснювати такі жертвопринесення не під силу. Адже для жертвопринесення потрібна чимала кількість начиння і в достатку всіляких припасів. Робити їх можуть царі та інші люди, заможні, а не бідняки позбавлені засобів для придбання жертовного начиння, не самотні люди, які не мають родини і дружніх зв'язків. Втім, володарю людей, є такі обряди, виконання яких по силі й біднякам, плід же їх дорівнює благому плоду жертвопринесень. Слухай про них, о найповажніший серед воїв!

Ось велика таємниця святих мудреців, о найповажніший Бгарато: заслуга паломництва до тіртх навіть вища, ніж плід жертвопринесень! Воістину, лише той народжений бідняком, хто не відвідує тіртх, не поститься там три доби, не робить дарувань корів і золота.[1] І навіть той, хто робить агніштому та інші жертовні обряди з багатими дарунками, не знаходить все ж того плода, який досяжний шляхом паломництва до тіртх.

Нехай іде причетний великій долі прочанин до тіртхи Бога богів, що знаходиться у світі людей, але славна в усьому потрійному всесвіті й відома за назвою Пушкара.[2] В кожній із трьох молитовних годин,[3] о володарю землі, нащадку Куру, тисяча коті тіртх незримо перебувають у Пушкарі! Постійно перебувають там також, о володарю, адітьї, васу, рудри, садхьї із сонмами марутів, гандхарви та апсари. Тут, о великий царю, наділені чудовим даром Йоги — божества, дайтьї та брахмани-мудреці, віддаючись подвижництву, прилучилися до найбільшої святости.

Людина, обдарована розумом, яка хоча б подумки лине до Пушкари, разом очищається від усіх гріхів і чекають її почесті на вишньому небі. В тіртсі тій, о причетний великій долі, постійно перебуває, несказанно блаженствуючи, сам Прабатько, шанований і богами, і данавами. Це в Пушкарах, о причетний великій долі, боги разом з найголовнішими святими мудрецями, досягли досконалости, прилучилися до великої святости.

Хто, дбаючи про шанування богів і предків, здійснить там омивання, знаходить, кажуть мудреці, десятикратний плід Ашвамедхи. Хто, перебуваючи в гаю Пушкари, нагодує хоча б одного брахмана, тому за таке діяння, о Бгішмо, тут і по смерти приготовано блаженство! Нехай живе він сам лише зеленню, плодами і коріннями, але, безкорисливо і з належною повагою обдарувавши ними брахмана, знайде цей мудрий чоловік плід жертвопринесення коня. Усякий великий духом — брахман, кшатрій, вайшья або шудра, викупавшись у тій тіртсі, ввік уникне низького народження, о кращий з царів!

В того, хто, на відміну від інших, відвідає Пушкару в повню місяця карттіка, плід небувало зросте й надалі не змаліє, о туре-бгарато! Хто при сході й заході, склавши шанобливо руки, звертається спогадом до Пушкари, той таким чином ніби омивається в усіх тіртхах разом, і дістаються тій людині нетлінні світи в оселі Брахми, о бгарато! Який би гріх не вчинив чоловік або жінка від самого дня народження — до кінця знищується він ціною одного купання в Пушкарі! І як Згубник Мадгу є початком усіх богів, так Пушкара вважається джерелом усіх тіртх, о царю! Той, хто, дотримуючись чистоти і самоприборкання, проживе в Пушкарі дванадцять років, знайде плоди всіх жертовних обрядів і направиться до світу Брахми. Той, хто цілу сотню років буде творити Агніхотру, і той, хто проведе у Пушкарі одну лише повню карттіки, одержують обидва однаковий плід.

Нелегко добратися до Пушкари, нелегко подвижничати у Пушкарі, нелегко робити там дарунки, але жити там сутужніше за все. Нехай самоприборканий, стриманий у їжі прочанин, проведе там дванадцять ночей, а потім, обійшовши Пушкару по колу прадакшини, йде в Джамбумаргу.

Хто прийде в Джамбумаргу, куди з'являються божественні мудреці й пращури, знайде плід Ашвамедхи і потрапить до світу Вішну. Людина, яка проведе там п'ять ночей, лише на шосту знову споживаючи їжу, не

зустрінеться надалі зі злою долею і досягне здійснення вищої мети. Покинувши ж Джамбумаргу, нехай іде в ашрам Тандуліка — тоді уникне злої долі, буде прийнятий з пошаною в небесному світі.

Хто, дбаючи про шанування богів і предків, досягне озера Агастьї і попостує там три доби, тому, о царю, дістається плід Агніштоми. Прийшовши в шанований усім світом ашрам Канви,[4] куди сходить сама богиня Шрі, прочанин, що харчується зеленню або ж плодами, досягне стану, який знаходять лише обітницею цноти. Від початку світу існує той святий гай дхарми, о туре-бгарато! Варто тільки увійти в нього — і людина позбувається всіх гріхів! Самоприборканий, стриманий в їжі прочанин, віддавши там шану богам і предкам, знаходить плід жертви, який дарує виконання всіх бажань.

Потім, створивши прадакшину, нехай іде до місця, де впав із неба Яяті, і там отримає плід жертвопринесення коня. Потім самоприборканий, стриманий у їжі прочанин нехай прямує в Махакалу [5] і там, омившись у тіртсі Коті, знайде плід жертвопринесення коня. Далі нехай іде, о знавцю дхарми, до прославленого у трьох світах святого житла Чоловіка Уми, названого Бхадравата. І там, наблизившись до Володаря, він знайде плід дарування тисячі корів. Милістю Магадеви дарується йому стан ганапатья.

Потім, прийшовши до прославленої у трьох світах річки Нармади, наситивши там узливаннями богів і предків, одержить він плід Агніштоми. Вийшовши до Південного Синдху, прочанин, що упокорив почуття, і дотримується помірности, отримає плід Агніштоми й ступить на небесну колісницю.[6] Хто, самоприборканий, стриманий у їжі, досягне ріки Чарманваті, той знаходить за бажанням Рантидеви плід Агніштоми.

Далі нехай піде він до Арбуди, сина Хімавана.[7] Це там, о знавцю дхарми Юдхіштхіро, відкрилася колись в землі діра![8] Там же розташований прославлений у трьох світах ашрам Васіштхи. Хто проведе в ньому одну лише ніч, одержить плід дарування тисячі корів. Приборкавши почуття, дотримуючись помірности, прочанин, омившись у водах тіртхи Пінга, о тигре серед мужів, знаходить плід дарування сотні корів «капіла»!

Далі, о знавцю дхарми, нехай іде до прославленої у світі Прабхаси,[9] де невідлучно перебуває сам Пожиратель жертв, очільник небожителів Анала, що має Анілу своїм візником. Людина, що, дотримуючись чистоти, пануючи над свідомістю, омиється в тій чудовій тіртсі, знайде плід Агніштоми та Атіратри. Потім, досягши місця злиття Сарасваті з океаном, він знайде плід дарування тисячі корів, заслужить почесті у небесному світі й назавжди, з тих пір, буде випромінювати сяйво подібне полум'ю, о туре-бгарато! Провівши там три ночі й наситивши узливаннями богів і предків, засяє він подібно Сомі [10] і знайде плід Ашвамедхи.

Звідти, о кращий з бгаратів, варто йти до тіртхи Варадана, де колись Вішну одержав дарунок від Дурвасаса.[11] Людина, що викупалася у Варадані, о Юдхіштхіро, знайде плід дарування тисячі корів!

Звідти самоприборканий, помірний у їжі прочанин, нехай іде у Дваравату. Людина, що омилася в Піндараці,[12] знайде плід щедріший роздачі золота! В тіртсі тій, о причетний великій долі, і понині можна побачити печатки, мічені знаком лотоса — чи не диво це, о приборкувачу недругів! А можна побачити, о нащадку Куру, і лотоси зі знаком тризубця. Воістину, о туре-бгарато, відчутна там близькість Магадеви! Хто прийде до місця злиття Синдху з океаном, хто, пануючи над свідомістю, омиється в тіртсі Володаря вод, о бгарато, хто наситить там узливаннями богів, святих мудреців і пращурів, о туре-бгарато, той, засявши полум'яністю духу, знаходить світ Варуни! Мудреці кажуть, о Юдхіштхіро, що поклоніння богові Шанкукарнешварі [13] приносить десятикратний плід Ашвамедхи!

Зробивши коло прадакшини, о туре-бгарато, варто йти, о перший між гідних нащадків Куру, до прославленої у трьох світах тіртхи, що рятує від усіх гріхів і зветься Дримі. Сюди боги на чолі із Брахмою, приходять на поклоніння Магешварі. Якщо людина скупається тут і віддасть шану Рудрі, оточеному сонмами божеств, то знімуться з неї усі гріхи, вчинені від самого народження. Тут, о найповажніший з людей, всі боги співали хвалу Дримі. Хто скупається тут, о тигре серед мужів, отримає плід жертвопринесення коня. Це тут, о велемудрий царю, могутній володар Вішну, за давніх часів, зробив очищення після того як здолав і умертвив лютих недругів небожителів.

Потім, о знавцю дхарми, слід іти до прославленого Потоку Васу, бо той хто відвідає те місце, знаходить плід жертвопринесення коня. Та людина, о перший серед гідних нащадків Куру, яка, пануючи над своїм духом, в тому місці скупається, а також наситить узливаннями богів і предків, буде звеличений у світі Вішну. Є там, о туре-бгарато, ще одна свята тіртха Васу. Хто викупається в ній і вип'є з неї, до того васу матимуть повагу. Зветься ж ця тіртха, що позбавляє від усіх гріхів «Найвеличнішим з потоків». Хто в ній омиється, о кращий з людей, знайде плід щедрої роздачі золота.

Досягши Брахматунги, благочестива, що дотримується чистоти, далека від пристрастей і пануюча над свідомістю людина, знаходить світ Брахми. Є ще тіртха небесних дів Шакри, куди з'являються сіддхи. Людина, яка скупалася в ній, негайно ж знаходить світ Шакри. Є там і тіртха Ренуки, куди з'являються боги. Омившись у ній, знаходить брахман непорочну білизну місяця. Потім, прийшовши до П'ятиріччя, самоприборканий, помірний у їжі прочанин, знаходить плід п'яти жертвопринесень, які одне по одному оспівуються переказом.[14]

Звідти, о знавцю дхарми, найповажніший з бгаратів, варто йти до чудового житла Грізної богині. Людина, що скупалася там, у тіртсі «материнське Лоно», стає, о царю, сином Богині, з тілом, сяючим немов розжарений золотий браслет. І знаходить вона великий плід дарування ста тисяч корів.

Досягши прославленої у трьох світах Гірімунджи і вклонившись Прабатькові, вона знайде плід дарування тисячі корів. Звідти, о знавцю дхарми, нехай іде до найчудовішої тіртхи Вімала. У водах її, понині можна бачити золотих і сріблистих рибок![15] Хто викупається в ній, о найповажніший з людей, знаходить плід Ваджапеї, очистить дух свій од усякої скверни і отримає найвищу долю. Потім нехай іде до прославленої у трьох світах Малади. Хто у вечірніх сутінках, дотримуючись усіх приписів, омиється в ній і піднесе Семиязикому стільки рису вареного в маслі й молоці, скільки зможе, той, кажуть мудреці, зробить неминущим дарування Предкам, о Індро людей. Адже підношення рису Семиязикому, перевершує сотню Ашвамедх, тисячу жертвопринесень Раджасуя чи дарування ста тисяч корів.

Пішовши звідти, о Індро царів, варто йти потім у Вастрападу. Там наближається прочанин до Магадеви і знаходить тим самим плід Ашвамедхи. Прийшовши до гори Маніману, о царю, і, провівши там одну лише ніч, духовно зосереджений, дотримуючись помірности, прочанин знаходить плід Агніштоми. Потім, о Індро царів, нехай іде він до прославленої у світі Девиці.[16] Кажуть, о туре-бгарато, що саме там з'явилися на світ брахмани. У трьох світах прославлена Девика, як житло Власника тризубця. Людина, що викупалася в ній та віддала почесті Магешварі піднісши скільки зможе вареного рису, о туре-бгарато, одержує плід жертовного обряду, що приносить виконання всіх бажань. Є там і тіртха Рудри Камакхья,[17] куди навідуються божественні мудреці. Людина, що викупалася в ній, негайно ж досягає вищої мети, о бгарато! Хто, прийшовши до Яджани, Йаджани [18] та Брахмавалуки, омиється там і зробить приношення квітів, той ніколи не пізнає смертної туги! Завширшки — пів йоджани, в довжину — п'ять йоджан, ось яка, — кажуть, свята Девіка, відвідувана божественними мудрецями.

Звідти, о знавцю дхарми, треба послідовно йти до Диргхасатри. Тут, зв'язавши себе обітницями, боги на чолі з Брахмою, сіддхи й найбільші зі святих мудреців відправляють довгу сатру з багатою роздачею дарунків. Варто лише прийти в Диргхасатру, о Індро царів, приборкувачу недругів, — і отримує людина разом плід Раджасуї та Ашвамедхи. Потім самоприборканий, помірний в їжі прочанин повинен іти у Вінашану,[19] там Сарасваті, протікаючи незримо по грудях Меру, раптом з'являється погляду джерелами Чамаса, Шива й Нага.[20] Хто омиється в джерелі Чамаса отримує плід Агніштоми. Викупавшись у джерелі Шива, одержує людина плід дарування тисячі корів. Викупавшись у джерелі Нага, людина знаходить світ нагів.

Важкодоступна, о Індро царів, тіртха Шашаяна,[21] де озера залиті місячним світлом, де незмінно, з року в рік, лишень наступить день повні в місяці карттіка, прочани роблять омивання в Сарасваті, о великий царю, найповажніший Бгарато! Той, хто прийде і викупається тут, о тигре серед мужів, почне випромінювати сяйво, як сам — Зі знаком зайця. Він знайде також плід дарування тисячі корів, о туре— Бгарато!

Прийшовши в Кумаракоті, о нащадку Куру, самоприборканий, який дбає про вшанування богів і предків, прочанин, нехай там зробить омивання. Тим знайде він плід обряду Гавамайя і піднесе над погибеллю свій рід. Потім, о знавцю дхарми, нехай іде він, духовно зосереджений, у Рудракоті. Колись тут коті духовно зосереджених святих мудреців, о великий царю, сповнилися радости, сподіваючись споглядати Бога. «Я перший, я перший побачу Бикознаменного!» — з лементами поривалися святі мудреці вперед, о царю-бгарато! І тоді, о володарю землі, щоб запобігти спалаху гніву між тими, що виявили своє щире «Я» святими мудрецями, Володар Йоги, вдавшись до її чарів, створив коті рудр, що стали перед кожним святим мудрецем окремо, тож кожний з них думав: «Я раніше інших побачив!». Безмежна любов, виявлена тими, наділеними грізним духовним запалом святими мудрецями, приємна була Магадеві, й дав він їм, о царю, такий дарунок: «Відтепер і надалі, зростати вашій дхармі!». Та людина, о тигре серед мужів, яка, дотримуючись чистоти, омиється в Рудракоті, матиме плід Ашвамедхи і піднесе над погибеллю свій рід!

Звідти треба, о Індро царів, іти до сповненого святости, прославленого у світі місця злиття Сарасваті. Там творять поклоніння Джанардані. Боги на чолі з Брахмою, святі мудреці, сіддхи й чарани приходять сюди, о Індро царів, на чотирнадцятий день світлої половини місяця чайтра. Хто викупається тут, о тигре серед мужів, одержить плід щедрої роздачі золота, очищається дух його від усіх гріхів і йде він у світ Брахми. Тут, о володарю людей, святі мудреці довели до кінця свої сатри. Хто прийде до Сатравасани, отримає плід дарування тисячі корів!

Так вістить розділ вісімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 81

Пуластья мовив:

Звідти варто йти, о Індро царів, на прославлене Поле Куру. Всякій живій істоті варто лише прийти туди, позбувається вона гріхів. Навіть той, що лише повторює постійно: «Я піду на Поле Куру! Я буду жити на Полі Куру!»[22] — все одно позбувається гріхів! Там, біля берегів Сарасваті, на священному полі Брахми, куди з'являються боги на чолі з Брахмою, святі мудреці, о відважний Юдхіштхіро, сіддхи, чарани, гандхарви, апсари, якши та змії, слід прожити місяць, о бгарато, володарю землі! В того, хто лише спрямує з любов'ю думки свої до Поля Куру, знищаться всі гріхи й піде він у світ Брахми. Та людина, яка сповнена віри, прийде на Поле Куру, знайде, о нащадку Куру, разом плід Раджасуї та Ашвамедхи. Потім, о царю, той, хто шанобливо привітає могутнього якшу Мачакруку, вартового воріт, знайде плід дарування тисячі корів!

Далі варто йти, о знавцю дхарми, до найбільшого житла Вішну. Зветься воно Сатата, о Індро царів, і там постійно присутній Харі. Той, хто омиється там і віддасть шану Харі, творцеві потрійного всесвіту, отримає плід Ашвамедхи та піде до світу Вішну. Потім належить іти до знаменитої у потрійному світі тіртхи Паріплава. Там знаходить людина плід Агніштоми і Атіратри. Хто досягне тіртхи богині Прітхиви, знайде плід дарування тисячі корів. Потім, о володарю людей, прийшовши до Шалукіні та омившись в купілі Десяти Ашвамедх, одержує прочанин плід, що відповідає її назві. Хто відвідає найбільшу тіртху нагів Сарпадеві,[23] отримає плід Агніштоми та піде у світ нагів.

Потім, о знавцю дхарми, слід іти до вартового воріт Тарантуки, хто проведе там одну лише ніч, одержить плід дарування тисячі корів. Звідти прийшовши до П'ятиріччя, самоприборканий, помірний у їжі прочанин, омившись у тіртсі Коті, знаходить плід жертвопринесення коня. Красенем стане той, хто досягне тіртхи Ашвінів. Звідти нехай іде, о знавцю дхарми, до найчудовішої тіртхи Вараха, де колись, прийнявши подобу вепра, жив сам Вішну. Хто викупається в ній, о тигре серед мужів, отримає плід Агніштоми. Потім, о Індро царів, варто відвідати тіртху Соми, що на Джайянті. Людина, яка омиється в ній, знаходить плід Раджасуї. Той же, хто омиється в Екахансі,[24] одержує плід дарування тисячі корів.

Прочанин, що досяг Кріташаучи, о нащадку Куру, назавжди очищається й знаходить плід жертви Пундаріка. Ще є Мунджавата, тіртха премудрого Магадеви. Хто проведе в ній одну лише ніч, досягає стану ганапатья. Там же є, о великий царю, і прославлена у світі якшині. Хто до неї наблизиться, о Індро царів, знаходить святі світи. Те місце зветься брамою Поля Куру,[25] о туре-бгарато. Нехай духовно зосереджений прочанин обійде її по колу прадакшини. Омившись, вшанувавши богів і предків у тій тіртсі, що влаштована самим великим духом Рамою Джамадагньєю і святістю дорівнює Пушкарам, він досягне здійснення своєї мети і одержить плід Ашвамедхи, о царю! Нехай звідти, володарю людей, прочанин мандрує до ставків Рами. Тут, о Індро царів, Рама, після того як силою, доблестю та полум'яною міццю духу винищив кшатру, влаштував п'ять ставків. Чулисьмо, начебто наповнив він їх кров'ю кшатріїв, о тигре серед мужів! Так він наситив усіх своїх предків і прабатьків. Вони ж, задоволені, мовили йому, о володарю землі: «О Рамо, Рамо, причетний великій долі! Ми задоволені тобою, твоєю доблестю й такою любов'ю до предків, могутній Бхаргаво! Добро тобі, осяяний величчю! Вибирай дарунок, який побажаєш!».

На ці слова, о Індро царів, найкращий серед воїв — Рама, склавши шанобливо руки, відповідав предкам, що ширяли у повітрі: «Шановні, якщо ви задоволені мною, якщо робите мені таку честь, то я хотів би милістю вашою, о пращури, знову насолодитися подвижництвом! Обійнятий гнівом, винищив я рід кшатріїв. Хай очистить мене ваш духовний запал від цього гріха! Ставки ж мої, хай стануть тіртхами, нехай піде про них слава по всій землі!».

Почувши від Рами такі прекрасні слова, розчулені, сповнені радости предки сказали йому: «Буде знову зростати твій тапас, насамперед — завдяки любові твоїй до предків. Від того ж гріха, що винищив ти в пориві гніву рід кшатріїв, відтепер ти врятований. Адже вони отримали по діяннях своїх. Ставки ж твої неодмінно знайдуть чесноти тіртх! Тому, хто омиється в них і наситить узливаннями предків, дарують вони, задоволені, виконання заповітного бажання серця, яке важко отримати на цій землі, а також вічний небесний світ!».

Наділивши Раму цими дарунками, о царю, задоволені предки розпрощалися із Бхаргавою і, не сходячи з місця зникли. Ось які священні ставки Рами, великого духом Бхаргави. Той брахмачарин, вершитель чудових обітниць, о Індро царів, хто омиється у ставках Рами і віддасть тут почесті Рамі, знаходить плід щедрої роздачі золота.

Досягши Ваншамулаки, омившись у Ваншамулаці,[26] прочанин, о царю, нащадку Куру, підносить над погибеллю свій рід. Хто досягне тіртхи Каяшодхана [27] і омиється в тій тіртсі, о найповажніший з бгаратів, той, достеменно відомо, стає чистий тілом, а чистий тілом іде в найпрекрасніші, найвищі світи. Звідти, о Індро царів, варто йти до прославленої у потрійному світі тіртхи, де колись, всемогутній Вішну витяг з безодні всесвіт.[28] Досягши прославленої у потрійному світі тіртхи Локоддхара, омившись у тій найпрекраснішій з тіртх, прочанин підносить над безоднею власні посмертні світи А хто досягне тіртхи богині Шрі,[29] знайде невимовне щастя. Досягши тіртхи Капіла, омившись там, віддавши шану богам і предкам, духовно зосереджений брахмачарин знаходить плід дарування тисячі корів «капіла». Прийшовши в тіртху Сурьї, омившись там, ушанувавши богів і предків, владний над своєю свідомістю, цілком прихильний посту, прочанин знаходить плід Агніштоми і йде у світ Сурьї. Далі, послідовно, прибувши в Гавамбгавану,[30] прочанин, омившись в ній, отримує плід дарування тисячі корів.

Відвідавши там також Шанкхіні, о нащадку Куру, і омившись в тіртсі Богині, наділяється прочанин неймовірною красою. Звідти, о Індро царів, нехай іде до вартового воріт Арантуки. Людина, що викупалася в тіртсі біля Сарасваті, тої великої духом Індри якшів, знаходить плід Агніштоми, о царю! Звідти, о знавцю дхарми, володарю людей, варто йти до Брахмаварти. Людина, омившись в Брахмаварті, знаходить світ Брахми. Далі, о знавцю дхарми, варто йти до чудової Сутіртхаки,[31] де невідступно перебувають предки, вкупі з богами. І нехай там прочанин, дбаючи про шанування богів і пращурів, здійснить омивання. Він матиме плід Ашвамедхи та піде у світ пращурів.

Потім, о знавцю дхарми, прибувши почергово в Амбувашью, о найповажніший Бгарато, омившись там, у тіртхах Володаря скарбів, зціляється прочанин від усіх недуг і матиме почесті у світі Брахми. Є там ще «Материнська» тіртха, і хто омиється в ній, о царю-бгарато, в того прибуває потомство, і безмежним

щастям він насолоджується. Звідти нехай самоприборканий, стриманий в їжі прочанин іде в Шитавану. Є там чудесна тіртха, іншої такої не знайти, о великий царю! Хто побачить хоч одну данду (*близько 2 м*) її землі, той очиститься від гріхів, хто окропить там волосся своє, стає чистим, о бгарато!

Є там, о великий царю, тіртха, про яку кажуть, що усуває вона «собачу шерсть». Там, о тигре серед мужів, учені брахмани, що присвятили себе паломництву, перші серед двічінароджених, у тій тіртсі, «що виводить собачу шерсть», за допомогою регулюючих дихання вправ вивергають «собачу шерсть»,[32] о найповажніший Бгарато. Очистивши свій дух, о Індро царів, вони йдуть найвищим шляхом. І нехай, о володарю людей, прочанин, омившись в тій тіртсі, що дарує плід десяти Ашвамедх, піде і сам, о тигре серед мужів, тим найвищим шляхом!

Потім нехай іде він, о Індро царів, до прославленої у світі Мануши. Колись тут, о царю, чорні лані, переслідувані мисливцем, кинувшись у води озера, перетворились на людей![32] Чоловік, що здолав почуття, помірний, омившись у тій тіртсі, очистить свій дух від усякої скверни і буде зустрінутий з почестями на небесах. В одній кроші на схід від Мануши, о володарю землі, тече ріка, відома за назвою Апага, до якої з'являються сіддхи. Хто в тих місцях піднесе страву зі шьямаки богам і предкам, той пожне великий плід свого благочестя. Нагодувати там одного брахмана — однаково що в іншому місці нагодувати цілу коті. Омившись там, віддавши шану богам і предкам, та провівши одну ніч, одержить прочанин плід Агніштоми.

Звідти, о Індро царів, потрібно йти до найбільшого житла Брахми,[34] всьому світу вона відома ще за назвою «удумбара Брахми», о бгарато! Хто омиється там у водоймах Семи мудреців, о туре-куру, а також в «Загаті» великого духом Капіштхали, о Індро царів, та людина, що дотримується чистоти та панує над свідомістю, наблизившись до Брахми, очищає дух свій від усякої скверни і йде у світ Брахми. Хто досягне тієї важкодоступної «Загати» Капіштхали, той жаром подвижництва випалює в собі грішне і знаходить дар невидимости.

Потім, о Індро царів, нехай іде до прославленої у світі Сараки.[35] Хто на чотирнадцятий день темної половини місяця наблизиться тут до Бикознаменного, той знайде виконання всіх бажань і піде у небесний світ. Тридцять коті тіртх містяться у Сараці, о нащадку Куру. Коті Рудр — в колодязі її та ставках, о володарю землі! А ще є там тіртха Іласпада,[36] о найповажніший Бгарато! Хто омиється в ній, зробивши поклоніння богам і предкам, той матиме плід Ваджапеї і ніколи не зустрінеться зі злою долею, о бгарато! Людина, що омиється в Кімдані та Кімджапьї, знайде незмірно велику заслугу дарувань і молитов, о володарю землі, Бгарато! Людина, сповнена віри, тріумфуюча над почуттями, омившись у Калаші, знаходить плід жертвопринесення Агніштома. На схід від Сараки лежить тіртха великого духом Наради, відома за назвою Анаджанма, о перший серед гідних Куру! Людина, що викупалася тут, у цій тіртсі, о бгарато, розлучившись із життям, знаходить, милістю Наради, важкодоступні світи.

Хто прийде на десятий день світлої половини місяця до тіртхи Пундаріка,[37] той, омившись в ній, о царю, знайде плід жертвопринесення Пундаріка. Потім, треба йти до прославленої в трьох світах Тривіштапи, де тече свята ріка, що рятує від гріхів, Вайтарани. Омившись в ній і поклонившись Бикознаменному Власникові списа, людина очищає свій дух від усілякої скверни і йде найвищим шляхом.

Потім, о Індро царів, потрібно йти до чудового лісу Пхалаки.[38] В лісі Пхалаки, о царю, невідлучно перебувають боги, там творять вони найбільший аскетичний подвиг, що вже триває багато тисяч років. Людина, яка омиється в Дрішадваті [39] та наситить узливаннями богів, знаходить, о бгарато, плід Агніштоми і Атіратри. Людина, о найповажніший Бгарато, в тіртсі всіх богів, одержує, о Індро царів, плід дарування тисячі корів. Людина, що викупалася в Панікхаті та наситила богів узливаннями, знаходить плід Раджасуї і йде у світ святих мудреців.

Звідти, о Індро царів, належить іти до чудової тіртхи Мишрака. Чулисьмо, о Індро царів, царю-тигре, що колись великий духом Вьяса, для блага двічінароджених, змішав у тім місці води всіх тіртх. Тож, якщо хтось омиється в Мишраці, то він омиється відразу в усіх тіртхах. Потім самоприборканий, помірний в їжі прочанин, повинен іти в ліс Вьяси. Людина, омившись в Маноджаві, знаходить плід дарування тисячі корів. Якщо людина, що володіє собою і дотримується чистоти, прийде до Мадхуваті, тіртхи Богині, зробить там омивання, вклониться богам і предкам, то милістю Богині матиме він плід дарування тисячі корів. Людина, помірна в їжі, що здійснить омивання в місці злиття Каушики й Дрішадваті,[40] очиститься від усіх гріхів, о бгарато! А ще там є тіртха, названа Вьясастхалі, де мудрий Вьяса, змучений журбою за сином, вирішив розлучитися з життям, але боги тоді знову додали йому сили. Хто прийде на те «місце Вьяси», о Індро царів, знайде плід дарування тисячі корів! Хто, прийшовши до колодязя Кімдатта, зробить там дарування однієї прастхи (*до 1 кг*) сезамових зерен, той, о нащадку Куру, досягне здійснення вищої мети і позбудеться від усіх обов'язків.

Вельми важко дістатися до двох тіртх: Ахан і Судіна. Хто омиється в них, о тигре серед мужів, попадає у світ Сурьї. Потім варто йти до прославленої у трьох світах Мрігадхуми. Викупавшись там у ставку Ґанги, а також ушанувавши Власника списа Магадеву, отримує людина плід Ашвамедхи. Хто омиється в тіртсі Богів, той отримає плід дарування тисячі корів. Потім потрібно йти до прославленої у трьох світах Ваманаки. Хто омиється там у тіртсі Вішнупада та віддасть шану Вамані, той очистить свій дух від усякої скверни і знайде для себе світ Вішну. Людина, омившись у тіртсі Кулампуна, змиє всі гріхи свого роду. Прийшовши до ставка Павани, до чудової тіртхи Марутів, викупавшись там, о муже-тигре, він вартий буде почестей у світі Ваю.

Хто зробить омивання в ставку безсмертних, серед безсмертних, о володарю людей, той волею безсмертних вшанований буде в небесному світі. Хто ж, о перший серед кращих людей, з дотриманням належних правил, омиється в Шалішурпі, тіртсі Шаліхотри, той, о Індро царів, знайде плід дарування тисячі корів.

Є на Сарасваті тіртха Шрікунджа, о найповажніший Бгарато. Людина, що омиється там, о царю, знаходить плід Агніштоми. Потім, потрібно прийти до Наймишакунджи, о нащадку Куру. Колись, святі мудреці з лісу Найміша, що володіють скарбом тапаса, здійснюючи паломництво до тіртх, прийшли на поле Куру, о Індро царів! А позаяк вигляд цього місця був погляду святих мудреців вельми приємний, вони і заснували на Сарасваті тіртху Кунджа, о найповажніший Бгарато! Людина, що викупалася в цій Кунджі, отримає плід дарування тисячі корів, а людина, що викупалася в тіртсі Канья, знаходить плід Агніштоми.

Далі потрібно йти, о тигре серед мужів, до найвищого житла Брахми. Викупавшись там, людина низької варни наділяється брахманською гідністю, брахман же, очистивши свій дух, прямує вищим шляхом. Звідти, о найповажніший з людей, треба йти до чудової тіртхи Соми. Людина, що викупалася там, знаходить світ Соми.

Потім слід іти, о володарю людей, до тіртхи Саптасарасвата, де досяг досконалости прославлений у світі великий ріши Манканака.[41] Чулисьмо, що колись Манканака стеблом трави куша порізав собі руку і з рани його потік сік,[42] о царю! Побачив ріши-брахман, великий подвижник, що з нього тече сік, і очі його розширилися від подиву. Сповнившись радости, пустився він у танок. А коли він затанцював, о герою, все рухоме і нерухоме у світі пустилося в танок разом із ним, заворожене його духовним запалом. Тоді боги на чолі з Брахмою, о царю, володарю людей, а також святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, повідали про того мудреця Магадеві: «Зволь зробити так, о Боже, щоб він припинив свій танок!». Бажаючи допомогти небожителям, прийшов Бог до того мудреця, що танцював, з душею сповненою захоплення, і сказав йому: «О великий святий, знавцю дхарми, чому це ти танцюєш, шановний? З якої це причини, подвижнику, тобі нині так весело стало?».

Святий мудрець відповів:

О Боже, чи ти не бачиш, що з руки моєї тече сік? Варто мені було побачити це, як я невимовно захопився і затанцював.

Пуластья вів далі:

І сказав з посмішкою Бог тому пустельникові, якому хвилювання потьмарило розум: «Для мене це не диво, о брахмане. Поглянь-но краще сюди!». Із цими словами премудрий Магадева, о Індро царів, безгрішний, кращий між людей, дряпнув себе нігтем по великому пальцеві, з порізу ж, о царю, посипався попіл, білизною подібний снігу. Побачивши те, засоромився пустельник, о царю, і впав до стіп бога. «Не знаю я бога славніше і вище Рудри! Ти, о Володарю тризубця, — джерело богів, асурів і всього всесвіту! Тобою породжений цей потрійний світ з усім рухливим у ньому і нерухливим. Коли ж кінчається юґа, все це знову йде в тебе, володарю! Куди там мені — навіть самі боги не мають сил осягнути твоєї природи. В тобі, найдовершеніший, зримі образи Брахми й усіх інших богів! Ти — все, і творець всесвіту, і початок творення. Милістю твоєю, не знаючи страху, блаженствують у цьому всесвіті боги!». Так проспівавши хвалу Магадеві, святий мудрець завмер перед ним у поклоні.

Святий мудрець сказав:

Милістю твоєю, Магадево, хай не виявиться марним мій подвижницький запал!

Пуластья мовив:

Розвеселився бог і відповідав тому брахманові-мудрецеві: «Милістю моєю, о брахмане, подвижницьке надбання твоє зросте тисячократно. Я сам, о великий подвижнику, буду жити з тобою в цім ашрамі! Для тих, хто в Саптасарасваті здійснить омивання і виявить мені своє шанування, не буде надалі нічого недосяжного ні в цьому, ні в іншому світі. Такі люди по смерти неодмінно потраплять у світ Сарасваті!».

Далі, варто йти до прославленої у трьох світах тіртхи Аушанаса.[43] Кажуть, начебто боги на чолі з Брахмою, святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, а також володар Картікейя, з бажання зробити приємне тому нащадкові Бхрігу (*Ушанасу-Шукрі*) невідступно перебувають там у кожну з трьох молитовних годин, о бгарато! Там, викупавшись у тіртсі Капаламочана,[44] що рятує від усіх гріхів, прочанин, о тигре серед мужів, воістину очиститься від них!

Далі, варто йти до Агнітіртхи. Хто викупається в ній, о туре-бгарато, потрапить у світ Агні та піднесе над погибеллю свій рід. Є там ще, о найповажніший Бгарато, тіртха Вішвамитри, хто здійснив у ній омивання знайде брахманські чесноти, о великий царю! Дотримуючись чистоти, пануючи над свідомістю, прочанин, досягши Брахмайони [45] і викупавшись там, о тигре серед мужів, попадає у світ Брахми, а також змиває, в чому немає сумніву, гріхи свого роду до сьомого коліна.

Потім потрібно йти, о Індро царів, до прославленої в потрійному світі тіртхи Картікейї, відомої за назвою Прітхудака. І нехай, о царю, прочанин, дбаючи про шанування богів і предків, здійснить там омивання. Хоч чоловік то, хоч жінка, але всі непорядні діяння, зроблені ними свідомо або мимоволі, через слабке людське розуміння, — ціною одного лише омивання там, всі вони знищуються, о бгарато. Прочанин же знаходить плід Ашвамедхи і йде у небесний світ. Говорять так: святе поле Куру, але більше святости у Сарасваті, її перевершують святістю тіртхи, з тіртх же найсвятіша — Прітхудака. Хто в найбільшій з усіх тіртх — Прітхудаці, самозабутньо повторюючи молитви, відсторониться від свого тіла, того не мучитиме

більше думка про близьку смерть. Так співали Санаткумара і великий духом Вьяса, так встановлено Ведами, о царю: «Належить прочанинові йти в Прітхудаку!». Немає більш святішої тіртхи, ніж Прітхудака, о кращий з людей. Вона, безсумнівно, милостива, рятує від зла, очищає від гріха. Мудреці кажуть, що навіть люди грішні, здійснивши омивання тут, в Прітхудаці, ідуть на небо, о кращий з людей! Там же є тіртха Мадгусрава о найшановніший Бгарато! Людина, що викупалася в ній, знаходить плід дарування тисячі корів.

Далі, потрібно йти до прославленої у світі тіртхи Богині, о кращий з людей, у місця злиття Сарасваті з Аруною.[46] Попостивши там три доби і зробивши омивання, позбувається нащадок Ману навіть гріха вбивства брахмана. Він знаходить плід Агніштоми та Атіратри, а також змиває гріхи свого роду до сьомого коліна, о туре-бгарато! Є там ще, о продовжувачу роду Куру, і тіртха Аватірна. Заснував її колись, святий мудрець Дарбхин, з жалю до брахманів. Адже безсумнівно, що двічінароджений стає брахманом завдяки виконанню обітниць, обряду присвяти, постам, приношенню жертв і шепотінню мантр. Однак, здавна відомо, що навіть той, хто не здійснював обрядів, не повторював мантрів, викупавшись тут, стає брахманом чиї обітниці виконані, о туре серед людей! Звів сюди Дарбхин води чотирьох морів, і той, хто здійснить в них омивання, о тигре серед мужів, не зустрінеться надалі зі злою долею. Він знайде плід дарування чотирьох тисяч корів!

Далі, о Індро царів, варто йти до тіртхи Шатасахасраки. Там же є тіртха Сахасрака. Ці дві тіртхи славні по всій землі. Омившись в них обох, знаходить людина плід дарування тисячі корів. До того ж усяка її заслуга, отримана даруванням або постом, тисячократно зростає.[47] Потім, о Індро царів, слід іти до найчудовішої тіртхи Ренуки. Там прочанин, дбаючи про шанування богів і предків, нехай здійснить омовіння. Очистивши свій дух від усякої скверни, він одержить плід Агніштоми. Зробивши омивання у Вімочані, прочанин, що викорінив у собі гнів і піднісся над почуттями, очиститься тим від усієї скверни, котрою заплямувався приймаючи дарування.[48]

Потім, прийшовши в Панчавату, прочанин, що переміг свої почуття і дотримується помірности, прилучається до великої святости, досягає пошани у світі святих. Хто лише прийде туди де мешкає сам Володар Йоги, Бикознаменний Стхану, хто вклониться там Володареві богів, той відразу досягне досконалости, він засяє своїм духовним запалом там, в Ауджасі, тіртсі Варуни, де боги на чолі з Брахмою і святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, зробили обряд присвяти Гухи на очолення раті небожителів.

На схід від Ауджаси, о нащадку Куру, лежить тіртха Куру.[49] Здійснивши омивання в тіртсі Куру, людина, що перемогла почуття і дотримується помірности, очищає свій дух від усякої скверни і попадає у світ Куру. Потім, нехай самоприборканий, стриманий в їжі прочанин, іде до Сваргадвари (*«Ворота неба»*). Він знайде небесний світ і піде у світ Брахми. Потім, о володарю людей, нехай прочанин іде в Анараку (*«Рятує від пекла»*). Здійснивши там омивання, о царю, людина уникне злої долі. Невідлучно перебуває там, о кращий з людей, володарю землі, сам Брахма, супроводжуваний усіма богами на чолі з Нараяною. Перебуває там також, о Індро царів, і сама дружина Рудри. Хто наблизиться до цієї Богині, о нащадку Куру, той ввік уникне злої долі! Там же, о великий царю, наблизившись до Всесвітнього бога, Магадеви, чоловіка Уми, прочанин може позбутися всіх своїх гріхів. А хто вступить до Нараяни-Падманабхи, о сумирнику недругів, той, опромінюючись красою, потрапить на небо Вішну, о великий царю! Хто ж зробить омивання в тіртсі всіх богів, о чоловіче-туре, той забуде всі свої прикрощі й буде вічно сяяти подібно місяцю.

Потім, о володарю людей, нехай іде прочанин у Свастіпуру. Прийшовши до тіртхи Павана, нехай нащадок Ману наситить узливаннями богів і пращурів. Тоді він знайде плід жертвопринесення Агніштома. Є там також водойма Ґангахрада (*«Ставок Ґанги»*), о туре-бгарато, в якому перебувають тридцять коті тіртх. Зробивши в ньому омивання, людина досягає небесного світу, о царю! Хто омиється в Апазі та вшанує там Магешвару, отримає стан ганапатья і підніме над погибеллю свій рід.

Слідом за цим, треба йти до прославленої у трьох світах Стханувати. Хто викупається і один раз переночує там, знаходить світ Рудри. Потім слід іти в ашрам Васіштхи, Бадаріпачану. Там прочанин повинен постувати троє діб, харчуючись лише плодами бадара. Так попостувавши три доби, він буде дорівнювати тому хто в іншому місці харчувався одними плодами бадара цілих дванадцять років. Досягши Індрамарги і попостувавши там добу, о царю, прочанин отримує пошану в світі Шакри. Людині самоприборканій та правдоречивій, яка, прийшовши в Екаратру (*«Одна ніч»*), проведе там одну ніч, надаватимуться почесті у світі Брахми.

Потім, о знавцю дхарми, потрібно йти до прославленої у трьох світах тіртхи, що знаходиться біля житла великого духом, блискучого Адітьї. Омившись у тій тіртсі та вклонившись Променистому, іде людина до світу Адітьї та підносить над погибеллю свій рід. Зробивши омивання в тіртсі Соми, прочанин неодмінно потрапляє у світ Соми.

Потім, о царю, знавцю дхарми, належить іти до найсвятішої, прославленої у світі, рятівниці від гріхів — тіртхи великого духом Дадхічи. Тут, о царю, труждався Ангірас Сарасвата, найбільше вмістище тапасу. Той хто вчинить омовіння в цій тіртсі, матиме плід Ваджапеї.

Звідси, самоприборканий, що дотримується помірности прочанин, нехай іде до ашраму Дів. Хто, повністю відмовившись від їжі, попостує там три доби, той, о царю, одержить сотню небесних дів і піде у світ Брахми. Потім, о знавцю дхарми, слід іти до тіртхи Санніхіти. Боги на чолі з Брахмою, святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, щомісяця приходять сюди, прилучаючись до великої святости. Омившись в

Санніхіті в годину, коли денне світило захоплене Рахою,[50] відтепер навік вважається що прочанин здійснив ніби сотню Ашвамедх. Достеменно відомо, що води всіх тіртх, які є на землі й на небі, ріки обох статей, ставки, всі струмки, всі святі озера, джерела, в яких живуть божества, — всі вони щомісяця зливаються в Санніхіті. Який би грішний вчинок не зробила людина, будь то чоловік чи жінка, але ціною одного омивання в Санніхіті усякий гріх її знищується; саму ж її колісниця кольору лотоса доставляє у світ Брахми.

Далі: хто шанобливо привітає якшу, вартового воріт Арантуку, і омиється в тіртсі Котірупа, знаходить плід щедрої роздачі золота. Є ще в тих місцях тіртха Ґангахрада, о найповажніший Бгарато! Духовно зосереджений, що дотримується помірности прочанин, омившись в ній, отримує, о знавцю дхарми, незнищенний плід здійснення Ашвамедхи і Раджасуї. На землі найсвятіше місце — Найміша, на небесах Пушкара, але Полю Куру немає рівних у всіх трьох світах! Навіть пил, що здіймається вітром на Полі Куру, здатен провести будь-якого з грішників, найвищим шляхом. Хто живе на Полі Куру, розташованого на південь від Сарасваті, на північ від Дрішадваті, той вже живе в Трівіштапі! «Я піду на Поле Куру! Я буду жити на Полі Куру!» — хто єдине слово таке проронить, той очиститься від усіх гріхів! Поле Куру — святий Вівтар Брахми. Туди з'являються святі брахмани-мудреці. Хто оселиться на Курукшетрі, той ніколи не пізнає суму, о царю!

Курукшетра-Самантапанчака, між Тарантукою і Арантукою, ставками Рами і Мачакрукою,[51] вважається північним вівтарем Прабатька Брахми.

Так вістить розділ вісімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 82

Пуластья продовжив:

Далі, о царю, знавцю дхарми, слід іти до стародавньої тіртхи Дхарми. Людина, духовно зосереджена, що твердо слідує дхармі, нехай зробить там омивання і тим, без сумніву, змиє всі гріхи роду свого до сьомого коліна. Потім, о знавцю дхарми, нехай іде до найчудовішої Карапатани. Додасться їй плід Агніштоми, і піде вона у світ подвижників. Звідти, о царю, нехай іде нащадок Ману до гаю Саугандхіка, куди з'являються боги на чолі з Брахмою, святі мудреці, що володіють скарбом тапасу, сіддхи, чарани, гандхарви, кіннари і великі змії. Хто тільки вступить у той гай, той позбудеться від усіх гріхів! І там несе свої води найбільший з потоків, прекрасніша з рік, найсвятіша ріка — богиня Сарасваті, що бере початок під плакшею, о царю! Хто зробить омивання в її потоці, який виходить із мурашника,[52] хто вшанує там богів і предків, той отримає плід Ашвамедхи. Є там важкодоступна тіртха, що зветься Ішанадхьюшита. Відомо, що лежить вона на відстані шести кидків жезлу [53] від того мурашнику. Здавна відомо, о тигре серед мужів, що хто зробив там омивання, отримує плід жертвопринесення коня і дарування тисячі корів «капіла».

Хто відвідає, о бгарато, найповажніший з людей, тіртхи Сугандха, Шатакумбха і Панчаяджня, той отримує пошану в небесному світі. Там же, прийшовши до тіртхи Тришулакхата, о бгарато, дбаючи про пошану богів і предків, нехай зробить у ній прочанин омивання. Тоді, після виходу з тіла, він неодмінно увійде в стан ганапатья.

Потім, о Індро царів, слід іти до важкодоступного житла Богині, яке прославлене у трьох світах за назвою Шакамбхарі. Тут, о володарю людей, виконавець дивовижних обітниць, протягом тисячі божих років, з місяця в місяць, харчувалася вона однією зеленню та корінням. Сюди, сповнені любови до Богині, приходять святі мудреці, що володіють скарбом тапасу, вона ж, з обов'язку господині, пригощає їх їстівними травами, о бгарато. Звідси і походить ім'я її — Шакамбхарі («Живить зеленню і коріннями»).[54] Прийшовши в Шакамбхарі, самоприборканий, дотримуючись чистоти і зберігаючи помірність, духовно зосереджений прочанин, нехай проведе там три доби, харчуючись тільки коріннями і травами. За це, з волі Богині, о бгарато, додасться йому такий плід, як ніби він дванадцять років харчувався одними коріннями та зеленню.

Далі, потрібно йти до прославленої у трьох світах Суварнакші. Колись тут сам Вішну віддавав шану Рудрі, щоб здобути його милість. Багато дарунків одержав він за це, таких, що навіть богам нелегко дістаються, о бгарато! Мовив йому з радощів Згубник Трипури: «Відтепер ти, о Крішно, будеш любим навіть більше за мене, мешканцями цього світу! Ти, безсумнівно, станеш очільником всього всесвіту!». Хто прийде на те місце, о Індро царів, і вшанує Бикознаменного бога, той одержить плід Ашвамедхи і досягне стану ганапатья.

Потім, нехай іде людина до Дхумаваті й попостує там троє діб. Тоді вона неодмінно знайде виконання всіх бажань, що плекаються серцем. У південній частині ашраму Богині, лежить Ратхаварта, о володарю людей. Хто, сповнений віри, тріумфуючи над почуттями, зійде на неї, о знавцю дхарми, той милістю Магадеви прямує далі найвищим шляхом. Обійшовши її по колу прадакшини, нехай іде до згубної для всіх гріхів тіртхи з назвою Дхара, о велемудрий туре-бгарато. Хто там зробить омивання, о чоловіче-тигре, володарю людей, ввік не пізнає суму.

Потім, о знавцю дхарми, шляхом поклонившись великій горі, нехай іде прочанин до Воріт Ґанги, що воістину рівні святістю Воротам небес. Нехай він, духовно зосереджений, зробить омивання в тіртсі Коті. Тоді знайде плід жертвопринесення Пундаріка й піднесе над погибеллю свій рід. Той, хто належним чином наситить богів і предків узливаннями в тіртхах Саптаґанга, Триґанга і Шакраварта, буде звеличений на небесах. Потім людина, що зробила омивання в Канакхалі [55] і попостивши там троє діб, отримає плід

Ашвамедхи та іде в небесний світ. Потім, о володарю людей, нехай прочанин іде в Капілавату. Провівши там одну лише ніч, знайде він плід дарування тисячі корів, о Індро царів, перший серед найгідніших Куру, та, прославлена в усіх світах тіртха, належить цареві нагів, великому духом Капілі. В тій тіртсі нагів, о володарю людей, слід зробити омивання. За це, матиме нащадок Ману плід дарування тисячі рудих корів!

Потім слід іти до найчудовішої тіртхи Шантану-Лалітіки. Людина, що викупалася там, о царю, повік не зустріне злої долі! А той, хто здійснить омивання в місці злиття Ґанги із Сангамою, отримає плід десяти Ашвамедх і піднесе над погибеллю свій рід. Далі потрібно йти до прославленої у світі Сугандхи, о Індро царів! Там прочанин очищає свій дух від усякої скверни й готує собі велич у світі Брахми. Потім, о володарю людей, нехай іде прочанин у Рудраварту. Людина, що зробила там омивання, о царю, возвеличиться в небесному світі. Хто викупався в місці злиття Ґанги із Сарасваті знаходить, о кращий з людей, плід Ашвамедхи і йде в небесний світ. Хто, прийшовши в Бхадракарнешвару, належним чином вшанує бога, той надалі уникне злої долі та піде в небесний світ.

Далі, дотримуючись черговості, нехай іде прочанин у Кубджамраку,[56] він отримає плід дарування тисячі корів і піде в небесний світ. Потім, о володарю людей, нехай іде прочанин в Арундхатівату. Омившись у водах Самудраки і попостувавши там три доби, він знайде плід дарування тисячі корів, а також піднесе над погибеллю свій рід. Потім, духовно зосереджений, дотримуючись помірности, нехай іде в Брахмаварту. За те матиме плід Ашвамедхи й піде в небесний світ. Прийшовши до джерела Ямуни [57] і вчинивши там омивання, отримавши плід Ашвамедхи, звеличиться він у небесному світі. Досягши прославленої у потрійному світі тіртхи Дарвісанкрамана, він отримає плід Ашвамедхи і піде в небесний світ.

Хто прийде до джерел Синдху, куди з'являються сіддхи і гандхарви, та проведе там п'ять ночей, одержить плід щедрої роздачі золота. Людина, що відвідала Веді, куди вкрай важко добратися, отримає плід Ашвамедхи і піде у світ Ушанаса. Відвідавши Рішикулью та ашрам Васіштхи, о бгарато, пройшовши через все обійстя Васіштхи, люди всіх інших варн стають брахманами. Людина, що зробила омивання в Рішикульї і прожила там місяць, харчуючись зеленню та корінням, потрапить, о володарю людей, у світ святих мудреців. Хто відвідав Бхрігутунгу [58] отримає плід жертвопринесення коня. Прийшовши у Вірапрамокшу очищається прочанин од усіх гріхів. Благочестивий прочанин, відвідавши тіртху сузір'їв Магха та Кріттіка, одержує, о бгарато, плід Агніштоми та Атіратри.

Хто прийде в сутінках, до найчудовішої тіртхи Знань, той, омившись у ній, досконало осягне всі галузі знання. Хто у Великому ашрамі, що рятує від усіляких гріхів, проведе добу, жодного разу не спробувавши їжі, той буде жити в сяючих небесних світах. Хто у Великому притулку проведе місяць у пості, не пропускаючи лише один із шести строків споживання їжі, очистить дух свій від усякої скверни і матиме плід щедрого дарування золота.

Потім, прибувши у Ветасіку, куди з'являється сам Прабатько, одержить прочанин плід Ашвамедхи й піде у світ Ушанаса. Споконвіку відомо, що той хто прийшов до тіртхи Сундаріка, куди часто з'являються сіддхи, наділяється тілесною красою. Прийшовши потім у тіртху Брахмані, здолавши почуття, дотримуючись помірности, прочанин буде піднесений на колісниці кольору лотосу у світ Брахми.

Потім, треба йти у священний ліс Найміша відвідуваний сіддхами. Там, оточений сонмами божеств, невідлучно перебуває Брахма. З того, хто лише думкою полине до Наймiши, знімається половина гріхів його. Прийшовши ж туди, людина разом позбувається від усіх гріхів. Там, у Наймiші, стійкому духом прочанинові слід прожити цілий місяць, бо всі тіртхи, які є тільки на землі, перебувають у Наймiші, о бгарато! Самоприборканий, стриманий у їжі прочанин, зробивши в тих місцях омивання, одержує плід жертовного обряду Гавамая, о бгарато. Він також змиває гріхи свого роду до сьомого коліна, о найповажніший Бгарато! Мудреці говорять: хто, цілком віддавшись посту, розлучиться в Наймiші з життям, тому в небесному світі приготовано блаженство. В будь-який час, о кращий з людей, святий і милостивий ліс Найміша.

Людина, що досягла Ґангодбхеди і попостувала там три доби, отримує плід Ваджапеї та отримує вдачу брахмана. Хто прийде до Сарасваті і наситить узливаннями богів і предків, той неодмінно матиме блаженство у світах Сарасваті. Нехай звідти, духовно зосереджений, дотримуючись помірности, прочанин направиться до Бахуди. За це дарується нащадкові Ману плід жертвопринесення «сатра богів». Потім потрібно йти до благодатної Чираваті, оточеної місцями найбільшої святости. Хто подбає там про вшанування богів і предків, отримає плід Ваджапеї. Хто досягне Вімалашоки, почне світитися, подібно місяцю. Один раз переночувавши там, він буде звеличений у небесному світі.

Потім потрібно йти до пречудової тіртхи Гопратари, що на ріці Сараю. Звідти колись піднісся на небо Рама разом зі своїм воїнством, слугами і їздовими тваринами. Хто в Гопратарі відкине тілесну оболонку, той завдяки своїй ретельности й полум'яній духовній силі тієї тіртхи, милістю Рами, йде на небо. Людина, омившись у тій тіртсі Гопратара, о володарю людей, очистить свій дух від усякої скверни і досягне почестей у небесному світі. Людина, що зробила омивання в Гоматі, в тіртсі Рами, о нащадку Куру, одержує плід Ашвамедхи і змиває гріхи свого роду. Є там, о найповажніший Бгарато, тіртха Шатасахасріка. В ній зробивши омивання, самоприборканий, стриманий у їжі прочанин знаходить, о туре-бгарато, благий плід дарування тисячі корів.

Далі потрібно йти, о Індро царів, у незрівнянну Бхартрістхану. Людина, яка у тіртсі Коті зробила омивання і віддала почесті Гусі, знаходить, о царю, плід дарування тисячі корів, сповнюється полум'яною міццю духу. Потім, прийшовши у Варанасі, поклонившись Бикознаменному, викупавшись у ставку Капіли, матиме людина плід Раджасуї. Хто прийде, о Індро царів, у важкодоступну тіртху Маркандейї, що лежить біля прославленого у світі місця злиття Ґанги і Гоматі, той одержить плід Агніштоми і піднесе над погибеллю свій рід.

Потім, тріумфуючи над почуттями, дотримуючись помірности, прочанин нехай іде в Гаю.[59] Ледве він прийде туди, як відразу отримає плід Ашвамедхи, о бгарато! Є там прославлена у трьох світах тіртха, що зветься Акшаявата. В тому місці, дарування предкам, о володарю, приносить заслугу, ввік незнищенну.[60] Хто омиється у водах Маганади,[61] хто наситить узливаннями богів і предків, той матиме нетлінні світи й піднесе над погибеллю свій рід. Потім потрібно йти до озера Брахми, берега якого прикрашені гаєм Дхарми, і там, тільки-но ніч зміниться ранком, знайде прочанин плід жертвопринесення Пундаріка. На тому озері, о Індро царів, височіє жертовний стовп Брахми. Обійшовши стовп зліва направо знаходить прочанин плід Ваджапеї.

Звідти, о Індро царів, потрібно йти до прославленої у світі Дхенуки. Нехай проведе там прочанин ніч і зробить дарування сезамових зерен,[62] тоді він очистить дух свій від усякої скверни і неодмінно потрапить у світ Соми. Ще точно відомо, о великий царю, що є там чудесний знак, видимий і понині. Блукала колись схилами тієї гори корова Капіла зі своїм телям, сліди їхніх копит дотепер можна побачити, о бгарато! Хто окропиться водою з тих відбитків копит, о бгарато, найповажніший з людей, той позбудеться, о Індро царів, від наслідків будь-якого дурного вчинку, ним зробленого!

Звідти варто йти в Грідхравату, житло мудрого бога. Наблизившись там до Бикознаменного, нехай прочанин омиється попелом. За це зарахується брахманові виконання дванадцятирічної обітниці. Люди ж інших варн позбудуться цим усіх своїх гріхів. Далі потрібно йти до гори Удьянта, звучну співом. На ній, о туре-бгарато, видно слід від стопи Савітара. Нехай брахман, що досяг успіху у виконанні обітниць, зробить в тім місці сандхью — і буде він уподібнений тому, хто творив сандхью цілих дванадцять років! Там же перебувають, о туре-бгарато, і прославлені Ворота Лона. Людина, що прибула туди, позбувається від гріха змішання варн.

Людина, що протягом обох, світлої та темної половин місяця пробуде в Гаї, неодмінно позбудеться тим усіх гріхів свого роду до сьомого коліна, о царю! Людині належить бажати народження багатьох синів, щоб хоч один з них міг відвідати Гаю, або влаштувати Ашвамедху, або здійснити дарування чорного бика.

Потім, о царю, володарю людей, нехай прочанин прямує до Пхалгу. Він одержить плід Ашвамедхи й досягне найвищого блага. Звідти духовно зосереджений прочанин повинен, о Індро царів, іти в Дхармапріштху,[63] де невідлучно перебуває сам Дхарма, о великий царю, Юдхіштхіро! Хто побував там, матиме плід жертвопринесення коня. Далі, о Індро царів, нехай іде нащадок Ману до чудової тіртхи Брахми. Там, віддавши шану безмірно могутньому Брахмі, знайде він, о Індро царів, сукупний плід Ашвамедхи і Раджасуї.

Звідти, володарю людей, нехай прочанин іде в Раджагріху.[64] Омившись там у Теплих водах, він матиме блаженство, подібно Какшивану.[65] Людина, що дотримується чистоти, невпинно догоджаючи в тих місцях жертвами якшині, благоволінням якшині позбувається від гріха убивства зародка. Потім, прийшовши в тіртху Манінаги, знайде плід дарування тисячі корів та людина, що невпинно буде споживати їжу цієї тіртхи. І якщо навіть вжалить її отруйна змія, то отрута не зборе його.[66] Хто проведе там лишень одну ніч, позбудеться від усіх гріхів.

Потім, о царю, потрібно йти до гаю брахмана-мудреця Гаутами. Там, зробивши омивання у ставку Ахальї,[67] прочанин ступить на найвищий шлях, а наблизившись до богині Шрі, о царю, досягне небувалого добробуту. Там, о знавцю дхарми, є прославлене у трьох світах джерело. Хто здійснить у ньому омивання, одержить плід жертвопринесення коня. Є там колодязь царственого мудреця Джанаки, шанований Тридцятьма богами. Хто зробив у ньому омивання, знаходить світ Вішну. Потім слід іти до тіртхи Вінашана, що позбавляє усіх гріхів. За те, прочанин отримає плід Ваджапеї та піде у світ Соми. Досягши ж Гандаки,[68] створеної з вод усіх тіртх, він отримає плід Ваджапеї та піде у світ Сурьї. Хто прийде, о знавцю дхарми, в пустельницький гай Адхіваншья, той, безсумнівно, матиме блаженство у світі гухьяків, о великий царю! Досягши ж відвідуваної сіддхами ріки Кампана, він одержить плід жертвопринесення Пундаріка й піде у світ Сурьї. Потім, прийшовши до прославленої у потрійному світі річки Вішалі,[69] він отримає плід Агніштоми й піде у небесний світ.

Хто досягне потоку Магешвари, о володарю людей, той одержить плід Ашвамедхи й піднесе над погибеллю свій рід. Людина, що дотримується чистоти, прийшовши до лотосового ставка небожителів, одержить плід Ваджапеї та навіки уникне злої долі. Нехай духовно зосереджений, що дотримується помірности прочанин, прямує в Магешварападу. Омившись в Магешварападі, він знаходить плід жертвопринесення коня. Коті прославлених тіртх перебувають там, о туре-бгарато! Злісний асур у подобі черепахи, о царю, Індро царів, намагався колись викрасти їх, але перешкодив йому всемогутній Вішну. Хто зробить омивання у тих десяти мільйонах тіртх, той, отримавши плід Пундаріки, іде у світ Вішну, о Юдхіштхіро!

Потім слід іти, о бгарато, Індро царів, до житла Нараяни, де невідлучно перебуває Харі. Ця тіртха Вішну, вершителя чудових діянь, іменується Шалаграма.[70] Наблизившись до споконвічного Вішну, Дарувальника, Владаря трьох світів, одержить прочанин плід Ашвамедхи і направиться у світ Вішну. Є там, о знавцю дхарми, джерело, що рятує від усіх гріхів. У криниці тій перебувають постійно води чотирьох морів. Хто омиється в ній, о Індро царів, той навіки уникне злої долі! Наблизившись до великого бога, Дарувальника, вічного Вішну, позбудеться він од усіх обов'язків і, подібно Сомі, о Юдхіштхіро, почне випромінювати сяйво! Омившись у Джатісмарі (*«пам'ять про минулі народження»*), дотримуючись чистоти, опанувавши своєю свідомістю, прочанин, тільки-но здійснить там омивання, неодмінно знайде пам'ять про минулі народження. Безсумнівно й те, що, прийшовши у Ватешварапуру, прочанин, що віддав там шану Кешаві, знайде плід багатьох постів, а також виконання всіх заповітних бажань. А потім, прийшовши до тіртхи Вамана, що рятує від усіх гріхів, і вклонившись там богові Харі, він навіки уникне злої долі! Відвідавши потім ашрам Бгарати, що рятує від усіх гріхів, хай поклониться нащадок Ману річці Каушики,[71] що очищає від найбільших гріхів, і знайде за те плід жертвопринесення Раджасуя.

Потім, о знавцю дхарми, хай прямує він до чудового лісу Чампака. Хто провів там усього одну ніч, отримує плід дарування тисячі корів. А хто, прийшовши до вельмишановної тіртхи Джьєштхіла і попостує там одну добу, той одержить плід Агніштоми. Якщо хто в тих краях побачить Всесвітнього володаря, що сяє величчю разом з Богинею, той, туре серед людей, знайде світи Митри та Варуни. Самоприборканий, стриманий у їжі прочанин, досягши Каньясамведьї, знайде, о туре-бгарато, світи Праджапаті Ману. Про тих, хто в тіртсі Канья дарує їжу і питво, кажуть святі мудреці, успішні в обітницях, що вони знаходять заслугу неминущу, о бгарато!

Хто відвідав прославлену в трьох світах Нішчиру знайде плід Ашвамедхи і направиться у світ Вішну. Люди, які біля гирла Нішчири роздають дарунки, неодмінно потрапляють до світу Брахми, о тигре серед мужів! Є там ще прославлений у трьох світах ашрам Васіштхи. Той хто зробив там омивання одержить плід Ваджапеї. Досягши ж Девакути, куди з'являються сонми святих брахманів-мудреців, прочанин знайде плід Ашвамедхи і врятує від погибелі свій рід.

Потім, о Індро царів, потрібно йти до ставка подвижника Каушики. Там Вішвамитра Каушика досяг найвищої досконалости. Там, ув обителі Каушики, слід прочанинові прожити місяць, о відважний туре-бгарато, і ціною цього місяця знайде він благу заслугу здійснення Ашвамедхи. А той, хто проживе якийсь час у найкращій з усіх тіртх, Магахраді, навіки уникне злої долі й знайде плід щедрої роздачі золота. В тіртсі Вірашрама живе сам Кумара. Хто наблизиться до неї — неодмінно знайде плід Ашвамедхи. Прочанин, що досяг прославленої у трьох світах Агнідхари, знайде плід Агніштоми і не мине небес. Прийшовши до озера Прабатька, розташованого біля Цариці гір, зробивши там омивання, одержує він плід Агніштоми. З озера Прабатька плине, наділяючи світ святістю, прославлений у потрійному всесвіті потік Кумарадхара. Кожний, хто тут зробив омивання, усвідомлює: «Я досяг здійснення бажань!». А якщо він тут попостує, лише на шостий раз споживаючи їжу, то зніметься з нього навіть гріх убивства брахмана.

Потім нехай людина, сповнена віри, піднявшись на прославлену у всесвіті вершину Гаури, Великої Богині (*Джомолунгма*) прийде до Станакундів. Хто там, дбаючи про шанування богів і предків, зробить омивання, той знайде плід жертвопринесення коня і піде у світ Шакри. Прийшовши до тіртхи Тамраруна,[72] духовно зосереджений, що дотримується помірности прочанин, матиме плід Ашвамедхи і направляється у світ Шакри. А хто досягне колодязя Нандінья, куди часто з'являються Тридцять богів, той знайде заслугу, принесену людським жертвопринесенням, о нащадку Куру!

Викупавшись у місці злиття Каликі з Каушики та Аруною, а також попостувавши там три доби, мудрець очищається від усіх гріхів. Прояснений нащадок Ману, прийшовши до тіртхи Урваші, а потім до ашраму Соми, викупавшись ув обійсті Кумбхакарни, матиме шану на цій землі. Споконвіку відомо, що той, який суворо дотримується обітниць, помірний прочанин, варто йому зробити омивання у святий тіртсі Кокамукха, знаходить пам'ять про колишні свої народження. А відвідавши тіртху Сакріннанда, двічінароджений досягне духовної досконалости, очистить душу свою від усіх гріхів і направиться у світ Шакри.

Хто, досягши вельмишановного, згубного для краунчів острова Ришабха, і зробить там омивання в Сарасваті, той засяє величчю, підносячись на небесній колісниці. У тіртху Ауддалака, о великий царю, часто приходять подвижники. Хто там зробить омивання, очиститься від усіх гріхів! Прийшовши до святої тіртхи Дхарми, відвідуваної мудрецями-брахманами, знайде людина, точно відомо, плід Ваджапеї. Хто прийде в Чампу,[73] відвідає Дандарку, хто зробить узливання в Бхагіратсі, той матиме плід дарування тисячі корів! Нехай далі йде до Лаведики, шанованої всіма благочестивими людьми, й за те він одержить плід Ваджапеї та прийме шану, стоячи на літаючій колісниці.

Так вістить розділ вісімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 83

Пуластья вів далі:

Достеменно відомо, що мудрістю наділений буде той, хто у вечірніх сутінках прийде зробити омивання у чудовій тіртсі Самведья. Хто відвідає тіртху Таллохітью, за давніх часів, о царю, засновану з благовоління Рами,[74] той отримає плід щедрої роздачі золота. Хто прийде до Каратої [75] і попостує там три доби, та

людина, за призначенням Прабатька, знаходить плід Ашвамедхи. Мудреці свідчать, що в місці злиття Ґанги з океаном [76] знаходить прочанин, о Індро царів, десятикратний плід Ашвамедхи. Хто, перебравшись на острів протилежний Ґанзі,[77] здійснить там омивання і попостує три доби, той знайде виконання всіх бажань, о царю-бгарато!

Прийшовши потім до ріки Вайтарани, що очищає від гріха, і відвідавши там тіртху Віраджа, почне прочанин випромінювати сяйво подібно місяцю. Отримавши плід дарування тисячі корів, та людина очистить од гріха свій рід. Вона викорінить усяку скверну й нове народження прийме також у благому роду. Хто, дотримуючись чистоти, оселиться в місці злиття Шони із Джьотіратхи,[78] той, наситивши узливаннями богів і предків, знайде плід Агніштоми. Якщо хто зробить омивання у Ваншагульмі, де беруть початок ріки Шона й Нармада, той знайде, о нащадку Куру, плід жертвопринесення коня. Людина, що відвідала тіртху Рішабха, що лежить ув країні Косала, попостувавши там три доби, знайде, о володарю людей, плід Ваджапеї. Хто, прийшовши в Косалу, омиється там в Калатіртсі, тому неодмінно прикладеться одинадцятикратний плід дарування тільця. Людина, яка омилася в Пушпаваті й троє діб там попостує, одержить плід дарування тисячі корів і піднесе над погибеллю свій рід.

Потім, омившись у тіртсі Бадаріка, прочанин, що панує над своєю свідомістю, наділений буде довголіттям і прямуватиме у небесний світ. Потім, досягши гори Махендра, на якій живе Джамадагнья, і зробивши омивання в тіртсі Рами, він знайде плід жертвопринесення коня. Тут же, о нащадку Куру, є ще Загата Матанги. Людина, що зробила в ній омивання, отримає, о царю, плід дарування тисячі корів.

Підійшовши до гори Шрі, на річковому березі слід зробити омивання. За це отримує прочанин плід Ашвамедхи і піде у небесний світ. На горі Шрі, сяючи величчю, у невимовному блаженстві перебуває разом з Богинею сам Магадева, а також Брахма в оточенні Тридцяти богів. Якщо дотримуючись чистоти, владний над своєю свідомістю прочанин омиється там у Ставку богів, то він матиме плід Ашвамедхи і прилучиться до вищого зі станів духу.

Досягши шанованої богами гори Рішабха, що в країні пандьїв,[79] отримає прочанин плід Ваджапеї і матиме блаженство на вишньому небі. Хай піде він далі до ріки Кавері,[80] уздовж берегів якої тісняться сотні апсар. Людина, що викупалася там, о царю, знаходить плід дарування тисячі корів. Потім на березі океану слід викупатися в тіртсі Канья. Хто зробив це, позбувається від усіх гріхів, о Індро царів!

Потім потрібно досягти прославленої в трьох світах, шанованої усім всесвітом, оточеної морем Гокарни,[81] о Індро царів! Це там боги, на чолі з Брахмою, святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, бхути, якши, пішачи, кіннари, великі змії, сіддхи, чарани, гандхарви, люди й повзучі гади, а також усі ріки, океани та гори вклоняються Чоловікові Уми. Віддавши там шану Ішані та попостувавши три доби, людина знаходить десятикратний плід Ашвамедхи і стан ганапатья. Хто там проживе дванадцять діб, той стає досконалий духом.

Далі лежить прославлене в трьох світах місцеперебування Гаятрі. Провівши там три доби, знаходить прочанин плід дарування тисячі корів. Спостерігається там чудове знамення: якщо хто із брахманів, навіть народжений від змішаного шлюбу, о володарю народу, виголосить там гаятрі, то з тих пір, о царю, знайдуть досконалість його вірші й гімни.

Прийшовши до важкодоступного ставка брахмана-мудреця Самварти, прочанин наділяється тілесною красою і життєвим добробутом. Потім, прийшовши до ріки Венна, має здійснити там для богів і предків узливання. За це, дано буде тій людині по смерти, її літаюча колісниця, яку тягнуть гуси та павичі. Досягши слідом за тим Годаварі, до чиїх берегів приходять постійно сіддхи, прочанин отримає плід обряду Гавамая і йде у світ Васукі. Хто омився при злитті Годаварі з Венною, одержить плід Ваджапеї, у місці ж злиття Венни з Варадою — плід дарування тисячі корів. Людина, що досягла Житла Брахми, провівши там три доби, знаходить плід дарування тисячі корів і йде в небесний світ.

Прийшовши в Кушаплавану, духовно зосереджений, дотримуючись помірности, прочанин, провівши там три ночі й зробивши омивання, отримує плід Ашвамедхи. Ще є там, о царю, дивовижний Ставок богів, утворений водами Крішнавенни,[82] а також ашрам Канья і ставок Джатіматра. Тут Цар богів, зробивши сто жертвопринесень, піднісся на небо. Варто лише прочанинові прийти туди — і матиме він плід сотні жертвопринесень Агніштома, о бгарато! Хто омиється в Ставку всіх богів, матиме плід дарування тисячі корів. Хто омиється в ставку Джатіматра, згадає минулі свої народження.

Потім, досягши пресвятої Пайошни,[83] найпрекраснішої з рік, прочанин, який дбає про шанування богів і предків, знайде плід дарування тисячі корів. Прийшовши в ліс Дандака,[84] о великий царю, слід зробити омивання. Ціною одного лише купання в тому місці, одержить прочанин, о бгарато, плід дарування тисячі корів! Людина, що відвідала Шарабхангу, ашрам великого духом Шуки, навіки уникне злої долі й очистить од гріха свій рід. Опісля, слід іти в Шурпараку, де колись побував Джамадагнья.[85] Людина, омившись в тіртсі Рами одержить плід великої роздачі золота. Викупавшись в Саптагодаварі, самоприборканий, помірний у їжі прочанин, прилучиться до найбільшої святости й направиться у світ богів.

Потім самоприборканий, стриманий у їжі нащадок Ману, нехай направиться в Девапатху. За те додається йому така святість, як ніби здійснив він «сатру богів». Зберігаючи помірність, тріумфуючи над почуттями, прочанин повинен відвідати ліс Тунгака. Колись там святий мудрець Сарасвата заново сповістив Веди. Веди тоді були втрачені. Та ось син подвижника Ангіраса, сидячи на розстеленому одязі великих мудреців, правильно, згідно з усіма приписами, вимовив склад «Ом», о бгарато, після чого відразу згадав

усе, що він учив раніше. Святі мудреці, боги, Варуна, Агні, Праджапаті, божественний Харі-Нараяна й Магадева, і сяючий пишнотою Володар-Прабатько з іншими небожителями, зобов'язали осяяного величчю Бхрігу зробити там жертвопринесення. І ось володар Бхрігу зробив для всіх святих мудреців, за всіма правилами, відповідно до запропонованого, обряд запалювання заново священного вогню: тоді, наситившись покладеними частками пряженого масла, боги й святі мудреці, задоволені, розійшлися по всьому потрійному всесвіту. Прочанин — чи чоловік, чи жінка, — ступивши під покрив того лісу Тунгака, позбувається, о кращий з царів, усіх своїх гріхів! Людина стійка, самоприборкана, упинна в їжі, нехай проведе там місяць. За це, о царю, вона направиться у світ Брахми і очистить від гріхів весь свій рід.

Досягши Медгавіки,[86] належить наситити узливаннями богів і пращурів, за це матиме прочанин плід Агніштоми, а також гарну пам'ять і ясне розуміння. Той, хто прийде потім до прославленої у світі гори Каланджара [87] і там зробить омивання в Ставку небожителів, одержить плід дарування тисячі корів. Людина, що на горі Каланджарі вправляється в самовдосконаленні, буде прийнята в небесному світі з пошаною — у цьому немає сумніву, о царю!

Потім потрібно досягти, о царю, ріки Мандакіні, що рятує від гріхів та тече біля найпрекраснішої з гір — Читракути.[88] Хто, дбаючи про шанування богів і предків, зробить у тім місці узливання, той одержить плід Ашвамедхи і матиме найкращу долю. Потім, о Індро царів, нехай іде до найчудовішої Бхартрістхани, де невідлучно є присутнім, о царю, бог Магасена. Варто лише людині прийти туди, о кращий з людей, як вона досягає досконалости. Тому ж, хто здійснить омивання в тіртсі Коті, дістанеться плід дарування тисячі корів. Обійшовши це місце по колу прадакшини, хай іде людина в Джьєштхастхану. Там вона наблизиться до Магадеви і засяє, подібно місяцю. Є там, о великий царю, знаменита криниця, у водах її перебувають чотири моря, о Юдхіштхіро, туре-бгарато! Там створивши узливання і зробивши навколо прадакшину, владний над собою, чистий душею прочанин дійде до найкращої долі!

Потім, о найповажніший з роду Куру, хай пройде він до великого міста Шрінгаверапури. Колись тут, о великий царю, син Дашаратхи, Рама, переправився через Ґангу.[89] Людина, духовно зосереджена, що дотримується помірности, зробивши омивання в Ґанзі, знищує там усі свої гріхи і отримує плід Ваджапеї. Там, поєднавшись із Магадевою, вшанувавши його і зробивши навколо прадакшину, досягає прочанин стану ганапатья, о володарю людей!

Хай прямує він потім, о Індро царів, до Праяги,[90] оспіваної у гімнах святими мудрецями. Боги на чолі з Брахмою, сторони світу й правлячі ними божества, локапали, садхьї, найрріти, предки, найбільші зі святих мудреців очолені Санаткумарою, святі мудреці-брахмани, очолювані Ангірасом, наги, супарни, сіддхи, коломхідні планети, ріки, моря, гандхарви, апсари, на чолі ж їх усіх — володар Харі, а також Праджапаті — всі боги живуть там! Минувши Праягу, Джахнава, котрій усі тіртхи поступаються верховенством, тече між трьома жертовними вогнями. І там зливається з Ґангою, прославлена у трьох світах, яка наділяє святістю всесвіт дочка Тапани — Ямуна. Кажуть, що вододіл Ґанги і Ямуни — це трикутник плоті лона землі. Праяга ж — сповіщають святі мудреці — це нижня точка того трикутника.[91]

Праяга, Сампратіштхана, Камбала з Ашватарою, а також тіртха Бхогаваті вважаються жертовними вівтарями Праджапаті. Прийнявши втілення, Веди і жертовні обряди, а також святі мудреці, виконавці великих обітниць, поклоняються в Праязі Праджапаті, о Юдхіштхіро; боги й коломхідні планети, о царю, творять тут свої жертвопринесення! У трьох світах немає місця більш святого, ніж Праяга, о бгарато! Вона, о володарю, є найбільша з усіх тіртх! Хто лише підносить хвалу імені цієї тіртхи, і хто те слухає, хто понесе звідти хоча б одну жменю землі, той очиститься від гріха! Якщо прочанин, що вичерпав свої обітниці, там, біля злиття рік, здійснить омивання, то дарується йому святий сукупний плід Раджасуї та Ашвамедхи! Адже Праяга — місце жертвопринесень, шановане навіть богами. Там і найменший дар обертається великим, о бгарато! Нехай ні вислови Вед, ні мирська поголоска не похитнуть рішучости твоєї позбутися життя у Праязі.[92] Шістдесят коті й десять тисяч тіртх містяться в Праязі. Тим вона й славна, о нащадку Куру! Людина, що зробила омивання в місці злиття Ґанги і Ямуни, знаходить благу заслугу пізнання чотирьох Вед і виконання обітниці правдивости.

Там же є чудова тіртха змія Васукі, названа Бхогаваті. Хто в ній зробить омивання, той одержить плід Ашвамедхи. Там же, на березі Ґанги, є прославлена в потрійному всесвіті тіртха Хансапрапатана,[93] десятикратний плід Ашвамедхи приносить вона, о нащадку Куру! Вся країна, що лежить біля Ґанги, — це пустельницький ліс, о великий царю. Тому й слід знати її, як Поле Досконалих, що тягнеться уздовж берегів Ґанги.

Це щире знання треба передавати лише пошепки, на вухо, і тільки двічінародженим, святим мужам, друзям, а також синові, учневі або вірному послідовникові. Воно святе, чисте, милостиве, богоугодне, рятівне, солодке, очисне й піднесене. Це таємне знання святих мудреців, що викорінює всі гріхи. Хто оголосить його в колі двічінароджених, досягне стану незаплямованої чистоти. Хто невпинно слухає це оповідання про святість тіртх, будучи при тому незмінно чистим, той знаходить пам'ять про багато колишніх народжень і вкушає блаженство на верхнім небі. До одних тіртх, з тих, що були тут прославлені, можна добратися, а до інших — не можна. Але людина, що прагне побачити всі тіртхи, до тих з них, що недосяжні, нехай подорожує подумки.

Дбаючи про благочестя, відвідують ці тіртхи васу, садхьї, адітьї, марути, Ашвіни й богорівні святі мудреці. Ось і ти, о кауравьє, виконавцю славних обітниць, обійди в цій послідовності, самоприборканий,

тіртхи, примнож благою справою свою святу заслугу! Адже колись батьки наші, святі мужі, очистивши свій дух, твердо дотримуючись приписів — прозрінням сутності Вед і своєю вірою, досягали цих святих тіртх! А тим, хто не несе обітниць, не виховав свій дух, не дотримується чистоти, хто живе ґвалтом, а також людям з викривленим розумом, не дано зробити омивання в тих тіртхах, о кауравьє! Ти ж, сину мій, гідним своїм поводженням, прозрінням сутності дхарми й артхи, всіх своїх прадідів і прабатьків рятуєш від пекельних мук! Навіть боги на чолі з Прабатьком і сонми святих мудреців постійно зворушені благочестям твоїм, о царю, знавцю дхарми! Тобі, о подобо Васави, приготовлений світ васу. На землі ж, о Бгішмо, матимеш ти велику славу!

Н а р а д а с к а з а в :

Повідавши це, задоволений, сповнений сердечної радости великий мудрець Пуластья розпрощався із Бгішмою і, не сходячи з місця, зник. А Бгішма, чиєму погляду відкрита таємна сутність шастр, слідуючи сказаному Пуластьєю, обійшов усю землю, о тигре-кауравьє! Той, хто, згідно цьому звичаю, обходить землю, знайде найвищий плід сотні Ашвамедх і після смерти матиме блаженство! Ти ж знайдеш несказанну святість у вісім разів більшу, о Партхо! Адже ти поведеш із собою цих святих мудреців. За те тобі й належатиме восьмикратний плід! Біля цих тіртх, о бгарато, блукає безліч ракшасів, і нікому в ті краї немає дороги, крім тебе, о нащадку Куру!

Хто, вставши рано вранці, прочитає вголос цю повість божественного мудреця Пуластьї про користь, що отримується паломництвом до кожної з тіртх, у того знищаться всі гріхи! Постійно перебувають біля тіртх найперші зі святих мудреців: Вальміки і Кашьяпа, Атрея і Каундінья, Вішвамитра і Гаутама, Асіта Девала, Маркандейя, Галава, Бхарадваджа, Васіштха, святий подвижник Уддалака, Шаунака із сином, Вьяса, наймайстерніший у молитвах, найповажніший пустельник Дурвасас, великий подвижник Галава. Всі ці обрані святі мудреці, що володіють скарбом тапаса, чекають на тебе, о великий царю! З ними разом обійди тіртхи! З'явиться до тебе, сповнений величі божественний мудрець, званий Ломаша. Разом з ним іди мандрувати!

Візьми ж і мене із собою в паломництво до тіртх, о знавцю дхарми! Ти знайдеш велику славу, як колись цар Магабхіша! Як відданий дхармі Яяті, як цар Пуруравас, так і ти, о тигре-кауравьє, весь промениш своїм благочестям! Як цар Бхагіратха і, як прославлений Рама, так засяєш і ти серед інших царів, уподібнюючись Променистому Сонцю! Як Ману, Ікшваку, велеславний Пуру, як Вайнья, сповнений духовного запалу, і ти будеш настільки ж славним! Як колись Згубник Врітри винищив усіх своїх суперників, так і ти, покінчивши з ворогами, будеш правити своїми підданими! Слідуючи своїй дхармі, ти скориш усю землю, лотосоокий, і тоді благочестям своїм прославишся так, як колись — Арджуна Картавірья!

В а й ш а м п а я н а п р о д о в ж и в :

Сказавши цареві такі слова розради, святий мудрець, володар Нарада попрощався з великим духом царем і, не сходячи з місця зник. А благочестивий Юдхіштхіра, помізкувавши про суть сказаного, повідав потім присутнім святим мудрецям про користь, що міститься в паломництві до тіртх.

Так вістить розділ вісімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 8 4

В а й ш а м п а я н а м о в и в :

Усвідомивши думку братів і велемудрого Наради, звернувся цар Юдхіштхіра до Дхаумьї, подоби бога — Прабатька: «Я послав неосяжно-великого духом, що довів свою доблесть, міцнорукого мужа-тигра Джишну за зброєю богів. Відданий мені, цей герой, здатний на здійснення моєї мети, досконало володіє він зброєю, о подвижнику, немов сам могутній Васудева! Знаю я, о брахмане, знає і могутній Вьяса, що два лотосооких Крішни, Завойовник багатств і Васудева, відважні згубники недругів, існують у кожній із трьох перших юг! Знай, що і Нарада не раз повідомляв мені про це, та я й сам бачу, що ці двоє суть святі мудреці Нара і Нараяна. «Він зможе! — вирішив я, відсилаючи Арджуну. Син бога не відступить він навіть перед Індрою. Здатний він зустрітися із володарем богів і взяти в Індри чарівну зброю!» — з такими думками я його відправив.

Чудові у битві колісниць — Бгішма, Дрона, Кріпа і нездоланний син Дрони. Довірив їм син Дхрітараштри очолити в битві великі раті. Всі вони відважні, усі осягли науку Вед, усі майстерні у володінні різними видами зброї. Карна, Син сути, могутній воїн-колісничний, невпинно шукає битви з Партхою. Усіляка чарівна зброя йому добре відома. Швидкий мов кінь, могутній ніби вітер, він — як вогонь, стріли — його язики, стукіт тятиви об ліву руку — тріск, пил над полем бою — дим, удари зброї — пекучий жар. І син Дхрітараштри роздмухує його, подібно вітру. Він подібний полум'ю, що випускає Кала наприкінці юги. Військо моє перед ним — ніби гай сухих дерев, якому неминуче призначено загинути у вогні.

Але Арджуна — споруджуваний Крішною, немов вітром велика хмара, що виливає дощ чарівної зброї. Його білі скакуни — як зграя журавлів на тлі хмари, його Гандіва сяє мов веселка, «Зброя Індри». І на полі прі незмінно хмара-Арджуна, вставши на височині, стрілами-зливами приборкує шалене полум'я Карни. Безсумнівно, Бібхатсу, підкорювач чужих міст, належним чином прийме з рук Шакри всю чарівну зброю небожителів. Думається мені, що він один вартий усіх цих воїв. Адже для нього немає нічого неможливого,

і ворогам його в битві немає порятунку. Ми побачимо Пандаву, Завойовника багатств, що заволодів чарівною зброєю. Чи було так, щоб Бібхатсу кинув на пів дороги покладену ним на себе ношу?

Без того героя, о найповажніші з двоногих істот, усім нам, і з нами Крішні, в лісі цьому Камьяці, не буде спокою! Чи не вкажеш ти нам інший ліс, милостивий, чистий, багатий плодами і усілякою їжею, що радує погляд і який відвідують люди святих справ? Там би й пожили ми якийсь час, виглядаючи, чи не йде відважний, істинно доблесний Арджуна, як спраглі за дощем стежать за наближенням хмари. Адже чимало відомо двічінародженим різних ашрамів, чарівних погляду гір, озер і рік. Повідай нам про них, о брахмане! Без нього, без Арджуни, немиле нам життя в лісі Камьяка. Підемо ж в інші місця!».

Так вістить розділ вісімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 85

Вайшампаяна вів далі:

Бачачи, що пандави стривожені, серця їхні перейняті сумом, подоба Бріхаспаті — Дхаумья, промовив їм на розраду: «Послухай-но мене, о царю, туре-бгарато, повідаю тобі про те, які на світі краї, ашрами, тіртхи й гори вважаються брахманами за святі. Спочатку, о царю, вихвалю я тобі по пам'яті чудесний східний край, де живуть сонми царственних мудреців, о Юдхіштхіро! В тому краю, де нерідко гостюють божественні мудреці, є ліс, названий Найміша, а в ньому — пресвяті тіртхи, присвячені різним божествам. Там протікає прекрасна, свята ріка Гоматі, куди приходять божественні мудреці. Там — місце жертви богів, і там — жертовний стовп Вівасвана.

Є в тому краю найкраща з гір, шанована царственими мудрецями, свята Гая. Є там і благодатне озеро Брахми. На берега його приходять святі мудреці й Тридцять небожителів. І якщо древні люди рекли, о тигре серед мужів: «Треба бажати народження багатьох синів!», то сенс в тому, що хоч один з них, хай зробить паломництво в Гаю. Ще, о безгрішний, тече там Маганаді, й там же гора Гаяширас, є там баньян, що брахмани звеличують як «Дарувальника незнищенности», бо піднесення там їжі предкам стає незнищенною заслугою, о володарю! Там несе свої святі води Маганаді, названа ще Пхалгу, і розташовано багатий плодами і коріннями ашрам Каушики, де колись Вішвамитра, що володів скарбом тапасу, знайшов брахманську чесноту, о туре-бгарато!

Там, о сину мій, тече свята ріка Ґанга, на берегах якої Бхагіратха зробив багато жертовних обрядів з рясними дарунками. Розповідають, о кауравьє, є в країні панчалів ашрам Утпалавата, де Вішвамитра Каушика здійснював жертвопринесення разом із Шакрою. Там же потім, великий Джамадагнья проспівав хвалебний гімн своїм предкам, коли усвідомив він надлюдську могутність Вішвамитри: адже Каушика разом з Індрою пив у Каньякубджі сому [94] і нарешті, перемігши своє кшатрійство, вигукнув: «Відтепер я — брахман!».

Є ще чисте, святе, що дарує вище очищення, прославлене у світі, вельми шановане святими мудрецями, о герою, місце злиття Ґанги з Ямуною. Там колись, сам Прабатько, Душа всього сущого, вершив жертвопринесення. Тому, о найповажніший Бгарато, це місце й зветься Праягою. Є там, о Індро царів, найпрекрасніший, великий ашрам святого Агастьї. Хіраньябінду зветься він, о царю, і знаходиться на горі Каланджарі. А краща з гір, прекрасніша за всі інші — свята, благодатна гора Махендра, ашрам великого духом Бхаргави, о царю-кауравьє! Там колись, о Каунтейє, сам Прабатько творив жертовні обряди. Свята ж Бхагіратхі була при тому за молодшого жерця, о Юдхіштхіро!

Є там ще, о володарю народу, свята Брахмашала. Одне лише споглядання її дарує святість. Там можна бачити безліч людей, які позбавилися своїх гріхів. Чиста, благодатна, споконвічна, велика, славна у світі Загата Матанги — найчудовіша з тіртх. Прекрасна мов гора Кундода, багата плодами, коріннями та питною водою. Спраглий цар нішадхів тут випив води і мав блаженство. Є тут і дивовижний Гай богів, прикрашений присутністю подвижників. А ще там, по тій гори течуть ріки Нанда та Бахуда.

Звеличені мною перед тобою, великий царю, всі тіртхи, ріки, гори й святилища, які є у східній стороні. Слухай тепер, які є шановані ріки, гори, тіртхи й святилища у трьох інших напрямках!».

Так вістить розділ вісімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 86

Дхаумья сказав:

Слухай, о бгарато, як я вихвалятиму, в міру розуміння свого, святі тіртхи, що лежать у південній стороні. В тому краю, кажуть, тече прекрасна, свята ріка Годаварі, повноводна, оточена гаями, де живуть подвижники. Ще дві ріки, Венна та Бгімаратхи,[95] рятують від страху перед карою за гріхи. Водиться біля них багато птаха й звірини, береги прикрашені пустельницькими обійстями. Там же тече, о туре-бгарато, Пайошні, потік царственого мудреця Нріги, повноводний, з безліччю дивовижних тіртх, відвідуваний двічінародженими. Це тут великий йогин і подвижник Маркандейя проспівав хвалебну пісню предкам Нріги, володаря землі. Чулисьмо, що навіч побачив тоді влаштовувач жертви Нріга, як Індра сп'янів від випитої соми, а двічінароджені — від багатих дарунків.

На горі Варунашротас, о найповажніший з бгаратів, є святий, благодатний, багатий плодами та корінням гай сина Матхари, а також жертовний стовп. На північ від ріки Правени, у святому житлі Канви, є, кажуть, знамениті гаї, населені подвижниками. В Шурпараці, сину мій, є чудовий жертовний вівтар

великого духом Джамадагні, утворений тіртхами Пашана і Пурашчандра, о бгарато! В країні мартьїв, о Каунтейє, міститься тіртха Ашока, з багатьма ашрамами. В країні пандьїв [96] є тіртхи Агастьї та Варуни, о Юдхіштхіро! Ще, о биче серед мужів, у країні пандьїв, мовлять, є святі тіртхи дів. Тепер слухай, о Каунтейє, я уславлю тобі ріку Тамрапарні.[97] Є там ашрам у якому боги, прагнучи до найбільшої мети, здійснювали діяння подвижництва. Прославлений у трьох світах, він зветься Гокарною, о бгарато! Те озеро святе і благодатне, сину мій. Воно повноводне, і хвилі його прохолодні. Духовно недосконалим людям його не досягти увік. Там же, на горі Девасабха, лежить багатий спілими плодами і корінням святий ашрам Трінасомагні, учня Агастьї. Є там свята, благодатна, вся з дорогоцінних каменів гора Вайдурья,[98] а також ашрам Агастьї, багатий коріннями, плодами і питною водою.

Тепер розповім тобі, о володарю людей, які святі місця, ашрами, гори, озера й ріки відомі в країні Сураштрі.[99] Там, кажуть брахмани, є місце Чамасонмадджана, а біля океану — тіртха Тридцяти богів, Прабхаса, о Юдхіштхіро! Там є прекрасна Піндарака, в якій живуть подвижники, а ще гора Удджаянта,[100] де прочанинові негайно ж даються найбільші досягнення. Там можна почути стародавню шлоку, колись проспівану Нарадою, головою божественних мудреців. Ось вона, о Юдхіштхіро: «Хто на цій священній, птахом і звіром населеній горі Удджаянті, що в Сураштрі, плоть виснажує подвижництвом, той возвеличиться на верхнім небі!».

Там же стоїть святе місто Двараваті, в якому перебуває Згубник Мадгу, зриме втілення Древнього Бога. Воістину, він — осередок вічної дхарми! Брахмани, що проникли були у сутність Вед, і люди, що пізнали Атман-брахмо, кажуть, що у великому духом Крішні вкладена споконвічна дхарма! Із усього, що очищає від гріха, найвищий Очисник — Говінда. Його ж шанують від усієї святости — найсвятішим, із щасливих знамень — найблагодатнішим. Лотосоокий, споконвічний Бог богів, Харі, чий дух незбагненний, перебуває в усьому потрійному всесвіті. Там же, в Двараваті, він проявлений, як Згубник Мадгу.

Так вістить розділ вісімдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 87

Дхаумья мовив:

Тепер же вихвалю я перед тобою всі святі місця, що дають порятунок від гріхів, які є на заході, в Аванті.[101] Вся в заростях манго і запашного приянгу, в оточенні очеретяних полів, несе там свої води до заходу свята ріка Нармада, о бгарато! Тут, як відомо, розташований святий притулок подвижника Вішраваса. Тут був народжений Кубера, Володар скарбів, чию колісницю тягнуть нари (*букв. «люди»*). Свята і прекрасна Вайдурья, краща з гір. Тут ростуть чудесні квіти та плоди, височіють зеленолисті дерева. На вершині ж цієї, наділеної розумом гори є озеро, на якому цвітуть лотоси, о царю, і куди з'являються боги та гандхарви. На вершині тої святої, чарівної, постійно відвідуваної божественними мудрецями, подібної до неба богів гори, відкривається погляду чимало див, о великий царю!

І є там, о підкорювачу чужих міст, багата благодатними тіртхами свята ріка Пара, потік царственого мудреця Вішвамитри. На її береги колись упав з небес у коло святих мужів син Нахуши Яяті, але після, він знову знайшов світи де панує споконвічна дхарма. Там же озеро Пунья, гора Майнака, а також, о сину мій, гора звана Асіта, багата, о герою, плодами та корінням. А ще, о Юдхіштхіро, там є святий ашрам Какшасени і повсюдно прославлений, о Пандаво, ашрам Чьявани. Там, о володарю, навіть і малим подвижництвом може нащадок Ману досягти здійснення мети. Ашрам Джамбумарга, о головний у смиренности, де водиться вдосталь звіра і пташини, належить, о великий царю, святим мудрецям, які пізнали Атман. Потім, о царю, є найсвятіші, завжди повні подвижниками гаї Кетумала, Медхья і Ґанга, а також прославлений, святий, відвідуваний двічінародженими ліс Сайндхава, о захиснику землі!

Священне озеро Прабатька зветься Пушкарою, о бгарато! Любий цей ашрам вайкханасам, сіддхам і святим мудрецям. З бажання його прославити, о найповажніший, неперевершений в чесноті нащадку Куру колись проспівав Праджапаті тут, у Пушкарах, наступний вірш: «Якщо мудрий хоч подумки полине до Пушкар, то хай знищаться гріхи його, хай звеселиться він на вишньому небі!».

Так вістить розділ вісімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 88

Дхаумья мовив:

Тепер вихвалю тобі, о царю-тигре, святі місця, які є у північній стороні. Оточена лісами, тече там своїм святим шляхом ріка Сарасваті. Тут же, о Пандаво, несе води до моря стрімка Ямуна. Є тут найсвятіша, благодатна тіртха Плакшаватарана.[102] Тут колись двічінароджені, виконавши обряди сарасвата, зробили омивання авабхрітха. Чудесною, святою, благодатною славиться, о безгрішний, Агнішира. Колись тут, о бгарато, робив жертви Сахадева (*Сомака*), намічаючи місце для виконання обряду кидком жезла. З цього приводу, о Юдхіштхіро, Індра проспівав наступний вірш, що і понині розноситься світом і який виконується двічінародженими: «На берегах Ямуни запалив Сахадева сто разів по сотню тисяч жертовних вогнів, роздав сотню тисяч дарунків!». Тут же преславний цар-світодержавець Бгарата вчинив двадцять сім і вісім жертвопринесень коня. Чув колись я, о сину мій, що він догоджав усім бажанням двічінароджених і тому, як особливо святий, славиться його ашрам Сарака.

Благочестиві чоловіки, о Партхо, завжди свято шанували також і ріку Сарасваті. На ній, о великий царю, за давнини, здійснювали жертвопринесення святі мудреці й валакхільї. Там же, о Юдхіштхіро, тече славна, найсвятіша Дрішадваті. В тих місцях, о володарю нащадків Ману, преблагії Варна та Вайварнья, знавці Вед, що осягли сутність їх і отримали духовне знання, невпинно здійснювали святі жертовні обряди, о найповажніший Бгарато! За давніх часів, безліч богів разом з Індрою і Варуною, сходилися до Вішакхаюпи, щоб там віддатися подвижництву. Саме тому Вішакхаюпа і славиться, як найсвятіша з тіртх!

Великий, преславний, причетний великій долі, всемогутній святий мудрець Джамадагні, робив жертви в дивних, святих Палашаках. До того найгіднішого мудреця, прийнявши втілення, з'явилися всі головні ріки, кожна приносила із собою свою воду, і вони стояли навкруг нього, готові до послуг. Тоді ж бо, о відважний, великий царю, сам Вішвавасу, дивуючись могутности великого духом Джамадагні, проспівав там наступну шлоку: «До величного духом Джамадагні, що жертви приносить богам, з'явившись всі ріки, медом його напували!».

З гірських вершин найбільша — гора Хімаван. Прикрашають її своєю присутністю гандхарви, ракшаси, якши та апсари. Живуть на ній кіннари та кирати. Ґанга ж, о Юдхіштхіро, потужним потоком розсікає цю гору в місці, іменованому Ворітьми Ґанги. Те місце, куди з'являються сонми мудреців-брахманів, Санаткумара вважав святим, так само як і Канакхалу, о царю-кауравьє!

Є гора, звана Пуру. Там народився цар Пуруравас. Місце, де Бхрігу вершив діяння подвижництва, о царю, — це славний ашрам, відвідуваний сонмами великих мудреців, свята гора Бхрігутунга.

Усе, що було, є й буде, о туре-бгарато, вкладено у споконвічному володареві Вішну, Нараяні, Найвищому Пуруші. Преславному Вішну належить усюди відома у трьох світах свята тіртха, яка є біля прекрасного святого дерева Бадарі.[103] Там несе Ґанга теплі, а Апара — холодні води, і біля Великої смоківниці знаходять золотий пісок, о царю! Причетні великій долі, могутні мудреці й боги приходять сюди вклонитися божественному владиці Нараяні. А де є присутнім цей споконвічний Бог, Верховний Атман, Нараяна, там, о Партхо, перебуває весь всесвіт з усіма тіртхами та святилищами. Там — святість, там — Верховний Брахман, там — тіртха і обійстя пустельників. Там перебувають сіддхи, божественні мудреці та усі, хто володіє скарбом тапасу. Де цей великий Йогин, Згубник Мадгу, Споконвічний Бог, — то те місце зі святих найсвятіше. Хай не виникне в тебе в тому сумніву!

Ось які, о кращий з людей, царю, володарю землі, є на світі прославлені тіртхи і святилища. Паломничають до них васу, садхьї, марути з Ашвінами, а також великі духом святі мудреці, гідні вмістища знання брахманів. І якщо ти, о Каунтейє, разом із причетними великій долі братами й турами-брахманами відвідаєш ці місця, то позбудешся від своєї тривоги!

Так вістить розділ вісімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 89

Вайшампаяна сказав:

Поки Дхаумья викладав все це, о радість роду Куру, з'явився туди, в надлишку наділений духовним запалом, святий мудрець Ломаша. Старший з пандавів, цар Юдхіштхіра, люди його почту і брахмани піднялися назустріч тому, причетному великій долі святому, як безсмертні боги на небесах — назустріч Шакрі. Зробивши йому запропоновані звичаєм почесті, Юдхіштхіра, цар справедливости, довідався про причину його прибуття й мету нинішніх мандрів. Відповідаючи на запитання сина Панду, вдоволений прийомом, велемудрий Ломаша, на радість пандавів, вирік у чемних висловах наступне:

«О Каунтейє, адже я мандрую в будь-яких світах, де тільки побажаю. Тож ось, прибувши в ашрам Шакри, побачив я владцю богів. Бачив я там і брата твого, відважного Савьясачина, що ділив трон із Шакрою. І було мені за велике диво бачити, о тигре серед мужів, що Партха досяг такого. «Йди-но до синів Панду!», — мовив мені там володар богів. І ось поспішив я сюди, щоб побачити тебе із твоїми молодшими братами. Зі слів Пурухути і великого духом Партхи я сповіщу, о сину мій, радосте пандавів, щось досить тобі приємне.

Зосередившись, вислухай це, о царю, із братами разом та з Крішною! Посланий тобою, о туре-пандаво, за чарівною зброєю, міцнорукий Партха одержав від Рудри велику, що не має собі рівних зброю, іменовану Брахмаширас, котру колись Рудра добув за допомогою тапасу. Тією зброєю Рудри, що слідом за амрітою піднялася з океану, заволодів нині Савьясачин, укупі з її закляттям, секретом повернення, знанням обрядів освячення та спокути. Ваджру, а також іншу чарівну зброю, починаючи з палиці данда, о Юдхіштхіро, вивчивши її, прийняв Партха, відвазі якого немає межі, від Ями, Кубери, Варуни та Індри, о нащадку Куру. Від сина Вішвавасу, за правилами, як ведеться, перейняв він мистецтво співу, музики, танців і проголошення саманів. Так Каунтейя, освоївши зброю, оволодів також і «Ведою гандхарвів». Щасливо живе зараз Бібхатсу, третім після тебе народжений!

Почуй мене, о Юдхіштхіро, і я повідаю тобі суть того, що сказав мені найповажніший з богів: «Ти тепер, о шановний, неодмінно підеш у світ людей. Передай же там Юдхіштхірі, о найповажніший двічінароджений, такі мої слова: «Скоро брат твій Арджуна повернеться до тебе, оволодівши чудесною зброєю. Але колись здійснить він для небожителів велике діяння, що самим богам не під силу. Ти ж, з іншими своїми братами, віддайся тапасу, бо нічого немає вище тапаса, тапасом досягається велике. Воістину, відомо мені, о туре-бгарато, який Карна. Не вартий він на полі битви й однієї шістнадцятої частки

Партхи! І якщо через нього в твоє серце закралася тривога, о приборкувачу недругів, то я розвію її, повернувши в цей світ Савьясачина. Що ж до твого бажання йти у паломництво до тіртх, о герою, то про це неодмінно розповість тобі Ломаша. І все, що не повідає тобі святий мудрець про плід, який знаходять у тіртхах подвижництвом, хай буде з шанобливою вірою — і тільки так! — сприйняте тобою, о бгарато!»».

Так вістить розділ вісімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 90

Ломаша мовив:

Слухай тепер, о Юдхіштхіро, що сказав Завойовник багатств: «Прилучи благій дхармі брата мого, Юдхіштхіру! Адже тобі, що володіє скарбом тапаса, відомі вищі дхарми та усі діяння подвижників. До того ж, знайома тобі й споконвічна дхарма заручених з Удачею царів.[104] Відомо тобі, о шановний, що святість тіртх найімовірніше очищає людей від гріха. Прилучи ж до неї Пандава! Ти повинен, щиро про це дбаючи, влаштувати так, щоб цар обійшов усі тіртхи і зробив би там дарування корів! — говорив мені Віджайя. — І нехай він усюди обходить тіртхи під твоєю, о володарю, охороною. В глухих, важкодоступних краях, ти служи йому захистом від ракшасів! Як Дадхича — Індру богів, або, як Ангірас — Раві, так бережи ти Каунтейю від ракшасів, о кращий з двічінароджених! Адже чимало є величезних ніби гори ракшасів-ятудханів, але хай не підступляться вони до синів Кунті, яких берегтимеш ти!».

Отже, по слову Індри, з волі Арджуни, я відправляюся в дорогу разом з тобою, оберігаючи тебе від усіх небезпек! Двічі вже оглядав я до цього тіртхи, о радосте Куру. Тепер побачу їх утретє, разом з тобою, володарю! Це паломництво до тіртх, що рятує від страхів, робили, о великий царю Юдхіштхіро, усі царствені мудреці, вершителі святих справ, починаючи з Ману.

Не дано здійснювати омивання в тіртхах, о кауравьє, людям підступним, духовно недосконалим, неосвіченим, грішним і зі спотвореними думками. Ти ж завжди думаєш про дхарму, бачиш суть дхарми, вірний даному слову. Тепер ти до того ж, очистишся від усіх своїх гріхів! Який цар Бхагіратха, який Гаю та інші царі, який Яяті, такий і ти, о Пандаво-Каунтейє!

Юдхіштхіра сказав:

Захват заважає мені скласти відповідь, гідну цим словам. Хто перевершить мене тепер: адже про мене згадав сам Цар богів! Хто перевершить тепер того, до кого з'явився ти, о шановний, того, чий брат — Завойовник багатств, того про кого пам'ятає сам Васава? До відвідування тіртх, про яке ти вів мову, уже звернула думки мої бесіда із Дхаумьєю. Тільки-но ти, о брахмане, вважатимеш за можливе відправитися в путь, щоб побачити тіртхи, я негайно виступаю. Твоє рішення святе і непорушне!

Вайшампаяна вів далі:

Промовив Ломаша Пандаву, який зважився на подорож: «Іди нашвидку, без почту, о великий царю, щоб у твоїх мандрівках ніщо тебе не зв'язувало!».

Юдхіштхіра відповів:

Нехай брахмани, всі ті, хто живе милостинею, хто відрікся від світу, а також містяни, які йшли за мною, спонукувані любов'ю до свого царя, вертаються назад! Нехай ідуть вони до великого царя Дхрітараштри. Кожному дасть він згодом гідну посаду, щоб той міг прогодуватися. Якщо ж цей володар не зможе забезпечити вам відповідного становища, то з любови до нас і піклування про наше благо зробить це Друпада, цар Панчали.

Вайшампаяна сказав:

Тоді більшість городян, обтяжених поклажею, брахманів і відвернутих від світу аскетів рушили в напрямку Міста слона. З любови до царя справедливости, царствений син Амбіки, всіх їх належно прийняв і задовольнив, наділивши багатством. А цар Юдхіштхіра, син Кунті, вельми тим задоволений, у товаристві лише Ломаші й деяких брахманів, пробув у Камьяці ще три доби.

Так вістить розділ дев'яностий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 91

Вайшампаяна продовжив:

Коли нарешті Каунтейя готовий був рушати в дорогу, прийшли до нього лісові брахмани і сказали: «О царю, у супроводі братів і великого духом божественного мудреця Ломаши, ти прямуєш до святих тіртх. Зволь же, великий царю, Пандаво, і нас повести із собою. Адже без тебе ми не зможемо туди дістатися, о кауравo! Тіртхи розташовані у місцях безлюдних, важкодоступних, повних дикого звіра. Коли йдуть люди малим числом, не добратися їм туди, о володарю нащадків Ману! Ви, відважні брати, завжди вважалися чудовими лучниками. Під вашою охороною, о герої, ми рушимо слідом за вами! Тоді по твоїй доброті, о володарю народу, надасться либонь і нам, о захиснику землі, чудовий плід відвідування тіртх і здійснення обітниць! Збережені твоєю доблестю, о царю, хай позбудемося ми від гріхів своїх, побачивши тіртхи, і хай очистимося, здійснивши в них омивання!

Викупавшись у тіртхах, о царю, ти неодмінно знайдеш важкодоступні світи Індри царів — Картавірьї, царственого мудреця Аштаки, Ломапади, відважного Бгарати і Сарвабхауми, о бгарато! З тобою разом, охоронцю землі, ми бажаємо побачити Прабхасу з іншими тіртхами, Махендру з іншими горами, Ґангу з іншими ріками і Плакшу з іншими царями лісів. Якщо ти, о царю, хоч дещицю приязні відчуваєш до

брахманів, виконай негайно наше прохання, і за те хай зійде на тебе удача! Адже тіртхи кишать ракшасами, котрі чинять перешкоди подвижникам, і твій обов'язок — оберегти нас від них, о міцнорукий! Тіртхи, зазначені Дхаумьєю і премудрим Нарадою, а також ті, про які говорив тобі власник великого тапасу, божественний мудрець Ломаша, ти, о царю, як велить звичай, обійди, очищаючись од гріха, усі до єдиної разом з нами та під захистом Ломаши!».

Прийнявши зроблені ними йому почесті, бик-Пандава, оточений героями-братами на чолі з Бгімасеною, пролив сльози радости й відповів святим мудрецям: «Хай буде так!». Випросивши дозволу в Ломаші та пурохіта свого Дхаумьї, найкращий з пандавів, могутній Юдхіштхіра, разом із братами й бездоганно прекрасною Драупаді вирішив рушити в дорогу. Але тут з'явилися до лісу Камьяка, для того щоб побачитися з Пандавом, мудреці: Нарада, Парвата і причетний великій долі Вьяса. Цар Юдхіштхіра віддав їм належні звичаєві почесті. Вони ж, причетні великій долі, залишившись задоволені прийомом, так звернулися до Юдхіштхіри:

«О Юдхіштхіро, о Бгімо, о близнюки! Хай будуть прямі й чисті ваші думи! Очистивши свої серця, ступайте чистими до тіртх! Брахмани кажуть: приборкання тіла — це обітниця людська. Двічінароджені також речуть: очищення свідомости й розуму є обітниця божа. Серця героїв досконалі лише тоді, коли очищені від усякої скверни, о володарю людей. Затвердьте в думках ваших дружелюбність і чистими ходіть до тіртх! Очистившись виконанням обітниць влади над тілом і над свідомістю, суворо дотримуючись того божеського завіту, знайдете плід, про який вам було сказано!».

«Хай буде так!» — відповідали пандави разом із Крішною-Драупаді. Потім усі святі чоловіки, як смертні, так і божественної природи, зробили для них обряди, які дарують удачу. І ось, о Індро царів, припавши до стіп Ломаши, Двайпаяни, Наради і божественного мудреця Парвати, герої у супроводі Дхаумьї та брахманів, лісових пожильців, після закінчення місяця Маргаширша, з початком Пушьї рушили в дорогу. Запасши глиняний посуд, заплівши, подібно пустельникам, волосся, одягнувши грубі шкури антилопи, та непробивний обладунок, блукали вони по тіртхам. Індрасена зі слугами, кухарями й іншою челяддю, поспішав за ними слідом на чотирнадцяти колісницях. У всеозброєнні, підперезані безжалісними мечами, із сагайдаками, повними стріл, о Джанамеджайє, рухалися хоробрі пандави, повернувши обличчя до сходу.

Так вістить розділ дев'яносто перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 92

Юдхіштхіра спитав:

О найкращий серед божественних ріші, я вважаю себе людиною, не позбавленою чеснот, і, однак, змучений лихом-бідою, як жоден інший із земних володарів. Вороги ж мої, на мій погляд, не мають чеснот, нітрохи не дбають про дхарму. З якої ж причини, о Ломашо, гараздують вони в цьому світі?

Ломаша відповів:

Ніколи не засмучуйся, царю-Партхо, через те, що шляхом адхарми досягають часом процвітання загрузлі в ній люди. Адхармою досягає людина добробуту, потім знаходить усі блага, потім долає суперників своїх, але адхармою ж і винищується під корінь. Своїми очима бачив я, о володарю землі, дайтьїв і данавів, що процвітали на шляху адхарми, але кінець-кінцем дійшли до загибелі. За давніх часів, у Деваюзі, був я всьому тому свідок, о володарю. Тоді боги дбали про дхарму, але шанували дхарму також і асури. Боги, однак, відвідували тіртхи, асури ж не відвідували, о бгарато. Тоді вперше обійняло їх породжене адхармою марнославство. Від марнославства виникла гординя, вона ж породила гнів. Від гніву пішла нескромність, від неї — безсоромність. Отак і загинули їхні гаразди. І од них, нескромних, безсоромних, безпутних, які давали порожні обітниці, пішла незабаром і дхарма, і смиренність, і добробут. Лакшмі пішла до богів, о царю, а Алакшмі — до асурів. Одержимих Алакшмою, збожеволілих від гордині дайтьїв і данавів опанував тоді Калі. І ось данави, о Каунтейє, одержимі тепер одночасно і Алакшмою і Калою, охоплені марнославством, божевільні, що забули, як робити обряди, захоплені гординею, зустріли незабаром свою загибель. І дайтьїв, які втратили колишню славу спостигло повне знищення. А боги, що твердо трималися дхарми, відправилися до морів, озер, рік та інших святих місць. Завдяки подвижництву, жертовним обрядам, даруванню і благословенням, о Пандаво, відринули вони всі гріхи і знайшли добробут. Воістину: роздаючи всюди дарунки, правуючи обряди і обходячи тіртхи, премудрі боги досягли через це небаченого процвітання.

Так і ти, о Індро царів, омившись разом з молодшими братами в тіртхах, знову знайдеш свою Лакшмі. Це шлях, накреслений з правіку. Як колись цар Нріга, як Шибі, син Ушинари, Бхагіратха, Васумана, Гая, Пуру, Пуруравас незмінною прихильністю подвижництву, узливаннями біля священних вод, паломництвом до тіртх і спогляданням мужів, великих духом, очистилися, а також знайшли славу, святість, багатство, так і ти, о Індро царів, володарю народу, досягнеш повноти щастя. Як колись Ікшваку із синами, рідними й близькими, як Мучукунда, Мандхатрі, володар землі Марутта, як боги і божественні мудреці, силою подвижництва, знайшли в усій повноті святість і славу, так само знайдеш їх і ти! Сини ж Дхрітараштри, поневолені марнославством і неуцтвом, незабаром, як ті дайтьї, неминуче дійдуть до загибелі.

Так вістить розділ дев'яносто другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 93

Вайшампаяна провадив:

О охоронцю землі! В спільній мандрівці своїй, зупиняючись то тут, то там, прийшли нарешті герої до лісу Найміша. В священних тіртхах, що лежать на берегах Гоматі, о царю-бгарато, робили пандави омивання, обдаровуючи брахманів багатством і коровами. Невпинно насичували нащадки Куру узливаннями предків, богів і брахманів в тіртсі Дів, тіртсі Коней і в тіртсі Корів. Побули якийсь час пандави в тіртсі Валакоті на горі Врішапрастха, а потім, о охоронцю землі, зробили спільно омивання у водах Бахуди. В Праязі, жертовній землі богів, о володарю землі, жили вони, зануривши тіла у воду, віддаючись небувалому подвижництву. У місці злиття Ґанги і Ямуни, вірні даному слову, великі духом пандави очистилися від гріхів і обдарували брахманів багатством. Потім, о царю-бгарато, сини Панду підійшли, в супроводі брахманів, до жертовного вівтаря Праджапаті, вельми шановному серед подвижників. Там герої прожили якийсь час, ревно віддаючись подвижництву, а також безперестану задовольняючи двічінароджених їжею, яку добували в лісі, та жертовним маслом.

Потім, о царю, неповторно осяяний величчю, прийшли вони до гори, якій дарована святість благочестивими діями знавця дхарми, царственого ріши Гаї. Там є озеро Гаяширас і свята ріка Маганаді. Цю благу тіртху, це найчудовіше озеро Брахми високо шанують святі мудреці. Сюди приходив великий Агастья, щоб побачити Вайвасвату, тут же колись жив, о царю, сам споконвічний бог Дхарма. Звідси беруть початок, о володарю народу, всі ріки на світі. Тут невідлучно перебуває сам Володар Пінаки, Магадева. Тут, біля підніжжя Вічного баньяна, робили відважні пандави обряди Чатурмасья за уставом «великої жертви святих мудреців». Сотнями стікалися сюди брахмани, що володіють скарбом тапаса, і за статутом «святих мудреців» робили Чатурмасью для пандавів. Там, на зборах великих духом мужів, брахмани, що осягли Веди, постійні в подвижництві та у любові до знань, почали були тоді розповідати різні священні перекази. І ось, ніби омившись у водах знання і слідування обітницям, брахман Шаматха, який дотримується обітниці цнотливости, повідав усім хто зібрався там, про Гаю, сина Амуртараяса.

Син Амуртараяса, Гая, був найгіднішим із царственних мудреців. Почуй від мене, о бгарато, які він учинив святі справи. Тут відбулося його жертвопринесення з рясною роздачею їжі та щедрих дарувань. Сотні, тисячі куп усякої їжі склав він тут, о царю![105] Потоками текло пряжене масло, багатьма сотнями рік — кисляк. Тисячами потоків струменіли дорогі приправи. День за днем ця їжа роздавалася всім прохачам.[106] Брахмани ж, о царю, споживали найвишуканіші страви. Під час розподілу дарунків, звуки мантр досягали неба. Через них нічого іншого не можна було почути, о бгарато! Далеко неслися ті святі звуки, заповнюючи всі кінці землі, небес і повітряного простору. То було великим дивом, о царю! Наситившись чудовою їжею і питвом, повнячись радістю життя, з країни в країну розносили люди таку пісню, о туре-бгарато: «Хто з живучих хоче насититися? Ідіть на жертвопринесення Гаї! Там залишки учти нашої утворять двадцять п'ять високих гір!». Ніколи раніше не здійснювалося людьми і не буде надалі такої жертви, як та, що здійснив осяяний неосяжною величчю царственний ріши Гая. Спаленими жертвами Гаї так переситилися боги, що навряд чи могли тоді приймати підношення від інших жертводавців. По тому, о радість роду Куру, великий духом Гая зробив біля цього озера досить численні жертвопринесення.

Так вістить розділ дев'яносто третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 94

Вайшампаяна сказав:

Потім щедрий дарувальник, цар Каунтейя, рушив далі. Досяг він ашраму Агастьї і оселився в Дурджайї. Тут звернувся цар з питанням до найкращого зі співрозмовників, Ломаші: «Для чого колись Агастья умертвив у цих краях Ватапі? Що за чарівна сила була в цього дайтьї-людожера? І чим викликав він на себе гнів великого духом Агастьї?».

Ломаша відповів:

Жив колись у місті Маніматі дайтья на ім'я Ілвала. А Ватапі, о радосте роду Куру, доводився йому молодшим братом. Одного разу цей син Діті звернувся до якогось подвижника-брахмана: «Даруй мені, о шановний, сина, рівного самому Індрі!». Не дав йому брахман сина подібного Васаві. Тож запалав був асур до того брахмана превеликим гнівом.

Варто було Ілвалі вголос призвати того хто був погублений Вайвасватою, як той знову знаходив своє тіло і з'являвся погляду живий та неушкоджений. І ось перетворив він асура Ватапі в добре відвареного цапа і почастував ним того брахмана, а потім закликав брата назад. Зі сміхом вискочив великий асур Ватапі з тіла того брахмана, роздерши йому бік, о царю, володарю народу! З тих пір не раз, підносячи брахманам подібне частування, о царю, вбивав їх підступний дайтья Ілвала.

А в цей саме час, великий Агастья побачив предків своїх, що висіли у розпадині вниз головами. «Навіщо ви тут?» — спитав він їх. Вони ж, провісники вчення, о брахмане, йому відповідали: «Причина — у продовженні нашого роду. Ми — твої власні предки, — сказали вони йому. В розпадину ж цю потрапили й висимо тут через брак у нас потомства. Якщо ти, о Агастьє, породиш нам добрих нащадків, то й нас позбавиш від пекла, і сам прийдеш до стану, досяжного для тих хто має синів!». Він же, сповнений духовного запалу, спрямований до закону та істини, відповідав їм: «Бажання ваше я виконаю, о предки. Хай покине серця ваші тривога!».

З того часу почав шановний святий мудрець думати про продовження роду. Однак не зустрічав він жінки, гідної народити йому потомство. Тоді, від різних істот зібравши їхні кращі частини, створив він із цих частин найчарівнішу серед жінок. Потім святий подвижник Агастья віддав її, створену для його цілей, царю відарбхів, який мріяв про народження сина. Там народилася вона й виросла — діва щасливої долі, прекрасна тілом і лицем, сяйлива подібно спалаху блискавки. Ледве вона народилася, як цар Відарбхи, побачивши її, з радощів сповістив про те усім двічінародженим, о бгарато! Віддали всі брахмани хвалу тій діві, о володарю землі, та нарекли її двічінароджені ім'ям Лопамудра. Наділена небувалою красою, зростала вона швидко, о великий царю, немов яскравий язик полум'я або ж лотос на водах. З тих пір, як досягла красуня юности, о Індро царів, її завжди оточували сотні багато вбраних подружок і сотні покірних її волі служниць. В колі цьому, числом до сотні подружок і служниць, наділена духовним запалом діва сяяла, о володарю, як Рохіні на небосхилі. Сповнену чесноти і юну, її, однак, не зважувався сватати жоден чоловік, бо всі страшилися того великого духом подвижника. Правдолюбна діва, що затьмарила вродою небесних апсар, доброзвичайністю своєю дарувала радість батькові й родичам. Батько ж її, бачачи відарбхійську царівну, яка вже досягла шлюбного віку, усе міркував про себе: «За кого віддам свою дочку?».

Так вістить розділ дев'яносто четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 95

Ломаша сказав:

Коли вирішив Агастья, що їй уже під силу господарювати у будинку, пішов він до царя відарбхів і сказав йому: «О царю, намірився я одружитися для того щоб мати синів. Прошу в тебе дарунку, охоронцю землі: віддай за мене Лопамудру!». Почувши слова подвижника, той охоронець землі знетямився від горя. І дочку віддавати не хотів він, і відмовити був не в силі. Тоді, прийшовши до дружини, сказав їй володар землі: «Цей святий мудрець має таку могутність, що, якщо розгнівати його, може спалити полум'ям прокльону!». Лопамудра, увійшовши, побачила, що цар із дружиною засмучені, і сказала їм такі належні випадку слова: «Не засмучуйся через мене, о охоронцю землі! Видай мене за Агастью, батьку, через мене так урятуєш себе!». І цар, по слову дочки, віддав Лопамудру великому духом Агастьї, зробивши, о володарю народу, всі необхідні обряди.

Взявши Лопамудру за дружину, сказав їй Агастья: «Кинь всі ці дорогі вбрання і прикраси!». Тоді велеока діва зі стегнами, як у Рамбхи, покидала всі свої прекрасні, дорогі вбрання з найтоншої тканини. Одягнувши лахміття, одяг з кори та шкуру антилопи, велеока тим самим розділила із чоловіком його обітницю. Прийшовши до Воріт Ґанги, найповажніший, великий святий мудрець віддався там разом з гідною дружиною найсуворішому подвижництву. З любов'ю і найбільшою шанобливістю прислужувала Лопамудра своєму чоловікові. В той же час і володар Агастья перейнявся до дружини сильною любов'ю.

Так минуло багато часу, і ось, одного разу, о володарю народу, погляд шановного святого мудреця впав на Лопамудру коли вона, сяючи величчю тапаса, тільки-но закінчила омивання.[107] Полонений її чистотою, покірністю, самовладанням, її величною красою, призвав її Агастья поєднатися з ним. Тоді соромлива красуня, склавши шанобливо долоні, голосом, що видавав її бажання, сказала шановному Агастьї: «Звичайно, чоловік для того і бере до хати жону, щоб породити від неї потомство. Але зволь, о святий мудрецю, виявити мені стільки ж любови, скільки і я до тебе відчуваю. Зволь з'єднатися зі мною на точно такому ж ложі, яке було в мене у батьківському палаці, о брахмане! Хочу, з'єднуючись із тобою у коханні, мати на собі чудові прикраси, а ти щоб був у вінку й прикрасився коштовностями!».

Агастья мовив:

Лопамудро, красуне тонкостанна, але ж немає в мене таких багатств, як у твого батька!

Лопамудра рекла:

Могутністю свого тапасу ти владний, о володарю, за одну мить зібрати сюди всі багатства, які є тільки у світі живих.

Агастья відповів:

Вірно те, що ти говориш, але цим я підірву свій тапас. Вели мною, але так, щоб при цьому мені не втратити тапасу.

Лопамудра сказала:

Сприятливого для зачаття часу в мене залишилося вже мало. В інший же час, о володарю скарбу тапаса, не бажала б я єднатися з тобою. Але не хочу я також і нашкодити твоєму благочестю, о володарю скарбу тапаса, постарайся ж іншим способом виконати моє бажання!

Агастья сказав:

Діва щасливої долі, якщо бажання твоє тверде, то я відправлюся у путь. Ти ж, блага, вільна залишатися у хаті.

Так вістить розділ дев'яносто п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 96

Ломаша вів далі:

І пішов Агастья просити багатств на милостиню в охоронця землі Шрутарвана, о кауравьє, про якого знав, що він багатше інших царів. Почувши, що направляється до нього з посудини народжений [108] мудрець,

цар, у супроводі радників, зустрів його з пишними почестями на межі своїх володінь. Піднісши йому, за звичаєм, аргхью, склавши долоні, сумирно спитав його володар землі про мету відвідування.

Агастья вирік:

Знай же, володарю землі, я прийшов за багатством! Дай мені таку частку, яку зможеш виділити без шкоди для інших.

Ломаша вів далі:

Тоді повідав йому цар, які його доходи і витрати: «Знаючи це, візьми собі, о мудрецю, стільки багатства, скільки вважаєш за потрібне!». Але тут, до усіх рівно безсторонній двічінароджений помітив, що доходи царя дорівнюють витратам, і зрозумів, що, скільки б він не взяв, це завдасть шкоди живим істотам. Тоді, взявши із собою Шрутарвана, попрямував він до царя Вадхрьяшви. Той, як велить звичай, зустрів їх на межі своїх володінь, підніс їм аргхью та воду для ніг, а потім, з їхнього дозволу, спитав про мету прибуття.

Агастья мовив:

Знай же, володарю землі, що ми прибули сюди заради багатства! Дай же нам частку, яку зможеш виділити без шкоди для інших.

Ломаша сказав:

Тоді повністю відкрив перед ними цар, які його доходи і витрати: «Тепер, знаючи це, візьміть усе, що виявиться в надлишку!». Але тут, до усіх рівно безсторонній брахман побачив, що рівні доходи та витрати царя, і зрозумів, що, скільки б він не взяв, од того буде лихо живим істотам. Тоді направилися разом Агастья, Шрутарван і Вадхрьяшва до власника найбагатшої скарбниці Трасадасью, сина Пурукутси. Трасадасью, щоб зробити їм гідний прийом, відповідно до звичаю, прибув на слоні на межу своїх володінь.

Віддавши їм усі запропоновані почесті й давши відпочити з дороги, запитав найповажніший цар, нащадок Ікшваку, про мету їхнього прибуття.

Агастья мовив:

Знай, о володарю землі, ми прибули сюди заради багатства! Дай же нам частку, яку зможеш виділити без шкоди для інших.

Ломаша продовжив:

Тоді повністю розкрив перед ними цар доходи свої та витрати: «Тепер, знаючи це, забирайте все, що виявиться в надлишку!». Але тут, до усіх рівно безсторонній брахман побачив, що рівні витрати й доходи царя, і зрозумів, що скільки б вони не взяли, буде від того біда живим істотам. І тоді, о великий царю, всі ті царі, перезирнувшись, сказали великому подвижникові: «Є на світі, о брахмане, один дуже багатий данава на ім'я Ілвала. Йдемо хутчій всі разом до нього і попросимо в нього багатства!». Припала до душі їм така думка, просити милостині в Ілвали, і вони дружно попрямували до нього, о царю!

Так вістить розділ дев'яносто шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 97

Ломаша сказав:

Дізнавшись, що ті царі, в товаристві великого святого мудреця простують до нього, Ілвала у супроводі радників, зробив їм почесний прийом на межі своїх володінь. Той найчудовіших асур виявив їм гостинність та підніс, о кауравьє, вишукану страву зі свого брата Ватапі. Тут всі царственні мудреці, побачивши великого асура Ватапі в подобі барана і приготовленим до вживання у їжу, засмутилися так, що ледь сприймали навколишнє. Але найповажніший святий мудрець Агастья, тим царственим мудрецям сказав: «Не засмучуйтеся, я сам з'їм великого асура!».

Підійшов великий подвижник до почесного місця, сів на нього, а Ілвала, Індра дайтьїв, посміхаючись, став підкладати їжу йому на блюдо. І з'їв Агастья цілком усього Ватапі. По закінченні учти почав асур Ілвала кликати брата. Але з великого духом Агастьї вийшов назовні тільки вітер. Засмутився Ілвала, здогадавшись, що великий асур Агастьєю перетравлений. Тоді він разом з радниками, склав шанобливо долоні й мовив: «Що привело вас сюди? Скажіть, що можу я зробити для вас?».

На це Агастья, посміхаючись, відповів Ілвалі: «Усім нам відомо, о асуро, який ти могутній і якими скарбами володієш. Ці люди не надто багаті — мені ж потрібно багатство чимале. Тож дай нам частку, яку зможеш виділити без шкоди для інших!». Тут, схилившись перед святим мудрецем, сказав йому Ілвала: «Якщо вгадаєш, що я хочу дати, то дам тобі багатство!».

Агастья відповів:

Кожному із цих царів, о великий асуро, ти збираєшся дати десять тисяч корів і стільки ж золотих. А мені, о великий асуро, хочеш ти дати вдвічі більше, та ще колісницю із чистого золота з парою швидких мов думка скакунів. Поцікався, і ти переконаєшся, що колісниця та й справді золота.[109]

Ломаша вів далі:

Подивився асур — колісниця дійсно з чистого золота, о Каунтейє! Знехотя віддав дайтья Агастьї незліченне багатство. А запряжені в ту колісницю коні Віваджа та Суваджа швидко, як оком змигнути, доставили в ашрам Агастьї його самого, царів і всі скарби, о бгарато! Потім, випросивши дозвіл у Агастьї, царственні мудреці пішли. Так подвижник, в точності виконав бажання Лопамудри.

Лопамудра сказала:

Володарю, ти виконав все чого я бажала! Тепер не барися, зачни в мені найгіднішого сина!

А г а с т ь я м о в и в :

Любі мені всі вчинки твої, блага красуне! Але вислухай, скажу тобі, чого я не можу вирішити щодо твого потомства. Чи буде в тебе тисяча синів чи сто, але щоб кожний був за десятеро, чи десять, але щоб кожний вартий сотні, або ж нехай буде один, але щоб вартий був усієї тисячі?

Л о п а м у д р а в і д п о в і л а :

Нехай у мене, о володарю скарбу тапаса, буде один тільки син, але вартий тисячі. Адже один мудрий і праведний, краще багатьох несправедливих!

Л о м а ш а п р о в а д и в :

«Так воно і буде!» — відповідав подвижник і в сприятливий для зачаття час з'єднався з нею, рівною йому доброзвичайністю настільки ж, наскільки він ревний у вірі. Коли ж вона зачала Агастья пішов у ліси. Після його відходу, цей плід зростав сім осеней. Після закінчення сьомого року, з'явився на світло ніби осяяний полум'ям величі, велеславний великий співак на ім'я Дрідхасью, який вже при народженні повторював на пам'ять Веди з Упанішадами та Ангами, о бгарато! Син святого мудреця, він і сам став великим мудрецем, вмістищем духовного запалу. З малих літ виявляв він чималу силу, а за те, що носив батькові в ашрам в'язки хмизу для жертовного вогню, прозваний був Ідхмавахою (*«Носій хмизу»*). Святий Агастья радів, бачачи сина таким обдарованим, предки ж його, о царю, знайшли бажані їм небесні світи.

Славиться у світі ашрам Агастьї, багатий квітами всіх пір року! Не хто інший, як Агастья, умертвив Ватапі, нащадка Прахлади, — і ось його ашрам, що чарує погляд, сповнений всіляких чеснот! А ось — свята Бхагіратхи. Пірни у її води, о царю, як тобі того хотілося!

Так вістить розділ дев'яносто сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Р о з д і л 9 8

Ю д х і ш т х і р а м о в и в :

Я хочу, о найповажніший з двічінароджених, чути більш докладно і повно про діяння мудрого Агастьї, великого, святого мудреця!

Л о м а ш а с к а з а в :

Слухай, о великий царю, надзвичайну, чудову, божественну оповідь про безмірно великого духом Агастью та про дивовижну його могутність. Жили під час Крітаюґи племена грізних, лютих, шалених у битві данавів, що прозивалися калакеями. Прихильники Врітри, потрясаючи всілякою зброєю, усюди переслідували вони очолюваних Махендрою богів.

Нарешті зважилися Тридцять богів діяти, щоб знищити Врітру. На чолі з Нищителем міст стали вони перед Брахмою. Їм усім, які стояли склавши у вітанні долоні, мовив Всевишній: «О боги, відомо мені все про задуману вами справу. Вкажу вам спосіб, яким ви погубите Врітру. Є на землі власник високого знання, святий мудрець, що прозивається Дадхіча. Йдіть усі разом до нього і просіть в нього дарунку. До глибини душі влещений, благочестивий чоловік надасть вам вибір. Ви ж, прагнучи до перемоги, повинні йому дружно сказати: «Віддай нам свої кістки заради блага трьох світів!». І, відринувши тіло, він дасть вам свої кістки. Хай буде з тих кісток виготовлена міцна, грізна, гостра, шестигранна, із страхітливим гуркотом — ваджра, здатна вбити могутнього ворога. І цією ваджрою, Вершитель ста жертв вб'є Врітру. Тепер я все вам повідав. Виконуйте ж без зволікання!».

Вислухавши це, боги випросили у Прабатька дозвіл вийти і пішли очолювані Нараяною на інший берег Сарасваті в ашрам Дадхічи, схований всілякими деревами та ліанами, що гув дзижчанням бджіл, які ніби співали самани, а також співом дживандживак, зливаючись із криками самців чорних зозуль, та де, не знаючи страху перед тигром, розгулюють усюди буйволи, вепри, олені срімала та яки, де слони зі шкірою, що лопнула на скронях, поринувши у потік і граючись зі слонихами, оголошують околиці трубним гулом, де породжує луну громове ричання левів, тигрів та інших звірів, котрі зачаїлися у своїх печерах і гротах. Прийшли боги в любий серцю, усюди, звідки не увійди, прикрашений, подібно до самого неба Індри ашрам Дадхічи.

Там вони побачили Дадхічу, блиском рівного Творцеві дня, що сяяв красою вигляду, немов сам Прабатько — величчю. Схилившись перед ним, о царю, шанобливо припавши до його стіп, просили боги дарунку, як їм велено було Всевишнім.

А Дадхіча, безмірно щасливий, так сказав найвищим з богів: «Здійсню зараз, о боги, те, що вам на благо. По своїй волі відрину власне тіло!». Із цими словами, найкращий з людей, владний над собою, негайно ж розлучився з життям, а боги, як було їм наказано, взяли тоді в нього мертвого, кістки. Всім виглядом виявляючи радість, прийшли вони до Твашттри і розповіли йому, що їм потрібно для перемоги. Почувши їх слова, і Твашттрі не приховав радости. З великою старанністю і працею виготовив він міцну, грізну видом ваджру, а закінчивши роботу, радісно мовив Шакрі: «Цією найчудовішою ваджрою, о Боже, спопели нині грізного ворога небожителів, а коли вбитий буде недруг, ти, мешканцю неба, оточений сонмами божеств, прав щасливо всіма небесами!». Вислухавши Твашттрі, зраділий Руйнівник міст дбайливо прийняв ваджру з його рук.

Так вістить розділ дев'яносто восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 99

Ломаша вів далі:

І ось, Володар ваджри, підтримуваний могутніми божествами, наздогнав нарешті Врітру, що закрив був собою небо і землю. З усіх боків стерегли Врітру велетні-калакейї. Коли вони змахували зброєю, здавалося: то гори здіймають свої шпилі. В ту ж мить закипіла між богами і данавами велика, змушуючи тріпотіти весь світ, битва, о найповажніший Бгарато! Оглушливо дзенькали піднесені мечі, які стикалися між собою і обрушувалися на тіла ворогів руками воїв. Видно було, о царю, як падали з піднебесся на землю відсічені голови, немов плоди, що зірвалися з віт дерева таля. Оружні палицями із залізними шипами, калакейї, блискаючи золотими обладунками, насувалися на богів, немов охоплені полум'ям лісової пожежі гори. Не в силах винести дужого натиску стрімко наступаючих данавів, здригнулися Тридцять богів і, охоплені страхом, побігли.

Тисячоокий Руйнівник міст, бачачи, що вони біжать у паніці, а Врітра тріумфує, впав у глибоку зневіру. Тоді вічний Вішну, помітивши, що Шакра упав духом, наділив його своїм ратним запалом і тим додав йому наснаги. Бачачи, як Вішну підтримує Шакру, всі боги, а також безгрішні брахмани-мудреці один за одним помістили в нього свій духовний запал. Одержавши допомогу від Вішну, божеств і причетних великій долі святих мудреців, зробився Шакра надзвичайно сильним.

Провідавши про те, як підсилився Володар Тридцяти богів, вибухнув Врітра страшними криками. Затремтіли від його ревіння сторони світу, небозвід, піднебесся, земля й гори. Почувши це голосне, застрашливе ревіння, украй стривожився Махендра. Обійнятий жахом, квапливо метнув він велику ваджру щоб убити того данаву, о царю! Прикрашений золотом і вінками, звалився великий асур, вражений ваджрою Шакри, як звалилася в старовину найчудовіша з гір, велика Мандара, кинута рукою Вішну.

Коли впав найбільший з дайтьїв, Шакра, гнаний страхом, біг, щоб сховатися в озері. Не міг він від страху повірити, що ваджра вилетіла з його руки і що Врітру вбито нею. Боги ж з великими мудрецями, радіючи, підносячи хвали Індрі, об'єдналися і почали спішно винищувати вражених загибеллю Врітри дайтьїв. Тоді данави, котрих нищили Тридцять богів, змучені страхом, пішли в океан і поринули у невимірні його глибини, які кишать велетенськими рибами та повні скарбів. Почали вони там тримати спільно раду, мислячи, як би згубити всесвіт. І кожний з тих хто мав власну думку, пропонував той або інший засіб.

Невдовзі дійшли вони, міркуючи, до жахливого рішення: «Треба насамперед погубити тих, хто має мудрість і тапас. Адже всі світи підтримуються тапасом — поспішайте ж викорінити тапас! Скоріше знищте всіх подвижників, мудреців і знавців дхарми, які тільки є на землі. По їх загибелі настане й кінець світу!».

Так, збожеволілі, не могли вони нарадуватися майбутній загибелі світу, ховаючись у неприступному, киплячому велетенськими валами, сповненому скарбами океані — обійсті Варуни.

Так вістить розділ дев'яносто дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 100

Ломаша мовив:

Сховавшись в океані, вмістищі вод, володінні Варуни, калакейї приступилися до знищення потрійного всесвіту. Щоночі, розлютовані, пожирали вони подвижників які жили в пустощах і славних святилищах. В ашрамі Васіштхи було ними, лиходіями, з'їдено сто вісімдесят вісім брахманів і дев'ять інших подвижників. А прийшовши в населене двічінародженими святе обійстя Чьявани, вони пожерли там сотню подвижників, які харчувалися плодами і коріннями. Все це творили вони вночі, удень же поринали у море. І в обійсті Бхарадваджи погубили вони двадцять самоприборканих послушників, що харчувалися лише водою та вітром. Так щоночі, сп'янілі впевненістю в силі своїх рук, нападали на всі ті обійстя данави-калакейї, діти Кали, винищуючи безліч брахманів.

А люди, о найповажніший з нащадків Ману, ніяк не могли виявити тих дайтьїв, котрі так шкодили тим що володіли тапасом — подвижникам. Ранками знаходили вони розпростерті на землі неживі тіла виснажених постом подвижників. Земля була суцільно засіяна об'їденими, знекровленими, без кісткового мозку й кишок, роздертими останками, немов купами мушель. Вона вкрита була розколотими священними посудинами, зламаними ковшами і вугіллям розкиданих жертовних багать. Гноблений страхом перед калакейями, увесь світ поринув був у зневіру: ніхто не повторював більше Вед, не вигукував «Вашат!», порушився порядок свят і жертвопринесень.

Нащадки Ману, яких винищували таким чином, о володарю людей, сподіваючись урятувати своє життя від небезпеки, в страхові розбіглися в різні боки. Одні чаїлися в печерах, інші ховалися за водоспадами, а треті, нудячись очікуванням смерти, умирали самі від страху. Були серед них і хоробрі, сповнені гордости славні лучники, які докладали найбільших зусиль для того, щоб вистежити данавів. Але не могли вони знайти їх, бо ховалися ті в океані, тож лише самі, знесилені гинули від утоми.

Коли запанувала над світом тиша, припинилися в ньому свята й жертвопринесення, Тридцять богів великих зазнали мук, о володарю нащадків Ману! Зібралися вони разом з Махендрою і, зі страхом чинили раду, на якій усі довірили себе нескоримому Вайкунтсі-Нараяні. І ось звернулися тоді всі боги до Згубника Мадгу: «Ти — наш творець, проводир, наш захисник, о володарю всесвіту! Тобою створено тут усе, рухоме й нерухоме. Це ти, о лотосоокий, за давніх літ, прийнявши подобу вепра, землю, що загинула була, для

блага всесвіту витяг з океану! Це ти, перетворившись на людину-лева, знищив велеславного Споконвічного дайтью — Хіраньякашипу, о Найвищий Пурушо! Для всіх істот невразливий був великий асур Балі, але ти, прийнявши подобу карлика, відняв у нього потрійний світ! Великий лучник, жорстокий асур, який чинив перешкоди жертвопринесенням, відомий був під ім'ям Джамбха. Він також убитий був тобою! Такі ж інші діяння твої, яких без ліку! Нажахані небезпекою, в тобі лише бачимо ми порятунок, о Згубнику Мадгу! Тому, о Боже, Володарю богів, ми й повідомляємо тобі про справи, які кояться у світі. Оборони ж людей, богів і Шакру від великого лиха!».

Так вістить розділ сотий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 101

Боги рекли:

Дарами з цього світу живуть земні істоти чотирьох видів. Живучи нашою підтримкою, вони й самі хавьєю і кавьєю [110] підтримують існування небожителів. В такий спосіб жителі різних світів існують, підтримуючи один одного, милістю твоєю вони не відають страху: адже ти даруєш їм свій захист! Але ось спостигло усі світи велике лихо: хтось, невідомий нам, ночами вбиває брахманів. А коли знищать брахманів, то всій землі буде загибель, а по загибелі землі прийде кінець і небу. Твоєю милістю, о міцнорукий володарю всесвіту, хай не загинуть усі світи, довірені твоєму захисту!

Вішну мовив:

Достеменно відома мені, о боги, причина загибелі живих істот. Зараз я й вам її відкрию: почуйте ж, відкинувши страхи! Калкейї — так прозивається вкрай люте плем'я, що під проводом Врітри всьому світу вчинило утиск. Коли ж побачили вони, як Врітра був убитий премудрим Тисячооким богом, тоді, рятуючи життя, проникнули в житло Варуни. Поринувши в грізну безодню, що кишить акулами і крокодилами, ночами винищують вони на землі подвижників, щоб тим погубити світи. Поки є у них притулок ув океані, знищити їх ви не маєте сили. Зверніть же краще ваші думки на те, як знищити океан! А хто ж іще здатний осушити океан, крім Агастьї! Почувши те, що вирік їм Вішну, і випросивши у Всевишнього благословення, пішли боги до житла Агастьї. Там побачили вони осяйного полум'яною величчю, великого духом сина Варуни, якого інші святі мудреці оточували пошаною, немов божества — Прабатька. Наблизившись до непохитного, великого духом сина Митри-Варуни, цього осередку запалу подвижництва, що перебуває у своєму ашрамі, віддали вони йому хвалу перерахуванням його минулих діянь.

Боги рекли:

Колись був ти притулком для мешканців світів, пригноблених Нахушею,[111] і була та потороч всесвіту позбавлена, на благо світу, панування над богами. Розлютившись на Бхаскару, стала швидко рости Віндхья, врода гір, але, боячись переступити слово твоє, той хребет більше вже не зростає. Коли світ був обійнятий пітьмою, почала смерть губити людей, але маючи в тобі опору, прийшли вони до звільнення. Щораз, коли нам загрожує небезпека, ти даєш нам захист. Тому й тепер ми, страждаючи, молимо тебе про дарунок, бо ти — щедрий подавець дарунків!

Так вістить розділ сто перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 102

Юдхіштхіра спитав:

Чому раптом стала рости Віндхья, втративши розум від гніву? Ось про що я бажав би почути докладно, о великий подвижнику!

Ломаша відповів:

При сході своєму і при заході, робило Сонце коло прадакшини навколо Цариці гір, великої золотої гори Меру. Побачивши це, Віндхья сказала Сонцю: «Як щораз обходиш ти, шановний, навколо Меру, так роби тепер і для мене прадакшину, о Бгаскаро!». А Сурья відповів на це Індрі гір: «Не зі своєї волі, о горо, творю я цю прадакшину. Зазначений мені цей шлях тим, хто створив цей світ!». Почувши це й розгнівавшись, почала Віндхья зненацька рости, бажаючи перепинити собою шлях Сонцю й Місяцю, о згубнику недругів!

Тоді всі боги разом з Індрою, з'явившись до Цариці гір, всіма способами намагалися втримати її. Однак вона їх не слухалася. Пішли всі вони до житла, того наділеного запалом подвижництва, найгіднішого з охоронців дхарми святого Агастьї, що променився дивовижною могутністю, і повідали йому про сутність справи.

Боги сказали:

Цариця гір Віндхья, одержима гнівом, перепинила шлях Сонцю, Місяцю та сузір'ям. Крім тебе, найчудовіший з двічінароджених, ніхто не має сили перешкодити їй. Змусь же її відступити, о причетний великій долі!

Ломаша провадив:

Почувши від богів ці слова, відправився брахман до гори. Прийшовши туди, він став перед Віндхьєю разом зі своєю дружиною і сказав їй: «О найчудовіша зі шпилів! Хочу, щоб ти дала мені дорогу, шановна, бо в одній справі я прямую у південний край. Ти чекай мене, поки я не повернуся, а вже після повернення мого, о Індро гір, рости ще, скільки побажаєш!». Уклавши із Віндхьєю таку угоду, о згубнику недругів, син Варуни і понині ще не повернувся із Країни Півдня!

Корячись твоєму проханню, я розповів тобі все про те, як завдяки чудесній могутности Агастьї припинила рости Віндхья. Тепер слухай, о царю, я розповім тобі, як боги, одержавши від Агастьї дарунок, винищили калакейїв.

Почувши слова Тридцяти богів, сказав син Митри-Варуни: «Навіщо прибули ви до мене? Якого чекаєте від мене дарунку?». І на ці слова, боги відповідали подвижникові:

«Хочемо, о святий мудрецю, щоб ти таке виконав: випий великий океан, о сильний духом! І тоді винищимо ми тих ворогів небожителів що звуться калакейями, з усіма їхніми поплічниками!».

Почувши слова Тридцяти богів, «Хай буде так! — відповідав подвижник. — Виконаю те, чого ви бажаєте, аби прислужитися великому благу світів!». Із цими словами, виконавець чудових обітниць, супроводжуваний богами і святими мудрецями, що досягли досконалости у подвижництві, попростував до володаря рік — океану. Люди, змії, гандхарви, якши та кімпуруши, бажаючи бути свідками дива, йшли слідком за великим духом Агастьєю. Разом прийшли вони до відвідуваного зграями різних птахів та повного акулами всіляких видів океану, котрий грізно ревів і, вибігаючи на берег, спотикався в розпадинах скель. Здавалося, хвилі його пустилися в танок, навскач носився вітер, реготали потоки піни. Боги, гандхарви, великі змії та причетні високій долі святі мудреці досягли разом з Агастьєю великого океану.

Так вістить розділ сто другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 103

Ломаша мовив:

Прийшовши до океану, святий мудрець, великий син Варуни, так звернувся до всіх тих боги і святих мудреців, що зібралися там: «Зараз, заради блага світу, я вип'ю житло Варуни. Те ж, що вам належить зробити, нехай буде виконано швидко!». Промовивши ці слова, непохитний син Митри-Варуни, сповнений гніву, перед поглядом усього світу почав поглинати океан. Дивлячись на те, як він випиває океан, всі боги разом з Васавою, прийшли в невимовний захват і вшанували його похвальбами:

«Ти — наш рятівник, творець світів, влаштовувач всесвіту. Милістю твоєю хай не дійде до загибелі цей світ із безсмертними богами!».

А великий духом мудрець, осипаний небесними квітами, поки Тридцять богів його вшановували і усюди звучали сурми гандхарвів, осушив великий океан. Побачивши, що позбувся вод своїх великий океан, об'єдналися радісні боги, озброїлися добірною небесною зброєю і почали, не відаючи тривоги, знищувати данавів. А данави, яких били великі духом, могутні, стрімкі, видаючи переможні вигуки Тридцять богів, не змогли стримати натиску небожителів.

Лише на якусь мить, о бгарато, вражені Тридцятьма богами, грізно ревучі данави вступили з ними в гуркітливу битву. Але спочатку подвижники, що пізнали Атман, спопелили їх жаром тапасу, а потім, їх, що опиралися з останніх сил, винищили Тридцять богів. Вбрані золотими прикрасами, браслетами і сережками, вони і вбиті були прекрасні мов квітучі дерева кіншука. Але деякі вцілілі при побитті калакейї, о найповажніший з нащадків Ману, роздерши тіло богині Землі, врятувалися втечею на дні Патали.

Побачивши, що вбито данавів, Тридцять богів вихвалили у всіляких висловах бика-подвижника і так сказали йому: «Милістю твоєю, о причетний великій долі, знайшли світи найвище благо. Убиті твоїм духовним запалом люто-відважні калакейї! Тепер, о міцнорукий, творець світу, наповни океан, вилий у нього назад ту воду, що ти випив!». На ці слова відповідав великий бик-подвижник: «Але та вода вже перетравлена мною. Якщо бажаєте почати щось, для того щоб заповнити океан, треба вам пошукати інший спосіб!».

Почувши ці слова святого мудреця, котрий пізнав Атман, вражені та сумні були небожителі. Попрощавшись один з одним і вклонившись бикові-подвижникові, о великий царю, розійшлися всі живі істоти, кожний своїм шляхом. Тридцять богів разом з Вішну, обговорюючи всілякі плани, як заповнити водами океан, з'явилися до Прабатька. Склавши шанобливо руки, повели вони мову про це.

Так вістить розділ сто третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 104

Ломаша мовив:

Сказав усім, хто зібрався Брахма, Прабатько людства: «Прямуйте премудрі боги, куди вам завгодно, куди вас тягнуть бажання. Багато має минути часу, перш ніж океан прийде у звичайний свій стан, причиною тому будуть родичі великого царя Бхагіратхи!».

Юдхіштхіра спитав:

Яка ж тому причина, о брахмане, і як причетні до цього родичі Бхагіратхи? Як зусиллями Бхагіратхи заповнений був океан? Цю чудову оповідь про діяння царів хотів би я почути з вуст твоїх більш докладно, о брахмане, що володіє скарбом тапасу!

Вайшампаяна вів далі:

У відповідь на ці слова великого духом царя справедливости, повідав йому Індра брахманів повість-звеличення великого духом Сагари.

Ломаша сказав:

Народжений у роду Ікшваку, володар землі на ім'я Сагара був наділений силою, чеснотою і красою, могутній — і бездітний. Винищивши хайхаїв із таладжангхами [112] і підкоривши всіх інших царів, мирно правив він царством своїм, о бгарато! Було в нього, о туре-бгарато, дві дружини, горді своєю юністю і красою: дочка царя Відарбхи і дочка царя Шибі, о найповажніший Бгарато!

Бажаючи мати потомство, той володар людей разом із дружинами оселився на горі Кайласі, о Індро царів, і віддався найсуворішому подвижництву. Чинячи нечуваний аскетичний подвиг, занурений у йогічні споглядання, він зміг побачити великого духом Триокого бога, Нищителя Тріпури, Шанкару, Бгаву, Ішану, Володаря Пінаки, Володаря списа, грізного владцю, знаного в безлічі подоб, — Трьямбаку, Шиву, чоловіка Уми. Побачивши того дарувальника благ, міцнорукий цар разом із дружинами схилився перед ним і молив про дарування потомства.

Тому, найгіднішому з людей, із дружинами його, сказав власкавлений Хара: «Згідно особливостям часу, в який ти обирав дарунок, о царю, від однієї з дружин твоїх, о найповажніший з людей, народиться шістдесят тисяч синів, відважних, гордих ратним умінням, але всім їм буде загибель, о володарю землі! А від другої дружини народиться лише один відважний син, продовжувач роду!». Із цими словами Рудра відразу зник. А цар Сагара, о сину мій, безмірно щасливий, разом із дружинами повернувся до себе в палац.

І ось, найповажніший з нащадків Ману, лотосоокі його жони, дочка Відарбхи та дочка Шибі, обидві зачали плід. Потім, у належний строк, дочка Відарбхи народила плід у формі гарбуза, а дочка Шибі народила сина, богоподібного царевича. Тоді вирішив володар землі викинути гарбуз, але долетіли до нього з піднебесся слова сказані глибоким, низьким голосом:

«О царю, не дій необачно: тобі не слід кидати своїх синів! Витягнуте з гарбуза насіння, розділивши, потрібно ретельно зберігати у посудинах наповнених маслом і поставлених над парою, і тоді, о володарю землі, отримаєш ти шістдесят тисяч синів! Адже народження синів таким шляхом тобі призначив сам Магадева. Хай же не прийде тобі думка, о володарю людей, діяти інакше!».

Так вістить розділ сто четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 105

Ломаша мовив:

Почувши ці слова з піднебесся, цар Сагара сповнився віри і зробив все так, як було сказано, о найповажніший з царів, туре-бгарато! І, милістю Рудри, о володарю землі, народилися в того царственого мудреця шістдесят тисяч синів, неперевершених полум'яністю духу! То були грізні вершителі жорстоких справ, які володіли здатністю мандрувати в піднебессі. Будучи такими численними, вони нехтували всіма мешканцями світів разом з безсмертними богами. Відважні, звичні до битв, вони пригноблювали навіть Тридцятьох богів, а також гандхарвів, ракшасів і всіх інших істот.

І ось, пішли люди разом з усіма богами, яких винищували недоумкуваті сини Сагари, шукати захисту у Брахми. Сказав їм причетний великій долі Прабатько всього людства: «Йдіть, Тридцять богів, разом з людьми своєю дорогою. Невдовзі синів Сагари осягне по справах їх небувала, жахлива загибель, о боги!». Почувши такі слова, о володарю нащадків Ману, випросили боги й люди благословення у Прабатька та пішли домів.

Через багато днів могутній цар Сагара прийняв, о туре-бгарато, присвяту перед обрядом жертвопринесення коня. Кінь мандрував по землі під надійною охороною його синів. Але, як ретельно вони його не оберігали, він, наблизившись до безводного, жахаючого погляд океану, відразу, на місці, зник. Тут, о сину мій, здогадалися діти Сагари, що чудового коня викрадено. Прийшовши до батька, розповіли вони, як зник з очей і був викрадений кінь. Він же велів їм: «Ідіть шукайте коня в усіх напрямках!».

За наказом батька почали шукати вони того коня в усіх напрямках, о великий царю, по всьому просторі землі. Потім сини Сагари знову зійшлися всі разом, але ніхто з них не знайшов ні коня, ні його викрадача. Пішли вони тоді до батька і ставши перед ним зі складеними шанобливо руками, сказали: «Згідно твого веління, о царю, шукали ми по всій землі з її морями, лісами, островами, ріками, потоками, печерами, лісистими гірськими схилами, але ніде не знайшли ми, о царю, володарю землі, ні коня, ні його викрадача!».

Вислухавши цю їхню мову, цар втратив розум від гніву і корячись долі, сказав їм таке слово: «Гетьте звідси і знову шукайте коня, щоб більше не верталися! Без коня, призначеного в жертву, сини мої, назад не приходите!». І ось знову, почувши його веління, почали шукати того коня по всій землі сини Сагари.

Нарешті побачили герої, що земля в одному місці розрита. Прийшовши до того отвору, сини Сагари почали копати лопатами та мотиками і розрили все дно океану. І житло Варуни, яке копали відразу всі сини Сагари, усюди розрите, прийшло у тяжкий стан. Асури, змії, ракшаси та різні інші істоти видавали страдницькі крики, коли їх вбивали сини Сагари. Там можна було бачити сотні й тисячі відсічених голів, обезголовлених тіл з роздробленими кістками, черепами і колінами. Поки вони так копали дно океану, оселю макарів, минуло багато часу, а кінь усе не знаходився. Нарешті, розривши в північно-східній частині океану дно до самої Патали, розгнівані сини Сагари побачили там коня, що розгулював просторами землі, а також великого духом Капілу, неперевершене вмістище духовної могутности, що палав запалом подвижництва, як палає полум'я своїми язиками.

Так вістить розділ сто п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 106

Ломаша вів далі:

Коли вони побачили коня, о царю, від хвилювання волоски на їхніх тілах стали сторчма, і в люті, не віддавши шани великому духом Капілі, прагнучи лише упіймати коня, поспішили вони на заклик Смерти. Тоді найкращий подвижник Капіла, о великий царю, той найчудовіший пустельник Капіла, якого називають також Васудевою,[113] розлютився. Кинувши погляд, вилив він на них свій духовний запал і, наділений превеликим духовним жаром, спопелив їх, недоумкуватих синів Сагари. Уздрівши, як вони перетворені були на попіл, превеликий подвижник Нарада прийшов до Сагари і повідав йому про те, що трапилося.

Почувши ті страшні слова, що злетіли з вуст подвижника, на якийсь час втратив цар усі почуття, але згадав він про те, що сказав йому колись Стхану, і щоб самого себе втішити, почав думати лише про коня. Закликав він тоді свого онука, Аншумана, сина Асаманджаса, і сказав йому, о тигре-бгарато, таке слово: «Ті шістдесят тисяч наділених непомірною силою синів моїх, зустріли через мене свою загибель, зіткнувшись із духовним запалом Капіли. Але й батько твій, юначе, відкинутий мною, бо я стою на сторожі дхарми і бажаю блага городянам!».

Юдхіштхіра спитав:

Навіщо ж цар-тигр Сагара рідного сина-героя, з яким важко розлучатися, все ж віддалив був, скажи мені, о власнику скарбу тапаса!?

Ломаша відповів:

Був у Сагари син, прозваний Асаманджас, якого народила дочка Шибі. Він, хапаючи за п'яти слабких, плачучих дітей міщуків, скидав їх у річку. Тоді, пригноблені страхом і скорботою, зібралися разом містяни і заблагали, ставши перед Сагарою із шанобливо складеними руками: «Великий царю, ти рятуєш нас від страху перед сусідніми державами, зволь же позбавити нас також від лютого страху перед Асаманджасом!». Почувши ті жахливі слова городян, найповажніший з царів на якийсь час втратив здатність до відчуттів і промовив своїм радникам: «Хай буде сьогодні ж син мій, Асаманджас, вигнаний з міста! І якщо вважаєте себе зобов'язаними догоджати мені, то нехай це буде виконано без зволікання!». Почувши це, о царю, володарю людей, радники швидко виконали волю Індри людей, все, як було велено. Ось і розповів тобі все про те, як, піклуючись про благо містян, вигнав власного сина великий духом Сагара. Тепер слухай, я викладу тобі все, що сказав тоді Сагара славному лучникові Аншуману.

Сагара сказав:

Розлукою з батьком твоїм, загибеллю синів, неповерненням коня, вельми засмучений я, дитя моє! Тому, приведи коня, онуче, піднеси мене, стомленого горем, збентеженого душею через перешкоду жертвопринесенню, над Наракою!

Ломаша провадив:

Почувши, що сказав йому великий духом Сагара, Аншуман, спонукуваний горем, направився до того місця, де розрита була земля. Тим же самим ходом проникнув він у надра океану і побачив там великого духом Капілу разом з конем. Побачивши того найчудовішого, древнього, святого мудреця, осередок духовного запалу, схилив він перед ним голову до землі та повідав про свою справу. Відданий дхармі, щедро обдарований духовним запалом Капіла, залишився задоволений Аншуманом і сказав йому: «Я єсмь Подавець дарунків!» — о бгарато! Першим — через необхідність його для жертвопринесення — обрав Аншуман коня, другим же даром, бажаючи, щоб змогли очиститися його пращури, взяв воду.[114]

Багатий духовним запалом бик-подвижник Капіла сказав йому: «Дам я все, про що просиш, — благо тобі, о бездоганний! Ти твердий у дхармі, істині й смиренності. Тобою Сагара досяг своєї мети. Батько твій має в тобі чудового сина. Завдяки могутності твоїй, сини Сагари відправляться на небо. Онук твій, власкавивши Магадеву, зведе із третього неба Поточну трьома шляхами Ґангу, щоб змогли очиститися сини Сагари! Благо тобі, о туре серед мужів, веди жертовного коня, і хай буде завершено, сину мій, жертвопринесення великого духом Сагари!».

Почувши, що сказав йому великий духом Капіла, Аншуман узяв коня і пішов до місця жертвопринесення великого духом Сагари. І, припавши шанобливо до стіп великого духом Сагари, після того як той вдихнув запах голови його, він повідав йому про усе, що бачив і чув стосовного загибелі синів Сагари, а також повідомив йому, що кінь доставлений до місця жертви. Цар Сагара, почувши це, припинив журитися про загибель синів. Віддавши Аншуману почесті, він завершив своє жертвопринесення. Коли скінчився жертовний обряд, цар Сагара, шанований усіма богами, зробив океан, оселю Варуни, своїм годованцем. Довгий час той лотосоокий цар керував своїм царством, а потім, поклавши тягар влади на онука, сам пішов на небо. Відданий дхармі Аншуман, о великий царю, правив, подібно дідові своєму, всією оперезаною океаном землею. У нього народився син, знавець дхарми на ім'я Диліпа. Звівши його на царство, помер Аншуман. А Диліпа, почувши про страшну загибель своїх предків, не відав спокою від горя та все метикував про їхній порятунок. Для того щоб звести на землю Ґангу, робив цар великі зусилля, але, хоч щосили намагався, однаково не змусив її зійти з небес. В нього був славний, цілком відданий дхармі, правдивий, що не відав злості син, який звався Бхагіратха. Окропивши його на царство, Диліпа пішов до лісу. Досягши досконалості у подвижництві, той цар, коли прийшов його час, з лісу направився прямо на небо, о туре-бгарато!

Так вістить розділ сто шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 107

Ломаша мовив:

Той цар — світодержець, великий лучник, грізний воїн-колісничний, був втіхою для душі та погляду всього всесвіту! Почув міцнорукий про те, що великий духом Капіла піддав його предків страшній смерті, та про те, що не досягли вони неба. Із сумом у серці володар людей довірив своє царство піклуванню радника і направився до підніжжя Хімавану, щоб віддатися там подвижництву.

Він, намагаючись випалити все грішне в собі жаром подвижництва, прагнув здобути прихильність Ґанги. Побачив кращий з людей, чудову гору — Хімаван, прикрашену багатьма коштовними рудами, шпилями найрізноманітніших форм, з усіх боків зрошувану спочиваючими на вітрі хмарами. Прекрасні були її схили з їхніми лісовими хащами і багатоводними ріками, а на них жили тигри й леви, що таяться в урвищах та печерах, і птахи всілякої барви, що співають на різні голоси: бхрінгараджи, гусаки, датьюхи, джалакуккути, «стобарвні» павичі, зозулі, дживаки, чадолюбні, з темними куточками очей чакори. У прекрасних її водоймах цвіло безліч лотосів, солодкими лементами своїми вельми прикрашали їх чаплі. На скелястих її уступах розташовувалися кіннари та апсари, а дерева на всіх її схилах обдерті були бивнями слонів. До тої багатої дорогоцінним каменем гори, приходять відьядхари, там живуть отруйні змії з вогняно-пекучими язиками. В одних місцях та гора подібна золоту, в інших — сріблу, а десь здається чорною брилою антимону. Отже, він прийшов до Хімавану.

І там найповажніший з людей віддався суворому подвижництву: тисячу років харчувався він плодами, коріннями та водою. А по закінченні тисячі небесних років, прийнявши тілесний вигляд, з'явилася йому сама велика ріка, богиня Ґанги.

Ґанга повела:

Чого ти хочеш від мене, великий царю? Що я повинна тобі дати? Скажи мені про те, найповажніший з людей, і я виконаю все по слову твоєму!

Ломаша мовив:

На це цар відповідав тоді дочці Хімавану: «О дарувальнице, велика ріко! Мої прабатьки, розшукуючи коня, пішли через Капілу в оселю Вайвасвати. Зіткнувшись із духовним запалом Капіли, ті шістдесят тисяч великих духом синів Сагари, в єдину мить були знищені. І не буде їм, загиблим, дано місця на небі доти, поки ти не омиєш їх тіла своїми водами. Зведи ж бо на небо предків моїх, синів Сагари, лише заради них я волаю до тебе із благанням, о причетна вищій долі, велика ріко!».

Почувши ці слова царя і вельми задоволена ними, Ґанга, шанована усім світом ріка, сказала Бхагіратсі: «Не сумнівайся, великий царю, виконаю я все по слову твоєму, але тільки тиск мій, коли стану падати з небес, важко буде стримати. В усіх трьох світах, о царю, немає нікого, хто міг би стримати його, крім найгіднішого із премудрих богів, Темношийого Магешвари. О міцнорукий, власкав-но подвижництвом Хару, Подавця дарунків, і тоді цей бог, мене, яка буде падати з небес, підтримає своєю головою. Виконає він твоє бажання, щоб зробити благо твоїм предкам!».

Почувши ці слова, великий цар Бхагіратха пішов до гори Кайласи та почав власкавлювати Шанкару. І ось, коли прийшов строк зустрічі з ним, найповажніший з людей, прагнучи звести предків своїх на небо, одержав від нього в дарунок обіцянку стримати Ґангу при її падінні з небес, о царю!

Так вістить розділ сто сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 108

Ломаша сказав:

Почувши слова Бхагіратхи, зміст яких був любий небожителям, відповідав Бхагаван царю: «Нехай буде так! Заради тебе, о міцнорукий, найповажніший з царів, я стримаю при падінні з небес милостиву, святу, чудесну ріку богів!». І сказавши так, о міцнорукий, в оточенні грізних супутників своїх, що потрясали всілякою зброєю, підійшов він до Хімавана, зупинився там і промовив найкращому з людей, Бхагіратсі: «Моли тепер, о міцнорукий, ріку, дочку Цариці гір! Я стримаю цей кращий з потоків при падінні його з небес!».

Почувши слова, виречені Шарвою, сповнений шанобливости та ретельности цар звернувся думками до Ґанги. І та прекрасна, що несе святі води, ріка, на якій думкою зосередився цар, побачивши Володаря, який стояв унизу, стрімко впала з небес. Бачачи, що вона падає, зійшлися туди боги з великими мудрецями, гандхарви, змії та ракшаси, що бажали насолодитися видовищем. І ось Ґанга, дочка Хімавана, вкрита величезними вирами, в яких кишить риба та крокодили, ринула з небес. А Хара, о царю, втримав Ґангу, яка будучи поясом небес, тепер же впавши йому на чоло, була подібна вінцю з перлів. І потекла вона трьома потоками, о царю, до океану. На хвилях її вирували, подібно зграям гусей, клапті піни. Подекуди кружляючи по кривій, подекуди спотикаючись, немов хмільна красуня, брела вона, одягнена в пінні шати, підіймаючи часом оглушливий шум плескотом своїх хвиль. Так, приймаючи безліч подоб, плинучи з небес, досягла вона земної поверхні та сказала Бхагіратсі: «Вкажи мені шлях, яким повинна я текти, о великий царю! Адже заради твоєї потреби зійшла я на землю, о володарю землі!».

Почувши ці слова, направився цар Бхагіратха туди, де спочивали тіла великих духом синів Сагари, щоб святими водами очистилися вони, о найповажніший з людей. А Хара, шанований усім світом, стримавши

тиск Ґанги, пішов із Тридцятьма богами до найпрекраснішої з гір — Кайласи. Цар разом з Ґангою досягши океану швидко заповнив водою океан, житло Варуни. І там володар людей за обрядом удочерив Ґангу, предкам же своїм, на виконання щирого бажання, дарував воду очищення.

Ось і розказано тобі все про те, як поточна трьома шляхами Ґанга зведена була на землю для того, щоб заповнити океан. Про те, з якої причини океан був випитий великим духом Агастьєю, о володарю, і, як віддав Агастья смерті брахмановбивцю Ватапі, — усе, про що, о великий царю, ти просив мене розповісти.

Так вістить розділ сто восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 109

Вайшампаяна вів далі:

Звідти, дотримуючись черговости, направився Каунтейя до рік Нанда і Апарананда, що несуть страх перед карою за гріхи, о туре-бгарато! Досягши цілющої гори Хемакута (*Кайласа*), побачив там цар безліч дивовижних речей, непідвладних розумінню. Тисячоголосо шумлять там хмари і кам'яні лавини. Тому туга вражає серця людей, і не в силі вони зійти на ту гору. Там невпинно дме вітер і бог проливає безперервний дощ. Ранком і ввечері, о володарю, на тій горі видніється жертовний вогонь. Подивившись на все це різноманіття чарівних явищ, знову звернувся Пандава до Ломаші, розпитуючи його про це диво.

Ломаша сказав:

Зосередивши свідомість, слухай мене, о царю, згубнику ворогів: все передам тобі так, як те почуто нами колись. Тут, на горі Рішабсі, жив подвижник на ім'я Рішабха, наділений запалом подвижництва і вельми гнівливий. Було ж йому від роду багато сотень років. Розгнівався він одного разу, що починають розмову з ним інші люди, і сказав горі: «Хто тут вимовить слово, кидай у того каміння!». І, закликавши вітер, сказав йому подвижник: «Тут не місце шуму!». З тих пір людину, що заговорила тут, перериває грім хмари. Ось, о царю, які діяння у гніві здійснив той великий мудрець, які наклав заборони.

Розповідають, о царю, що за старих часів прийшли якось боги до Нанди. За ними ж слідом поспішали люди, що споглядали богів. Боги на чолі з Шакрою не бажали, щоб ті їх бачили, і зробили цю місцевість недоступною, загородженою горами. З того часу, о Каунтейє, не лише піднятися на неї, але навіть побачити ті гори не можуть люди! Хто не загартований жаром подвижництва, тому не побачити цієї великої гори і не зійти на неї. Тому, о Каунтейє, дотримуйся обітниці приборкання язика!

Тут, зазвичай, всі боги творять найбільші жертви. Це їхні сліди й зараз видніються тут, о бгарато! Тут устеляє землю трава дурва. На вигляд же вона — подібна куші. Ось, о володарю народу, безліч дерев, подібних видом жертовним стовпам. Боги зі святими мудрецями живуть тут і понині, о бгарато! Це їх жертовний вогонь видно в ранкових і вечірніх сутінках! Гріхи, котрі спокутують тут, о Каунтейє, негайно ж знищуються, а тому, о найповажніший з роду Куру, ти разом з молодшими братами зроби тут омивання. А після того як омиєш тіло в Нанді, йди до ріки Каушики, де Вішвамитра віддавався суворому, чудовому подвижництву.

Вайшампаяна сказав:

І обмивши там своє тіло, цар із супутниками своїми пішов до прекрасної, священної ріки із благодатними водами — Каушики.

Так вістить розділ сто дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 110

Ломаша мовив:

Це ріка богів, свята Каушики, о туре-бгарато, а ген красується чудовий ашрам Вішвамитри. Цей ашрам, ім'я якого святе, належав великому духом нащадкові Кашьяпи, у якого був син-подвижник, що упокорив почуття, Рішьяшрінга. Силою свого подвижницького запалу змусив він Васаву пролити дощ. Зі страху перед ним, Згубник Бали й Врітри послав дощ під час посухи. Був породжений від лані тим могутнім, наділеним духовним запалом, онук Кашьяпи, що у володіннях Ломапади створив велике диво і за яке цар Ломапада по закінченні жнив видав заміж дочку свою, Шанту, немов Савітар — свою Савітрі.

Юдхіштхіра спитав:

Як трапилося, що Рішьяшрінга, онук Кашьяпи, народжений був від лані? Чому, народившись від забороненого соуззя, він однак наділений був тапасом? І навіщо Шакра, Згубник Бали й Врітри, зі страху перед цим мудрим юнаком пролив дощ, коли стояла посуха? І яка була собою та царська дочка, вірна обітницям Шанта, що скорила серце цього напівзвіра? І якщо Ломапада, цей царственний мудрець, славиться мужем благочестивим, то чому ж у його володіннях не проливав дощу Пакашасана? Про це, о володарю, зволь повідати мені докладно й істинно, бо я волію почути про вчинене Рішьяшрінгою.

Ломаша відповів:

Слухай про те, як у благого брахмана-мудреця, чия чоловіча сила завжди була плодоносна, у Вібхандаки, який через подвижництво отримав знання Атмана, осяяного величчю, подібно самому Праджапаті, народився в Магахраді могутній, наділений духовним запалом син — юний, але шанований навіть старцями Рішьяшрінга.

Прийшовши до Магахради, нащадок Кашьяпи віддався там подвижництву. Протягом тривалого часу розморював себе цей святий мудрець, шанований навіть мудрецями-богами. І в нього, котрий вчинив

омивання, витекло сім'я, коли він побачив у воді апсару Урваші. Потім, о царю, змучена спрагою лань випила те сім'я разом з водою, а оскільки веління зверху непорушні та призначені долею — незмінні, то вона завагітніла, о царю! І народився в тої лані син — великий святий мудрець. Зростав Рішьяшрінга в лісових нетрях, невпинно віддаючись подвижництву. На голові в нього, великого духом, був оленячий ріг, о царю! Саме тому і почали його так називати: Рішьяшрінга (*«з рогом оленя»*). Крім батька свого, не бачив він жодної людської істоти, а тому його розум, о царю, завжди був спрямований на дотримання обітниць.

А в цей самий час керував країною ангів друг Дашаратхи, славний Ломапада. Розповідають, що одного разу не виконав він бажання брахманів, і тоді брахмани покинули того володаря світу. Оскільки трапилося так, що не залишилося при тому цареві навіть домашнього жерця, то припинив проливати дощ Тисячоокий, від чого важко страждав народ. Почав володар землі розпитувати мудрих, обдарованих тапасом брахманів, які вміють змусити Індру богів пролити дощ: «Як зробити, щоб пролив дощ Парджанья? Відшукайте спосіб!». І спонукувані ним мудреці почали висловлювати по черзі свої міркування.

І один серед них, найповажніший подвижник, сказав цареві: «Сердиті на тебе, о Індро царів, брахмани. Мусиш спокутувати провину! Достав сюди також, о володарю землі, сина подвижника — Рішьяшрінгу, прихильного суворій вдачі, який не відав жінок, мешканця лісу. Як тільки цей великий подвижник прийде у твої володіння, о царю, негайно ж проллє дощ Парджанья, у мене в тому немає сумніву!». Почувши його слова, о царю, Ломапада наклав на себе покаяння, пішов з міста і знову повернувся лише коли вмилостивилися брахмани. Довідавшись про прихід царя, зраділи усі його піддані.

І ось скликав володар ангів наближених своїх, обізнаних порадників. Чимало зусиль доклали вони, щоб знайти рішення, як затягти у столицю Рішьяшрінгу. І непохитний цар разом зі своїми радниками, знавцями наук, які у досконалості знали науку про користь, обізнаних на державних справах, знайшов нарешті до цього спосіб! Звелів володар землі привести до нього головних з гетер. І сказав цар цим, майстерним у всіляких справах гетерам: «Будь-яким способом спокусивши, змусивши розслабитися, приведіть, о красуні, у мої володіння Рішьяшрінгу, сина святого мудреця!». Але ці молоді жінки, що тріпотіли перед царем і в той же час страшилися прокльонів пустельника, сполотнівши і ледве не обімліваючи, відповідали, що справа ця нездійсненна.

Тут одна стара жінка так сказала цареві: «Постараюся я, о великий царю, привести сюди власника скарбу тапаса. Ти ж зволь забезпечити мене всім, що для цього буде потрібно. Тоді зможу я спокусити Рішьяшрінгу, сина святого мудреця!». Наділив її цар усім бажаним, щедро обдарував багатством і всілякими коштовностями. І тоді, о володарю землі, взявши із собою декількох жінок, відзначених молодістю й красою, вона без зволікання відправилася до лісу.

Так вістить розділ сто десятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 111

Ломаша провадив:

За наказом володаря людей і за власним розумінням, щоб справа царя могла увінчатися успіхом, спорудила вона плавучий пустельний ашрам, о бгарато! Той плавучий ашрам, що вона побудувала, оточували кущі та в'юнкі рослини, що приносять солодкі плоди на будь-який смак. Прикрашали його штучні дерева з різними квітами та плодами. Був він надзвичайно милий, гарний, приємний погляду, видом подібний диву. І ось, причаливши те судно до берега неподалік від обійстя сина Кашьяпи, вивідала вона через своїх людей, де розташоване улюблене місце відпочинку молодшого подвижника. Потім, довідавшись, що син Кашьяпи відсутній, послала туди гетера, зобов'язавши виконати все необхідне, дочку свою, вельми шановану за властиву їй хитрість. Пішла та майстерна діва туди, де жив постійний у подвижництві пустельник, і, досягши житла, побачила нарешті сина святого мудреця.

Гетера рекла:

Чи здорові, о пустельнику, всі тутешні подвижники? Чи рясні тут у вас плоди та коріння? Чи задоволений ти, о шановний, в цьому ашрамі? Прийшов я [115] лише для того, щоб побачити тебе. Чи зростає тапас у подвижників? Чи неушкоджена духовна міць твого батька? І чи задоволений він тобою, о брахмане? Чи зайнятий ти вивченням Вед, о Рішьяшрінго?!

Рішьяшрінга сказав:

Блаженний, ти сяєш красою, мов якесь світило. Думаю, варто зробити тобі почесті. Згідно із дхармою я дам тобі воду для ніг, а також плодів і коріння, скільки побажаєш. Сідай-но як тобі зручно, на м'якому сидінні з трави куша, вкритому шкурою чорної лані. Але де ж ашрам твій і яка та обітниця, якій слідуєш ти, о богоподібний брахмане?

Гетера відказала:

Прекрасний ашрам мій, о внуче Кашьяпи, розташований на іншому схилі цієї, простягненої на три йоджани гори. Але наш закон не дозволяє нам приймати почестей, а також і обмивати ноги водою.

Рішьяшрінга мовив:

Дам я тобі спілі плоди й горіхи з дерев бхаллатака, амалака, паруша, пустельних інгуша. Насолодися також досхочу плодами пріяла.

Ломаша вів далі:

Вона ж, відкинувши все це, сама піднесла йому досить дорогі страви. Дивовижним смаком і зовнішнім виглядом дуже сподобалися вони Рішьяшрінзі. Дала вона йому запашні квіткові вінки, ошатні, багатобарвні одяги, чудові трунки, а сама почала веселитися, гратися та сміятися. Вона гралася перед ним із м'ячем, гойдаючись, як роздвоєна квітуча ліана, торкаючись його тіла своїм, раз у раз потрапляючи Рішьяшрінзі в обійми і, пригинаючи квітучі віти дерев ашоки, сарджи та тілаки, обривала їх. Вдавано соромлива, а насправді збуджена пристрастю, вона викликала бажання в синові великого мудреця. Помітивши нарешті, що Рішьяшрінга в сум'ятті, ще й ще пригорталася вона до його тіла і, під його поглядом, неспішно вийшла, пославшись на необхідність здійснення Агніхотри.

Після відходу її Рішьяшрінга, сп'янілий пристрастю, немов втратив розум. На самоті він, чия душа пішла слідом за нею, зітхав і всім видом своїм виявляв страждання.

Але ось, по якимось часі, з'явився син Кашьяпи, із червоно-коричневими білками очей, одягнений у волосся, що спадало до самих кінчиків пальців ніг, — Вібхандака, котрий присвятив себе глибокому зосередженню, занурений у вивчення Вед. І, прийшовши, побачив він сина, що, не усвідомлюючи навколишнього, сидів один, сумний, занурений у думи, щохвилинно зітхаючи і спрямовуючи вгору свій погляд. Сказав Вібхандака синові: «Чому, мій сину, не готуєш ти хмизу для жертви? Чи робив ти сьогодні Агніхотру? Чи добре ти вимив жертовні ковші, чи привів телят до корови, що дає молоко для жертви? Сину мій, ти не такий, як завжди, ти занурений у роздуми, не усвідомлюєш навколишнього. Чому такий сумний ти сьогодні? Відповідай мені, чи не приходив нині хтось сюди?».

Так вістить розділ сто одинадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 112

Рішьяшрінга мовив:

Приходив сюди молодий послушник із заплетеним, як у пустельника волоссям. Був він ростом не високий і не низький, погляд у нього замислений, очі величезні, ніби лотоси, а колір обличчя золотавий. Красою він сяяв немов дитя богів. Подібно Савітару палав його квітучий вигляд. Очі його, із чорними зіницями і яскравими білками, були прекрасніше, ніж у чакори. Його заплетене волосся дивної довжини, синьо-чорне, чисте, запашне, перев'язане золотими нитками. Немов блискавка з піднебесся, блищало на шиї в нього намисто, а нижче були дві чудової краси округлости, на яких не росло ні волоска. По самій середині тіла проходила найтонша талія. Стегна ж у нього були надзвичайно розвинені. З-під одягу блищав золотий пасок, такий же, як і в мене. І ще якийсь предмет, який виглядом своїм викликає подив, сяяв на ногах у нього, мелодійно дзенькаючи, а на руках одягнені були прикраси калапака, котрі видають той же звук, та схожі на ці ось чотки. Коли він рухався, то вони починали співати, точно гуси на озері, сп'янілі пристрастю. І одяг його був дивовижного вигляду. Мій ні в якій мірі не зрівняється з ним красою. Лице його дивне для погляду, мова ніби виливає насолоду в душу. Голос же його — як у чорної зозулі, і, тільки-но я його почув, моє серце втратило спокій.

Ліс у розпалі весняної пори особливо чудовий, коли схвилює його вітер, — так і він, лише овіє його вітерець, стає ще прекрасніше, виливаючи вишуканий і чистий аромат. Охайно заплетене волосся рівно розділене на чолі в нього надвоє, а на вухах лежать якісь дивні предмети, круглі, як колеса.

Правою рукою вдаряв він дивовижний круглий плід, що, упавши на землю, знову й знову злітав угору. Вдаряючи по ньому, він розгойдувався, немов дерево, яке коливає вітер. Той, хто бачить його, о батьку мій, подібного до сина безсмертних богів, відчуває вищу радість і насолоду.

Обійняв він мене і, взявши за волосся, наблизив лице моє до свого, а потім, пригорнувши уста до уст, видав звук, що розбудив у мені захват.

Не звернувши уваги ні на воду для ніг, ні на ці плоди, принесені мною, він зі словами: «Така моя обітниця!» — дав мені інші плоди, для мене нові. І ті плоди, що я покуштував, не зрівняти із цими нашими, смаком, до того ж шкурка в них не така і всередині немає кісточок. Дав мені він, чия зовнішність сповнена шляхетности, покуштувати напоїв, надзвичайно приємних на смак. Коли ж я їх випив, то відчув небувале піднесення і земля начебто захиталася у мене під ногами. Ці прекрасні, запашні вінки перев'язані його стрічками. Розкидавши їх тут, пішов він, сяючи величчю подвижництва, у свій ашрам.

Його відхід кинув мене у сум'яття, і тіло моє горить мов у вогні. Я хочу скоріше відправитися до нього, хочу, щоб він завжди був тут, поблизу. Дозволь я зараз же піду до нього, батьку мій! Як зветься ця його обітниця? Я хотів би вести таке ж життя, як він. І, як він, дотримуючись закону шляхетних, вершить діяння подвижництва, так і я всім серцем бажаю чинити. Душу мою спалить страждання, якщо я його знову не побачу!

Так вістить розділ сто дванадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 113

Вібхандака мовив:

Це ракшаси, сину мій, приймають таку дивну подобу. Вони несхожі між собою, вкрай жорстокі й завжди думають про те, як би порушити подвижництво. Прекрасний вигляд, синку, слугує їм для того, щоб різними способами будити хіть у подвижнику. Своїми злісними діями вони позбавляють щастя і благих світів лісових пустельників. Смиренний духом пустельник, що мріє про світи праведників, нізащо не

повинен їм піддаватися. Вони, грішні, розважаються тим, що заважають подвижникам у їхньому покаянні, о безгрішний! Ці гріховні хмільні трунки пити не слід. Їх, о сину мій, вживають люди несправедливі. І ці яскраві, сяйливі, ароматні вінки — не для пустельників.

Ломаша продовжив:

«Ось які ракшаси», — застерігав Вібхандака свого сина, відправляючись шукати гетеру. За три дні він не знайшов її і повернувся в ашрам. Але ось син Кашьяпи пішов знову, тепер щоб зібрати плодів, і та гетера знову в подобі пустельника з'явилася до подвижника Рішьяшрінги, щоб спокушати його. Побачивши її, Рішьяшрінга, обрадуваний, не приховуючи хвилювання, кинувся до неї негайно ж і сказав: «Підемо до тебе в ашрам, поки не повернувся батько!». Тоді, о царю, вона хитрістю змусила єдиного сина нащадка Кашьяпи вступити в човен і пустила його хвилями. Поки вона різними вивертами розпалювала його пристрасть, вони прибули до володаря ангів. Той повелів відвести від берега і встановити на виду ашраму той яскравий, блискучий човен, в якому вони переправилися, і приготував для нього прекрасний гай за назвою «Царське обійстя». Ледве цар провів єдиного сина Вібхандаки на жіночу половину палацу, як раптом побачив, що бог дощу послав дощ, наповнюючи світ водою. Ломапада, бажання якого здійснилося, віддав за дружину Рішьяшрінзі свою дочку, Шанту, і вжив заходів, щоб запобігти гніву його батька: звелів орати на биках уздовж доріг, до приходу Вібхандаки цар наказав зібрати побільше худоби і наставив відважних своїх пастухів: «Коли великий ріши Вібхандака, що шукає свого сина, буде запитувати вас, чиї ви, ви повинні відповісти йому, смиренно склавши долоні: «Ця худоба та рілля належать твоєму синові. Що варто зробити, щоб догодити тобі, о великий святий мудрецю? Ми всі — слуги твої, чекаємо твого наказу!».

Назбиравши плодів і коренів, повернувся пустельник, шалений у гніві, в ашрам і почав був шукати свого сина. Не знайшовши його, він оскаженів. Розлютований, він запідозрив, що це підступ царя Ломапади, і направився в Чампу, палко бажаючи спопелити царя ангів і всі його володіння. Втомлений, зголоднілий, син Кашьяпи добрався до тих багатих кошів пастухів. Пастухи прийняли його з належними почестями, і він по-царському провів там ніч. Зустрівши в них щирий прийом, він запитав: «Чиї ви, добрі люди?». І тоді всі вони шанобливо наблизилися до нього і сказали: «Ці багатства належать твоєму синові!». В кожному місці він був вшанований, чув ті ж приємні слова, і лють його стихла. Радісний, з'явився він у місто до володаря ангів. Той бик серед чоловіків зустрів його з почестями, і він побачив свого сина: той був подібний до бога Індри на небесах. Побачив він там і свою невістку Шанту, подібну спалаху перуниці. Після того як він подивився на села та коші, на свого сина і Шанту, гнів його зовсім минув, і Вібхандака, о Індро мужів, виявив тому володареві землі своє найбільше задоволення. Великий святий мудрець залишив там свого сина, міццю подібного Сурьї та Агні, та заповів: «Коли народиться в тебе син, йди до лісу, але передніше зроби все, що буде завгодно цареві». Рішьяшрінга виконав його волю: вийшов туди, де був його батько, і Шанта піклувалася про нього,[116] як на небесах слухняна Рохіні про Сому, як славна Арундхаті про Васіштху, як Лопамудра про Агастью, як Дамаянті про Налу, як Шачи про Володаря ваджри. Як Індрасена, дочка Надаяни, завжди ловила бажання Мудгали, о Аджамідхо, так і Шанта любовно служила Рішьяшрінзі, коли він жив у лісі, о Індро мужів! Ген сяє, прикрашаючи собою велике озеро, благословенний ашрам того, чия слава священна. Зробивши тут омивання, ти досягнеш усього, чого побажаєш, а очистившись, відправишся, о царю, до інших тіртх.

Так вістить розділ сто тринадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 114

Вайшампаяна вів далі:

Після цього, Пандава, о Джанамеджайє, пішов від берегів Каушики й відвідав усі святині, одну за одною. Він досяг океану, о царю, в місці впадання Ґанги й зробив омивання біля злиття п'яти сотень рік (*дельта Ґанги*). Потім, о бгарато, відважний володар землі, берегом океану попрямував разом із братами до калінгів.

Ломаша сказав:

Калінги, о Каунтейє, живуть біля ріки Вайтарани, де сам Дхарма робив жертвопринесення, звернувшись до богів за заступництвом. Північний берег її, де красуються гори, святі мудреці використовують для жертвопринесень, там постійно бувають двічінароджені.[117] На цьому шляху, котрий для бажаючого зійти на небеса — те ж, що Шлях богів, колись робили жертвопринесення й інші святі мудреці. Саме там, о Індро царів, під час жертвопринесення Рудра взяв собі жертовну тварину.[118] Рудра, о Індро людей, сказав про неї: «Це моя частка!». Коли він забрав тварину, боги вирекли, о туре-бгарато: «Не зазіхай на чуже надбання, не спричиняй збитку всім дхармам!». Потім вони уславили Рудру милостивими словами і виявили йому повагу, власкавивши жертовним підношенням. Тоді він випустив тварину і пішов Шляхом богів. Ось пам'ятний вірш про Рудру, почуй його, о Юдхіштхіро: «Зі страху перед Рудрою боги встановили йому при жертвопринесенні постійну свіжу кращу частку з усіх». Тому хто, розспівуючи цю пісню, окропить себе тут водою, дарується шлях, яким прямують боги і де відкривається бачення таємного.

Вайшампаяна мовив:

Тоді всі пандави, відзначені славною долею, разом із Драупаді спустилися до Вайтарани і зробили узливання води покійним предкам.

Юдхіштхіра мовив:

Дивися, о гідний Ломашо, багатий подвигами: окропивши себе водою з цієї ріки, я відлучився від світу людського. Твоєю милістю, о вірний обітницям, я бачу всі світи. То звук молитов вайкханасів, великих духом!

Ломаша на теє:

Місце, звідки ти чуєш ці звуки, — за триста тисяч йоджан звідси, о Юдхіштхіро! Зберігай мовчання, володарю народів! Ген видніється, о царю Каунтейє, прекрасний ліс Самосущого, де робив жертвопринесення полум'яний Вішвакарман. Під час того жертвопринесення, Самосущий дав у дарунок великому духом Кашьяпі Землю разом з горами і лісовими краями. Ледве тільки Брахма віддав Землю Кашьяпі, о Каунтейє, вона поринула в сум і гнівно сказала могутньому владиці світів: «Ти не повинен, о гідний, віддавати мене якомусь смертному. Цей твій дарунок марний: я піду в нижчий світ». Бачачи її розпач, славний ріши Кашьяпа постарався вмилостивити Землю, о володарю народів! Тоді Земля, обрадувана його подвижництвом, знову, о Пандаво, випірнула з-під води і стала у вигляді жертовного вівтаря. Ген-де сяє той самий вівтар правильних обрисів, о царю! Піднявшись туди, ти, о великий царю, знайдеш відвагу. А коли ти будеш сходити до нього сьогодні, я направлю свої зусилля на те, щоб відвернути від тебе гріхи читанням мантр, бо, якщо смертний торкнеться цього вівтаря, той зникне в океані, о Аджамідхо! «Ти — Агні, Митра, води твої — лоно богині, сім'я Вішну, джерело амріти», — повторюючи, о Пандаво, це щире слово, поспішай піднятися до цього вівтаря.

Вайшампаяна провадив:

Коли був зроблений обряд спокути гріхів, Юдхіштхіра, великий духом, відправився до вівтаря, що йде в океан. Виконавши все, що повелів мудрець, він досяг гори Махендри і провів там ніч.

Так вістить розділ сто чотирнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 115

Вайшампаяна сказав:

Володар землі, провівши там ніч разом із братами, виявив потім найглибшу повагу подвижникам. Ломаша назвав йому всіх тих, хто віддавався там покаянню: нащадків Бхрігу, Ангіраса, Васіштхи та Кашьяпи. Той цар-мудрець, зустрівшись із ними, привітав їх, склавши долоні, і запитав доблесного Акрітаврану, товариша Рами: «Коли ж славний Рама явить себе подвижникам? Я хотів би, коли це станеться, побачитися із Бхаргавою».

Акрітаврана мовив:

Рамі, який осяг Атман, відомо про твій прихід. Рама прихильний до тебе, і незабаром він стане перед тобою. Подвижники бачать Раму на восьмий і чотирнадцятий місяцеві дні. Коли пройде ця ніч, наступить саме чотирнадцятий день.

Юдхіштхіра спитав:

Ти — вірний побратим доблесного і могутнього сина Джамадагні. Ти бачив навіч усе, що він зробив колись, і тому повідай, як Рама побив був усіх кшатріїв. Як це було і з якої причини?

Акрітаврана відповів:

Був у Каньякубджі великий і надзвичайно могутній цар, у світі він був відомий під ім'ям Гадхи. Відправився він на проживання до лісу. Коли він жив у лісі, народилася в нього дочка, подібна апсарі, і Річика Бхаргава вибрав її собі за дружину, о бгарато! Тоді цар сказав тому брахманові, твердому в обітниці: «В нашому роду існує один звичай, іде він від предків: брати за наречену як викуп тисячу жвавих білих скакунів і щоб одне вухо в кожного було чорним, — знай про це, о кращий з двічінароджених! До тебе ж, о Бхаргаво, не дозволяється звертатися: «дай викуп!». Такому, як ти, великому духом, я повинен просто віддати свою дочку».

Річика мовив:

Я дам тобі тисячу жвавих білих коней, причому одне вухо в кожного буде чорним, і хай буде моєю жоною твоя дочка!

Акрітаврана мовив:

Пообіцявши, що так буде, о царю, він звернувся до Варуни: «Зволь мені подарувати для викупу за наречену, тисячу жвавих білих коней і щоб одне вухо в кожного з них було чорним». І Варуна дав йому тисячу скакунів. Ось чому те місце, де з'явилися з води коні, називається Тіртхою коня. В Каньякубджі на Ґанзі видав тоді за нього Гадхи свою дочку Сатьяваті, сторону нареченого представляли боги. Гадхи отримав тисячу коней і побачив небожителів.

Отримавши згідно дхарми таку дружину, Річика, кращий з двічінароджених, від душі насолоджувався з нею, стрункою, скільки хотів. Коли шлюб відбувся, о царю, кращий з роду Бхрігу прийшов побачити сина разом з його дружиною і, побачивши їх, зрадів. Чоловік і дружина посадили наставника, шанованого сонмом богів, вшанували його, а самі залишилися стояти, смиренно склавши долоні, готові виконати його волю. Тоді гідний Бхрігу, задоволений, сказав своїй невістці: «Вибирай собі, славна, дарунок. Я дам тобі те, що ти побажаєш». Вона попросила наставника виявити милість — дарувати сина їй та її матері, й він виявив таку милість.

Бхрігу сказав:

«У час, сприятливий для зачаття, ти і твоя мати, щоб народити синів, обійміть, зробивши омивання, кожна окремо дерево: вона — ашваттху, ти — удумбару».[119] Але вони, о царю, переплутали дерева які їм належало обійняти. Одного разу з'явився Бхрігу і дізнався про помилку. І сказав могутньо-полум'яний Бхрігу своїй невістці Сатьяваті: «Твій син буде брахманом, але стане поводитися мов кшатрій, а син твоєї матері, великий, доблесний кшатрій, способом життя буде брахманом, ступивши на шлях праведників». Вона почала благати свого свекра: «Зволь зробити так, щоб таким був не син мій, а онук». «Хай буде так», — змилостивився той, о Пандаво! Коли підійшов час, вона народила сина Джамадагні, радість бхаргавів, наділеного духовним полум'ям і блиском. Могутній юнак ріс і, осягаючи Веди, у великій духовній могутності своїй перевершив, о сину Панду, багатьох з ріши. Йому, сяйвом подібному до сонця, відкрилися, о туре-бгарато, цілком Дханурведа, а також зброя чотирьох видів.[120]

Так вістить розділ сто п'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 116

Акрітаврана сказав:

Джамадагні, великий подвижник, присвятивши себе читанню Вед, віддався подвижництву і скорив богів самоприборканням. Він відвідав, о царю, володаря людей Прасенаджита, вибрав собі за дружину Ренуку, і цар віддав йому свою дочку. Син Бхаргави, отримавши за дружину Ренуку, зажив разом з гідною жоною в ашрамі, заглибившись у подвижництво. Народилися в неї чотири сини, і п'ятий — Рама. Рама був наймолодшим, але не поступався усім іншим братам. Одного разу, коли всі сини відправилися набрати плодів, Ренука, що суворо дотримувалася обітниці, пішла зробити омивання. Дорогою, о царю, Ренука випадково побачила царя Мартікавати на ім'я Читраратха. Ставний, з плетеницею з лотосів, він бавився у воді зі своєю дружиною, і Ренуку, тільки-но вона глянула на нього, охопило бажання. Не тямлячи себе від такого гріха, вона занурилася у воду і в сум'ятті повернулася в ашрам. Чоловік негайно ж зрозумів, що з нею. Побачивши, що вона втратила стійкість, що втратила вона брахманську красу, могутньо-полум'яний, доблесний Джамадагні насварив був її.

Тут повернулися старший син Джамадагні на ім'я Румаван, а також Сушена, Васу й Вішвавасу. Кожному, одному за одним, гідний Джамадагні запропонував покарати свою матір на смерть, але вони, вражені, у сум'ятті мовчали. І тоді він їх з люті прокляв. Ледве пролунало прокляття, вони втратили розум і негайно ж стали як недоумкуваті, однієї дхарми зі звіриною та пташиною. Слідом за тим повернувся в ашрам Рама, згубник ворожих героїв, і Джамадагні, могутній подвижник, у великому гніві заволав до нього: «Убий свою грішну матір, о сину мій, і не мучся каяттям!». Тоді, взявши сокиру, Рама відітнув матері голову. Тут гнів Джамадагні, великого духом, раптово пройшов, о великий царю, і він задоволено сказав: «За моїм велінням, сину мій, ти зробив неможливе. Вибирай що побажаєш, о знаючий дхарму, те, до чого ти прагнеш душею!». І син попросив його повернути до життя матір та ще про те, щоб не пам'ятати про це вбивство, бути непричетним до такого гріха, а також про те, щоб брати його стали такими, як були, щоб йому бути нескоримим у битві і щоб вік його був довгий, о бгарато! Могутній подвижник Джамадагні виконав усі його бажання.

Якось, одного разу, його сини, о могутній, пішли, і тут з'явився доблесний Картавірья, володар Анупи. Дружина ріши шанобливо зустріла його в ашрамі, але той, шалено хмільний битвою, не відповів вітанням на її почесті. Відіпхнувши її, він силою повів з обійстя теля священної корови, що голосно мукала, і повалив великі дерева. Коли Рама повернувся, батько сам повідав йому про це. Гнів опанував Рамою, коли він побачив, як плаче корова. Охоплений люттю, він погнався за Картавірьєю. Бхаргава, згубник ворожих героїв, зійшовся з ним у сутичці та, здійнявши блискучий лук, гострими стрілами зрізав, о царю, його руки. А було їх у того тисяча, і були подібні вони брусам, якими замикають ворота. Родичі Арджуни в люті від вчиненого Рамою напали на Джамадагні, коли той залишився без Рами на обійсті. Великий відвагою, він не вступив з ними у бій, занурений у подвижництво, лише крикнув безпомічно кілька разів: «О Рамо! Рамо!» — і вони розправилися з ним. Сини Картавірьї вбили стрілами Джамадагні, о Юдхіштхіро, і, помстившись таким чином недругові, пішли додому. Коли вони зникли, залишивши мертвого Джамадагні, в ашрам повернувся Рама, нащадок Бхрігу, із хмизом для жертовного вогню. Герой побачив, що батька спостигла смерть якої він не заслужив, і гірко заридав.

Так вістить розділ сто шістнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 117

Рама вирік:

З моєї вини ти, батьку, вбитий цими жалюгідними молодиками, родичами Картавірьї, немов олень у лісі — стрілами. О батьку мій! Чому наздогнала така смерть того, хто знає дхарму, іде шляхом чесноти і невинний перед жодною живою істотою? І хіба не гріх вчинили вони, убивши тебе, старого, сотнею гостро відточених стріл, в той час як ти віддавався подвижництву і не став із ними на прю?! Але ж вони ще будуть безсоромно похвалятися перед своїми радниками та друзями, що згубили знавця дхарми, коли той був один і не міг вступити з ними у сутичку!

Акрітаврана вів далі:

Довго усіляко оплакував він свою втрату, о царю! Потім могутній подвижник зробив для батька всі необхідні похоронні обряди. Рама, підкорювач ворожих міст, віддав тіло батька вогню і дав при цьому обітницю — винищити всіх кшатріїв, о бгарато! Відважний герой небаченої сили, в гніві узявся до зброї і один, немов Антака, знищив синів Картавірьї. Потім Рама, перший серед воїв, винищив усіх кшатріїв, їхніх прихильників, о туре серед кшатріїв! Тричі по сім разів могутній Рама викорінював кшатріїв на землі, п'ять озер наповнив він кров'ю в Самантапанчаці. Зробивши там узливання на честь своїх прабатьків, продовжувач роду Бхрігу став перед самим Річикою, і той примусив Раму зупинитися.

Потім великим жертвопринесенням, полум'яний син Джамадагні власкавив Індру богів і віддав землю жерцям. Він спорудив, о володарю народів, золотий вівтар у десять вьяма завширшки і дев'ять висотою та передав його в дарунок великому духом Кашьяпі. За згодою Кашьяпи, брахмани розділили його на частині, тому, о царю, звуться вони кхандаваяни. Передавши землю Кашьяпі, великому духом, безмежно відважний герой оселився тут, на Махендрі, Індрі серед гір. Так виникла ворожнеча між ним і кшатріями, що населяли світ, і невимовно могутній Рама скорив землю.

Вайшампаяна мовив:

На чотирнадцятий місячний день, велемудрий Рама став у свій час перед тими брахманами, Царем справедливости та його молодшими братами. Могутній Індра царів, найповажніший з пануючих над людьми, разом із братами віддав йому почесті й глибоко вшанував двічінароджених. Виявивши повагу синові Джамадагні та прийнявши зроблені ним почесті, могутній Пандава провів ту ніч на Махендрі, а потім відправився далі, повернувши обличчя на південь.

Так вістить розділ сто сімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 118

Вайшампаяна вів далі:

На шляху своєму могутній цар бачив прекрасні священні тіртхи. Усюди біля океану, там і тут, їх прикрашали своїм перебуванням брахмани, о бгарато! Належним чином роблячи в кожній з них окроплення, син Панду разом з молодшими братами, царськими синами і онуками досяг, о сину Парікшита, прославленої, благословенної ріки. Омившись і там, могутній цар ушанував узливанням води богів і покійних предків і, обдарувавши багатством головних із двічінароджених, рушив до Годавари, яка тече в океан. Потім, очистившись від гріхів, герой наблизився, о царю, до океану, священному у світі, там, де живуть дравіди, і побачив блаженну, пречисту тіртху Агастьї, а також Тіртху жінок. Син Панду почув там про недоступні іншим діяння Арджуни, першого серед лучників, і вшанований сонмами найвищих святих мудреців, сповнився великої радости. Окропивши водою своє тіло в тих тіртхах, той цар над царями разом з дружиною Крішною і молодшими братами віддав шану мужности Арджуни, спожив був радощів у тому краю. Потім, роздарувавши тисячі корів у тих тіртхах найбільшого вмістища вод, радісно, разом із братами, він уславив роздачу корів Арджуною.

Обходячи поступово, — на виконання своїх бажань, ті океанські тіртхи і багато інших святинь, він бачив, о царю, найсвятішу Шурпараку.[121] Пройшовши якусь відстань берегом океану, він досяг славного на землі лісу: там колись віддавалися подвижництву самі боги й робили жертовні обряди найблагословенніші Індри людей. Герой з могутніми, довгими руками, побачив там вівтар сина Річики, першого серед лучників. Юрби подвижників оточували цей вівтар, якому повинні вклонятися праведники. Потім, о царю, погляду великого духом царя, володаря землі, відкрилися прекрасні священні вівтарі васу, сонмищ марутів і обох Ашвінів. сина Вівасвана (*Ями*), Адітьї та Володаря багатств, Індри, Вішну, могутнього Савітара й Бхаги, Чандри, Творця дня, Володаря вод, безлічі садхьїв, а також Дхатрі, покійних предків, Рудри і його ганів, Сарасваті й сонму сіддхів, Пушани та інших безсмертних, які тільки існують на світі. Він дотримувався там різного виду постів, роздавав у дарунок дорогоцінні камені. Окропивши своє тіло водою в усіх цих тіртхах, він знову прийшов у Шурпараку. Від тієї океанської тіртхи разом із братами він відправився далі й досяг тіртхи Прабхаси, прославленої на землі великими двічінародженими. Зробивши там омивання, герой з величезними червонуватими очима, разом з молодшими братами та Крішною, брахманами і Ломашею зробив жертовне узливання води на честь усіх богів і покійних пращурів.

Кращий з охоронців дхарми, дванадцять днів харчуючись лише водою та повітрям, удень і вночі кропив він себе вологою, запалюючи всюди вогні, та віддавався подвижництву. Рама й Джанардана, перші серед усіх врішніїв, почули про те, що він почав таке суворе покаяння, і разом зі своєю раттю з'явилися до Юдхіштхіри, нащадка Аджамідхи. Врішнії застали синів Панду лежачими на землі, тіла їх були закаляні брудом, а коли вони побачили безвинно стражденну Драупаді, то глибоко засмутилися і не могли стримати стогін розпачу. Але Юдхіштхіра, чия душа недоступна сумові, наблизився до Рами, Джанардани, а також синові Крішни Прадьюмни, Самби, онукові Шині Сатьякі та інших врішнійців і прийняв їх з почестями, як велить дхарма. А ті, гостинно зустрінуті синами Панду, вшанували всіх партхів у відповідь і сіли, о царю, навколо Юдхіштхіри, немов боги навколо Індри. Повідав той Крішні про все, що вчинено їхніми недругами, про життя своє в лісі та з великою радістю повідомив, що Партха, син царя безсмертних, відправився за зброєю до Індри. Могутні дашархи хоч і були раді чути такі його слова, але побачивши велику худорлявість пандавів пролили потоки сліз від співчуття до їхнього горя.

Так вістить розділ сто вісімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 119

Джанамеджайя спитав:

Що робили і які вели бесіди, о багатий подвигами, врішнії та пандави, зустрівшись у тіртсі Прабхаси? Адже всі вони, і врішнії, і пандави, великі духом, обізнані в усіх шастрах і сердечно прив'язані друг до друга.

Вайшампаяна відповів:

Врішнії, прибувши в благословенну океанську тіртху Прабхасу, розташувалися навколо відважних пандавів. І тут Рама, у вінку з лісових квітів, кольором шкіри подібний до коров'ячого молока або квітки жасмину, місяця чи підводного стебла лотосу, або срібла, Той, чия зброя — плуг, звернувся до лотосоокого брата: «Не бачу я, о Крішно, щоб дотримання дхарми вело людину до успіху, а знехтування нею до загибелі: в той час як Юдхіштхіра, великий духом, терпить злидні, знайшовши пристановище в лісі, зібравши волосся мов пустельник і одягнутий в кору, Дурьйодхана править землею, і земля під ним не розверзнеться. Людину, обділену розумом, це могло б навіть навести на думку, що наругою дхарми можна досягти більшого, ніж вірністю їй. Коли процвітає такий, як Дурьйодхана, а в Юдхіштхіри, нещасного, відняте царство, люди тоді обійняті таємним сумнівом: як повинні чинити піддані? Партха, син Дхарми, Індра людей, вірний дхармі, стійкий ув істині, щедрий, якби був він на місці Дурьйодхани, відринув би царство і добробут — хіба став би він насолоджуватися життям ціною порушення дхарми? Як можуть перебувати в достатку Бгішма, брахман Кріпа, Дрона та Дхрітараштра, старший цар роду, коли вони вигнали партхів! Ганьба грішним помислам старійшин бгаратів! Чи не скаже нечестивий володар землі, коли з'явиться в інший світ до прабатьків: «я належним чином ставився до моїх синів», коли сам же вигнав їх, безвинних, із царства?! Він усе ще не осяг розумом, що ж таке він зробив, що виявився воістину сліпим на землі, а все тому, що при царях вигнав із царства Каунтейю! О, вже тепер, після такого злодіяння, син Вічитравірьї разом зі своїми синами вважай, що побачив пишні, квітучі, сяючі золотом дерева на землі світу прабатьків.[122]

Хіба не у них, своїх синів, широкоплечих, із червонуватими великими очима, він запитував поради і одержав її, коли без коливань відправив у ліс Юдхіштхіру та молодших його братів, котрі взяли із собою зброю? Стрімкий Врікодара, чиї руки довгі, і без зброї здатний розтрощити багато оснащену рать ворога: при одному тільки звуці його голосу, війська ворога безвільно випорожнюються. Зараз у переходах він виснажений голодом і спрагою, але коли зустрінеться в битві з недругами і в руках його будуть стріли й різна зброя, то він, пам'ятаючи це найсуворіше життя в лісі, не пощадить нікого, мені це ясно. Серед людей на землі не найдеться такого, хто дорівнює йому у відвазі та силі. Тіло його змучене то холодом, то спекою, то вітром, то безвітрям, але в битві він не пощадить недругів. Швидкий Врікодара, могутній воїн-колісничний, що на одній лише колісниці здолав у битвах східних царів з їхніми споборниками, а сам повернувся неушкодженим, тепер, одягнений в кору, нудиться в лісі.

Подивіться на Сахадеву: це він переміг тих царів Півдня, які зібралися в Дантакурі, богів серед людей, а тепер він занурений у покаяння — подвижник і вбранням, і виглядом. Герой Накула, що на єдиній колісниці рвався в бій проти царів західної сторони, зараз знайшов пристановище в лісі, підтримуючи життя плодами і корінням. Волосся його зібране, як у пустельника, тіло брудне. Як може терпіти це тяжке життя в лісі дочка царя, великого воїна-колісничного, що з'явилася на світ з вівтаря під час пишної сатри, — вона ж бо гідна більш щасливої долі! Як можуть жити в лісі знедолені, що заслуговують щастя, сини таких богів, як перший у триварзі,[123] бог Вітру, сам володар богів і обоє Ашвінів?! Як не розчахнулася земля разом з горами, коли син Дхарми був переможений і вигнаний разом із дружиною, братами і сподвижниками, а Дурьйодхана почав процвітати?!».

Так вістить розділ сто дев'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 120

Сатьякі мовив:

Не час, о Рамо, оплакувати пандавів. Давайте всі разом почнемо те, що важливіше, поки не змарновано часу, хоча Юдхіштхіра не сказав ні слова. О Рамо, ті, хто мають захисників у світі, можуть самі не братися до роботи: за них зроблять усе, що потрібно, їхні оборонці, як, наприклад, Шайбья й інші — для Яяті. Ті найхоробріші з мужів, для яких, о Рамо, у світі роблять, що потрібно їхні захисники за своїм розсудом, мають надійну опору. Їм не загрожує лихо, як тим, хто беззахисний. Навіщо перебувати в лісі разом з рідними братами тому, хто зустрів своїх захисників, опору трьох світів — Раму і Джанардану, Прадьюмну і Самбу, а з ними — мене? Нехай, у добру годину, негайно виступить гарно та різноманітно озброєна рать дашархів у сяючих обладунках! Нехай син Дхрітараштри зі своєю ріднею, переможений міццю врішніїв, відправиться в оселю Ями! Нехай залишається на місці Володар лука Шарнги: ти й один, у гніві, можеш охопити всю землю! Так скори ж сина Дхрітараштри і його родичів, як Індра Великий, володар богів, — Врітру! Партха мій брат, друг і наставник, — сама подоба Джанардани. В ім'я високої мети, що стоїть перед ним, піде він на найбільший подвиг, не по силі для іншого. Своєю прекрасною зброєю я відіб'ю всі потоки зброї Дурьйодхани і здолаю його у битві. Найчудовішими зі стріл, пекучими, немов вогонь чи зміїна отрута,

я знесу, о Рамо, йому голову з пліч! Або ж гострим мечем на прі я силою відітну йому голову від тіла, знищу потім усіх його поплічників — покараю і Дурьйодхану, і всіх Куру.

Нехай зрадіють, дивлячись на мене у битві всі земні істоти, о сину Рохіні, коли я, здійнявши зброю, поодинці буду нищити кращих з воїв Куру, мов вогонь кінця світу, коли наступає його черга, пожирає величезну купу соломи. Кріпа, Дрона, Карна й Вікарна не в силі встояти проти гостро відточених стріл, пущених Прадьюмною. Мені також відома відвага і твого сина — у битві він подібний до сина Крішни.[124] Нехай Самба силою своїх рук змете і повалить Духшасану з його колісницею і візником: на прі немає неможливого для сина Джамбаваті, шаленого в битві. Ще юним він умить розігнав військо дайтьї Шамбари. Ним же був повалений у битві гарний Ашвачакра з неймовірно довгими, міцними руками. Хто ж з людей, зійшовшись у сутичці із Самбою, врятується від його рук? Подібно тому як людині не уникнути й не піти в призначений строк від Антаки, хто зможе вціліти і повернутися живим після битви із Самбою? І Дрону, і Бгішму, цих могутніх воїв-колісничних, а також Сомадатту, оточеного синами, і всі їхні полки спалить Васудева вогненними потоками стріл.

Що в усіх світах, включаючи світи богів, не під силу Крішні, якому немає рівних у битві, коли він здійме зброю та візьме до рук добірні стріли, озброївшись диском? Нехай Аніруддха з мечем і щитом у руках засіє землю обезголовленими мертвими тілами полеглих від його рук синів Дхрітараштри, як засівають травою куша вівтар під час жертвопринесень. Нехай Гада, Улмука, Бахука, Бгану й Нітха, юний Нішатха, відважний у боях, Сарана і Чарудешна, люті на прі, піднімуться на подвиг, гідний їхнього роду. Нехай об'єднана рать героїв-кшатріїв разом із кращими врішнійськими воями, воями бходжами та андхаками, покарає у битві синів Дхрітараштри і рознесе світом свою славу. Нехай Абгіманью править землею, поки великий духом Юдхіштхіра, кращий з охоронців дхарми, виконає свою обітницю, дану ним, кращим з Куру, під час гри. Коли ворог буде повалений випущеними нами гострими стрілами, цар справедливости буде правити землею, на якій не залишиться жодного з синів Дхрітараштри і буде вбитий Син сути. Ось найголовніше наше завдання, і в тому — наша слава.

Васудева мовив:

Без сумніву, Мадгаво, це так. Ми згодні з твоїми словами, о не зневірений! Але той бик серед Куру нізащо не побажає правити землею, якщо вона не буде скорена його власними руками. Ні під впливом пристрасти, ні зі страху, ні від бажань не відступить Юдхіштхіра від своєї дхарми, точно так само як Бгіма і Арджуна, могутні вої-колісничні, близнюки і дочка Друпади, Крішна. І Врікодара, і Завойовник багатств — обидва не мають собі рівних у битві по всій землі. Так чому ж цареві не правити землею, опираючись до того ж на обох синів Мадрі? Коли ми з володарем панчалів, великим духом, а також із правителем Чеди разом із кекайями нападемо на недругів і вступимо з ними у бій, Суйодхана покине світ живих.

Юдхіштхіра мовив:

Немає нічого дивного, Мадгаво, в тому що ти говориш, однак істиною я дорожу понад царство. Крішна один розуміє мене, як належить, і я теж знаю Крішну по справжньому. Коли найвідважніший серед чоловіків, о Мадгаво, вважатиме, що час подвигу настав, тоді ти, герою з роду Шині, разом з Кешавою здолаєш Суйодхану в битві. А тепер нехай герої-дашархи повернуться додому. Я стійкий завдяки своїм захисникам, оборонцям світу людей. Не допускайте зневаги дхарми, о не знаючі собі подібних! Я знову побачуся з вами, коли ви щасливо з'єднаєтеся всі разом.

Вайшампаяна продовжив:

Вони попрощалися один з одним, виявляючи повагу старшим і обіймаючи молодших. Найвідважніші з роду Яду відправилися по домівках, а цар продовжив своє паломництво тіртхами. Розлучившись із Крішною, цар справедливости оселився біля ріки Пайошни, води якої змішалися з вичавленим соком соми, у славній тіртсі, спорудженій царем відарбхів.

Так вістить розділ сто двадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 121

Ломаша вів далі:

Розповідають, о царю, що Нріга зробив тут жертвопринесення і сомою догодив Нищителеві твердинь так, що той, власкавлений, захмелів. Тут боги разом з Індрою і Володарями живих робили різноманітні великі жертвопринесення з рясними дарунками. Тут же цар Амуртараяса протягом семи жертвопринесень коня догоджав сомою могутньому Власникові перуна. Під час цих семи жертвопринесень кожний жертовний предмет, котрий робиться зазвичай з лісового дерева або глини, був із золота. В тих його жертвопринесеннях, кажуть, використовувалося сім різних способів. На вершині кожного жертовного стовпа містилося по сім кілець. Самі боги разом з Індрою, о Юдхіштхіро, встановили для його жертвопринесень жертовні стовпи, що блищать золотом. Під час головних жертвопринесень Гаї, того володаря землі, Індра був власкавлений сомою, а двічінароджені — піднесеними дарунками. Подібно тому як незлічимі піщини у світі, зірки на небесах або краплі дощу, так само незлічимі, великий царю, ті багатства, якими обдарував Гая жерців-помічників під час тих семи жертвопринесень. І якщо те, що перераховано, все ж можна було б підрахувати, однаково неможливо порахувати дарунки брахманам від дарувальника їх. Він догодив брахманам, тим які зібралися з різних кінців світу, золотими зображеннями корів, створеними Вішвакарманом. Зовсім мало землі, о володарю народів, залишилося не зайнятою

чайтьями великого духом Гаї, на котрих там і тут вершили жертвопринесення. Тим своїм діянням він досяг світів Індри, о бгарато! Той, хто зробить омивання в Пайошні, потрапить у ті ж краї, що й він. Тому, о бездоганний володарю землі, Індро царів, і ти разом із братами прийми тут омивання і будеш очищений від гріхів.

Вайшампаяна сказав:

Той кращий з чоловіків, могутній запалом і бездоганний, разом із братами зробив омивання в Пайошні та направився, супроводжуваний братами, до гори Вайдурья, до великої ріки Нармада. Славний святий мудрець Ломаша розповідав йому про усі прекрасні тіртхи, котрі, то тут то там зустрічалися шляхом, о володарю народів! Як уже повелося, разом із братами він відвідував ті місця які хотів, щораз обдаровуючи при цьому майном тисячі брахманів.

Ломаша сказав:

О Каунтейє, той, хто побачить гору Вайдурья і порине у води Нармади, потрапить після смерти в один світ з богами і царями. Тепер, о кращий з мужів, Третаюґа переходить у Двапару. Коли наступає цей час, очищаються від усіх гріхів. Ось, о сину мій, видніється місце жертвопринесень царя Шарьяті. Сам Каушика разом з Ашвінами випили тут соми. Великий тапасом, могутній Бхаргава Чьявана розгнівався на Великого Індру. Він змусив Васаву застигнути в нерухомости й одержав собі за дружину царську дочку Суканью.

Юдхіштхіра спитав:

Яким робом він прирік славного Згубника Паки на нерухомість і через що розгнівався могутній подвижник Бхаргава? Як, о брахмане, зробив він насатьїв причетними до частки соми? Повідай мені, о гідний, все, як було насправді.

Так вістить розділ сто двадцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 122

Ломаша відповів:

У великого святого мудреця Бхрігу був променистий син на ім'я Чьявана Бхаргава. Він віддавався подвижництву біля того озера. Застигши, немов стовп, у положенні «віра», могутньо-полум'яний подвижник довго стояв на одному місці, о Пандаво, володарю народів! Пройшло так багато часу, що той святий мудрець перетворився, о царю, у повитий ліанами мурашник, що кишів мурахами. Похований під мурашиною купою, мудрий Чьявана був зовсім подібний до земляного пагорба, але і схований мурашником, о царю, він продовжував своє покаяння. Минуло ще чимало часу, коли до того прекрасного святого озера з'явився розважитися цар на ім'я Шарьяті. Його супроводжували чотири тисячі жінок, і серед них — єдина дочка його, о бгарато, прекрасна Суканья. Оточена подругами, в усій красі свого оздоблення, під час прогулянки набрела вона на мурашник Бхаргави. Оголюючи в посмішці гарні зуби, походжала вона в колі подруг, задумливо любуючись чарівними деревами. Збуджена красою своєю і юністю, хмільна від радости, вона — зривала пишно квітучі гілки лісових дерев.

Мудрий Бхаргава побачив її одну, без подруг, у єдиному одіянні, але з прикрасами — немов мерехтливу блискавку. Дивлячись на неї в повнім безлюдді, пустельник, великий блиском, відчув бажання. Мудрець-брахман, могутній подвижництвом, ослаблим голосом звернув до красуні свій заклик, але вона його не почула. Та ось Суканья помітила в мурашнику очі Бхаргави, з цікавістю вигукнувши: «Що це там?», в осліпленні розуму тикнула йому в очі колючою гілкою. Несамовито гнівливого Чьявану охопила лють коли вона вколола його в очі. Тоді він позбавив все військо Шарьяті можливости справляти природні потреби. Вої терпіли муки, стримуючи позиви, не в силах позбутися від сечі та випорожнень. Цар побачив, що відбувається, і запитав: «Хто з вас заподіяв зло великому духом старцеві, надзвичайно гнівливому Бхаргаві, постійно зануреному в подвижництво? Відомо це чи невідомо — скажіть мені правду негайно». Вої, всі як один, відповідали йому: «Ми не знаємо хто заподіяв йому кривду. Спробуй хоч ти будь-якими засобами, якими побажаєш, довідатися про це». Тоді цар особисто, погрожуючи і лестячи, почав розпитувати своїх наближених, але й вони нічого не змогли повідомити йому. І тут, помітивши, що військо змучене напастю, страждає від неможливости справити потреби, Суканья сказала своєму засмученому батькові: «Я прогулювалася і побачила, як у мурашнику щось поблискує. Я подумала, то світлячок, та й тикнула поблизу нього!».

Почувши таке, Шарьяті кинувся до мурашника і побачив там древнього віком Бхаргаву, що зостарився в покаянні. Склавши смиренно долоні, цар почав був просити за своє військо: «Дівчина вчинила так через незнання. Ти повинен простити її». Чьявана Бхаргава відповідав цареві: «Якщо, о царю, я отримаю за дружину твою гарну, гідну дочку, що вчинила так лише з цікавости та в осліпленні розуму, тоді я подарую їй своє прощення. Істинно, о царю, речу я тобі!». Вислухавши слова мудреця, Шарьяті не роздумуючи віддав великому духом Чьявані свою дочку. Отримавши за дружину ту діву, Чьявана був задоволений, а цар, здобувши милість мудреця, разом з військом рушив далі. Бездоганна Суканья, одержавши в чоловіки подвижника, стала постійно, з любов'ю за ним доглядати, підтримуючи подвижництво і обітниці. Красна лицем, привітна, вона догоджала гостям, підтримувала священні вогні й швидко здобула прихильність Чьявани.

Так вістить розділ сто двадцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 123

Ломаша мовив:

Одного разу Ашвіни богів помітили, о царю, Суканью, що була оголена після тільки-но зробленого омивання. Побачивши її, прекрасну тілом, немов дочку царя богів, Ашвіни-Насатьї поспішно наблизилися до неї і сказали: «Чия ти, стрункотіла, що ти робиш тут у лісі? Ми бажаємо, о гідна, знати про тебе. Скажи правду, прекрасна!». Суканья, прикрившись одягом, відповіла тим найпрекраснішим з богів: «Знайте — я дочка Шарьяті, дружина Чьявани». І тоді Ашвіни знову з посмішкою запитали її: «Як же це, о прекрасна, твій батько віддав тебе за дружину тому, хто вже завершив свій життєвий шлях? А ти й у лісі сяєш, немов блискавка Саудаміні. Навіть серед богів ми не бачимо, красуне, рівної тобі. Одягнувши на себе всілякі прикраси, убравшись в краще з одягу, ти сяяла б, о бездоганна тілом, не так, як тепер, коли ти закаляна пилом і брудом. Навіщо, опинившись у такому становищі, ти, красуне, доглядаєш за немічним від старості чоловіком, що не знає радостей кохання, не здатний ні захищати, ні тішити тебе, о світло-усміхнена! Залиш із миром Чьявану і вибирай одного з нас. Не губи заради чоловіка своєї юності, о подібна на дитя богів!».

На такі слова Суканья відповіла обом богам: «Я віддана Чьявані, своєму мужеві, тож не треба вам сумніватися в мені». А ті знову сказали їй: «Ми — кращі з лікарів богів і зробимо твого чоловіка юним і прекрасним. І тоді вибирай собі єдиного чоловіка між нами двома та ним. Приймаєш цю умову — тоді запроси його, о чарівнолика!». Йдучи за їх велінням, вона прийшла, о царю, до Бхаргави і передала синові Бхрігу сказані ними слова. Вислухавши це, Чьявана відповів дружині: «Треба так і зробити». І вона за згодою чоловіка сказала небожителям: «Хай буде зроблено так». Ашвіни, діставши її згоду, сказали тій царській дочці: «Нехай твій чоловік увійде у воду!». Тоді Чьявана, бажаючи знайти красу, негайно ж увійшов у воду, і Ашвіни, о могутній царю, теж вступили в те озеро. В ту ж мить вони вийшли з озера — всі троє дивно прекрасні, юні, із сяючими сережками, рівні красою, і вигляд їх радував душу. Всі разом вони сказали: «Вибирай, о прекрасна, когось із нас, кого ти бажаєш собі за мужа, гідна славна жінко! Хто тобі до вподоби, того ти й вибери, о найпрекрасніша!». Дивлячись на всіх трьох, що стояли перед нею, бездоганно прекрасні, царівна, випросивши ради у серця й розуму, обрала власного чоловіка.

Могутньо-полум'яний Чьявана, отримавши знову дружину, а з нею бажану молодість і красу, радісний, звернув свої слова до насатьїв: «Ви наділили мене, старого, красою та молодістю, я одержав таку дружину, і тому я з радістю зроблю так, щоб ви обоє були серед тих, хто куштує сому перед лицем Царя богів. Істинно кажу я вам». Вислухавши це, Ашвіни з радістю в серці вийшли на небо, а Чьявана та Суканья зажили щасливо, немов боги.

Так вістить розділ сто двадцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 124

Ломаша мовив:

Шарьяті, почувши про те, що до Чьявани повернулася молодість, радісний, з'явився разом з військом в ашрам Бхаргави. Побачивши Чьявану і Суканью — ті були немов діти богів, — зрадів цар Шарьяті, начебто одержав у володіння всю землю. Велемудрий цар зі своєю дружиною, гостинно зустрінутий тим святим мудрецем, сів поруч із ним і зрадився праведній бесіді. Бхаргава, о царю, ласкаво звернувся до царя: «Я маю намір зробити для тебе жертвопринесення, о царю! Звели зробити потрібні приготування». Тоді цар Шарьяті, сповнений вищої радості, о великий царю, виявив повагу тим словам Чьявани. У славний день, сприятливий для жертвопринесення, Шарьяті повелів підготувати найкраще місце для здійснення жертовного обряду, багате всім, чого побажаєш. І там Чьявана Бхаргава приступився, о царю, до жертвопринесення. Почуй же про ті дива, які там сталися. Чьявана хотів було взяти сому для обох богів Ашвінів, але Індра перешкодив йому, коли той брав для них частку.

Індра вирік:

Обидва насатьї неварті соми — так я вважаю. Вони всього лише лікарі дітей богів і за своїм ремеслом цього не заслуговують.

Чьявана на теє:

Не принижуй великих духом, прекрасних і могутніх Ашвінів, які зробили мене, о Магхаване, юним, як бог. Чому ж вони неварті випити соку соми поряд із тобою та іншими премудрими? Знай, о Індро богів, Руйнівнику ворожих твердинь, Ашвіни — теж боги.

Індра відповів:

Вони — лікарі, ремісники. Міняючи обличчя за своїм бажанням, вони блукають світом, серед смертних. Хіба заслуговують вони соми?

Ломаша продовжив:

І коли Васава повторив ті ж слова, Бхаргава, зневажаючи волею Шакри, спробував було взяти частку соми. Бачачи, що незрівнянна сома буде ось-ось передана Ашвінам, бог — Нищитель Бали вимовив: «Якщо ти самовільно візьмеш для них сому, я метну в тебе грізну ваджру, котра не має рівних!». Замість відповіді на ці слова Бхаргава засміявся Індрі в обличчя і взяв установленим способом гідну частку соми для Ашвінів. Тоді чоловік Шачи хотів метнути в нього грізну ваджру, але, тільки-но той здійняв руку, Бхаргава змусив його застигнути в нерухомости. Залишивши остовпілого Індру, Чьявана вимовив заклинання і зробив

жертовне узливання вогню, прагнучи створити чарівництво. Великий у своїй полум'яній силі, він намірився знищити того бога.

Силою подвижництва святого мудреця з'явився од чарів могутній асур на ім'я Мада, великий могутністю і величезний тілом, розмір якого був недоступний уяві ні богів, ні асурів. Паща його була величезна і страшна, гострі зуби вискалені, одна щелепа впиралася в землю, інша ж здіймалася в небо. Чотири ікла його були довжиною в сотню йоджан кожне, інші зуби по десять йоджан. Формою вони нагадували сторожові вежі й виглядали як наконечники списів. Руки його схожі на гори, однакові, неосяжної довжини, очі — мов сонце й місяць, а обличчя викликало в пам'яті Антаку. Він облизував роззявлену пащу швидко мигтючим немов блискавка, язиком, і погляд його був жахливий. Здавалося, ось-ось він поглине світ. Люто налетів він на Вершителя ста жертвопринесень, маючи намір проковтнути його, і оголосив світи потужним, грізним ревінням.

Так вістить розділ сто двадцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 125

Ломаша сказав:

Коли бог — Вершитель ста жертвопринесень побачив подібного Антаці грізноликого Маду, що наближався до нього з розкритою пащею, маючи намір поглинути його, руки його зовсім скув страх, і, судомно облизуючи куточки уст, обійнятий жахом Цар богів звернувся до Чьявани: «З цього часу будуть Ашвіни визнані гідними соми, о Бхаргаво! Щирі слова мої, о брахмане, я звертаю до тебе. Не марно ти почав цю спробу: в цьому вища справедливість. Знаю я, о брахмане-мудрецю, не дарма те, що ти зробиш. Заслуговують соми Ашвіни, якщо ти вчинив так зараз. Нехай це помножить славу твоєї сили, о Бхаргаво! Я допустив таке, щоб у світі рознеслася слава про батька Суканьї, а ти виявив би свою міць. Тож будь до мене милостивим і нехай буде так, як ти хочеш!». Коли Шакра сказав це, гнів могутнього духом Чьявани швидко минув і він відпустив Руйнівника ворожих твердинь. А Маду, який вже не раз був створений раніше, могутній подвижник вклав, о царю, розділивши у вино, жінок, гральні кості та полювання.[125] Так Чьявана покінчив з Мадою, догодив сомою Шакрі та зробив для царя Шарьяті жертвопринесення богам разом з Ашвінами. Прославивши свою міць в усіх світах, кращий з тих, що володіють словом, щасливо зажив у лісі разом із улюбленою Суканьєю.

Перед тобою, о царю, сяє те саме озеро, оголошуване лементом птахів. Разом із братами зроби тут узливання води на честь своїх прабатьків і богів. Помилувавшись на це озеро, а також на Сікатакшу, о бгарато, володарю землі, йди до лісу Сайндхава, де ти побачиш малі річки. Зроби омивання в усіх священних місцях! Гора Арчика — поселення мудреців, славне, завжди плодоносне пристановище марутів, де ріки ніколи не пересихають. Це багато сотень святилищ Тридцяти богів, о Юдхіштхіро! Цю тіртху Місяця шанують пустельники-брахмани, святі мудреці й валакхільї. Там три священні вершини і три потоки. Наблизься до них і, як побажаєш, прийми омивання в кожному. Шантану й Шунака, о Каунтейє, володарю людей, а також Нара і Нараяна відвідують цей споконвічний край. Тут, на горі Арчиці, боги й прабатьки разом з великими мудрецями, постійно піддавали себе подвижництву лежачи на землі. Зроби для них жертвопринесення, о Юдхіштхіро! Тут ті мудреці споживають зерно, варене на молоці й маслі, о володарю народів, тут струменіє вічнопоточна Ямуна, де віддавався умертвінню плоті Крішна. Обидва близнюка і Бгімасена, а також Крішна, о мучителю ворогів, — всі ми підемо туди, хоча сильно ослабли в суворому подвижництві. Це благословенне джерело Індри, о володарю нащадків Ману, звідки піднеслися на небеса Дхатрі, Відхарті та Варуна. Тут живуть, о царю, ті, що упокорили свою душу і дотримуються вищої дхарми. Ця прекрасна, краща з гір належить тим, хто добрий і піднесений думками. Це та сама благословенна Ямуна, о царю, де живуть сонми мудреців-царів, де відбуваються різні жертвопринесення. Вона рятує від остраху гріха. Тут робив жертвопринесення сам цар Мандхатрі, великий стрілець із лука, а також, о Каунтейє, Сахадева Сомака, кращий з дарувальників.

Так вістить розділ сто двадцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 126

Юдхіштхіра спитав:

Як, о великий брахмане, був народжений син Юванашви, Мандхатрі, найбільший з царів, цар-тигр, що прославився у трьох світах? І як той, чиє сяйво безмірне, досяг такого високого становища? Я хочу вислухати повість про того мудреця, якому, немов Вішну, великому духом, покірні три світи, а також про те, як отримано ім'я «Мандхатрі», дане тому, чий блиск подібний блиску Шакри, і, як з'явився на світло той, котрому немає рівних у силі? Повідж мені, адже ти вправний оповідач!

Ломаша повів:

Слухай уважно, царю, як слово «Мандхатрі», ім'я того царя, великого духом, відлунювалося у світах. Володар землі Юванашва походив з роду Ікшваку. Той цар, кращий з охоронців дхарми, робив жертвопринесення з багатими дарунками, досягнувши тисячі Ашвамедх разом з іншими різноманітними головними жертвопринесеннями, кожне з яких супроводжувалася рясним даруванням. Той цар-мудрець, великий духом і стійкий ув обітницях, був бездітним. Залишив він царство на своїх радників, а сам вийшов

на проживання до лісу. Дотримуючись способу, передбаченого шастрами, він линув до злиття своєї душі з Атманом. Висушений спрагою, з'явився він в ашрам Бхрігу.

Тією самою ніччю, о Індро царів, могутній духом, великий святий мудрець, нащадок Бхрігу, робив жертвопринесення для Саудьюмни, щоб той отримав сина. Там стояв, заздалегідь приготовлений, о Індро царів, величезний глечик, повний води, очищеної заклинаннями: випивши її, дружина Саудьюмни повинна була народити сина подібного Шакрі. Поставивши той глечик на вівтар, великі мудреці, які втомилися від нічного пильнування, лягли відпочити, і Саудьюмна пройшов повз них. Цар, у якого пересохло в горлі, змучений спрагою, втомлений, увійшов в той ашрам, жагуче бажаючи напитися, і попросив води, але вигуку, немов пташиного лементу, сказаного пересохлим горлом втомленого царя, ніхто не почув. І тут, побачивши глечик повний води, цар стрімко кинувся до нього, напився, а залишки води вилив. Після того як мудрий цар, спраглий, випив прохолодної води, він поринув у нірвану і відчував найбільше блаженство.

Але тут пробудилися святі мудреці, а з ними цар, і побачили, що глечик спорожнів. «Хто це зробив?» — запитали ті, що зібралися, і Юванашва зізнався: «Я». Гідний Бхаргава мовив тоді йому: «Не треба було цього робити. Та вода, накопичена подвижництвом, призначалася для того, щоб дарувати тобі сина. Це мною було почате суворе покаяння і накладене на воду закляття, щоб ти мав сина, о царю-мудрецю, великої сили й мужности! Такого сина великої могутности, великої відваги і запалу подвижництва, щоб він своєю доблестю міг би відправити самого Шакру в житло Ями! Таким способом я підготував все це, о царю! Не годиться, о царю, щоб ти пив цієї води, але ми не маємо сил змінити того, що трапилося. В тім, без сумніву, воля долі, раз ти вчинив саме так. Спраглий, ти випив підготовлену за обрядом, освячену заклинаннями воду, в якій зосередилася, о великий царю, вся міць мого подвижництва. Тому завдяки цій воді ти сам породиш на світло сина такої сили, як було сказано. Ми зробимо тут для тебе досить незвичайне жертвопринесення, щоб ти, о могутній, породив сина, подібного Шакрі!».

Потім, по закінченні повних ста років, у того царя, великого духом, з'явився, прорвавши його лівий бік, могутній син, другий Сурья. Але смерть не взяла володаря людей Юванашву, і це було подібно диву. З'явився могутній духовним запалом Шакра, бажаючи побачити немовля. Шакра поклав йому в рот свій вказівний палець. «Він буде ссати мене», — проголосив Володар ваджри. І небожителі разом з Індрою дали йому ім'я «Мандхатрі».[126] Дитина почала ссати палець, поданий Шакрою, і виросла, о царю, на тринадцять кішку (*міра довжини*). Веди разом із Дханурведою, а також небесна зброя, о великий царю, — усе це відкрилося могутньому царевичеві, тільки-но він подумав про це. В той же день з'явився в нього лук за назвою Аджагава та стріли з рога, а також непробивний панцир. Сам Шакра Магхаван, о бгарато, освятив його на царство. Вірністю дхармі він скорив три світи, немов Вішну — своїми кроками. Колесо влади великого духом оберталося невпинно, скарби самі давалися в руки цареві-мудрецеві. Йому належала, о володарю землі, земля, повна багатств. Він зробив безліч різних жертвопринесень з рясними дарунками.

Полум'яний цар, що безмірно сяяв, споруджував чайтьї та, досягши досконалости у дхармі, знайшов, о царю, половину трону Шакри. За один день, одним лише своїм велінням, той мудрець, вірний дхармі, скорив землю з її поселеннями і джерелами скарбів. Вівтарями для його рясних дарами жертвопринесень, була суцільно вкрита земля, всі чотири сторони світу, не залишалося, о великий царю, жодного вільного місця. Кажуть, що могутній духом Мандхатрі дарував брахманам, о великий царю, десять тисяч падм корів. Великий духом, під час дванадцятирічної посухи, він всупереч волі Держателя ваджри послав дощ, щоб зійшли посіви. Він обсипав своїми стрілами і знищив могутнього володаря Гандхари з роду Соми, голос якого був подібний до грому могутньої хмари. Великий душею, він скорив, о царю, чотири види живих. Його власним подвижництвом і полум'яною міццю трималися світи. Дивися — ген-де те місце, де він, блиском подібний до сонця, приносив жертви богам. Це найблагословенніший край, серце Курукшетри. Цим я розповів тобі все про велику долю Мандхатрі, о царю, і його незвичайне народження — те, про що ти просив мене.

Так вістить розділ сто двадцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 127

Юдхіштхіра спитав:

Яка була сила царя Сомаки, о кращий з оповідачів? Я бажаю знати істину про його могутність і діяння.

Ломаша відповідав:

Жив на світі, о царю Юдхіштхіро, доброчесний цар на ім'я Сомака, і було в нього сто однаково гідних дружин. Незважаючи на великі зусилля, довгий час цар не міг породити від них сина. І ось, коли він був уже старий, але не залишав старанних спроб, у нього від ста дружин народився син на ім'я Джанту. Всі матері сиділи навколо немовляти, рішуче відкидаючи інші задоволення, о володарю народів! Один раз, о царю, мураха вкусив Джанту за сідницю, і маля закричало від болю. Всі матері теж запричитали у великому розпачі, скупчившись навколо Джанту. Піднявся гучний шум, і розпачливі лементи донеслися до царя, що сидів разом з жерцями серед своїх радників і наближених. Цар послав брамника дізнатися, що трапилося, і той розповів йому, що відбулося з його сином. Сомака, згубник недругів, разом з радниками спішно піднявся, пішов у внутрішні світлиці палацу і заспокоїв сина. Втихомиривши його, цар покинув жіночу половину і знову, о царю, продовжив бесіду з радниками та жерцями.

Сомака сказав:

От лихо — мати єдиного сина![127] Краще вже бути бездітним. Оскільки всі живі схильні до хвороб, горе тим, хто має одного сина. Цю сотню квітучих жінок я доглянув і взяв собі за дружини, бажаючи мати синів, о могутні брахмани, але дітей у них не було. Незважаючи на всі мої зусилля, в усіх них народився від мене один-єдиний син, цей Джанту. Що може бути гірше цього?! Я досяг похилого віку, і дружини мої теж постаріли, о найповажніший серед двічінароджених! Для них все життя зосередилося на єдиному синові, так само як для мене. Чи є відповідний обряд, завдяки якому в мене стало б сто синів? Чи великий він, легкий, чи важкий для виконання?

Жрець відказав:

Є такий обряд завдяки якому в тебе може бути сто синів. Якщо ти в силі виконати його, то я розповім тобі, Сомако!

Сомака мовив:

Можу я виконати або не можу те, завдяки чому в мене буде сто синів, вважай це зробленим, о гідний! Повідж мені це.

Жрець сказав:

Під час жертвопринесення, яке я підготую, принеси в жертву Джанту, о царю, і тоді в тебе незабаром, о славний, з'являться сто синів. Коли на жертовному вогні буде горіти його жир, матері вдихнуть цей дим і потім народять для тебе могутніх синів. І Джанту знову буде твоїм сином від тої ж дружини, і на лівому боці в нього з'явиться золотий знак.

Так вістить розділ сто двадцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 128

Сомака мовив:

Зроби, о брахмане, все так, як це повинно бути зроблено. Я бажаю мати синів і тому зроблю все, про що ти говориш.

Ломаша вів далі:

Потім цей жрець влаштував жертвопринесення для Сомаки, збираючись принести в жертву Джанту, але матері, охоплені розпачем, силою почали виривати в нього сина. «Пробі, смерть наша!!!», — кричали вони, змучені важким горем. Матері тягли його за праву руку, а жрець тягнув за ліву. І він вирвав дитину у жінок, подібних тужливим птахам курарі, вбив його і, відповідно до обряду, приніс у жертву вогню його жир. Поки жир горів на жертовному вогні, матері надихалися цим запахом і раптово впали, нещасні, на землю, о нащадку Куру! І всі царські дружини негайно ж зачали синів. Через десять місяців [128] у Сомаки народилося від усіх них сто синів, о бгарато, володарю народів! Джанту, старший, народився в тої ж матері, й він, о бгарато, став їхнім загальним улюбленцем, більшим ніж інші, їхні власні сини. На лівому боці в нього був золотий знак, і серед ста синів царя він був першим за своїми чеснотами.

І ось наставник Сомаки відправився в інший світ, а через якийсь час за ним пішов і Сомака. Цар побачив жерця, який пікся у страшній Нараці, і запитав його: «Чому ти гориш у вогні Нараки, о двічінароджений?». А наставник йому відповів, згоряючи в жаркому полум'ї: «Я зробив для тебе, о царю, те жертвопринесення, а тепер розплачуюся за це діяння!». Почувши це, цар-мудрець сказав цареві Дхармі: «Це я повинен туди відправитися, а ти зволь відпустити мого жерця. Через мене ця гідна людина палає у вогні Нараки!».

Дхарма сказав:

Жодна людина, о царю, ніколи не розплачується за діяння іншого. Тебе теж тут чекає відплата за твої справи, о кращий з дарувальників!

Сомака мовив:

Я не бажаю блаженних світів без нього, тлумача Вед. Хочу жити тільки з ним разом — хоч в ашрамі богів, хоч в Нараці. О царю правосуддя, ми з ним рівні стосовно зробленого, тож нехай буде рівною для нас, о Боже, і розплата за зло, і нагорода за добро.

Дхарма сказав:

Якщо ти так бажаєш, о царю, то пожинай разом з ним плоди його діяння стільки ж часу, скільки він, а потім ти досягнеш шляху праведників.

Ломаша продовжив:

Той лотосоокий цар, вірний наставникові, так все і зробив, а потім, разом з тим же наставником-брахманом досяг блаженних світів, завойованих його діяннями. Ген сяє попереду його благословенний ашрам. Смиренна людина, провівши тут шість ночей, вступить на праведний шлях. І ми, о Індро царів, проведемо тут шість ночей, не знаючи тривог і упокоривши свою душу. Готуйся, о нащадку Куру!

Так вістить розділ сто двадцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 129

Ломаша мовив:

Колись саме тут, о царю, сам Праджапаті зробив жертовний обряд, названий «іштікріта», який тривав тисячу років. І Амбаріша, син Набхаги, приносив жертви на березі Ямуни. Приношенням жертв і подвижництвом він досяг вищої досконалости. Це, о царю, щасливий край жертвопринесень сина Нахуши,

який під час жертовних церемоній роздав жерцям-помічникам десять падма корів. Дивися, о Каунтейє, ось місце жертвопринесень володаря всієї землі, що суперничав із Шакрою, — самого Яяті, чия міць невимірна. Бачиш, земля, вкрита різними жертовними багаттями немов би прогнулася, подалася під вагою жертовників Яяті. Ось шамі однолисткова, а це — прекрасне озеро. Подивися на ці озера Рами, помилуйся обійстям Нараяни. Цим місцем проїхав до ріки Раупья, заглибившись у йогу, син Річики, що не знав собі рівних у могутності. Почуй від мене, о нащадку Куру, пам'ятний вірш, що колись виреклa пішачи, яка прикрасила себе ступками: «Скуштувавши кислого молока в Югандхарі, побувавши в Ачьютастхалі та зробивши омивання в Бхутілаї, ти бажаєш жити тут разом зі своїми синами.[129] Якщо ти, провівши тут одну ніч, залишишся на другу, те, що відбудеться з тобою в цю ніч, буде зовсім іншим, ніж те, що було вдень».

Цю ніч, о кращий з бгаратів, ми проведемо тут, бо це вхід до Курукшетри, о бгарато, сину Кунті! Тут цар Яяті, син Нахуши, о царю, робив жертвопринесення, багаті різними скарбами, і цим був вдоволений Індра. Ось тіртха Ямуни, що зветься Плакшаватарана, мудрі називають її ж «Ворітьми небес». Найвищі святі мудреці, роблячи жертвопринесення за обрядом сарасвата, приходять сюди для завершального омивання, приносячи із собою жертовні стовпи та ступки. Тут же цар Бгарата, скоряючи землю відповідно до своєї дхарми, не раз випускав на волю призначеного в жертву коня, який мастю нагадував плямистого оленя. Тут же, о тигре серед мужів, Марутта почав найбільшу сатру, під охороною першого серед мудреців-богів Самварті. Той, хто тут зробить омивання, о Індро царів, побачить усі світи й, омившись, очиститься від гріха, о бгарато!

Вайшампаяна продовжив:

Пройшовши разом із братами через омивання, кращий з пандавів, якого прославляли великі святі мудреці, звернувся до Ломаши зі словами: «Завдяки подвижництву я бачу усі світи, о воістину доблесний! Звідси я можу споглядати Білокінного (*Арджуна*), кращого з пандавів!».

Ломаша мовив:

Бачиш, це благословенна Сарасваті, о міцнорукий, на неї верховні святі мудреці дивляться як на своє єдине таємне пристановище. Зробивши омивання тут, о кращий з чоловіків, ти будеш врятований від гріхів. Тут мудреці-боги, а також мудреці-царі та інші святі мудреці робили, о Каунтейє, жертвопринесення за обрядом сарасвата. Ось вівтар Праджапаті, п'ять йоджан у кожен бік, — це Поле великого духом Куру, основою життя якого було приношення жертв.

Так вістить розділ сто двадцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 130

Ломаша сказав:

Звідси, о бгарато, смертні, зробивши подвижницьке покаяння, відправляються на небеса. Люди, готуючись до смерті, о царю, приходять сюди тисячами. Таке благословення дарував Дакша, що колись робив тут приношення жертв: «Ті, хто тут зустріне смерть, завоюють небеса». Ось благодатна Сарасваті, небесна повноводна ріка. А це — місце за назвою Вінашана, де Сарасваті зникає, о володарю народів! Це початок царства нішадів, з ненависті до яких, о герою, Сарасваті пішла під землю,[130] вимовивши: «Нехай нішади мене не бачать». А це Чамасодбхеда, де Сарасваті знову озора і де до неї стікаються благословенні небесні ріки, що линуть до океану. Он там — велика тіртха Синдху,[131] де Лопамудра, о згубнику ворогів, зустрівшись із Агастьєю, обрала його своїми чоловіком. А тут сяє тіртха Прабхаса, о блиском подібний до сонця, це пречистий і благодатний край, який очищає від гріхів, улюблений Індрою. Ген видніється прекрасна тіртха за назвою Вішнупада, а це солодка Віпаша, ріка, найвища очисниця. В неї кинувся був, з туги за синами, славний мудрець Васіштха, що сам себе зв'язав, але сплив на поверхню, звільнений від пут.

Подивися разом із братами: то край Кашміру,[132] благословенніший з усіх, о згубнику ворогів! Він населений великими святими мудрецями. Тут, о бгарато, відбувалася бесіда між Агні, Кашьяпою, всіма мудрецями Півночі й сином Нахуши. А онде сяють Ворота Манаси, о великий царю! Славним Рамою була створена злива посередині цієї гори. Це прославлена Ватікашанда,[133] північ Відехи, край істини та відваги, в якому не замикають ворота. Те місце, де знайшли спокій Явакри, а також славний святий мудрець Васіштха разом з Арундхаті, зветься Удджанака. Ось озеро Кушаван з лотосом Кушешая. Тут же ашрам Рукміні, де вона знайшла заспокоєння, відсторонена від гніву. Ти чув, о сину Панду, про місце, де збираються ті що присвятили себе самозосередженню. Ти побачиш, могутній царю, цю велику гору Бхрігутунгу, а також Джалу і Упаджалу, ріки неподалік від Ямуни. Чинячи там жертвопринесення, Ушинара перевершив самого Васаву. Васава, о володарю народів, і Агні, о бгарато, з'явилися до нього на місце збору богів, щоб піддати царя випробуванню. Бажаючи випробувати великого духом Ушинару, подавці дарунків перетворилися — Індра на яструба, а Агні на голуба, і з'явилися до нього на жертвопринесення. Наляканий яструбом голуб, гнаний страхом, шукаючи захисту, сів на стегно царя і притиснувся до нього, о царю!

Так вістить розділ сто тридцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 131

Яструб вирік:

Всі правителі землі, о царю, вважають тебе щонайблагочестивішим, так чому ти збираєшся зробити те, що суперечить своїй дхармі? Цей голуб, о царю, був призначений мені, змученому голодом, у їжу. Не пишайся своєю прихильністю дхармі, бо ти зневажаєш дхармою.

Цар мовив:

Тремтяча птаха, налякана тобою, о великий птаху, рятуючи своє життя, прибилася до мене в пошуках захисту. Вища дхарма в тому, щоб не віддати тобі голуба, який залетів сюди, намагаючись сховатися від небезпеки, — як ти вважаєш, яструбе? Голуб тремтить і наляканий, о яструбе, він хоче знайти у мене прихисток. Відректися від нього негоже.

Яструб сказав:

Завдяки їжі, о царю, з'являються на світло всі живі істоти, завдяки їжі ростуть, завдяки їй існують. Можна довго прожити відмовившись від найдорожчого надбання, але багато не проживеш втративши харч. Душа моя, володарю народів, тепер, коли я позбавлений їжі, покине тіло і ступить на шлях, з якого немає повернення. Коли я помру, о праведнику, загинуть і дружина моя, і діти. Рятуючи голуба, ти віднімаєш життя відразу в багатьох. Благочестя, яким зневажається справедливість, не благочестя зовсім, а неправедність. Сьогодні благочестя в тому щоб не перешкоджати справедливості, о воістину доблесний! Зваживши, о царю, який обов'язок із взаємно-протилежних більш важливий, а який — менш, той варто виконувати, де немає протиріччя. Подумай, що більш важливо, а що менше, і виріши, в чому справедливість, а що — її протилежність, і після цього, о царю, дій згідно того, що уявляється тобі твоєю дхармою.

Цар сказав:

Багато доладного в твоїй мові, о кращий серед птахів! Чи не Супарна ти бува, — володар пернатих? В усякому разі, ти осяг дхарму, бо говориш докладно, яскраво й згідно з дхармою. Я думаю, немає для тебе нічого невідомого. Але як же ти можеш вважати справедливим зречення від того, хто звертається за захистом? Твої спроби переконати мене в цьому викликані голодом, птаху, адже ти можеш знайти собі більше їжі іншим шляхом. Тобі буде зараз надана така їжа, яку ти побажаєш: бик або дикий кабан, олень або буйвіл.

Яструб мовив:

Я не їм, о великий царю, м'яса ні кабана, ні буйвола, ні різних оленів. Що користі мені від такої їжі? Віддай мені, о царю, туре серед кшатріїв, цього голуба — ось та їжа, що призначена мені долею. Яструби їдять голубів, такий споконвічний закон. Не піднімайся, о царю, на бананове дерево, щоб побачити дорогу.[134]

Цар відповів:

О яструбе, шанований сонмами птахів! Прав-но багатим царством шибі, або ж я дам тобі все, чого побажаєш, але тільки не цього птаха, о яструбе, котрий прилетів сюди, шукаючи захисту. Скажи, о краща з птахів, що зробити, щоб ти від нього відмовився, і я зроблю це, але голуба тобі не віддам.

Яструб сказав:

Якщо, о царю Ушинаро, тобі такий дорогий цей голуб, то відітни шматок власного м'яса, рівний вагою голубові. Якщо шматок твого м'яса, о царю, буде таким же, як голуб, віддай його мені, і я задовольнюся.

Цар на теє:

Я вважаю, о яструбе, милістю це твоє прохання до мене, тому я зараз же віддам тобі шматок власної плоті, рівний вазі голуба.

Ломаша вів далі:

І, відрізавши шматок свого м'яса, цар, знавець найвищої дхарми, почав порівнювати його з вагою голуба, о могутній Каунтейє! Коли стало ясно, що голуб важить більше, цар Ушинара почав додавати ще м'яса, знову зрізуючи із себе. Коли ж він зрізав із себе все своє м'ясо і в нього не вистачило його, щоб зрівноважити голуба, він сам піднявся на ваги.

Яструб мовив:

Я — Індра, о знавцю дхарми, а цей голуб — Поглинач жертвопринесень. Ми прийшли до твого жертовного вівтаря, щоб випробувати твою праведність. Ти, о володарю народів, зрізав м'ясо зі свого тіла, і сяюча слава про це твоє діяння скорить світи. Поки в світі люди будуть розповідати про тебе, о царю, доти буде жити твоя слава і будуть належати тобі вічні світи.

Ломаша продовжив:

Ось житло того царя, великого духом, о сину Панду! Подивися разом зі мною на цю святиню, що рятує від гріха. Тут, о царю, завжди можна бачити богів і безсмертних мудреців з гідними брахманами, великими духом.

Так вістить розділ сто тридцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 132

Ломаша мовив:

Бачиш, о Індро людей, цей благословенний ашрам, оточений вічно плодоносними деревами? Він належить синові Уддалаки, Шветакету, який відомий на землі як великий знавець заклинань. Тут Шветакету побачив навіч Сарасваті, що прийняла людську подобу. «Нехай буду я відати істинне слово», — попросив Шветакету у Сарасваті, яка постала перед ним. В той час, о царю, першими серед знавців брахмо були Аштавакра, син Каходи, і Шветакету, син Уддалаки, — дядько і племінник. Обидва брахмана, племінник і дядько, з'явившись на жертвопринесення до царя Відехи, володаря землі, взяли гору в суперечці з Вандіном,[135] що не знав собі рівних.

Юдхіштхіра спитав:

Яка була сила того брахмана, що переміг в такий спосіб Вандіна, і хто зробив його Аштавакрою (*букв. «восьмиразово скручений»*)? Розкажи мені все це правдиво, о Ломашо!

Ломаша відповів:

Був, о царю, в Уддалаки якийсь смиренний учень на ім'я Кахода, послужливий та вірний своєму наставникові. Довгий час він присвятив вивченню Вед. Інші брахмани-учні насміхалися над ним, але наставник, довідавшись, що той піддається осміянню, передав йому не тільки знання Вед, але незабаром віддав йому за дружину і свою дочку Суджату. Вона зачала вогняноподібного сина, і той сказав якось батькові, зануреному у вивчення Вед: «Всю ніч ти вивчаєш Веди, батьку мій, але так і не вивчив як треба». Ображений у присутності учнів, великий святий мудрець прокляв його у гніві, хоча той був ще в материнській утробі: «Якщо ти насмілюєшся так казати, перебуваючи ще в утробі матері, то так і залишишся скорченим у вісьмох місцях». Так той великий святий мудрець і з'явився на світло скорченим, і назвали його Аштавакрою. Вуй його, Шветакету, був одного віку з ним.

Небайдужа до багатства Суджата, стривожена ростом сина у своєму череві, прийшла до свого чоловіка, котрий не мав надбань, і сказала йому наодинці: «Як мені винести, знедоленій, о великий святий мудрецю, цей десятий, останній місяць? Адже в тебе немає надбань щоб я після пологів не злидарювала». Після таких слів дружини, Кахода відправився за дарунками до Джанаки. І Вандін, що знався на суперечці, узяв гору над тим брахманом і скинув його у воду.[136] Уддалака, що чув про ту розмову його із сином, довідавшись, що той був утоплений, сказав Суджаті: «Варто сховати це від Аштавакри». І вона послухалася тієї поради. Тож, коли цей брахман з'явився на світло, він так нічого і не почув про це. Аштавакра вважав Уддалаку своїм батьком, а Шветакету — братом.

Одного разу, коли Ашваткарі було дванадцять років, Шветакету побачив його сидячим у батька на колінах, схопив за руки, стягнув його заплаканого, з батьківських колін і крикнув: «Це не твій батько, щоб тобі сидіти в нього на колінах!». Жорстокі слова його пройняли тоді серце Аштавакри, і стало йому дуже гірко. Плачучи, відправився він додому і спитав у матері: «Де мій батько?». Тоді Суджата, сама в розпачі, зі страху перед прокльоном, усе розповіла йому. Довідавшись від матері правду, той брахман сказав Шветакету: «Підемо на жертвопринесення до царя Джанаки. Багато дивного кажуть про його жертвопринесення. Послухаємо там бесіду брахманів, скуштуємо кращих страв і самі наберемося мудрости, бо благодатне і втішливе святе слово!». І відправилися дядько із племінником на багате жертвопринесення царя Джанаки. Аштавакра, зустрівши шляхом царя, що перепинив йому дорогу, вимовив такі слова.

Так вістить розділ сто тридцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 133

Аштавакра мовив:

Якщо немає на шляху брахмана, то кожний, хоч і сліпий, глухий, жінка, вуличний торговець або ж цар, може йти своєю дорогою, але, зустрінувши брахмана, варто звільнити дорогу йому!

Цар відповів:

Я уступаю тобі дорогу. Іди вільно, куди побажаєш. Не існує вогню незначного. Сам Індра завжди схиляється перед брахманами.

Аштавакра мовив:

Ми прийшли подивитися на жертвопринесення, о шановний, бо дуже цим зацікавилися. Ми з'явилися як гості й бажаємо, щоб ти, о страже дверей, дозволив нам увійти. Ми хочемо побачити жертвопринесення сина Індрадьюмни, а також зустрітися й поговорити з Індрою-Джанакою. Не виклич на себе, о стражнику, негайно ж найбільшої напасті, якщо нас розгніваєш.

Вартові дверей рекли:

Ми виконуємо наказ Вандіна. Вислухай, що я скажу. Юним брахманам немає сюди доступу. Дозволено з'являтися тут лише мудрим старцям, кращим з двічінароджених.

Аштавакра сказав:

Якщо сюди дозволено приходити тільки старцям, то мені, о страже дверей, теж можна увійти. Ми, вважай, старі, бо дотримуємося обітниці, й гідні бути допущеними сюди завдяки могутності наших знань. Ми старанні в слухняности й упокорили свої душі, а також ідемо шляхом знання до досконалости. Кажуть, що і юним брахманом не слід зневажати, бо вогонь, навіть найменший, обпалює, якщо до нього доторкнутися.

Вартові дверей сказали:

Відроди тоді у своїх словах озвучене у Ведах Сарасваті. Звучить вона то в односкладовій, то у багатій формами віраджі.[137] Однак, подивися на себе — ти юний і душею, і тілом. До чого похвалятися: важко досягти успіху в суперечці вчених.

Аштавакра мовив:

Зрілість не вимірюється ростом тіла, як круглі нарости на шалмалі не свідчать про старість дерева. І маленьке, низькоросле деревце вважається дорослим, якщо здатне плодоносити, але якщо воно не приносить плодів, то ще не досягло зрілости.

Вартовий дверей мовив:

Юнаки успадковують мудрість старців і згодом самі стають зрілими. Знання не можна отримати за короткий час. Чому ж ти, юний, говориш, немов старець?

Аштавакра сказав:

Старий не той в кого голова сива. Навіть юнака, якщо він має мудрість, боги вважають старцем. Святі мудреці вершили дхарму не завдяки рокам, сивині, нажитому добру або родичам, а той хто вчений, той і великий. Я прийшов, бажаючи зустрітися з Вандіном на царських зборах. Доповідай про мене, страже дверей, цареві з гірляндою з лотосів. Ти побачиш сьогодні, о стражнику, як я вступлю в палку суперечку з наймудрішими. Можливо, я буду переможений, а можливо переможу, коли всі присутні замовкнуть.

Вартовий дверей сказав:

Як же з'явишся ти, десятилітній, на жертвопринесення, куди допускаються лише майстерні мудреці? Я якось спробую тебе провести, але й ти постарайся потім як слід.

Аштавакра сказав:

О царю, кращий з роду Джанаки, ти оточений почестями, всі багатства належать тобі. Ти — Вершитель жертовних діянь, яким до тебе був хіба що один Яті. Чулисьмо, що мудрий Вандін, перемагаючи в суперечці знавців Вед, за допомогою приставлених тобою вірних слуг безжально палить усіх переможених. Довідавшись про це, я й з'явився сперечатися загадками в присутности брахманів. Де цей Вандін? Зустрівшись із ним, я маю намір затьмарити його, немов сонце — зірки.

Цар мовив:

Ти намірився перемогти Вандіна не відаючи, який могутній твій суперник у суперечці. Так можуть казати лише ті, які знають свою силу. Але він уже визнаний брахманами, вправними в бесіді.

Аштавакра на теє:

Він ще не зустрічався в суперечці з такими, як я, і тільки тому він вступає в суперечку безстрашно, як лев. Але, зустрівшись нині зі мною, він буде повалений і стане схожим на віз, що зламався дорогою через розхитану вісь.

Цар мовив

Найбільший мудрець той, хто осяг, що це таке: шість маточин має, дванадцять ободів, двадцять чотири зчленування і триста шістдесят спиць.

Аштавакра мовив:

Хай зберігає тебе вічно, рухливе колесо, що має шість маточин, дванадцять ободів, двадцять чотири зчленування і триста шістдесят спиць.

Цар спитав:

Хто з небожителів дав життя тим двом, що подібні до пари запряжених разом кобилиць і налітають, немов яструби?[138] Яке потомство породили вони?

Аштавакра відповів:

Хай не буде цих двох у твоєму будинку, о царю, а тільки в будинках твоїх ворогів. Той, чий візник — вітер,[139] дарував їм життя, вони ж породили його.

Цар спитав:

Хто й уві сні не стуляє повік, хто і живий, але не рухається, в кого відсутнє серце, хто постійно біжить?

Аштавакра відповів:

Риба спить, не стуляючи повік. Яйце живе, але не рухається. В каменя відсутнє серце, ріка постійно біжить.

Цар сказав:

Я знаходжу, що ти — не людина, а істота божественна. Ти не юний, а навчений роками, на мою думку. Немає такого, хто б зрівнявся з тобою в мистецтві бесіди. Тому я відчиняю тобі двері. Ось Вандін.

Так вістить розділ сто тридцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 134

Аштавакра мовив:

О царю, серед тих, хто зібрався тут, подібно грізному воїнству царів, котрі не знають собі рівних, я не можу розпізнати по голосу Вандіна, немов гусака серед зграї, що ґелґоче біля великої води. О Вандіне, відомий як перший серед володарів мистецтва суперечки! Вступивши зі мною у змагання, ти не будеш говорити з такою легкістю, немов перед тобою ріка в яку ти входиш: перед тобою — несамовито палаючий Пожиратель жертв. Стань переді мною!

Вандін мовив:

Не буди сплячого тигра! Знай, ти не уникнеш укусу отруйної змії, що облизує куточки рота, якщо, наступивши на неї, вдариш по голові. Хто сам, слабкіше слабого, але обійнятий гординею, налітає на гору, намагаючись її розтрощити, той тільки поранить руки й нігті, а на камені не залишиться ні подряпини. Немов усі гори поруч із Майнакою, як телята поруч із биком, здаються незначними всі царі поруч із царем — володарем Мітхили.

Ломаша вів далі:

Тут Аштавакра, о царю, запалавши гнівом, звернув свою мову до Вандіна посеред зборів, і голос його був подібний грому: «Коли я скажу своє слово, відповідай мені, а я відповім тобі на твоє!».

Вандін почав:

Вогонь єдиний сяє в багатьох подобах, єдине сонце висвітлює все, єдиний герой — Цар богів, недругів згубник, і Яма єдиний прабатьків володар.

Аштавакра вів далі:

Індра та Агні — двоє друзів нерозлучних, Нарада й Парвата — два божественних мудреці. Ашвінів двоє, і два колеса в колісниці. Чоловік і дружина — двоє, з'єднані Відхатрою.

Вандін сказав:

Завдяки кармі потрійно народжується земна істота.[140] Троє беруть участь у відправленні Ваджапеї.[141] Адхварьєю здійснюють потрійне омивання. Налічується три світи й три світочі.[142]

Аштавакра продовжив:

Знак брахманів — чотири, чотири жерці поставлені вершити це жертвопринесення, вічно вважалося, що сторін світу — чотири і варн — чотири, а також чотири ноги у корови.

Вандін мовив:

Є п'ять вогнів [143] і п'ять пад у розмірі панкті, а також п'ять видів жертвопринесень і п'ять органів сприйняття, у Ведах відомо п'ять апсар, що мають по п'ять локонів, у світі прославлене благословенне П'ятиріччя.

Аштавакра сказав:

Деякі вважають, що саме шестиразовий дарунок варто давати брахманам з нагоди встановлення жертовного вогню. Колесо часу складається із шести сезонів, органів почуттів — шість,[144] шість Кріттік в сузір'ї, усюди у Ведах говориться про шість жертвопринесень садьяска.

Вандін мовив:

Існує сім видів свійських тварин та сім диких.[145] Сім віршованих розмірів використовується при одному жертвопринесенні, налічується сім святих мудреців, сім видів почестей та сім струн у віни.

Аштавакра мовив:

Вісім шана становлять сто мана, вісім ніг у шарабхи, яка вбиває лева. Відомо, що вісім васу серед богів, при будь-якому жертвопринесенні встановлюється восьмикутний жертовний стовп.

Вандін продовжив:

Дев'ять молитов вимовляється при запалюванні вогню на честь прабатьків. Вважається, що творіння складається з дев'яти стадій, дев'ять складів становлять розмір бріхаті. Сполучення дев'яти цифр використовується завжди при лічбі.

Аштавакра мовив:

На десять періодів ділиться життя людини у світі, десять сотень становлять повну тисячу. Десять місяців виношує жінка плід, «десять» чути в назвах — «дашераки», «дашарни», «даса».

Вандін відповів:

Одинадцять свійських тварин належить одинадцятьом дням половини місяцевого місяця, для них існує одинадцять жертовних стовпів. Одинадцять видозмін проходять живі, на небі серед богів — одинадцять рудр.

Аштавакра сказав:

Дванадцять місяців налічується в році, дванадцять складів становлять паду розміру джагаті. Дванадцять днів триває звичайне жертвопринесення, дванадцять Адітьїв нараховують брахмани.

Вандін мовив:

Тринадцятий місячний день вважається самим грізним, земля складається з тринадцяти островів.

Ломаша провадив:

Вимовивши це, Вандін запнувся, а Аштавакра закінчив за нього другу половину шлоки: «Тринадцять днів провів в дорозі Кешин. Тринадцять і більше складів, як вважається, становлять розмір атіччхандас».[146] Коли усі побачили, що син сути поринув у задуму і мовчить опустивши голову, а Аштавакра продовжує свою мову, піднявся голосний лемент. І коли запанувало таке сум'яття, в розпал жертвопринесення у царя Джанаки, до Аштавакри з радістю і повагою наблизилися всі брахмани, покірно склавши долоні.

Аштавакра сказав:

Відомо, що колись він, перемагаючи брахманів у суперечці, топив їх у воді. Нехай же сьогодні ця доля осягне самого Вандіна! Хапайте його і кидайте у воду!

Вандін мовив:

Я — син Варуни. Там, о Джанако, відбувалася дванадцятирічна сатра, що йшла стільки ж часу, скільки твоя. Тому я й посилав туди тих кращих із двічінароджених. Всі вони відправилися спостерігати жертвопринесення Варуни і он знову йдуть сюди. Я маю намір вшанувати гідного почестей Аштавакру, завдяки якому я зустрінуся зі своїм батьком.

Аштавакра мовив:

Брахмани, яких він здолав у словесному двобої своєю вправністю в суперечці й мудрістю, були кинуті ним в океанські води, але я своєю мудрістю взяв над ним гору в суперечці. Нехай праведні оцінять переваги моєї мови. Хай мине палаючий вогонь Джатаведас будинку праведних, не обпаливши їх своєю міццю! Праведники прислухаються до висловлень малолітніх, навіть якщо слова їх наївні. Ти ж слухаєш мене, Джанако, поникнувши, немов покуштував плід дерева шлешматаки. Або влесливі слова зовсім сп'янили тебе? Ти ніби слон, гнаний погоничем, і слуху твого не досягають ці мої слова.

Джанака сказав:

Я слухаю твої слова, дивні, нелюдські. Весь твій вигляд скоріше небесний. Ти переміг у суперечці Вандіна, і Вандін у твоїй владі: роби з ним, що побажаєш.

Аштавакра мовив:

Навіщо мені, о царю, живий Вандін? Якщо правда, що батько його — Варуна, кинь його у воду.

Вандін вирік:

Я воістину син царя Варуни і не боюся бути кинутим у воду. В цю ж мить Аштавакра побачить свого давно померлого батька Каходу.

Ломаша вів далі:

Потім перед Джанакою, один за одним, постали могутні духом брахмани, які отримали почесті від Варуни.

Кахода сказав:

Ось чому, о Джанако, відповідно до карми, люди бажають мати синів: те, чого не зміг зробити я, зробив мій син. Тому що в слабкого, о Джанако, народжується сильний син, у незрілого розумом — мудрець, у невігласа — вчений.

Вандін мовив:

Твоєю гостро відточеною сокирою, о царю, нехай сам Антака зрубує в битві недругам голови! Хай буде благо тобі! Тут під час сатри співають велику уктхью і головний саман, та п'ють належним чином сому. Самі боги тут на жертвопринесенні Джанаки, радісні, приймають кожний свою чисту частку.

Ломаша продовжив:

І ось, попрощавшись з усіма брахманами, що піднялися у своєму великому блиску, а також із царем Джанакою, Вандін, о царю, вступив ув океанські води. А Аштавакра, який переміг неперевершеного Вандіна, вшанувавши батька і прийнявши зроблені йому належним чином почесті брахманів, разом зі своїм дядьком повернувся в прекрасний ашрам. В достатку і радості перебуваючи тут разом із брахманами та братами, ти, о Каунтейє Аджамідхо, зробиш зі мною паломництво до інших благословенних місць, чистий у своїх діяннях і вірний єдиному.

Так вістить розділ сто тридцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 135

Ломаша вів далі:

А це, о царю, видніється ріка Саманга-Мадхувіла, те місце зветься Кардаміла, там був присвячений на царство Бгарата. Чоловік Шачи, розправившись із Врітрою, переслідуваний негараздами, поринув у води Саманги і позбувся усіх гріхів.[147] Це Вінашана, де Майнака зникла в череві землі, о туре серед мужів! Там колись Адіті, бажаючи отримати сина, приготувала частування для богів.[148] Підніміться на цю царицю гір, о туре серед мужів, і ви перестанете мучитися своєю безславністю, безвісністю, нещастям. Це, о царю, гірський ланцюг Канакхала, улюблене пристановище святих мудреців. Звідси, о Юдхіштхіро, видніється велика ріка Ґанга. Гідний Санаткумара досяг тут найвищої досконалости. Зробивши омивання в ній, о Аджамідхо, і ти очистишся від усіх гріхів. Разом з радниками, о Каунтейє, прийми омивання у водах озера з назвою Пунья, в Тушпі-Ґанзі й на горі Бхрігутунзі. Звідси видно прекрасний ашрам Стхулашираса, відречися тут від гордині й гніву, о Каунтейє! Ген, о сину Панду, сяє славний ашрам Райбхьї, де закінчив свої дні мудрець Явакріта, син Бхарадваджи.

Юдхіштхіра промовив:

Якими чеснотами був наділений той святий мудрець, полум'яний Бхарадваджа, і від чого прийняв смерть син того мудреця Явакріта? Я бажаю, о Ломашо, чути, як все це відбулося. Я отримую насолоду від розповідей про діяння тих, хто подібний до богів.

Ломаша сказав:

Бхарадваджа і Райбхья були друзями. Жили вони тут, у лісі, сповнені неминущої радости. Було в Райбхьї двійко синів — Арвавасу і Паравасу. У Бхарадваджи, о бгарато, був син Явакрі. Райбхья із синами накопичував знання, інший віддавався подвижництву, і дружба обох із самого дитинства не знала собі рівних, о бгарато! Але Явакрі зауважував, що батькові-подвижнику не виявляють почестей, Райбхью ж з його синами шанобливо зустрічають брахмани, о бездоганний! Явакрі несамовито страждав, сповнений

гніву, і вирішив нарешті віддатися суворому умертвінню плоті, щоб домогтися знання Вед,[149] о Пандаво! Найбільший подвижник, він палив своє тіло на потужному палаючому вогні й тим викликав тривогу Індри. Тоді, о Юдхіштхіро, Індра з'явився до Явакріти (*Явакрі*) й спитав: «З якою метою почав ти таке жахливе покаяння?».

Явакрі відповів:

О шанований сонмами богів, нехай відкриються мені Веди, недоступні пізнанню двічінароджених, — ось мета мого найбільшого покаяння. Я почав його, о Згубнику Паки, щоб отримати знання Вед. Я бажаю подвижництвом домогтися всіх знань, о Каушико! Довгий час потрібно для того, щоб засвоїти Веди з вуст наставника, о могутній! Тому я й зважився на цей великий крок.

Індра мовив:

Це несправедливий шлях, о брахмане-мудрецю, яким ти маєш намір піти. Чого ти досягнеш, убивши себе, о премудрий! Іди і отримай знання з вуст наставника.

Ломаша вів далі:

Із цими словами Шакра вийшов. Явакрі ж, о бгарато, ще більше докладав зусиль в аскетичному подвигу, о безмірно відважний! Віддаючись суворому вмертвінню плоті, о царю, великий подвижник, як ми чули, сильно тривожив Індру богів. І тоді бог, Нищитель Бали, знову з'явився до великого пустельника, зануреного в жорстоке покаяння, і спробував зупинити його: «Недосяжна мета, до якої ти прагнеш, необдуманий цей твій крок в ім'я того, щоб Веди відкрилися тобі й твоєму батькові!».

Явакрі мовив:

Якщо, о царю богів, не збудеться те, чого я бажаю, то з великою ретельністю я почну ще більш суворе покаяння подвижництва. Знай, о Магхаване, я відітну свої кінцівки одну за одною і принесу їх у жертву палаючому вогню, якщо ти по добрій волі не виконаєш усього, чого я хочу, о царю богів!

Ломаша продовжив:

Переконавшись у рішучості того великого духом подвижника, мудрий Індра почав міркувати, як би його зупинити. Потім Індра прийняв вигляд виснаженого, сухотного брахмана-подвижника, якому не одна сотня років з роду, і прийнявся будувати з піску греблю в тім місці Бхагіратхи, де біля відповідної тіртхи Явакріта робив зазвичай очисне омивання. Оскільки кращий з двічінароджених не сприйняв поради поданої ним, Шакра почав наповнювати піском Ґангу. Шакра безупинно кидав жменями пісок у Бхагіратху, споруджуючи греблю, щоб тим самим дати урок Явакріті. Явакрі, бик серед пустельників, дивився як той намагається перегородити Ґангу, і нарешті, розсміявшись, сказав: «Що відбувається, о брахмане? Що ти задумав зробити? Ці величезні зусилля, які ти вживаєш, марні!».

Індра відповів:

Я перегороджу Ґангу насипом, і буде зручний шлях. А то, о сину мій, людям важко ж переправлятися щораз через річку.

Явакрі сказав:

Тобі не під силу перегородити цей потужний потік. Відступи перед тим, що неможливо зробити, займися чим-небудь по силі для тебе.

Індра мовив:

Моя ноша, яку я звалив на себе, настільки ж непосильна, як і твоя, коли ти з метою осягти Веди почав це подвижництво.

Явакрі мовив:

О володарю Тридцяти богів, Згубнику демона Паки! Якщо ти вважаєш, що мої зусилля такі ж марні, як і те, що ти робиш, то зроби так, о володарю сонму богів, щоб я міг досягти знання Вед. Даруй мені також і інші дарунки, завдяки яким я перевершу інших.

Ломаша провадив:

І Індра дарував йому ті дарунки, про які просив великий подвижник: «Відкриються тобі й батькові твоєму Веди, як ти бажаєш. Здійсняться й інші твої бажання, які ти виношуєш. Йди, Явакро!». І той, домігшись того, що хотів, з'явився до батька і сказав.

Так вістить розділ сто тридцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 136

Явакрі мовив:

Веди відкриються нам обом: і мені й тобі, батькові моєму. Ми перевершимо інших — ось які дарунки я одержав!

Бхарадваджа відповів:

Одержавши дарунки, які ти побажав, ти загордишся, о сину мій, а обійнятий гординею, незабаром загинеш, нещасний! Із приводу цього розповідають таку притчу, складену богами. Колись, о сину мій, жив на світі могутній святий мудрець на ім'я Баладхі. Позаяк був змучений тугою за сином, він піддав себе надзвичайно суворому вмертвінню плоті й побажав: «Нехай буде в мене безсмертний син» — і він отримав такого. Але боги, що виявили йому милість, зробили його сина не таким, як самі безсмертні: «Смертний не може бути безсмертним. Строк його життя буде відзначено».

Баладхі сказав:

Вічні й непорушні ці гори, о кращі з богів, нехай вони й відміряють строк життя мого сина.

Бхарадваджа сказав:

І народився в нього тоді син на ім'я Медхавін, завжди гнівний. Довідавшись про те, що передувало його народженню, він сповнився гордости й почав ставитися із презирством до святих мудреців. Мандруючи по землі, чинячи зло пустельникам, він зустрів один раз могутнього мудрого Дханушакшу. Медхавін образив його, і могутній мудрець його прокляв: «Звернися на порох!». Але той, до кого були звернені ці слова, не перетворився на тлін. Тоді могутній Дханушакша, бачачи, що Медхавін залишився цілий і неушкоджений, наслав биків, щоб зруйнувати гори, заставу його життєстійкості. Коли звалилися гори, що відміряли строк його життя, юнак відразу помер, і батько, знайшовши сина мертвим, почав його оплакувати.

Пустельники побачили, що він ридає, обійнятий горем, як колись, і звернулися до нього з піснею, що звучить у Ведах. Почуй її від мене: «Смертний не владний переступити того, що призначено долею: Дханушакша за допомогою биків розтрощив гори». Так зухвалі юнаки, одержавши дарунки, сповнюються гордині й швидко гинуть. Хай не станеться цього з тобою! Велика міць Райбхьї та обох його синів. Не наближайся до нього, о сину мій, і будь напоготові! Великий святий мудрець, знавець Вед і подвижник, він гнівливий і в люті своїй може погубити тебе, сину мій!

Явакрі мовив:

Я виконаю твій заповіт, не тривожся батьку за мене. Так само як я шаную тебе, шаную я і Райбхью, немов батька свого.

Ломаша сказав:

Ласкаво заспокоїв батька безстрашний Явакрі, а сам почав надокучати іншим мудрецям, черпаючи в тім найбільшу радість.

Так вістить розділ сто тридцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 137

Ломаша продовжив:

У своїх мандрах Явакрі, що не відає страху, в місяці вайшакха добрався до оселі Райбхьї. Там він побачив, о бгарато, його невістку, подібну кіннарі: вона прогулювалася священним обійстям, прикрашеним квітучими деревами. Явакрі, втративши розум від пристрасти, безсоромно сказав соромливій красуні: «Зійдися зі мною!». Знаючи його характер, страшачись як його прокльону, так і полум'яної сили Райбхьї, вона наблизилася до нього і вимовила: «Нехай буде так!». Потім вона повела його у безлюдне місце й тільки зробила омивання, як в ашрам повернувся Райбхья, о бгарато, згубник недругів! Він побачив свою невістку, дружину Параваси, у сльозах і тузі, почав був ласкаво втішати її та розпитувати, о Юдхіштхіро! Красуня усе розповіла йому: і що запропонував їй Явакрі, і що вона сама обдумано відповіла Явакріті.

Коли Райбхья почув про те, що намірився зробити Явакріта, душу його немов полум'ям охопило, народився в ній великий гнів. Обійнятий люттю, гнівний подвижник вирвав у себе пасмо волосся і приніс його в жертву ретельно підготовленому священному вогню. Тут з'явилася жінка, зовні подібна тій, а він, вирвавши інше пасмо, знову приніс його в жертву вогню. Тоді з'явився ракшас зі страшними очима, грізний обличчям. Обоє вони сказали Райбхьї: «Що нам треба зробити — ми зробимо». Розгніваний святий мудрець повелів: «Нехай буде вбитий Явакрі!». І ті зі словами: «Хай буде так!» — вийшли, маючи намір знищити Явакріту. Наблизившись до нього, Крітья, викликана до життя Райбхьєю, великого духом, вживши свої чари, відібрала в нього глечик, о бгарато! І тут на Явакріту, що втратив глечика й тому не зробив очисного омивання, налетів той ракшас із занесеним списом. Явакрі побачив, що той нападає зі списом у руці, маючи намір убити його, швидко підхопився й кинувся до озера, але в озері води не було. Явакрі поспішно кинувся до потоків, але й вони всі виявилися пересохлими. Переслідуваний грізним ракшасом зі списом у руці, переляканий, він швидко добрався до того місця, де його батько робив Агніхотру. Але ледве він намірився увійти, як біля воріт його силою зупинив сліпий брамник-шудра, і він відступив, о царю!

Коли шудра затримав Явакріту, ракшас наздогнав його своїм списом, і той упав із пробитим серцем. Убивши Явакріту, ракшас повернувся до Райбхьї. Попрощавшись із Райбхьєю, вони з тією жінкою вийшли.

Так вістить розділ сто тридцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 138

Ломаша вів далі:

Тим часом, о Каунтейє, завершивши читання Вед, покладене на цей день, Бхарадваджа з в'язкою хмизу вертався до себе в ашрам. Передніше, всі жертовні вогні, тільки-но угледівши його, тяглися до нього назустріч, але тепер вогні не привітали його: син його був убитий. Могутній подвижник помітив нелади в Агніхотрі й запитав у сидячого поруч сліпого шудри, охоронця будинку: «Чому, о шудро, вогні не радуються моїй появі? І ти тримаєшся не так, як звичайно. Чи все до ладу тут, в ашрамі? Чи не пішов мій нерозумний син до Райбхьї? Скажи мені скоріше, на душі в мене неспокійно!».

Шудра мовив:

Твій слабкий розумом син відразу відправився до Райбхьї. Ось лежить він, убитий могутнім ракшасом. Той ракшас переслідував його зі списом у руці, а я затримав його своїми руками біля входу в сховище

священного вогню. Негайно ж він був тут убитий: він шукав води, але не встиг зробити очищення, тому його і здолав швидкий ракшас із занесеним списом.

Ломаша провадив:

Почувши від шудри сумну звістку, Бхарадваджа наблизився до мертвого сина і почав оплакувати його у глибокій тузі: «Ти віддавався подвижництву в ім'я блага брахманів, щоб відкрилися тобі Веди не пізнані двічінародженими. Ти був добрий душею до брахманів, великий духом, і, невинний перед жодною живою істотою, а виявився ґвалтівником. Я заклинав тебе не відвідувати житла Райбхьї, але однак ти пішов до нього, жорстокого немов Яма-Калантака. Нікчемний думками той могутньо-полум'яний брахман, який, знаючи, що ти в мене, старого, єдиний син, підкорився владі гніву. Через те, що зробив Райбхья, я мучуся тепер сумом за сином. Без тебе, о сину мій, і я розлучуся з життям, найдорожчим на землі. І якщо я, нещасний, у тузі за сином піду з життя, то нехай же старший син Райбхьї вб'є його незабаром, також безвинного. Щасливі люди у яких немає улюблених синів: вони не знають, що таке туга за сином, і живуть, як їм подобається. Хто більш грішний ніж той, розум якого зовсім скаламутився від горя — по смерті сина, і в муках він кляне улюблених своїх друзів?! Побачив я сина мертвим і прокляв близького друга. Кому ще призначено стерпіти подібний біль?!». Оплакуючи по всякому свого сина, Бхарадваджа спалив його тіло, а слідом і сам увійшов у яскраво палаюче полум'я.

Так вістить розділ сто тридцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 139

Ломаша вів далі:

В той час могутній і славний цар Бріхаддьюмна вирішив зробити жертовний обряд сатра, який колись правив для нього Райбхья. Мудрий Бріхаддьюмна обрав у помічники для сатри обох синів Райбхьї — Арвавасу та Паравасу. Попрощавшись із батьком вони відправилися туди, о Каунтейє, а в ашрамі залишилися Райбхья і дружина Паравасу. Якось Паравасу, бажаючи побачити її, вертався один додому. В лісі він зустрів батька одягненого в чорну оленячу шкуру. Була глибока ніч, і Паравасу, сліпий від дрімоти, не розглянувши батька, прийняв його за оленя, що бродить у глухому лісі. Думаючи добути шкури, щоб прикрити своє тіло, він, не бажаючи того, убив [150] свого батька, вважаючи, що це олень. Він зробив для нього всі похоронні обряди, о бгарато, і знову відправився на ту сатру. Там він сказав своєму братові: «Цей обряд ти не зможеш виконати один. Я ж убив батька, прийнявши його за оленя. Тому прийми, о гідний, заради мене обітницю, яку мусиш виконати, якщо вбито брахмана, а я можу й один завершити цей обряд, о пустельнику!».

Арвавасу мовив:

Роби ж ти сатру для мудрого Бріхаддьюмни, а я, упокоривши свої почуття, виконаю заради тебе обітницю, покладену після вбивства брахмана.

Ломаша сказав:

Виконавши ту обітницю через вбивство брахмана, пустельник Арвавасу, о Юдхіштхіро, знову з'явився на сатру. Паравасу побачив, що його брат повернувся, і сказав Бріхаддьюмні, який прийшов на раду: «Це вбивця брахмана, нехай він не наближається щоб побачити твоє жертвоприносення. Той хто вбив брахмана, одним лише поглядом погубить тебе, без сумніву». І Арвавасу, о царю, було тоді вигнано царськими слугами. «Це не я убив брахмана», — повторював він знову й знову. Але слуги, о бгарато, повторювали те саме: «Ти — убивця брахмана!». А Паравасу не зізнався, що сам зробив це, лише мовив: «Мій брат це зробив, а мене минув цей гріх». Боги були обрадувані поводженням Арвавасу, о царю, вони заступилися за нього і засудили Паравасу. Потім боги на чолі з Агні дарували дарунок Арвавасу, і попросив він, щоб батько його був живий, брат — невинний і щоб його батько не пам'ятав, що був убитий, і знову б жили і Бхарадваджа, і Явакріта. Всі вони негайно ж повернулися до життя, а Явакріта, о Юдхіштхіро, звернувся до богів, очолюваних Агні: «Я осяг брахмо, виконавши обітниці. Тож, як зміг Райбхья, о кращі з безсмертних, таким способом погубити мене, знавця Вед і подвижника?».

Боги рекли:

Не чини так, як говориш, о пустельнику Явакріто! Легко, без наставника, отримав ти знання Вед. А він, своїм поводженням радуючи наставників, протягом довгого часу, в злиднях та негодах осягав найвище брахмо.

Ломаша вів далі:

Сказавши це Явакріті, боги на чолі з Агні, які оживили всіх тих померлих, знову пішли на третє небо. Ось його благословенний ашрам із вічно квітучими й плодоносними деревами. Поживши тут, о царю-тигре, ти позбудешся усіх гріхів.

Так вістить розділ сто тридцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 140

Ломаша мовив:

Ти залишив позаду, о царю-бгарато Каунтейє, гори Уширабіджу, Майнаку, Швету, а також гору Калу. Ген блискає Ґанга, розгалужуючись на сім потоків, о туре серед бгаратів, прекрасне місце без пилу, де завжди палає вогонь. Жодна людина, не може побачити цього. Віддайтеся глибокому самозосередженню —

і тоді ви побачите ці тіртхи. Ми відправимося до гори Швети, а також до гори Мандари, де живе якша, вартовий скарбів і сам Кубера, володар якшів. Вісімнадцять тисяч швидких гандхарвів, та у чотири рази більше того кімпурушів, о царю, а також якшів різного виду та щаблів, різноманітно оружні, служать, о кращий з нащадків Ману, Індрі якшів — Манібхадрі. Багатства їх невичерпні, а рухаються вони подібно вітру. Вони здатні відразу скинути із трону самого Царя богів. Під їх могутньою охороною, захищені ятудханами, ці гори неприступні, о Партхо! Поринь у найглибше самоспоглядання! Є у Кубери й інші грізні радники та ракшаси, його друзі. Ми зустрінемося з ними, о Каунтейє! Зосередь свої зусилля на цьому переході.

Гора Кайласа, о царю, іде у височину на шістсот йоджан. Там збираються боги, там перебуває Вішала, о бгарато! Безліч якшів, ракшасів, кіннарів, нагів, супарнів, гандхарвів у житлі Кубери, о Каунтейє! Прямуй тепер до них, о царю Партхо, я охороняю тебе, як охороняють тебе міць Бгімасени, запал подвижництва і самоприборкання. Хай дарують тобі благо цар Варуна і Яма, переможець у битвах, а також Ґанга, Ямуна і ця гора. Богине Ґанго, я чую твій плескіт з вершини Джамбунади, гори Індри. Бережи ж, славна, від цих гір Індру серед чоловіків, шанованого всіма нащадками Аджамідхи! О дочко гір, будь захисницею цареві Юдхіштхірі — він наближається до цих гір!

Юдхіштхіра сказав:

Незвичайна така схвильованість Ломаші. Зберігайте всі невсипущо нашу дружину Крішну. На думку Ломаші, місце це вкрай важкодоступне, тому дотримуйтеся тут найвищої чистоти.

Вайшампаяна вів далі:

Слідом за тим він звернувся до Бгіми, великого у своїй відвазі: «Охороняй дбайливо Крішну, о Бгімасено! Коли відсутній Арджуна і немає його поблизу, ти, о брате мій, мусиш оберігати в негодах Крішну!». Потім великий духом цар підійшов до близнюків, приголубив їх, вдихнув запах голови кожного і переривчастим голосом вимовив: «Не бійтеся! Рушайте без страху!».

Так вістить розділ сто сороковий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 141

Юдхіштхіра сказав:

Тут є невидимі істоти, о Врікодаро, і могутні ракшаси. Ми зможемо йти вперед завдяки жертовному вогню і запалу подвижництва. Збери сили, о Каунтейє, переможи голод і спрагу! Опирайся на міць і мудрість свою, о нащадку Куру! Ти чув слова святого мудреця про гору Кайласу. Помізкуй, о Каунтейє, як зможе йти тут Крішна? Можливо, тобі, о могутній велеокий Бгімо, повернутися назад разом із Сахадевою та Дхаумьєю, кухарями, всіма слугами, кіньми та колісницями і тими брахманами, яким не знести важкого шляху? А ми троє — я, Накула і Ломаша, великий подвижник, проїдемо далі, підтримуючи себе вбогою їжею і дотримуючись обітниць. Живи тут, біля джерел Ґанги, поринувши в самозосередження, і чекай мого повернення. Охороняй Драупаді, поки я не повернуся!

Бгіма відповів:

Славна царська дочка знемагає від утоми, пригноблена горем, о бгарато, і все ж вона йде, спонукувана надією зустрітися з Білокінним. Адже і тебе огортає усе більш гостра туга, бо ти не бачиш його, що ж буде, якщо ти розлучишся ще й з Сахадевою, зі мною та з Крішною, о бгарато! Нехай усі слуги з колісницями, кухарі та наглядачі за царською кухнею, якщо бажають, вертаються туди, де, як ти вважаєш, наше місце. Але я нізащо не хочу залишати тебе тут, на цій важкодоступній, непрохідній горі, що кишить ракшасами. Та й причетна славній долі царська дочка, вірна обітниці, без тебе, о тигр серед мужів, не побажає повернутися. І Сахадева, завжди слухняний тобі, точно вже не поверне назад — я знаю його рішучість. Тут всі ми, великий царю, повні нетерпіння, мріємо про зустріч із Савьясачином, тому й рушимо далі всі разом. Якщо по цій горі, де багато ущелин, не можна проїхати на колісницях, ми будемо йти пішки. Не тривожся, о царю! Я на руках пронесу Панчалі там, де вона не зможе пройти, — ось що прийшло мені на думку. Не тривожся, о царю! І обом юним героям, що доставляють радість Мадрі, я допоможу переправитися там, де буде важко, якщо самі вони будуть не в силі.

Юдхіштхіра мовив:

Хай зросте ж твоя міць, о Бгімо, якщо ти так говориш і маєш намір нести на собі Драупаді та близнюків на довгім шляху. Благо тобі! Такого не зустрінеш більше ніде! Нехай ростуть твоя сила і честь, чеснота й слава! Хай не відвідає втома тебе, здатного пронести на собі обох братів разом із Крішною! Хай не будеш ти знати поразок, о міцнорукий!

Вайшампаяна продовжив:

І тут прекрасна Крішна, посміхаючись, вимовила: «Я пройду, не треба тривожитися про мене, о бгарато!».

Ломаша мовив:

Гору Гандхамадану можна пройти завдяки запалу подвижництва. Ми всі, Каунтейє, піддамо себе умертвінню плоті. Накула, Сахадева і Бгімасена, о царю, і я, і ти, Каунтейє, побачимо Білокінного!

Вайшампаяна сказав:

Розмовляючи між собою, радісні, побачили вони, о царю, величезні володіння Субаху, багаті слонами й кіньми. Розкинуті на схилах Хімавана, вони були місцем поселення киратів і танганів. Тут були сотні

куніндів, зустрічалися і безсмертні, було безліч див. Субаху ж, володар куніндів, побачивши пандавів, радісно надав їм почесті на вході у свої володіння. Прийняті з пошаною, всі вони жили там у повному достатку, а потім, коли сонце очистилося від хмар, відправилися до гори Хімаван. Слуг на чолі з Індрасеною, наглядачів за царською кухнею, кухарів і служниць Драупаді, о царю, — всіх їх, могутні воїколісничні, доблесні нащадки кауравів, залишили у царя, володаря куніндів, а самі рушили далі пішки. З того краю, пандави разом із Крішною, радісні, неспішно рушили в дорогу, мріючи побачити Завойовника багатств.

Так вістить розділ сто сорок перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 142

Юдхіштхіра мовив:

О Бгімасено, обоє близнюків і Панчалі, пам'ятайте — не зникає безвісти минуле. Дивіться: блукаємо ми лісами. «Ми знесилили і втомилися, — говорите ви між собою, — не в змозі йти далі!», хоча усі ви прагнете побачити Завойовника багатств. Ці думки спалюють мене немов вогонь купу соломи, як і те, що немає поруч героя — Завойовника багатств. Образа, нанесена Яджнясені, вогнем палить мене, поки я, нудячись очікуванням зустрічі з ним, живу з молодшими братами у лісі. Я не бачу безмірно могутнього Партхи, старшого брата Накули, непереможного власника грізного лука, і це мучить мене, о Врікодаро! П'ять років, разом з вами мандрую я прекрасними тіртхам, лісами і озерами, мріючи про зустріч із героєм — Завойовником багатств, вірним даному слову, але я не бачу Бібхатси, і це мучить мене, о Врікодаро! Я не бачу міцнорукого чорного Гудакешу, хода якого — мов хода лева, і це мучить мене, о Врікодаро!

Я не бачу кращого серед мужів, який у досконалості володіє зброєю, неперевершеного серед лучників, вправного у битві, — і це мучить мене, о Врікодаро! Я не бачу Завойовника багатств, що мчався бувало посеред ворожих ратей, немов Антака, люта доля. Плечі його — як у лева, а сам він подібний до розлютованого слона. Безмірно відважний Білокінний Партха, старший брат близнюків, не поступиться — самому Шакрі силою та доблестю. Пригноблений тяжким, невідворотним лихом, у якому сам же я винуватий, я не бачу Пхалгуну, непереможного володаря грізного лука. Він, який завжди милосердний до найнікчемнішого, навіть якщо той зачіпає його, дарує прихильність, оберігаючи того, хто ступив на шлях — добра, і обернеться зміїною отрутою для того, хто обрав шлях олжі та хитрістю намагається зломити його, нехай це буде сам Власник ваджри. Могутній, грізний Бібхатсу з душею неосяжною, незлопам'ятний, він захищає навіть ворога, якщо той звернеться до нього. Він — притулок для всіх нас, на прі він — згубник недругів, всі скарби стікаються до нього, усім нам несе він щастя.

Чудові дорогоцінні камені різних видів, яких колись мав я безліч завдяки його доблесті, захоплені нині Суйодханою. Завдяки силі рук Арджуни, о герої, колись був у мене Зал зборів, оздоблений усіляким дорогоцінним каменем, — він був відомий у трьох світах, о Пандаво! Я не бачу Пхалгуну, в могутности подібного Васудеві, в сутичці рівного Кратавірьї, того, хто непереможний, нескоримий на полі битви. Той згубник недругів у відвазі, як молодший, поступається лише доблесному Санкаршані, а також тобі, нескоримому, о Бгімо, та Васудеві. Силою рук і міццю він подібний до Руйнівника твердинь, стрімкістю — Вітру, своїм лицем — Сомі, а гнівом — самій споконвічній Смерті. Мріючи побачити того тигра серед людей, ми всі, о герою міцнорукий, відправимося на гору Гандхамадану. Побачимо ми прекрасну гору ту, де перебуває Велична Бадарі та ашрам Нари-Нараяни, де завжди живуть якши. Пішки, віддаючись великому упокоренню плоті, ми дійдемо до чудесного озера Кубери, яке охороняють ракшаси. Той, хто не пройшов через покаяння, хто злісний, жадібний і не упокорив себе, о Врікодаро-бгарато, не може проникнути в той край. Ми всі, о Бгімо, разом з брахманами, що дотримуються великих обітниць, з'явимося туди зі зброєю, оперезавши себе мечами, щоб іти по стопах Арджуни. Того, хто не упокорив себе, о Партхо, мучать там мухи, гнус, ґедзі, тигри, леви, змії, але той, хто приборкав себе, не зважає на них. Упокоривши свою душу й обмеживши себе в їжі, ми з'явимося на гору Гандхамадану, бажаючи побачити Завойовника багатств.

Так вістить розділ сто сорок другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 143

Вайшампаяна вів далі:

Ті герої, безмірно могутні, кращі серед усіх лучників, натягнули луки, підв'язавши шкіряні щитки й наперстки, взяли сагайдаки й стріли, озброїлися мечами і, оточивши перших з двічінароджених, о царю, разом з Панчалі рушили у путь до Гандхамадани. Шляхом вони бачили озера й ріки, ліси та гори, на кожній гірській вершині — густі тінисті дерева, що вічно цвітуть і плодоносять. То були краї населені сонмами святих мудреців-богів. Упокорюючи себе, герої, що харчувалися коріннями і плодами, минули нерівну, горбкувату, важкопрохідну місцевість, зустрічаючи численні зграї різних звірів. Могутні духом пандави наблизилися до гори, яку населяють святі мудреці, сіддхи, безсмертні боги, — до того улюбленого місця гандхарвів і апсар, яке відвідували і кіннари. Ледве герої вступили на гору Гандхамадану, піднявся буревій і полилася, о володарю народів, сильна злива. Піднятий вітром густий пил, перемішаний з листям, вкрив мороком землю і піднебесся. Небо заволокло завоєм так, що нічого не можна було розібрати, неможливо було навіть словом перемовитися між собою. пандави не бачили один одного, бо пітьма позбавила їх зору.

Вітер ніс уламки каменів, тягнув їх, о бгарато, за собою. Стояв страшний шум: тріскотіли дерева, багато з яких, зламані вітром, обрушувалися на землю.

«Чи небо падає на землю, чи розкололися гори?!» — думали всі вони, від вітру втративши ясність розуму. Намацуючи руками найближчі дерева, мурашині купи й виступи, в страхові перед ураганом вони намагалися за них вчепитися. І тут могутньому Бгімасені вдалося, підтримуючи Крішну, якось затриматися, вчепившись луком за дерево. Цар справедливости та Дхаумья теж зуміли сховатися у лісовій хащі, а Сахадева, який ніс жертовний вогонь, сховався за скелею. Накула ж, великий подвижник Ломаша, й інші брахмани, добравшись до дерев, перелякані, ухопилися за них як могли. Коли стишився вітер і пил почав осідати, величезними краплями обрушився рясний дощ. Потоки води, які підганяв рвучкий вітер, впереміш з каменями падали безупинно, затопивши все навколо. Утворилися справжні ріки: пінисті, скаламучені, вони заливали околиці, о володарю народів! З голосним ревінням падали вони вниз, вириваючи з коренем дерева, обрушуючи величезні потоки води, вкриті пінистою лавиною. Коли дощ припинився і стих вітер, спала вода і проглянуло сонце, герої поступово вибралися зі своїх сховків і з'єднавшись знову, відправилися, о бгарато, далі на Гандхамадану.

Так вістить розділ сто сорок третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 144

Вайшампаяна продовжив:

Ледве великі духом пандави рушили далі, Драупаді, що не звикла до піших переходів, зупинилася. Втомлена від лих, змучена тим ураганом зі зливою, славна, ніжна Панчалі відчула слабкість. Падаючи від знемоги, обіперлася чорноока своїми прекрасними округлими руками об стегна. Опираючись на стегна, круті ніби задертий хобот слона, раптом почала вона осідати на землю, тремтячи, як бананове дерево. Доблесний Накула кинувся до стрункостанної і, не давши їй, що схопилася за нього мов ліана за стовбур дерева, упасти, встиг підхопити її.

Накула мовив:

О царю, чорноока дочка царя панчалів від утоми падає на землю. Подбай про неї, о бгарато! Не заслужила горя, Драупаді з плавною ходою, на таке тяжке лихо, в яке потрапила! Втіш її, о великий царю, вона знемагає від утоми.

Вайшампаяна вів далі:

Від цих його слів, царя охопив глибокий розпач. Негайно ж підбігли Бгіма і Сахадева. Дивлячись на неї, виснажену, бліду, доброчесний Каунтейя підняв її на руки й гірко запричитав: «Як може найпрекрасніша з жінок, гідна щастя, спати, лежачи на землі, коли їй личить лежати на багато вистеленому ложі у світлицях під охороною! Як же трапилося, що ніжні стопи й лотосоподібне лице її, гідне усього найкращого, почорніло через мене! Що ж наробив я, дурень, через свою пристрасть до гри! Блукаю тепер разом із Крішною лісом, що кишить звіриною. «Щастя знайде Панчалі, одержавши за чоловіків пандавів», — сподівався цар Друпада, батько її, видаючи велеоку діву заміж. Але цьому не призначено було збутися. Змучена втомою й горем, лежить вона, виснажена, розкинувшись на землі, завдяки моїм, грішника, діянням!».

Так ремствував на долю Юдхіштхіра, цар справедливости, а в цей час підійшли туди всі кращі з двічінароджених на чолі із Дхаумьєю. Вони почали втішати його, вшанували благословенням, вимовили заклинання, що відвертають ракшасів, і створили необхідні обряди. Поки найвищі зі святих мудреців читали заклинання, щоб принести розраду пандавам, ті раз у раз торкалися Драупаді своїми прохолодними руками. Овіяна свіжим вітром із крапельками води, Панчалі відчула себе краще й потроху отямилася. Піднявши з землі, нещасну Крішну-подвижницю, яка ледве очуняла, вони поклали її відпочити на розстелену оленячу шкуру. Близнюки руками, що загрубіли від луків, м'яко погладжували її вкриті сприятливими знаками ноги з пофарбованими червоним підошвами.[151] Приголубивши її, Юдхіштхіра, цар справедливости, кращий з Куру, сказав Бгімасені: «Багато гір, о Бгімо, круті й неприступні через сніги. Як же пройде по них Крішна, о міцнорукий?».

Бгімасена сказав:

Тебе, о царю, і царську дочку, а також обох близнюків, биків серед чоловіків, я сам поведу, о Індро царів! Не муч свою душу сумом. Або ж, якщо буде на те твоя воля, о бездоганний, нас усіх понесе на собі породжений від мене й рівний мені силою Гхатоткача, здатний літати повітрям.

Вайшампаяна мовив:

За згодою царя справедливости він викликав у своїй пам'яті сина-ракшаса, і доброчесний Гхатоткача, тільки-но батько згадав про нього, відразу з'явився з покірно складеними долонями, вітаючи пандавів і брахманів. Коли й вони благословили міцнорукого, воістину доблесний ракшас сказав батькові своєму, Бгімасені: «Ти подумки викликав мене, і я поспішив сюди, очікуючи твоїх наказів. Велій же мною, о міцнорукий, я зроблю все, без сумніву!». Почувши таке, Бгімасена схопив ракшаса в обійми.

Так вістить розділ сто сорок четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 145

Юдхіштхіра сказав:

Нехай бик серед ракшасів, могутній герой, знавець дхарми, твій, о Бгімо, рідний син, відданий нам, понесе на собі мати.[152] Завдяки твоїй силі, о Бгімо, надзвичайно грізний у могутності, разом з Панчалі я дійду неушкодженим до Гандхамадани.

Вайшампаяна провадив:

Вислухавши волю брата, Бгімасена, тигр серед чоловіків, звернувся з наказом до сина свого Гхатоткачи, згубника недругів: «Твоя мати, о Хайдімбеє, втомилася і знесиліла, а ти, сину мій, могутній і зможеш пройти там, де побажаєш. Неси ж її, о літаючий у піднебессі! Підійми її до себе на плече, благо тобі, і лети перед нами повітрям, рухаючись плавно, щоб її не тривожити!».

Гхатоткача відповів:

Я й один міг би перенести на собі царя справедливости, Дхаумью, а також царську дочку й близнюків, а тепер, коли в мене є помічники, — тим більше!

Вайшампаяна сказав:

Із цими словами герой Гхатоткача, ступаючи серед пандавів, поніс на собі Крішну, а інші ракшаси — пандавів. Ломаша, що не має рівних у сяйві, завдяки силі свого духу йшов шляхом сіддхів (*летів*), немов друге Сонце. Грізні, могутні ракшаси, корячись наказу Індри ракшасів, ішли, несучи на собі всіх тих брахманів. Любуючись прекрасними лісами та гаями, вони направлялися до Великої Бадари. Герої, яких несли могутні, стрімкі ракшаси, швидко здолали великий шлях, немов малий. Вони бачили краї, густонаселені млеччхами, вкриті копальнями для видобутку різних дорогоцінних каменів, а також гірські вибалки, багаті різними металами. Там жили сонми відьядхарів, кіннар, кімпурушів і гандхарвів, усюди сновигали мавпи. Спокій тих місць, порізаних мережею потоків, порушували лементи різних птахів, кишіли там усілякі звірі, миготіли мавпи.

Минувши багато країв, а також Уттара-Куру, вони побачили Кайласу, найбільшу з гір, повну різних див. Поблизу від неї їхнім поглядам постав ашрам Нари-Нараяни, оточений чудовими деревами, які вічно цвіли й плодоносили. Вони побачили древо Бадари: з міцним стовбуром і прекрасне в усій своїй пишноті, свіже, з густою тінню, воно було вкрите соковитим, густим, ніжними листям. Розложисте, з величезними гілками, воно блищало, виливаючи яскраве сяйво. Дивні великі солодкі плоди, що сочаться медом, щільно всипали небесне древо, населене юрбами великих святих мудреців, завжди повне різних пташиних зграй, радісно збуджених від пристрасти. Те древо росло в покритому зеленою травою краю, де немає ґедзів і москітів, де багато коренів, води та плодів, де живуть гандхарви та боги. Місцевість тут була прекрасна, надзвичайно рівна, позбавлена колючок, злегка припорошена снігом. Наблизившись до древа, великі духом герої, разом з тими биками серед брахманів, спустилися один за одним з плечей ракшасів. Пандави разом з биками-двічінародженими звернули свої погляди до благословенного обійстя, притулку Нари-Нараяни. Благодатний край, що виганяє смуток, був позбавлений мороку і в той же час недоступний палючим променям сонця. Тут не знали таких негод, як голод, спрага, холод або спека. Цей притулок блаженства, що дається вивченням Вед, був повний, о великий царю, сонмищ великих святих мудреців і недоступний для людей, що відступили від дхарми.

Чудовий ашрам, повний запаху ретельно розтертих запашних мазей, був шанований жертвопринесеннями балі, переливалися тут різними барвами квіти жертовних підношень. Там були величезні вівтарі для священного вогню із блискаючими жертовними черпаками і глечиками, величезними блискучими посудинами для води і глиняними горщиками. Вабив під свій покрив небесний ашрам, оголошуваний звуками молитов і був він готовий дати притулок будь-якій істоті. Там зникала втома, панувала благодать. Не маючи собі подібних, прекрасний служінням богам, він був населений смиренними великими святими мудрецями, що харчуються коріннями та плодами, одягненими в чорні оленячі шкури. Подібні до вогню і сонця, премудрі упокорили свої душі, прямуючи до звільнення. Тут були і яті, великі долею, які підкорили собі свої почуття, розчинивши себе в брахмо, вони розмовляли про брахмо.

Полум'яний син Дхарми, мудрий, чистий Юдхіштхіра, смиренно наблизився разом із братами до тих святих мудреців. Всі великі мудреці, що прилучилися до небесного знання, глибоко занурені в читання Вед, побачили що прийшов Юдхіштхіра і радісно поспішили йому назустріч, обсипаючи його благословенням. Подібні до вогнів, задоволені, вони зустріли його гостинно, як личить, і піднесли воду, свіжі квіти, коріння та плоди. Юдхіштхіра, син Дхарми, з радістю і смиренністю прийняв почесті, зроблені великими святими мудрецями. Непохитний Пандава разом із Крішною та братами, а також брахманами, знавцями Вед і веданг, радісний, вступив у притулок, подібний до житла Шакри чи самих небес: так дивно він пахнув, прекрасний, благословенний, повний сяйва, о бездоганний! Благочестивий Юдхіштхіра оглянув шановане богами і божественними мудрецями житло Нари-Нараяни, прикрашене дочкою Бхагіратхи.

Могутні духом герої наблизилися до того священного дерева, відвідуваного юрмами великих святих мудреців, багатому поточними медом плодами, і оселилися там разом із брахманами. Великі душею пандави насолоджувалися, милуючись золотоверхою Майнакою, населеною зграями різних птахів, благословенним озером Бінду, а також Ґангою, що радує душу, дочкою Бхагіратхи, — священною тіртхою, благодатною рікою із прохолодними, чистими водами, багатою перлами та коралами, прикрашеною деревами, вкритими чудовими квітами. Герої, тури серед чоловіків, жили там разом із брахманами, постійно

догоджаючи богам і покійним предкам. Дивлячись на те, як весело бавиться Крішна, богоподібні пандави, тигри серед чоловіків, повнилися радости.

Так вістить розділ сто сорок п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 146

Вайшампаяна вів далі:

Герої — пандави, тигри серед мужів, дотримуючись найвищої чистоти, у прогулянках і насолодах провели там шість днів чекаючи Завойовника багатств. Прекрасний, кращий з лісів, що радує душу будь-якої істоти, був повний принадності див, чарівних серцю густих дерев із соковитим листям і прохолодною тінню. Одні були всипані квітами, інші згиналися під вагою плодів, і їхній спокій тривожили лише зграї чорних зозуль. Пандави насолоджувалися, милуючись різноманітними чарівними озерами зі світлими водами, усюди помережані блакитними та рожевими лотосами. Там віяв запашний вітерець, який радував своїм ласкавим дотиком усіх пандавів разом із Крішною і тими биками-двічінародженими.

Раптово подув вітер з північного сходу і приніс чудовий лотос із тисячею пелюсток, що блищав мов сонце. Панчалі побачила, як чистий, прекрасний, дивно-запашний лотос, принесений вітром, упав на землю. Красуня наблизилася до того блискучого чудесного лотосу саугандхіка і вельми радісна, о царю, так звернулася до Бгімасени: «Подивися-но, о Бгімо, на цю дивно-сяючу, незрівнянну квітку, невичерпне джерело пахощів, радість душі моєї! Я піднесу її Цареві справедливости, а ти, о згубнику недругів, постарайся знайти ще таких же, щоб порадувати мене, коли я знову прийду до обійстя в Камьяці. Якщо, о Партхо, я дорога тобі, принеси мені багато таких лотосів: я хочу взяти їх із собою в наше житло у Камьяці».

Сказавши це Бгімасені, бездоганна Панчалі попростувала до царя справедливости, взявши із собою ту квітку. А Бгіма, бик серед людей, грізний у своїй могутності, дізнавшись про бажання цариці, вирішив зробити приємність коханій. Він повернувся обличчям туди, звідки вітер приніс цю квітку, і спішно відправився в путь, щоб набрати таких же квітів. Могутній Бгімасена узяв лук, оброблений золотом, і стріли, подібні до отруйних змій, і, немов розлютований цар звірів, як скажений слон, не відаючи ні страху, ні сумнівів, сподіваючись на міць власних рук, почав підніматися на гору, мріючи про подарунок Драупаді. Згубник недругів ступав по синювато-чорній кам'янистій поверхні прекрасної гори, що поросла деревами, ліанами і чагарником, населеній кіннарами. Гора рябіла різнобарвними рудами, деревами, звіром та птахом і здавалася піднятою рукою Землі, обтяженої усілякими прикрасами. Його погляд був зосереджений на схилах Гандхамадани, прекрасних у будь-яку пору року, але серцем він був спрямований до своєї мети. Той, чию мужність не виміряти, ішов уперед, а розум його, очі й вуха були прикуті до гірських схилів, оголошуваних співом чорних зозуль і гудінням бджіл.

Могутній, полум'яний духом Бгіма, рухаючись лісом ніби розлютований слон, вдихав сильний запах, який виливали квіти всіх пір року. Вітер Гандхамадани, освіжаючий ніжним дотиком, знімав утому і змушував тріпотіти від радости волоски на його тілі, немов у сина, який зустрівся із батьком. Відправившись на пошуки квітів, згубник недругів насмілився порушити спокій того краю, населеного сонмами якшів, гандхарвів, богів і брахманів-мудреців. Світлі прожилки металів, що просвічували в тріщинах і нерівностях землі, здавалися нанесеною пальцями фарбувальною маззю, змішаною із золотом та сріблом, і здавалося: гора танцює, розкинувши крила-хмари, що прилинули до її схилів, а спадні водні потоки, — це її перлові намиста. Прекрасні були її ріки, альтанки, водоспади, печери й гроти. Безліч павичів танцювало під дзенькіт браслетів на ногах апсар. Її кам'яниста поверхня була стерта вістрями бивнів слонів, які охороняють сторони світу. Вода спадаючи могутніми каскадами, була схожа на одяг, готовий ось-ось зісковзнути. Нелякані антилопи зі спокійною цікавістю проводжали очима героя, продовжуючи щипати траву і не намагаючись відбігти подалі. Славний Каунтейя, син Вітру, ішов граючи міццю своїх стегон, розриваючи незліченне переплетіння ліан. Прекраснооокий, стрункий, подібний до золотої пальми, могутній, немов лев, юнак, сміливий, як оскаженілий слон, швидкий, як розлютований тур, із червоно-мідними очима, сам здатний протистояти розлютованому слонові, був повний рішучости виконати бажання коханої. Дружини гандхарвів і якшів, які сиділи поруч зі своїми чоловіками, відвернувшись від них, проводжали його очима, залишаючись невидимими, і жваво обмінювалися жестами.

Пандава, немов виявляючи собою нове втілення Краси, ішов чудесними схилами Гандхамадани. Перебираючи в думках різні лиха, причиною багатьох з яких був Дурьйодхана, він жадав догодити Драупаді, приреченій на життя в лісі. Він думав: «Арджуна пішов на небо, а я пішов за квітами. Що ж буде робити гідний Юдхіштхіра? Юдхіштхіра, кращий з чоловіків, не відпустить від себе Накулу і Сахадеву, люблячи їх і не довіряючи лісові. Аби ж мені хутчіше роздобути квітів!». Із цими думками, той тигр серед чоловіків стрімко линув уперед, подібний Царю птахів. Врікодара, швидкий мов вітер, розполохував стада слонів, тряс ногами землю немов ураган у день зміни місяця.[153] Могутній витязь розганяв збіговиська левів і тигрів, з коренем виривав і розтрощував грудьми величезні дерева. Син Панду, люто мов слон, продираючись через ліани та в'юнкі парості, піднімався усе вище й вище до вершини гори, і потужний клич його був подібний гуркоту хмари, яку опромінює блискавка. Налякані грізним його кличем і дзенькотом лука, о могутній, стада оленів кидалися врозтіч.

І ось міцнорукий Бгіма побачив на схилах Гандхамадани прекрасний банановий гай, що простягнувся на багато йоджан. Могутній воїн, розтрощуючи немов величезний розлютований слон різні дерева, стрімко

кинувся до нього, маючи намір зазіхнути на його спокій. Бгіма, перший серед силачів, ламаючи стовбури бананових дерев, високих, як безліч пальм одна на одній, швидко розкидав їх навколо. Йому попадалося назустріч багато великих звірів, стада оленів, слонів, буйволів та мешканців вод. Леви й тигри, розлютовані, кидалися на Бгімасену з вискаленими пащами, з яких неслося гучне, жахливе ричання. Але Бгіма, могутній син Вітру, в люті, силою власних рук, зіштовхував слона зі слоном, лева з левом. Інших же, могутній Пандава уклав ударами долоні. Побиті Бгімою леви, тигри, гієни, в страхові кидалися врозтіч випускаючи сечу і кал. Розігнавши їх, могутній, славний син Панду стрімко увірвався до лісу, наповнивши своїм кличем сторони світу. Всі звірі й птахи, навіть за межами лісу, затріпотіли від грізного звуку голосу Бгімасени. Почувши крик лісових звірів і птахів, піднятий так раптово, водяні птахи тисячами злетіли вгору з іще вологими крилами.

Помітивши ці зграї водоплавних, той бик серед бгаратів кинувся слідом за ними і побачив прекрасне величезне озеро. Нерухоме, воно немов обмахувалося опахалом із золотавих заростей бананових дерев, які спускалися до його берегів, і котрі коливав легенький вітрець. Швидко увійшовши у води того озера, що рясно поросло блакитними та білими лотосами, витязь, чия велич безмежна, почав бурхливо гратися, немов могутній дикий слон, а набавившись удосталь, вийшов на берег. Потім Пандава швидко заглибився в лісову хащу і щосили подув у дзвінку мушлю. Звук його мушлі, клич Бгімасени, грізний відзвук ударів його рук луною відгукнувся у гірських печерах. Почувши потужний звук ударів, подібний до удару ваджри, леви, що дрімали в гірських печерах, видали голосний рик, а стривожені, налякані левиним риком слони голосно засурмили на всю гору, о бгарато!

Почувши ці звуки, потягнувся уві сні тур серед мавп, величезна мавпа на ім'я Хануман.[154] Захоплений дрімотою в глибині бананового гаю, він позіхнув і клацнув об землю величезним, що стояв мов прапор Шакри, хвостом, звук удару якого був подібний грому ашани Індри. Клацання його хвоста відгукнувся всюди у гірських печерах луною, що нагадує ревіння бика. Гуркіт удару хвоста об землю рознісся по прекрасних гірських схилах, перевершуючи силою ревіння розлютованого слона. Бгімасена почув це, і волоски на його тілі здибилися від радісного збудження. Він кинувся у банановий гай, бажаючи дізнатися, звідки йде цей звук. В глибині бананових заростей міцнорукий Бгіма побачив володаря мавп, що розташувався на крутій кам'яній скелі, сліпучого, яскраво-жовтого ніби спалах блискавки, швидкого, усім своїм виглядом подібного до цього спалаху. Його шия, могутня і коротка, спочивала на схрещених руках, обриси його стегон у пояси були вузькими в порівнянні із громадою плечей. Його хвіст, що поріс довгим волоссям, злегка загнутий на кінці, стирчав угору, красуючись мов прапор. Обличчя його із червоними губами, мідно-червоними: пащею і язиком; багряними вухами, рухливими бровами і округлими кінчиками іклів був немов променистий півмісяць. Голову, прикрашену глибоко сидячими в пащі, блискучими білими іклами, вінчала густа, кошлата грива, подібна до оберемка квітів ашока. Завдяки сяйву, яке йшло від його тіла, він яскраво блищав посередині золотих бананових дерев, немов палаючий вогонь. Перший серед мавп, могутній, величезний герой Хануман безтрепетно дивився на Бгіму жовтими, немов мед, очима.

Бгіма, грізний у своїй відвазі, поспішив до мавпи й видав левиний рик, щоб вона опам'яталася від дрімоти. Затріпотіли звірі та птахи від цього кличу Бгіми, але великий Хануман лише злегка підняв віка й невдоволено вп'явся на нього медово-жовтими очима. Звертаючись до Каунтейї, мавпа з усмішкою сказала людині: «Навіщо ти розбудив мене, хворого, коли я так солодко спав? Адже ти певно знаєш, що варто проявляти милосердя до живих істот. Це ми, що походимо з лона звіриного, не знаємо дхарми, але люди, наділені мудрістю, відчувають жаль до живих істот. Як можуть мудрі, такі, як ти, чинити жорстокі, суперечливі їхньому вигляду, словам і душі вчинки, що зневажають дхарму? Ти не знаєш дхарми і не виявляєш поваги старшим, тому від неуцтва ти приносиш зло лісовим мешканцям. Скажи, хто ж ти і для чого з'явився в цей ліс, де немає ні людей, ні людських створінь? Далі не можна пройти по цій неприступній горі, тут немає іншого шляху, о герою, крім шляху сіддхів! Зі співчуття й дружнього розташування до тебе, я маю намір зупинити тебе, о могутній! Далі йти тобі не треба. Відпочинь же, могутній! Покуштуй цих подібних амріті плодів та коренів і вертайся назад, якщо віриш моїм словам!».

Так вістить розділ сто сорок шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 147

Вайшампаяна продовжив:

Вислухавши ці слова того мудрого Індри серед мавп, герой Бгімасена, нищитель недругів, вимовив: «Хто ти такий і чому прийняв подобу мавпи? Кшатрій з варни, що йде за брахманами, запитує тебе. Я — нащадок Куру з роду Соми, виношений у лоні Кунті, Пандава, син Вітру, на ім'я Бгімасена!». З посмішкою слухаючи те, що говорив Бгімасена, Хануман, син Вітру, відповідав іншому синові Вітру: «Я — мавпа і не дозволю тобі пройти туди, куди ти прямуєш. Краще повертай назад, вертайся, щоб не потрапити в лихо!».

Бгіма мовив:

Нехай буде лихо або що інше — я не запитую тебе, мавпо! Підіймися, дай мені пройти, інакше тобі буде погано.

Хануман мовив:

Незмога мені піднятися, я вражений недугою. Якщо тобі неодмінно потрібно пройти, перестрибни через мене і простуй далі.

Бгіма сказав:

Найвищий Атман, позбавлений якостей, вселений у твоє тіло і там перебуває. Я не можу образити того, кого пізнають лише істинним знанням, тому я не буду стрибати. Якби я силою своїх знань не пізнав би його, дарувальника блага всьому сущому, то я гайнув би і через тебе, і через цю гору, як Хануман через океан.

Хануман відповів:

Хто це такий, ім'я якому — Хануман, що стрибком перетнув океан? Я запитую тебе, о кращий з куру, розкажи, якщо можеш.

Бгіма почав:

Це мій брат, відомий своїми чеснотами, сильний духом і розумом, це бик серед мавп, герой, що уславлений в «Рамаяні». Індра мавп, заради дружини Рами, одним стрибком здолав він океан завширшки в сто йоджан. Такий мій відважний брат, і я дорівнюю йому міццю запалу, силою і доблестю. Я можу й тебе здолати в сутичці. Піднімися, дай мені дорогу, або ти зараз же побачиш мою силу. Не виконаєш мою волю то, як би я не відправив тебе в житло Ями!

Вайшампаяна продовжив:

Розуміючи, що той сп'янілий своєю міццю і гордий силою рук, Хануман, посміхнувшись про себе, вимовив такі слова: «Змилуйся, немає в мене, старого, сил, щоб піднятися, о бездоганний! Зглянься наді мною — відсунь мій хвіст і зможеш пройти!». Зневажливо посміхнувшись, лівою рукою узявся Бгіма за хвіст могутньої мавпи, але не зміг навіть зрушити його з місця. Тоді могутній Бгіма спробував обома руками відтягнути його хвіст, що стирчав, немов зброя Індри, але й двома руками не зміг його зрушити. Брови його піднялися, очі округлилися, лице спотворила гримаса, тіло вкрилося потом, і однаково Бгіма не зміг зрушити з місця хвіст мавпи. Славний Бгіма не зумів, як не намагався, підняти мавпячий хвіст, і тоді він став поруч мавпи, опустивши голову від сорому. Каунтейя покірно склав долоні й вимовив з уклоном: «Змилуйся, тигре серед мавп, прости мені мої дурні слова! Ти — сіддха або бог, гандхарва або ж гухьяка. Відповідж на запитання моє, якщо побажаєш: хто ти, що прийняв мавпячу подобу?».

Хануман мовив:

Усе, що тобі цікаво дізнатися про мене, о згубнику недругів, я розповім докладно, а ти слухай, о радосте пандавів! Я — мавпа, о герою з очима мов пелюстки лотосу, і з'явився на світло у дружини Кесаріна від Вітру, в якому — життя світу. Ім'я моє — Хануман. Всі могутні мавпячі ватажки визнавали двох царів над всіма мавпами — сина Сурьї, Сугриву, і сина Шакри, Валіна. У мене, о згубнику недругів, виник тісний союз із Сугривою, як у вітру з вогнем. Потім Сугрива, вигнаний з якоїсь причини своїм братом, довгий час прожив зі мною на горі Рішьямуці. І ось, у ці краї з'явився могутній герой на ім'я Рама, син Дашаратхи, сам Вішну в людській подобі. Бажаючи добра своєму батькові, разом із дружиною і молодшим братом, той перший серед лучників, озброєний луком, знайшов притулок у лісі Дандака. Із Джанастхани його жінка була насильно викрадена Раваною, який обдурив велемудрого Рагхаву за допомогою ракшаса Марічи, котрий прийняв вигляд оленя. Рагхава, втративши дружину, разом з братом пішов на пошуки і зустрів на гірській вершині Сугриву, тура серед мавп. Між ним і Рагхавою, великого духом, було укладено союз. Убивши Валіна, Рама повернув царство Сугриві, а той послав мавп на пошуки Сіти.

Разом із сотнями тисяч мавп, ми відправилися в той бік, куди, як показав шуліка,[155] лежав шлях Сіти. Тут я, в ім'я успіху справи Рами, невтомного в подвигах, махом перетнув океан, що розкинувся на сотні йоджан. Я побачив ту царицю в світлицях Равани і, проголосивши там своє ім'я, негайно повернувся назад. Потім, герой Рама винищив усіх тих ракшасів і знову знайшов дружину, немов втрачене одкровення Вед. Коли Рама запанував в Айодхьї, я попросив того героя: «Поки в світах, о герою, винищувачу недругів, буде жити розповідь про Раму, нехай доти буду жити і я!». — «Хай буде так!», — відповів він. Рама царював десять тисячоріч і ще десять сторіч, а потім відправився на третє небо. З тих пір, гандхарви та апсари, о бездоганний, невпинно оспівують діяння того героя і радують мене. Цей шлях недоступний смертним, о радосте Куру! Тому я перепинив тобі шлях, яким ходять боги, щоб ти ні від кого не мав образи або прокльону, Бгарато! Це небесний шлях богів, і люди на нього не ступають. А озеро, заради якого ти з'явився сюди, зовсім, близько.

Так вістить розділ сто сорок сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 148

Вайшампаяна провадив:

Після таких слів Ханумана, міцнорукий, відважний Бгімасена, з радістю в серці, з любов'ю вклонився своєму братові, володареві мавп і звернувся до нього з ласкавим словом: «Немає нікого щасливіше за мене, бо я побачився з високоповажним. Величезна моя любов до тебе і радість, бо я побачив тебе. А тепер, о шановний, я хочу, щоб ти зробив мені приємність: я бажаю, герою, побачити той твій незрівнянний вигляд, який ти прийняв перетинаючи океан, притулок макарів. Тоді я буду вдоволений і повірю твоїм словам!». Могутня запалом мавпа, до якої були звернені ці слова, посміхаючись, вимовила: «Ні ти, ні хтось інший не може побачити той мій вигляд. Час був тоді іншим, не такий він тепер. Іншим часом була Крітаюґа, відмінним — Трета і Двапара. Тепер згубне століття, більше не існує того мого вигляду. Земля, ріки, рослинність, гори, сіддхи, боги й святі великі мудреці відповідають часу, як і всі істоти в кожну юґу. Сила,

велич, блиск приходять до занепаду, а потім відроджуються знову. Тому ти не можеш побачити тодішній мій вигляд, о продовжувачу роду Куру! Я відповідаю юзі. Час, воістину, необоротний!».

Бгіма мовив:

Повідай мені про сукупність юґ, про спосіб життя в кожну юґу, про дхарму, каму й артху, про вдачу і тіло існуючих, про відвагу, про життя й смерть.

Хануман сказав:

Крітою, о брате мій, зветься юґа, коли нерушима дхарма. В цей час — у найпрекраснішу з юґ — не потрібно робити того, що тепер належить.[156] Дхарма тоді не терпить збитку, і живі не гинуть. Тому й зветься та юґа Крітою (*«Довершена»*), самим Часом вона зроблена осередком чеснот. Під час Крітаюґи немає ні богів, ні данавів, ні гандхарвів, ні якшів, ні ракшасів, ні демонів-зміїв, о брате мій, немає ні купівлі, ні продажу. Не було тоді ні Сама, — ні Яджур, — ні Рігведи,[157] не було варн і людської діяльности. Варто лише подумати про щось і результат — ось воно. Дхармою вважалася відчуженість від усього мирського. Протягом тієї юґи не було ні хвороб, ні обману почуттів, ні заздрости, ні плачів, ні гордині, ні жорстокости, не було сварок і недбайливості, ворожнечі, образ, страху, страждань, злості й ревнощів. Вище всього тоді стояло брахмо, найвища доля йогинів, і Нараяна, душа всього сущого, був тоді білим.[158]

Брахмани, кшатрії, вайшьї та шудри в часи Крітаюґи були суворо розмежовані, люди ревно дотримувалися своєї карми. Тоді варни, єдині відносно карми, дотримувалися дхарми, проходячи через ті самі ашрами, ведучи подібний спосіб життя, рівні між собою в знаннях, мудрості, силі. Зв'язані однією Ведою, єдині в способі обрядового дійства і заклинаннях, які його супроводжують, незважаючи на розходження в особистих дхармах, єдині у Веді, вони слідували єдиній же дхармі. Роблячи в належний час діяння, покладені для кожної із чотирьох варн, не проявляючи зацікавленості в плодах своїх прагнень, вони досягали найвищого шляху. Під час Крітаюґи дхарма союзу чотирьох варн, підкріплювана єднанням з Атманом, точно визначена і стоїть на всіх чотирьох ногах. Така юґа за назвою Кріта, вона позбавлена сукупності трьох гун.[159] Почуй же про Третаюґу, коли з'являється сатра.

Дхарма тоді знижується на чверть, і Ачьюта стає червоним. Віддані істині люди, бачать свою дхарму в дотриманні жертовного обряду. Під час Трети виникає приношення жертв і розходження в дхармах і жертовних обрядах, які виконують старанно та, які приносять плоди дарувань і жертвопринесень. Люди в часи Третаюґи ревно віддаються подвижництву і роздають дарунки, не відходячи від дхарми єдиної і дотримуючись власної дхарми підтримують обряди. Під час же Двапараюґи дхарма скорочується наполовину, Вішну стає жовтим, а єдина Веда розділяється на чотири, й тоді одні дотримуються чотирьох Вед, інші — трьох, треті — двох, четверті — однієї, а котрісь не знають навіть Рігведи. Коли священне знання в такий спосіб розділяється, то обряд відбувається багатьма способами, а люди стараються в умертвінні плоті й роздають дарунки спонукувані раджасом. Через незнання єдиної Веди створюється кілька Вед, і як наслідок падіння істини, лише деякі залишаються вірними їй. Тих, хто відринув себе від істини, долає безліч недуг. Доля насилає тоді прагнення й напасти, і, важко змучені цим люди піддають себе умертвінню плоті, а інші звертаються до жертвопринесень, щоб угамувати свою пристрасть або ж досягти небес. Так з настанням Двапараюґи люди слабшають від порушення дхарми. У Каліюґу ж, о Каунтейє, від дхарми залишається одна чверть.

Вступивши в юґу тамаса, Кешава стає чорним, вивчення Вед, дхарма, жертви, обряди — усе зникає. Наступає черга «шести напастей»,[160] хвороб, ліні, гріхів, перший з яких — злість, а також стихійних лих, страждань і недуг. З ходом юґи дхарма зубожіє, а зі збіднінням дхарми світ також бідніє. Коли гине світ, приходить кінець істотам, що творять світ. Дхарми, дотримувані при загибелі юґи, приносять плоди, зворотні бажаним. Незабаром наступить ця юґа за назвою Калі, й ті що довго живуть дотримуються цієї зміни юґ.[161] А що до твоєї цікавості побачити мене в тому вигляді, о згубнику недругів, то яке пуття обізнаній людині від марних знань? Я розповів тобі все про що ти запитував мене, про сукупність юґ, о міцнорукий! Хай буде благо тобі — повертай же назад!

Так вістить розділ сто сорок восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 149

Бгіма мовив:

Я нікуди не піду не побачивши твого колишнього вигляду. Якщо ти прихильний до мене, вияви сам свою колишню подобу.

Вайшампаяна вів далі:

Після таких слів Бгіми мавпа, посміхнувшись, стала перед ним в тому самому вигляді, в якому зробила стрибок через океан. Бажаючи порадувати брата, Хануман зробився величезний тілом, і воно все продовжувало рости в довжину в кожній своїй частині. Сягаючи тілом над банановим гаєм, досягши вершини гори, стояла та мавпа в безкрайнім сяйві. Піднімаючись громаддям, немов друга гора, мавпа із червоними мов мідь, очима, гострими іклами й грізно нахмуреним обличчям, била довгим хвостом, заповнивши собою сторони світу. Споглядаючи гігантський вигляд брата, Бгіма, нащадок кауравів, не переставав дивуватися і радуватися. Дивлячись на нього, як на вогонь в язиках полум'я, як на золоту гору або палаюче небесне склепіння, Бгіма прикрив очі. І сказав Хануман Бгімасені, немов би посміхаючись: «Такий мій вигляд, доступний твоєму погляду, о бездоганний! Я ж здатний рости й далі, скільки душі

завгодно. Серед ворогів, о Бгімо, моє тіло збільшується безмежно за рахунок власної сили!». Дивлячись на. дивну, грізну, подібну Віндхьї чи Мандарі постать Ханумана, зніяковів син Вітру. Склавши смиренно долоні, відповів щасливий Бгіма Хануману, і волоски на тілі його здибилися від радости: «Я бачив, о могутній, неосяжну велич твого тіла, а тепер стань — самим собою, доблесний, бо я не можу дивитися на тебе, як на висхідне сонце, або на гору Майнаку, безкрайню і неприступну. Я глибоко здивований у душі, о герою, тим, що Рама, в якого ти був соратником, сам напав на Равану. Адже ти й один, спираючись на силу власних рук, міг своєю міццю знищити Ланку з її воїнством і засобами пересування. Воістину, для тебе немає нічого недосяжного, о сину Вітру! Равана зі своєю раттю не встояв би у битві проти тебе одного!».

Так сказав Бгіма, звертаючись до Ханумана, а той бик серед мавп відповів йому м'яким, глибоким голосом: «Усе це так, як ти говориш, міцнорукий Бгарато! Найнижчий з ракшасів, він не встояв би проти мене, о Бгімасено! Але якби саме мною був повалений Равана, та ница тернина світу, померкла б слава Рагхави, і тому так діяти було не можна. Той герой, знищивши Володаря ракшасів разом з його оточенням, привів Сіту в своє місто і затвердив свою славу у світі. А тепер, о велемудрий, ревно дбаючи про благо брата, мирно мандруй безпечним шляхом, під охороною Вітру. Ось, о кращий з куру, шлях до лісу Саугандхики. Ти побачиш сад Дарувальника багатств, який стережуть якши та ракшаси. Але ти не поспішай сам збирати квіти: усяка істота, особливо людина, має спершу вшанувати богів. У відповідь на жертовні підношення, узливання вогню, виявлення шанобливости й заклинання, боги прихильно виявляють милість, о бгарато, биче серед бгаратів! Не дій необачно, брате мій, дотримуйся своєї дхарми. Слідуючи власній дхармі, ти зможеш пізнати сам і передати іншому знання вищої дхарми. Бо, зневажаючи своєю Дхармою і не виявляючи поваги старшим, осягти вищу дхарму не в силі й ті, що мудрістю подібні Бріхаспаті.

Варто чітко розпізнавати, де порушення дхарми, назване дхармою, а де дхарма, що здається порушенням дхарми. Це ті випадки, коли позбавлені мудрости губляться. Дхарма визначає спосіб життя, на дхармі ґрунтуються Веди, у Ведах джерела жертвопринесень, жертвопринесеннями живуть боги. Боги існують за рахунок жертвопринесень, під час яких вимовляються правила, запропоновані Ведами. Люди ж спираються на встановлення, виречені Бріхаспаті й Ушанасом.[162] Усе тримається на певних заняттях: виробництві товару, роботі в копальнях, торгівлі, землеробстві, вирощуванні врожаю. Це дхарми заради двічінароджених. Три Веди, землеробство і політика — ось три науки знавців. За допомогою їх, використаних належним чином, чиняться мирські справи. Якщо не буде дотримуватися дхарма, то на землі, позбавленої дхарми трьох Вед, і яка невідатиме законності, наступить хаос. Якщо люди не займаються тим, що запропоновано дхармою, вони прямують до загибелі. Вірним дотриманням цих трьох дхарм, люди продовжують свій рід. Безсмертя двічінароджених — єдина дхарма, що поєднує варни. Відомі три способи: приношення жертв, вивчення Вед і роздача дарунків. Сприяння приношенню жертв і навчання Ведам — два ці обов'язки та ще прийняття дарунків — дхарма брахманів, захист людей — кшатріїв, турбота про їжу — дхарма вайшьїв. Служіння ж двічінародженим вважається дхармою шудр, які не можуть збирати милостиню, робити жертовне узливання вогню і дотримуватися обітниць, а живуть при своїх оборонцях.

Твоя дхарма, о Каунтейє, — дхарма кшатрія: здійснювати захист підданих. Покірно й смиренно слідуй своїй дхармі! Лише той править упевнено, хто радиться зі старцями-праведниками, мудрими і обізнаними на Ведах, грішний же цар зазнає кари. Якщо цар належним чином розподіляє милість і покарання, то у світських справах панує тоді повний лад. Тому треба постійно проникати через вивідача у ворожу країну, в укріплення ворога, у війська союзників його і недругів, та дізнаватися про стан, посилення і ослаблення його сил. У царів — чотири засоби боротьби з недругами: рада розуму, доблесть, немилість і милосердя, а також досвідченість. А ось способи приведення їх у дію: поставлених цілей варто домагатися мирними засобами, підкупом, сіянням розбрату, силою і роз'єднанням сил супротивника, використовуючи всі ці засоби як разом, так і кожне окремо. Всі способи дії та використання вивідачів, о туре серед бгаратів, мають коренем своїм пораду. Якщо способи дії підказані правильно, успіх забезпечено. Тому варто радитися зі знаючими людьми. В секретних справах не слід тримати раду із жінкою, невігласом, корисливою людиною, дитиною і легковажним, а також з тими, які виявляють ознаки душевного розладу. Варто прислухатися до ради знаючих, а доручати справи тим, хто здатний з ними впоратися. Проводити політику треба через людей надійних, а дурнів уникати всюди. В справах дхарми варто використовувати праведників, там, де мова йде про вигоду, — вчених людей, з жінками — євнухів, а в жорстоких діяннях — тих, хто безжалісний. Про досвідченість ворога в справах, що визначає вірний або, навпаки, невірний його крок, а також про силу і слабкість недруга варто дізнаватися через шпигунів, як своїх, так і чужих.

Варто проявляти прихильність до праведників, які широко відомі своєю мудрістю, а зухвалих і непокірливих тримати в шорах. Якщо цар правильно розподіляє милість і покарання, то мирські справи вершаться успішно. Отже, я повідав тобі, о Партхо, про сувору та важко-виконувану дхарму. Смиренно дотримуйся її разом з тим, що визначено твоєю власною дхармою. Як брахмани попадають на небеса шляхом подвижництва, благочестя, смиренности та жертвопринесень, а вайшьї вступають на істинний шлях через дарунки, гостинність, виконання обрядів і свого обов'язку, так кшатрії попадають на небеса, творячи на землі захист і покарання. Належним чином застосовуючи силу, не піддаючись ненависті та прагненню, не маючи користи й здолавши злість, вони попадають у той же світ, що й праведники!».

Так вістить розділ сто сорок дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 150

Вайшампаяна вів далі:

Потім, зменшивши своє величезне тіло, що могло рости за його бажанням, мавпа знову обійняла Бгімасену обома руками. Ледве брат його обійняв, утома Бгіми, о бгарато, негайно пройшла, і все сприяло йому. Тоді мавпа заговорила знову, любовно звертаючись до Бгіми, і очі її зволожилися, а в голосі забриніли сльози: «Рушай, о герою, у своє пристановище. Якщо згадають мене в розмові, ніхто не повинен знати, о кращий з куру, що я живу тут. Це місце, куди з житла Дарувальника багатств приходять, о могутній, дружини богів і гандхарвів, і зараз час їм тут з'явитися. Але я побачив тебе не без користі: торкнувшись людського тіла, о Бгімо, я згадав Рагхаву, о бгарато! Тому, о герою Каунтейє, нехай наша зустріч буде корисною і для тебе. Користуючись правом брата, вибирай собі дарунок, о бгарато! Якщо я повинен піти в Місто слона і знищити ницих синів Дхрітараштри, я зроблю це негайно! Або якщо я повинен кам'яною брилою стерти це місто з лиця землі, я зроблю це зараз же, будь на те твоя воля, могутній!».

Але Бгімасена, вислухавши ці слова Ханумана, великого духом, відповів йому з радістю в серці: «Ти і так все зробив для мене, о биче серед мавп! Хай буде благо тобі, о міцнорукий! Я уклінно прошу тебе, будь до мене милостивим! В усіх пандавів є захисник, раз ти захищаєш їх, відважний! Тільки завдяки силі твого запалу ми здолаємо всіх недругів!». Хануман, до якого звернув свої слова Бгімасена, так відповів йому: «Од братніх почуттів і прихильности я зроблю тобі приємне. Коли ти, о могутній герою, проникнувши в глиб ворожого війська, добре озброєного стрілами і списами, оголосиш все левиним риком, я підсилю твій клич своїм ричанням. Перебуваючи на прапорі Віджайї, я буду грізно кричати, позбавляючи життя твоїх недругів!». Із цими словами він зник. Коли зникла та краща з мавп, Бгіма, перший серед силанів, направився тим же шляхом до величної Гандхамадани. Він ішов і згадував прекрасний вигляд Ханумана, що не має подібних на землі, думав про велич духу і силу сина Дашаратхи. В пошуках лісу Саугандхіка він проминув чудесні ліси й гаї уквітчані лотосами, та квітучі зарості. Він бачив стада розлютованих, закаляних тванню слонів, які здавалися, о бгарато, скупченням дощових хмар. Славний Бгімасена швидко йшов лісом, а за ним, тримаючи в роті жмути трави, полохливими очима стежили олені і їхні самиці.

Не відаючи страху, Бгімасена відважно йшов по горі, населеної дикими биками, кабанами й тиграми. Лісові дерева, здригаючись від вітру, немов волали до нього з мольбою, простягаючи зігнуте гілля з квітами, чарівно-ніжними від мідно-червоних бутонів. На шляху своєму він минув лотосові озера із чарівними тіртхами та лісами. Їх повнили захмелілі від запаху лотосів бджоли, а пелюстки здавалися складеними долонями. Бгіма, погляд і серце якого були прикуті до заквітчаних гірських схилів, рушив ще швидше: він узяв із собою в дорогу замість запасу їжі наказ Драупаді. Минув день, і в лісі, де бродили олені, він побачив широку річку із чистими золотими лотосами. Повна захмелілих від запаху, качок карандава, прикрашена чакраваками, річка була подібна до гірлянди білих лілей, одягненої на ту гору. В цій ріці, гідний Пандава побачив дужі зарості, що народжують радість, саугандхіки, блиск яких був подібний до сяйва ранкового сонця. Побачивши це, син Панду зрозумів серцем, що знайшов те, про що мріяв, і полинув душею до коханої, змученої життям у лісі.

Так вістить розділ сто п'ятдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 151

Вайшампаяна продовжив:

Підійшовши ближче, він побачив на прекрасній вершині Кайласи, в чудесному лісі, гарне озеро, яке охороняли ракшаси. Породжене гірським водоспадом біля житла Кубери, оточене різними деревами й ліанами, воно було чарівно-прекрасне, повне глибокої тіні. Густо поросле зеленими лілеями та золотими лотосами, ця дивно-прекрасна заболонь, що дарує очищення світові, являла собою диво. Вода, яку побачив там Пандава, син Кунті, була чудесно-чиста, легка, прохолодна, рясна, благодатна й солодка мов амріта. Прекрасне озеро було повне лотосів саугандхіка й засіяне запашними золотими лотосами, які чарівно майоріли своїми дивними стеблами кольору каменя вайдурья. Колихані крильми гусей і качок карандава, вони ронили чистий пилок. Тут було грище великого душею Кубери, царя якшів, шановане гандхарвами, апсарами і богами. Чудовий той край відвідували святі мудреці, якши, кімпуруши, ракшаси, кіннари, а охороняв його сам Вайшравана.

Ледь побачивши ту річку, оглянувши чудесну заболонь, могутній Каунтейя Бгімасена сповнився найбільшої радости. За наказом царя Кубери тут несли варту сотні тисяч різноманітно озброєних і одягнених ракшасів, яких називають «обійняті люттю». Вони помітили, що наближається грізний у своїй відвазі герой Каунтейя Бгіма, загорнений у чорні шкури оленя, із золотими браслетами на руках, оружний і оперезаний мечем, згубник недругів, непохитний, який мав намір рвати лотоси, і почали вони голосно між собою розмовляти: «Треба запитати в цього тигра серед мужів, який з'явився сюди зі зброєю, закутаний в оленячі шкури, — що він намірився робити?». Всі вони підійшли до блискучого, міцнорукого Врікодари й запитали: «Ти повинен відкритися нам, хто ти? Одягом ти схожий на пустельника і носиш вбрання з кори. Скажи, навіщо ти з'явився, о блискучий?».

Так вістить розділ сто п'ятдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 152

Бгіма сказав:

Я — Пандава Бгімасена, молодший брат сина Дхарми. Я прийшов разом із братами, о ракшаси, до Великої Бадарі. Там Панчалі побачила незрівнянну квітку саугандхіка, яку приніс вітер з цих країв. І вона побажала мати багато таких лотосів. Знайте, о нічні блукачі, я прийшов сюди, щоб нарвати цих квітів, бо хочу виконати бажання тієї доброчесної, бездоганної жінки.

Ракшаси рекли:

О туре серед людей, це улюблене грище Кубери, і людина, що живе в дхармі смертного, не може перебувати тут. Мудреці-боги, якши й самі боги, Врікодаро, можуть випити води і розважатися тут тільки випросивши дозволу в першого серед якшів. Сюди, о Пандаво, приходять на відпочинок гандхарви і апсари. Той, хто, зухвало порушивши заборону і виявивши неповагу Володареві багатств, наміриться силою проникнути сюди, без сумніву, знайде тут свою погибель.

Зневажаючи цим, ти однак хочеш добути ці лотоси. То як же ти смієш називати себе братом царя справедливости?

Бгіма відповів:

Я не бачу, о ракшаси, поблизу Володаря багатств. Та якби я і побачив великого царя, то не маю наміру запитувати в нього дозволу, бо царі не просять, така споконвічна дхарма, і я ніяк не маю наміру порушувати дхарму кшатріїв. Крім того, цей прекрасний лотосовий ставок, породжений гірським водоспадом, не належить до житла великого духом Кубери. Він рівною мірою належить як Вайшравані так і всьому сущому. А позаяк так є, кому і в кого варто запитувати дозволу?

Вайшампаяна вів далі:

Так відповів усім ракшасам могутній Бгімасена і увійшов у воду, але ракшаси спробували зупинити його, говорячи: «Не роби цього!». Розлютовані, вони осипали його лайкою з усіх боків. Великий ратним запалом герой, грізний у своїй відвазі, не звертаючи уваги на ракшасів, продовжував заглиблюватися у воду, але вони намірилися йому перешкодити. З лементами: «Хапай, в'яжи, коли його! Ми засмажимо, з'їмо Бгімасену!», люто поводячи очима, вони стрімко кинулися слідом за ним з піднятою зброєю. Тоді він схопив важку, могутню, оброблену золотими пластинками палицю, подібну до жезла Ями, і прокричавши: «Тримайтеся! Захищайтеся!», швидко метнув її в них. Тут вони разом кинулися на нього, намагаючись приколоти до місця піками, списами й іншою зброєю. «Обійняті люттю», грізні й жорстокі, з усіх боків оточили Бгіму з наміром покарати його.

Той герой, могутній і рвучкий згубник недругів, недарма був народжений Кунті від Вітру. Він був завжди вірний істині й дхармі, а перед відвагою його не могли встояти вороги. Великий духом Бгіма відбивав їхні різноманітні напади, відбивав зброю недругів. Герой поклав їх більше сотні на березі лотосового ставка, і прийняли вони смерть, як герої. Бачачи його відвагу і могутність, силу знань його та міць рук, ракшаси, найдоблесніші з яких були вбиті, здригнулися і раптом кинулися в різні боки. «Обійняті люттю», розбиті, відтиснуті, гнані Бгімою, втрачаючи владу над розумом, стрімко злетіли в повітря й кинулися на вершину Кайласи. А він, здолавши і відбивши в сутичці ворожі юрми, немов Шакра — полки дайтьїв і данавів, після перемоги над недругами спустився в той лотосовий ставок і почав збирати лотоси, скільки йому хотілося. Він випив подібної амріті води, і його незрівнянні міць і ратний запал зросли ще більше. Він зривав і збирав дивно-пахучі лотоси саугандхіка. Між тим, «обійняті люттю», вигнані міццю Бгіми, зустрілися із Володарем багатств і в найбільшій тузі розповіли йому все, як є, про геройство Бгіми й силу його на прі. Вислухавши їхні слова, бог з посмішкою відповів ракшасам: «Нехай Бгіма візьме для Крішни стільки лотосів, скільки захоче. Мені було відомо про це». Діставши згоду Володаря багатств, вони без страху повернулися до кращого з Куру і застали Бгіму на самоті, котрий від душі насолоджувався в лотосовому ставку.

Так вістить розділ сто п'ятдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 153

Вайшампаяна продовжив:

Нарешті, о туре серед бгаратів, він зібрав безліч дивних, різноманітних, дорогоцінних квітів без пилу. Раптом різко подув сильний, швидкий, колючий вітер, провісник битви, несучи із собою пісок і дрібні камені. З ревінням пронісся величезний, могутньо блискаючий метеор, і сонце укутане мороком померкло, промені його зникли. Піднявся грізний шум, почала рухатися земля, обрушилася лавина пилу коли Бгіма виявив свою відвагу. Кров'ю обагрилися сторони світу, різкими стали крики птахів і звірів, усе заволокло пітьмою, нічого не можна було розрізнити. Спостерігаючи таке диво, син Дхарми Юдхіштхіра, кращий з володарів слова, вимовив: «Хто збирається напасти на нас? Готуйтеся, пандави, суворі в битві, благо вам! По тому, що я бачу, ясно — наближається година, коли нам призначено виявити свою доблесть». Із цими словами цар Юдхіштхіра, цар справедливости, оглянувся навколо і не побачив Бгіми. Тоді згубник недругів запитав у Крішни та близнюків, які були поблизу про їхнього брата Бгіму, вершителя грізних діянь у бою: «Хіба Бгіма, о Панчалі, — готується до якогось діяння, або, у своїй відвазі схильний до нерозсудливости, він вже зробив якийсь зухвалий вчинок? Ці знамення, які раптом з'явилися всюди, наводять глибокий жах і віщують великий бій!».

На такі його слова мудра Крішна, улюблена дружина царя, відповіла із чарівною посмішкою, бажаючи зробити чоловікові приємне: «Я попросила сьогодні Бгімасену добути, з любові до мене, лотос саугандхіка, такий же, як той, що приніс вітер, і сказала тоді ж героєві: якщо він побачить багато таких лотосів, то нехай збере їх усі та притьмом вертається. І той міцнорукий Пандава, щоб мене порадувати, о царю, в ту ж хвилину відправився на північний-схід звідси, щоб набрати квітів!». Після таких її слів цар звернувся до близнюків: «Ходімо мерщій разом туди, куди пішов Врікодара. Нехай ракшаси несуть на собі тих брахманів, стомлених і немічних. А ти, о Гхатоткачо, подібний безсмертному, неси Крішну. Очевидно, Бгіма пішов далеко — так я вважаю: од його відходу пройшло багато часу, а він швидкий ніби вітер. Стрімко, як Вайнатейя, стрибками перетинаючи землю, він може, якщо побажає, злетіти в небо, а потім знову спуститися. Ми наженемо його завдяки вашій силі, о «мандрівники ночі», поки не наніс він образи сіддхам, що розмовляють про брахмо!». Всі ракшаси, на чолі із сином Хідімби відповіли: «Хай буде так!», — і, знаючи, о биче серед бгаратів, де розташоване озеро Кубери, вони підняли на себе пандавів і безліч брахманів разом із Ломашою, задоволені в душі, рушили в путь.

Просуваючись уперед всі разом, вони помітили в лісі прекрасне озеро, повне розпущених лотосів, і побачили, що на березі його стоїть великий духом Бгіма, а поруч — повалені якши з величезними очима. Він стояв на березі заболоні, здійнявши палицю обома руками, і був подібний Антаці з жезлом у руці під час битви, згубної для сущого. Побачивши брата, цар справедливости кинувся обіймати його і заговорив з ним ласкаво: «Що відбулося, Каунтейє? На жаль, зухвалість, благо тобі, не до смаку богам! Якщо ти бажаєш добра мені, то не дій так надалі!». І після того як він наставив Каунтейю та прийняв квіти, пандави, подібно безсмертним, віддалися насолодам в тому лотосовому ставку. В той саме час і з'явилися гіганти, вартові того гаю, що тримали як зброю — камені. Побачивши царя справедливости та мудреця-бога Ломашу, а також Накулу, Сахадеву й інших биків серед брахманів, вони всі завмерли у смиренному уклоні, о бгарато! Ласкаво зустрінуті царем справедливости, «мандрівники ночі» сповнилися радости. Після цього — з відома Кубери ті тури серед чоловіків, нащадки Куру, пожили там трохи щасливо.

Так вістить розділ сто п'ятдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ДО ТІРТХ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ДО ТІРТХ

[1] ...дарувань корів і золота — мова йде про звичайний для прочан спосіб посту: прийнявши їжу в першу половину дня, весь цей день і наступний, прочанин повинен голодувати і лише до вечора третього дня може поїсти знову. Пост починається в день прибуття прочанина до тіртхи. Протиріччя ж між проповіддю «демократичного» ритуалу «для бідних» і вимогою дарування «корів і золота» частково знімається тим фактом, що дарування в тіртсі нерідко носило символічний характер: прочанин міг, наприклад, за невелику плату взяти у місцевих брахманів корову «на прокат», щоб при проголошенні дарчої формули тримати її за вухо або хвіст, як належить господареві, знаходячи тим самим заслугу справжнього дарувальника; по закінченні церемонії корова поверталася власникові. (вгору)

[2] Пушкара — букв. «Лотос», або Пушкари «Лотоси», — суч. Покур, або Покхра,— здавна один з найбільш шанованих центрів паломництва, розташований на березі священного озера на околицях Аджмира (Раджастхан). Епітет devadeva «Бог богів» в цьому випадку стосується Брахми, культу якого присвячена тіртха. (вгору)

[3] Тобто на світанку, опівдні та при сутінках. (вгору)

[4] ашрам Канви — локалізований Н. Л. Деєм на р. Чамбал, неподалік від м. Котах у Раджастхані. (вгору)

[5] Махакала (mahākāla) — знаменитий храм Шиви в Удджаїні (суч. Уджайн). (вгору)

[6] Небесну колісницю — згідно з повір'ям, благочестивих подвижників після смерті літаюча колісниця доставляла у світ Індри або іншого бога; вважалось, що колісницю цю можна побачити в димові похоронного багаття. (вгору)

[7] до Арбуди, сина Хімавана — гора Абу в Раджастхані, відома своїми святинями. Маршрут прочанина різко повертає на північний захід. (вгору)

[8] в землі діра — мається на увазі, либонь, легенда про те, як Васіштха створив з розведеного ним у ямі на вершині гори багаття героя Парамару, призначеного відняти у Вішвамитри викрадену корову Нандіні. (вгору)

[9] Прабхаса — суч. Сомпатх, тіртха, що володіє особливою святістю, як місце смерті Крішни. (вгору)

[10] подібно Сомі — міф про прокляття Соми (Місяця) Дакшею, під дією якого Сома почав безперервно убувати, але, зробивши омивання в тіртсі Прабхаса, знову «засяяв». Паломництво в Прабхасу переважно треба було робити в моменти місячних затемнень. (вгору)

[11] Дурвасас обдарував усякими благами Крішну після того, як випробував його смиренність. (вгору)

[12] Піндарака — напевно, суч. Піндітіртх на схід від суч. Двараки, на протилежній стороні півострова Окхамандал. Тут, згідно легенди, брахмани прокляли сина Крішни Самбу, що привело до загибелі всього роду ядавів. (вгору)

[13] Шанкукарнешвара — епітет Варуни, культ якого (як божества ріки Інд) дуже довго тримався в Сінді, і означає «бог з гострими вухами» (або «володар гостровухих»). (вгору)

[14] оспівуються переказом — мова йде, ймовірно, про п'ять «великих жертвопринесень» (mahāyajña), як називалися основні елементи щоденної ритуальної практики «двічінароджених»: «навчання — жертвопринесення Брахмі, тарпана (узливання) — жертвопринесення пращурам, хома — богам, приношення балі — духам, гостинність — жертвопринесення людям». Безсумнівно, «п'ять жертвопринесень» згадані тут по асоціації з назвою тіртхи, в якій є числівник «п'ять». (вгору)

[15] золотих і сріблистих рибок — в багатьох індійських тіртхах риба відгодовується і лов її заборонений. За повір'ями, в ній втілюється «божественна енергія» вод. Звичай розведення та ритуальної годівлі священних риб, що

живуть у спеціальній водоймі, відомий і в дравідів Південної Індії. Північно-індійський культ священних риб також вважають дравідійським за походженням. Засвідчено подібний культ і в Месопотамії (священні «коропи Іштар» в Урфі. (вгору)

[16] *Девика — суч. р. Диг, невелика притока р. Раві, на якій стоїть місто Мултан. Маршрут різко відхиляється на південний захід, що припускає, можливо, прадакшину навколо всієї західної частини Пенджабу.* (вгору)

[17] *Камакхья — тіртха на р. Девика.* (вгору)

[18] *до Яджани, Йаджани — за допомогою такої транслітерації спроба якось показати розходження між довгим і коротким першим голосним у словах yajana. З контексту ясно, що тіртхи лежать на ріці Девика або в її околицях, що утворюють сакральну територію — «кшетру».* (вгору)

[19] *Вінашана — букв. «місце зникнення», місцевість у східному Раджастхані, на захід від суч. м. Сирса. Тут священна ріка Сарасваті (Сарсуті), яка колись перетинала Раджастхан і впадала в Качський Ранн, губиться в пісках пустелі.* (вгору)

[20] *Чамаса, Шива й Нага — тіртхи на околицях Вінашани, де Сарасваті ніби знову виходить на поверхню у вигляді джерел або озер.* (вгору)

[21] *Шашаяна — назва означає «Шлях зайця» і якось пов'язана з епітетом Місяця — Соми šašivat, šašānka «Зі знаком зайця».* (вгору)

[22] *Поле Куру (іноді також «Поле дхарми» або «Поле Брахми») — Курукшетра, священна земля індуїзму, що лежить між ріками Сарасваті (Сарсуті) та Дришадваті (Читанг); ім'я одержала на честь царя Куру. На цій невеликій території зосереджене величезне число (відповідно до традиції — 360) тіртх і храмів. Ототожнення згаданих тут тіртх із сучасними святинями Курукшетри завдає чималих труднощів, позаяк мусульманські завойовники неодноразово спустошували Курукшетру. В результаті, місцезнаходження більшості тіртх було забуте. Лише згодом вони були відновлені, згідно легенди, якимось мандрівним аскетом, котрий одержав відповідне одкровення уві сні. Але сподіватися однак на можливість та послідовну наступність місцевих культових традицій дозволяє наявність археологічних залишків глибокої стародавності на території деяких тіртх, а також повідомлення ряду джерел про те, що, відновлюючи в XV — XVI ст. спустошені святі місця, індуїсти широко використовували древні «паломницькі тексти»: тіртхаятри та магатмьї.* (вгору)

[23] *тіртху нагів Сарпадеві — дві «зміїні» тіртхи (Сарпадарпа та Нагадаман) розташовані в селі Сапхидан (Сафидон) на крайньому півдні Курукшетри. Можливо, що всі згадані дотепер тіртхи при розширенні території Курукшетри були перенесені за Дришадваті.* (вгору)

[24] *Екаханса — суч. Дхундхи (?).* (вгору)

[25] *якшині…зветься брамою Поля Куру — тобто, вартовим третіх «воріт» Курукшетри виступає якшині (ж.р. від «якша»). Її тіртха, мабуть, дуже близька або тотожна «Ставкам Рами», що згадуються в цьому ж абзаці перекладу. В новітній час на Курукшетрі було небагато тіртх із назвою «Ставки Рами» (Ramahradah), з яких одна була винесена на крайній південний захід (селище Рамрай). Здається «брама якшині» була північним входом Курукшетри і перебувала, так само як і Ставки Рами, на території суч. м. Тханесара.* (вгору)

[26] *Ваншамулака — суч. Бансамула Тіртх біля селища Барасола.* (вгору)

[27] *Каяшодхана — можливо, Каясодхан Тіртх біля селища Касойян (?). Назва означає «очищаюча тіло», звідси й «плід» відвідування.* (вгору)

[28] *Мається на увазі міф про те, як Вішну в подобі вепра, зачепивши землю іклом, витяг її на поверхню після того, як вона провалилася у підземний світ. Назва тіртхи означає «підняття світу», чим обумовлений і «плід» відвідування тіртхи: прочанин «підносить над безоднею власні посмертні світи», тобто одержує більш високі світи, ніж ті, що були ним заслужені колись.* (вгору)

[29] *тіртха богині Шрі — існувала в селищі Косан (?).* (вгору)

[30] *Гавамбгавана — нині тіртха в селищі Гохана (?).* (вгору)

[31] *Сутіртхака — можливо, суч. Сутіртх у селищі Сохна (?).* (вгору)

[32] *«собачу шерсть» — можна лише припустити, що мова йде про усунення якихось перешкод для йогічної практики.* (вгору)

[33] *Мануша — означає «тіртха людей», «людська».* (вгору)

[34] *житла Брахми — в новий час тіртха «Житло Брахми» (Brahmasthāna) містилася в селищі Тхана на заході Курукшетри.* (вгору)

[35] *Сарака — можливо, тіртха Сарака в суч. селищі Шергарх (?).* (вгору)

[36] *тіртха Іласпада — суч. тіртха Іраспада також розташована в Шергарсі.* (вгору)

[37] *Пундаріка — звідси протягом трьох абзаців, більшість тіртх піддаються ототожненню. Всі вони належать до внутрішньої частини Курукшетри, а для стародавності, можливо, до південної її частини.* (вгору)

[38] *лісу Пхалаки — уся територія Курукшетри ділиться на 9 окремих районів — «лісів». Ліс Пхалаки — суч. р-н Пхалкібан, розташований між Пундарікою (Пундарі) та Прітхудакою (Пехоа)* (вгору)

[39] *Дрішадваті — в цьому випадку не річка, а тіртха на р. Апага, в суч. селищі Пхарал. Коли на одній ріці є тіртха, що носить ім'я іншої, то це зазвичай пояснюється легендою про те, як богиня іншої ріки ходила сюди робити омивання.* (вгору)

[40] *в місці злиття Каушики й Дрішадваті — Каушики, притока Дрішадваті. Зливається з останньою біля суч. селища Балу, де й розташована тіртха Каусикі-Сангам.* (вгору)

[41] *до тіртхи Саптасарасвата, де досяг досконалості Манканака — тіртха Саптасарасваті нині розташована на березі Сарасваті, 8 км на захід від Пехоа (древньої Притхудаки), у селищі Мангна (Манканака?). Назва «тіртха Семи Сарасваті» пояснюється легендою, відповідно до якої колись в цій тіртсі, з волі Брахми, містично проявилися води семи рік, що вважалися «формами» або «проявами» Сарасваті.* (вгору)

[42] *потік сік — можливо, rasa варто було б перекладати як «сім'я», з огляду на розповсюджене в більш пізній період, подання, відповідно до якого аскет, утримуючи в собі сім'я, «піднімає» його нагору, уздовж хребта. В*

результаті, його тіло наповнюється енергією — теджасом і він отримує надприродні здібності. У фольклорних сюжетах, з порізу на тілі такого подвижника витікає сім'я, а не кров. (вгору)

[43] Аушанаса — букв. «приналежна Ушанасу», тіртха де цей міфічний святий, досягши досконалості, перетворився на планету Венера. (вгору)

[44] Капаламочана — букв. «порятунок від мертвої голови». За однією з легенд, викупавшись в цьому місці, подвижник Маходара звільнився від голови вбитого Рамою Дашаратхою ракшаса, котрий уп'явся був зубами йому в стегно. (вгору)

[45] Брахмайоні — «Лоно Брахми» — тіртха в Пехоа-Прітхудаці. (вгору)

[46] Аруна — суч. р. Марканда; на місці злиття її із Сарасваті, у декількох кілометрах на північний-захід від Пехоа, є тіртха Аруна-сангам, за ознаками вельми стародавня. (вгору)

[47] Шатасахасрака — значить «тіртха сотні тисяч», «Сахасрака» — «тіртха тисячі». (вгору)

[48] приймаючи дарування — за уявленнями індійців, дарувальник разом з даром передавав і свій «гріх». Чим багатше дарування, тим більшою вважалася і сполучена з ним «скверна». Брахман, виконуючи в суспільстві роль «цапа-відбувайла», міг приймати дарунки, не побоюючись опоганення, залежно від ступеня своєї «ритуальної чистоти». Найбільш багаті дарунки могли приймати, не опоганюючи себе, тільки брахмани вищих розрядів. У випадку, якщо «скверна», сполучена з даром, була занадто велика в порівнянні зі «статусом святості» брахмана, пропонувалося здійснення очисних обрядів. (вгору)

[49] тіртха Куру — безсумнівно, це знамените озеро Рамахрада (Ставки Рами), що розташоване на схід од Ауджаса-тіртхи на території суч. Тханесара. Тут віддавався подвижництву Куру, предок героїв Магабгарати; на березі озера є тіртха Курудхваджа, де Куру, за переказом, установив свій прапор або «царський стовп»; озеро називається також Ваява-сарас або Павапа-сарас («Озеро Вітру»), що пояснюється легендою про приємні вітерці, які овівали царя-подвижника. (вгору)

[50] Санніхіті — суч. Саннівата, в 13 км на південь від Тханесара. В середні століття і новий час омивання в Тханесарі вважалося особливо ефективним, якщо відбувалося в момент сонячного затемнення. В такі дні тут збиралося до півмільйона прочан. Середньовічні паломницькі тексти наділяють Санніхіті досить високим статусом і розглядають її як головну тіртху Курукшетри. (вгору)

[51] Курукшетра-Самантапанчака — уявлення коментатора А. Каннінгхема про те, що священна земля Курукшетри в Мбг. вважалася у формі квадрата, ґрунтувалося на традиційної інтерпретації її назви Samantapañcaka як «кожна зі сторін довжиною в п'ять йоджан». Звідси він розрахував, що відстань між «ворітьми» Курукшетри, що лежать на одній стороні квадрата, мала була становити п'ять йоджан. Але В. С. Суктханкар вказав, що Самантапанчака — це «бхаргавська» назва Курукшетри, перенесена на неї із бхаргавської тіртхи «Ставки Рами» і спочатку означала «оточена п'ятьма Ставками Рами». Перекладачі ж припускають, що «ворітьми» Курукшетри відзначено було не проміжні «кути квадрата», а основні напрямки (південь, захід, північ, схід). Правда, Тарантука (захід), Тханесар (Ставки Рами, північ) і Арантука (схід) розташовуються майже на одній лінії, що тягнеться уздовж берега Сарасваті, але відомо, що й більшість тіртх розташовувалося уздовж берега Сарасваті, у глибині ж Курукшетри, на південь від ріки, їх було в стародавності значно менше. Ширина священної землі вимірялася уздовж Сарасваті, із заходу на схід, від Тарантуки до Арантуки. Відстань же від Ставків Рами (Тханесар) до Мачакруки позначала «глибину» Курукшетри, її розростання від Сарасваті на південь. Прийнявши таку систему основних просторових координат, одержуємо можливість уявити весь описаний маршрут прочанина по Курукшетрі як двох послідовних кругових її обходів, що витримують загальний напрямок прадакшини (ймовірність невідповідності сучасної локалізації окремих тіртх їхньому місцезнаходженню в стародавності не змінює картини в цілому). Спочатку прочанин рухається по периферії Поля Куру, обходячи «за годинниковою стрілкою» його «ворота» у послідовності: південь — захід — північ — схід. Потім від східних «воріт» (Арантука) він починає друге коло: направляється (можливо, по ріці Апага) до тіртх, що лежать у глибині Курукшетри, а в стародавності, либонь, у південній її частині (із цих тіртх Мішрака-Карнал і Капіштхала-Кайтхал, мабуть, перенесені в новий час за межі древньої Курукшетри, у столиці дрібних місцевих князівств, а раніше перебували, як і всі інші, в районах, понині означених як «ліс Пхалаки» і «ліс Вьяси», від Вьясастхали на півдні йде, через проміжні тіртхи, до святинь Заходу (Брахмастхана, Саптасарасвата, Прітхудака), потім уздовж Сарасваті знову приходить до північних воріт — Тханесару і, нарешті, завершує друге коло на сході, в Арантуці. Така реконструкція маршруту лише підтверджує повідомлення історичних джерел про те, що шлях прочан по Курукшетрі завжди мав характер прадакшини. (вгору)

[52] ...під плакшею ... виходить із мурашника — струмок, яким починається ріка Сарасваті, за переказами індійців, зароджувався в Гімалаях, виходячи з діри у мурашнику (який фігурує в древніх повір'ях, як вхід у підземний світ нагів) під деревом плакша. (вгору)

[53] шести кидків жезла — у ведійській традиції відомий особливий ритуал (yātsattra), учасники якого рухалися уздовж берега Сарасваті або Дрішадваті та щодня робили жертовний обряд на новому місці, який обирали кидком священного жезла (šatyā). (вгору)

[54] Це безсумнівно вторинна «реінтерпретація» епітета šākāmbhari. Первісне його значення збережене «Девімахатмьєю»: «Я буду підтримувати (bhṛ) увесь світ необхідними для життя рослинами (šākaih), які ростуть з мого тіла в період дощів. І тоді прославлюся я на землі під ім'ям Шакамбхарі («яка несе на собі» або «живильна рослинам»)». Початок образу треба либонь шукати в міфах дравідійських народів про походження рослинності з тіла й крові жіночого божества родючості. (вгору)

[55] Канакхала — суч. селище Канкхал на околицях Хардвара. Деякі пурани вказують на Канакхалу, як на місце дії відомого міфу про жертвопринесення Дакши. (вгору)

[56] Кубджамрака — тіртха, яка в цей час знаходиться на невеликій відстані на північ від суч. м. Ришикеш. (вгору)

[57] джерела Ямуни — Ямуна бере початок в гарячих джерелах на горі Бандара-пуччха в Гімалаях. Щоб потрапити туди, прочанин повинен рухатися від «Воріт Ґанги» (Хардвар) через Кубджамраку прямо на північ. (вгору)

[58] Бхрігутунга — гора в Непалі, на східному березі р. Гандак. Тут, за переказом, був ашрам ріші Бхрігу. Отже маршрут паломництва йде на південний схід, уздовж Гімалаїв. (вгору)

[59] *Гая (Gayā) — древнє місто в Біхарі, один з найважливіших об'єктів індуїстського та буддійського паломництва. Всі тіртхи, що перераховуються далі, були, всупереч думці С. М. Бхардваджа, в самій Гаї або її околицях.* (вгору)

[60] *Акшаявата…ввік незнищенну — ця тіртха в Гаї одержала свою назву від зрослого там «Баньяна Незнищенності» (akşayavaţa), священному дереву, на листі якого, згідно переказу, спочивав Вішну в образі дитини, коли всесвіт був поглинений хвилями потопу. Священний баньян з такою ж назвою був і в Праязі, про що, втім, «Тіртхаятра» не згадує. Здавна Гая вважалася найкращим місцем для здійснення шраддхи на честь покійних предків.* (вгору)

[61] *Маганаді — «Велика ріка» — інша назва р. Пхальгу, на берегах якої розташована Гая.* (вгору)

[62] *Зерна сезаму (tila) були найважливішим компонентом підношень пітарам при шраддсі.* (вгору)

[63] *Дхармапріштха — тіртха на околицях Гаї, ототожнена зазвичай із Дхармараньєю, «Гаєм Дхарми». На користь такого ототожнення говорить згадування в наступній шлоці «тіртхи Брахми», очевидно тотожній Брахмасарасу. Якщо це припущення правильне, виникає питання про причину повторного згадування в самому кінці опису Гаї, раніше вже названих тіртх. Для пояснення цього можна припустити, що маршрут прочанина по тіртхам Гаї будувався по звичайному колу прадакшини.* (вгору)

[64] *Раджагриха — суч. м. Раджгир, древня столиця царства Магадха, що згодом поступилася своєю роллю Паталіпутрі. Розташована в Біхарі, на північний-схід від Гаї.* (вгору)

[65] *Какшиван — ім'я подвижника, тапасом якого, згідно легенди, були вперше зігріті ці цілющі води.* (вгору)

[66] *Раджагріха була центром культу Манінаги, царя зміїв-нагів, подавців дощу. Зроблені тут розкопки храмового будинку середини I тис. н. е. виявили численні свідчення культу Манінаги. Манінага вважався захисником від зміїних укусів. «Їжа Манінаги» — можливо, якісь трави, що містять необхідну протиотруту (?).* (вгору)

[67] *до гаю Гаутами…у ставку Ахальї — околиці Раджагріхи епічна традиція міцно зв'язує із діяльністю ведійського мудреця Гаутами, батька Какшивана. За відомим міфом, дружина Гаутами, Ахалья, була збезчещена Індрою, за що Гаутама піддав бога прокльону. «Ставок Ахальї» і «ашрам Гаутами», пов'язані із цим міфом, і у новий час містився в північному, за Ґангою, окрузі Біхара-Дарбханзі. Інший «ашрам Гаутами» перебував у місцевості Годха на Ґанзі, в 6,5 км на північний-захід від Патни (Паталіпутри). Обидва варіанти локалізації не суперечать подальшому напрямку паломництва.* (вгору)

[68] *Гандака — р. Гандак, що тече з Гімалаїв через Північний Біхар і впадає в Ґангу поблизу від Паталіпутри (Патни). Можливо, мається на увазі тіртха в місці її злиття з Ґангою, в Шоненурі, де понині влаштовується щорічне релігійне свято прочан, супроводжуване ярмарком.* (вгору)

[69] *Вішала — притока р. Гандаки. В місці їхнього злиття стояло відоме місто Вайшалі. Шлях прочанина йде, ймовірно, на північ, нагору за течією Гандаки.* (вгору)

[70] *Шалаграма — присвячена Вішну тіртха в Гімалаях, на території суч. Непалу, біля джерела р. Гандаки.* (вгору)

[71] *Каушики — нині р. Коси, що тече з Гімалаїв Північним Біхаром і впадає в Ґангу; втім, згідно традиції, вона не з'єднувалася в стародавності з Ґангою, а впадала в Брахмапутру. Тут мова йде, очевидно, про початок ріки в Гімалаях.* (вгору)

[72] *Тамраруна — імовірно, місце злиття суч. рік Арун і Тамур. Прочанин рухається тепер від Джомолунгми на південь, за течією р. Арун, через Східний Непал.* (вгору)

[73] *Чампа — столиця древньої держави Анга, нині невеликий населений пункт неподалік від м. Бхагалпура в Біхарі.* (вгору)

[74] *Tallohitya — напевно, перекручування назви Lohitya (р. Брахмапутра). Легенда зв'язує Лохітью з ім'ям Рами Джамадагньї, який роблячи тут омивання (у місці, де тепер перебуває тіртха Брахмакунда), упустив у воду свою знамениту бойову сокиру.* (вгору)

[75] *Каратоя — священна ріка на території суч. Бангладеш, на захід від Брахмапутри.* (вгору)

[76] *злиття Ґанги з океаном — при впадінні притоки Ґанги Бхагіратхи (суч. Хуглі) у Бенгальську затоку розташований один з найдавніших і найбільших центрів паломництва — Gangāsāgarasamgata «Злиття Ґанги з океаном». Тут вшановувався ріші Капіла, що за переказом, спопелив був на цьому місці своїм «духовним запалом» синів Сагари.* (вгору)

[77] *на острів протилежний Ґанзі — суч. острів Сагар проти гирла Ґанги, що становить частину тіртхи Ґангасагарасангама.* (вгору)

[78] *Шона — суч. р. Сон. Джьотіратхи — її притока, суч. Джохіла. Місце їхнього злиття лежить на території штату Віндхья-Прадеш. В такий спосіб маршрут робить від узбережжя Бенгальської затоки дивний стрибок на північний захід, у центральні області Індії.* (вгору)

[79] *в країні пандьїв — північна частина гір Мала на крайньому півдні Індії, в Тамплнаді.* (вгору)

[80] *Кавері — відома ріка в Тамплнаді.* (вгору)

[81] *Гокарна — суч. м. Гокарн на Малабарському березі, між містами Карвар і Кумта, відомий центр паломництва. Маршрут тіртхаятри, досягши крайнього півдня, знову підіймається до півночі, але вже по західній стороні субконтиненту.* (вгору)

[82] *Крішнавенна — можливо, північно-західне джерело Вайн-Ґанги, що бере початок в р-ні міст Деогхар і Сеоні в Мадхья-Прадеші.* (вгору)

[83] *Пайошна — р. Пурна, притока Тапті (або Пурна разом з нижньою течією Тапті.* (вгору)

[84] *Дандака — так іноді називали весь зайнятий лісами простір на південь від Бундельхканда до Годаварі або навіть до Крішни-Кістни, але Мбг., на думку деяких дослідників, обмежує територію «лісу Дандака» лісовою країною в гирлі Годаварі.* (вгору)

[85] *колись побував Джамадагнья — суч. Сопара або Супара на березі Аравійського моря, в 73 км на північ од Бомбея. За переказами, Рама Джамадагнья, подарувавши всю землю брахманам, сам виявився позбавленим володінь; тоді Океан надав йому сушу, що піднялася з води, — Шурпараку.* (вгору)

[86] *Досягши Медгавіки — відправляючись від джерел або гирла Годаварі, прочанин перетинає всю Центральну Індію (на цьому просторі зазначені лише дві неототожненні тіртхи: Девапатха й «ліс Тунгака»), долає гори Віндхья та починає наближатися з півдня, територією суч. штату Віндхья-Прадеш, до середньої частини долин Ґанги. Тіртха Медгавіка, або Медгава, перебуває на околицях Каланджари.* (вгору)

[87] *Каланджара — місцевість Калінджар біля м. Банда, на межі штатів Уттар- і Віндхья-Прадеш.* (вгору)

[88] *Читракута — суч. гора Кампанатх-гірі в історичній області Бундельхканд. Біля неї тече р. Пайсіні (Паясвіні), яку ототожнюють із епічною Мандакіні.* (вгору)

[89] *через Ґангу — Шрінгаверапура — суч. м. Сінграур на березі Ґанги, в 37 км. на північний-захід від Праяги (Аллахабад). Рама, йдучи у вигнання, відпустив тут візника, перетнув ріку на човні й пішки продовжував шлях через ліси, що вкривали протилежний беріг.* (вгору)

[90] *Праяга — суч. Аллахабад — один з найбільших центрів паломництва в древній, середньовічній і сучасній Індії. Місто розташоване на злитті двох священних рік: Ґанги і Ямуни (Джумни). Звідси і до кінця шлоки «Тіртхаятра Пуластьї» описує тіртхи, розташовані в Праязі або її околицях.* (вгору)

[91] *Праяга це нижня точка того трикутника — вагінальна символіка багатьох тіртх припускає, либонь, деякий зв'язок її з культами родючості. Порівняйте також пізню тантрістську заміну терміна tirtha на piṭha (в езотеричному значенні: жіночий статевий орган).* (вгору)

[92] *Природну смерть в одній з тіртх, особливо в тіртхах, розташованих на березі Ґанги, більшість давньоіндійських текстів розцінює як певну гарантію посмертного блаженства. Тому, як у стародавності, так і в новий час, хворі, що відчувають наближення смерті нерідко доставлялися на берег Ґанги. Смерть в результаті посту в тій чи іншій тіртсі розглядалася, либонь, як природна й заохочувалася. До інших способів самогубства джерела ставляться суперечливо. Дхармашастри, зазвичай, пропонують старцям, позбавленим через свою старезність можливості робити щоденні обряди, «залишати тіло» шляхом самоспалення, утоплення або падіння у прірву. Деякі джерела однак, вважають самогубство гріхом для брахмана, допускаючи його тільки для шудр. Коментована шлока свідчить про те. що релігійне самогубство в епоху Мбг. не заохочувалося ведійською догмою і допускалося, можливо лише в Праязі, де цей звичай мав глибоке коріння. Згадування про практику релігійного самогубства в Праязі міститься вже у Рігведі. Перше епіграфічне свідчення стосується VI ст. н.е.. В VII ст. цей звичай описав Сюань-Цзан, який відзначив, що він іде до найглибшої стародавності. За свідченням Сюань-Цзана, «Баньян незнищенний» в Праязі був оточений купами людських кісток. В XVII ст., як свідчить сучасник Акбара, прочани, забираючись на гілля баньяна, кидалися з них у воду і тонули. Інший спосіб самогубства, коли прочани стрибали в ріку із човна, прив'язавши попередньо до тіла важкі посудини з водою, практикувався до початку минулого століття, коли він був заборонений британською адміністрацією.* (вгору)

[93] *Хансапрапатана — тіртха, розташована за Ґангою навпроти Праяги, в Пратіштхані.* (вгору)

[94] *Каньякубджа — суч. м. Капаудж в Уттар-Прадеші, на р. Калінаді, в 10 км від її впадіння в Ґангу. За переказом, тут колись царював Вішвамитра Каушика. Споживання соми, яке вважалося винятковим привілеєм брахманів, символізує в цьому випадку знаходження царем Вішвамитрою брахманської чесноти.* (вгору)

[95] *Венна та Бгімаратхи — Бгімаратхи — суч. р. Бгіма, притока Крішни-Кістни. Венна в цьому випадку — також одна з приток Крішни або, можливо, р. Пеннер.* (вгору)

[96] *«Країна пандьїв» — південна частина суч. штату Тамілнад. Тіртху Агастьї поміщають на горі Еламалай, де бере початок р. Тамрапарні. Мбг. повідомляє про відвідування цієї тіртхи Арджуною.* (вгору)

[97] *Тамрапарні — ріка в Південній Індії, що тече з гір Малайя і впадає в океан на південному узбережжі, на північний-захід від Каньякумари.* (вгору)

[98] *Вайдурья — частина гір Сатпура в Гуджараті: тут добувався коштовний камінь вайдурья (лазурит).* (вгору)

[99] *Сураштра — давня назва Катхіавара. Звідси й до кінця розділу мова йде про тіртхи Катхіавара.* (вгору)

[100] *Удджаянта — нині гора Гірпар в Катхіаварі, відома святиня джайнів.* (вгору)

[101] *Аванті — країна, що займала південну частину плато Малва і західну частину гір Віндхья по берегах р. Нармаді: столицею її було м. Удджаїні (суч. Удджайн).* (вгору)

[102] *Плакшаватарана — «Купальня під плакшею», тобто тіртха біля джерела Сарасваті.* (вгору)

[103] *дерева Бадарі — відомий об'єкт вішнуїтського паломництва, суч. Бадрінатх, у стародавності — Бадарі, Бадаріка-ашрама або Вішала-Бадарі, «Велика смоківниця». Тіртха одержала назву за священним деревом, яке тут росло.* (вгору)

[104] *заручених з Удачею царів — букв. «які володіють Шрі» (šrimatām). Цар вважався чоловіком Шрі, богині, що уособлювала владу та успіх.* (вгору)

[105] *сотні, тисячі куп усякої їжі склав він тут, о царю! — характерна риса архаїчних ритуалів церемоніального обміну типу потлача. Легенда про жертвопринесення Гаї є також в деяких пуранах. В одній з її версій Гая з'являється гігантом, космічною жертвою на зразок ведійського Пуруші. «Купи», згадуються також у цій версії, але створені не жертовною їжею, а окремими частинами розчленованого тіла Гаї. Звідси, можливо, і йде назва найбільш відомої священної гори в цій місцевості: Гаяширас, «Голова Гаї».* (вгору)

[106] *Архаїчна риса, що контрастує із затверджуваною у ведійській традиції брахманською монополією на ритуальне частування. Згладити це протиріччя, либонь, і покликане продовження фрази: «брахмани ж споживали найвишуканіші страви».* (вгору)

[107] *Жінка робила ритуальне омивання по закінченні місячних. Час після цього вважався особливо сприятливим для зачаття.* (вгору)

[108] *з посудини народжений — епітет пояснюється легендою про чудесне народження Агастьї: двоєдине божество Митра-Варуна побачивши небесну діву Урваші зронив сім'я в посудину для води. В посудині, як у череві, був зачатий і з ньому народжений Агастья. Звідси його прізвиська kumbhayoni, kalāṣayoni, kumbhasambhāva, всі означають «народжений з посудини». Походження Агастьї від бога стоїть у протиріччі з мотивом його «предків», що висять у пекельній розпадині.* (вгору)

[109] *колісниця справді золота — Ілвала своїм питанням випробовує, напевно, надприродні здібності Агастьї. Мудрець же не тільки проникає в його думки, але й перетворює на золото призначену в дарунок колісницю. Взагалі колісниця грає важливу роль у сюжетах, що відображують ритуальну ситуацію візиту, коли гість і господар сходяться у словесній або збройній сутичці.* (вгору)

[110] *Хавья (havya) — приношення, що спалюються на жертовному вогні для богів; Кавья — приношення предкам.* (вгору)

[111] *пригноблених Нахушею — захопивши владу над всесвітом, цар Нахуша їздив на колісниці в яку були запряжені сім святих мудреців, у тому числі й Агастья. Нахуша вдарив Агастью ногою, і розгніваний брахман прокляв його. В результаті, узурпатор, перетворившись на величезного змія, упав з небес на землю.* (вгору)

[112] *хайхаїв із таладжангхами — згідно переказів пуран, батько Сагари, Баху, був вигнаний зі свого царства племенами хайхаїв та таладжангхів і помер на чужині. Мстячи за батька, Сагара знищив хайхаїв і таладжангхів, а всі інші далекі народи (в тому числі персів, скіфів та греків) скорив і назавжди заборонив їм вивчати Веди та виконувати ведійські обряди, які колись практикувалися ними так само, як і аріями. В результаті, ці колись «кшатрійські» племена здичавіли і перетворилися на варварів млеччхів.* (вгору)

[113] *Ріши Капіла вважався частковим втіленням Вішну.* (вгору)

[114] *Тобто одержав від Капіли обіцянку, що океан буде заповнений водами небесної Ґанги, бо було відомо, що сини Сагари, тільки-но їхній попіл зіткнеться з водами Ґанги, негайно потраплять на небо.* (вгору)

[115] *Прийшов я — дієслова в санскриті не розрізняються по родах; ясно, однак, що гетера видає себе за пустельника. Так само сприймає її і Рішьяшрінга, котрий ніколи не бачив жінок.* (вгору)

[116] *Тобто. Шанта пішла за ним у лісовий ашрам (за іншими версіями, він або йде в ліс один, або залишається із Шантою у столиці). Пустельникові, що перебуває на третій стадії життя (ванапрастха), дозволялося мати при собі дружину за умови, що «статеве спілкування» буде суворо обмежене моментами, «сприятливими для зачаття».* (вгору)

[117] *Північний берег…бувають двічінароджені — щодо цього, північний берег ріки виразно протиставляється південному. В Мбг. Вайтарані з'являється, як природний рубіж між арійським світом і «варварськими» дравідійськими племенами. Калінги характеризуються як кшатрії, які деградували до статусу шудр і слідують «дурним звичаям». Не випадково, напевно, назва Вайтарана збігається з назвою міфічної ріки, що огороджує царство мертвих (результат накладення опозицій «свій-чужий» і «живий-мертвий»). Брахмани, що супроводжували Арджуну в його першому вигнанні, досягши «воріт царства Калінга», покинули його і повернулися додому, очевидно злякавшись осквернення. Сам Арджуна, однак, не тільки проїхав через країну калінгів, відвідуючи всі «тіртхи та ашрами» (!), але й оженився на дочці місцевого царя. Можна припустити, що в такій формі епос відбиває поступове підпорядкування Калінги, яке здійснювалося «небрахманськими» елементами, арійському культурному впливу.* (вгору)

[118] *Рудра взяв собі жертовну тварину — мається на увазі певно міф про руйнування Шивою жертвопринесення Дакши; однак частіше цей сюжет пов'язується із Праягою.* (вгору)

[119] *вона — ашваттху, ти — удумбару — уявлення про магічний вплив дерев на народження проявляється в індійському фольклорі не тільки стародавності, але і в новий час. Дерева ашваттха та удумбара в цьому випадку міфологічно співвіднесені з різними варнами: Сатьяваті, дружина брахмана Річики, обійнявши удумбару, повинна народити ідеального брахмана, мати ж її, дружина царя, обійнявши ашваттху — ідеального кшатрія.* (вгору)

[120] *зброя чотирьох видів — тобто метальна, ручна, подвійного використання і, та яка метається за допомогою спеціального пристрою (напр. лука, пращі, катапульти та ін.).* (вгору)

[121] *Шурпарака — від опису «тіртх жінок» у Тамілнаді розповідач відразу переходить до опису Шурпараки, віддаленої від них величезною відстанню. Шурпарака згадується як останній проміжний пункт у легендарному описі переселення індо-арійського племені сінхалів (в 6 — 5 ст. до н. е.) з північно-західної Індії на Цейлон. Перерахування в даній главі Мбг. (далі) багатьох сакральних об'єктів — «вівтарів» ведійських богів і святих — на околицях Шурпараки свідчить про вкорінення в цих краях ведійської культури. Складається враження, що в епоху створення «Тіртхаятрапарви» крайній південь Індії (суч. Тамілнад), р-н Шурпараки, і можливо, Гокарна являли собою ізольовані осередки арійського культурного впливу, зв'язані один з одним морським або сухопутним прибережним шляхом, в оточені племен, які зберігали самобутню дравідійську культуру.* (вгору)

[122] *дерева на землі світу прабатьків — популярне в епосі повір'я, що людина, яка стоїть на порозі смерті, бачить золоті дерева світу мертвих, сходить до найдавніших, можливо загально-індо-європейських уявлень про зв'язок золота із загробним світом. Уявлення про «дерева катувань» у пеклі, із золотими квітами, залізними колючками та листками-мечами, що катують грішників, є результатом пізнішого післяепічного розвитку.* (вгору)

[123] *перший у триварзі — тобто бог Дхарма, як уособлення дхарми, головної із трьох цілей життя (триварга).* (вгору)

[124] *подібний до сина Крішни — Ніщитха, син Баларами від Реваті, один із кращих воїнів врішніїв. Тут він уподібнений Прадьюмні.* (вгору)

[125] *Маду … вклав … у вино, жінок, гральні кості і полювання — таким чином Маду, який колись існував і викликався чарівниками як конкретний демон, розчленований Чьяваною і примушений відтепер вести перетворене існування в негативних побутових явищах. Слово mada означає «сп'яніння», «божевілля».* (вгору)

[126] *Мандхатрі — етимологія імені Madhāt зводиться тут до вимовлених Індрою словам tāt … dhāsyati «мене … буде ссати». Подібним чином ім'я «реінтерпритується» і в Пуранах. Насправді ж, це ім'я походить від словосполучення manas + dhā і спочатку означало: «той, що правильно налаштував свій розум», тобто «мудрий», «благочестивий» тощо.* (вгору)

[127] *От лихо — мати єдиного сина — уявлення, відповідно до якого щасливе існування в іншому світі покійному могли забезпечити лише поминальні обряди, чинені сином або онуком. В світлі цього вірування мати одного тільки сина вважалося вкрай ризикованим.* (вгору)

[128] *Через десять місяців — звичайне для давньоіндійської літератури визначення тривалості вагітності. Мається на увазі місячевий календар, по 28 днів у кожному місяці. Десять таких місяців складуть 280 днів, що лише на кілька одиниць більше суми днів у дев'яти сонячних місяцях.* (вгору)

[129] *... вирекла пішачи… — ūlukhalair ābharaṇaih pišācі yad abhāşata — можливий переклад: «одягла прикраси улукхала» — Р. Ч. Агравала не без підстав ототожнює цю «пішачи» з якшині, яка в «Тіртхаятрі Пуластьї» (розділ 81, шл. 19 - 20) названа, як і тут, такою, що живе по сусідству зі «Ставками Рами» і оберігає одні з «воріт» Курукшетри. Слова пішачи, пояснює Нілакантха, звернені до якоїсь жінки-брахманки, яка разом із синами прибула сюди для паломництва.* (вгору)

[130] *Сарасваті пішла під землю — зникнення Сарасваті у пісках мотивується тут ненавистю арійської священної ріки до нішадів, які мешкали в Раджастхані (аборигенне плем'я; на думку деяких дослідників, предки сучасних бхілів). Відомі й інші легенди про причини «зникнення» Сарасваті.* (вгору)

[131] *велика тіртха Синдху — мабуть, р. Інд.* (вгору)

[132] *край Кашміру — Kašmiramaṇdalam. Імовірно, Кашмірська долина. Починаючи звідси, оповідач перераховує, без видимої послідовності, тіртхи, розташовані в північній і центральній частині Гімалаїв.* (вгору)

[133] *Ватікашанда — судячи з контексту, тіртха десь у Гімалаях, на території суч. Непалу.* (вгору)

[134] *Не піднімайся на бананове дерево, щоб побачити дорогу — приказка з подвійним змістом: таким, як у тексті (крихкість стовбура бананового дерева — kadallskandha — в літературі служить символом ненадійності, тлінності), і «філософським»: «Якщо хочеш пізнати (істинний) шлях, не ладнай ілюзій (kadaliskandha)».* (вгору)

[135] *Вандін — ім'я Vandin тотожне загальному іменнику зі значенням «оспівувач», а також терміну, який стосується певного виду співаків. Далі в тексті Вандін названий сином сути. Даний текст надає нам цінне свідчення того, що не тільки царі-кшатрії (як Джанака в Упанішадах), але й пов'язані із кшатріями вандіни та сути — носії епічної традиції — могли брати участь у «дебатах загадками» космологічного змісту (vivāda).* (вгору)

[136] *скинув його у воду — далі в тексті утоплення як спосіб розправи із тими хто програв пояснюється тим, що «суперечка» має місце при обряді, присвяченому богові вод Варуні, тож, мабуть, проходить біля води. Хто програв у диспуті приноситься в жертву Варуні.* (вгору)

[137] *Сарасваті — богиня мови, Мова; «Односкладовій» — священний склад «ом»; віраджж — розмір із чотирьох пад по 10 складів у кожній.* (вгору)

[138] *Відповідь: грім і блискавка.* (вгору)

[139] *Той, чий візник — вітер — Вогонь (Агні).* (вгору)

[140] *Завдяки кармі потрійно народжується земна істота — тобто у вигляді богів, людей і тварин? Фраза trih sūyate karmaṇā vai prajah допускає й інший переклад: «Завдяки обряду тричі народжуються люди», що мало б на увазі здійснення обрядів гарбхадхана (при зачатті), пумсавана (під час вагітності) і джатакарма (при народженні).* (вгору)

[141] *Троє беруть участь у відправленні Ваджапеї — тобто цар, його дружина і жрець — керівник обряду.* (вгору)

[142] *три світочі — джерела світла в кожній із трьох світових сфер: вогонь на землі, ефір у повітряному просторі, сонце на небі. На думку ван Бейтенепа: сонце, місяць і зірки.* (вгору)

[143] *п'ять вогнів — згідно Нілакантхи, п'ять священних вогнів, які використовуються в ритуалі ведійського жертвопринесення: gārhapatya,. dakşināgni, ahavaniya, sabhya і āvasathya.* (вгору)

[144] *органів почуттів — шість — іноді в переліку органів сприйняття до п'яти індрій додається «психіка» — манас.* (вгору)

[145] *сім видів свійських тварин та сім диких — 1) бик, коза, вівця, людина, кінь, мул, осел; 2) лев, тигр, вепр, буйвіл, слон, ведмідь, мавпа.* (вгору)

[146] *атіччхандас — під терміном (приблизний переклад «надлишковий метр») поєднуються, либонь, поетичні метри, що мають більше дванадцяти складів у кожної паді. Тобто починаючи з метра атіджагаті й далі по наростанню числа складів.* (вгору)

[147] *поринув у води Саманги і позбувся усіх гріхів — Індра зробив омивання, щоб позбутися від тяжкого гріха вбивства Врітри (брахмана).* (вгору)

[148] *Неясно, про народження якого з синів Адіті (матері всіх богів Адітьїв) йде мова; швидше за все йдеться про міф народження Вівасвана-Марттанди (особливої форми божества сонця).* (вгору)

[149] *щоб домогтися знання Вед — основою подальшого розвитку сюжету є сформульоване в цій фразі протиріччя між метою, поставленою Явакрою і засобом її досягнення. Метою подвижницької практики було отримання надприродних здібностей на землі й блаженства в небесних світах після смерті. Кінцевою ж метою вивчення під керівництвом наставника ведійських текстів типу Брахман чи Упанішади було «осягнення брахмо», що тягне за собою припинення всяких перероджень. Явакрі намагається досягти цієї другої, найвищої мети негідними засобами, а коли «знання Вед» все ж дарується йому милістю бога, Явакрі, виявившись нездатним умістити його, терпить деформацію особистості й гине.* (вгору)

[150] *він ... убив ... — це місце могло б свідчити, що пустельні брахмани епохи Мбг. не дотримувалися принципу ахінси (не вбивати живі істоти), такого характерного для буддизму, джайнізму й пізнішого індуїзму. Треба, втім, враховувати інший переклад вислову šariratrāṇam icchatā у ван Бейтенена: Паравасу вбив зустрінутого ним у нічному лісі звіра «заради збереження власного життя (тіла)».* (вгору)

[151] *Жінки вищих станів у древній Індії вкривали підошви стіп червоною фарбою або лаком з розведеної смоли.* (вгору)

[152] *понесе на собі мати — тут не Хідімба, рідна мати Гхатоткачи, а Драупаді, його «зведена мати», як перша дружина Бгімасени.* (вгору)

[153] *у день зміни місяця — ураган (тут: nirghāta) був грізним нещастям, яке часом спустошувало цілі країни. «День зміни місяця» — парван (parvan), «з'єднання», момент зміни місячних фаз. Можливо, ураган, який траплявся в день парвана, вважався особливо згубним. Дні парванів могли бути пов'язані із страшними природними явищами хоча б тому, що саме в такі дні (повня, молодик) можливі й місячні, й сонячні затемнення.* (вгору)

[154] *Хануман — персонаж «Рамаяни», ватажок мавп, головний помічник Рами в боротьбі з Раваною.* *(вгору)*

[155] *як показав шуліка — друг Рами, цар шулік Джатаю намагався відбити Сіту у Равани, який віз її в літаючій колісниці, але був смертельно поранений в сутичці. Перед смертю він встиг указати Рамі та Лакшману напрямок, в якому Равана відвіз Сіту.* *(вгору)*

[156] *Мається на увазі практика жертвопринесень (необхідних для отримання людьми життєвих благ і для підтримки втраченої стабільності світоладу), що, згідно подальшого викладу Ханумана, засновується лише в наступну, менш досконалу юґу — Трету.* *(вгору)*

[157] *Тобто. не було окремих самхіт, а «сутність Вед» — «Брахмо» — існувала неподільно й була доступна людям без посередництва яких-небудь текстів.* *(вгору)*

[158] *Нараяна був тоді білим — міф про послідовну зміну кольорів Вішну від юги до юги, швидше за все, покликаний дати пояснення імені, під яким Вішну сходить на землю в переддень Каліюги, тобто під час подій Мбг.: Крішна («Чорний»).* *(вгору)*

[159] *Кріта позбавлена сукупності трьох гун — мається на увазі, ймовірно, що в Крітаюгу домінує світла, милостива гуна: саттва.* *(вгору)*

[160] *Наступає черга «шести напастей» — під ними (іті) традиційно розуміються: 1) надлишок дощу, 2) посуха, 3) нашестя: на поля сарани, 4) пацюків, 5) папуг і 6) іноземне вторгнення.* *(вгору)*

[161] *цієї зміни юґ — тобто, істоти божественної природи (відповідно до концепції космогонічного циклізму визначені в індійській традиції не як «вічні», а як «довго живуть» тощо) повинні приймати в кожній з юґ тілесний вигляд, що відповідає її загальному характеру. Тому Хануман і відмовляється показати Бгімі величний вигляд, властивий йому в попередню епоху.* *(вгору)*

[162] *Люди ж спираються на встановлення, виречені Бріхаспаті й Ушанасом — Бріхаспаті та Ушанасу (Шукрі) приписувалося створення ніті — науки про шляхи суспільного благоустрою і правила практичної діяльності людей.* *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО ВБИВСТВО ДЖАТАСУРИ

Розділ 154

Вайшампаяна провадив:

Пандави жили там без тривог, але ось пішли ті ракшаси і з ними — син Бгімасени, як раптом під час відсутности Бгімасени цар справедливости, близнюки й Крішна були викрадені якимось ракшасом. «Я — брахман, знавець мантр, найвправніший знавець усіх видів зброї», — так казав він про себе, постійно прислужуючи пандавам. Націлився він на стріли й луки партхів і тільки чекав зручного випадку. Звався він Джатасура. Коли Бгімасена, згубник недругів, пішов на лови, він прийняв інший вигляд — могутній, грізний, дивовижний, і, заволодівши всією зброєю, забравши Драупаді, схопив трьох пандавів і кинувся, ниций, геть. Але Пандава Сахадева зумів увернутися і почав закликати Бгімасену, обертаючись у ту сторону, куди пішов могутній герой. Юдхіштхіра, цар справедливости, якого тяг той ракшас, сказав йому: «Гине твоя дхарма, дурню, чи ж ти зовсім не визнаєш її? Навіть ті, інші, та дехто з тих, що потрапили в лоно тварин, а також гандхарви, якши і ракшаси, птахи й худоба залежать від людей, і ти теж залежиш, бо багатством цього світу багатіє ваш світ. Точно так само, якщо цей світ поринає в скорботу, слідом за тим розпач охоплює богів, але, якщо їх належним чином шанують жертовними узливаннями і поминальними жертвами, вони процвітають.

Ми — Охоронці держави, його захисники, ракшасе! Звідки ж бути державі, позбавленій захисту, процвітаючій та щасливій?! Не треба ракшасе, ображати царя, тим більше коли той ні в чому не винний. На нас, о пожирачу людей, немає найменшого гріха. Не слід ніколи заподіювати шкоди друзям, тим, хто тобі довірився, в кого ти годуєшся, того, в кого ти знайшов притулок. Ти жив під нашим захистом у пошані і достатку, їв нашу їжу, чому ж, о грішний думками, ти зважився викрасти нас? Ти поводишся нерозважливо, і неважливо що ти старий: твій розум загруз ув оманах. Ти заслуговуєш безглуздої смерти, тож сьогодні ти будеш убитий не випадково. Якщо ти й справді замислив недобре, відрікшись від усіх дхарм, то поверни нам нашу зброю і спробуй у битві захопити Драупаді. Якщо ж ти через своє неуцтво довершиш це діяння, то знайдеш у світі лише ганьбу і безчестя. Зазіхнувши на цю жінку з людського племені, ти, о ракшасе, однаково що випив отрути, струснувши посудину». І тут Юдхіштхіра звис на ньому всією вагою, і той, обтяжений ношею, не зміг пересуватися так же швидко. А Юдхіштхіра сказав Драупаді та Накулі: «Не страшіться невігласа-ракшаса, я стримав його спритність. Можливо, вже неподалік міцнорукий син Вітру. В ту ж мить, як він наздожене ракшаса, того не стане».

Але Сахадева, о царю, дивлячись на ракшаса, розум якого було потьмарено, промовив до Юдхіштхіри, сина Кунті, такі слова: «Що може бути краще для кшатрія, царю, ніж у битві зустріти смерть віч-на-віч або ж здолати недруга?! Ми будемо битися з ним, о згубнику ворогів, і або він здолає нас, або ми його знищимо. На те і час, і місце, о царю міцнорукий! Настала година дхарми кшатрія, о воістину доблесний! Переможемо ми або загинемо — ми знайдемо вишню долю. Якщо сьогодні, коли сонце дійде до заходу, ракшас усе ще буде живий, я більше не зможу сказати про себе: «Я — кшатрій», о бгарато! Агов, ракшасе, стій! Я — Пандава Сахадева. Або ти вб'єш мене і тоді веди їх, або сам залишишся тут убитий, спати вічним сном». Ледве він це промовив, як раптом з'явився міцнорукий Бгімасена, немов Васава з перуном. Він побачив двох братів, і славну Драупаді, та Сахадеву, який стояв на землі, готового кинутися на ракшаса, і самого ракшаса, що схибив зі шляху і над душею якого нависла доля. Той кидався з боку в бік, начебто сама доля

перепинала йому дорогу. Могутнього Бгіму охопила лють, коли він побачив що ракшас тягне його братів і Драупаді, тож він вирік:

«Я запідозрив тебе колись, коли ти ходив і придивлявся до зброї, але вважав тебе не вартим уваги, тому не знищив. Ховаючись під личиною брахмана, ти не говорив того, що було б нам неприємне. Та і як я міг погубити тебе, невинного, коли ти намагався нам догодити, не заподіював ніякої шкоди?! Ти виглядав брахманом і був нашим гостем. Той, хто вб'є такого, навіть підозрюючи, що це ракшас, потрапить у Нараку. Поки не настав твій час, тебе не можна було знищити. Але тепер ти дозрів для відплати: сама доля, чиї діяння дивні, подала тобі цю думку — викрасти Крішну. Тим самим ти проковтнув наживку, прикріплену до волосіні долі. Ти немов риба у воді, що зачепилася губою за гачок: як тепер піти тобі від мене? Ти не досягнеш країни, в яку прямував і куди передніше за тебе полинула твоя душа, а відправишся ти шляхом Баки та Хідімби!». Коли Бгіма сказав так, ракшас, підбурюваний долею, злякано випустив їх усіх і приготувався до бою. Губи його тремтіли од люті, коли він сказав Бгімі: «Ні, я — не переплутав сторони світу, я затримався заради тебе, нечестивий! Не водою, але твоєю кров'ю я принесу сьогодні поминальну жертву тим ракшасам, які, як я чув, були вбиті тобою в битві».

Бгіма, до якого були звернені ці слова, облизнув куточки уст і, немовби посміхаючись, в люті — навіч сам Калантака — ринувся вперед, кинувшись до ракшаса щоб зійтися врукопаш. І ракшас теж напружився і кинувся на Бгіму, готового до бою, немов Бала на Володаря ваджри. Вони зійшлися в жорстокій рукопашній сутичці, а тут ще підбігли обоє гнівних синів Мадрі. Але син Кунті Врікодара, посміхаючись, зупинив їх: «Я сам упораюся з ракшасом». І додав: «Дивіться! Клянуся собою, своїми братами, своєю дхармою і чеснотою та тим, що принесено в жертву, що я, о царю, знищу ракшаса!». Коли він сказав це, обидва героя, ракшас і Врікодара, гідні суперники, знову зійшлися врукопаш. Між ними, ракшасом і Врікодарою, лютими, непереборними в битві, розгорівся бій, немов між богом і данавою. Могутні вої виривали з коріннями дерева одне за одним, б'ючи один одного, і лементи їх нагадували гуркіт хмар наприкінці спекотної пори. Найсильніші серед сильних, своїми стегнами вони зносили могутні дерева люто налітаючи один на одного, і кожний з них прагнув здолати іншого. Розгорілася битва деревами, згубна для лісів. Так колись билися два брати, Сугрива й Бала, леви серед мавп.

Вони тіснили один одного, раз у раз ламаючи дерева, кожну мить видаючи клич. Коли всі дерева в тім місці були повалені й сотнями лежали на купах, могутні вої, о бгарато, кожний бажаючи знищити іншого, негайно схопилися за камені й ринули у бій, немов два Індри гір обкутані хмарами. Вони почали несамовито бити один одного величезними каменями жахливо-грізного вигляду, немов швидкими перунами. Захмелілі могуттю, вони все лютіше билися між собою і, зчепившись руками, волочили один одного немов слони. Великі духом, вони обрушували один на одного свої страшні кулаки и чувся лише звук кулачних ударів. Але ось, стиснувши кулака, подібного п'ятиголовому змієві, Бгіма наніс ракшасу швидкий удар у шию. Ракшас ослабнув од удару руки Бгімасени, а Бгімасена, помітивши, що той похитнувся, кинувся на нього. Міцнорукий Бгіма, подібний безсмертному, із силою підняв його обома руками й кинув на землю. Розбивши всі його кістки, Пандава вдарив його ліктем так, що голова відірвалася від тулуба. Знесена міццю Бгімасени голова Джатасури із закушеними губами, вибалушеними очима, відлетіла убік — немов плід відділився від гілки — і впала, обагрена кров'ю, а губи його так і залишилися стиснутими. Великий лучник розправився з ним і наблизився до Юдхіштхіри. Перші серед двічінароджених уславили його, немов марути — Васаву.

Так вістить розділ сто п'ятдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ВБИВСТВО ДЖАТАСУРИ

ОПОВІДЬ ПРО БИТВУ З ЯКШАМИ

Розділ 155

Вайшампаяна мовив:

Після того як ракшас Джатасура був убитий Бгімасеною, син Кунті Юдхіштхіра, могутній цар, знову оселився в обійсті Нараяни. Пам'ятаючи про брата Арджуну-Переможця, скликав він одного разу всіх братів, запросив Драупаді й звернувся до них з такими словами: «Щасливо минули чотири роки нашого життя в лісах. Бібхатсу обіцяв, що на п'ятий рік він з'явиться на прекрасній вершині Швети, цариці гір. Спрямуємо ж туди наші думки, очікуючи його повернення. Незмірно могутній Партха дав мені обітницю: «П'ять років проведу я на небі учнем!». Там, на горі, зустрінемо ми грозу недругів, Володаря лука Гандіви, який вернеться зі зброєю зі світу богів у цей світ». Закінчивши мову, скликав Пандава всіх брахманів і повідав пустельникам про свій намір. Брахмани, суворі подвижники, урочисто обійшли навколо Партхи зліва направо і радісно побажали йому щастя і удачі: «Благом для тебе обернуться незабаром ці злидні, о туре серед бгаратів! Врятує тебе дхарма кшатрія, о знавцю дхарми, і ти будеш правити усією землею!».

Вислухавши слова пустельників, славний цар, нищитель недругів, разом із братами й тими брахманами, Драупаді, сином Хідімби та іншими, відправився в дорогу під захистом Ломаши і в супроводі ракшасів. Могутній Юдхіштхіра, вірний обітниці, подекуди йшов пішки, місцями ж, героя і його братів несли на собі ракшаси. Обмірковуючи свої чималі біди, цар Юдхіштхіра направлявся на північ, в краї, де вдосталь

водилося слонів, тигрів і левів. Бачив він гори Кайласу і Майнаку, передгір'я Гандхамадани та гору Меру. Високо, на тій горі, струменіли благодатні потоки. На сімнадцятий день шляху він досяг благословенного плато Хімавана. На прекрасному схилі цієї гори, який поріс різними деревами та ліанами, неподалік від Гандхамадани, побачили пандави, о царю, святий ашрам Врішапарвана. Він був оточений квітучими деревами, які росли біля урвищ. Втома пандавів, згубників ворогів, зникла тільки-но вони наблизилися до благочестивого Врішапарвана і привітали мудреця-царя, а мудрець-цар зрадів тим бикам серед бгаратів немов своїм синам. Сім ночей провели там нищителі недругів, оточені турботою пустельника. На восьмий день із дозволу святого мудреця Врішапарвана, славного у світі, вирішили вони рушати далі.

Пандави назвали Врішапарвану кожного з тих брахманів, яких на час вони залишали його піклуванню і ті були прийняті з почестями немов рідні. Краще з одягу і свої дорогі прикраси пандави також залишили в ашрамі Врішапарвана. Знавець минулого і майбутнього, який майстерно розбирається в усіх дхармах і знаючий дхарму єдину, Врішапарван, дав наставляння тим бикам серед бгаратів, немов своїм синам. З його дозволу великі герої, разом із Крішною (*Драупаді*), і брахманами, могутніми духом, рушили далі на північ. Цар Врішапарван вийшов їх проводити. Потім, доручивши пандавів двічінародженим, дарувавши синам Кунті своє благословення, уславив їх і показавши дорогу, могутньополум'яний Врішапарван, вдоволений, повернувся у свій ашрам.

Юдхіштхіра, воістину доблесний син Кунті, пішки мандрував разом із братами дикими місцями, де водилися різні звірі. Минаючи гірські рівнини, що поросли всілякими деревами, пандави на четвертий день добралися до гори Швети. Велична гора, порізана потоками, разом з безліччю передгір'їв здавалася гігантським скупченням хмар. Дорогоцінні камені й золото прикрашали її. Дійшовши до гори, рушили вони тим шляхом, що показав їм Врішапарван. Як і сказав мудрець, з усіх боків їх оточували гори й на кожній горі — неприступні на вигляд ущелини. Щасливо минули мандрівники незліченні перешкоди. Дхаумья, Крішна, Партхи й Ломаша, великий святий мудрець, ішли всі разом, жоден не відставав. Відважні герої добралися до великої, благословенної вершини красуні-гори Мальяван. Тут жили лише звірі та птахи; безліч різних птахів оголошували околиці своїм співом, усюди снували зграї мавп. Величні ліси охороняли спокій лотосових озер і ставків. З радісним трепетом дивилися звідти подорожани на гору Гандхамадану — ашрам кімпурушів, пристановище сіддхів і чаранів, притулок відьядхарів і кіннарів, житло слонів, чуйних шарабхів та інших звірів, чиї лементи приглушено звучали вдалині.

Відважні сини Панду радісно заглибилися в ліс Гандхамадану. Своїми прекрасними деревами він нагадував небесний гай Нандану, який дарує насолоду серцю й розуму. Герої разом із Драупаді та брахмани, великі душею, чули чудові, ніжні, солодкі звуки, що ллються із пташиних вуст. Ці звуки народжували радість і чарували слух. Дерева тут стояли в пишному цвіті у будь-який час року, в будь-яку пору вони рясно плодоносили, згинаючись до землі під вагою своїх плодів. Тут були квітучі манго, амратака, кокосові пальми та тіндука; аджатака, джира, гранатові, лимонні й хлібні дерева; бананові й фінікові пальми, амраветаса, паравата, кшаудра і прекрасна кадамба; білва, капіттха, джамбу, кашмарі та ююба; плакша, удумбара, вата, ашваттха й кширін; горіхові дерева, амалака, харітака та вібхітака, інгуда і олеандр поруч із рясно-плодоносною тіндукою. Солодкі мов амріта плоди вкривали ці та інші незліченні дерева, що росли на схилах Гандхамадани, такі, як чампака, ашока, кетака і бакула, пуннага, саптапарна і карнікара поруч із кетакою, патала, прекрасна кутаджа, мандара, індівара, паріджата, ковідара, дерева девадару, шала, тала і тамала, прияла і бакула, шалмалі, кіншука поруч із шлокою та тріпотливою шиншапою. Чакори, дятли, сорокопуди і папуги, зозулі, горобці, голуби та фазани, чатаки, пріяврати й різні інші птахи, сидячи на вітах, видавали солодкі звуки, пестячи слух. Світлі води незліченних озер були суцільно всіяні білими лілеями, білими, рожевими, червоними і блакитними лотосами. Усюди виднілася безліч жителів вод — гуси кадамба, чакраваки, скопи, джалакуккути, качки карандава, плави, лебеді, журавлі, мадгу тощо. На гірських рівнинах Гандхамадани погляду подорожан відкрилися приваблюючі душу зарості лотосів, серед яких солодко, у ледачому хмелеві від нектару червоних лотосів дзижчали безтурботні бджоли, червонясто-коричневі від пилку з тичинок, які ростуть із лона лотосу.

Усюди в чудових заростях лотосів, під арками з ліан виднілися павичі й пави, збуджені, пристрасно-схвильовані рокотом хмар-литавр. Яскраві лісові танцюристи видавали своє ніжне «ке-ка», звуки, що чарують ніби музика, і, розпустивши строкаті хвости, танцювали в захваті, знемагаючи від млості. Інші ж разом зі своїми коханими солодко ніжилися в долинах повитих ліанами і в'юнкими паростками. На гілках і між деревами, пандави бачили якихось великих жвавих птахів, що гордовито розправили чубчики, так що здавалося начебто кольорова діадема красувалася в кожної на голові. На гірських вершинах росли пишні, вкриті золотавими квітами дерева сіндхувара, подібні до стріл Бентежника душі (*Кама*). Подорожани любувалися карнікарами, схожими на прекрасні сережки. В гаях цвіли амаранти, що будять жагуче томління, немов пучки стріл Ками. Серед дерев вирізнялася шляхетна тілака — майстерний, сяючий знак на чолі лісу.[1] В квіткових бутонах приваблюючого душу манго, що нагадує стріли Безтілесного, дзижчали бджоли. Шала і тамала, патала і бакула, усипані золотавими, багряними мов полум'я лісової пожежі, червоними, чорними ніби сурма, і блакитними, точно вайдурья, квітами, вінчали вершини гір.

Поступово герої оглянулися навколо: стада слонів паслися на схилах Гандхамадани, то там, то тут з'являвся тигр або лев. Крики шарабхів носилися в повітрі, наповненому різними звуками. Навкруги були квіти і плоди всіх пір року, світлі гаї відливали сонячним блиском, ніде не було ні колючок, ні дерев,

позбавлених квітів. Листя й плоди дерев на Гандхамадані були наповнені соком. На полонинах бачили Партхи озера і струмочки, прозорі мов кришталь. Зграї «царських гусей»[2] покривали плесо, чулося курликання журавлів. Усюди майоріли блакитні й білі лотоси, і дотик до цих вод був насолодою. Запашні квіти й напоєні соком плоди прикрашали пишні дерева в гірських лощинах. Безліч усяких кущів, дерев та ліан буйно цвіли, зеленіли й плодоносили.

Милуючись деревами на найбільшій з гір, Юдхіштхіра задумливо сказав Бгімасені: «Бачиш, о Бгімо, навколо — благодатні краї, грища богів. Ступивши на шлях, недоступний простому смертному, ми, о Врікодаро, знайшли досконалість. Прихилившись до схилів Гандхамадани, о Партхо, красуються в цвіті найчудовіші з дерев, густо повиті ліанами. Чуєш, о Бгімо, — в горах лунає перегук павичів, що гуляють разом з павами. Пишно квітучі дерева засіяні птахами: тут чакори і шатапатри, і птаха шаріка, і самозабутньо співаюча зозуля. На гілках, о Партхо, сидять жовті, червоні й коричнюваті птахи, милуються один одним численні фазани. Навколо зелено-бурих галявин і в гірських потоках, видно журавлів. Ніжні лементи гусей, птахів із червоними спинами, дзижчання бхрінгараджів проникають у саме серце кожної істоти. Білі, як лотос слони, із чотирма бивнями разом зі слонихами збурюють спокій величезного озера кольору вайдурьї. Водоспади з безліччю потоків, кожний висотою в декілька пальм, падають, линучи з гірських вершин. Блискучі прожилки металів — одні як відблиски сонця, інші як хмари на осіннім небі — прикрашають, о Бгімо, велику гору. Місцями вони кольору сурми, подекуди — золотаві, в інших місцях — жовтуваті, ще десь — яскраво-червоні, як кіновар. Ген печери із червоного миш'яку кольору хмар на західному небі, а там — червоний вапняк, що нагадує кольором очі кролика. Ці різні камені — одні немов світлі, інші як чорні хмари, треті як раннє сонце — яскравим блиском своїм роблять гору ще червоніше. На гірських вершинах, о Партхо, як і сказав Врішапарван, видно гандхарвів зі своїми коханими, а поруч із ними — кімпуруши. Чуєш, о Бгімо, звучать співи, чаруючи все живе. Їх, немов гімни, супроводжують ударами в долоні. Бачиш — ген прекрасна, велика, благословенна Ґанга, вкрита зграями гусей. Це ріка богів, притулок святих мудреців і кіннарів. Дивися, о Каунтейє, грозо недругів: перед тобою — Цариця гір з її рудами та потоками, кіннарами, гандхарвами й апсарами, прекрасними лісами, звірами та птахами й різними виглядом стоголовими зміями!».

Герої, нищителі недругів, що з радістю в серці вступили на цей найвищий шлях, ще не встигли вдосталь насолодитися видовищем Індри гір, як їхні погляди прикував п ашрам царя-мудреця Арштішени, що потопав у квітах. Вкриті плодами й квітами дерева оточували притулок пустельника. Подорожани направилися до Арштішени, який осяг усі дхарми. Пройшовши через найсуворіші покаяння, той схуд настільки, що вени проступили в нього під шкірою.

Так вістить розділ сто п'ятдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 156

Вайшампаяна продовжив:

Наблизившись до мудреця, чиї гріхи знищило полум'я покаяння, Юдхіштхіра, радісний, привітав його уклоном, назвавши своє ім'я. Потім підійшли Крішна, Бгіма та обидва славних близнюка. Вклонившись цареві-мудрецеві, вони стали поруч нього. Потім, до святого мудреця, що вірно тримає свою сувору обітницю, наблизився, як належить, знавець дхарми Дхаумья, сімейний жрець пандавів. Спокушений у дхармі старець завдяки чудесному дарунку провидіння упізнав синів Панду, кращих з роду Куру, і запропонував їм сісти. Вшанувавши мудрого бика серед Куру і почекавши, поки той сяде разом із братами, великий подвижник дізнався про його добробут:

«Чи не допускаєш ти порушень істини? Чи живеш згідно дхарми? Чи не забуваєш ти, о Партхо, про шанобливе ставлення до своїх батьків? Чи шануєш наставників, усіх старців і знавців Вед? Чи не схильний ти, о Партхо, хоча б у думках до гріховних діянь? Чи знаєш ти, о кращий з роду Куру, як треба по справедливості відплачувати за добро і карати за зло? Чи не хвалькуватий ти? Чи задоволені праведники, коли ти шануєш їх по заслугах? Чи слідуєш ти своїй дхармі, навіть живучи в лісі? Чи не засмучуєш ти, о Партхо, своїм поводженням Дхаумью: чи роздаєш дарунки, чи дотримуєшся дхарми, чи віддаєшся ти умертвінню плоті, чи охороняєш ти свою праведність, чистоту і смиренність — словом, чи виконуєш ти, о Партхо, те, що заповідано прабатьками? Чи слідуєш, о Пандаво, шляхом, прокладеним царями-мудрецями? Прабатьки у світі покійних радуються і тривожаться, коли в їхніх родинах народжуються сини або онуки. Вони гадають: «Чи не обернуться горем для нас їхні погані вчинки?[3] Чи порадують вони нас благими діяннями?». Обидва світи покірні тому хто шанує батька свого й мати, а також вогонь, наставника і п'ятим — Атман, о Партхо!

Щораз у день зміни місяця, на кращу з гір збираються, линучи повітрям, святі мудреці, їжею яких служить тільки вода та повітря, а на гірських вершинах, о царю Партхо, видно вірних закоханих — кімпурушів зі своїми подругами та багато гуртів гандхарвів і апсар, одягнених у незапорошені шовкові вбрання, а також безліч прекрасних виглядом відьядхарів, прикрашених вінками, юрби махорагів, супарнів, демонів-змій та інших істот. В день зміни місяця, на вершині цієї гори лунають звуки литавр, барабанів, мушель і мрідангів. Все це чутно звідси, о тури серед бгаратів, але про те щоб проникнути туди, навіть не думайте! Далі дороги немає, о кращі серед бгаратів! Там — грища богів, і шлях туди для людей заказано. Того ж, о бгарато, хто насмілиться пробратися туди, чекає ненависть усіх хто є там і загибель від рук

ракшасів. За вершиною цієї гори, о Юдхіштхіро, сяє шлях мудреців-богів, які досягли найвищої досконалости, і на того, хто ризикне проникнути туди, накинуться ракшаси із залізними списами та різною іншою зброєю, о Партхо, згубнику недругів!

Коли наступає день зміни місяця, тут, на горі, о сину мій, з'являється в усій красі, оточений апсарами Вайшравана, Той, колісницю якого тягнуть нари. Коли Володар ракшасів (*Кубера*) усідається на вершині, все суще дивиться на нього, як на висхідне сонце. Ця гірська вершина, о найповажніший з бгаратів, — сад Вайшравани, де збираються боги, сіддхи й данави. В день зміни місяця, на Гандхамадані, о сину мій, чуються звуки пісень і гімнів: це Тумбуру догоджає Дарувальникові багатств. Ось яку картину спостерігають звідси, о сину мій, Юдхіштхіро, всі істоти, щораз, коли наступає день зміни місяця. Живіть тут, о кращі з пандавів, до появи Арджуни, куштуйте різноманітні страви і соковиті плоди. Хай не будуть зухвалими ті, які сюди прийшли, о сину мій! Живіть, як вам хочеться і розважайтеся, як сподобається. Настане час, коли ти, о перший серед воїв, будеш правити землею!».

Так вістить розділ сто п'ятдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 157

Джанамеджайя спитав:

Як довго прожили на горі Гандхамадані великі духом сини Панду, що відрізняються дивовижною мужністю? Чим харчувалися, живучи там, найвідважніші в світі герої, великі духом? Повідай про це, о славетний! Розкажи мені докладно про доблесть Бгімасени, про усе, що він зробив завдяки силі своїх рук на горі Хімаван. Чи не вступив він знову в битву з якшами, о найвищий з двічінароджених? Чи зустрілися герої з Вайшраваною? Адже Дарувальник багатств з'являється там, як сказав Арштішена. Я хочу почути про це докладну розповідь, о подвижнику! Я ще не наслухався вдосталь історій про їхні діяння.

Вайшампаяна відповідав:

Вислухавши щиру пораду невимірно-могутнього Арштішени, ті тури серед бгаратів почали неухильно їй слідувати. Куштуючи їжу пустельників — соковиті плоди, м'ясо оленів, убитих чистими стрілами, і різні сорти свіжого меду, придатного для жертвопринесення, жили пандави, тури серед бгаратів, на схилі Хімавана. Так провели вони п'ятий рік свого вигнання, слухаючи різні повісті, які розповідав їм Ломаша. Перед цим Гхатоткача, о володарю, пішов разом з усіма ракшасами, сказавши на прощання пандавам: «Я повернуся коли буду потрібен вам». Багато місяців прожили сильні духом герої в ашрамі Арштішени, спостерігаючи різні дива. Радуючись за пандавів, що живуть у достатку, приходили їх відвідати вірні обітниці пустельники та чарани, великі долею і досконалі душею, а найгідніші серед бгаратів вели з ними гарні бесіди. Потім, через кілька днів, Супарна раптом спіймав величезного, могутнього змія, що жив у великому озері. Затремтіла могутня гора, звалилися на землю високі дерева. Пандави й усі сущі бачили це диво. Потім вітер приніс пандавам безліч прекрасних, запашних квітів з вершини кращої з гір. Сини Панду разом із друзями, та славна Драупаді милувалися чудовими квітами п'яти різних відтінків.

Одного разу Крішна сказала Бгімасені, відзначеному міццю рук, коли той, відпочиваючи, сидів самотньо на горі: «О туре серед бгаратів! Поривом вітру, піднятого потужним подихом Супарни, в усіх на очах скинуло в річку Ашваратху квіти п'яти відтінків. В Кхандаві, о володарю людей, твій брат, вірний даному слову, вистояв проти демонів-зміїв, гандхарвів, ракшасів і самого Васави. Арджуна винищив злісних чарівників і одержав лук Гандіву. Твоя міць настільки ж велика, і сила рук твоїх настільки ж невимірна, нескорима, непоборна, як могутність Вершителя ста жертвопринесень. Нехай всі ракшаси, злякавшись стрімкости й сили твоїх рук, покинуть, о Бгімасено, цю гору і розбіжаться на всі десять сторін! Нехай побачать твої друзі, яких покинуть страх і сумніви, благодатну вершину кращої з гір, одягнену яскравими квітами. Давно мої думки зайняті цим, о Бгімо! Я хочу побачити вершину гори, спираючись на міць твоїх рук!». Немов поранений в душу, не міг стерпіти докору од Драупаді згубник недругів з могутніми руками, немов норовистий бик — удару. Пандава-герой, що ходою нагадує бика або лева, гідний, шляхетний, блискучий мов золото, мудрий, сильний, гордий і честолюбний, широкоплечий, грізний, як розлютований слон, з іклами ніби в лева, потужними грудьми й виєю, що нагадує мушлю, стрункий мов молоде дерево шала, великий душею і прекрасний тілом, узявся могутніми руками за позолочений лук, меч і сагайдаки, і очі його налилися кров'ю з люті. Гордовитий, немов лев, нічого не боячись і ні перед чим не зупиняючись, як слон під час тічки, ринувся герой на цю гору, і все живе бачило як він ступав немов Індра звірів або розлютований слон, тримаючи в руках лук, стріли й меч.

На радість Драупаді, не відаючи ні страху, ні мар, ступив Пандава з палицею напоготові на царицю гір. Ні втоми, ні трепету, ні слабкости, ні тривоги не відчував Партха, син Вітру. По страшній на вигляд нерівній стежці, по якій можна пройти лише поодинці, піднімався витязь на гору висотою у безліч пальм. Привівши у хвилювання кіннарів, могутніх демонів-зміїв, пустельників, гандхарвів і ракшасів, з'явився герой на вершину гори. Побачив там бик серед бгаратів, чудесний палац Вайшравани, його кришталево-золоті світлиці. Там віяв, радуючи все живе, ласкавий вітер з Гандхамадани, напоєний різними запахами. Надзвичайно гарні дерева були вкриті яскравими квітковими китицями. Погляду бика серед бгаратів відкрився благодатний, квітучий край Володаря ракшасів, багатий скарбами. Знехтувавши турботою про власне життя, Бгімасена з палицею, мечем і луком у могутніх руках застиг нерухомо, немов стрімчак. Потім він дмухнув у свою мушлю, яка наводить жах на недругів, і, лякаючи все суще, вдарив долонею по тятиві,

змусивши її задзвеніти. На цей звук до Пандава поспішили радісно-збуджені якши, ракшаси і гандхарви, заблискали в руках у якшів і ракшасів палиці, мечі, списи, піки та сокири. І тут, о бгарато, відбулася між ними битва.

Шалено-стрімкими стрілами розколював Бгіма піки, списи та сокири, які метали в нього ті велетні. Силань простромлював стрілами голосно волаючих ракшасів — тих, що носилися в повітрі, і тих, що були на землі. Ринула страшна кривава злива: це потоки крови хльостали з тіл ракшасів. Усюди виднілися купи роздертих тіл і голови якшів та ракшасів — дія сили рук Бгіми. Все живе дивилося на прекрасного Пандава: оточений ракшасами, він був подібний сонцю закритому хмарами. І подібно тому як сонце простромлює хмари своїми променями, так Бгіма, воістину доблесний воїн з могутніми руками, наздоганяв демонів своїми стрілами, згубними для ворога. Ракшаси видавали люті крики, обсипали його погрозами, але нікому з них не вдалося помітити в Бгімасені замішання. Поранені стрілами, в страхові перед Бгімасеною, з розпачливими лементами, кидали ракшаси свою потужну зброю. Налякані влучним стрільцем з лука, втрачаючи палиці, списа, мечі, піки та сокири, демони тікали на південь.

Був серед них ракшас на ім'я Маніман, друг самого Вайшравани. Широкогрудий, з могутніми руками, він був оружний пікою і палицею. Володіючи великою силою, почав він виявляти свою міць і безстрашність. Побачивши, що ракшаси кинулися навтіки, він вимовив глумливо: «Одна людина здолала в сутичці безліч ракшасів! Що ж скажете ви Вайшравані, коли з'явитеся в житло Володаря багатств?». Цими словами ракшас повернув їх назад і кинувся на Пандава зі списом, пікою та палицею у руках. Нападав він люто, ніби слон під час тічки. Бгімасена вразив його в бік трьома зубчастими стрілами. Могутній Маніман у гніві схопив величезну палицю і, прицілившись, запустив нею в Бгімасену. А Бгімасена безліччю стріл, заточених на камені, обсипав у повітрі цю страхітливо величезну палицю, подібну блискавці. Вдарилися об палицю ці швидкі стріли, але не стримали вони швидкости її польоту. Однак грізно-відважний герой Бгімасена, майстер битви на палицях, уник її удару. В ту саму мить підступний ракшас метнув у Бгімасену страшний залізний спис із золотим ратищем. З диким свистом цей грізний спис пробив праву руку Бгіми і, полум'яніючи вогнем, устромився в землю. Надзвичайно мужній Бгіма, великий стрілець із лука, важко поранений списом Манімана, схопив свою палицю: нащадок Куру був надзвичайно вправний у битві на палицях. Із цією палицею, цілком із заліза, голосно ревучи, стрімко кинувся Бгіма на могутнього Манімана. А Маніман узяв величезну блискучу піку і, теж видавши клич, зі страшною силою метнув її в Бгімасену. Зламавши цю піку кінцем своєї палиці, Бгіма, знавець битв на палицях, швидко кинувся на нього, як Гарутман на змія.[4] Пандава, відзначений міццю рук, раптово підстрибнув у повітрі, розмахнувся палицею й із кличем метнув її в Манімана у розпалі бою. Немов ваджра Індри, пущена самим Індрою, зі швидкістю вітру наздогнала палиця ракшаса і, вразивши його на смерть, упала на землю, подібна Крітьї. Так на очах усіх істот, Бгімасена вбив грізного ракшаса, немов лев — бика. Ракшаси, які залишилися в живих, побачили лежачого на землі вбитого Манімана і з розпачливими лементами кинулися бігти на схід.

Так вістить розділ сто п'ятдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 158

Вайшампаяна вів далі:

В гірських ущелинах луною віддавалися різні шуми, але Бгімасена не з'являвся, і син Кунті, Юдхіштхіра, Той, чий гідний суперник ще не народився, обидва сина Мадрі, Дхаумья, Крішна, брахмани й друзі героїв почали турбуватися. Доручивши Драупаді Арштішені, великі, доблесні вої-колісничні, усі разом піднялися зі зброєю на гору. Добравшись до гірської вершини, відважні бійці на колісницях, влучні стрільці з лука, оглянулися навколо і побачили згубника недругів Бгімасену, а перед ним — повалених велетнів-ракшасів, могутніх і грізних, судомних у смертних муках. Бгіма, що розтрощив у сутичці всіх демонів, з палицею, мечем і луком у могутніх руках був величний, як Магхаван, що здолав данавів. Партхи наблизилися до Врікодари, обійняли його і розташувалися поруч, ступивши на найвищу стежку. Чотири могутніх стрільці з лука прикрашали собою вершину гори, як великі долею Охоронці світу, кращі з богів, прикрашають собою небо.

Бачачи вдалині житло Кубери, а поруч — повалених ракшасів, старший брат сказав своєму братові Пандаву, який присів відпочити: «Із зухвалости або ж в осліпленні зробив ти, о Бгімо, цей гріховний вчинок? Несхоже таке на тебе, о герою, як несхоже, щоб мудрець вирікав неправду. «Не варто робити того, що розгніває царя!», — так вважають знавці дхарми. А те, що зробив ти, Бгімасено, викличе гнів Тридцяти богів. Коли хто-небудь, не важачи ні користю, ні обов'язком, впадає у гріх, то згодом він неминуче пожинає плоди своїх нечестивих діянь, о Партхо! Надалі ніколи не слід так робити, якщо ти хочеш мені блага». Сказавши так своєму непокірливому братові, могутній Юдхіштхіра, доброчесний син Кунті, що пізнав грані й сутність користі, призупинився, обмірковуючи те що відбулося.

Між тим ракшаси, з тих, що вціліли після битви із Бгімасеною, поспішили в житло Кубери. Відчайдушно поспішаючи, пригнічені страхом перед Бгімасеною, важко й гірко тужачи, добралися вони до світлиць Вайшравани. Змучені, беззбройні, в забрудненому кров'ю одязі, з розпатланим волоссям, з'явилися вони, о царю, до Володаря якшів і звернулися до нього з такими словами: «О Боже, убито найкращих з твоїх ракшасів! Не врятували їх ні палиці, ні булави, ні мечі, ні списи, ні сокири. Смертний, один спустошив ту гору, о володарю багатств, знищивши у битві юрми демонів, що звуться «обійняті люттю», о Боже-

Володарю багатств! Кращі серед якшів і перші серед Індр ракшасів впали у бою і лежать вони на землі нерухомі та бездиханні. Вершина гори захоплена Бгімасеною. Ми врятувалися, але вбито друга твого Манімана. І це справа рук людини! Вирішуй, що буде далі». — «Он як!» — викликнув у люті Володар усіх сонмів якшів, коли почув про це, і очі його налилися кров'ю від гніву. Розлютився Володар багатств, Володар якшів, довідавшись про нове зухвале діяння Бгіми, і повелів щоб запрягали коней.

І ось у прекрасну немов купа хмар, колісницю, що йде вгору мов гірська вершина, запрягли гандхарвійських коней. Чудові, ясноокі коні, що володіли всіма чеснотами: гарячі, сильні, жваві, були прикрашені різними дорогоцінними каменями. Запряжені в колісницю, готові відразу мчатися як вітер, вони, красуючись, гарячили один одного переможними рухами. Променистий Цар царів, що прославляється богами та гандхарвами, велично зійшов на могутню колісницю і рушив у путь. Коли великий духом Володар багатств, що кермує якшами, виступив у похід, його негайно ж оточили десятки й сотні тисяч добре озброєних, блискаючих золотом, грізних і доблесних велетнів-якшів, оперезаних мечами. Очі їх були налиті кров'ю од люті.

З радісним тремтінням побачили неподалік пандави великого і прекрасного Володаря багатств, що наближався до них. Кубера теж зрадів, угледівши могутніх душею синів Панду, озброєних луками і мечами, великих воїв-колісничних. Вої-якши, очолені Володарем багатств, швидко ніби птахи, злетіли на вершину гори й оточили братів. Помітивши, о бгарато, що Кубера радий бачити пандавів, гандхарви і якши заспокоїлися. Могутні духом пандави — Накула, Сахадева і син Дхарми, знавець дхарми, вклонилися великому Дарувальникові багатств. Розділяючи провину Бгімасени великі вої-колісничні оточили Володаря багатств, смиренно склавши долоні. Володар скарбів стояв у колісниці, розмальованій на бортах, — в славній Пушпаці, творінні рук Вішвакармана, що затьмарювала собою всі трони й ложа. Тисячі швидких велетнів-якшів і ракшасів з вухами як піки обступили його, коли він присів на сидіння. Сотні гандхарвів і юрби апсар оточили його, немов боги — Вершителя ста жертвоприносень.

Бгімасена, в прекрасному золотому вінку на голові, з мечем, луком і стрілами у руках, дивився на Володаря багатств. Ні страху, ні слабкости не відчував поранений ракшасами Бгіма перед лицем Кубери. Бачачи, що Бгіма тримає гострі стріли й знову готовий до бою, Той, колісницю якого тягнуть нари, сказав синові Дхарми: «Знають, о Партхо, всі істоти, що ти дбаєш про їхнє благо. Так живи зі своїми рідними на вершині цієї гори, не відаючи страху. І не варто тобі, о Пандаво, гніватися на Бгімасену: загибель цих демонів була визначена самою долею. Твій молодший брат — лише знаряддя долі. Не слід соромитися зухвалости Бгіми: адже боги передбачали загибель якшів і ракшасів. Немає в мене гніву на Бгімасену, я задоволений, о туре серед бгаратів! Я заздалегідь був радий цьому діянню Бгімасени».

Сказавши так цареві Юдхіштхірі, він звернувся до Бгімасени: «Не засмучує це мене, о сину мій, кращий в роду Куру! Цей зухвалий вчинок, о Бгімо, зробив ти в ім'я Крішни. Не боячись ні мене, ні інших богів, опираючись тільки на міць твоїх рук, винищив ти якшів і ракшасів, і тому я задоволений тобою. Тепер, о Врікодаро, я вільний від страшного прокляття: колись, за одну провину, прокляв мене у гніві найвищий святий мудрець Агастья. Цим подвигом ти спокутував мій гріх. Біда для мене була передбачена, о сину Панду! В цьому, о нищителю недругів, немає ніякої твоєї провини».

Юдхіштхіра сказав:

Яким же чином прокляв тебе, о володарю, великий душею Агастья? Я хочу почути, о Боже, про причину прокльону, що впав на тебе. Мені здається дивом, що гнів мудреця в ту ж мить не спопелив і тебе, і військо твоє, і весь твій почет.

Вайшравана мовив:

В Кушаваті, о володарю людей, збиралася таємна рада богів, і я теж відправився туди, оточений трьомастами магападмами різноманітно озброєних грізних якшів. Шляхом, на порослім прекрасними квітучими деревами березі Ямуни, всіяному зграями різних птахів, зустрівся нам найбільший зі святих мудреців Агастья, який віддавався суворому подвижництву. Побачивши блискучого, полум'яного як вогонь, що рветься вгору, мудреця, який стояв лицем до сонця з піднятими вгору руками, славний володар ракшасів, мій друг Маніман, о бгарато, з дурощів і неуцтва, зарозумілости й нерозсудливости, плюнув зверху на голову святого великого мудреця. Здавалося, мудрець спопелить все навколо своєю люттю, але він лише сказав мені: «Безсоромний твій друг образив і принизив мене у тебе на очах, о володарю багатств! Хай прийме він смерть від руки людини разом із твоїм військом! І тобі, нерозумний, буде гірко через загибель твоєї раті. Лише побачивши ту людину, звільнишся ти від гріха. Він виконає твою волю. Грізне це прокляття не торкнеться синів і онуків твоїх воїв і їхнього війська. Іди!». Здавна тяжіє наді мною це прокляття гідного святого мудреця. Тепер, о великий царю, Бгіма, твій брат, звільнив мене від нього.

Так вістить розділ сто п'ятдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 159

Вайшравана сказав:

Стійкість, тямущість, правильний вибір місця й часу, а також мужність — ось чотири риси, о Юдхіштхіро, необхідні для того, щоб вершити мирські справи. Стійкими, вправними у всьому були, о бгарато, люди в часи Крітаюґи, уміли вони виявити свою доблесть. Стійкий, що вміє вибрати потрібне місце й час, який знає приписи всіх дхарм — кшатрій, гідний правити землею, о кращий з кшатріїв! Та людина, о

доблесний Партхо, що діє саме так у кожному своєму вчинкові, знайде в цьому світі славу, а у світі іншому — блаженство. Шакра, Згубник Врітри, проявляючи геройство там де потрібно, і тоді, коли треба, разом із вісьмома васу запанував на третім небі. А хто грішний душею і помислами, та спрямовується тільки до гріха, хто не вміє розподілити справи, той гине тут, і у світі іншому. Нерозумна людина, що не вміє вибрати потрібний час, яка не знає особливостей справи, за яку вона береться, та, чиї починання марні, гине в цьому світі, і у світі іншому. І незначні є цілі в нечестивців з ницою душею. Такі прагнуть в усьому мати успіх і здатні на кривду.

Бгімасена не знає дхарми, він гордий, нестриманий і безрозсудний, і розум його незрілий. Ти повинен його наставляти, о туре серед мужів! Вертайся в ашрам царя-мудреця Арштішени і живи там, не знаючи ні суму, ні страху, всю першу, темну половину місяця. Хай оберігають тебе, о наділений могутніми руками, і разом з тобою кращих з двічінароджених гандхарви, якши, ракшаси, алаки й усі жителі гір — ось моя воля, о Індро людей! А Врікодару, що зухвало влаштувався тут на горі, ти повинен міцно тримати у руках, о царю, кращий з охоронців дхарми! Незабаром, о Індро царів, вам зустрінуться мешканці тутешніх лісів. Вони завжди будуть служити вам і всіляко вас оберігати. А слуги мої будуть вам приносити вдосталь смачної різноманітної їжі та напоїв, о туре серед людей! Як Великий Індра охороняє Джишну, а Вітер — Врікодару, як, о сину мій, бог Дхарма охороняє тебе, свого рідного сина, що з'явився на світло чудесним чином, як Ашвіни охороняють своїх рідних синів-близнюків, так тут, о Юдхіштхіро, буду я охороняти вас усіх, як вони.

Знаючий відмінності в природі речей, обізнаний на особливостях усіх дхарм молодший брат Бгімасени, Той, що породжений під сузір'ям Пхалгуни, тішиться на небесах. Усі найвищі чесноти, які шануються у світі, з народження властиві, о сину мій, Завойовникові багатств. Стриманість, щедрість, сила, розум, скромність, стійкість, найбільша духовна могутність — все це властиве сильному духом Арджуні, міць якого невимірна. Джишну, о Пандаво, навіть забувшись, не зробить нічого поганого, і люди не мають змоги поговорити між собою про якісь брехливі слова Партхи. Шанований богами, гандхарвами і прабатьками, він вивчає зброю у житлі Шакри, множачи, о бгарато, славу роду Куру. На небі, великий запалом Шантану, дід твого батька, що дхармою скорив усіх земних володарів, задоволений, о Партхо, тим сином Прітхи, Що Володіє луком Гандіва. Могутній герой Шантану, що здобув собі велику славу опори роду, шануючи, як належить, предків, богів і двічінароджених, зробив сім головних великих жертвопринесень [5] на березі Ямуни. Твій прадід Шантану, цар над царями, що живе на небесах у світі Шакри, пильно стежить за твоїми справами, о царю!

Вайшампаяна продовжив:

Після того, о туре серед бгаратів, Врікодара відклав спис, палицю, меч, лук і поклонився Кубері. А Володар скарбів, захисник Вайшравана, сказав Бгімасені, що звернувся до нього за заступництвом: «Розтрощуй гординю ворогів і збільшуй радість друзів! Нехай гараздують згубники недругів у своїх прекрасних оселях! Якши виконають кожне ваше бажання, о тури серед бгаратів! Недалеко той час, коли Магхаван відпустить Гудакешу, бика серед мужів, що оволодів досконало зброєю, і Завойовник багатств повернеться до вас».

Так наставивши Юдхіштхіру в його славних діяннях, Володар гухьяків відправився до Асти, найпрекраснішої з гір. За ним, на убраних килимами колісницях, прикрашених різними дорогоцінними каменями, рушили тисячі якшів і ракшасів. Чудові коні помчалися шляхом Айравати до палацу Кубери, піднявши шум, немов пташина зграя. Скакуни Володаря скарбів стрімко злітали вгору, ніби тягнучи за собою хмари і випиваючи вітер. Потім, за наказом Володаря багатств, неживі тіла ракшасів були прибрані з гірської вершини. Мудрий Агастья визначив для них смертну годину, тому вони всі, на чолі з Маніманом впали у битві. Великі духом пандави, шановані всіма ракшасами, щасливо, без тривог провели цю ніч ув оселі Кубери.

Так вістить розділ сто п'ятдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 160

Вайшампаяна мовив:

Коли зійшло сонце, Дхаумья й Арштішена, зробивши щоденний обряд, з'явилися до пандавів, о згубнику недругів! Схилившись до стіп Арштішени та Дхаумьї, із шанобливо складеними долонями привітали брати обох брахманів. Великий святий мудрець Дхаумья взяв Юдхіштхіру за правицю і, спрямувавши погляд на схід, сказав: «Ген там, о великий царю, сяє цариця гір Мандара, що простягнулася аж до самого океану. Індра і Вайшравана охороняють, о Пандаво, цей обітований край з його горами, гаями та лісами. Святі мудреці, знавці всіх дхарм, вважають цю гору житлом Великого Індри і царя Вайшравани. Тому бо й шанують східне сонце і прості смертні, і святі мудреці, обізнані на дхармах, а також сіддхи, садхьї та самі боги. А Яма, справедливий, могутній цар усього живого, живе в південній стороні, на тім шляху, яким проходять душі померлих. Там перебуває благодатна Саньямана — незвичайне, дивне, безмірно багате місце, де перебуває цар покійних. Ту гору, о царю, дійшовши до якої Савітар зупиняється, премудрі називають Астею, царицею гір. На цій горі-цариці та в океані, великому володареві вод, живе цар Варуна, охоронець усього живого.

Північний край, о гідний, опромінює своїм сяйвом славна велика Меру, благословенний притулок тих хто пізнав брахмо. Там — житло Брахми-Праджапаті, душі сущого і творця всього, рухомого й нерухомого. Велика Меру — благодатне, щасливе пристановище тих, кого називають «породжені розумом»:[6] ті сини Брахми, сьомий з яких — Дакша. Тут завжди зупиняються й звідси знову сходять на небо Сім мудреців-богів, на чолі з Васіштхою. Дивися — на найвищій вершині Меру, там, де немає ні порошини, сидить сам Прабатько разом з умиротвореними богами.

Вище того місця, де перебуває Брахма, сяє ашрам того, кого називають передвічною причиною причин усього сущого, що не має ні початку, ні кінця. Це пристановище могутнього найвищого бога Нараяни. Навіть богам важко дивитися на чудове, залите світлом, сяюче яскравіше вогню та сонця благословенне житло Вішну, великого духом. Не тільки богам, о царю, але й данавам неможливо дивитися на оселю Вішну через її сліпуче сяйво, і всі світила, наблизившись до неї, починають мерхнути. Там блищить сам Всюдисущий, чия душа не знає суму. З любов'ю приходять сюди до Харі-Нараяни яті, що пройшли через суворе покаяння і думають лише про благі справи. Могутні душею праведники, які досягли досконалости в Йозі, звільнившись від неуцтва і оман, не вертаються, о бгарато, звідси в світ людський, о великий долею! Це край вічного, неминущого, незмінного. Шануй завжди, о Юдхіштхіро, цей притулок володаря! Сам Адітья, владар, що розганяє морок, шанобливо обходить цю гору зліва направо, ведучи за собою всі світила. Досягши Асти, поринувши в присмерк, променистий Творець дня опромінює північну її сторону. Обігнувши Меру, о Пандаво, бог Савітар, що дбає про благо всього живого, рухається далі, повернувши лице на схід.

Той же шлях проходить із зірками володар Сома, щораз ділячи місяцевий місяць на світлу і темну половини. Без утоми обходить він велику Меру і знову рухається до Мандари, повертаючи до життя все суще. І бог Адітья, згубник мороку, безперешкодно робить коло цим же шляхом, променями своїми оживляючи світ. Випали роси — отже сонце на південь від Меру. Холод сковує тоді все живе. Потім вертається Променистий, і жаром своїм віднімає сили у всього, рухомого і нерухомого. Піт, утома, слабкість, млість долають людей, а всіх живих непоборно перемагає сон. Рухаючись навкруги, цим незбагненним для розуму шляхом, сяючий володар породжує зливи і повертає живе до життя. Благодатними дощами, вітрами, своїм теплом, полум'яне світило знову вливає сили в усе рухоме і нерухоме, та йде по колу далі. Так, о Партхо, без утоми рухається Савітар колом, обертаючи колесо часу і впливаючи на долі всього сущого. Шлях його нескінченний, о Пандаво, і він не може зупинитися! Він віднімає в живого сили і повертає їх знову. Сонце визначає століття і справи всіх живих істот, о бгарато! Могутнє світило створює постійно день і ніч, кали і каштхи».[7]

Так вістить розділ сто шістдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 161

Вайшампаяна вів далі:

Радість і удача супроводжували великих душею пандавів, вірних благій обітниці, поки вони жили чекаючи зустрічі з Арджуною на тій Індрі гір. Багато юрм гандхарвів і великі мудреці з'явилися, задоволені, до доблесних і полум'яних духом героїв зі світлою душею, яким не було рівних у стійкости й вірности слову. Блаженна ясність духу зійшла на великих воїв, вправних у битві на колісницях, коли вони, немов марути на небеса, з'явилися на найвищу з гір, вкриту квітучими деревами. Найбільшу радість відчували вони, милуючись на вершини й схили могутньої гори, усипані квітами і оголошувані лементами павичів і гусей. На величнішій з гір вони бачили повні лотосів озера із зарослими берегами, вкритими гусями, качками і лебедями, — творіннями рук самого Кубери. Перед їхніми поглядами проходили квітучі місця грищ богів, красиво повиті різнобарвними плетеницями. Усюди були розсипані, приваблюючи душу, прекрасні дорогоцінні камені, немов у світлицях царя — Дарувальника багатств. Мандруючи постійно з місця на місце, присвятивши себе в основному подвижництву, пандави не могли осягнути думкою цю затягнуту гірляндами хмар гірську вершину з її пишними, багатобарвними, запашними деревами.

Завдяки сяйву, що виходить від цієї прекраснішої з гір, а також блиску цілющих трав, тут ніч не відрізнялася від дня, о наймужніший з людей! Звідти, де зупиняється незмірно-могутній володар, пестячи теплом все рухоме й нерухоме, герої, леви серед чоловіків, бачили схід і захід променистого світила. Дивлячись, як сонце поринає в морок і з'являється знову, як воно сходить і заходить, як снопи променів Згубника пітьми пронизують усі сторони світу, герої, обітниці яких чисті, ті, що постійно зайняті справою, перевершують усіх благочестям і віддані істині, поринули в читання Вед, очікуючи появи Арджуни, великого воїна-колісничного, вірного даному слову. «Буде радість тим, що зібралися тут: незабаром з'явиться Завойовник багатств, який оволодів небесною зброєю», — так казали сини Прітхи, посилаючи своєму братові побажання найвищого блага, а самі віддавалися Йозі та подвижництву. Вони милувалися численними гірськими гаями, але всі їхні думки були тільки про Увінчаного діадемою. Щодня, кожна ніч здавалися їм цілим роком. З тих пір як Джишну, великий духом, зібрав своє волосся на потилиці та з дозволу Дхаумьї пішов пустельником, радість покинула братів: як було їм радіти, якщо він забрав із собою їхні серця? Сум мучив пандавів з того самого часу, як з дозволу брата Юдхіштхіри Джишну ходою розлютованого слона покинув ліс Камьяку. В думках про Арджуну Білоконного, що відправився до Васави, щоб оволодіти небесною зброєю, Бгарати провели марудний місяць на цій горі, о бгарато!

І ось, одного разу, коли могутні вої-колісничні, були занурені в думки про Арджуну, вони побачили раптом, що з'явилася як блискавка колісниця Великого Індри, запряжена рудими кіньми, і радість переповнила їх серця. Сяюча колісниця, керована Маталі, раптово опромінила небо. Вона була схожа на гігантський метеор в оточенні хмар, на палаючий бездимно язик полум'я. Показався в ній Арджуна, Увінчаний діадемою, з плетеницею і чудовими прикрасами. В блиску величі з'явився на гору Завойовник багатств, могутній, як сам Володар громовиці. Досягши гори, Увінчаний діадемою зійшов з колісниці Великого Індри, вшанував спершу стопи Дхаумьї, а потім — Того, чий гідний суперник ще не народився. Потім він схилився до стіп Врікодари, а сини Мадрі вклонилися йому. Підійшовши до Крішни, він приголубив її, а потім став в уклоні перед старшим з братів.

Велику радість відчули пандави, знову з'єднавшись із Арджуною, який не знав собі рівних. І Увінчаний діадемою, дивлячись на них, радувався і славив царя Юдхіштхіру. Партхи, радіючи, рушили до колісниці Індри, на якій Згубник Намучи винищив сім юрм синів Діті, і шанобливо обійшли її зліва направо. З найбільшою врочистістю зробили вони Маталі гідний прийом, немов самому Цареві богів. Потім сини царя з роду Куру докладно розпитали його про небожителів. Маталі відповів на їхні вітання і наставив їх, як батько своїх синів, а потім на колісниці, блиск якої ні з чим неможливо зрівняти, рушив у дорогу назад до Володаря третього неба. Коли колісниця першого з богів зникла, великий духом син Шакри, що приводить недругів у трепет, радісно вручив своїй коханій, матері Сутасоми (*Драупаді*), отримані в дарунок від Шакри дорогоцінні, чарівної форми прикраси, блиском подібні до Творця дня. Потім він сів у колі братів, биків серед Куру, і тих биків-двічінароджених, що сяють, як вогонь або сонце, і почав розповідати належним чином про все, що з ним було. «Тепер я оволодів зброєю Шакри, бога Вітру і самого Шиви, і всі боги разом з Індрою були задоволені моєю старанністю та ретельністю», — так Увінчаний діадемою, той, чиї діяння безгрішні, коротенько повідав своїм братам про подорож на небеса. Цю ніч він, задоволений, провів разом із синами Мадрі.

Так вістить розділ сто шістдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 162

Вайшампаяна мовив:

В цей саме час, о бгарато, з висоти полилися голосні звуки небесної музики, загуркотіли колеса колісниць, почувся дзенькіт дзвіночків, гучніше стали голоси різних птахів і звірів. До Царя богів, нищителя недругів, почали стікатися з усіх боків гандхарви і апсари в сонцеподібних колісницях. Потім Володар богів в сяйві свого незліченного багатства піднявся в запряжену рудими кіньми колісницю, що гуркоче мов хмара, оздоблену золотом з ріки Джамбу. Цар богів — Руйнівник ворожих міст, спішно відправився до партхів. З'явившись на гору, Тисячоокий зійшов зі своєї колісниці.

Побачивши Володаря богів, великого духом, славний Юдхіштхіра, цар справедливости, наблизився до нього разом із братами. Належним чином, як пропонує закон, Юдхіштхіра, що щедро обдаровує брахманів, вшанував належно Індру, душа якого безмежна. А доблесний Завойовник багатств схилився перед Руйнівником ворожих міст і застиг в уклоні перед Володарем богів, немов слуга. Юдхіштхіра, могутній запалом син Кунті, був схвильований, бачачи, як смиренно стоїть перед Володарем богів, пройшовши через суворе покаяння, безгрішний Завойовник багатств із волоссям усе ще стягнутим на потилиці. Велику радість будив в ньому сам вигляд Породженого під сузір'ям Пхалгуни. Мудрий володар богів, Руйнівник ворожих міст, сказав переповненому щастям цареві, в душі якого не залишилося місця для тривоги: «Ти, о Пандаво-царю, будеш правити цією землею! Благо тобі, а тепер відправляйся, о Каунтейє, назад у свій ашрам у Камьяці. Старанний Арджуна, син Панду, одержав від мене, о царю, різноманітну зброю. Завойовник багатств порадував мене. Всі три світи не в силі тепер здолати його!». Сказавши так Юдхіштхірі, синові Кунті, задоволений Тисячоокий, що прославляється великими святими мудрецями, вийшов на третє небо.

Отже, мудрець, що прожив рік брахмачарином, упокорив свої почуття і строгий в обітниці, уважно вислухавши ці рядки про зустріч Шакри з пандавами, що перебували в оселі Володаря багатств, сотню років проживе в блаженстві, не знаючи тривог.

Так вістить розділ сто шістдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 163

Вайшампаяна продовжив:

Коли Шакра вийшов туди, звідки прийшов, Бібхатсу разом із братами та Крішною вшанував сина Дхарми. Щасливий Юдхіштхіра вдихнув запах голови Арджуни, який привітав його, і голосом, що переривається від радости, запитав Пандава: «Як, о Арджуно, провів ти цей час на небесах, як отримав зброю і порадував Царя богів? Чи належним чином ти прийняв зброю, о бгарато? Чи задоволені були Володар богів і Рудра, коли вручали тобі цю зброю? Як ти побачив Шакру, а також славного Власника лука Пінаки? Як одержав ти зброю і здобув прихильність богів? Що ти зробив таке приємне для могутнього Вершителя ста жертвоприносень, після чого він сказав тобі, о грозо недругів: «Я задоволений тобою»? Я хочу докладно почути, о променистий, про те, як ти порадував Великого бога, а також Володаря богів, о

бездоганний, і, що гарного, о згубнику недругів, ти зробив для бога з ваджрою у руці? Розкажи мені про це все повністю, о Завойовнику багатств!».

Арджуна почав:

Слухай же, о великий царю, як я побачив бога — Вершителя ста жертвопринесень і могутнього Шанкару. Засвоївши, о царю, ту науку, що ти, о згубнику ворогів, повелів мені засвоїти, за твоєю порадою я вийшов на покаяння в ліс. Направляючись із Камьяки до Бхрігутунги, я провів ніч у подвижництві і, прямуючи далі, зустрів шляхом брахмана. Він запитав мене: «Куди ти йдеш, Каунтейє, скажи мені?». У відповідь, о нащадку царя Куру, я розповів йому все відверто. Брахман, о царю, кращий серед царів, оцінив мою щирість і виявив мені повагу. Потім, вдоволений, він звернувся до мене: «Продовжуй покаяння, Бгарато! Віддавайся подвижництву — і незабаром ти побачиш володаря премудрих». За його порадою я віддався умертвінню плоті на горі Шайширі. Місяць я харчувався одними коріннями і плодами, о великий царю, другий — тільки водою, а на третій зовсім відмовився від їжі, о нащадку Панду! Четвертий місяць я простояв з піднятими вгору руками, але диво — життя однак не покинуло мене! Минув четвертий місяць, і в перший день п'ятого переді мною з'явилася раптом істота з виглядом вепра. Звір рив землю мордою, скріб ногами, тер животом і швидко носився колами біля мене. А за ним з'явилася інша істота, велет-кирата з луком, стрілами і мечем у руках. Юрби жінок супроводжували його. Тоді я схопив свій лук і два невичерпних сагайдаки і вразив стрілою того страшного вепра.

Кирата теж натягнув свій потужний лук і в ту ж мить ще сильніше поранив тварину, та так що тремтіння зайшло в моє серце. Після цього він звернувся до мене, о царю: «Право на перший удар було за мною, так чому ж ти зневажив правилами полювання і першим послав стрілу? Тепер тримайся! Гострими стрілами я розтрощу твою гординю!» — і грізний велетень кинувся на мене. Немов потоки дощу на гору, разом обрушилися на мене величезні його стріли, але я теж відповів йому потужною зливою своїх стріл. Я разив його оснащеними оперенням, освяченими заклинаннями стрілами з палаючими наконечниками, як Індра простромлює гору ваджрою. Тоді він став переді мною в сотнях, тисячах різних подоб одночасно, але я вразив стрілами кожну з цих істот. Тоді вони всі, о бгарато, знову злилися в одне, і чудовисько, о великий царю, спробувало зникнути, але я й тут наздогнав його. Перекинувся він на карлика з величезною головою, потім у велетня із крихітною голівкою, потім, о царю, він прийняв свій колишній вигляд і ринувся битися зі мною. І коли я в сутичці не зміг здолати його стрілами, я звернувся до зброї Ваю, о туре серед бгаратів, але й тоді не зумів його подужати. Це було мов диво! Я був украй вражений коли він відбив і цю зброю.

Тоді, о великий царю, я зібрався на силі й обрушив на чудовисько безліч різної зброї. Нападаючи, я пустив у хід стхунакарну, айоджалу, шараваршу, шаролбану, шайластру, ашмаваршу, але чудовисько з реготом поглинуло всю цю зброю, о бездоганний! Коли я побачив, що вся вона пропала, я узявся до зброї Брахми. Все навколо я обсипав палаючими стрілами, але під ударами стріл з моєї грізної зброї чудовисько почало рости на очах. Світ запалав від полум'я, викинутого моєю зброєю, вмить зачервоніли всі сторони світу і небо. Але могутній мій ворог швидко вивів з ладу і цю зброю. Коли, о царю, він відбив і зброю Брахми, великий страх опанував мною. Взяв я лук і два величезних невичерпних сагайдаки та вдарив раптово по цьому чудовиську, але воно поглинуло і цю зброю.

Коли вся зброя була розбита або проковтнута цим страховиськом, ми з ним схопилися врукопаш. Почавши з кулаків, ми перейшли до ударів долонями, але чудовисько здолало мене, і я без сил звалився на землю. Тоді, о великий царю, чудовисько, немов мара, з реготом зникло в мене на очах разом з усіма жінками. І тут Володар став переді мною в іншому — своєму власному чудовому вигляді, і на ньому, о великий царю, було його прекрасне вбрання. Скинувши подобу кирати, славний всесильний Володар, владця Тридцяти богів,[8] прийняв свій неземний вигляд. З'явився там разом з Умою сам зеленоокий Бикознаменний владар, здатний приймати багато личин, — Власник лука Пінаки.

Наблизившись до мене з пікою в руках, бачачи, що я все ще не охолонув після бою, він сказав мені, о згубнику ворогів: «Я задоволений тобою!». Потім Володар взяв лук і два сагайдаки з невичерпними стрілами, простягнув їх мені та промовив: «Вибирай собі дарунок! Я задоволений тобою, о Каунтейє! Скажи, що я можу для тебе зробити? Чого ти бажаєш, герою? Повідай — я дам тобі це. Скажи мені, про що ти мрієш, крім безсмертя?». В той час всі мої думки були поглинені зброєю. Склав я смиренно долоні, схилив перед Шарвою голову та відповів йому: «Якщо Володар такий прихильний до мене, то ось який дарунок я бажаю: мені хотілося б вивчити всю зброю, яка є в богів». — «Я дарую тобі це, — сказав Триокий володар, — зброя Рудри, моя власна, буде, о Пандаво, в твоєму розпорядженні». І владар з радістю дав мені зброю Пашупата. Вручаючи мені цю, зброю, що не знає зносу, Великий бог вимовив: «Нехай ніколи не буде вона спрямована проти людей! Використовуй її лише при гострій потребі, о Завойовнику багатств, коли вся інша твоя зброя буде відбита». Потім перед нами — переді мною і милостивим Бикознаменним — з'явилася дивна, незрівнянна зброя, яку неможливо відбити, а вона відіб'є будь-яку іншу зброю. Вона розтрощує недругів, громить раті супротивника, проти неї не встояти ні богам, ні данавам, ні ракшасам.

Попрощавшись із тим богом, я залишився на тому ж місці, а він зник у мене на очах.

Так вістить розділ сто шістдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 164

Арджуна продовжив:

Після цього, радуючись милості Триокого, Бога богів, великого духом, о бгарато, я провів там одну ніч. Ніч минула. Коли я виконав ранковий обряд, то побачив того найбільшого із двічінароджених, якого зустрів колись, і розповів йому про усе, що трапилося, о бгарато: про те, як я зустрів Великого бога — Володаря. Перший з двічінароджених сказав мені радісно, о Індро царів: «Ти бачив Великого бога, а це дано не кожному. Тобі дано ще зустрітися з усіма Охоронцями світу на чолі з Вайвасватою і побачити, о бездоганний, самого Індру богів. Він теж подарує тобі свою зброю». Із цими словами, о царю, він мене обійняв кілька разів. Потім цей сонцеподібний брахман відправився далі своїм шляхом.

В той день опівдні подув свіжий вітер, і світ немов ожив, о згубнику ворогів! Поблизу, біля підніжжя гори Шайшири розцвіли свіжі, чудові, запашні квіти. Звідусіль почулася солодкозвучна, дивна музика і прекрасні гімни на честь Індри: це сонми гандхарвів і апсар присвятили свої пісні Богові богів. У небесних колісницях прибули юрби марутів, що живуть ув оселі богів та усюди супроводжують Великого Індру. Потім, в багато прикрашених колісницях, які тягли руді коні, з'явилися безсмертні й сам Володар марутів разом із Шачи. В ту саму мить, о царю, Кубера, Той, чию колісницю тягнуть нари, помітив мене й надзвичайно зрадів. Я побачив Яму, що перебуває на південній стороні, а також царя богів Варуну там, де він завжди.

Потім, о великий царю, ті тури серед богів ласкаво звернулися до мене: «Ти бачиш — з'явилися до тебе Охоронці світу, о обіручний володарю! Ти зустрівся із Шанкарою, щоб виконати завдання богів. Прийми ж від нас, нашу зброю». Тут я смиренно вклонився бикам серед богів і належним чином, о могутній, прийняв від них цю велику зброю. Боги вручили мені свою зброю і попрощалися зі мною, а потім усі вийшли туди, звідки прийшли, о бгарато, нищителю ворогів! Магхаван, могутній Володар богів, що карає тих, хто ворогує із богами, піднімаючись у свою сяючу колісницю, сказав із посмішкою: «Я знав тебе колись, о Завойовнику багатств, ще до того, як ти з'явився тут, а тепер я став перед тобою, о туре серед бгаратів! Ти не раз робив омивання в святих тіртхах і віддавався подвижництву. Ти досягнеш небес, о Пандаво! І надалі віддавайся найсуворішому покаянню! — і Володар напутив мене, як вгамувати свою плоть. — За моїм наказом, Маталі доставить тебе на третє небо. Відомий ти і богам, і святим мудрецям, великим душею». Тоді я звернувся до Шакри: «Будь прихильним до мене, о володарю! Я вибираю тебе своїм наставником зі зброї, о володарю Тридцяти богів!».

Індра мовив:

Суворий подвиг призначено тобі зробити, о згубнику недругів, коли ти вивчиш цю зброю. Хай збудеться, Пандаво, твоє бажання, заради якого ти прагнеш пізнати зброю богів!

Арджуна вів далі:

Я відповів на це: «Ніколи, о згубнику ворогів, я не направлю небесну зброю проти людей, хіба тільки тоді, коли буде відбита вся моя інша зброя. Дай мені зброю богів, о володарю премудрих, і тоді я прилучуся до світів воїв, о туре серед богів!».

Індра сказав:

Говорив я про це аби випробувати тебе, о Завойовнику багатств! Твоя відповідь — гідна мова мого сина. Ходи ж в мої палати і вивчай, о бгарато, будь-яку зброю — зброю Ваю, Агні, вісьмох васу, Варуни і всіх марутів, садхьїв, Прабатька і гандхарвів, демонів-зміїв і ракшасів, Вішну та Нірріті — словом, усе, що тут є в мене, о нащадку Куру!

Арджуна мовив:

На цих словах Шакра зник. Потім, о царю, я побачив, що до мене наближається керована Маталі благословенна чарівна небесна колісниця Індри, ведена рудими конями. Ледве пішли Охоронці світу, Маталі звернувся до мене: «Шакра, Володар богів, бажає бачити тебе, о променистий! Ти, о наділений могутніми руками, — сама досконалість. Виконай же свій найвищий обов'язок! Піди на небо живим — ти побачиш світи блаженних».

Так звернувся до мене Маталі, і я попрощався з горою Шайширою, обійшовши її зліва направо, і піднявся в кращу з колісниць. А Маталі, знавець науки про коней, що щедро, як належить, обдаровує брахманів, торкнув своїх коней, швидких ніби вітер чи думка. Я стояв у колісниці, і, коли вона рушила, візник подивився на мене і сказав здивовано, о царю: «Мене вражає і здається мені дивним, що ти стоїш у небесній колісниці й навіть ногою не ворухнеш. Сам Цар богів, як я завжди зауважую, здригається при першому ривку коней, о туре серед бгаратів! А ти, коли рушила колісниця, залишився стояти наче нічого не було, о нащадку Куру! Мені здається, що міццю своєю ти перевершуєш Шакру». Із цими словами, о царю, Маталі злетів у небо, і моєму погляду, о бгарато, постали небесні колісниці та краї, де живуть премудрі. Маталі, візник Індри, з радістю показав мені Нандану та інші сади богів. І ось я побачив Амараваті, місто Шакри, прикрашене самоцвітами і обсаджене небесними деревами, що дають будь-які плоди, які побажаєш. Сонце тут не сліпить, не буває тут ні жари, ні холоду, ні втоми, не буває ні пилу, ні бруду, ні мороку. Немає тут, о царю, ні старості, ні суму, не вболівань, і барви тут не втрачають своєї яскравості. Небожителі, о великий царю — згубнику недругів, не відають смутку. Немає тут ні злості, ні жадібності, ні гріха, о володарю народів! Завжди задоволені й радісні ті, що знайшли притулок у богів. Вічно цвітуть і плодоносять вкриті яскравим зеленим листям дерева, незліченні озера повні лотосів саугандхіка. Тут

постійно віє ніжний, запашний, цілюще-свіжий вітер. Прибрана квітами земля посипана всілякими дорогоцінними каменями. Безліч гарних птахів і звірів видають мелодійні співи й звуки. Усюди в своїх колісницях роз'їжджають безсмертні.

Потім я побачив рудрів, васу, садхьїв, сонми марутів, Адітьїв та обох Ашвінів і віддав їм почесті. А вони побажали мені сміливости, слави, доблести та могутности, а також перемоги в боях і дарували мені свою зброю. Увійшов я в це прекрасне місто, де живуть боги та гандхарви, і з шанобливо складеними долонями став перед Тисячооким, Володарем богів. Шакра, найщедріший з усіх дарувальників, зрадів мені і поступився половиною свого ложа. Потім Васава, на знак найглибшої поваги, торкнувся руками мого тіла. Так, о щедро-даруючий бгарато, заради вивчення зброї я оселився на небі разом з богами і гандхарвами та присвятив себе військовій науці. Читрасена, син Вішвавасу, став моїм другом і передав мені, о царю, все мистецтво гандхарвів.

Радісно зажив я, оточений пошаною, в світлицях Шакри, о царю, після того як знайшов зброю. Всі бажання мої виконувалися, слухав я спів, гру на турьї та пушкалі, бачив чарівні танці апсар, о згубнику ворогів! Я не зневажав всім цим, о бгарато, і вивчав ретельно, але сили свої зосередив на вивчені отриманої зброї. Тисячоокий володар був задоволений моєю старанністю. Так, о царю, минав час, коли я жив на небесах.

Так вістить розділ сто шістдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 165

Арджуна продовжив:

Коли я опанував небесною зброєю і заслужив довіру небожителів, Індра, Володар рудих коней, торкнувся руками моєї голови і сказав: «Навіть сонми богів не зможуть в бою здолати тебе, не говорячи вже про смертних у світі людському, бо їхні душі не такі досконалі. Тепер ти непереможний, немає тобі рівних на прі, ніхто не зрівняється з тобою. І бог продовжував, причому кожний волосок на тілі його тріпотів від радости: у сутичці зі зброєю ніхто не може змагатися з тобою, о герою! Майстерний і правдоустий, доброчесний і знавець зброї, ти завжди напоготові й умієш упокорювати свої почуття, о нащадку царя Куру! Ти одержав десять, а потім ще п'ять видів зброї та засвоїв п'ять правил її використання, о Партхо! В цьому немає тобі рівних, ти знаєш все, о Завойовнику багатств: як пустити зброю в діло, як змусити її повернутися і знову пустити в хід, як повернути до життя тих, що ні в чому не винні й випадково вбиті цією зброєю, і що робити тоді, коли зброю цю відбито. Настав для тебе час виконати обов'язок перед наставником, о згубнику ворогів! Обіцяй зробити те, про що я зараз попрошу тебе».

На це, о царю, я відповів Володареві богів: «Усе, що в силах я зробити, вважай вже зробленим!». Тоді Згубник Бали й Врітри сказав мені з посмішкою, о царю: «В усіх трьох світах немає тепер нічого непосильного для тебе. У фортеці, в глибині океану сховалися мої вороги — данави, що звуться «одягнені в непробивні обладунки». Налічується їх триста мільйонів, вони схожі один з одним і своїм виглядом, і могутністю, і величчю. Скори їх, о Каунтейє! Цим ти виконаєш свій обов'язок перед наставником». Потім він дав мені дивно-сяючу колісницю, керовану Маталі й запряжену конями, що мастю нагадують павичів, одягнув мені на голову цю прекрасну діадему [9] і обдарував прикрасами, подібними його власним. Він же подарував мені цей незрівнянний, непробивний обладунок гарної форми, приємний на тілі, і прив'язав до лука Гандіви цю тятиву, що не знала зносу.

В блискучій колісниці, на якій колись Володар богів переміг Балі, сина Вірочани, я відправився в дорогу. Упізнавши колісницю по гуркоту і прийнявши мене за володаря богів, з'явилися всі боги, о владарю народів! Побачивши, що це я, вони запитали: «Що маєш намір ти робити, о Породжений під сузір'ям Пхалгуни?». Я розповів їм відкрито про те, що я повинен здійснити в битві: «Знайте, великі долею, що я зібрався на битву з демонами «в непробивних обладунках», і милостиво благословіть мене, бездоганні!». Радісні, вони уславили мене, немов бога — Руйнівника ворожих міст: «На цій колісниці Магхаван переміг в битві Шамбару, Намучи, Балі та Врітру, Прахладу і Нараку. На цій же колісниці Магхаван убив у битві багато тисяч, мільйони, сотні мільйонів дайтьїв. І ти, о Каунтейє, вступивши в бій на цій колісниці, здолаєш демонів «в непробивних обладунках», як колись Магхаван, що приборкав свої почуття. Ось тобі краща з мушель, з нею ти переможеш данавів. Шакра, великий духом, скорив із цією мушлею світи».

Уславлений безсмертними, я взяв, як заставу перемоги, породжену у воді Девадатту (*букв. «дар богів»*) — дарунок богів і, згоряючи жагою битви, рушив із цією мушлею, панциром, луком і стрілами в страшне лігвище данавів.

Так вістить розділ сто шістдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 166

Арджуна вів далі:

На всьому шляху мене прославляли великі святі мудреці. Нарешті я побачив океан — споконвічного грізного владику вод. Пінилися хвилі, то зіштовхуючись і розбігаючись, то здіймаючись немов стрімчаки, то спадаючи знов. Усюди виднілися тисячі човнів, повні скарбів. Підводними рифами здавалися тімінгіли та тімітімінгіли, черепахи і макари. Тисячі мушель мерехтіли крізь воду немов вкриті легкими хмарками зірки вночі. Там плавали міріади скарбів і бушував страшний вихор. Це було схоже на диво.

Переборовши бурхливий океан, найбільшого охоронця вод, я побачив прямо перед собою місто дайтьїв, що кишіло данавами. Тут Маталі швидко опустився на сушу і направився до цього міста, оголошуючи околиці гуркотом колісниці. Почувши той гуркіт, подібний до небесного грому, данави злякалися. Вони вважали мене за Володаря богів. Від страху застигли вони тримаючи напоготові луки й стріли, з піками, мечами, сокирами, палицями і булавами у руках. Потім данави замкнули в тривозі ворота, встановили у місті сторожу, і нікого не стало видно.

Тут я взяв гучно-звучну мушлю Девадатту і, направивши її убік міста демонів, злегка дмухнув у неї. Цей звук заповнив собою весь небокрай і породив луну, а велетні від жаху сховалися. Потім звідусіль з'явилися тисячі синів Діті, різноманітно озброєних демонів «у непробивних обладунках». В руках у них була, о бгарато, усіляка зброя: вони тримали величезні залізні списи, палиці, булави, сокири, мечі, диски, шатагхни, бхушунди і різноманітні красиво оздоблені дротики.

Маталі, о туре серед бгаратів, ретельно вибирав найкращий шлях для колісниці щоб направити коней по рівному місцю. Скакуни, яких він підганяв, мчалися так швидко, що я нічого не бачив, і це дивувало мене. А тим часом данави швидко скликали своє незліченне воїнство, їхні обличчя і голоси були жахливі. Стояв такий гуркіт, що на поверхню океану спливали сотні тисяч мертвих риб схожих на скелі. Потім данави стрімко ринулися на мене, мечучи сотні, тисячі гострих стріл. Між нами, о бгарато, почався страшний, жорстокий бій, останній для демонів «у непробивних обладунках». На бойовище з'явилися мудреці-боги і сонми святих мудреців-данавів, мудреці-брахмани та сіддхи. Бажаючи мені перемоги, премудрі славили мене гідними, прекрасними словами, немов Індру в битві через Тараку.

Так вістить розділ сто шістдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 167

Арджуна сказав:

Демони «в непробивних обладунках» у всеозброєнні, о бгарато, стрімко кинулися в бій. Побачивши шлях нашої колісниці, могутні вої-колісничні з гуканням оточили мене з усіх боків і обсипали дощем стріл. Інші найвідважніші з данавів, з піками та сокирами в руках, почали метати в мене піки і бхушунди. Потужна злива списів обрушилася на мою колісницю, а демони продовжували безупинно метати булави й мечі. Інші грізні вої «в непробивних обладунках», немов зла доля насувалися на мене з гострою зброєю у руках. Швидкими, влучними, різноманітними стрілами з Гандіви я десятками вражав на прі недругів, одного за одним, і вони відступили перед моїми заточеними на камені стрілами.

Маталі різко погнав коней. Швидкі мов вітер, слухняні скакуни Маталі прокладали для колісниці багато шляхів і топтали повалених синів Діті. В могутню колісницю були запряжені сотні сотень коней, але Маталі правив так немов їх було зовсім небагато. Під ударами кінських копит, від гуркоту колісних ободів та від моїх стріл демони гинули сотнями. Інші й мертві стискали свої луки, а коні несли їх далі, хоча колісничні були вбиті. Демони-вої заполонили все навколо і пустили в хід усіляку зброю. Тут бо страх і обійняв мене. І тоді ж я переконався в дивній, найбільшій доблесті Маталі: він без зусиль втримав швидколетючих коней. Усілякою легкою зброєю, о царю, я вбив сотні й тисячі демонів-воїв. Візник Шакри, доблесний Маталі, сповнився радости, бачачи мою вправність, о згубнику недругів! Демони гинули під копитами коней, інші знайшли смерть під колесами моєї колісниці, а деякі кинулися геть.

Немов суперничаючи зі мною, демони «в непробивних обладунках» обсипали мене з усіх боків потужною зливою стріл. А я легкими стрілами, освяченими зброєю Брахми, швидко вражав ворогів сотнями й тисячами. Розлютилися притиснені мною могутні демони, і на мене обрушився разом град стріл, пік і мечів. Тоді, о бгарато, я пустив у хід яскраво-полум'яну, потужну Мадгаву, улюблену зброю Царя богів, і за допомогою цієї зброї розколов на сотні частин їхні мечі, тризубці й палиці, які тисячами вони метали в мене. Розбивши їхню зброю, в люті я простромлював кожного з них десятками стріл. Стріли з Гандіви летіли під час бою немов рої бджіл, і Маталі висловив мені своє преклоніння. Стріли демонів, як зграї сарани, щільно вкривали мене, але я продовжував розсіювати їх своїми стрілами. Змучені демони «у непробивних обладунках» знову обрушили на мене з усіх боків потужні потоки стріл. Великою, швидкою, блискаючою зброєю, що відбиває стріли, я зупинив їхній політ і вбив тисячі демонів. З ран на їхніх тілах струменіла кров, немов гірські потоки обрушувалися на вершини гір в період дощів. Мої швидкі, влучні стріли, удар яких подібний удару перуна Індри, губили демонів, і данави здригнулися. Сотні демонів «у непробивних обладунках» лежали з розкиданими нутрощами, міць їхньої зброї ослабла, і тоді вони вирішили вдатися до ворожбитських чарів.

Так вістить розділ сто шістдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати

Розділ 168

Арджуна провадив:

Потужний град каменів, кожний з яких був завбільшки з гору, зі страшним гуркотом обрушився на мене з усіх боків, наносячи мені жорстокі удари. Але я швидкими, подібними ваджрі стрілами зі зброї Індри роздрібнив сотні брил, одну за одною. Падаючі камені розлетілися на порох, але тут з'явився вогонь, і, немов снопи іскор почав падати розпечений кам'яний пил. Коли припинився кам'яний дощ, на мене з іще більшою силою обрушилися струмені води, кожна товщиною з вісь колісниці. Тисячі потоків, з найбільшою

силою падали з небес. Вони за́стили собою весь небозвід, всі основні й проміжні сторони світу. Крізь шум падаючої води, завивання вітру і лементи демонів неможливо було що-небудь розібрати. Злива огорнула й небо, і землю, вона хльостала безупинно, не даючи мені отямитися. Тоді я вдався до чудесної, грізно-палаючої зброї вішошана (*«осушуюча»*), вправлятися з якою мене навчив Індра, і з її допомогою висушив воду. Коли я відбив кам'яний град і осушив потоки води, данави кинули проти мене викликані чаклунством вогонь і вітер, о милосердний!

Але полум'я погасив я зброєю, що викидає воду, а силу вітру стримав каменями з іншої потужної зброї. Коли їх чаклунство не досягло мети, данави, захмелілі боєм, пустили, о бгарато, в хід різні дива одночасно. Могутньою, жахливою лавиною ринула грізна зброя, викидаючи полум'я, вітер і камені. Ця викликана таємними силами злива зовсім змучила мене під час бою, коли оце раптом страшна глибока пітьма розлилася навколо.

Коли жахливий, важкий морок огорнув увесь світ, коні понесли, а Маталі похитнувся, золотий батіг випав з його рук на землю, і в страхові, о туре серед бгаратів, він кілька разів окликнув мене: «Де ти? Де ти?». Він розгубився, та й мене охопив глибокий жах. Вражений, хіба що не втративши почуттів, він сказав мені: «Колись, о Партхо, відбулася через амріту велика битва між богами та асурами, і я бачив її, о бездоганний! Я був візником Царя богів і в тій великій битві, коли був убитий Шамбара. Я ж правив кіньми Індри, коли був повалений Врітра, і, крім того, я бачив жорстокий бій із сином Вірочани. Ось в яких запеклих сутичках, о Пандаво, довелось мені брати участь, але ніколи ще мені не траплялося втрачати над собою владу. Видно, сам Прабатько вирішив погубити все живе — адже у цієї битви немає іншої мети крім як знищити світ!». Чуючи його слова, я намагався підбадьоритися, готуючись зруйнувати ворожбитські чари демонів. Я сказав переляканому Маталі: «Бачиш, які сильні мої руки, яка могутня моя зброя і лук Гандіва. Ось зараз чарівництвом зброї я розвію породжену їхнім чаклунством моторошну, похмуру пітьму. Не бійся, візнику. Тримайся!» Із цими словами, о володарю людей, в ім'я блага живих на третім небі, я вдався до чарівної зброї, що наводить жах на недругів, і поступово розвіяв усі ворожбитські чари. Тоді найсильніші з демонів, незмірно могутні, знову пустили були багато чудес. Стало світло, потім знову світло поглинула пітьма, світ став невидимий, а потім поринув у воду. Коли посвітліло, Маталі, міцно тримаючи коней, передом колісниці в'їхав на похмуре бойовище. Грізні демони «у непробивних обладунках» кинулися на мене, але я знайшов їх вразливе місце і почав відправляти ворогів у житло Ями. І раптом у розпалі бою, згубного для демонів «у непробивних обладунках», всі данави стали невидимі, зникнувши завдяки чарівництву.

Так вістить розділ сто шістдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 169

Арджуна продовжив:

Дайтьї зникли, але продовжували вести бій, вдавшись до таїнства чарів, а я протистояв їм, невидимим, міццю своєї зброї. Влучно-разючі стріли Гандіви всюди наздоганяли демонів, відтинаючи їм голови. Безліч демонів «у непробивних обладунках» упало у битві зі мною. Потім вони раптом припинили чаклунство і відступили у своє місто. Коли дайтьї пішли і навколо посвітліло, я побачив сотні тисяч повалених данавів. Усюди валялися уламки зброї, прикраси, купи тіл і зброї. Коням нікуди було ступити. Раптовим ривком вони злетіли вгору і завмерли у повітрі. Тоді демони «у непробивних обладунках», залишаючись як і раніше невидимими, почали жбурляти в колісницю кам'яні брили, покривши ними все небо. Інші грізні данави чіплялися з-під землі за ноги коней і колеса моєї колісниці, о бгарато! Осаджуючи гнідих і колісницю, в якій я бився з ворогами, вони обрушували і на мене, і на неї цілі гори каменів. Навколо нагромаджувалася безліч кам'яних брил, а камені все падали й падали, і тому, місце, де ми були, стало схоже на крутояр у горах.

Вони завалили мене каменями і не давали коням зрушити з місця. Глибокий розпач опанував мною, і це помітив Маталі. Побачивши, що я злякався, він сказав мені: «О Арджуно, Арджуно, не бійся, звернися до зброї ваджри!». Почувши його слова, о володарю людей, я узявся за ваджру, улюблену зброю Царя богів. Освятивши заклинаннями Гандіву, я зайняв вільне від каменів місце і почав обсипати їх гострими залізними стрілами, удар яких дорівнює силою удару перуниці. Ці стріли, що направляються ваджрою, які самі стали такими ж потужними як вона, розвіяли всі ворожбитські чари і принесли смерть демонам «у непробивних обладунках». Убиті ваджрою данави, немов гори валилися на землю зіштовхуючи один одного. Стріли наздогнали і тих данавів, які хапали з-під землі коней і колісницю, і вони теж відправилися в житло Ями. Убиті демони «у непробивних обладунках», немов уламки скель, купами лежали на ратнім полі. Але ось що здавалося дивом — і коні, і колісниця, і сам я, і Маталі були цілі та неушкоджені. Маталі, о царю, з посмішкою сказав мені: «Навіть боги, о Арджуно, не можуть у доблесті зрівнятися з тобою!».

Коли юрмиська асурів були повалені, місто їх заголосило риданнями жінок, що кричали мов журавлі восени. Ми з Маталі в'їхали в місто, лякаючи гуркотом колісниці дружин демонів «у непробивних обладунках». Побачивши десятки тисяч коней, що нагадували мастю павичів, і колісницю, подібну до сонця, жінки розбіглися. Немов камені об гору гриміли прикраси жінок, які металися з переляку. Дружини дайтьїв, нажахані, сховалися у своїх золочених, прикрашених різними дорогоцінними каменями житлах. Оглядаючи прекрасне, незвичайне на вигляд місто, красою переважаюче навіть столицю богів Амаравату, я

запитав у Маталі: «Чому небожителі не захоплять його? Воно здається мені прекрасніше, ніж столиця Руйнівника ворожих міст».

Маталі мовив:

Колись, о Партхо, це місто належало Володареві богів, але потім демони «у непробивних обладунках» вигнали богів звідси. Вони віддавалися великому, суворому подвижництву й цим домоглися милости Прабатька, що дав їм дарунок — жити тут і не боятися битви з богами. Тоді Шакра, піклуючись про власне благо, попросив Самосущого володаря: «Нехай Володар розсудить нас». На це володар відповів Васаві: «Вирішено: ти, о Згубнику Врітри, в своїй іншій, земній подобі принесеш їм смерть». Шакра вручив тобі цю зброю, щоб ти знищив їх. Адже боги були не в силі впоратися з демонами, яких ти покарав. У призначений час ти з'явився сюди, о бгарато, і настала для них смертна година. Ти виконав свій обов'язок: Великий Індра наділив тебе грізною зброєю і великою, дивною міццю, щоб ти знищив данавів, о Індро людей!

Арджуна мовив:

Так я розбив данавів, зайняв їхнє місто, а потім разом з Маталі відправився в оселю богів.

Так вістить розділ сто шістдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 170

Арджуна сказав:

По дорозі назад я побачив інше величезне й дивне місто, здатне переміщатися куди завгодно. Воно сяяло ніби вогонь або сонце. На всіляких деревах з дорогоцінних каменів леліли птахи. В місті жили у вічному достатку пауломи і калакейї. Чотири входи зі сторожовими вежами над ворітьми вели в це чудове, неприступне диво-місто, створене із усіляких самоцвітів. Його оточували квітучі й плодоносні дерева з дивних дорогих каменів, на гіллі красувалися незвичайні птахи. Усюди виднілися завжди всім задоволені асури, прикрашені вінками. Були вони озброєні піками, мечами й палицями, а в руках тримали луки й молоти. Розглядаючи це дивне місто демонів, о царю, я запитав у Маталі: «Що це там видніється?».

Маталі сказав:

Дочка дайтьї на ім'я Пулома і велика асурі Калака протягом тисячі небесних років віддавалися найсуворішому подвижництву, і, коли вони його завершили, Самосущий подарував їм дарунок. І вони попросили щоб їхні сини не відали горя, щоб їх не могли погубити ні боги, ні ракшаси, ні демони-змії, о Індро царів! І Брахма, о кращий з бгаратів, створив для синів Калаки це чудове, щасливе, блискуче місто, повне різних скарбів. Воно здатне пересуватися в просторі та недоступне ні для безсмертних, ні для сонмів якшів та гандхарвів, ні для демонів-зміїв, ні для асурів або ракшасів. Квітуче, що не знає нещасть, воно має всі бажані чесноти. В цьому чудовому місті, що лине повітрям, не бувають безсмертні, там живуть данави-пауломи і калакейї. Це велике місто зветься Хіраньяпура (*Золоте місто*), і охороняють його могутні демони — сини Пуломи та Калаки. І живуть вони тут, о Індро царів, у вічній радості, без тривог, нічого не бажають, і боги не мають сил їх знищити. Лише людина принесе їм смерть — так повелів Брахма.

Арджуна мовив:

Довідавшись, о володарю, що ні боги, ні демони не мають сил розправитися із синами Пуломи і Калаки, я радісно звернувся до Маталі: «Поїдь скоріше в те місто! Своєю зброєю я знищу недругів Володаря Тридцяти богів. Жоден з лиходіїв, що ворогують із богами, не заслуговує пощади!». В небесній колісниці, запряженій рудими кіньми, Маталі швидко доставив мене до Хіраньяпури. Побачивши мене, стрімко примчалися на колісницях дайтьї у своїх різнобарвних вбраннях і прикрасах. Індри серед данавів, нескоримо-відважні, люто кинулися вони на мене зі списами, стрілами, бхаллами, палицями, мечами й залізними піками. Тоді, о царю, опираючись на силу власних знань, потужною лавиною зброї я перекрив цей грізний потік. Я наводив на них жах, борознячи колісницею бойовище, і, збожеволівши від страху, данави почали вбивати один одного. Поки вони в паніці винищували один одного, я зніс голови сотням демонів блискучими стрілами. Коли я знищив частину демонів, дайтьї кинулися до себе в місто і разом з ним злетіли в небо пустивши в хід ворожбитські чари данавів. Тоді потужною зливою стріл я перепинив дайтьям шлях і спробував затримати їхній рух. Завдяки отриманому від Брахми дарунку, дайтьї направляли куди їм хотілося, це небесне, літаюче, дивно блискуче місто, що рухається за їхнім бажанням: воно то пірнало під землю, то знову підіймалося вгору, то стрімко рухалося убік, то поринало у воду. Різною зброєю, о володарю людей, намагався я взяти це, подібне Амараваті місто, що рухається за бажанням. Я вкрив його разом з дайтьями сіттю стріл з небесної зброї, о туре серед бгаратів! І тоді під ударами моїх влучних залізних стріл, о царю, місто демонів, перетворене на руїни, упало на землю. Залізні стріли, швидкі мов громовиця, наздоганяли демонів, і дайтьї, о царю, металися, переслідувані долею. Потім Маталі на колісниці, блиском подібної до сонця, швидко, немов падаючи, опустився на землю.

Мене оточили, о бгарато, шістдесят тисяч колісниць, а в них — розлютовані демони, готові до бою. Я зачав разити їх гострими стрілами з пір'ям грифа. Як хвилі океану, ринулися демони в бій, нітрохи не боячись сутички з людиною. Тоді одну за одною пустив я в хід усю свою зброю, але вправні вої на тисячах колісниць, поступово її відбили. На бойовищі, в різних напрямках носилися сотні, тисячі колісниць із могутніми воями. Різнобарвні діадеми та вінки, різноманітна лицарія, прапори та усілякі прикраси звеселяли мою душу. Я не зміг здолати в битві недругів зливою стріл з моєї зброї, а вони продовжували наступати на мене. Притиснутий їхньою численністю і вправним поводженням зі зброєю в бою, я

розгубився на полі битви, і великий жах опанував мною. Тоді я вшанував Рудру, володаря богів, і зі словами: «Хай буде благо всьому сущому!» — пустив у хід грізну зброю, що зветься Раудра і несе смерть будь-якому ворогові.

Тут з'явилося, о згубнику недругів, триголове, девятиоке, трилике, шестируке, блискаюче створіння з волоссям, що горить як сонце. На кожній з його голів звивалися величезні змії з висунутими жалами. Без страху дивлячись на Раудру, грізну, невичерпну зброю, я поєднав її з Гандівою, о туре серед бгаратів, ушанував безмежно могутнього Триокого Шарву і звернув цю зброю на Індр серед данавів, щоб їх знищити, о бгарато! Ледве я пустив у хід цю зброю, о володарю народів, звідусіль з'явилися тисячі різних істот: антилопи, леви, тигри, ведмеді, буйволи, змії, корови, слони, олені, шарабхи, тури, вепри, коти, собаки, духи-прети, бхурунди, грифи, гаруди, макари, пішачи, якши з тих, що ворогують із богами, гухьяки, найрріти, сови та риби зі слонячими пащами, зграї інших риб і черепахи, а також різноманітно озброєні ятудхани з мечами, палицями і молотами у руках. Ці й інші різноманітні істоти в незліченній кількості заполонили увесь світ коли я узявся за зброю Раудру. Триголові, з чотирма іклами, із чотирма пащами і чотирма лабетами чудовиська, несхожі між собою, негайно ж почали пожирати нападаючих данавів, поїдаючи їхнє м'ясо, жир, мозок. А я в цей час, о бгарато, продовжував влучати у данавів стрілами, що горять сонячним сяйвом і блискають мов блискавка, або ашані, а також іншими, залізними стрілами, що розривають ворогів на шмаття. Бачачи, що Гандіва спостигає їх і вони гинуть та падають з небес, я знову вшанував відважного Руйнівника Тріпури.

Коли візник богів побачив, що зброя Раудра знищила демонів з їхніми чудовими прикрасами, він надзвичайно зрадів. Розуміючи, що я здійснив неможливе, таке, що було не під силу навіть богам, Маталі, візник Шакри, виказав мені повагу. Радісний, він склав привітально долоні та звернувся до мене з такими словами: «Те, що ти зробив, не могли зробити ні боги, ні демони. Сам Володар богів не зумів би домогтися такого в борні. Ні богам, ні демонам не вдавалося скорити це велике місто, що рухається по небу. Воно впало перед твоєю відвагою, герою, перед міццю твоєї зброї та подвижництва».

Коли те місто перетворилося на руїни, а данави були винищені, їхні дружини, квилячи кинулися геть звідти. Тріпотливі, з розпатланим волоссям, в тузі своїй схожі на чайок, вони, зойкаючи, припадали до землі, оплакуючи своїх синів, батьків і братів. Втративши володарів, вони з розпачливими риданнями, волаючи, роздирали собі груди руками, їхні вінки та прикраси падали на землю. Розорене, сумне місто, занурене в журбу та скорботу, втративши володарів, втратило і свою красу та й не було більше схоже на колишнє місто данавів. Примарне, точно місто гандхарвів, похмуре, як озеро з убитими слонами або ліс із висохлими деревами, це місто зрештою розтануло у повітрі.

Я виконав свій обов'язок і радів. Маталі прямо з поля бою швидко доставив мене в палац Володаря богів. Зруйнувавши Хіраньяпуру, знищивши могутніх асурів і демонів «у непробивних обладунках», які населяли його, я став перед Шакрою. Маталі докладно, все, як було, розповів Індрі богів про мої діяння, о променистий! Слухаючи, як я розгромив Хіраньяпуру, як зруйнував ворожбитські чари й знищив у битві могутніх демонів «у непробивних обладунках», Тисячоокий владар, славний Руйнівник ворожих міст, оточений марутами, радісно повторював: «Добре, добре!». Після того, як Володар богів кілька разів висловив уголос своє схвалення, він милостиво звернувся до мене у присутності премудрих: «В борні ти досяг того, що не вдалося б ні богам, ні асурам. Знищивши моїх ворогів, ти, о Партхо, виконав свій великий обов'язок перед наставником. Будь завжди так само стійким на прі, о Завойовнику багатств, розбірливо користуйся зброєю, і проти тебе не зможуть встояти ні боги, ні данави, ні ракшаси, ні якши, ні асури, ні гандхарви разом з безліччю демонів-птахів і зміїв. Син Кунті, благочестивий Юдхіштхіра, буде правити землею, яку ти скориш міццю власних рук, о Каунтейє!».

Так вістить розділ сто сімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 171

Арджуна мовив:

По якімсь часі, коли я відпочив і рани мої від стріл загоїлись, Цар богів милостиво проголосив: «Вся небесна зброя — при тобі, о бгарато! Жодна людина на землі не в силі тебе здолати. Бгішма, Дрона, Кріпа, Карна й Шакуні, разом з іншими царями не варті на прі, о сину мій, і шістнадцятої частки тебе!». Потім великий Магхаван подарував мені ці прекрасні, непробивні лати для захисту тіла, та золотий вінок. І ще, бог вручив мені гучно-звучну мушлю Девадатту. Індра власноруч одягнув мені на голову цю чудову діадему, і Шакра ж дав мені безліч цих дивних, гарних шат і небесних прикрас. Так, обсипаний почестями, я щасливо зажив, о царю, в благословенному притулку Індри разом із синами гандхарвів.

Одного разу, задоволений Шакра сказав мені у присутності безсмертних: «Час тобі вертатися, о Арджуно! Брати тривожаться за тебе». Так, о царю-бгарато, я прожив ув оселі Індри п'ять років, увесь час пам'ятаючи про сварку, породжену грою в кості. Потім, з'явившись у ліс Гандхамадана, на вершині цієї гори, я побачив тебе в оточенні братів.

Юдхіштхіра сказав:

Благо, о бгарато — Завойовнику багатств, що ти одержав, зброю! Благо, що ти вмилостивив могутнього царя — Володаря богів! Благо, о бездоганний згубнику недругів, що сам славний Стхану з'явився тобі разом із дружиною і був задоволений тобою в суворій битві! Благо, що ти, о туре серед бгаратів, зустрівся з

Охоронцями світу! Благо, що всі ми гараздуємо, і благо, що ти повернувся! Мені вже бачиться скорена богиня-земля з гірляндою з міст, а синів Дхрітараштри я вважаю тепер поваленими. Я хотів би побачити небесну зброю, якою, о бгарато, ти знищив могутніх демонів «у непробивних обладунках».

Арджуна відповів:

Завтра на світанку ти побачиш всю небесну зброю, якою я розтрощив грізних демонів «у непробивних обладунках».

Вайшампаяна сказав:

Розповівши про свою подорож на небеса, Завойовник багатств провів цю ніч разом з усіма своїми братами.

Так вістить розділ сто сімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 172

Вайшампаяна вів далі:

Ніч минула. Цар справедливости Юдхіштхіра піднявся, зробив разом із братами всі обов'язкові обряди та почав квапити Арджуну, найулюбленішого з братів: «Покажи, о Каунтейє, зброю, якою ти скорив данавів!». Тоді, о царю-бгарато, могутній Пандава, Завойовник багатств, зробив, як належить, найвищий обряд очищення і почав показувати небесну зброю, яку вручили йому боги. Блискучий Завойовник багатств, у повнім обладунку, з луком Гандівою, блискучим панциром і мушлею Девадаттою, породженою з води, стояв на землі мов у колісниці, дишель якої — гори, корпус — дерева, а ратища прапорів — прекрасний бамбук. Сяючий Каунтейя міцними руками пустив у хід одну за одною всю чудесну зброю. Ледве він пустив у хід зброю небес, земля просіла під його ногами і затремтіла разом з деревами, схвилювалися ріки і великий охоронець вод океан, розкололися скелі. Не дув більше вітер, померкло світило, що ллє тисячі променів, згас вогонь, і Веди перестали сяяти двічінародженим. Мешканці земних надр в страхові вибралися назовні й оточили Пандава, о Джанамеджайє! Обпалені вогнем небесної зброї, смиренно склавши долоні й прикриваючи обличчя, вони, тремтячи, молили про пощаду Завойовника багатств. Потім з'явилися святі мудреці-боги та брахмани, а також сіддхи й усі, хто здатний пересуватися. Прибули найгідніші зі святих мудреців-царів та інші небожителі — якши, ракшаси, гандхарви, демони-птахи, а також Прабатько, всі Охоронці світу і Великий бог-володар у супроводі почту.

Тут, о могутній царю, вітер приніс пандавам безліч яскравих, запашних квітів з небес. За велінням богів, о царю, гандхарви заспівали гімни, а хороводи апсар почали свій танок. У розпал учти, о царю, до Партхи наблизився Нарада, посланий богами, і звернувся до нього з такими, вартими уваги, словами: «О Арджуно, Арджуно! Залиш небесну зброю, о бгарато! Ніколи не слід використовувати її без мети. І навіть якщо є така мета, не слід пускати в хід цю зброю без особливої потреби. Застосовувати її без наглої потреби — велике зло, о нащадку Куру! Бережи її, як колись, о Завойовнику багатств, і вона, без сумніву, збереже свою міць і послужить тобі на благо. А якщо ж ти не будеш берегти цю зброю, о Пандаво, від неї можуть загинути усі три світи. Більше ніколи так не роби! А ти, о Юдхіштхіро, Чий гідний суперник ще не народився, побачиш у битві дію цієї зброї, коли Партха буде нищити недругів».

Так боги зупинили Партху і разом з усіма, тими, що зібралися там, вийшли туди, звідки прийшли, о туре серед людей! Усі розійшлися, о нащадку Куру, а пандави, задоволені, залишилися разом із Крішною жити в тім лісі.

Так вістить розділ сто сімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО БИТВУ З ЯКШАМИ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО БИТВУ З ЯКШАМИ

[1] Тілака — гра двох різних значень слова tilaka: 1) дерево Clerodendrum phlomaides і 2) знак на чолі, який наносять особливим розчином. Він виконує різні функції: прикраса, вказівка на приналежність до певної соціальної або конфесіональної групи тощо. *(вгору)*

[2] «царські гуси» — білі дикі гуси (rājahamsa, Anser Indicus), образ який часто використовується в санскритській поезії. *(вгору)*

[3] їхні погані вчинки? — в цьому випадку в наявності одна з характерних епічних «модифікацій» вчення про карму, що приводить цю концепцію (яка в чистому вигляді стверджує, що діяння — формує майбутню долю тільки самого діяча, що «кармічний плід» не передається іншим особам) до компромісу з більш древньою міфологією культу предків. Арштішена очевидно не випадково застерігає Юдхіштхіру пам'ятати про предків, бо й сам належить до тої ж родини, він — не хто інший, як нині подвижник, а раніше — цар Девапі з роду Куру, брат прадіда пандавів, Шантану. *(вгору)*

[4] як Гарутман на змія — суперництво Гаруди (Гарутмана, Супарни) і демонів-зміїв зводиться до міфічного інциденту: Гаруда колись викрав у своїх двоюрідних братів-зміїв напій життя — амріту. Реальною основою подання про боротьбу Гаруди зі зміями в спільноіндоєвропейську епоху могло послужити спостережуване в деяких районах південно-східної Європи сезонне явище винищування змій лелеками. *(вгору)*

[5] сім головних жертвопринесень — тобто, 1) щоденна агніхотра, 2) жертвопринесення на молодика і повню (daršap ūr namāsa), 3) сезонні жертвопринесення (cāturmāsya), 4) жертвопринесення худоби (pašubandha), 5) жертвопринесення соми (agniştoma), в) раджасуя, 7) ваджапея. *(вгору)*

[6] *«породжені розумом» — mānasāh. Боги здатні породжувати потомство думкою (а також поглядом, дотиком тощо). Від «породжених розумом» синів Брахми (праджапаті — Бхрігу, Атрі, Васіштха, Ангірас та ін.) походить, в свою чергу, все живе на землі.* (вгору)

[7] *Кали і каштхи — одиниці часу, відповідають приблизно 1,6 і 0,8 хвилини.* (вгору)

[8] *владця Тридцяти богів — зазвичай так називають Індру, але тут мається на увазі Шива.* (вгору)

[9] *одягнув мені на голову цю прекрасну діадему — цим епізодом мотивується ім'я Арджуни — Кірітін «Увінчаний діадемою» (kiriţa — «діадема»).* (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО УДАВА

Розділ 173

Джанамеджайя спитав:

Що робили сини Прітхи після зустрічі з героєм, Завойовником багатств, коли той перший серед воїв-колісничних, оволодівши небесною зброєю, повернувся з оселі Згубника Врітри?

Вайшампаяна відповів:

Герої, Індри серед мужів, разом з Арджуною, подібного самому Індрі, безтурботно блукали лісами на тій прекрасній, благословенній горі, відвідуючи місця грищ Володаря багатств. Стрілець з лука, Увінчаний діадемою, Індра серед смертних, багато разів милувався житлом Кубери, котре не має собі рівних, і захованими серед різноманітних дерев грищами, але думки його були постійно прикуті до небесної зброї. Оселившись у царя Вайшравани завдяки його милості, о царю, сини володаря людей не переймалися про людей. Щасливий час настав для них. Як одну ніч, прожили вони там після зустрічі з Арджуною, сином Прітхи, чотири роки. Разом із шістьма колишніми — десять років щасливо провели пандави у лісах.

І ось одного разу, сидячи перед царем Юдхіштхірою, в присутности Джишну й героїв-близнюків, подібних Царю богів, рвучкий син Вітру звернувся до старшого брата з ласкавою й доброзичливою мовою: «Лише тому що ми бажаємо виконати твою обітницю о царю Куру, тільки в ім'я твого блага, блукаємо ми лісами замість того щоб знищити Суйодхану і його поплічників. Заслуговуючи кращої долі, ми ось уже одинадцятий рік терпимо нестатки через Суйодхану. Ми обдуримо його, низького духом і думками, та без зусиль проживемо таким чином, що нас ніхто не впізнає. о царю, слухняні тобі, без коливань ми бродимо лісами, забувши про честь. Ворогів спокушає те, що ми неподалік, але вони не зможуть упізнати в нас тих, у кого самі ж відібрали царство. Ми проживемо той рік під чужою личиною, а потім без зусиль проженемо Суйодхану, найнечестивішого з людей, обрушивши на лиходія і його поплічників свою зрілу, виношену помсту, о Індро людей! І тоді — приймай землю, о Царю справедливости! Ми живемо на цій горі немов на небесах, і можемо забути про наше лихо, о володарю людей, і тоді добра слава твоя у світах, движних і недвижних, померкне, о бгарато! А отримавши царство, що належить бикам з роду Куру, можна досягти величі й зробити різні жертвопринесення. Тоді, о перший серед чоловіків, ти постійно зможеш мати в себе те, що зараз одержуєш від Кубери. Подумай же, Бгарато, як знищити недругів і покарати лиходіїв. Могутність твоя настільки велика, о царю, що навіть Володар ваджри, задумай він зустрітися із тобою у битві, не встоїть перед тобою. І брати-близнюки теж не страшаться сутички із самими богами, о Царю справедливости! І вони, і Той, чий знак Супарна, і онук Шині [1] готові виконати те, що буде тобі на користь. Як Крішна, що не має собі рівних у силі, о царю, так і той герой з роду Шині — обоє дбають про твоє благо. Як Крішна з ядавами, так і ми з Арджуною, о перший серед людських володарів, а також герої-близнюки, вправні у січі, вважаємо головним для себе служіння твоєму благу, і тому, зустрівши недругів, ми зітремо їх з лиця землі!».

Ці слова були до душі найгіднішому могутньому синові Дхарми, великому духом знавцеві свого обов'язку і користі. Він обійшов притулок Вайшравани зліва направо і почав прощатися з царськими світлицями, ріками та потоками і з усіма ракшасами. Цар справедливости глянув на шлях яким він прийшов сюди, потім знову оглянув гору і подумав: «Я завершу справи — скорю із друзями недругів і поверну своє царство, і тоді, о володарю гір, упокоривши свою душу, я знову побачуся з тобою, щоб знову віддатися подвижництву». Оточений молодшими братами і двічінародженими, володар Куру відправився тим же шляхом, яким прийшов. Гхатоткача узявся переносити їх разом із супутниками через гірські потоки. Великий мудрець Ломаша з радістю в серці напутив їх у путь, як батько своїх синів, а потім, задоволений, вийшов у святий притулок небожителів. І Арштішена теж дав наставляння тим гіднішим з чоловіків, і Партхи відправилися в дорогу, милуючись чудесними місцями омивань, гаями, де віддаються покаянню, і величезними озерами.

Так вістить розділ сто сімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 174

Вайшампаяна продовжив:

Зі смутком залишали тури серед бгаратів своє щасливе пристановище — прекраснішу з гір з її потоками, слонами всіх сторін світу,[2] кіннарами та птахами. Але незабаром, тим бикам серед бгаратів, знову призначено було відчути велику радість: вони побачили Кайласу, улюблену гору Кубери, що нагадувала собою хмару. Герої-лучники, кращі серед мужів, оружні мечами, шляхом, із задоволенням оглядали гірські

відроги, тіснини, пасовища, ланцюги гірських мостів, незліченні водоспади, місця вивершенні та низинні, усюди бачили величезні ліси, населені різним звіром та птахом, прекрасні гаї, озера, ріки, гірські западини і печери, в яких з ночі в ніч ці тури серед людей знаходили собі надійний притулок. Ночуючи здебільшого в таких неприступних місцях, вони минули дивно прекрасну Кайласу і добралися до чудесної, привабливої серцю, славної оселі Врішапарвана. Ставши перед царем Врішапарваном, який відповів був на їхні вітання, вони, не знаючи оман, правдиво й докладно розповіли йому про своє щасливе життя у Кубери.

Мирно провівши ніч у святій оселі, відвідуваної богами та великими святими мудрецями, герої безперешкодно рушили далі й знову зупинилися у Вішала-Бадарі. Живучи в цьому місці, витязі, кращі серед чоловіків, відвідали ашрам Нараяни. Вони забули про свій сум, коли побачили улюблене лотосове озеро Кубери, до якого з'являються боги й сіддхи. Не відаючи тривог, сини Панду, найдоблесніші з чоловіків, насолоджувалися виглядом цього озера, немов мудреці-двічінароджені, що не знають страху, та які йдуть на поселення в Нандану. Провівши місяць у Бадарі, щасливі герої тим же шляхом, яким вони йшли колись, відправилися у володіння царя киратів, Субаху. Минувши поселення чинів і тукхарів, дарадів і дарвів, а також багату скарбами Кунінду, чоловіки-герої перетнули неприступні відроги Хімавану й побачили столицю Субаху (*Шуктіматі*). Почувши, що до його володінь з'явилися царські сини й онуки, цар Субаху радісно поспішив їм назустріч. Бики серед Куру привітали його. Зустрівшись із царем Субаху, і з усіма своїми колісничними на чолі з Вішокою, а також з Індрасеною, своїми слугами, наглядачами за царською кухнею та кухарями, пандави спокійно провели там ніч. Прийнявши від царя колісниці разом з візниками, вони розпрощалися із Гхатоткачею та його супутниками і рушили до Ямуни, цариці рік. По порізаній потоками горі, з коричнево-білими від сніжної завіси вершинами, доблесні чоловіки дійшли до Вішакхаюпи, і тут зупинилися. Безстрашно бродячи по величезному, схожому на Чайтраратху лісу, що кишів веприми, різним звіром і птахом, вони прожили тут цілий рік, займаючись переважно полюванням. Там, у гірській печері, Врікодара зустрівся з могутнім, страшним ніби сама Смерть, голодним змієм.

Жах і сум'яття осягнули душу Бгіми. Там, в укритті, Юдхіштхіра, найвірніший з охоронців дхарми, врятував Врікодару. Той, чия міць безмежна, звільнив свого брата, все тіло якого оповив кільцями змій.

Дванадцятий рік блукали вони лісами. Сяючі красою нащадки Куру, що носять у собі вогонь подвижництва, покинули той ліс, що нагадував Чайтраратху, і, займаючись постійно своєю улюбленою справою — стрільбою з лука, обігнули пустелю і дійшли до Сарасваті. В пошуках пристановища вони добралися до озера Двайтавани. Побачивши пандавів, які з'явилися до Двайтавани, до озера зібралися мешканці тутешніх місць, які присвятили себе покаянню, самоприборканню, благочестю і піднесеному спогляданню. Вони прийшли зі своїми циновками, глечиками для води, принісши із собою їжу, розтерту між каменями. Фінікові дерева, акша й раухитака, тростина, снуха, юююба, кхадіра, шириша, білва, інгуда та пілу, шамі й каріра росли по берегах Сарасваті. Дійшовши до Сарасваті, улюбленої ріки якшів, гандхарвів і великих святих мудреців, немов отриманої у жертовний дарунок од самих богів, щасливо зажили там сини володаря людей.

Так вістить розділ сто сімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 175

Джанамеджайя спитав:

Чому, о мудрецю, силач Бгімасена, могутній, як десять тисяч слонів, так сильно злякався того удава? Адже ти розповідав, як Бгіма, гордий своєю могутністю, викликав на бій Пауластью, Дарувальника багатств, і біля лотосового озера перебив кращих з якшів та ракшасів. А тут, згубник недругів здригнувся, опинившись у біді. Я хочу почути про це, мені це вкрай цікаво.

Вайшампаяна відповідав:

Багато чудес, о царю, було в лісі де жили влучні стрільці з лука, по дорозі назад з оселі мудреця-царя Врішапарвана, Врікодара, оперезавши себе мечем, тримаючи в руці лук, блукав лісом. Трапилося йому побачити прекрасний гай, який відвідують гандхарви і боги. Він милувався схилами Хімавана — благодатними краями де знаходять собі пристановище мудреці-боги й сіддхи, куди з'являються сонми апсар, де всюди кричать птахи — куріпки, качки, фазани, зозулі та вилохвостки, де ростуть тінисті, вічно квітучі й плодоносні дерева, чутливі до дотику снігу, радуючи серце й погляд. Бачив він прохолодні мов сніг, гірські ріки, води яких рясніють качками карандава та гусьми, які кольором своїм нагадували дорогоцінний камінь вайдурья. Зарості девадару, сходи, що ведуть до хмар, перемежовувалися жовтим сандалом, кокосовими пальмами та каліякою.

Силань, полюючи на пустельних рівнинах, разив антилоп неотруйними стрілами і одного разу побачив величезного, жахливого змія, що заповз у гірську ущелину закривши собою всю розпадину. Його плямисте, строкате тіло з полиском сандалу, звите в кільця, сяяло місячним блиском і скидалося на гору. Очі його горіли, він раз у раз торкався жалом кутів своєї схожої на печеру, блискучої яскравою міддю пащі з чотирма іклами, вселяючи жах в усе живе, немов Яма, Що Несе смерть. Його свистяче шипіння звучало як погроза. Голодний змій-душитель раптово кинувся на Бгіму, захопив його й міцно оповив обидві його руки. Завдяки особливій силі, якою володів удав, тільки-но він доторкнувся до Бгімасени, в ту ж мить розум Пандава потьмарився. Проти рук Бгімасени, сила яких — це міць десяти тисяч слонів, ніхто встояти не міг, але тут, схоплений змієм, могутній Бгіма тільки тихо тремтів і не міг ворухнутися. Маючи могутні руки і левині

плечі, сильний буцім десять тисяч слонів, він заціпнув і знесилився, схоплений змієм, — такий дарунок був даний тому удавові. Герой запекло намагався вирватися, але ніяк не міг подужати його.

Так вістить розділ сто сімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 176

Вайшампаяна вів далі:

Могутній Бгімасена, опинившись у полоні змія, подумав: «Дивовижно велика його міць» — і сказав тому великому змієві: «Повідай мені милостиво, о змію, перший серед зміїв, хто ти такий і що збираєшся зробити зі мною? Я — Бгімасена, син Панду, молодший брат царя справедливости, силою рівний десяти тисячам слонів. Як же ти здолав мене? Не раз я зустрічався із гривастими левами, биками, тиграми й слонами і вбивав їх у боротьбі. Ні данави, ні пішачи, ні грізні ракшаси не могли протистояти силі моїх рук, о перший зі зміїв! Що це — сила знання або даний тобі дарунок, що ти поборов мене незважаючи на всі мої зусилля? Я тепер переконаний, що доблесть людська — ніщо, якщо ти, змію, зломив мою грізну силу!». Поки Бгіма говорив це, змій величезним кільцем оповився навколо героя, невтомного в подвигах. Щільно стиснувши Пандава, наділеного могутніми руками, залишивши вільними тільки його могутні руки, змій вимовив такі слова: «Це доля, що за довгий час голоду, боги послали тебе мені в їжу, о герою, славний міццю своїх рук, — адже життя дороге тому хто має тіло. Але я неодмінно повинен повідати тобі про те, як я став змієм, о згубнику ворогів! Слухай, найповажніший!

Гнів мудреців викликав на мене це лихо. Я чекаю коли скінчиться строк прокльону, і зараз розповім тобі, як перетворився на змія. Ти, либонь чув про мудреця-царя на ім'я Нахуша, сина Аю, першого з перших засновників твого роду. Так це я. Прокляв мене Агастья, за зневагу до брахманів, і ось що сталося зі мною. Бачиш, яка моя доля! Ти такий прекрасний, що не варто б тебе вбивати, але однак я тебе з'їм. Так призначено. Ніхто, навіть слон або буйвіл, не може звільнитися з мого полону на шостий раз прийому їжі,[3] о найповажніший з людей! Тебе, о кращий з кауравів, схопив не просто змій, породжений у звіриному лоні, — а це було дано мені в дарунок. Коли я стрімко падав з ложа Шакри — небесної колісниці,[4] я заволав до владики Агастьї, найбільшого з пустельників: «Встанови межу прокльону!». Могутній мудрець, сповнившись жалю до мене, відповів: «Через якийсь час ти будеш вільний, о царю!». Потім я впав на землю, але пам'ять мене не покинула.[5] І хоча це було давно, я пам'ятаю те, що дізнався тоді. Мудрець мені сказав: «Лише досвідчена людина, що відповість тобі на твої питання, позбавить тебе від прокльону. Будь-яка істота, нехай вона навіть сильніша й більша за тебе, о царю, відразу ж знесиліє потрапивши до тебе в полон. Такі слова почув я також від милосердних брахманів, що пройнялися жалем до мене, і потім двічінароджені зникли. Так і живу я, великий грішник, у цій похмурій ущелині. Прийнявши вигляд змія, я чекаю свого часу, о променистий!».

Бгімасена, наділений могутніми руками, відповів змієві: «Я не гніваюся на тебе, о могутній змію, і себе не звинувачую. Людина не владна ні над своїм щастям, ні над своїм лихом: вона приходить і йде без її волі. Тому не варто мучити душу розпачем. Який смертний може протистояти долі власними зусиллями? Долю я вважаю всесильною, а спроби людей відвернути її — марними. Бачиш — це воістину удар долі. Я, який постійно опирався на міць своїх рук, без усякої провини потрапив у таке лихо. Але я горюю не стільки через себе, хоча мене очікує смерть, скільки через братів своїх, вигнаних із царства і які живуть у лісі. Суворий Хімаван повний якшів і ракшасів. Брати стривожаться, почнуть мене шукати. А довідавшись про мою загибель, вони зовсім підупадуть духом, бо саме я, палко бажаючи повернути наше царство, підтримував дух цих праведників. Чи ні: мудрий Арджуна, якому відома будь-яка зброя, той, з яким не впоратися ні богам, ні гандхарвам, ні ракшасам, не піддасться розпачу. Цей молодик з могутніми руками, здатний силою своєю, в один день скинути із трону самого Царя богів, не кажучи вже про брехливого й жадібного сина Дхрітараштри, безчесного гравця, якого ненавидить увесь світ. Я журюся про нашу нещасну матір, яка гаряче любить своїх синів. Вона завжди мріє про те щоб ми були сильніше од ворогів. Якщо, о змію, я загину, то не збудуться ці надії, які вона, беззахисна, на мене покладає. І вірні мені, як своєму наставникові доблесні близнюки Накула й Сахадева, яким завжди служить опорою міць моїх рук, опустять крила, коли довідаються про мою смерть, і мужність, стійкість покинуть їх, убитих горем. Ось про що я турбуюся!». І Врікодара, стиснутий зміїним кільцем, довго ридав, не в силах поворухнутися.

Між тим, неспокійно стало на душі в сина Кунті Юдхіштхіри — обмірковував він тривожні знамення, які з'явилися. На південь від обійстя моторошно і дико завив шакал,[6] лякаючись заграви на обрії. Сонце затулив жахливий своїм виглядом і лементом однокрилий, одноокий, одноногий перепел, вивергаючи кров. Подув, здіймаючи пісок, різкий гарячий вітер, а з правої сторони закричали звірі й птахи. «Іди! Іди!» — кликала позаду чорна ворона. В Юдхіштхіри дрібно затремтіла правиця, здригнулося серце, сіпнулася ліва нога і мимоволі примружилося ліве око. Передчуваючи велике лихо, о бгарато, мудрий цар справедливости запитав Драупаді: «Де ж Бгіма?». Панчалі відповідала йому, що Врікодара пішов вже давно. «Бережи Драупаді!» — сказав тоді могутній цар Завойовникові багатств і, доручивши Накулу й Сахадеву двічінародженим, пішов разом із Дхаумьєю на пошуки Бгіми. Від самої оселі відважний Юдхіштхіра ішов по його слідах і бачив на землі залишені Бгімою знаки: шлях перепиняли дерева, зломлені вихором стегон героя, коли той, швидкий мов вітер, переслідував антилопу. По цих прикметах добрався Юдхіштхіра до гірської ущелини, а в ній побачив свого молодшого брата, намертво стиснутого володарем зміїв.

Так вістить розділ сто сімдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 177

Вайшампаяна провадив:

Наблизившись до улюбленого брата-героя, стиснутого зміїним кільцем, Юдхіштхіра вимовив: «Як же, сину Кунті, ти потрапив у таке лихо й що це за найбільший зі змиїв, тіло якого мов гора?». Побачив Бгіма свого старшого брата, царя справедливости, і розповів йому про усе, що трапилося, починаючи з того, як втрапив у полон.

Юдхіштхіра спитав:

Ти бог чи демон? А може, дійсно змій? Скажи правду, о змію, — Юдхіштхіра запитує тебе. Що тобі потрібно отримати чи дізнатися, о змію, щоб бути вдоволеним? Яку їжу принести тобі, щоб ти відпустив його?

Змій відповів:

Був я царем, одним з твоїх пращурів, о бездоганний! Ім'я моє — Нахуша. Я син Аю, п'ятий після Соми, о володарю людей! Приношенням жертв і подвижництвом, вивченням Вед, самоприборканням і відвагою я досяг необмеженої влади над усіма трьома світами. І коли я домігся такої величі, мене обійняла гординя, тому я змусив тисячу двічінароджених носити мій паланкін. Я був захмелілим своєю владою, і за зневагу до двічінароджених, Агастья звів мене до такого становища, о володарю землі! Але милістю того ж Агастьї, великого духом, розум до цієї пори не покинув мене, о царю-пандаво! Твій молодший брат дістався мені в їжу на шосту варту дня, і я не відпущу його. Я не хочу нічого іншого. Але якщо ти відповіси на ті питання, які я задам тобі, я звільню твого брата Врікодару.

Юдхіштхіра сказав:

Запитуй змію, що хочеш, і, якщо зможу, я відповім щоб зробити тобі приємне. Ти звичайно ж знаєш усе без винятку, що повинен знати брахман. Я тебе слухаю, о царю змиїв, і готовий тобі відповідати.

Змій почав:

Скажи, царю Юдхіштхіро, хто такий брахман і до пізнання чого варто прагнути? Судячи з твоїх слів, ти досить мудрий.

Юдхіштхіра відповів:

Той, кому властиві правдивість і щедрість, смиренність, праведність і незлобивість, стриманість і жаль, вважається брахманом, о Індро змиїв! А те, до пізнання чого варто прагнути, о змію, є найвище брахмо, що виключає і горе, і радість. З його пізнанням наступає кінець стражданням. Про що ти ще запитаєш?

Змій спитав:

Чотири варни — ось основа усього, ось істина й саме брахмо. Адже і шудрам, Юдхіштхіро, може бути властива правдивість і щедрість, незлобивість і милосердя, неспричинення шкоди живому і поблажливість. За твоїми словами, о володарю людей, те, до пізнання чого варто прагнути, виключає й горе, й радість. А я вважаю, що немає нічого, що не мало б зв'язку або з одним, або з іншим.

Юдхіштхіра відповів:

Що властиво шудрі, того немає в двічінародженому, інакше шудра не був би шудрою, а брахман — брахманом. Кому властиві ці риси, про які йшла мова, той і поводиться як брахман, а в кому їх немає, того, о змію, варто вважати шудрою. І далі — ти говориш, що, оскільки немає нічого, що не було б пов'язане або з щастям, або з горем, виходить, того, до пізнання чого варто прагнути, не існує. Так, є й така думка, змію: не існує нічого, позбавленого цих властивостей, так само як між холодом і теплом немає нічого, що не було б або холодом, або теплом. Але однак, є щось, не пов'язане ні з радістю, ні з горем. Так я вважаю, о змію, а що мислиш ти?

Змій сказав:

Якщо ти, о царю, якому призначене довге життя, виділяєш брахмана тільки за діями, то говорити про походження безглуздо, якщо поводження не проявлене.

Юдхіштхіра мовив:

Мені здається, о велемудрий великий змію, що у людей важко встановити походження — настільки перемішалися всі варни. Раз чоловіки породжують потомство від жінок різних варн, то мова, шлюбні відносини, народження й смерть рівні для людей. І святі мудреці підтверджують це: «Які б ми не були, ми робимо жертвопринесення». Тому ті, що проникнули були в сутність речей, вважають образ дій головним і визначальним. Перед тим як обрізати пуповину, над немовлям творять обряд. Тоді його матір'ю називають савітрі, а батьком — наставника. Народжений по природі — однаково що шудра, поки він не прилучився до Вед. Із цього приводу, о Індро змиїв, через розбіжність думок, Ману, син Самосущого, сказав: «Варни розрізняються ставленням до обов'язку. Якщо спосіб життя не очевидний, то у наявності глибоке змішання варн!». Отже той хто веде гідний, праведний спосіб життя, і є брахманом, як я сказав раніше, о могутній, найбільший зі змиїв!

Змій мовив:

Я вислухав твоє слово, о Юдхіштхіро! Ти знаєш усе, що варто знати. Хіба можу я з'їсти твого брата Врікодару?

Так вістить розділ сто сімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 178

Юдхіштхіра спитав:

Такий як ти у світі вважається найглибшим знавцем Вед і веданг. Скажи, що потрібно зробити щоб досягти найвищого шляху?

Змій відповів:

Хто обдаровує того кого треба, чиї слова доброзичливі та правдиві, хто послідовний у неспричиненні зла живому, той, о бгарато, досягає небес, — ось моя думка.

Юдхіштхіра спитав:

Що важливіше, о змію: приношення дарунків чи правдивість? Скажи, що значить більше, а що менше: неспричинення зла живому чи добре ставлення?

Змій відповів:

Більша або менша важливість роздачі дарунків, відданости та правдивости, неспричинення зла і доброго ставлення визначається серйозністю наслідку в кожному окремому випадку. Буває так, що правдивість значить більше ніж щедрість, а іноді, о Індро царів, роздача дарунків важливіша правдивої мови. Достоту так само, о великий стрільцю з лука, володарю землі, неспричинення зла живому може іноді значити більше ніж добре слово, а в інших випадках, добре слово цінується вище. Так воно й буде, о царю, — постійно повинен враховуватися наслідок. Якщо ти хочеш довідатися ще що-небудь, то запитуй, о царю, я відповім.

Юдхіштхіра спитав:

Розкажи мені, який шлях на небеса, і як неминуче проявляється для звільненої від тіла душі плід колишніх діянь, і про об'єкти почуттів, о змію!

Змій відповів:

Діяння, які чинить людина, визначають для нього, о царю, один із трьох посмертних шляхів. Ось вони: доля смертного, життя на небесах і народження серед тварин. Той, хто невпинно вершить благі справи, і в першу чергу роздає дарунки, а також той, хто спонукуваний метою не заподіювати шкоди живому, попадає зі світу людей на небо. Якщо ж діяння людини протилежні, то він, о Індро царів, народжується у світі тварин. І тут, о сину мій, відзначають одну особливість. Людина піддана пристрасті або гніву, жадібна чи яка чинить зло, залишає світ людей і народжується твариною. Деякі з тих, що народилися тваринами, можуть повернутися в світ людей, а корови та їм подібні, а також коні можуть стати навіть богами. Живий проходить усі ці шляхи відповідно до своїх діянь, о царю, довіряючи Атман Вічно Великому.[7] Атман, який має власну силу в тілесній оболонці, зв'язаний вчиненим колись, о сину мій, проходить через одне за одним народження. Відділений від тіла, він виявляє ознаки тих, що живуть.

Юдхіштхіра спитав:

Розкажи мені послідовно й точно, о змію, про положення Атмана при сприйнятті звуку, дотику, форми, смаку та запаху. Чому ти, о велемудрий, не відчуваєш одночасно усі об'єкти почуттів? Зволь мені відповісти на ці питання, о кращий зі змиїв!

Змій відповів:

Субстанція Атмана, вкладена в тілесній оболонці, сприймає почуттєві об'єкти, спираючись на органи почуттів, о довговічний! Слухай мене о туре серед бгаратів! Свідомість, пізнавальна здатність і розум [8] суть інструменти в сприйнятті почуттєвих об'єктів. Втілений Атман, вийшовши за межі «поля», спирається на розум, зосереджений на пізнанні об'єктів почуттів, і послідовно освоює ці об'єкти. Для цього бо й служить розум живого, о тигре серед чоловіків, і тому не буває одночасного сприйняття всіх об'єктів. Атман, що перебуває між бровами, о тигре серед мужів, направляє свідомість різноступенево на різні субстанції. Мудрі вважають, що після того, як вступає в дію свідомість, починається почуттєве сприйняття. Такий, о тигре серед чоловіків, спосіб прояву «знавця поля».

Юдхіштхіра мовив:

Вкажи мені вищу відмінність між розумом і свідомістю. Розуміння цього вважається головним і необхідним для тих, хто прагне до пізнання Найвищого духу.[9]

Змій сказав:

Думають, о сину мій, що свідомість включається негайно ж слідом за Атманом. Спираючись же на нього, свідомий початок стає засобом його прояву. Свідомість не має сукупності ґун, а розум містить в собі ґуни. Свідомість виникає в дії, а розум є щось дане. Ось таке розходження, о сину мій, намітив я між розумом і свідомістю. Але ж і ти знавець цього. Яка твоя думка?

Юдхіштхіра відповів:

О найвищий із премудрих! Ясний твій розум, і ти знаєш усе, що варто знати, тож навіщо ти запитуєш мене? Як на тебе, всевідаючого жителя небес, що творить дива, могло зійти затьмарення? Ось що здається мені найбільш дивним.

Змій сказав:

Навіть людину мудру і доблесну може засліпити багатство. Мені здається усякий, хто перебуває в достатку, втрачає ясність розуму. Ось і я, о Юдхіштхіро, загордився, впоєний своєю владою, а як упав з небес, то відразу прозрів і тепер повчаю тебе. Ти, о великий царю, грозо недругів, зробив для мене те, що

було необхідно. Поговорив я з тобою, праведником, і скінчився термін мого жорстокого прокльону. Колись роз'їжджав я небом у небесній колісниці й, сп'янілий гординею, не зважав ні на кого. Всі жителі трьох світів — мудреці-брахмани, боги, гандхарви і якши, ракшаси й кіннари платили мені данину. На кого не направляв був я погляду, о володарю землі, негайно втрачав він сили — ось яка була сила мого погляду. Тисяча мудреців-брахманів носила мій паланкін, але одна провина, о царю, зруйнувала мої гаразди. Якось зачепив я випадково ногою мудрого старця Агастью, який ніс разом з усіма мій паланкін. Невидимий, у гніві він крикнув мені: «Згинь, змію!». Тоді, втративши своє оздоблення, я почав падати з тої небесної колісниці й, падаючи головою вниз, зрозумів, що став змієм. Тоді я заблагав, звертаючись до премудрого брахмана: «Нехай буде обмеженим твоє прокляття! Ти повинен простити мене, о володарю, заблудлого в неуцтві!». І тут він зглянувся наді мною й, поки я падав, вирік: «Юдхіштхіра, цар справедливости, звільнить тебе від прокльону. Коли мине строк відплати за твою гординю і жорстоку силу, ти, о великий царю, знову матимеш плід твоїх благих заслуг!». Я був вражений міццю його подвижницького духу. Тому я й запитував тебе, о брахмане, про сутність брахмо. Правдивість, самоприборкання, подвижництво, зосередженість думки, неспричинення зла живому й постійна роздача дарунків — ось що має неминущу цінність, а аж ніяк не походження, не рід людини, о царю! Вільний і неушкоджений твій міцнорукий брат Бгімасена. Благо тобі, о великий царю! Я вертаюся на небо.

Вайшампаяна продовжив:

Із цими словами, цар Нахуша скинув подобу удава й, прийнявши свій небесний вигляд, піднісся на третє небо. А славний, гідний Юдхіштхіра, разом із братом Бгімою і Дхаумьєю повернувся в ашрам. Потім Юдхіштхіра, цар справедливости, розповів двічінародженим, які зібралися там, про усе, що сталося. Двічінароджені, три його брати і славна Драупаді, о царю, були збентежені. Кращі з двічінароджених, бажаючи пандавам блага, сказали Бгімі, гудячи його за необережність: «Не роби так більше!». пандави радувалися, бачачи перед собою силаня Бгіму, який уник нещастя, і знову вони зажили у світі в достатку.

Так вістить розділ сто сімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО УДАВА

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО УДАВА

[1] Знак Супарна, і онук Шині — Крішна та Сатьякі. (вгору)

[2] Кожному з Охоронців світу в Мгб. відповідає слон, який охороняє одну з чотирьох (в пізніші часи - восьми) сторін світу. Слон Індри – Айравата; Ями – Вамана; Варуни – Анджана; Кубери – Сарвабхаума. (вгору)

[3] на шостий раз прийому їжі — Нахуша, за звичаєм подвижників, їсть лише «на шостий раз», таким чином раз у три дні (зазвичай індійці їли два рази на день). Саме тому він не може відмовитися від здобичі. (вгору)

[4] Коли я падав з ложа Шакри — небесної колісниці — слово vimāna, перекладено, як «колісниця», позначає засіб пересування небожителів, що може переміщатися саме по собі й служити як трон або ложе. Іноді vimāna трактується також як «палац», «світлиці». В цьому випадку мова йде, очевидно, про паланкін, успадкований Нахушею від Індри. (вгору)

[5] але пам'ять мене не покинула — зазвичай люди не пам'ятають про свої колишні життя. Нахуша отримав цей дарунок у нагороду за суворе подвижництво. (вгору)

[6] завив шакал — південна сторона, місцеперебування Ями, вважалася несприятливою. До того ж, виття шакала саме по собі було поганою прикметою. (вгору)

[7] Вічно Великому — словом «Великий» передано філософське поняття mahat (школи Санкхья), тотожне поняттю buddhi («інтелект», «інтелектуальний принцип всесвіту»), в якому відбита свідомість індивідуального «я». (вгору)

[8] Свідомість, пізнавальна здатність і розум — buddhi, jnāna, manas. (вгору)

[9] для тих, хто прагне до пізнання Найвищого духу — у філософії Упанішад пізнання найвищого принципу всесвіту (adhyātma) і злиття з ним — кінцева мета знання, досягнення якої означає волю від полону перероджень. (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО БЕСІДИ МАРКАНДЕЙЇ

Розділ 179

Вайшампаяна вів далі:

Поки вони жили на колишнім місці, на зміну спекотній порі прийшов час дощів, несучи радість всьому живому. Гримкі чорні хмари вкрили склепіння небес і сторони світу, вдень і вночі безперестану лив дощ. Незліченні хмари — знамення часу дощів, які немов сіттю поглинули блиск сонця, опромінювалися білим світлом блискавок. Напоєна вологою земля вкрилася муравицею, ожили комарі й повзучі тварини, вляглися дим і пил. Вода затопила усе так, що годі було розібрати, де рівне місце, а де узвишшя, де ріки, а де гори. Гучні, шиплячі ніби змії потоки неспокійної води прикрасили ліси наприкінці спекотної пори. На узліссях, під проливним дощем кричали на різні голоси вепри, олені й птахи, в радісному збуджені металися чатаки, павичі, самці зозулі й горді собою жаби.

Поки пандави блукали пустищами, минув разом з гуркотом хмар багатий барвами благодатний час дощів. Настала осінь з її достатком качок і гусей, зеленню лісової трави і ясністю річкових вод. Осінь із зірками на чистому небі, безліччю звірів і птахів була добрим часом для великих душею пандавів. Вони любувалися ночами, коли порохнява влягалася ставало свіжо від хмар і незліченних планет, а місяць і зірки

лили своє світло. Бачили вони прекрасні ставки й спокійні ріки із прохолодною водою, в якій красувалися білі лілеї та лотоси.

Радісно було пандавам іти місцями священних тіртх, по схожому на небо, березі Сарасваті, який поріс кадамбою та диким рисом. Щасливі дивилися герої, влучні стрільці з лука, на повноводну, благословенну Сарасваті з її ясними водами. Там їх застала, о Джанамеджайє, найсвятіша осіння ніч повні, в місяці карттіка. Пандави, кращі з бгаратів, провели цей великий час зустрічі місяця із сузір'ям Кріттік разом з могутніми духом і доброчесними подвижниками. З настанням темної половини місяця, пандави разом із Дхаумьєю, візниками й доглядачами за царською кухнею відправилися в ліс Камьяка.

Так вістить розділ сто сімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 180

Вайшампаяна мовив:

Гостинно зустріли пустельники синів Кунті, коли вони на чолі з Юдхіштхірою прибули в Камьяку та оселилися там разом із Крішною. Нащадки Панду спокійно жили в тому лісі. До них звідусіль зібралося безліч брахманів. Хтось із двічінароджених сказав: «Сюди прийде улюблений друг Арджуни, який упокорив свою душу і шляхетний думками Шаурі з могутніми руками. Харі знає що ви з'явилися сюди, о нащадки Куру! Харі завжди радий вас бачити, він бажає вам блага. Незабаром вас відвідає Маркандейя, великий пустельник, що живе на світі довгі роки присвятивши своє життя подвижництву й читанню Вед». Ледве вони вимовили ці слова, як на колісниці, в яку були запряжені Сайнья та Сугрива, показався Кешава, кращий з воїв-колісничних. Немов сам Магхаван з Пауломі, наближався син Деваки із Сатьябхамою, нетерпеливлячись побачити найгідніших з куру.

Мудрий Крішна зійшов з колісниці й радісно привітав, як велить звичай, царя справедливости й Бгіму, першого серед витязів. Прийнявши почесті від близнюків, він ушанував Дхаумью, обійняв Гудакешу й приголубив Драупаді. Довго дивився Володар дашархів на свого улюбленця — героя Пхалгуну, який повернувся з небес, знову й знову стискаючи в обіймах нищителя недругів. А між тим, Сатьябхама, улюблена дружина Крішни, обіймала Драупаді, милу супутницю пандавів. Потім пандави зі своєю дружиною і жерцем оточили лотосоокого Крішну, віддаючи йому хвалу. Зустріч премудрого Крішни з Партхою — Завойовником багатств, грозою демонів, нагадувала зустріч із Гухою великого Володаря бхутів, могутнього душею.

Увінчаний діадемою розповів старшому братові Гади про усе, що трапилося з ними в лісах, і запитав у свою чергу, як поживають Субхадра та Абгіманью. Згубник Мадгу вшанував, як того вимагає закон, синів Прітхи, дружину їх Крішну та сімейного жерця пандавів, сів поруч із Юдхіштхірою і уславив царя такими словами: «Чеснота, о Пандаво, важливіша від отримання царства. Суть її, як вважають, у подвижництві, о царю! Чесно й праведно дотримуєшся ти свого обов'язку, чим скорив і цей і той світи. Твердо дотримувався ти обітниці перед тим, як почати читання Вед. Ти опанував у досконалости мистецтвом стрільби з лука, доблестю і благочестям домігся багатства і зробив усі споконвіку встановлені жертвоприносення. Ти не шукаєш задоволення в грубому й ницому, нічого не робиш тільки заради насолоди, о Індро істот! Ти не відринеш дхарму в погоні за вигодою. За твою вдачу називають тебе Царем справедливости. Завойовуючи царства, отримуючи багатство й те, що приносить тобі задоволення, все ж вищу радість, о царю-Партхо, ти завжди знаходиш у роздачі дарунків, істині, подвижництві, принесенні поминальних жертв, миролюбстві, стійкості й милосерді. Коли на очах у жителів Куруджангали вашу Крішну силою потягли до Залу зборів, хто, крім тебе, о Пандаво, зміг би стерпіти таку зневагу доброчесним поводженням і звичаєм? Немає сумніву — незабаром збудуться всі твої бажання, і ти будеш гідно правити своїми підданими. Ми готові поквитатися з кауравами, як тільки ти виконаєш свою обітницю».

Звертаючись до Дхаумьї, Юдхіштхіри, близнюків, Бгіми й дружини пандавів Крішни, лев серед дашархів мовив: «Слава долі — Увінчаний діадемою освоїв мистецтво володіння зброєю і, задоволений, повернувся на ваше благо!». Потім Володар дашархів разом із друзями звернувся до Крішни, дочки Яджнясени: «Діти твої, о Крішно, вірні обітницям і доброчесні. Основне чому вони віддаються із пристрастю, — це стрільба з лука. Сини твої, о Яджнясені, приділяють увагу і самозосередженню, як це властиво праведникам. Твій батько й брати твої, о Крішно, пропонували їм владу й царства, але юнаки не знайшли спокою ні в будинку Яджнясени, ні у своїх рідних. На мирному шляху до Анарти вищим для них задоволенням було стріляти з лука. Коли твої сини, о Крішно, з'явилися в місто нащадків Врішни, їх зустріли там з любов'ю, так що їм нема чого заздрити самим богам. І як ти, чи гідна Кунті направляли б їх поведінку, так само, а може й більше, робить невсипущо Субхадра. А син Рукміні, о Крішно, наставник Аніруддхи, Абгіманью, Сунітхи й Бхану, наставляє і охороняє твоїх синів. Гідний очільник їх, юний Абгіманью, наполегливо й постійно вчить героїв мистецтву володіння палицею, мечем і щитом, а також поводженню з колісницею й конями. Син Рукміні, як наставник, вручив їм зброю і належним чином передав їм своє уміння. Він задоволений успіхами твоїх синів і Абгіманью. Коли сини твої, о Яджнясені, відправляються на прогулянку, кожного з них супроводжують колісниці, візки та слони!».

І далі Крішна сказав цареві справедливости: «Дашархи-вої, кукури та андхаки чекають твоїх наказів. Вони будуть там, де ти побажаєш, о царю! Вої-мадгу, швидкі мов вітер у володінні луками, на колісницях і піші, своїми конями, слонами й колісницями готові служити тобі, о Індро істот! На чолі їх стоїть Той, чия

зброя — плуг. Хай буде призначена синові Дхрітараштри Суйодхані, гіршому з лиходіїв, разом з родичами його та поплічниками, доля Саубхи й володаря Саубхи, о Пандаво! Якщо бажаєш, дотримуйся, Індро людей, тієї обітниці, що ти дав на Зборах. Вої та колісничні Нагапури разом з воями-дашархами будуть тебе чекати. Відринувши гнів і очистившись од гріхів, ти пройдеш вільно там де побажаєш, і, забувши про тривоги, першим вступиш у володіння прекрасною, квітучою Нагапурою!».

Могутній душею цар справедливости охоче вислухав, як належить, думку найвищого з людей, схвалив її та, подумавши, звернувся до Кешави, шанобливо склавши долоні: «Ти, о Кешаво, без сумніву, опора пандавів. Партхи бачать в тобі свого захисника. Ми віримо: наступить час, і ти виконаєш те, про що говориш, і зробиш навіть більше. Термін вигнання, всі дванадцять років, сини Панду, як обіцяли, проведуть вдалині від людей, а потім, як ведеться, проживуть невпізнані під твоїм захистом, о Кешаво!».

Вайшампаяна провадив:

Під час бесіди Варшнейї і царя справедливости з'явився, о бгарато, багатотисячолітній благочестивий Маркандейя, суворий подвижник, що посивів у покаянні. Всі брахмани й Крішна разом з пандавами уславили прихід древнього святого мудреця, що живе на землі не одну тисячу років. Коли найбільший зі святих мудреців, оточений пошаною, зручно сів, до нього звернувся Кешава від імені брахманів і пандавів: «Усі зібрані тут брахмани і пандави, Драупаді, Сатьябхама, а також я сам, жадаємо почути твоє найвище слово. Повідай нам, о Маркандейє, священні й вічні перекази минулих літ, про чесноту царів, жінок і святих мудреців!». Ледве вони сіли, прийшов побачитися з пандавами мудрець-бог Нарада, чистий душею. Бики серед чоловіків піднесли, як личить, великому духом мудрецеві воду для омивання ніг і медовий напій. А мудрець-бог Нарада, довідавшись, що вони очікують розповіді Маркандейї, зрадів і сказав з посмішкою, розуміючи важливість миті: «Розповідай, брахмане-мудрецю, про що ти хочеш повідати пандавам». На ці слова, великий подвижник Маркандейя відповів: «Запасіться терпінням. Буде довга розповідь». Після цього пандави й двічінароджені застигли чекаючи, дивлячись на великого мудреця, як на полуденне сонце.

Так вістить розділ сто вісімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 181

Вайшампаяна вів далі:

Пандава, цар Куру, очікуючи, поки великий пустельник почне говорити, звернувся до нього, щоб почати бесіду: «Ти здавна знаєш життя богів, дайтьїв, великих душею святих мудреців і всіх мудреців-царів. Ми вважаємо тебе гідним почестей і шани, й давно прагнемо зустрічі з тобою. Тут і син Деваки, що прийшов побачити нас. Я дивлюся на себе: втратив я щастя, а сини Дхрітараштри, лиходії, благоденствують, і ось що приходить мені на думку: людина творить добрі й злі справи, і кожному дається згідно заслуг, але яка в цьому роль Володаря?[1] Ще: в цьому світі чи в іншому, коли приходить до людини щастя або лихо, то, що ж вона колись зробила, о перший серед знавців брахмо? О кращий з двічінароджених! Яким шляхом в цьому світі або в іншому наздоганяє людину відплата за її злі та за добрі справи, які йдуть за нею? Чи зберігає вона при цьому тілесну оболонку чи вже покинула її? Трапляється це в нашому світі чи за його межами? І де зосереджені діяння померлої істоти, о Бхаргаво?».

Маркандейя почав:

Такі питання гідні тебе, о кращий з тих, що знають користь у бесіді! Ти знаєш усе, що варто знати, і запитуєш тільки для затвердження істини. Але я поясню тобі. Слухай уважно, як у цьому світі та в іншому людина відчуває щастя й горе. Володар живих (*Праджапаті*), першим з'явившись на світло, створив людей чистими, незаплямованими та відкритими добру. Давні люди, о нащадку Куру, втілюючи в собі невичерпну міць, були вірні обітницям, правдоусті, доброчесні та добродумні. По своїй волі кожний з'являвся до богів на небеса і по своїй же волі вертався назад. І життя, і смерть були покірні людській волі. Без зайвих тривог, без нещасть і бід люди досягали своєї мети. Бачили вони навіч сонми богів і святих мудреців, великих душею, дотримувалися всіх установлень дхарми й не знали ворожнечі. Тисячі років жили вони на світі, й були в них тисячі синів.

Час ішов, і поступово люди почали жити лише на Землі. Злість і хіть опанували ними, піддалися вони осліпленню жадоби, загрузли в неправді й обмані. Боги тоді відкинули людей. Через свої нечестиві діяння грішники падали в Нараку або народжувалися тваринами, отримуючи все нові й нові муки в різних формах перероджень. Бажання людей стали ниці, задуми нездійсненні, знання марні, а почуття безсилі. Усілякі турботи й злидні долали їх, і відзначалися вони в основному поганими справами. Родини занепадали. Низькі духом люди стали кволими і хворобливими, їхній вік, грішників, скоротився — такою жорстокою була розплата за гріховність діянь.

Прагнучи до виконання кожного свого бажання, вони переступали межі добра і зневірялися.

Після смерти, о Каунтейє, доля людини визначається її справами в цьому житті. Де ж зосереджені справи мудреця й невігласа? Де людина пожинає плоди своїх добрих і злих діянь? Це твої питання. Вислухай же, які тут існують настановлення. Кожна людина, тіло якої споконвічно створене богом, робить безліч і добрих, і злих вчинків. Наприкінці своїх днів вона розлучається із тлінним тілом і відразу з'являється на світло з іншого черева. Немає проміжку між смертю і новим народженням. Власні діяння людини завжди разом з нею, немов тінь. Вони визначають для народжена на світі щасливу або лиху долю. Ті, хто позбавлені ока мудрости, вважають, що жива істота пов'язана призначеннями долі та не успадковує

ні добрих, ні поганих характеристик. Але це — шлях невігласів,[2] о Юдхіштхіро! А тепер послухай про найвищу долю премудрих. Люди, які віддаються подвижництву й перевершили всі науки, ті, що суворо дотримуються обітниць і вірні істині, ті, що старанні в служінні наставникові, добрі вдачею й чисті народженням, ті, які милосердні, стримані, діяльні й з'явилися на світ з неопоганеного лона, ті люди, що зазвичай відзначені добрими знаками, які упокорили себе, приборкавши свої почуття, ті, які через чистоту свою рідко страждають від хвороб і живуть безжурно не знаючи тривог і лих, — такі люди, чиє око — мудрість, тільки-но з'явившись на світло, і навіть до цього строку, ще перебуваючи в лоні, й потім, залишаючи його, усвідомлюють зв'язок душі своєї та вишньої. З'явившись у цей світ, щоб у дії виявити себе, вони вертаються потім в оселю богів.

Одне отримують люди від долі, інше від випадку, а третє приходить до них, як підсумок їхніх власних діянь. Хай не засумніваєшся ти в цьому, о царю! Почуй, о Юдхіштхіро, кращий зі співрозмовників, яка є про це притча. Я вважаю, що найвищого блага, яке є в людей, один досягає в цьому світі, а не в іншому, другий же — в іншому, а не в цьому, третій — і там і тут, а четвертий не досягає ні там, ні тут. Ті, що володіють незліченними багатствами, постійно насолоджуються життям, прикрашаючи оздобами тіло. Для них, заклопотаних тілесними втіхами, — щастя лише в цьому житті, але не в іншому, о згубнику найсильніших з недругів! А хто стариться тілом присвятивши себе Йозі, віддаючись умертвінню плоті й читанню Вед, хто упокорив свої почуття і переймається благом сущого, для того щастя не в цьому житті, але в іншому, о нищителю ворогів! Хто вище всього ставить дхарму й у призначений час знаходить багатство згідно дхарми, хто бере собі дружину й робить жертвопринесення, для того щастя і в цьому, і в наступному житті. А ті невігласи, котрі не проявляють ретельности ні в навчанні, ні в подвижництві, ні в роздачі дарунків, і не піклуються навіть про те, щоб народити собі подібних, нещасні й навіть не прагнуть до щастя. Для них його немає ні в цьому житті, ні в житті іншому.

Всі ви надзвичайно доблесні, й міць ваша дивна. Ви готові до боротьби. Глибоко занурені в знання, ви з'явилися на землю зі світу іншого щоб виконати волю богів. Ви герої, які звикли до подвижництва й самоприборкання, до чесноти й мандрів, роблячи великі подвиги і щонайкраще догоджаючи богам, святим мудрецям і покійним предкам, завдяки своїм діянням потрапите свого часу на небо — у найвищий притулок праведників. Не сумнівайся в цьому, о Індро кауравів, через те, що зараз ти, гідний кращої долі, потрапив у таке лихо.

Так вістить розділ сто вісімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 182

Вайшампаяна вів далі:

Тут сини Панду сказали Маркандейї, великому духом: «Повідай — хочемо ми почути про могутність кращих з двічінароджених». І гідний Маркандейя, полум'яний, суворий подвижник, обізнаний на всіх шастрах, повів розповідь: «Юний, прекрасний собою царевич із роду Хайхаїв, могутній завойовник ворожих міст, відправився був на лови. Бродячи по зарослому травами і чагарником лісу, побачив він неподалік одягненого в шкуру оленя пустельника й, подумавши, що це лісовий олень, убив його. Наляканий зробленим злодіянням, з розпачем у душі відправився лотосоокий царевич до найгідніших з хайхаїв і розповів правителям про те, що трапилося, о володарю землі! Почувши про те, що царевич убив пустельника, який харчувався лише коріннями та плодами, побачивши його своїми очима, ті засмутилися. Усюди намагалися вони дізнатися, хто він такий, і нарешті добралися до обійстя Таркшьї Аріштанеми. Там вони зупинилися щоб привітати великого душею пустельника, стійкого у своїй обітниці. Могутній духом мудрець прийняв їхні почесті, але вони сказали йому: «Ми не варті, о мудрецю, твоєї гостинности. Гріх на нас — ми вбили брахмана!».

Запитав їх мудрий пустельник: «Як ви вбили брахмана? Скажіть, де він? Подивімося ж разом, яка велика міць мого подвижництва!». Вони правдиво повідали йому про все і пішли з ним туди, де лежав убитий пустельник, але не найшли його. Засоромившись, вони розгублено почали шукати його, немов уві сні, а мудрий Таркшья, підкорювач ворожих міст, сказав їм: «Чи не цей брахман, якого ви вбили? Це ж, о царі, мій син, відзначений величчю подвижницького духу!». Вони здивувалися побачивши того пустельника. «Велике диво! — сказали вони, о володарю землі! — Ми бачили його мертвим, як же він ожив? Яка ж повинна бути сила подвижницького запалу, щоб повернути його до життя! Ми хочемо, о брахмане-мудрецю, якщо можна, почути про це!». Той відповів їм: «Смерть не владна над нами, царі! Коротко й доступно я поясню вам причину. Ми знаємо лише істину і не відаємо неправди. Ми слідуємо своїй дхармі, й тому немає у нас страху смерти. Ми говоримо тільки те, що добре для брахманів, а погане нас не торкається, і тому немає в нас страху смерти. Ми живемо в країні, керованій могутнім царем, гостей зустрічаємо їжею та напоями, а слугам даємо рясний харч, і тому немає в нас страху смерти. Я коротко розповів вам про це. Ходіть, не відаючи зла, і не бійтеся гріха». «Хай буде так!» — сказали царі. Вони віддали шану великому пустельникові й заспокоєні відправилися назад у свій край, о туре серед Бгарати!».

Так вістить розділ сто вісімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 183

Маркандейя сказав:

Почуйте від мене ще одну розповідь про могутність духу брахманів. Розповідають, задумав був цар-мудрець на ім'я Вайнья зробити жертвопринесення коня. Атрі зібрався до нього за дарунками, але бажаючи показати свою чесноту, облишив цей намір. Поміркувавши, всемогутній мудрець вирішив піти в ліс. Покликав він свою, отриману згідно дхарми — дружину, синів і сказав: «Ми без усяких перешкод одержимо набагато більше, якщо ви погодитеся тепер же відправитися до лісу, щоб помножити свої чесноти!». Вірна дхармі дружина відповідала йому: «Йди краще до Вайньї, великого духом, і попроси побільше дарунків. Цар-мудрець обдарує тебе під час жертвопринесення, якщо ти попросиш його. А коли ти отримаєш ці великі дарунки, о брахмане-мудрецю, то візьми й поділи їх між синами та слугами, а потім рушай куди побажаєш. Знавці дхарми вважають це найвищою чеснотою!».

Атрі мовив:

Великий душею Гаутама казав мені, о гідна, що Вайнья багатий, доброчесний і вірний обітниці правди, але двічінароджені, що живуть разом з ним, недолюблюють мене. З тих пір, як Гаутама сказав мені про це, я не наважуюся іти туди. Подам я там добру пораду згідно обов'язку, любови й користи, а вони обернуть все сказане нісенітницею. Але все ж, я піду туди, о велемудра, мені до душі твої слова. Дасть мені Вайнья корів та безліч багатства.

Маркандейя продовжив:

Сказавши так, великий подвижник негайно відправився до Вайньї на жертвопринесення. Підійшов Атрі до жертовного вівтаря й почав славити царя: «О Вайньє — царю! Ти — володар, перший владар на землі![3] Хори мудреців підносять тобі хвалу, і немає нікого, хто знав би дхарму краще за тебе!». Тут мудрець Гаутама, суворий подвижник, перервав його гнівно: «Не говори так, Атро! Чи ж ти обділений мудрістю? Це Великий Індра, Владар живих, панує над нами в цьому світі!». Відповів Атрі Гаутамі, о Індро царів: — «Вайнья — Вершитель доль, він, як Індра, велить сущим. А на тебе зійшло затьмарення, і, помиляючись, ти втратив ясність розуму!».

Гаутама мовив:

Я знаю, що не я помиляюся, а ти, коли берешся судити про це. Щоб одержати від царя дарунки, ти славиш його ледве побачивши. Не відаєш ти, в чому найбільша дхарма, і не знаєш, як її застосувати. Ти дурний, як дитина, і що користи в тому що ти старий роками?

Маркандейя мовив:

Так стояли вони й сперечалися у присутности усіх пустельників, тих, що зібралися на жертвопринесення, а ті питали один одного: «Як же вони потрапили сюди? Хто допустив їх до двору Вайньї та про що вони так голосно сперечаються?». Тут добродійний Кашьяпа, знавець усіх дхарм, наблизився до сперечальників і запитав їх в чому справа. І Гаутама сказав, звертаючись до тих, що зібралися тут, перших серед мудреців: «Послухайте, о тури серед двічінароджених, яка виникла у нас спірка: Атрі сказав, що Вайнья — вершитель доль, а я глибоко сумніваюся в цьому!». Як почули це великі духом пустельники, негайно ж поспішили до знавця дхарми Санаткумари, щоб він розвіяв їхні сумніви. Великий подвижник вислухав їх і відповів їм достоту згідно обов'язку і користи.

Санаткумара сказав:

Брахмани невіддільні від кшатріїв, так само як кшатрії від брахманів. Цар — це найперша дхарма, він владар підданих, він і Шакра, і Шукра, і Творець, і Бріхаспаті. Як же не шанувати того, кого прославляють такими словами, як «володар живих» і «владар», «державний володар» і «захисник», «володар землі» і «охоронець людей»?! «Народжений в древньому роду», «воїн» і «наступаючий», «щасливий», «добробут ний» і «провідник на небеса», «легкий на перемогу», Бабхру (*Шива чи Вішна*), «не гнівний без причини», «існуючий боєм» і «дбаючий за істину та закон» — так величають царя. Святі мудреці, боячись беззаконня, поклали всю владу на кшатріїв. Як сонце на небесах між богів, світлом своїм розганяє морок, так цар викорінює рішучо беззаконня на землі. Верховне становище царя підтверджується шастрами. В суперечці правий той, хто славить царя.

Маркандейя мовив:

Тоді велемудрий цар, задоволений тим, що в суперечці переміг Атрі, котрий співав йому хвалу, радісно звернувся до нього: «Ти назвав мене найвищим з усіх людей, найгіднішим і поставив мене врівень з богами, о мудрецю-брахмане! За це я дам тобі безліч різних коштовностей. Дарую я тобі, о премудрий, тисячу чорних рабинь у прекрасних вбраннях і прикрасах, десять коті золотих монет і десять бхарів чистого золота. Ти всевідаючий — ось моя думка». Тоді велемудрий Атрі, великий могутній подвижник, прийняв все це, як належить за звичаєм, і повернувся до себе додому. З радістю передав він багатство своїм синам, а сам, упокоривши свою душу, зосередивши всі думки на покаянні, вийшов у ліс.

Так вістить розділ сто вісімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 184

Маркандейя сказав:

А тепер, о герою — підкорювачу ворожих міст, вислухай пісню Сарасваті, проспівану нею, коли до неї звернувся з питаннями мудрий пустельник Таркшья.

Таркшья спитав:

Що найважливіше для людини в цьому світі, о прекрасна, і як варто чинити, щоб не відступити від дхарми? Повідай мені про це, о довершена, щоб після твоїх наставлянь я ще твердіше стояв на шляху дхарми. Хто, як і коли повинен приносити жертву вогню і шанувати його щоб не порушилася дхарма? Повідж мені про усе, о гідна, щоб я міг безжурно проходити світами.

Маркандейя мовив:

Так радісний Таркшья запитав про це Сарасваті, і вона, бачачи, що премудрий брахман весь перетворився на слух, відповідала йому мудрим і праведно-корисним, згідним із Дхармою словом.

Сарасваті рекла:

Той, хто, як запропоновано, осягає брахмо і постійно читає Веди, той, хто чистий і старанний, знаходить блаженство серед безсмертних, досягши Міста богів (*Амаравaті*), яке розташоване серед величезних, прекрасних, найсвятіших лотосових озер, вкритих квітами, неглибоких, прозорих і спокійних. В них багато риби, а по берегах цих славних тіртх ростуть золоті лотоси. Щасливо живуть у цих краях ті, що відзначилися добрими справами, і кожного з них осипають почестями прекрасні апсари з чудовим запахом та золотавою шкірою. Той, хто дає корів брахманам, попадає у світ Брахми, хто віддає бика, відправляється у світ Сонця, хто роздає одяг — у світ Місяця, а хто дарує брахманам золото, досягає безсмертя. Хто дає брахманові приручену, сумирну, роздоєну корову з гарним телям, той насолоджується життям на небесах рівно стільки років, скільки волосків на шкурі цієї корови. Хто дарує доброго молодого бика разом з упряжжю, і бик цей сильний, витривалий і придатний тягти плуг, той досягає десяти світів тих, які дарують корів. Гідна, добромисна людина, роблячи сім років поспіль жертовне узливання вогню, очищає цим, о Таркшьє, сім попередніх і сім наступних поколінь свого роду.

Таркшья мовив:

Повідай прекрасна мені, що питає тебе, який древній обряд підтримки жертовного вогню, щоб завдяки твоїм наставлянням я пізнав до кінця цей встановлений століттями звичай Агніхотри.

Сарасваті сказала:

Той, хто нечистий, хто не омив рук своїх, а також невіглас, котрий не пізнав брахмо, не може приносити жертву вогню. Адже боги, що чекають підношення, прихильні чистоті. Не приймають вони жертви й од невіруючого. Не слід допускати до жертвопринесення богам того, хто недосвідчений у Ведах: такий буде дарма робити узливання. Жертва того хто не осяг Веди вважається неповноцінною, о Таркшьє! Він не гідний робити узливання жертовному вогню. Хто приносить у жертву нехай небагато, але віруючи, хто твердий ув обітниці й задовольняється тією їжею, що залишається від жертвопринесення, той попадає в квітучий світ корів [4] і споглядає найвищого істинного бога.

Таркшья спитав:

Я бачу, о прекрасна, тобі, велемудрій, притаманний божественний розум, що охоплює всі тонкощі залежні від діянь в цьому житті та існування в іншому світі. Тому я запитую тебе: хто ж ти, о чарівна?

Сарасваті відповідала:

Я вийшла з жертовного вогню щоб розвіяти сумніви турів серед брахманів. За твоїм проханням і з прихильности до тебе я пояснила, як належить, істинний зміст того про що ти запитав.

Таркшья мовив:

Немає нікого хто був би рівним тобі. Ти сяєш так яскраво немов сама Шрі. Безмірно прекрасний твій чудовий вигляд, і обдарована ти, о гідна, божественним розумом.

Сарасваті рекла:

Я розцвітаю, благоденствую і стаю все чарівнішою, о мудрий брахмане, перший серед людей, завдяки найкращому з того, що приноситься в жертву. Знай, о мудрецю: яку б річ не використовували при цьому, будь вона з дерева, заліза чи глини, успіх жертви — в моїй небесній вроді та мудрості.

Таркшья мовив:

Вважаючи це великим благом, завзято служать йому пустельники. Повідай мені, який інший високий і безжурний шлях до порятунку, на який вступають стійкі?

Сарасваті сказала:

Іншого, освяченого століттями, найвищого з вищих шляху до порятунку, досягають вивченням Вед, підношенням дарунків, обітницями та благими діяннями подвижники, знавці Вед, котрі не відають скорботи і досягли звільнення. Посередині того шляху сяє пречиста, запашна ветаса [5] з тисячею гілок. Біля кореня її беруть початок чарівні струмочки з медвяними водами, які зливаються зі своїми притоками вируючі навколо каменів могутніх рік, вода яких несе, немов гальку, коржі з ячменю, м'ясо, овочі й плями молока.[6] То найвищий шлях, о пустельнику! На цьому місці приносяться кращі з жертвопринесень богам на чолі з Агні,[7] разом з Індрою і сонмами марутів.

Так вістить розділ сто вісімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО РИБУ

Розділ 185

Вайшампаяна сказав:

Потім Юдхіштхіра, син Панду, знову звернувся до Маркандейї: «Повідай мені про життя Ману, сина Вівасвана».

Маркандейя почав:

О царю — тигре межи людьми! Син Вівасвана, найбільший святий мудрець, був могутній і блиском подібний до володаря істот. Силою й величчю запалу, красою та подвижництвом Ману перевершив і батька свого і діда. Володар людей, він присвятив себе великому суворому покаянню, стоячи на одній нозі з піднятими вгору руками у Вішала-Бадарі. Десять тисяч років піддавав він себе жорстокому вмертвінню плоті, опустивши донизу голову й дивлячись прямо перед собою не моргаючи. Одного разу, коли він, зібравши волосся на потилиці, в мокрому одязі стояв на березі Вірини, продовжуючи своє покаяння, до нього підплила риба і сказала такі слова: «О володарю, я, маленька рибка, боюся сильних риб. Ти повинен урятувати мене, праведнику! Сильні риби нерідко пожирають слабких, такий наш споконвічний закон. Врятуй же мене, бо тону я у великій безодні страху, а я відплачу тобі за це».

Вислухавши слова риби, Ману, син Вівасвана, сповнився жалю до неї. Взяв Ману Вайвасвата цю рибу своєю рукою, витяг з води і опустив її, блискучу від місячного блиску, в глиняний глечик. Риба росла там в достатку і ласці, о царю, а Ману віддано піклувався про неї, начебто про власного сина. Пройшло багато часу, і риба стала така велика, що більше не вміщалася в глечику з водою, і одного разу, побачивши Ману, знову попросила його: «Перенеси мене, о володарю, в інше зручне місце». І Ману, великий пустельник, витяг рибу із глечика, приніс до великого ставка і випустив туди, о підкорювачу ворожих міст! Знову минуло багато років, і риба так виросла, що, хоча цей ставок був дві йоджани в довжину і йоджану завширшки, їй стало тісно в ньому, о лотосоокий! Ніде їй було повернутися в цьому ставку, о Каунтейє — володарю народів!

Побачила риба Ману й знову попросила його: «О добрий, могутній володарю, перенеси мене в Ґангу, дружину океану. Я буду жити там, о мій батьку і володарю, якщо ти із цим згодний». Після таких слів риби великий Ману, смиренний і стійкий, своїми руками переніс її до Ґанги і випустив у річку. Через якийсь час риба виросла ще більше, о згубнику ворогів, і, побачившись із Ману, знову сказала йому: «Я така велика, о могутній, що не можу повернутися в Ґанзі. Змилуйся, о володарю, скоріше перенеси мене і випусти в океан». Тоді Ману своїми руками витяг рибу з води Ґанги, переніс до океану і там її випустив, о Партхо! І хоча риба була величезна, ця ноша була бажаною для серця Ману, дотик до риби і її запах були йому приємні.

Коли Ману випустив рибу в океан, вона, посміхаючись, сказала йому: «Ти зробив все, щоб урятувати мене, о володарю! Слухай же, як тобі діяти, коли настане твій час. Незабаром, о володарю, великий долею, усьому на землі, і живому, і неживому, прийде кінець:[8] наближається час потопу, що очищає світи.[9] Тому те, що я розповім зараз, буде тобі вкрай корисно. Для всього — для рухомого і нерухомого, для того, що здатне пересуватися і що стоїть на одному місці, прийшов страшний час. Ти повинен спорудити міцний човен і прив'язати до нього мотузку. Ти сядеш в нього, о великий пустельнику, разом із сімома святими мудрецями. В той же човен варто покласти вроздріб, надійно вкрите насіння — все те, про яке я казала колись. Чекай мене, стоячи у човні, о улюбленцю пустельників! Я з'явлюся з рогом на голові, і по ньому ти упізнаєш мене, о подвижнику! Ось що ти повинен робити. Прощай, я йду. Не сумнівайся, володарю, в правді моїх слів».

«Так я і зроблю», — відповів він рибі. Попрощалися вони один з одним і розійшлися кожний у свій бік. Потім, о великий, відважний царю — нищителю недругів, Ману зібрав все те насіння, про яке сказала риба, і в надійному човні поплив бурхливим океаном. Ману подумав про рибу, о владарю землі, і вона, вгадавши його думки, незабаром з'явилася йому з рогом на голові, о праведніший між бгаратів, підкорювачу ворожих міст! Побачивши у воді величезну, немов гора, рогату рибу — видом таку, як вона казала, — Ману накинув на ріг її голови петлю мотузки, о тигре серед народжених Ману, Індро Індр його нащадків! І риба, о підкорювачу ворожих міст, стрімко потягла по воді океану прив'язаний мотузкою човен. Плив Ману в тому човні океаном, о володарю нащадків Ману, а той, здавалося, пустився в танок: так ходили ходором хвилі й немов дзвінкі прикраси гриміла вода. Потужним вихором жбурляло човном ув океані, кидаючи з боку вбік, як п'яну жінку, що нетвердо стоїть на ногах, о руйнівнику ворожих міст! Злилися між собою земля й усі основні й проміжні сторони світу, повітря і небо — усе — застеляла вода, о туре серед мужів! Усе змішалося тоді у світі, о туре серед бгаратів, залишилися лише сім святих мудреців, Ману й риба.

Багато років, о царю, риба без утоми тягла за собою той човен по водних просторах. Потім, о нащадку Куру, биче серед чоловіків, вона привела човен туди, де височіє Хімаван. І тоді, посміхаючись, риба тихо сказала тим святим мудрецям: «Прив'яжіть скоріше човен до цієї вершини Хімавана!». Послухалися риби святі мудреці, о туре серед бгаратів, і швидко прив'язали човен до вершини Хімавана. Ось чому найвища з вершин Хімавана зветься з тих пір Наубандхана.[10] Знай це, о Каунтейє, туре серед бгаратів!

Потім риба сказала всім святим мудрецям: «Я — Брахма, Володар істот, і немає нікого вище за мене. Це я, в подобі риби, урятував вас від лиха. Ману призначено відродити все суще: і богів, і демонів, і людей, усі світи, все рухоме й нерухоме. Він пройде через найсуворіше покаяння й тоді не буде знати оман при

створенні життя. Така моя милість!». Із цими словами риба в одну мить зникла. Тоді Ману, син Вівасвана, побажав негайно ж відродити все суще. Ледве він почав творити, стала долати його мара, і тоді він віддався великому покаянню. Пройшовши через суворе подвижництво, Ману, о туре серед бгаратів, приступився, як і належить, до відтворення життя.

Ось про що говориться в пурані, відомій за назвою «Матсьяка».[11] Повість, розказана мною, очищає від усіх гріхів. Хто постійно буде слухати з початку життєпис Ману, той буде щасливий, його очікує успіх у всіх справах і дані будуть йому небеса.

Так вістить розділ сто вісімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 186

Вайшампаяна провадив:

Потім Юдхіштхіра, цар справедливости, знову смиренно запитав славного Маркандейю: «Ти, о великий подвижнику, бачив кінець не однієї тисячі юґ. Ніхто в цьому світі, крім Найвищого Брахми, великого духом, не може зрівнятися з тобою за віком. Ти один, о премудрий, поклоняєшся Брахмі під час потопу, коли цей світ позбавлено небес, покинуто богами і данавами. Коли ж потоп кінчається і пробуджується Прабатько, тільки ти, о святий мудрецю, бачиш, як Найвищий, наповнивши повітрям сторони світу та всюди розосередивши воду, у належному порядку відтворює чотири форми життя. Ти, о кращий серед двічінароджених, цілком поринувши в споглядання, навіч вклоняєшся Наставникові світу — Прабатькові всесвіту. Тому бо завдяки милості Всевишнього не бере тебе, о святий мудрецю, ні старість — згубниця тіла, ні смерть — кінець усьому. Коли не залишається нічого — ні сонця, ні вогню, ні повітря, ні місяця, ні небес, ні землі, коли цей світ являє собою суцільний океан, коли зникає з лиця землі й рухливе і нерухоме, гинуть сонми богів і асурів, і великі демони-змії, ти один вклоняєшся Брахмі — Володареві всього сущого з безмежною душею, що спочиває на лотосі, своєму житлі.[12] Все це не раз проходило перед твоїми очима, о кращий з двічінароджених! Тому ми хочемо почути оповідання про першопричину всього сущого. Багато разів, о найвищий з двічінароджених, ти один споглядав її, і в усіх світах немає нічого, що було б невідоме тобі».

Маркандейя мовив:

Вшанувавши Самосущого, споконвічного мужа, вічного і безсмертного, я поведу свою розповідь. Той, про кого піде мова, — це Джанардана, в нього величезні довгасті очі і одягнений він у жовте. Це істота незбагненна і дивовижна, Всетворець, який творить і перетворює, пречистий і найвищий, безпочатковий і нескінченний, всюдисущий, нетлінний і незмінний. Він, який творить, не створений, він сам — джерело творчої сили. Навіть боги не знають такого, хто міг би осягнути цього мужа.

Все це диво сталося уперше під час загибелі всесвіту, о кращий з царів, тигре серед нащадків Ману! Вважають, що Крітаюґа триває чотири тисячі років. Стільки ж сторіч займає її становлення й стільки ж вгасання. Третаюґа триває три тисячі років. Стільки ж сотень років йде на її становлення й стільки ж — на вгасання. Тривалість Двапараюґи — дві тисячі років. Її становлення і вгасання тривають по двісті років. Каліюґа триває тисячу років. На її становлення і вгасання йде по сотні років. Зверни увагу на рівну тривалість періодів становлення і вгасання юґ. По закінченні Каліюґи знову починається Крітаюґа. Загальна тривалість чотирьох юґ — дванадцять тисяч років. Повна тисяча юґ становить день Брахми. Коли все змішується в житлі Брахми,[13] мудрі, о тигре серед нащадків Ману, говорять про загибель світів.

Наприкінці юґи, останньої з тисячі юґ, всі люди, о туре серед бгаратів, стають брехливими. В той час, о Партхо, діється лише видимість жертв, дарунків і обітниць. Брахмани займаються тим, що личить шудрам, а шудри наприкінці юґ наживають багатства або слідують дхармі кшатрія. Під час Каліюґи брахмани відступають від приношення жертв і читання Вед, забувають про поминальні жертви і їдять що хочуть. Брахмани не творять молитов, у молитви занурені шудри. Якщо усе в світі йде всупереч установленому — це передвістя загибелі. Багато млеччхів правлять землею, о володарю нащадків Ману! Ці правителі грішні, їхні веління незначні, а слова брехливі. Андхри, шаки, пулінди, явани, камбоджи, аурніки, шудри й абхіри панують над людьми,[14] о найповажніший із сущих! Жоден брахман в ту пору не слідує своїй дхармі. І кшатрії і вайшьї, о володарю людей, теж не дотримуються того, що їм слід. Життя їх, неспроможних, стає швидкоплинним, блиск і велич тануть, тіло слабшає, чеснота падає, і рідко звучать правдиві слова. Селища порожніють, всі простори заповнюють дикі звірі та змії. З настанням кінця юґ брахмани лише для вигляду приймають обітницю безшлюбности. «Агов!» — звертаються до брахманів шудри, а брахмани відповідають їм: «О, шановний!».

Кількість живих істот наприкінці юґ збільшується, о тигре серед нащадків Ману! Всі запахи, о володарю народів, стають неприємними, а смак їжі — відразливий, о тигре серед чоловіків! Наприкінці юґ, о царю, жінки робляться низькорослими, зіпсованими і народжують численне потомство, зневажаючи добропорядністю та гідним поводженням. Селища вкриються частоколом сторожових веж, перехрестя доріг — тризубцями Шиви, а в жінок наприкінці юґ, о царю, волосся стає, як дріт. Корови дають тоді мало молока, о володарю живих, а дерева, вкриті зграями ворон, майже не квітнуть і не плодоносять. Двічінароджені, о охоронцю землі, підтримують царів, що заплямували себе вбивством брахманів і неправдивими обвинуваченнями. Усюди, о захиснику землі, прикриваючись видимістю добропорядности, кишать, збираючи милостиню, двічінароджені, спонукувані жадібністю та марою. В страхові перед

кількістю данини чоловіки-домогосподарі стають шахраями. Людина, виглядом та одягом — пустельник, промишляє торгівлею. Люди для втіхи відрощують нігті та волосся. Обітниці безшлюбности, о тигре серед чоловіків, помилкові й даються лише через прагнення до багатства. В ашрамах діються беззаконня, там віддаються пияцтву, опоганюють ложе наставника і піклуються лише про плотські насолоди [15] в цьому житті. Наприкінці юґ, о тигре серед чоловіків, в ашрамах повно віровідступників, що прославляють радості життя за чужий рахунок. Могутній Нищитель Паки вчасно не посилає дощу, тому насіння сходить погано, о бгарато, зате рясні в той час плоди беззаконня, о бездоганний!

Короткий вік того, хто вірний своїй дхармі, о охоронцю землі, бо не існує в той час такої дхарми, яку варто визнавати. При торгівельних угодах, зазвичай, кривдять і обважують, а торговці, о тигре серед людей, користуються всілякими вивертами. Найдоброчесніші піддаються гонінням, зате останній грішник процвітає. Справедливість втрачає силу, а беззаконня тріумфує. Наприкінці юґ праведники бідні, а життя їх коротке, а нечестивці багаті та гараздують довгі роки. В хід йдуть найнижчі способи, багаті жадібно прагнуть навіть до найнікчемнішого надбання. Багато з людей, о царю, обманом намагаються привласнити гроші, довірливо залишені їм на зберігання. Істоти, що пожирають людей — птахи й дикі звірі — вільно розташовуються в місцях міських грищ, і прямо у святилищах. Жінки семи-восьми років уже виношують плід, о царю, а чоловіки в десять-дванадцять років роблять потомство. В шістнадцять років люди сивіють, швидко наздоганяє їх смерть. З наближенням кінця юґ, о великий царю, юнаки здаються за характером старими, а літні проявляють те, що властиво юним. Таємно обманюючи чоловіків, зіпсовані, порочні жінки безсоромно вступають у зв'язок зі своїми слугами та з худобою.

І ось наприкінці тисячі юґ, о великий царю, починається багаторічна посуха — наступає кінець життя. Живі істоти, які живуть на землі, виголоджені й немічні, гинуть одне за одним, о володарю землі! Сім палаючих сонець випивають всю воду морів і потоків, о володарю живих! І дерева, і трава, і сухе, і вологе — усе перетворюється на попіл, о бгарато, биче серед бгаратів! Потім, о бгарато, на світ, висушений сонцями, з вихром обрушується полум'я кінця світу. Руйнуючи землю, проникаючи в саме пекло, воно вселяє великий жах в богів, демонів-данавів і якшів. Спалюючи світ демонів-зміїв і все, що є на землі, о охоронцю землі, вогонь в одну мить губить підземне царство. Безжалісний вітер і це полум'я кінця світу, разом знищують простір у двадцять йоджан, і це повторюється сотні, тисячі разів. Сильний, пекучий вогонь пожирає всесвіт разом з богами та асурами, гандхарвами і якшами, демонами-зміями та ракшасами.

Потім з'являються в небі дивні, забарвлені гірляндами блискавок хмари, величезні ніби стада слонів. Одні хмари темні мов голубий лотос, інші подібні білій лілеї, треті немов тичинки лотосу, четверті — ледь жовтуваті. Деякі подібні до куркумового кореня, інші нагадують воронячі яйця, ще одні — немов пелюстки рожевого лотосу, або ж — яскраво-червоні, як кіновар. Одні здаються величними містами, інші схожі на стадо слонів, треті кольором нагадують сурму, четверті на вигляд подібні макарам. Хмари згущуються, прорізані жмутами блискавок. Похмурі, з жахаючим гуркотом затьмарюють вони склепіння небес, о великий царю, і, переповнені водою, заливають усю землю з її горами, лісами та копальнями. Зловісно гуркітливі хмари, гнані Всевишнім, швидко затопляють все навколо, о туре серед чоловіків! Вони викидають на землю могутню, грізну лавину води, жахливу і безжалісну, і гасять вогонь.

Гнані тим, хто Великий душею, дванадцять років напливають хмари, виливаючи потоки води. Нарешті, о бгарато, океан виходить з берегів, падають гори, розколюється земля. Хмари, що вкривали весь небозвід, раптово розсіюються, гнані поривами вітру, і тоді, о бгарато — володар живих, Самосущий, Бог, що живе в первозданному лотосі, випиває той страшний вихор і поринає в сон. І тепер, коли навколо немає нічого, крім суцільного грізного океану, після того, як загинуло все живе й неживе, зникли сонми богів і асурів, і знайшли свою смерть якши та ракшаси, коли, о охоронцю землі, не залишилося ні людей, ні звірів, ні рослин, один тільки я блукаю, занурений в себе, у цьому світі, позбавленому небес. Я мандрую похмурими водами безбережного океану, не бачачи жодної живої істоти, о кращий з царів, і нарешті мене охоплює глибока втома. Довго блукаю я у водах, о володарю живих, не знаючи сну, і, втомлений, ніде не знаходжу собі притулку. І тут, о володарю землі, серед водних просторів, одного разу я бачу величезний могутній баньян. На широких гілках цього дерева, о володарю людей — охоронцю землі, розкинуте ложе, вистелене чудовими покривалами, і в ньому, о великий царю-бгарато, спочиває дитя з обличчям немов повний місяць і величезними буцім пелюстки розпущеного лотосу, очима. Я здивований, о охоронцю землі: як уціліла ця юна істота під час загибелі світу? Я знаю усе про минуле, сьогодення та майбутнє, о володарю живих, але навіть подвижницькі міркування не приводять мене до розуміння, що це за дитя. І здається мені, що в ньому, який кольором шкіри нагадує квітку льону і має знак Шріватси, немов би оселилася сама Лакшмі.[16]

Прекрасне дитя, відзначене знаком Шріватси, з очима ніби пелюстки лотосу, звертається до мене, і мова його пестить мій слух: «Я знаю, о Маркандейє, що ти втомився і бажаєш відпочити. Залишайся тут скільки хочеш, о Бхаргаво! Увійди в моє тіло, о найвищий з пустельників, і перебувай там. Я прихильний до тебе і надаю притулок». Такі слова дитини вселяють в мене, о бгарато, відразу і до мого довголіття, і взагалі до людського єства. Раптом дитя відкриває вуста, і за велінням долі, проти моєї волі, я опиняюся в його роті. Потрапивши в його черево, о бгарато, володарю живих, я зненацька бачу там усю землю, вкриту містами й країнами, Ґангу, Шатадру й Сіту, Ямуну, Каушики і Чарманваті, Ветраваті, Чандрабхагу та Сарасваті, Синдху, Віпашу, а також Годаварі, Васвокасару, Наліні й Нармаду, ріку Тамру й благодатну Вену з ясними водами, Сувену і Крішнавену, Маганаді, Іраму й Шону, о тигре серед чоловіків, Вішалью і

Кампуну. І ці, й інші ріки, які тільки є на землі, о найповажніший з людей, я бачу, просуваючись в череві його, великого духом. Потім, о згубнику ворогів, моєму погляду з'являється океан — великий охоронець вод, що кишить чудовиськами, та таїть у собі скарби. Далі я бачу небо, залите полум'яніючими мов сонце або вогонь, променями. І сонце й місяць, разом сяють на ньому. Я бачу, о царю, землю, прикрашену лісами. Занурені в різні жертвопринесення брахмани, піклуються про благо всіх варн кшатрії, зайняті, як належить, землеробством вайшьї, а шудри ретельні у служінні двічінародженим, о царю, володарю живих!

Переміщуючись у череві його, великого духом, я бачу, о царю, Хімаван і гору Хемакуту, а також Нішадху, Швету, багату сріблом, бачу й гору Гандхамадану, о охоронцю землі, Мандару, о тигре серед мужів, і велику гору Нілу, бачу золоту Меру, о великий царю, бачу Махендру й найбільшу з гір Віндхью, а крім того, бачу гори Малаю та Паріятру.

І ці, й інші — безліч гір, багатих усілякими дорогоцінними каменями, бачу я в його череві. Шляхом, о володарю живих, володарю світу, мені зустрічаються всякі тварини, які тільки водяться на землі: леви, тигри, вепри, змії та інші. В його череві, о тигре серед мужів, володарю живих і владарю землі, я знаходжу небо і бачу весь сонм богів на чолі із Шакрою, а з ними — гандхарвів, апсар, якшів і святих мудреців, а також безліч дайтьїв і данавів, нащадків Калаки, синів Сінхіки [17] та інших з тих, що ворогують із богами. Словом, усе, що я бачив на світі живого і неживого, весь цей світ з'являється переді мною, поки я блукаю в череві його, великого духом, підтримуючи плодами свої сили.

Більше ста років мандрую я усередині його тіла і не бачу йому кінця. Я постійно в дорозі, тривоги долають мене, о царю — володарю народів, але ніяк мені не вийти за межі черева великого духом. Тоді вголос і подумки я звертаюся, як належить, за заступництвом до найвищого бога, виконавця всіх бажань, і слідом за цим, о царю, швидко ніби вітер, вилітаю з розкритих уст того бога, великого духом, о найповажніший з живих! І ось я бачу, о володарю народів, тигре серед чоловіків, що на гілках того ж баньяна, в тому ж вигляді дитини, сидить незмірно могутній Носій знака Шріватси, що увібрав у себе весь світ. Сяюча, промениста дитина, одягнена в усе жовте й відзначена знаком Шріватси, о герою, з посмішкою говорить мені: «Скажи, о Маркандейє, найвищий з пустельників, чи добре ти відпочив, живучи в моєму тілі?». У ту саму мить я отримую здатність сприймати все по-новому, від чого почуваю себе проясненим і вільним. Я милуюся безмежною могутністю бога, сила якого невимірна, і з повагою дбайливо приймаю до себе на голову його славні стопи з мідно-червоними підошвами й прекрасними рожевими пальцями. Смиренно наблизившись до лотосоокого бога, душі всіх живих, я дивлюся на нього, покірно склавши долоні. Вітаючи його складеними руками, я звертаюся до нього: «Хочу я дізнатися, о Боже, про тебе і про це твоє дивне таїнство. Через уста я проникнув у твоє тіло, володарю, і в череві твоєму побачив увесь всесвіт. У твоєму тілі, о Боже, знайшли притулок боги і данави, ракшаси та якши, гандхарви й демони-змії — весь світ з рухомим і нерухомим. Твоєю, о Боже, милістю, пам'ять про те, як я швидко, неспинно рухався усередині твого тіла, не залишає мене. Я хочу, о бездоганний, дізнатися про тебе, лотосоокого. Розкажи, чому, поглинувши цілком цей світ, ти приймаєш подобу дитини? Чому весь світ перебуває в твоєму череві, о не відаючий докору, і скільки часу, о грозо недругів, тобі призначено тут перебувати? Люблячи брахмо, хочу я почути від тебе докладну і правдиву розповідь, о володарю богів, з очима мов пелюстки лотосу! Те, що я бачив, могутній, — велично і незбагненно!». Після того, як я звертаюся до славного, променистого бога богів з такими словами, кращий з тих, що вміють вести бесіду, заохочуючи мене, відповідає.

Так вістить розділ сто вісімдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 187

Бог вирік:

Без сумніву, о брахмане, самі боги не знають точно, який я. Але я прихильний до тебе, тож повідаю, як я створюю це. Ти шануєш пращурів, святий мудрецю, і, крім того, попросив у мене заступництва. Велика твоя обітниця помірности, тому ти й бачиш мене перед собою навіч.

Воду називають «нара», це я дав їй ім'я, адже вода — це місце де я перебуваю, тому і звуся я Нараяна.[18] Я Нараяна, о кращий з двічінароджених, першопричина буття, я — вічний і незмінний творець усіх істот і їхній згубник. Я — Вішну, я — Брахма, і я ж — Шакра, володар богів. Я — цар Вайшравана, і я — Яма, володар мертвих. Я й Шива, і Сома, і владар живих Кашьяпа. Я й Дхатрі, і Відхатрі, о найвищий з двічінароджених, я й сама Жертва. Вогонь — це мої вуста, земля — мої стопи, місяць і сонце — очі, небозвід, обмежений обрієм, — моє тіло, а повітря — мій розум. Це мною принесені багато сотень багатих дарунками жертв, і мені ж приносять жертовні дарунки знавці Вед під час жертвопринесення богам. Мені приносять жертву, уповаючи на небеса, Індри серед кшатріїв, що панують на землі, а також вайшьї, що прагнуть потрапити на небо. Це я в образі Шеши підтримую землю, обмежену чотирма морями і прикрашену горами Меру та Мандарою. Колись, о брахмане, я прийняв подобу вепра й іклом із силою підняв світ, що тонув був у воді. Перетворившись на вогонь «Паща кобилиці»,[19] я випиваю бурхливі води, о кращий з двічінароджених, і виливаю їх знову. Моєю волею, в належному порядку, з'явилися на світло з вуст моїх брахмани, з рук — кшатрії, зі стегон — вайшьї, з ніг — шудри. Рігведа і Самаведа, Яджурведа і Атхарваведа виходять з мене і в мене ж ідуть.

Подвижники-брахмани, які упокорили душу і прагнуть до звільнення, вважають душевний спокій найвищим благом і перемогли в собі пристрасть, гнів і ненависть, відсторонені від світу, безгрішні

праведники, котрим далека гординя та, які всебічно пізнали Найвищий дух (*брахмо*), завжди шанують мене, віддаючись благим міркуванням. Я — полум'я кінця світу, я — Яма кінця світу, я — сонце кінця світу, я — вітер кінця світу. Знай, кращий з двічінароджених: те, що вважають зірками на небесах, це форми мого прояву. Знай: моря, джерела скарбів і чотири сторони світу — це моє пристановище і притулок, моє ложе. Пристрасть, гнів і радість, страхи й мара — в усьому цьому я, знай же, найповажніший! Те, о брахмане, чого досягають люди благими діяннями, відданістю істині, дарунками, суворим подвижництвом і тим, що не заподіюють шкоди живим істотам, вони досягають тому, що так вирішив я. Перебуваючи в моєму тілі, вони діють не за власною волею: їхнім розумом керую я. Знай: я і є те велике благо, якого досягають глибоким знанням Вед і різних жертвопринесень двічінароджені, що перемогли гнів і упокорили свою душу. Благо таке, о мудрий, недосяжне для ницих, безчесних людей, для тих, що роблять погані вчинки і обійняті жадібністю. Це підсумок добрих діянь, недоступний невігласам шлях, на який вступають Йоги.

Щораз, коли відступає справедливість і тріумфує беззаконня, о найповажніший, я відтворю сам себе. Коли в цьому світі з'являються страшні ракшаси й злісні дайтьї, прихильні насильству, ті, з якими не в силі розправитися наймогутніші з богів, тоді в людському вигляді я народжуюся в одній з благочестивих родин і всіх втихомирюю. Я творю богів, людей, гандхарвів, демонів-зміїв, ракшасів і увесь неживий світ, я ж і знищую їх тайною силою. Коли настає час діяти, я вибираю форму для втілення і, прийнявши людський вигляд, приступаю до творення, щоб відродити пута закону. В часи Крітаюґи мій колір — білий, під час Третаюґи — жовтий, Двапараюґи — червоний, а Каліюґи — чорний, бо саме в цей період переважає на три чверті беззаконня. Я є жорстокою долею, коли наступає час кінця, і один знищую три світи з усім, що в них рухається і нерухоме. Трьома кроками я долаю всесвіт, я — світовий дух, джерело добробуту всіх світів, я вище за все, всепроникний і нескінченний, я — широко-ступаючий Хрішикеша. Я один, о брахмане, приводжу в рух колесо часу, яке не має форми, тягне до загибелі все живе і направляє все у світі. Це я, о найповажніший з подвижників, Індро премудрих, наділив душею все суще, але ніхто не здатен пізнати мене. І якщо ти, о бездоганніший з двічінароджених, переніс якісь злидні, перебуваючи в мені, так все це послужить твоєму ж щастю й благу. Це я вселив душу в усе, що ти бачив у світі рухоме й нерухоме, найславетніший з пустельників! Прабатько всесвіту — половина мого тіла. Ім'я моє — Нараяна, мої знаки — мушля, диск і палиця.

Поки не пройде тисяча юґ, о святий мудрецю, весь цей час я, дух всесвіту і прабатько світів, перебуваю уві сні. Доти, доки не пробудиться Брахма, о найповажніший з подвижників, я перебуваю тут [20] в подобі юної істоти, хоча зовсім не молодий. Не раз перетворившись на Брахму, я милостиво давав тобі цей дарунок, о брахмане, шанований безліччю мудреців-брахманів. Я знав, що тебе злякає вигляд суцільного, безкрайнього океану, в якому загинуло усе — і живе, і неживе, тож тоді я й показав тобі світ. Коли ти потрапив у моє черево і побачив всесвіт, від здивування ти розгубився. Потім, о премудрий брахмане, я поквапився випустити тебе через рот. Я відкрився тобі, але ж ні боги, ні демони не здатні пізнати мене. Поки не пробудиться до дії великий Брахма — суворий подвижник, живи тут спокійно й щасливо, о мудрецю-брахмане! Коли ж отямиться від сну Прабатько всесвіту, о найвищий з двічінароджених, я один із себе самого створю і небо, і землю, і світло, і вітер, і воду — словом, усе, що є у світі рухомого й нерухомого.

Маркандейя мовив:

З такими словами той бог, найбільше диво, зник, і я побачив, що з'явилася безліч різних тварин. Щораз наприкінці юґ я споглядав це диво, о царю, перший з бгаратів, кращий охоронцю всіх дхарм! Той бог з очима, подібними до лотосу, що з'явився мені колись, — це родич твій Джанардана, о тигре серед чоловіків! Він подарував мені, о Каунтейє, дарунок пам'яті про це диво, і тому довгий мій вік і сама смерть мені підвладна. Це був Крішна Варшнейя, великий споконвічний чоловік — Харі з могутніми руками та незбагненною душею, що немов грає світом. Сатвата і встановлює, і розподіляє, і руйнує. Могутній Говінда носить на грудях знак Шріватси, керуючи самим Володарем живих. Коли я побачив цього тигра з роду Врішни, мені на пам'ять прийшло, що це — одягнений у жовте Вішну, муж ненароджений. Мадгава — це батько й мати всього сущого. Просіть його, рятівника, про заступництво, о тури з роду Куру!

Так вістить розділ сто вісімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 188

Вайшампаяна продовжив:

Після таких слів, сини Прітхи й двоє близнюків, тури серед мужів, разом із Крішною-Драупаді привітали Джанардану. А той, о тигре серед людей, коли його вшанували як слід, привітав їх, гідних почестей, ласкавим словом. Потім Юдхіштхіра, син Кунті, запитав, як правитель великого пустельника Маркандейю, про майбутнє світу: «Воістину дивно, о подвижнику Бхаргаво, кращий з розповідачів казок, те, що ми почули від тебе про загибель та відродження світу з початком юґ. Тепер мене цікавить Каліюґа: що ж буде, якщо стануть порушуватися дхарми? Яка буде сила людська наприкінці юґ, що будуть люди їсти і як розважатися, скільки років вони будуть жити і у віщо вдягатися? З якого часу знову почнеться Крітаюґа? Повідай про це докладно, пустельнику! Бо ти розповідаєш дивовижні історії». Великий старець, перший з подвижників, до якого звернувся Юдхіштхіра, знову повів розповідь, на радість тигра з роду Врішни та синів Панду.

Маркандейя мовив:

Почуй мене, о туре серед бгаратів! Я розповім тобі про те, що очікує світ, коли наступлять чорні дні. Під час Крітаюґи дхарма — як бик на чотирьох ногах, вона панує над людьми безроздільно, без хитрощів та обману. Настає Третаюґа, і тоді дхарма зберігає лише три чверті своєї сили, четверта ж частина падає в беззаконня. А під час Двапараюґи дхарма вже наполовину витиснута беззаконням. Потім несправедливість на три чверті запановує у світі, а на частку людської чесноти припадає лише четверта частина. Знай, о Пандаво, з кожною юґою зменшується тривалість життя людей, слабшають їхня мужність, розум, сила, духовна міць. Царі, брахмани, вайшьї та шудри, о Юдхіштхіро, поступово стануть дотримуватися лише видимости дхарми. Люди стануть торгувати дхармою, наче м'ясом. Ті, кого у світі вважають вченими, забудуть про істину, а втрата її скоротить їхній вік. Через стислість життя вони будуть не в силі осягнути науку, жадібність опанує невігласами, позбавленими знання. Люди жадібні, злісні та ниці, під впливом низьких пристрастей загрузнуть у смертельній ворожнечі. Змішаються між собою брахмани, кшатрії, вайшьї й усі вони уподібняться шудрам, зневажаючи істиною та покаянням. Низькі стануть середніми, а середні — низькими. Такий буде світ з настанням кінця юґ.

Найкращим з одягу буде шані,[21] найкоштовнішим зерном — корадушака.[22] Чоловіки знайдуть у своїх дружинах ворогів наприкінці юґ. Люди будуть харчуватися м'ясом риб, доїти кіз і овець. а корови впадуть наприкінці юґ. Грабуючи і вбиваючи один одного, люди забудуть молитви, перетворяться на злодіїв і вбивць і зневіряться в богах наприкінці юґ. Вони будуть мотиками скопувати берега рік і сіяти зерно тільки там, але й тут врожаї будуть незначними наприкінці юґ. Навіть ті, що завжди були тверді в обітниці, що шанували богів і приносили поминальні жертви, й ті, охоплені жадібністю, будуть вбивати один одного. Батько піде проти сина, а син проти батька. Заборонена їжа буде в пошані наприкінці юґ. Брахмани, загрузлі в просторікуваннях, будуть гудити Веди, залишивши свої обітниці, приношення жертв і узливання вогню. Люди стануть обробляти низини, в ярмо впрягати корів, а для перевезень використовувати однорічних телят. Сини безтрепетно будуть вбивати батьків, а батьки — синів, причому будуть похвалятися такими діяннями, не зустрічаючи ніде осуду. Сумний світ, який забув про жертвопринесення, обряди й свята, цілком заполонять млеччхи. Стане правилом для людей відбирати надбання в бідняків, навіть у багатосімейних і вдів. Втративши силу й мужність, упокорившись із грішним існуванням, гордовиті мужі, осліплені жадібністю, будуть милостиві навіть до нечестивців, радуючись обіцянці дарунку.

Стануть низькі, о Каунтейє, думки царів-невігласів, уславлені як мудреці, будуть вони прагнути знищити один одного в постійних міжусобицях, а кшатрії стануть бур'яном людським наприкінці юґ: не захисники, а користолюбці, гордовиті, упоєні почестями, будуть вони знаходити задоволення лише в покаранні. Стануть вони постійно переслідувати праведників і без усякого жалю до їхніх сліз, о бгарато, будуть захоплювати їхніх дружин і майно. Дівчат не будуть ні сватати, ні видавати заміж: вони самі будуть шукати собі чоловіків наприкінці юґ. Втративши ясність розуму, ненаситні царі всіма способами будуть привласнювати чуже майно, коли настане кінець юґ. Весь світ, о бгарато, заполонять млеччхи, й ліва рука буде красти з правої, коли прийде кінець юґ. Люди, відомі в світі як вчені, втратять істину, а у старих буде розум дитини, у дітей же — старечий розум. Будуть знані героями боязкі, а хоробрі будуть жалюгідними, як боягузи, і ніхто нікому не зважиться вірити, коли наступить кінець юґ. Увесь світ, вражений жадібністю та осліпленням, буде їсти єдину їжу, не розрізняючи забороненого, восторжествує велика несправедливість і не буде дхарми. Не залишиться ні брахманів, ні кшатріїв, ні вайшьїв, о володарю людей, буде у світі одна лише варна, коли настане кінець юґ. Батько не пощадить свого сина, а син — батька, і дружини не будуть піклуватися про своїх чоловіків. Харчуючись вареним ячменем і пшеницею, населення наприкінці юґ кинеться в ті краї, де вони виростають. Вживаючи в їжу все що завгодно, о володарю народів, чоловіки й жінки стануть нетерпимі друг до друга, коли наступить кінець юґ. Весь світ, о Юдхіштхіро, заполонять млеччхи, і люди перестануть догоджати прабатькам поминальними жертвами. Не буде учнів, не буде наставників, і світ порине в морок, о володарю живих! Граничний вік наприкінці юґ буде шістнадцять років, а потім люди будуть розлучатися з життям. Дівчата будуть народжувати потомство на п'ятому-шостому році життя, а хлопчики вже у сім-вісім років будуть батьками. Наприкінці юґ, о царю — тигре серед царів, чоловік не зможе дати насолоду своїй дружині, а дружина — своєму чоловікові.

Через усякий дріб'язок, з незначного приводу будуть виникати сварки, і ніхто нікого не буде обдаровувати наприкінці юґ. Селища вкриються частоколом сторожових веж, перехрестя доріг — тризубцями Шиви, а у жінок наприкінці юґ волосся стане як дріт.[23] В останні часи люди, без винятку, стануть жорстокими, всепожираючими млеччхами, страшними в кожному своєму діянні. Із жаги до збагачення, наприкінці юґ кожний буде намагатися обдурити іншого при будь-якій торговельній угоді, о кращий з бгаратів! Обряди будуть відбуватися без достатніх знань, коли наступить кінець юґи, і виконувати їх стануть як заманеться. Після закінчення юґ всі люди від природи будуть жорстокі в своїх діяннях і підозрюватимуть друг друга. Без усякої потреби будуть губити вони дерева й цілі гаї, і тоді прийде кінець всьому живому й сущому в світі. Гнані жадібністю, люди будуть нишпорити білим світом, видаючи себе за брахманів, оскільки брахманів належить обдаровувати. Переслідувані шудрами, двічінароджені, волаючи, будуть блукати по землі, пригноблені страхом, і ніде не зможуть знайти собі заступника. Коли люди, жорстокі й безжалісні, стануть губити живе й знищувати суще, значить, настав кінець юґ. В пошуках

пристановища двічінароджені, в жаху будуть метатися біля рік, по горах і глухих місцях, о продовжувачу роду Куру!

В страшний час кінця юґ кращі з двічінароджених, о царю-охоронцю землі, переслідувані, як ворони, дасью і злими царями, безперестану страждаючи від кількості данини, втратять свою стійкість і на догоду шудрам будуть робити зворотне тому, що їм належить. Шудри будуть тлумачити дхарму, а брахмани — слухати їх з повагою та вірою. Усе змішається в цьому світі: те, що було високим, стане низьким, люди покинуть богів і стануть вклонятися тлінним останкам, а шудри наприкінці юґ перестануть служити двічінародженим. Храми богів, що прикрашають землю, зникнуть після закінчення юґ. В ашрамах великих святих мудреців і в притулках брахманів, у святилищах-чайтьях і в місцях, де укриваються демони-змії, будуть зберігатися, як реліквії, останки тлінної плоті, й це ознака кінця юґ. Коли огрубілі люди, забувши про дхарми, будуть вживати у їжу м'ясо і безпробудно пиячити, це кінець юґ. Коли, о царю, із квітки буде з'являтися квітка, а з плода — укритий в ньому плід, тоді, о великий царю, настане кінець юґ. Парджанья не буде вчасно посилати дощ наприкінці юґ, порушиться хід людських обрядів, а низькі затіють ворожнечу із брахманами. Всю землю швидко заповнять млеччхи, і брахмани в страхові перед вагою данини розбіжаться на всі десять сторін. Населення сіл, стиснені потоками прибульців, без розбору кинеться в ашрами і почне харчуватися коріннями і плодами. Усе змішається в світі: зникне добропорядність і учні не будуть додержуватися наставлянь свого вчителя, чинячи йому образи. В ту пору навіть наставникові будуть позичати під заставу, а друзі його й рідні кинуться в пошуках прибутку. Настане кінець всьому сущому наприкінці юґ.

Запалає тоді весь небозвід і рухливі сузір'я, порушиться хід світил і поплутаються напрямки вітрів, страшне видовище буде являти частий дощ метеорів. Поруч із сонцем будуть сяяти шість інших, і всі вони разом із шумом і тріском запалять небеса. Кабандха [24] буде приховувати сонце при сході та заході. Тисячоокий не буде вчасно посилати дощ, і зерно припинить проростати, коли наступить кінець юґ. Жінки постійно будуть грубі, зухвалі в словах і слізливі, та відмовляться виконувати волю своїх чоловіків. Сини будуть убивати батьків наприкінці юґ, а жінки за допомогою синів стануть губити своїх мужів. Раху наприкінці юґ буде поглинати сонце не тільки у визначений день, о великий царю, і всюди запалає вогонь. Благаючі про воду та їжу, подорожани не одержать пристановища й, відкинуті, будуть лягати прямо на дорогу. Лиховісні ворони, змії, грифи й інші птахи та звірі будуть видавати різкі звуки, коли наступить кінець юґ. Наприкінці юґ люди відречуться від друзів і рідних та від тих, хто їм служить, і поступово усі розбредуться в різні боки та краї, міста та селища. Люди будуть блукати по білому світу, гірко закликаючи один одного: «О батьку мій!», «О сину!».

В жорстоких муках мине кінець юґ, а потім своєю чергою відродиться весь світ, починаючи із двічінароджених. Через певний час, доля буде знову зненацька прихильна до світу. Місяць, Сонце, Тишья та Бріхаспаті зійдуться під одним знаком зодіаку, і тоді знову почнеться Крітюґа.[25] Парджанья буде вчасно посилати дощ, положення зірок стане сприятливим, і планети будуть йти точно по своїх орбітах зліва направо. Наступить спокій, достаток, благоденство та процвітання. Час проб'є, і з'явиться двічінароджений на ім'я Калкі Вішнуяшас, наділений великою силою, розумом і могутністю. З'явиться він на світло в гідній брахманській родині в селі Самбхала [26] і силою духу відродить зброю й усілякі засоби пересування, військовий одяг, обладунки тощо. Цей цар, що перемагає дхармою, прийме верховну владу і принесе спокій у збентежений світ. Сяючий брахман, високий думками, з'явившись світу, покладе кінець руйнуванню. Так загальна загибель стане початком нової юґи. Цей двічінароджений разом із брахманами знищить жалюгідні зграї млеччхів, що розбіглися були повсюдно.

Так вістить розділ сто вісімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 189

Маркандейя вів далі:

Знищивши лиходіїв, він, як належить, відтворить землю для двічінароджених під час великого жертвопринесення коня. Той брахман, чиї діяння овіяні доброю славою, відродить чесні порядки, установлені Самосущим, а сам, доживши до старості, піде в ліс. Живучі у світі люди почнуть наслідувати його способу життя, і, коли двічінароджені викорінять зло, запанує спокій. Залишаючи в скорених країнах шкури чорних антилоп, списи, тризубці й іншу зброю,[27] Калкі, тигр серед двічінароджених, якого прославляють Індри серед брахманів, буде ступати по землі, шануючи кращих з двічінароджених, завжди готовий покарати дасью. «Батьку!», «Сину!» — будуть запекло волати вони. Багатьом з дасью він принесе смерть. З початком Крітаюґи зникне беззаконня, восторжествує дхарма й люди, о бгарато, повернуться до своїх справ. Під час Крітаюґи знову з'являться сади та чайтьї, ставки й печери, різні жертвопринесення і обряди. З'являться брахмани й святі старці, мудреці й пустельники, пристановища невірних займуть люди, віддані істині. Зійде все посіяне насіння, і всяке зерно буде родити в будь-яку пору року, о Індро царів!

Люди стануть ретельно роздавати дарунки, дотримуватися обітниць і обмежень. Брахмани, повні благих прагнень, з радістю віддаватимуться молитвам і жертвопринесенням, і царі будуть правити землею згідно із дхармою. Під час Крітаюґи вайшьї будуть займатися торгівлею, брахмани будуть ревно дотримуватися шести своїх обов'язків,[28] кшатрії будуть надійно охороняти людей, а шудри ретельно служити трьом цим варнам. Тепер тобі відомий закон Крітаюґи, Третаюґи, Двапараюґи й останньої з юґ.

Весь світ знає тільки число юґ, о Пандаво, я ж повідав тобі все про минуле і майбутнє світу відповідно до прославленої мудрецями пурани, яку сповістив колись Ваю. Довго живу я на світі, багато разів довелось мені побачити й випробувати на собі такий хід світових подій, і про нього я повідав тобі. Щоб зникли твої сумніви відносно дхарми, о стійкий, разом із братами вислухай моє слово. Нехай душа твоя, о кращий з охоронців дхарми, буде завжди згідна із дхармою: адже цар, якщо він доброчесний, відчуває блаженство й у цьому житті, і після смерти. Почуй добру пораду, яку я дам тобі, о бездоганний: ніколи не ображай брахмана, бо брахман у гніві силою своєї обітниці може знищити світи.

Вайшампаяна провадив:

Вислухавши слова Маркандейї, мудрий цар, променистий, кращий з Куру, запитав гідно: «Яку дхарму покладено мені вершити, як захисникові підданих, о премудрий, і, як повинен я діяти щоб не відступити від своєї дхарми?».

Маркандейя відповів:

Будь милосердним до всіх істот благодійником, люблячим і незлобливим, ревно захищай підданих, як дітей своїх, дотримуйся дхарми, шануючи богів і предків, і цурайся несправедливости. Якщо припустився помилки — надолуж її гідними дарунками. Не пишайся і завжди будь смиренний, а скориш всю землю — радуйся і веселися. Цим виголошена тобі дхарма минулого і майбутнього. Немає нічого на землі, ні в минулому, ні в майбутньому, що було б не відомо тобі. Тому не мучся своїм лихом: така доля, о міцнорукий, може осягнути навіть кожного з небожителів — адже все живе, спонукуване долею, може ввергнутися в оману. Хай не засумніваєшся ти в тому, що я повідав тобі, о бездоганний! Сумнів у моїх словах завдасть шкоди твоїй дхармі. Ти народжений у славному роду Куру, о туре серед бгаратів! І справою, і думкою, і словом слідуй всьому тому, про що я сказав.

Юдхіштхіра мовив:

О кращий з двічінароджених, я буду ретельно додержуватися твого наставляння, о могутній, яке пролунало в твоїй приємній для слуху мові. Немає в мені жадібности, о Індро серед премудрих, немає страху й заздрости, я готовий дотримуватися всього, про що ти повідав, володарю!

Вайшампаяна сказав:

Почувши слова великого духом Пандава, зраділи пандави й Той, хто володіє луком Шарнгою, о царю! Після гідної повісті мудрого Маркандейї про давні часи вони були здивовані почутим.

Так вістить розділ сто вісімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО ЖАБУ

Розділ 190

Вайшампаяна вів далі:

«Розкажи мені ще про велич брахмана», — звернувся син Панду, Юдхіштхіра, до Маркандейї, і Маркандейя продовжив розповідь: «Цар на ім'я Парікшит з роду Ікшваку в Айодхьї, відправився якось на лови. Далеко затягла його антилопа, яку він переслідував на своєму єдиному коні. Втомлений, змучений спрагою та голодом, у якімсь краю побачив він на шляху зелений гайок і заглибився в нього. Посередині гайка він помітив чарівне озеро і в'їхав туди разом з конем. Освіжившись, він кинув коневі стебла лотоса, а сам розташувався на березі. Лежачи біля озера, почув він звуки прекрасної пісні. Почув і подумав: «Тут не видно нічиїх слідів, так хто ж це співає?». Раптом він побачив чарівну дівчину. Вона збирала квіти й співала. Коли вона підійшла ближче, цар запитав її: «Хто ти, красуне?». Вона відповіла: «Я — діва». Цар сказав їй: «Я хочу тебе». На це дівчина відповідала: «Ти зможеш мною володіти, але за однієї умові, не інакше». Цар запитав, яка ж ця умова, і дівчина сказала: «Я не повинна бачити воду». Цар погодився, і стали вони чоловіком і дружиною.

Поки цар був з нею, за ним прийшло його військо. Побачили вої царя і щільним кільцем оточили його. Відпочилий цар, з нею на одному паланкіні рушив у зворотний шлях. Добравшись до міста, він поспішив з нею усамітнитися та віддатися насолодам, забувши про усе на світі.

Одного разу головний радник царя запитав у жінок, які їй прислужували: «Для чого ви приставлені?», на що ті відповідали: «Дивна справа: ніхто не повинен проносити сюди воду!». Тоді радник повелів насадити повний квітів, плодів і коренів, але позбавлений води ліс із високими деревами й сказав цареві, порушивши його самоту: «В цьому прекрасному лісі зовсім немає води. Там ти можеш спокійно віддаватися насолодам». За його порадою цар із царицею відправилися до лісу. Якийсь час вони побули в цьому чудовому лісі, а потому стала долати царя спрага й мучити голод. Безмірно втомлений, побачив він альтанку з атімукти. Увійшли туди цар і його кохана та побачили повну чистої води водойму з ретельно вибіленим дном. Цар із дружиною зупинилися на березі. Тут і говорить цар цариці: «Добре б тобі зануритися в озерну воду». Слухняна його волі, спустилася вона до ставка, пірнула у воду і більше не виплила. Шукав її цар, але не знайшов. І тільки коли ставок осушили, він побачив біля входу в нору жабу й гнівно наказав: «Знищити всіх жаб! Хто бажає чогось від мене — нехай догоджає мені приносячи мертвих жаб!».

Жах осягнув жаб, коли їх почали жорстоко всюди винищувати. Налякані, розповіли вони про усе, що трапилося, жаб'ячому цареві. Тоді цар жаб прийнявши подобу пустельника відправився до царя Парікшита.

Прийшов і сказав йому: «Не давай волі гніву, о царю! Змилуйся. Ти не повинен губити ні в чому не винних жаб. Ось дві шлоки саме про тебе: Стримай гнів і не прагни ти знищити жаб, о стійкий! В нерозумних людей іде порохом їхнє багатство велике. Знай: її не повернеш ніяк, якщо гніву ти волю даси. Кривду чиниш ти нам, що ж зробили тобі, і що користі від жаб убитих?».

Душу царя млоїла туга за коханою, і він відповів на це: «Я не можу такого простити і знищу їх усіх. Ці негідниці вкрали кохану мою. Буду скрізь убивати я жаб. Ну а ти, мудрецю, вже не пробуй мене зупинити». Почувши таке, той із тривогою в душі, у сум'ятті почуттів сказав: «Змилуйся, царю! Бо я жаб'ячий цар, Аю маю ім'я я. То дочка дурноверха моя, на ім'я Сушобхана. І така вже гидка її вдача: багатьох бо царів окрутила вона і до тебе». Сказав йому цар: «Я бажаю її. Тож її поверни». Тоді батько віддав свою дочку цареві та сказав їй: «Будь слухняна йому». І додав: «Через те що була ти брехлива, ти народиш дітей, що до брахманів нешанобливі». А царя, серце якого зачарували її пестощі й краса, з'єднавшись із нею, радів так, немов отримав владу над трьома світами. Поклонився він жаб'ячому цареві, вшанував його і сказав голосом у якому звучали сльози радости: «Ти зробив мені честь». Цар жаб попрощався із зятем і пішов додому.

І ось через якийсь час народилося у царя троє синів: Шала, Дала і Бала. В призначений день батько присвятив на царство старшого з них, Шалу, а сам, задумавши віддатися подвижництву, вийшов у ліс. Якось Шала відправився на полювання. Попалася йому антилопа, і зачав був він на колісниці переслідувати її, крикнувши візникові: «Вези хутчій!». Колісничний відповів цареві: «І не намагайся — тобі не наздогнати антилопу. Ось якби в твою колісницю були запряжені Вамьї…». Тоді цар наказав візникові: «Розкажи мені про коней Вамья, або ж я вб'ю тебе!». Боячись царя і в той же час страшачись прокльону Вамадеви, візник сказав: «Вамьї — коні Вамадеви, швидкі ніби думка». Тоді цар наказав: «Їдь в ашрам Вамадеви!». З'явившись в ашрам він сказав святому мудрецеві: «О володарю, поранив я антилопу, але вона тікає. Я наздожену її, якщо ти даси мені вамьїв». Відповів йому святий мудрець: «Я дам тобі вамьїв, але, коли ти досягнеш мети, ти відразу повернеш їх мені». Одержав цар коней, попрощався зі святим мудрецем і на колісниці, в яку були запряжені вамьї, відправився в погоню за антилопою. Шляхом він сказав візникові: «Нащо брахманові ці диво-коні? Не варто їх повертати Вамадеві». Із цими словами він наздогнав антилопу, а потім, повернувшись у своє місто, поставив коней у внутрішні горниці палацу.

А святий мудрець тим часом думав: «Юний царевич насолоджується досягши бажаної мети, тому й не повертає їх мені. А жаль!». Минув місяць, мудрець усе обміркував і сказав своєму учневі: «Ходи, Атреє, скажи цареві: якщо він домігся того, чого хотів, нехай поверне вамьїв наставникові». Той пішов і сказав про це цареві. Цар відповів йому: «Це царські коні. Брахмани неварті таких скарбів. Нащо коні брахманам? Йди собі!». Той повернувся і передав це наставникові. Вислухав Вамадева таку неприємну звістку і гнів запалив його. Сам пішов він до царя і зажадав повернути коней, але цар їх не віддав.

Вамадева сказав:

Віддай мені вамьїв, о царю, ти ж досяг того, що не під силу іншому. Хай не покарає тебе страшними арканами Варуна, що розділяє брахманів і кшатріїв![29]

Цар відповів:

Брахманам для пересування досить пари добрих биків у гарній упряжі, о Вамадево! Їдь на них скільки тобі потрібно, о великий святий мудрецю! І, крім того, подібних тобі переносять з місця на місце священні гімни.

Вамадева мовив:

Еге ж, священні гімни переносять таких, як я, але так буває в іншому світі, о царю! В цьому ж світі, о царю, і я, й інші, подібні мені, користуються саме цим засобом пересування.

Цар мовив:

Нехай тебе возять чотири осли, найкращі мули або гніді скакуни! Їзди на них, а ці коні — для кшатрія. Запам'ятай: вамьї мої, а не твої.

Вамадева мовив:

Сувора обітниця брахмана — так говорять люди. І тому, о царю, якщо я дотримуюсь її, то нехай ти будеш четвертований і піднятий на страшних, величезних і гострих залізних піках.

Цар сказав:

Нехай, Вамадево, ті, які знають, як ти, брахмане, убиваєш думкою, словом і справою, корячись моїй волі, візьмуть у руки мечі й гострі піки й повалять тебе на землю разом із твоїми учнями.

Вамадева мовив:

Не варто, о царю, торкатися ні думок, ні слів, ні діянь брахманів. Мудрий, віддаючись подвижництву, наближається до брахмана й тим стає вище всіх ще у цьому житті.

Маркандейя вів далі:

Ледве Вамадева це промовив, о царю, з'явилися жахливі ракшаси й зі списами у руках кинулися на царя. Він голосно крикнув тоді: «Якщо, о Брахмо, мені покірні Дала, рід Ікшваку, а також інші народи, я не віддам Вамадеві вамьїв: такі, як він, недостатньо доброчесні». Із цими словами володар упав на землю, убитий ятудханами. Довідавшись про загибель царя, нащадки Ікшваку присвятили на Царство Далу. Знову з'явився до двору премудрий Вамадева і звернувся до царя Дали з такими словами: «Всі дхарми, о царю, кажуть, що брахманів треба обдаровувати. Якщо ти, о Індро людей, боїшся гріха, то поверни мені скоріше вамьїв». Почувши такі слова Вамадеви, цар у гніві сказав візникові: «Дай-но мені гарну отруєну стрілу,

одну з тих, які ти тримаєш. Простромлений нею, хай упаде Вамадева бездиханним, і нехай пси розірвуть його тіло на шмаття!».

Вамадева мовив:

Я знаю, о Індро людей, що в тебе від цариці є син десяти років на ім'я Шьєнаджит. Слухай мою волю: своїми страшними стрілами ти вб'єш зараз свого улюбленця.

Маркандейя продовжив:

Ледве Вамадева, о царю, вимовив ці слова, як царевич упав мертвий у внутрішніх світлицях палацу: у нього влучила стріла жахливої сили. Почувши про це, Дала сказав: «Я порадую вас, нащадки Ікшваку: пошматую, замучу, уб'ю його! Принесіть ще одну страшної сили стрілу. Зараз ви дізнаєтесь про мою силу, о володарі землі!».

Вамадева на теє:

Цією грізною, отруєною стрілою, що ти приготував для мене, цю кращу зі стріл, о Індро людей, ти не зможеш навіть націлити на мене, а не те що стрілити.

Цар сказав:

Дивіться, нащадки Ікшваку, я дійсно не можу метнути стрілу, яку тримаю в руках! Мені не під силу його покарати. Нехай гараздує древній Вамадева!

Вамадева мовив:

Торкнися стрілою цариці, тим самим ти очистишся від гріха.

Маркандейя провадив:

Так цар і зробив. Тут цариця звернулася до мудреця: «Якщо вірно, о Вамадево, що я, щодня спілкуючись із царем, наставляла його і шанобливо поводилася із брахманами, то нехай я досягну, о брахмане, світу спасенних!».

Вамадева відповів:

Ти врятувала царський рід, о прекрасноока! Вибирай собі дарунок. Я дам тобі таке, чому немає рівних: повелівай своїми близькими, о царська дочко, і прав великим царством Ікшваку, о бездоганна!

Цариця вирекла:

Я вибираю єдиний дарунок, о володарю: нехай зараз же очиститься від гріха мій чоловік. А ти подбай про благо його синів і родичів. Ось який дарунок обраний мною, о кращий з двічінароджених!

Маркандейя сказав:

Вислухавши мову цариці, о герою серед Куру, мудрець вирік: «Хай буде так!». Зрадів тоді цар і з уклоном віддав йому обох вамьїв».

Так вістить розділ сто дев'яностий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО ІНДРАДЬЮМНУ

Розділ 191

Вайшампаяна продовжив:

Святі мудреці й пандави запитали Маркандейю: «Чи є ще хто-небудь, хто був би давніше за тебе?». Той відповів їм: «Є — це мудрець-цар на ім'я Індрадьюмна. Втративши спасенні заслуги, він був вигнаний із третього неба зі словами: «Славі твоїй кінець!». Прийшов він до мене: «Впізнаєш ти мене?». Я відповів йому: «Ми не підтримуємо себе напоєм довголіття, але досягаємо цілей, умертвляючи власну плоть. Живе на Хімавані сова на ім'я Пракаракарна. Може, вона знає тебе? Далекий шлях до Хімавану. Там вона і живе». Перекинувшись конем, привіз він мене туди, де жила сова. Запитав її мудрець-цар: «Ти впізнаєш мене?». Та трохи подумала й сказала: «Ні, я не знаю тебе». Мудрець-цар Індрадьюмна знову запитав сову: «Чи є ще хто-небудь, хто був би давніше за тебе?». На це сова відповіла: «Є озеро з назвою Індрадьюмна. Там живе журавель, і кличуть його Надіджангха. Він старше за мене. Запитай в нього». Тоді Індрадьюмна, узявши мене і сову, відправився до озера де жив журавель на ім'я Надіджангха. Ми запитали його: «Чи відомий тобі цар Індрадьюмна?». Той мить подумав і сказав: «Ні, я не знаю царя Індрадьюмни». Тоді ми запитали його: «Чи є ще хто-небудь, хто був би старше за тебе?». Він нам відповів: «Тут же, на озері живе черепаха на ім'я Акупара. Вона старша за мене. Давайте запитаємо в неї: може, вона знає того царя». І журавель покликав черепаху Акупару: «Є в нас до тебе справа, треба запитати в тебе дещо. Вийди ж до нас». Почула це черепаха, виповзла з озера і підійшла туди, де ми стояли на березі. Коли вона наблизилася до нас, ми запитали її: «Ти знаєш царя Індрадьюмну?». Вона задумалася на хвильку, і раптом очі її налилися слізьми, серце затріпотіло, і, тремтячи, хіба не втративши почуттів, вона відповіла, смиренно склавши лапи: «Як же мені не знати його? Це він колись давно, тисячу разів користувався мною як вівтарем для жертовного вогню. Це озеро, де я живу, вирито копитами корів, принесених ним у дарунок брахманам. Тут я й живу».

Ледве пролунали слова черепахи, відразу зі світу богів з'явилася небесна колісниця, і Індрадьюмна почув: «Тебе ждуть небеса. Йди ж туди, де тобі личить бути. Славний ти! Іди спокійно!

Говорять, що слава про діяння спасенне
Летить по землі й досягає небес.
Допоки ця слава живе, пам'ятають людину.
А той, про кого у світі дурна поголоска іде,

Все нижче і нижче спускається, поки живе поголоска.

Тож, треба завжди на землі благі справи творити,

Відринувши гріх у житті, опиратися лише на дхарму».[30]

Вислухавши це, цар сказав: «Побудь тут, поки я не доставлю на місце двох цих старців». Він відвіз мене й сову Пракаракарну кожного на своє місце і, звільнившись, відправився на тій колісниці в путь щоб прибути туди де йому личило бути. Ось що бачив і пережив я, який довго живе на світі», — сказав пандавам Маркандейя. Пандави, радісні, відповіли: «Благо тобі, ти зробив добру справу для царя Індрадьюмни, вигнаного з небес: він знову знайшов своє місце на небі». На це він їм відповів: «Крішна, син Девакі, теж виручив з лиха святого мудреця Нрігу, котрий поринав у Нараку, і знову оселив того царя на небесах».[31]

Так вістить розділ сто дев'яносто перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО ДХУНДХУМАРУ

Розділ 192

Вайшампаяна сказав:

Юдхіштхіра, цар справедливости, запитав, о туре серед бгаратів, древнього безгрішного Маркандейю, що перевершив усіх подвижництвом: «Відомі тобі, о знавцю дхарми, боги, данави і ракшаси, родини давніх царів і безперервні роди мудреців. Немає нічого в цьому світі, що було б не відоме тобі, о кращий з двічінароджених! Ти знаєш, о мудрий, дивні історії про людей, демонів-зміїв і ракшасів. Я хочу почути правдиву розповідь про це, о двічінароджений! Як непереможний Кувалашва з роду Ікшваку змінив своє ім'я і став Дхундхумарою? Я хочу достеменно знати, о кращий з роду Бхрігу, чому мудрець Кувалашва перемінив своє ім'я!».

Маркандейя почав:

Я розповім тобі, царю Юдхіштхіро, цю повчальну історію про Дхундхумару. Вислухай її. Ти дізнаєшся, володарю, про те, як цар Кувалашва, володар землі з роду Ікшваку, став Дхундхумарою. Є на світі, о бгарато, великий святий мудрець на ім'я Уттанка. Ашрам його, о Кауравo, розташований у прекрасних безлюдних краях. На довгі роки, о великий могутній царю, Уттанка присвятив себе найсуворішому покаянню, щоб заслужити прихильність Вішну. Задоволений Уттанкою, Володар з'явився йому. Побачивши Вішну, святий мудрець схилився перед ним і постарався вмилостивити його прославляннями: «Все живе, о Боже, — асури, боги, люди, все що рухається і нерухоме, брахмо, Веди, усе те, що доступне пізнанню, створене тобою, о променистий! Голова твоя — небо, о Боже, очі — сонце й місяць, а подих — вітер. Твій пломінь духу — вогонь, о непохитний, руки твої — сторони світу, лоно — великий океан, стегна твої — гори, о Боже, а пуп — небеса, о Згубнику демона Мадгу! Стопи твої — богиня-земля, волоски на твоєму тілі — трави. Індра, Сома, Агні й Варуна, боги, асури й великі демони-змії служать тобі з уклонами, прославляючи тебе різними славленнями. Тобою, о володарю світу, сповнені всі істоти. Великі святі мудреці-Йоги, чия міць величезна, співають тобі хвалу. Коли ти задоволений, світ гараздує, але опановує ним жах великий, якщо ти гнівний. Один ти, о найбільший з мужів, можеш позбавити кожного від усіх його страхів, бо у твоїх руках щастя всього сущого — і богів, і людей. Трьома кроками, о Боже, ти перетнув три світи й знищив асурів, що процвітали. Ці твої кроки принесли богам найвищу нірвану. Твій гнів, о променистий, — погибель для Індр серед дайтьїв. Ти і творець, і згубник усього живого на землі. Домагаючись твоєї милости, всі боги знаходять блаженство». Після того як Уттанка, великий душею, так оспівав Хрішикешу, Вішну сказав йому: «Я задоволений тобою, вибирай собі дарунок!».

Уттанка мовив:

Я вже отримав дарунок — побачив Харі, небесного вічного мужа, могутнього творця світу.

Вішну вирік:

Я задоволений твоєю стійкістю та відданістю, о кращий з двічінароджених, тому ти, о брахмане, неодмінно повинен прийняти від мене дарунок.

Харі наполягав, о найповажніший з бгаратів, і Уттанка, шанобливо склавши долоні, вибрав собі дарунок: «Якщо лотосоокий Володар мною задоволений, нехай завжди розум мій буде зайнятий дхармою, істиною і самоприборканням. Нехай буде вічною моя любов до тебе, о великий Володарю!».

Вішну мовив:

Хай буде все це саме так, бо я милостивий до тебе, о двічінароджений! Буде дарована тобі Йога, і завдяки їй ти зробиш великий подвиг в ім'я небожителів і трьох світів. Грізний асур на ім'я Дхундху віддається суворому покаянню для того щоб зруйнувати світи. Слухай — хто покарає його. З'явиться цар на ім'я Бріхадашва. В нього буде син, якого смиренні праведники назвуть Кувалашва. Цей найбільший з царів, прийнявши мою силу Йоги, за твоїм велінням, о мудрецю-брахмане, принесе Дхундсі смерть.

Маркандейя сказав:

Сказавши це Уттанці, Вішну зник.

Так вістить розділ сто дев'яносто другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 193

Маркандейя провадив:

Після смерти Ікшваку, о царю, земля перейшла до Шашади, відзначеному найвищою чеснотою, і став він царем в Айодхьї. У Шашади був син — герой на ім'я Какутстха. У Какутстхи народився Аненас, у Аненаса — Прітху, у Прітху Вішвагашва, у якого народився Ардра. Від Ардри з'явився на світло Юванашва, а від нього — Шраваста, той самий цар Шраваста, що побудував місто Шравасті. Сином Шравасти був Бріхадашва, відзначений великою силою, а у Бріхадашви був син Кувалашва. У Кувалашви народилася двадцять одна тисяча синів, і всі вони були вправні в науках, сильні та непереможні. Сам Кувалашва чеснотами перевершив свого батька. В призначений строк, о великий царю, Бріхадашва присвятив на царство доброчесного героя Кувалашву. Передавши кермо влади своєму синові, мудрий цар Бріхадашва, згубник недругів, зібрався відправитися в ліс покаяння, щоб присвятити себе подвижництву. Уттанка, найбільший з двічінароджених, почув, о царю Юдхіштхіро, що мудрець-цар Бріхадашва направляється до лісу. З'явився до нього полум'яний Уттанка, душа якого неосяжна, і почав відмовляти того найбільшого з людей, прекрасного знавця всіх видів зброї.

Уттанка сказав:

Твій обов'язок — захищати підданих, цим і повинен ти займатися. Завдяки твоїй милості, о царю, ми живемо, не знаючи тривог. Будеш ти, великий душею, охороняти цю землю, о царю, — лиха не трапиться. Не повинен ти відправлятися в ліс. Велика дхарма твоя в цьому світі — захист підданих. Ти не зможеш її дотримуватися, живучи в лісі. Не варто й думати про подібне. Немає вище дхарми, о Індро царів, ніж та, котрій здавна слідують мудреці-царі захищаючи народ. Царю покладено охороняти своїх підданих. Ти повинен бути нашим захисником.

Не можу я, о царю, віддаватися спокійно подвижництву в пустищі біля свого обійстя. На багато йоджан у довжину і багато йоджан завширшки простягнувся піщаний океан названий Уджанака. Там під землею, о царю, живе грізний Індра данавів на ім'я Дхундху, суворий, незмірно могутній, страхітливо сильний і відважний син Мадгу та Кайтабхи. Ти повинен убити його і тільки потім відправлятися до лісу, о великий царю! Він лежить, о царю, віддаючись найсуворішому покаянню на погибель землі, Тридцяти богів і усіх світів. Ніхто не може його покарати: ні боги, ні дайтьї, ні ракшаси, ні демони-змії, ні якши, ні гандхарви. Такий дарунок, о царю, він одержав від Прабатька світу. Розправся з ним! Благо тобі, і хай не думаєш ти ні про що інше! Ти знайдеш вічну і велику, певну і неминущу славу. Коли наприкінці року це жорстоке чудовисько сонно зітхає, зарившись у пісок, починає двигтіти вся земля разом з горами і деревами. Вітер його подиху підіймає сильний порох, затуляючи шлях сонцю, і сім днів поспіль зловісно здригається палаюча земля, летять іскри і стелиться дим. І тоді, о царю, я не можу перебувати в своїй оселі. Покарай його на благо світів, о Індро царів! Нехай процвітають світи після загибелі цього асура. Тільки тобі під силу його знищити — така моя думка. До сили твого духу, Вішну додасть свою. Колись Вішну подарував мені дарунок: цар, що вбив у битві цього грізного і могутнього асура, знайде нескориму, полум'яну міць самого Вішну. Опираючись на цю силу, проти якої не встоїть ніхто на землі, о Індро царів, покарай жорстокого дайтью, страшного в своїй могутності. Менш сильний духом не зможе здолати могутньо-полум'яного Дхундху навіть за сотні років, о володарю землі!

Так вістить розділ сто дев'яносто третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 194

Маркандейя мовив:

На ці слова Уттанки, о кращий з кауравів, непереможний мудрець-цар відповів, шанобливо склавши долоні: «Хай не буде твій прихід даремним, о брахмане! Адже мова йде про сина мого Кувалашву, володарю! Стійкий, рішучий, у геройстві не має собі рівних на землі, він разом з усіма своїми синами-героями, озброєними палицями, без сумніву, зробить для тебе все, що ти захочеш. Не неволь мене, брахмане, адже я вже розпрощався зі зброєю». — «Хай буде так!», — вирішив незмірно-могутній пустельник. цар-мудрець привів до великого духом Уттанки свого сина і сказав тому: «Виконай волю цього мудреця», а сам відправився у прекрасний ліс.

Юдхіштхіра спитав:

Що це за дайтья могутній, о володарю, що здійснив безліч подвижницьких діянь, чий він син або онук? Я хочу це знати. Я не чув про такого грізного дайтью, о мудрецю, чиє багатство в подвижництві! Я хочу знати про це докладно, о велемудрий володарю, що багато разів пройшов через суворе покаяння!

Маркандейя відповів:

Слухай же, царю-володарю людей, биче серед бгаратів, що трапилося, коли в страшному суцільному океані було поховане все рухоме і нерухоме, коли в ньому знайшли свою смерть усі живі істоти. Один лише володар Вішну, першопричина всього сущого, вічний, споконвічний муж, перебуваючи уві сні, спочивав тоді у водній колисці на величезному кільці змія Шеши, міць якого неосяжна. Величезне зміїне кільце із Творцем світу, великим і непохитним Харі, оперізувало землю, о гідний! З пупа сплячого Бога ріс лотос, сяйвом подібний до сонця, а в лотосі, що сяяв мов сонце й місяць, з'явився із чотирма Ведами сам Прабатько Брахма, наставник світів. Мав він чотири тіла із чотирма обличчями і був могутній, величний і непереможний завдяки своїй силі. Через деякий час два грізних данава, Мадгу і Кайтабха, побачили

великого променистого Харі, що лежав на своєму чудовому ложі-кільці змії, котрий даленів на багато йоджан у довжину й багато йоджан завширшки. Одягнений у жовті шовкові шати, з діадемою на голові і каменем каустубхою, він сяяв своєю красою, величчю, міццю, подібно тисячам сонець, являючи собою диво, о царю! Мадгу і Кайтабха були вкрай здивовані. Помітивши ж у лотосі лотосоокого Прабатька, вони почали набридати незмірно-могутньому Брахмі. Прославлений Брахма, потривожений ними, потряс стебло лотосу, і тоді пробудився Кешава. Побачив бог Говінда наймогутніших з данавів і сказав їм: «Чолом вам, могутні! Я задоволений і дарую вам вищий дарунок!». Безстрашні герої-асури, о великий царю, відповіли, посміхаючись, Хрішикеші — Згубникові Мадгу: «Дарунки роздаємо ми, о Боже, а ти вибирай, що хочеш. Це ми дамо тобі дарунок, о найвищий з богів! Скажи нам, чого ти бажаєш, не барися!».

Володар вирік:

Я приймаю ваш дарунок, о герої, і ось вам моє бажання. Ви відважні, і немає істоти, що зрівнялася б з вами. Прийміть же смерть від мене, о воістину доблесні! Таке бажання хочу я здійснити на благо всього світу.

Мадгу і Кайтабха сказали:

Ніколи в своєму житті, навіть жартуючи, ми не казали неправди. Навіщо ж тепер нам чинити інакше? Знай, о найбільший з мужів, ми вірні дхармі й істині. Силою, величчю і відвагою, смиренністю, чеснотою і подвижництвом, щедрістю, праведністю і стриманістю ти не знайдеш нам подібних.[32] Велике горе звалилося на нас, о Кешаво, але виконай, що сказано: адже від долі не втечеш. Бажаємо ми, о могутній Боже, одного: убий нас на відкритому місці, о кращий з кращих серед богів! Ми волаємо до тебе, як сини твої, о дивноокий! Такий дарунок обрано нами, о Боже! Знай це, о найповажніший з богів!

Володар мовив:

Добре, я зроблю це. Все так і буде.

Маркандейя провадив:

Задумався Говінда, Нищитель Мадгу, але не побачив відкритого місця ні на землі, ні в повітрі. Тоді велеславний Згубник Мадгу, кращий серед богів, помітив свої непокриті стегна і гострим диском, о царю, зніс голови Мадзі та Кайтабсі.

Так вістить розділ сто дев'яносто четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 195

Маркандейя сказав:

Могутній, блискучий Дхундху — це їхній син. Велика його сила і відвага. Раз був віддався він суворому покаянню і стояв на одній нозі схуднувши до того, що на тілі його проступили жили. Брахма, задоволений, дав йому дарунок, і ось що він вибрав, володарю: «Нехай я буду невразливий для богів, данавів, якшів, для демонів-зміїв, гандхарвів і ракшасів! Ось який дарунок я вибираю!» — «Хай буде так, іди!» — відповів йому Прабатько. Після таких слів, демон схилив голову до стіп Брахми і вийшов. Одержавши цей дарунок, Дхундху, великий у доблесті й відвазі, попростував до Вішну, пам'ятаючи про те, як загинули його батьки. Перемігши богів і гандхарвів, шалений Дхундху почав докучати всім богам, і особливо Вішну. Є такий піщаний океан Уджанака. Лиходій пробрався туди, о володарю, туре серед бгаратів, і, виявивши свою міць, відразу порушив спокій ашраму Уттанки. Потім Дхундху, син Мадгу і Кайтабхи, жорстокий у своїй могутности, пішов під землю і зник у пісках. Сильний своїм подвижництвом, причаївся він на погибель світів неподалік від обійстя Уттанки, вивергаючи подихом язики полум'я.

І ось до схованки Дхундху, разом з Уттанкою з'явився цар Кувалашва, нищитель недругів. Його супроводжували слуги, військо й колісниці, поруч ступала двадцять одна тисяча його синів-героїв. За знаком Уттанки славний володар Вішну вселив у Кувалашву свою міць на благо світів. Ледве непереможний герой з'явився туди, з небес почулися великі слова: «Цей доблесний царський син буде Згубником Дхундхи!» (*Дундхумара*). Боги з усіх боків почали обсипати його чудовими квітами, самі собою зазвучали небесні литаври. Прохолодний вітер овівав простуючого мудреця, а Володар богів послав дощ, очищаючи землю від пилу. В небі, там, звідки було видно могутнього демона Дхундху, з'явилися, о Юдхіштхіро, колісниці богів. І боги, і гандхарви, і великі святі мудреці з нетерпінням очікували сутички Дхундху і Кувалашви. Натхненні силою Нараяни цар і його сини, о кауравьє, швидко рушили з різних сторін на Дхундху. Цар Кувалашва повелів перерити океан. Сім днів копали сини Кувалашви цей піщаний океан і нарешті побачили могутнього Дхундху. Пісок приховував його страшне, величезне тіло, що горить полум'ям немов сонце, о кращий з бгаратів! Палаючий немов вогонь кінця світу, Дхундху спав, причаївшись у західній частині пустелі, о великий царю, тигре серед царів! Сини Кувалашви оточили його з усіх боків і пустили в хід свої гострі стріли, булави й палиці, списи, сокири, піки й блискучі відточені мечі.

Розбуджений ударами, злісний силач піднявся й у люті проковтнув усю їхню зброю. З рота його вирвалося полум'я, подібне тому, яке буває при кінці світу, і силою своєю він наслав вогонь на синів царя. Застеляючи світи цим вогнем, викинутим з пащі, лиходій швидко спопелив усіх синів Кувалашви, як колись грізний Капіла у гніві своєму спопелив синів Сагари, о тигре серед царів! Це було мов диво! Коли вони знайшли свою смерть у полум'ї його гніву, о найповажніший з бгаратів, до повсталого від сну великого демона Дхундху, подібного Кумбхакарні, наблизився полум'яний цар Кувалашва. З тіла його, о великий царю, вдарив потік води. Цар-йогин направив чарівну силу води на вогонь, о царю, і, вдавшись до Йоги,

цією водою погасив полум'я. Потім, на страх усім світам, цар, зброєю Брахми спопелив жорстокого у своїй силі дайтью, о кращий з бгаратів! Мудрець-цар Кувалашва, згубник недругів, після того, як вогнем зброї розправився, подібно Володареві трьох світів, з великим демоном, ворогом богів, став відомим під ім'ям Дхундхумари. Всі Тридцять богів і великі святі мудреці радісно сказали йому тоді: «Вибирай собі дарунок!». Безмірно щасливий, він вклонився їм і, смиренно склавши долоні, о царю, сказав: «Хай буду я, невразливий для ворогів, обдаровувати багатством кращих з двічінароджених! Хай буде Вішну прихильним до мене і хай не принесу я ні найменшої шкоди живому! А за постійну вірність дхармі хай буде дароване мені вічне життя на небесах». — «Нехай буде так!», — сказали цареві задоволені боги й святі мудреці разом з гандхарвами і мудрим Уттанкою. І, подарувавши царю своє благословення, боги й великі святі мудреці повернулися на свої місця.

Залишилося в того царя, о бгарато Юдхіштхіро, лише троє синів: Дрірхашва, Капілашва і Чандрашва. Вони, о царю, і стали продовжувачами великого роду Ікшваку. Ось так, о найповажніший, Кувалашва покарав могутнього дайтью Дхундху, сина Мадгу і Кайтабхи. Цар Кувалашва зветься з тих пір Дхундхумарою: це ім'я сповіщає про його заслуги. Ти просив мене і я повідав тобі про того, чиї діяння прославляються в повісті про Дхундхумару. Праведна людина, слухаючи цю благу розповідь у славу Вішну, матиме синів. Якщо слухати її на межі темної та світлої половини місяця, це приведе до довголіття, стійкости, а страх до будь-якої недуги чи сама хвороба, зникають.

Так вістить розділ сто дев'яносто п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО ЖІНОЧУ ВІДДАНІСТЬ

Розділ 196

Вайшампаяна мовив:

Потім цар Юдхіштхіра, кращий з бгаратів, задав променистому Маркандейї найважче питання про дхарму: «Я хочу, о володарю, почути про високу шляхетність жінок, хочу, щоб ти, о брахмане, розповів про їхню тонку дхарму докладно і достоту. Воістину, о гідний мудрецю-брахмане, богами виявлені нам сонце, місяць, вітер, земля, вогонь, мати й батько, а також корова й інше з того, чому нам призначено поклонятися, о великий володарю, нащадку Бхрігу! Все це я шаную як наставників, але, крім того, жінку, вірну свою дружину. Мені здається, вірним дружинам нелегко дається їхня слухняність. Ти, о могутній, повинен повідати нам про велич жінок, відданих своїм мужам, про тих, о бездоганний, що стримують свої почуття і не дають серцю волі, шануючи чоловіка мов бога. І здається мені, о всесильний володарю-двічінароджений, що смиренність жінок перед батьками і чоловіками дається їм не так легко. Я не знаю нічого більш важкого, ніж сувора дхарма жінки. На жаль, що б не робили сповнені горливості, доброчесніші з жінок, батьки ще більше обтяжують їхню долю, о брахмане! Вірні чоловікам дружини, правдиві у словах, десять місяців носять ув утробі своїй плід і в призначений строк народжують на світ дитину. Що може бути дивовижніше цього? Ідучи на великий ризик і ні з чим не порівнянний біль, в тяжких муках народжують жінки синів, о могутній, і з великою любов'ю ростять їх, о кращий з двічінароджених! Якщо дружини, упокорюючись із будь-якою жорстокістю, з постійною відразою, виконують свій обов'язок, я бачу в цьому несправедливість. Розкажи мені всю правду, о двічінароджений, як повинен дотримуватися дхарми кшатрій. Дхарма непосильна тільки для нечестивця, ницого духом, о брахмане! Ось на яке питання хочу я почути відповідь, о володарю, перший зі знавців усіх відповідей, і найгідніший у роду Бхрігу! Я готовий тебе слухати, о вірний обітниці!

Маркандейя почав:

Я розповім тобі про усе. Важке це питання, але слухай мене — правду я мовлю тобі, о кращий із бгаратів! Одні вище всього ставлять мати, інші — батька. Важку справу робить мати, виховуючи дітей. За допомогою покаяння і жертовних підношень богам, шляхом шанування їх і довготерпіння, використовуючи заклинання й інші засоби, отримують батьки синів. І ось, важко отримавши довгоочікуваного сина, вони, о герою, перебувають у постійній тривозі: яким він буде? І мати, і батько, о бгарато, чекають від своїх синів слави, могутности й величі, вірності дхармі й продовження роду. Хто виправдує ці надії, той розуміє свою дхарму. Тому, о Індро царів, ким завжди задоволений батько й мати, призначена довга слава і блаженство в цьому світі й у світі іншому. Приношення жертв, поминання покійних і дотримання посту мало що означають для жінок. Ті ж з них, які догоджають чоловікові, досягають небес. В зв'язку із цим, о царю Юдхіштхіро, вислухай уважно, яка постійна дхарма вірних дружин.

Так вістить розділ сто дев'яносто шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 197

Маркандейя мовив:

Жив на світі якийсь благочестивий пустельник на ім'я Каушика, кращий з двічінароджених. Вивчивши Веди, о бгарато, зробив він безліч подвижницьких діянь. Найвищий з двічінароджених осяг не лише Веди, але також Веданги й Упанішади. Стояв він якось під деревом, поринувши в читання Вед. На дерево сіла журавлиха, і її кал упав на брахмана. Побачив це двічінароджений у гніві замислив помсту. Охоплений люттю, він подивився на журавлиху, і під поглядом двічінародженого, птаха упала на землю. Побачивши

бездиханного, нерухомо лежачого птаха, каяття оволоділо двічінародженим, і став він її оплакувати. «Недобру справу я вчинив, піддавшись гніву й злості», — повторював мудрець, прямуючи за милостинею в село.

В селі, о туре серед бгаратів, обходячи гідні родини, він з'явився в одну з хат, куди заходив був колись. «Подай мені милостиню», — попросив брахман жінку, а вона відповіла йому: «Почекай». Поки господарка чистила глечик для милостині, о царю, зненацька повернувся її чоловік. Він був дуже голодний, о кращий з бгаратів! Доброчесна жінка, побачивши свого чоловіка, залишила брахмана й подала своєму чоловікові воду для омивання ніг і для пиття, а також циновку щоб він сів. З уклонами догоджала чорноока своєму володареві смачною їжею і ласкавим словом, о Юдхіштхіро, вона доїдала їжу, що залишилася від чоловіка, ловила кожне його бажання, шануючи чоловіка ніби бога. Ні у вчинках, ні навіть подумки вона не суперечила своєму володареві, не їла багато сама і не пила, цілком поглинена ним, віддано за ним доглядаючи. Доброчесна, чиста, дбаючи про благо родини, вона завжди вміло виконувала те, що було на благо її чоловікові. Навіки упокоривши свої почуття, вона цілком присвятила себе служінню богам, гостям, слугам, своєму свекрові та свекрусі.

Занурена в турботи про мужа, прекрасноока жінка глянула на брахмана, що стояв чекаючи милостині, і згадала про свій обов'язок. Засоромившись своєї безпам'ятности, о кращий з бгаратів, благочестива, гідна господарка вийшла до двічінародженого, несучи милостиню.

Брахман сказав:

Що ж це таке, о найпрекрасніша з жінок? Ти сказала мені: «Постій», затримала мене і не відпустила.

Маркандейя продовжив:

Бачачи, що брахман палає гнівом, немов горить вогнем, о Індро людей, благочестива жінка стала його заспокоювати: «Ти повинен простити мене, о брахмане! Чоловік для мене — це великий бог. Прийшов він голодний, втомлений, і я повинна була подбати про нього».

Брахман вирік:

По твоєму, не брахмани, а чоловік заслуговує вищих почестей. Дотримуючись свого обов'язку стосовно родини, ти зневажаєш брахманами. Сам Індра схиляє голову перед ними, не говорячи вже про людей на землі. Хіба не знаєш ти, горда, і від старших не чула, що брахмани ніби вогонь, можуть спалити всю землю?!

Жінка мовила:

Не ображаю я мудрих брахманів, подібних богам. Ти, о премудрий і бездоганний, повинен простити мені мій гріх. Знаю я силу брахманів і велич мудрих: від гніву їх стали солоними і непридатними для пиття океанські води. Я знаю також і про святих старців, що упокорили свої душі й горять вогнем подвижництва: полум'я їхньої люті й донині не вщухає у лісі Дандака. Нехтував брахманами могутній Ватапі, низький і злісний асур, але не стало його тільки-но він зіштовхнувся зі святим мудрецем Агастьєю. Відома — величезна сила тих, що великі душею і наставляють людей, о брахмане, безкрайній їхній гнів, о брахмане, але й милосердя невичерпне. Ти повинен, о бездоганний брахмане, простити мені мою провину. Я ціную свою дхарму покори чоловікові, о двічінароджений! З усіх богів чоловіків — мій найвищий бог. Я буду без останку дотримуватися свого обов'язку перед ним, о кращий з двічінароджених! Дивися, о брахмане, які плоди моєї слухняності: я знаю — твій гнів спопелив журавлиху.

Злість — це ворог, що зачаївся в тілі людей, о найвищий з двічінароджених! Лише того, хто не відає гніву і оман, боги вважають брахманом. Хто говорить тільки правду і приносить радість наставникові, хто злом не відповість на зло, того боги вважають брахманом. Хто підкорив собі свої почуття й відданий дхармі, хто чистий і ретельно читає Веди, хто володіє своєю пристрастю та гнівом, того боги вважають брахманом. Мудрого знавця дхарми, для якого світ дорівнює Атману, хто дбає про кожну дхарму, боги вважають брахманом. Хто напучує інших і осягає Веди сам, хто особисто приносить жертву або доручає це іншим, хто обдаровує брахманів в міру своїх сил, того боги вважають брахманом. Найгіднішого з двічінароджених, що прийняв обітницю помірности, читає Веди і старанний у навчанні, боги вважають брахманом. Виголошувати брахманам треба те, що сприятливо для них: душа тлумачів істини не приймає олжі. Багатство брахмана — в читанні Вед, смиренности, чесности та вічному приборканні почуттів, о кращий з двічінароджених! В правді й істині бачать свою вищу дхарму знавці дхарми. Нелегко осягнути споконвічну дхарму, основа якої — істина. «Дхарма виходить зі шруті», — учать старці. Дхарма різноманітна і складна, о кращий з двічінароджених! І навіть ти, пречистий, обізнаний на дхармі, ретельно читаючі Веди, і то не осяг сутності дхарм, о володарю, — ось моя думка. А розповість тобі про дхарми правдоустий мисливець, що живе в Мітхилі. Він з тих, що шанують батьків і упокорили свої почуття. Ходи-но туди, якщо побажаєш, і хай буде тобі благо, о кращий з двічінароджених! Якщо я занадто розговорилася, ти повинен простити мені, о бездоганний! Жоден з людей, знавців дхарми, не може заподіяти шкоди жінці.

Брахман мовив:

Я задоволений тобою. Благо тобі! Минув мій гнів, о прекрасна! Ти засудила мене, і в цьому велике моє горе! Мир тобі! Піду осягати чесноту, о прекрасна!

Маркандейя мовив:

Відпустила вона двічінародженого, і відправився Каушика додому, гудячи себе, о найвищий з людей!

Так вістить розділ сто дев'яносто сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО БЕСІДУ БРАХМАНА З МИСЛИВЦЕМ

Розділ 198

Маркандейя сказав:

Обмірковуючи дивні слова тої жінки, двічінароджений суворо гудив себе, немов дійсно вчинив гріх. Міркуючи про тонкощі дхарми, він говорив: «Варто вірити таким словам. Піду я в Мітхилу, туди, де живе мисливець — знавець дхарми, що упокорив свою душу. Відправлюся зараз же до того, чиє багатство в подвижництві, і розпитаю його про дхарми». З такими думками, зацікавлений, ішов він у Мітхилу, сповнений довіри до слів тієї жінки: і тому, що вона згадала про журавлиху, і по тій гідній, благочестивій розмові.

Минаючи ліси, села й міста, прийшов він у надійно охоронювану Джанакою славну Мітхилу, що буяла «огорожами дхарми»: місто з його ворітьми та сторожовими вежами, із прекрасними огорожами навколо будинків було занурене у жертвопринесення і свята. Проходячи чудовим містом, збудженим постійними святами, милуючись на його численні палаци, незліченну кількість крамниць на красиво прокладені вулиці, повне коней, колісниць, слонів і візків зі здоровими, сильними людьми, той брахман багато чого побачив на своєму шляху. Запитав він про Дхармавьядху,[33] і двічінароджені показали, як його розшукати. Прийшовши на те місце, брахман побачив пустельника, що розташувався у м'ясній крамниці й торгує м'ясом антилоп і биків. Покупців було багато, і брахман став осторонь, але той, помітивши, що прийшов двічінароджений, швидко піднявся і зніяковіло наблизився до брахмана, який стояв на самоті.

Мисливець мовив:

Вітаю тебе, о володарю! Ласкаво просимо, найповажніший з двічінароджених! Я — мисливець, благо тобі! Що мені треба зробити, наказуй. Я знаю, навіщо ти з'явився сюди. Доброчесна дружина брахмана тобі сказала: «Йди у Мітхилу!».

Маркандейя продовжив:

Почувши такі слова, брахман-двічінароджений дуже зрадів і подумав: «Це друге диво». «Не личить тобі тут бути, — звернувся мисливець до двічінародженого. — Ходімо до мене в хату, якщо хочеш, о бездоганний володарю!». — «Добре», — відповів задоволений брахман, і той, пропустивши вперед двічінародженого, попрямував до хати. Коли найповажніший з двічінароджених увійшов у цей славний будинок, йому шанобливо запропонували сісти. Одержавши воду для омивання ніг і для полоскання рота, він зручно сів і звернувся до мисливця: «Мені здається, не підходить тобі це заняття. Мене вкрай засмучує, друже мій, твоє страшне ремесло».

Мисливець мовив:

Це заняття нашого роду, що йде від батьків і дідів. Не засуджуй мене, о двічінароджений: я дотримуюсь своєї дхарми. Я займаюся справою, що призначена для мене Творцем, і всієї душею служу своїм старим батькам, о кращий з двічінароджених! Я говорю тільки правду і не виношую зла, обдаровую брахманів чим можу, а собі залишаю те, що залишається після підношень богам, гостям і слугам. Я нікого не осуджую і не скаржуся на більш сильного. Колишні діяння, о кращий серед двічінароджених, йдуть за тим, хто їх створив. Землеробство, скотарство і торгівля — ось чим живе цей світ. Наука політики й три Веди — на цьому стоїть світ. Шудра призначений для ремесла, вайшья — для землеробства, кшатрій — для битви, а споконвічна доля брахмана — це обітниця помірности, подвижництво, заклинання та істина. Там, де цар править згідно дхарми, піддані зайняті своїми справами, а тих, які відступають від свого обов'язку, цар повертає до нього знову. Піддані повинні завжди відчувати страх перед царями: адже володарі гублять того, хто відступає від свого обов'язку, подібно тому як мисливець убиває стрілами антилопу. Тут у Джанаки, о мудрецю-брахмане, не знайдеш відступника. Кожна із чотирьох варн зайнята своєю справою, о найвищий з двічінароджених! Цар Джанака покарає неправого, будь він навіть його сином, але ніколи не заподіє збитку праведникові. Цар, оточивши себе надійними спостерігачами, на все дивиться з висоти дхарми. В руках у кшатріїв — багатство, влада і правосуддя, о кращий серед двічінароджених! Царі відповідно до своєї дхарми прагнуть збільшувати багатства. Цар — захисник усіх варн.

Я не сам убиваю тварин, о мудрецю-брахмане! Я лише торгую м'ясом диких кабанів і буйволів, убитих іншими. Я ніколи не їм м'яса, до дружини приходжу тільки в належний час, завжди дотримуюся посту і їм тільки ввечері, о двічінароджений! Навіть людина поганої вдачі може виявити чесноту, і точно так само не може бути праведним той, хто причетний до загибелі живого. Погане поводження Індр людей коливає основи великої дхарми — піднімає голову зло, починається смута серед підданих. Народяться на світі виродки, карлики й горбані, великоголові чудовиська та чоловіки, позбавлені чоловічої сили, а також глухі, сліпі та заїки. Від неправедности царів вічна погибель підданим!

Цар Джанака в усьому дотримується дхарми і милостивий до підданих, які завжди вірні своїй дхармі. Всіх людей — і тих, які вихваляють мене, і тих, які засуджують, — я радую вірно дотримуваним обов'язком. Мудрі, високі вдачею царі, які живуть згідно дхарми, не залежать ні від кого і гараздують. Постійна роздача їжі, в міру можливости, смиренність, вірність дхармі, вшанування по заслугах і милосердя до будь-якої тварини — ось чесноти смертних, котрих людина досягає не інакше, як самозреченням. Треба уникати брехливих слів, творити добро не очікуючи прохань, не відступати від дхарми ні під впливом

пристрасти, ні в гнівові, ні в ненависті. Не варто занадто радуватися удачі й надто мучитися через нещастя. Не слід губитися перед труднощами і відступати від своєї дхарми. Якщо якийсь твій крок помилковий, не повторюй його: виріши, в чому для тебе благо, тому й віддайся душею. Не треба злом відповідати на зло, треба бути у всьому справедливим. Сам себе губить лиходій, мислячи недобре. Це несправедливий шлях безчесних і низьких душею. Ті, що не вірячи в дхарму, думаючи, що дхарми не існує, насміхаються над гідними, без сумніву, йдуть до загибелі. Той, хто роздувся від непомірної гордині, немов великий шкіряний міх, грішний за всіх часів. Мова осліплених гординею не належить до суті справи: вона розкриває їхнє власне нутро, так само як удень сонце виявляє обриси речей. Дурень, що вихваляє сам себе, не прославиться у світі, але той, хто обізнаний у науці, навіть якщо він недостатньо чистий, гараздує в цім житті, нікому не виявляючи осуду і не розписуючи, як його шанують. Ніяка земна слава не відповідає дійсним чеснотам людини.

Той, хто кається у вчиненій кривді, звільняється від гріха. «Не буду більше так робити», — зарікаються люди від повторення помилки, о найповажніший серед обраних двічінароджених! Так сповіщається в шруті, о брахмане, і це відбито в законах: «Гріхи, колись мимоволі зроблені тим, хто був доти доброчесний, згодом одкупаються». Вірність дхармі, о брахмане, змиває людський гріх, якщо він зроблений через незнання. Вчинивши погано, нехай людина думає: «Я не такий», і надалі він усіляко буде намагатися творити добро, віруючи і не нарікаючи. Той, хто, немов дірки в одязі, приховує провини праведників, навіть якщо він сам зробив якусь провину, цим самим затверджує добро і очищається від усіх гріхів, немов місяць від густих хмар. Подібно тому як сонце, сходячи, світлом своїм розганяє морок, людина, що творить добро, позбувається від гріхів. Знай, о кращий з двічінароджених: джерело зла — жадібність. Не занадто розумні люди зі спокуси віддаються гріху, а нечестивці ховаються під личиною дхарми, немов криниці в траві. І самоприборкання, і очисні обряди, і розмови про дхарму — усе в них є, але істинне благочестя їм недоступне.

Маркандейя мовив:

Тоді, о найвищий з людей, велемудрий брахман запитав у Дхармавьядхи: «Як мені дізнатися про істинне благочестя? Розкажи мені, наймудріший мисливцю, всю правду про це».

Мисливець повідав:

Приношення жертв, роздача дарунків, покаяння, вивчення Вед і вірність істині — ось п’ять очисних засобів, які завжди до послуг благочестивих, о кращий з двічінароджених! Дхарма — у придушенні пристрасти й гніву, гордині, спокуси і облудности. В цьому щастя гідних, підтримуваних гідними ж. Ті, що живуть приношенням жертв і читанням Вед, не відають гріха. Гідна поведінка — ще одна ознака благочестивого. Покора наставникові, правдивість, незлобивість і щедрість — ось, о брахмане, чотири чесноти, які завжди властиві праведникам. Ні з чим не порівнянна та насолода, яку одержуєш, спрямувавши свої думки на благочестя, дотримуючись всього, що необхідно. Істина йде рука в руку з Ведами, самоприборкання — з істиною, самозречення — із самоприборканням. Це завжди є присутнім у благочестивців.

Натерпиться муки той, хто йде за людьми, позбавленими ясності розуму, які обрали помилковий шлях, за тими, хто повстає проти дхарми. Праведники, надійно володіючи своїми почуттями, заглибившись у вивчення Вед і самозречення, ступають благим шляхом, вони віддані істинній дхармі. Гідні люди, виконуючи волю наставника, завзято направляють свої найвищі думки на пізнання змісту дхарми. Опираючись на знання і шануючи благочестивих, цурайся нечестивців, невірних, що переступають закон, впертих у гріховному переконанні. Ріка буття, води якої — п’ять органів почуттів, кишить крокодилами — спокусами і пристрастями. Запасися човном — стійкістю — і тоді ти минеш тягар перероджень! Велика дхарма, що накопичується поступово зусиллями Йоги й розуму, при гідному поводженні бачиться виразніше, немов фарба на білій тканині. Неспричинення шкоди живому і правдивість — вище благо для всього сущого. Найвища дхарма — неспричинення зла живому, і основа цього — істина. Опираючись на істину, люди здійснюють свої бажання. Істина — найважливіше в дотриманні благочестя. Добре поводження — це дхарма гідних, у доброму поводженні відмінність праведників. Яка людина за природою, таке життя вона і веде, тому лиходій-нечестивець віддається владі гріхів, найтяжчі з яких — гнів і хіть.

Усяке починання, згідне зі справедливістю, вважається благом, погана поведінка — зло, так учать гідні. Доброчесні ті, кому не знайомі ні злість, ні заздрість, ні гординя, ні ненависть, це люди гідні й смиренні. Доброчесні знавці трьох Вед, пречисті, доброї вдачі мудреці, слухняні своєму наставникові й стримані. Страх минає їх, і вони не відають душевних негод, їхні славні діяння й праведність — зразок недосяжного. Таке благочестя — древнє, споконвічне, неминуще диво. Мудрі, доброчесно дотримуючись дхарми, досягають небес. Праведники, долаючи гординю й віруючи, шануючи двічінароджених і прилучившись до того, що запропоновано Ведами, попадають на небеса. Трояка дхарма дотримується благочестивими: вища, та, що запропонована Ведами, інша, відбита в дхармашастрах, і третя — досягається праведним способом життя. Поповнення знань і омивання в тіртхах, терпіння, щирість і чесність, а також чистота — ось прояви доброї вдачі. Благочестиві милостиві до всіх істот, і постійно намагаються не чинити шкоди нікому з живих. Не допускають вони брутальности у слові й завжди вітають двічінароджених.

Схвалені обраними, найгідніші підводять підсумок добрих і злих діянь. Сповнені справедливости, обдаровані чеснотою ті праведники, які дбають про благо всього світу. Йдучи вірним шляхом, пречисті, ті,

що дарують і наділяють, які добрі, жалісливі й милосердні до всіх істот, завойовують небеса. Шановані всіма подвижники, чиє багатство — їхні знання, щедро роздаючи дарунки, після смерти досягають блаженних світів, а в цьому житті — щастя. Праведники, спілкуючись із такими ж, як вони, доброчесними людьми, роздають навіть більше, ніж це в їхніх силах, засоромлюючи при цьому і дружину свою, і слуг. Так живуть, благоденствуючи вічно, гідні люди, займаючись мирськими справами, слідуючи обов'язку й користі. Їхні чесноти — неспричинення зла живому, правдивість і незлобивість, чесність і миролюбство, відсутність гордині й скромність, терпіння, стриманість і смиренність. Мудрі й стійкі, милостиві до живих істот, не знаючі ні пристрасті, ні ненависті, праведники викликають повагу в людей. Три риси відрізняють високе життя доброчесних: вони не повинні піддаватися ненависті, але повинні роздавати дарунки й завжди говорити лише правду. Проявляючи щораз милосердя, виявляючи співчуття до чужого горя, непохитні в дхармі, великі духом праведники, чиє життя бездоганне, йдуть щасливо славним шляхом добра. Благе життя — це покірність і миролюбство, смиренність, достаток і радість, добра мова і придушення пристрасті й гніву. Завдяки колишнім діянням і знанню, праведники знаходять найвищу долю, бо вони ведуть надзвичайно гідний спосіб життя і завжди ревно дотримуються дхарми. Досягши вершин пізнання, яке бентежать більшість людей, праведники, о перший серед двічінароджених, проникають у саму суть різноманітних мирських діянь: і гріховних, і таких, що виявляють високу чесноту, о кращий з найгідніших двічінароджених!

О брахмане, з усього, що я знав і чув, я вибрав чесноти гідних і повідав тобі про них, о туре серед двічінароджених!

Так вістить розділ сто дев'яносто восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 199

Маркандейя мовив:

І далі, о Юдхіштхіро, Дхармавьядха сказав брахманові: «Немає сумніву, жорстоке те ремесло, яким я змушений жити, але доля всемогутня, о брахмане, і неможливо уникнути розплати за вчинене колись. Це кара за колись вчинені мною гріхи. Я намагаюся, о брахмане, спокутувати це зло. Покарання визначає доля, а кат лише її знаряддя. Так і ми, о кращий з двічінароджених, є знаряддям у руках долі. Призначення тварин, яких убивають і м'ясо яких я потім продаю, полягає в тому, о двічінароджений, щоб людина одержувала задоволення від їжі й догоджала цим м'ясом богам, гостям і покійним предкам. Трави і в'юнкі рослини, дрібна худоба, звірі й птахи йдуть у їжу в цьому світі — так говориться у Ведах. Цар Шибі, смиренний син Ушинари, підношенням у дарунок власного тіла досяг недоступних небес, о кращий з двічінароджених! В минулі часи, о двічінароджений, на кухні царя Рантідеви щодня вбивали по дві тисячі голів худоби. Роздаючи постійно м'ясну їжу, цар Рантідева здобув незрівнянну славу, о найповажніший з двічінароджених! Для таких жертвоприносень, які відбуваються раз у чотири місяці (*чатурмасья*), завжди ріжуть худобу. «Жертовні вогні люблять м'ясо», — проголошують Веди. Тварини, яких постійно вбивають двічінароджені для жертвоприносень, освячені заклинаннями, попадають на небеса, о брахмане! Якби в стародавності жертовні вогні, о брахмане, не були такими охочими до м'яса, ніхто, о кращий з двічінароджених, не міг би вживати м'ясо в їжу.

Щодо м'ясної їжі мудреці кажуть: хто береться за їжу лише після того, як належним чином, згідно — жертовного обряду, зробив підношення богам і покійним предкам, того не опоганить ніяка їжа. Таку людину не гудять за те, що вона їсть м'ясо, кажуть Веди: адже однаково залишається брахманом той, хто дав обітницю помірности, а сам має зв'язок зі своєю дружиною в покладений час. Мудрі врахували всі добрі й дурні сторони вживання м'яса в їжу і встановили такий порядок. В минулі часи, о двічінароджений, цар Саудаса, суворо бувши проклятий, пожирав людей. Що ти думаєш про це, о двічінароджений? Бачачи свою дхарму в цьому занятті, я не можу від нього відмовитися, о кращий з двічінароджених! Я знаю: так повелося здавна, тому я живу таким ремеслом. Безчестя, о брахмане, тому хто зрікається в цьому житті своєї справи, а той, хто старанний в своєму ремеслі, — немає сумніву, є праведник. Смертний не може відректися від заняття, призначеного йому долею. Творець провидів цей закон, багато разів розподіляючи ремесла! Та людина, о премудрий, на долю якої випало подібне жорстоке ремесло, повинна намагатися повернути його на благо, щоб уникнути нещастя. Багато шляхів до порятунку від цієї страшної долі. Що стосується мене, то я завжди старанний у підношенні дарунків, правдивий у слові, слухняний своєму наставникові, я шаную двічінароджених, вірний дхармі й не грішу балакучістю або зарозумілістю, о кращий з двічінароджених!

Землеробство вважається добрим заняттям, але й тут не обходиться без великої шкоди: зорюючи плугами землю, люди знищують істот, що живуть у ній, і багато чого іншого, як це тобі? Насіння злакових, і насамперед рис, о кращий з двічінароджених, — все це живе, чи не так?». Люди ловлять тварин, вбивають їх і з'їдають, о двічінароджений, вони рубають дерева і зрізують траву. Адже і в деревах, і в плодах, і у воді — безліч життя, о брахмане, чи не так? Усюди, о брахмане, повно істот, що живуть за рахунок живого: наприклад, одні риби поїдають інших риб, чи не так? Живе часто існує за рахунок живого, о найповажніший з двічінароджених, і є навіть особини, які пожирають собі подібних, адже так? Люди при ходьбі вбивають ногами безліч живих істот, які живуть на землі, еге ж? Сидячи й лежачи, гублять люди багато живих істот, що мають розум і свідомість, — як тобі це? Весь небозвід і земля повні живих істот, і люди, самі того не відаючи, приносять загибель живому, правда ж? Колись, здивовані різноманіттям життя, люди

проголошували: «не шкодь!», о кращий з двічінароджених! Скільки не міркуй, не знайдеш тут такого, хто б не заподіював збитку яким-небудь живим істотам. Навіть пустельники, о кращий з двічінароджених, намагаючись не заподіювати нікому шкоди, однаково завдають шкоди якомусь життю, але завдяки їхнім зусиллям це зло незначне. Буває, що родовиті чоловіки, відзначені безліччю чеснот, відкрито й безсоромно творять жорстокі справи. Буває, що й добрі серцем не радо приймають таких же добросердих, а злі — злих. Кожний поводиться покладеним йому чином, але ставиться до іншого не так, як варто було б очікувати. Точно так само і родичі можуть бути незадоволені тим, що їх близькі процвітають, а невігласи, що мають себе за вчених, можуть гудити наставників. Багато суперечливого — і згідного із дхармою, і, такого що йде з нею всупереч — можна побачити у світі, о найповажніший серед двічінароджених, чи не так? Багато чого можна сказати про діяння, згідних із дхармою і суперечних їй, але той, хто старанний у своїй справі, знаходить велику славу».

Так вістить розділ сто дев'яносто дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 200

Маркандейя провадив:

Дхармавьядха, перший серед охоронців усіх дхарм, продовжував, о Юдхіштхіро, свою повчальну бесіду з биком серед брахманів: — «Дхармою є те, що підтверджується Ведами», — кажуть старці. Складний, звивистий і нескінченний шлях дхарми. Якщо мова йде про смерть або про шлюб, неправда припустима: неправда тут може обернутися правдою, а істина — неправдою. Висновок такий: те, що служить вічному благу сущого, — істинно, інше діяння — зло. Подивися, яка складна дхарма. Чи поганий вчинок зробила людина чи гідну справу — за все їй відплатиться, о кращий з двічінароджених, немає в тому сумнівів. Стане їй важко — вона кляне богів і не знає, дурна, що це мінливості її власної карми. Яка б не була ця нетяма хитра і тямуща, о кращий з двічінароджених, її не врятує ні розум, ні добре поводження, ні мужність, коли вона зіштовхнеться з тим, чим обернулася радість її або лихо. Якби результат людських діянь ні від чого не залежав, кожний досягав би того, до чого він прагне. Але ж часто люди смиренні, тямущі, розумні не мають плодів і позбавлені результату своїх колишніх діянь. Натомість той, хто завжди шукає шкоди всьому живому, обманює людей, живе собі на втіху. Іншому приходить багатство, хоча він і не додає до того зусиль, а цей хоч і діяльний, та не досягає бажаного.

Обділені долею люди, жагуче бажаючи мати потомство, приносять жертви богам і віддаються подвижництву, а в результаті, після десяти місяців перебування в череві матері, з'являються на світло діти, що ганьблять родину. Деякі входять у життя, маючи вдосталь накопичених батьками грошей, хліба і предметів задоволення, але їх осягає та ж доля. І хвороби, безсумнівно, насилає на людей карма. Невдачі чатують на людину, немов мисливці дрібних тварин. Вправні лікарі, які знають свою справу, за допомогою лікарських трав лише перепиняють шлях стражданням, як мисливці — антилопам, о двічінароджений! Подивися, о кращий із захисників дхарми: ті, у яких їжі вдосталь, страждають хворобою шлунку і не можуть насолоджуватися їжею. А інші — таких багато — і здорові, та терплять нестатки, важко добуваючи собі харч, о кращий з двічінароджених! Такі є люди — беззахисні, піддані сум'яттю й лихам. Раз у раз їх несе потужним потоком у який вони ввергнуті. Якби людина була підвладна собі самій, люди не вмирали б, не старіли і кожний здійснював би свої бажання, не очікуючи лих. Усякий жадає піднятися вище інших і намагається перевершити в міру своїх сил, але так не завжди виходить. Багато хто народжується під однією і тією ж зіркою та з однаковим призначенням, але які ж бо різні плоди, що отримують вони через мінливу карму. Ніхто, о найповажніший брахмане, не владний над своїм жеребом, це життя — лише підсумок колишніх діянь. Як речеться у Ведах, о брахмане, душа людини вічна, тлінне лише тіло всіх живих на світі. Смерть людини — це загибель її тілесної оболонки. Душа, обплутана тенетами карми, переходить в інше місце.

Брахман спитав:

Як це так — душа вічна, о перший серед охоронців закону? Я хочу знати це достеменно, о кращий з митців у бесіді!

Мисливець відповів:

Відділившись від тіла, душа не гине. Дарма кажуть невігласи, що вона вмирає. Душа переходить в іншу тілесну оболонку. Відділення ж її від тіла означає, що воно розпадається на п'ять складових елементів. Не хтось інший пожинає плоди вчиненого людиною, а сам, той, хто вчинив їх, і доля його — радість або ж горе. Що він зробив, за те йому й віддасться. Вчинене не зникає. Нечестивці можуть бути доброчесні в минулому, а кращі з людей — грішні. За особою в цьому світі йдуть зроблені нею діяння. Вона з'являється на світло, уже обтяжена ними.

Брахман спитав:

Як з'являється людська істота в череві матері і, як з негідного лона народжуються грішники, а із праведного — праведники? Як, о найповажніший, людина живе далі?

Мисливець відповів:

Карма є пов'язаною із зачаттям. Я розповім коротко, о кращий з двічінароджених, про те, як, з'являючись на світло знову, душа, чиста з утроби праведного й грішна з утроби нечестивого, уже несе покладений на неї тягар. Добрі діяння приводять її до богів, змішані — до людей, нечестиві — до тварин, а

гріховні — у пекло. Навіки зв'язана народженням і смертю, старістю й іншими тягарями, людина страждає в сансарі через власні ж провини. Тисячі разів потрапляючи до тварин або ж у пекло, мандрують душі, обплутані тенетами карми. Душа після смерти людини терпить поневіряння через ті або інші її діяння, що тягнуться за нею, і, як зворотний результат цих страждань, попадає в тіло несправедливого. Потім вона накопичує багато інших, нових провин і потім розплачується за них, немов хворий, що спожив шкідливої для нього їжі. Вічно страждаючи, людина не буває нещасною, поки вона вважає себе щасливою. Невільна від пут — зв'язана своїми діяннями, вона, багатостраждальна, крутиться в сансарі ніби колесо. Якщо ж вона позбувається від пута, очищаючи себе добрими справами, вона досягає спасенних світів і, потрапивши туди, припиняє страждати. Нечестивець, що творить зло, не позбудеться від гріха, тому треба намагатися творити добро, уникаючи зла. Людина незлобива і вдячна, яка думає лише про добро, знаходить щастя, плоди дхарми, багатство і небеса.

Тому, який очистився від гріха, смиренний, стриманий і впокорив свої почуття, мудрецеві, призначене вічне блаженство і в цьому світі, і в світі іншому. Живи дхармою гідних, чини подібно праведникам — і ти легко знайдеш усі блага світу, о двічінароджений! Адже є ж бо такі знавці минулого, гідні знавці шастр! У житті справа вершиться згідно дхарми — тому й не буває змішання карми. Мудрець насолоджується своєю дхармою, він живе заради дхарми. Досягши багатства виконанням дхарми, о кращий з двічінароджених, він зрощує древо своїх чеснот. Такий от благочестивий, а душа його умиротворена, йому догоджають друзі, тож він щасливий і в цьому житті, і в світі іншому. Він знаходить здатність сприймати тільки бажані для нього звуки, відчуття, форму й запах, і це вважають плодом дхарми, о найповажніший! Одержавши такий плід дхарми, він не відчуває задоволення, о великий двічінароджений, і, не задовольняючись цим, за допомогою ока мудрости досягає повного зречення від світу. Людина, що володіє оком мудрости, не робить гріха в цьому світі, вона байдужа до того, що для інших являє цінність, але ніколи не забуває про свою дхарму. Розуміючи тлінність мирського існування, вона намагається від усього відсторонитися й випробовує праведні, а не ниці засоби, аби досягти звільнення. Вона сповнюється байдужістю до світу, уникає гріховних діянь і завдяки своїй праведности досягає вищої свободи. Найголовніше для людини — це подвижництво, основа його — смиренність і самоприборкання. Завдяки подвижництву досягають усього, — чого душа побажає. Підпорядкуванням почуттів, правдивістю і смиренністю людина може досягти злиття із брахмо, а це — вище за все, о кращий з двічінароджених!

Брахман спитав:

Що називають почуттями, о суворий ув обітниці? Як треба їх підкоряти і який результат приборкання плоті? Яким чином людина пожинає плоди підпорядкування почуттів, о кращий з охоронців дхарми? Я хочу точно знати про ці сторони дхарми, о найповажніший!

Так вістить розділ двохсотий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 201

Маркандейя вів далі:

Слухай, о володарю людей Юдхіштхіро, що відповів Дхармавьядха на те питання брахмана.

Мисливець відповів:

Людський розум прагне насамперед до пізнання, а коли воно буває досягнуте, з'являються або бажання, або злість, о кращий з двічінароджених! Люди докладають великих зусиль і праці, щоб знову й знову насолоджуватися формами і запахами, які їм до душі. Потім з'являється прагнення, слідом за тим — заздрість, за нею — жадібність і зрештою — осліплення. Не на дхарму спрямований розум того, кого підбурює жадібністю або охоплений прагненням і ненавистю, в цьому випадку залишається лише видимість дхарми. Така людина лише про око дотримується своєї дхарми, для годиться спрямовується до користи, і, коли вона отримує лише подобу блага, о кращий з двічінароджених, душа її радується, гріх захоплює її. Мудрі люди, доброзичливці, застерігають такого, о кращий з двічінароджених, і він відповідає їм правильно, по суті, але через злість і жадібність його гріх зростає потрійно: він грішить і в помислах, і на словах, і на ділі. Грішне життя зводить нанівець його чесноти, і, позаяк нечестивий водить дружбу із собі подібними, лиха падають на нього, і гибіти призначено йому в іншому світі. Такий ось грішник. Почуй від мене тепер, як досягається дхарма. Розум того, хто своєю мудрістю провидить такі вчинки, кому знайомі й радість, і горе, хто повний поваги до праведників, завдяки його добрим вчинкам спрямовується до дхарм.

Брахман сказав:

Ти оповідаєш про істинну дхарму. Немає такого, хто зміг би так про це повідати. Я вважаю тебе найбільшим зі святих мудреців, обдарованим небесною могутністю.

Мисливець мовив:

Найгідніші з брахманів повинні завжди першими отримувати їжу, як і покійні предки. Мудрий від усієї душі повинен робити їм у світі добро. Я розповім тобі, о кращий з двічінароджених, в чому для них благо. Ушанувавши брахманів, сприйми від мене брахманське знання.[34] Весь цей світ, який цілком складається з п'яти великих елементів, котрий не можна охопити увесь, є брахмо, і вище цього немає нічого. Великі елементи суть: ефір, вітер, вогонь, вода і земля. Звук, дотичність, форма, смак і запах — їх ґуни. Усім елементам властиві ґуни, однак існує взаємозалежна послідовність ґун: кожному з наступних елементів властиві ґуни трьох попередніх. Шостий елемент — так звана розумова здатність, що зветься розумом,

сьома — тяма, і після неї йде самосвідомість. Існує ще п'ять органів почуттів, а також раджас, саттва і тамас. Сімнадцятий елемент — маса, що відома як Невиявлене. Ґуна, яка є як у Виявленому, так і в Невиявленому, глибоко схована в усіх виявлених і невиявлених об'єктах почуттів, і вважається двадцять четвертим елементом. Все це я тепер повідав тобі. Про що ти ще хочеш почути?

Так вістить розділ двісті перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 202

Маркандейя мовив:

Після таких слів Дхармавьядхи брахман, о бгарато, продовжив бесіду, що усе більше й більше радувала його душу.

Брахман сказав:

Розкажи мені послідовно, о кращий серед знавців дхарми, про те, що називають п'ятьма великими елементами, і про ґуни кожної з п'яти.

Мисливець відповів:

П'ять елементів — це земля, вода, вогонь, вітер і ефір. Кожний з них перевершує інший числом ґун. Про їхні ґуни я і повідаю тобі. Земля, о брахмане, володіє п'ятьма ґунами, вода — чотирма, у вогню три ґуни, і три у сукупности в ефіру та повітря. Звук, дотичність, форма, смак і, п'яте, запах — такі п'ять ґун землі. Гунами вона перевершує всіх. Звук, дотичність, форма й смак — такі відомі тобі ґуни води, о брахмане, найповажніший з двічінароджених і стійкий в обітниці! Звук, дотичність і форма — це три ґуни вогню, звук і дотичність властиві повітрю, і тільки один звук — ефіру. Такі, о брахмане, п'ятнадцять ґун п'яти елементів. Вони властиві всім елементам, на яких тримається світ. Вони не протистоять одна одній, а становлять єдине ціле, о двічінароджений! Коли виходить з рівноваги все рухливе і нерухливе, тоді усе суще за велінням Часу міняє свій вигляд: руйнується в певному порядку, а потім відроджується знову у суворій послідовності. В цей час усюди виявляють себе ті п'ять першоелементів, які становлять цей світ з усім, що є в ньому рухомого і нерухомого. Те, що пізнається за допомогою органів почуттів, вважається Виявленим. Невиявленим же є те, що лежить за межами почуттів і сприймається лише за окремими ознаками.

Якщо людина вважає органи почуттів, що сприймають звук та інше, частиною себе самої, то вона приречена на страждання в цьому світі. Той же, хто бачить себе розчиненим у світі, а світ — відбитим у собі, пізнавши минуле й прозріваючи майбутнє, глибоким зосередженням розрізняє всі елементи. А побачивши ці першоелементи в усіх станах, він легко приходить до злиття із брахмо і більше не зустрічається зі злом. Тому, хто переборов породжені оманою перепони, які неминуче коріняться на шляху до знання, завдяки світлу розуму, світ стає лише шляхом до об'єкта пізнання. Мудрий Володар проголосив, що ця істота безпочаткова і нескінченна, самосуща й вічна, неминуща, не має собі подібних і не знає тілесного втілення

Все, про що ти запитуєш мене, о брахмане, має коренем подвижництво. Адже в почуттях укладене все: і небеса, і пекло. Якщо їх стримувати, то попереду — небеса, якщо давати їм волю — пекло. Такий повний шлях Йоги аж до придушення своїх почуттів. У цьому корінь будь-якого подвижництва, все інше веде до пекла. Ідучи на повідці своїх почуттів, люди незмінно впадають у гріх, стримуючи ж їх, поступово домагаються досконалости. Того, хто володіє своїми шістьма постійними почуттями, підкоривши їх собі, не торкаються гріх і зло. Тіло людини — це колісниця, душа — візник, а почуття — коні. Старанна, вправна людина спокійно їздить на тих конях, слухняних і сумирних, немов стійкий колісничний. Той, хто твердо тримає віжки шести постійно властивих йому непокірливих почуттів, — найкращий з колісничних. Вирвалися почуття на волю — треба їх негайно ж міцно стримати, немов коней у дорозі, коли керуєш колісницею. Піддасться людина душею своїм почуттям — і вони захоплять за собою її розум немов би вітер човен на водах. Щоб досягти результату, люди через незнання опираються на свої шість почуттів, тоді як мудрець зосереджує на них увагу і отримує плід свого зосередження.

Так вістить розділ двісті другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 203

Маркандейя мовив:

Після того, о бгарато, як Дхармавьядха розповів це в усіх подробицях, брахман задав йому ще одне складне питання, а сам слухав відповідь.

Брахман спитав:

Я запитую тебе: розкажи мені точно та по суті про ґуни — саттву, раджас, тамас.

Мисливець відповів:

Я поясню тобі те, про що ти запитуєш мене. Слухай: я опишу ці ґуни окремо. Тамас характеризується невіданням, раджас — спонуканням до дії, саттва ж завдяки її сильній світлій основі вважається серед них найголовнішою. Хто вкрай неосвічений, дурний, сонливий, нерозумний і непривабливий на вигляд, хто злісний, жорстокий і ледачий, над такою людиною панує тамас. Хто вправний у словах і розумний, хто жагучий і обурений, чий розум прагне до пізнання, хто гордий і впертий, той, о мудрецю-брахмане, носить в собі раджас. Людина просвітлена і тверда, прагнуча до зречення від мирського, смиренна, незлобива, мудра

і стримана є осінена саттвою. Сповненій саттвою, оскільки вона мудра, неприємні мирські справи. Коли вона пізнає те, що необхідно пізнати, вона сповнюється презирством до земного існування. Це і є початок зречення від світу, коли гординя упокорюється й росте чистота. Всі протиріччя в людині взаємно зм'якшуються, і те, що називають самоприборканням, ніяк і ніде не проявляється. Той, хто породжений серед шудр, але досяг високих чеснот, попадає, о брахмане, у розряд вайшьїв і навіть кшатріїв, а живучи праведно, він може народитися і брахманом. Всі ці ґуни тепер виголошені тобі. Про що ти ще хочеш почути?

Брахман спитав:

Що відбувається з тілесним вогнем, коли він з'єднується з елементом землі, і яким чином вітер, виходячи з особливості його місцезнаходження, спонукає до дії?

Маркандейя вів далі:

На питання задане брахманом, великим душею, мисливець відповів так, о Юдхіштхіро!

Мисливець відповів:

Вогонь, що перебуває в голові, підтримуючи тіло, є прана, що діє і в голові, і у вогні. Минуле, сьогодення, майбутнє — усе спочиває на прані. Найважливіший з елементів — це вогонь брахмо, і ми шануємо його — того, хто є душею всього сущого, споконвічним Пурушею, здатністю до пізнання, розумом, самосвідомістю і об'єктами почуттів. На землі він усюди охороняється праною і слідує своїми власними шляхами, підтримуваний саманою. Вогонь, що перебуває біля сечового міхура і анального отвору, є апаною, він виводить назовні сечу й кал. Те єдине, що властиве трьом — вольовому зусиллю, дії і прикладеній силі, люди, що пізнали Найвищий дух, називають уданою. Вітер, що є присутнім у кожному зчленуванні людського тіла, зветься вьяною. Вогонь, що проникає в усі елементи тіла, розноситься цим вітром усюди і рухає соками, секреціями та гумо́рами.

З комбінації пран виникає таке з'єднання, що відоме як жар, завдяки якому перетравлюється їжа. Прана та вьяна розміщаються між апаною і уданою, і вогонь, що виділяється при їхньому з'єднанні, як слід пропікає цю частину. Цей жар перебуває в прямій кишці, що кінчається анальним отвором, а від нього народжуються струми в усі прани живих. Тягнена силою вогню до виходу з кишковика, прана утримується, а спрямовуючись наверх, вона знову виливає вогонь. Нижче пупка — вмістище перетравленої їжі, вище — неперетравленої. Всі прани тіла сходяться в центрі пупка. Від серця впоперек, нагору та униз відходять десять каналів. Спонукувані пранами, вони розносять соки їжі. Шлях, яким Йоги приходять до Найвищого духу, такий: переборовши втому, володіючи різними позами,[35] вони поміщають Атман у голову. Ось в такий спосіб праною і апаною перейняті всі, що мають тіло.

Тілу, що несе в собі сукупність семи кала,[36] властиво одинадцять видозмін. Знай, що тілесне втілення завжди підлегле кармі. Знай, що вогонь, який завжди є присутнім у тілі, ніби ув'язнений у посудину, — це Атман, постійно підлеглий Йозі. Знай, що Бог, який живе в ньому, немов крапля води у квітці лотосу, є Знавець поля і він завжди осягається самозреченням. Знай, що раджас, саттва і тамас — властивості живого, що життя — це властивість Атмана, а Атман — Найвищого духу. Про свідомість кажуть, що вона — властивість живого, оскільки дієва сама і сприяє дієвости всього іншого. А того, хто створив сім світів (*брахмо*), знавці поля вважають вище нього. В будь-якій істоті індивідуальна душа не виявлена, її бачать лише осінені мудрістю завдяки своєму гострому, тонкому розуму. Душевною добротою знищується карма — і погана, і добра. Прояснений душею, перебуваючи в самому собі, вічно відчуває блаженство. Ознака душевної доброти — те, що людина спокійно і безтурботно спить. Сяючи здоров'ям, вона виливає сяйво, немов світильник в укритому від вітру місці. Чистий духом постійно напружує свій розум, починаючи з ранніх годин і до пізнього вечора, обмежуючись вбогою їжею, і осягає Атман в самому собі. Вона шукає його світлом розуму — палаючого світильника в ній, а осягнувши, що той Атман не є її «Я», вона приходить до звільнення. Всіма способами варто придушувати в собі жадібність і злість. Це надає чистоту жертвопринесенням, подвижництво ж вважається переправою на небеса. Своє покаяння варто постійно оберігати від гніву, удачу — від заздрости, вченість — від марнославства і безчестя, а Атман — від нехтування.

Неспричинення шкоди живому — це вища дхарма, смиренність — найбільша сила, знання Атмана — найвище знання, а обітниця істини — краща з обітниць. Щира мова — це благо, щире знання — користь, але вищою істиною вважається те, що служить вічному благу живих. Той, хто в своїх діях ніколи не розраховує на визнання, хто жертвує всім, відрікаючись від світу, той воістину мудрий і воістину відсторонений. Навіть наставник не може ні відринути, ні привести до того безпосереднього, що наступає в результаті пізнання, злиття із брахмо, яке називається — Йогою зречення. Не слід заподіювати зла жодній живій істоті, треба бути доброзичливим. Тобі дане життя — тож не варто ні з ким ворогувати. Повне зречення від світу, глибоке вмиротворення, відсутність прагнень і спокій — таке вище знання, істинне найвище самопізнання. Відрікшись від навколишнього, будь розумом твердий ув обітниці, й для тебе настане незмінно безжурне існування і в цьому світі, і в іншому. Треба прагнути стати цілком зануреним у подвижництво смиренним мудрецем, що підкорив собі свою душу, треба намагатися здолати в собі те, що ще непідвласне, і порвати всі зв'язки зі світом. «Не має визначености», «ні з чим не пов'язаний», «той, чия єдина функція — існування», «не має кінця»[37] — до такого стану треба прагнути тобі, брахманові! Його називають одним словом — блаженство. Людина, що однаково відрине і горе, і радість, досягне злиття із

брахмо. Від усього відкинувшись, вона йде до нескінченности. Як я чув про це, так все повністю й повідав тобі, о кращий з двічінароджених! Про що ти ще хочеш почути?

Так вістить розділ двісті третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 204

Маркандейя продовжив:

Коли, о Юдхіштхіро, оповідання про дхарми звільнення було закінчене, брахман, надзвичайно задоволений, твердо сказав Дхармавьядсі: «Істинно все, про що ти повідав, і, здається немає нічого, що було б невідомо тобі про дхарми».

Мисливець відповів:

Подивися, о кращий з двічінароджених, биче серед брахманів, у чому складається моя безпосередня дхарма, дотримуючись якої я наблизився до досконалости. Вставай же, володарю, підемо скоріше в хату. Тобі, о знавцю дхарми, треба побачитися з моїми матір'ю та батьком.

Маркандейя сказав:

Із цими словами вони увійшли усередину хати, і погляду брахмана відкрилися урочисті світлиці. Розділені на чотири частини, чисто вибілені, вони були вражаюче-прекрасні. Повітря тут було напоєне найтоншими запахами. Оснащена ложами і місцями для сидіння, ця хата, під надійною охороною богів, нагадувала собою храм. На найзручнішому місці, задоволені, сиділи одягнені в біле поважні батьки мисливця, які тільки-но закінчили трапезу. Побачивши їх, Дхармавьядха підійшов і припав головою до їхніх стіп.

Старці рекли:

Устань же, устань, о знавцю дхарми! Хай береже тебе дхарма! Ми задоволені твоїм благочестям. Хай буде довгим твій вік! Ти постійно, о сину наш, виявляєш нам добру синовню повагу. Навіть серед богів немає для тебе божества вище, ніж ми. Своєю ретельністю ти досяг смиренности, яка властива лише двічінародженим. Діди батька твого, твої прадіди, завжди задоволені, синочку, твоїм умінням володіти собою і шанобливим ставленням до нас. Ні справою, ні думкою, ні словом не порушуєш ти обітниці слухняности. Напевно, тобі навіть в голову не приходять інші негідні помисли. Як Рама, син Джамадагні, свято шанував своїх старих батьків, так само чиниш і ти, ба навіть більше того, о синку!

Маркандейя мовив:

Дхармавьядха назвав їм того брахмана, і вони радо привітали мудреця словами: «Ласкаво просимо!». Прийнявши зроблені йому почесті, двічінароджений запитав їх: «Чи все добре у вашій хаті, у ваших синів і слуг? Чи здорові ви самі?».

Старці сказали:

Все гаразд у нашій хаті та в усіх наших слуг, о брахмане! А ти, чи легко добрався сюди, о володарю?

Маркандейя сказав:

«Так, звичайно», — відповів їм брахман радісно. І тут Дхармавьядха вагомо сказав премудрому: «Батько й мати для мене, о володарю, найвищі божества. Що варто робити для богів, те я роблю для них. Як повинні бути шановані світом усі Тридцять три бога на чолі із Шакрою, так я шаную цих старе́ньких. Двічінароджені приносять дарунки божествам, а я невпинно обдаровую батьків. Немає для мене, о брахмане, божества вище, ніж батько з матір'ю. Я завжди намагаюся порадувати їх квітами, фруктами і коштовними каменями, о двічінароджений! Батьки для мене — ті самі жертовні вогні, про які мовлять премудрі. Жертва й чотири Веди — усе для мене вони, о двічінароджений! Вони мені дорожчі за життя, дорожче дружини, синів і друзів. Разом із дружиною та синами я завжди догоджаю їм. Сам я їх мию, омиваю їм стопи і сам приношу їжу, о кращий з двічінароджених! Я розповідаю їм належні випадку історії, уникаючи неприємного, і роблю їм приємність, навіть якщо для цього доводиться йти проти дхарми. Я роблю так, вважаючи дхарму наставником, о кращий з двічінароджених! Повсякчас, о брахмане, я невпинно їм догоджаю. У людини, о брахмане, є п'ять наставників: батько, мати, жертовний вогонь, Атман і вчитель, о найповажніший з двічінароджених! Хто ставиться до них належно, о перший серед двічінароджених, у того завжди запалені жертовні вогні. Це споконвічна дхарма кожного домогосподаря».

Так вістить розділ двісті четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 205

Маркандейя мовив:

Представивши брахманові своїх наставників — батька й матір, благочестивий мисливець знову звернувся до брахмана: «Бачиш, в чому сила подвижництва: поле мого зору стало значно ширше. Тому й сказала тобі та смиренна й добропорядна жінка, вірна своєму чоловікові: «Йди в Мітхилу. В Мітхилі живе мисливець, він і розповість тобі про дхарми!».

Брахман вирік:

Я пам'ятаю слова тієї жінки, що вірна своєму чоловікові, правдива й доброчесна, о стійкий ув обітниці! Ти для мене, о знавцю дхарми, — самий осередок чеснот.

Мисливець на теє:

В тому, що віддана чоловікові жінка сказала тобі про мене, о володарю, кращий з двічінароджених, вона була, безсумнівно, права. Я розповів це усе із прихильности до тебе, о брахмане! Слухай мене далі, друже мій! Те, що я скажу, буде корисно тобі, о двічінароджений! Ти скривдив батька свого і мати, о кращий з двічінароджених: ти вийшов з дому осягати Веди і не попрощався із ними, о бездоганний! Неправедно ти діяв. В тузі за тобою осліпли від сліз старці-пустельники. Ходи-но, заслужи їхнє прощення. Хай не покине тебе велика дхарма! Ти, сильний духом подвижник, завжди був вірний своїй дхармі, але все це нічого не значить тепер. Утіш їх скоріше. Повір мені, о брахмане, ти не повинен зараз робити щось інше. Іди ж, мудрецю-брахмане! Я даю тобі добру пораду.

Брахман мовив:

Усе, що сказав ти, — істина, немає сумніву. Я задоволений тобою, о знавцю дхарми, доброчесний і гідний!

Мисливець сказав:

Ти можеш зрівнятися з богами, бо ти вірний древній, споконвічній, божественній дхармі, а це недоступно низьким духом. Йди мерщій, віддай ретельно почесті своїм батькам. Я не знаю дхарми більш високої, ніж ця.

Брахман сказав:

Щастя, що я з'явився сюди, і щастя, що зустрівся тут із тобою. Люди, що вміють тлумачити дхарму, рідкість у світі. Навряд чи найдеться один з тисячі, хто знає дхарму. Я задоволений твоїм одкровенням. Благо тобі, о найбільший з людей! Адже мені загрожувало пекло, а ти врятував мене. Це доля, що я зустрів тебе, о бездоганний! Як цар Яяті в своєму падінні був урятований праведними онуками, так і ти врятував мене тепер, о тигре серед мужів! Я стану догоджати своїм батькам, як ти сказав: адже той, хто недосконалий душею, не може проникнути в таємниці добра і зла. Споконвічна дхарма незбагненна для народжених серед шудр, але я не вважаю тебе шудрою. Присуд — ось причина, через яку, як відплата за вчинене ти став шудрою. Я хочу знати всю правду про це, о велемудрий! Розкажи мені ти, що упокорив душу, все як є, що трапилося з тобою, якщо бажаєш.

Мисливець повів:

Брахмани недоторканні, о кращий з двічінароджених! Послухай, що сталося зі мною в минулому моєму житті, о бездоганний! Адже колись я теж був брахманом, о сину першого серед двічінароджених! Я глибоко вивчив Веди і був обізнаний на ведангах, але з власної провині потрапив у таке лихо, о брахмане! Був у мене друг, один цар, вправний у стрільбі з лука. Завдяки спілкуванню з ним і я, о двічінароджений, теж став влучно стріляти з лука. Якось відправився цар на лови, оточивши себе кращими воями й радниками. Біля якогось ашраму він убив безліч антилоп. І я, у свою чергу, послав грізну стрілу, о кращий з двічінароджених, і вдарила та стріла із загнутим наконечником прямо в пустельника. Падаючи на землю, о брахмане, той вигукнув: «Я нічого не зробив поганого! Хто ж вчинив такий гріх?». Я ж бо прийняв його за оленя. Підбіг я до пустельника і побачив, що мудрець наскрізь простромлений моєю стрілою із загнутим наконечником. Лежить на землі цей брахман, суворий подвижник, і голосно кричить. Розум мій скаламутився від зробленого зла. «Я зробив це ненавмисно», — сказав я йому. «Ти повинен простити мене, брахмане!», — волав я до подвижника. А святий мудрець, осліплений гнівом, о двічінароджений, відповів мені: «Ти, лиходію, станеш мисливцем, породженим від шудри!».

Так вістить розділ двісті п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 206

Мисливець мовив:

Так мене прокляв цей святий мудрець, о перший з кращих двічінароджених! Я спробував був ублагати святого мудреця, що знав користь у словах: «Я зробив це зло через незнання, о подвижнику! Ти повинен простити мене. Змилуйся, о володарю!».

Мудрець мовив:

Прокляття не можна відвернути, це безперечно, але з жалю, я зроблю тобі милість: народившись шудрою, ти станеш знавцем дхарми і неодмінно будеш шанобливий до своїх батьків. Вірно служачи їм, ти досягнеш високої досконалости душі і, пам'ятаючи про своє істинне походження, потрапиш на небеса. Коли наступить кінець прокльону, ти знову станеш двічінародженим.

Мисливець мовив:

Так я був колись проклятий тим святим мудрецем, суворим подвижником, і ось яку милість він виявив до мене, о кращий з людей! Я витяг з нього стрілу, о найповажніший з двічінароджених, переніс його в ашрам, і він залишився живим. Тепер я розповів тобі все, що трапилося зі мною за старих часів, а в майбутньому я повинен досягти небес, о найповажніший з двічінароджених!

Брахман сказав:

Людям на долю випадає і горе, і радість, о велемудрий! Ти не повинен віддаватися журбі! Знаючи про своє колишнє народження, ти вже зробив важку справу, о сину мій! І зараз, о мудрецю, ти розплачуєшся за вчинене, роблячи те, що личить тобі за народженням. Потерпи ще трохи — і ти знову будеш двічінародженим. Я ж і тепер, без усіляких сумнівів, вважаю тебе брахманом. Якщо брахман загруз у низьких пороках, якщо він чванливий і постійно творить зло, він стає подібний шудрі. А шудру, що

невпинно прагне до смиренности, істини та благочестя, я вважаю брахманом, оскільки він діє подібно двічінародженому. Силою примхи карми він вступає на страшний тернистий шлях. Я вважаю, що тепер ти очистився од гріха, о кращий з людей! Ти не повинен засмучуватися: такі, як ти, люди, знавці світських звичаїв і настанов, не знають суму. Їхні думки завжди спрямовані до дхарми.

Мисливець вирік:

Тілесна недуга виліковується зіллям, душевна ж — мудрістю. В цьому користь знання, і не слід уподібнюватися дітям. Люди, слабкі розумом, віддаються душевним негодам, коли трапляється небажане для них, або ж не вдається досягти того, чого хочеться. Всі живі то досягають успіху, то втрачають його. Немає такого чиєю долею був би лише смуток. Бачачи, що трапилося те, чого вони не бажали, люди спочатку засмучуються, але потім, якщо вони бачать вихід, діють інакше. Для того, хто тільки й робить, що віддається журбі, ніщо не зміниться, тільки він сам змарнує себе. Мудрі черпають радість і задоволення в пізнанні, відлучившись як від горя, так і від щастя. Невігласів долає невдоволення, мудрих осягає радість. Незадоволености немає меж, задоволеність — вище благо. Мудрі, закінчивши свій шлях, не засмучуються, бачачи перед собою шлях найвищий. Не слід віддаватися душею суму: сум — це найсильніша отрута. Він убиває слабкого розумом, як розлютована змія — дитину. Хто піддається горю, коли приходять негоди, того залишають сила й мужність. За кожний зроблений вчинок чекає неминуча відплата. Піддавшись розпачу, людина не знаходить ніяких благ. Треба намагатися знайти якийсь засіб, щоб позбутися суму. Треба діяти, а не віддаватися тузі, бути зібраним і заповзятливим. Мудрі, ті, що осягли тлінність усього сущого і дійшли до висот розуму, не засмучуються перед найвищим шляхом. І я не засмучуюся, о мудрий! Я просто чекаю свого часу. Ці думки рятують мене від розпачу, о найповажніший брахмане!

Брахман мовив:

Ти досконалий розумом, мудрий, і розум твій величезний. Я про тебе не тривожуся. Ти, о знавцю дхарми, знайшов заспокоєння в знанні. Я прощаюся з тобою. Благо тобі! Хай оберігає тебе твоя дхарма! Неухильно слідуй своїй дхармі, о найвірніших з охоронців дхарми!

Маркандейя сказав:

«Хай буде так!», — сказав мисливець, шанобливо склавши долоні. Обійшовши його зліва направо, найповажніший з двічінароджених вийшов. Пішов він, і з того часу став гаряче, як належить, шанувати своїх старих батьків. Я, о Юдхіштхіро, розповів тобі повністю все, про що ти запитував мене відносно дхарми, о кращий з вершителів дхарми! Ти, о найповажніший, вислухав розповідь про брахмана і про велику долю тієї, що віддана своєму мужу, про повагу до батьків і про дхарму того мисливця.

Юдхіштхіра сказав:

Надзвичайна й дивна ця незнаюча собі рівних повість про дхарми, яку ти мені повідав, о брахмане, перший серед охоронців усіх дхарм, найповажніший з двічінароджених! Для мене, о мудрецю, немов мить, пролетів той час, поки ти тішив мій слух своїми розповідями, і я, о володарю, ще не наслухався твоїх слів про вищу дхарму.

Так вістить розділ двісті шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО АНГІРАСІВ

Розділ 207

Вайшампаяна продовжив:

Вислухавши ту славну повість про дхарму, цар справедливости знову запитав святого мудреця-подвижника Маркандейю.

Юдхіштхіра спитав:

Чому в далекі часи, Агні вийшов у ліс і, як великий святий мудрець Ангірас після його зникнення обернувся на Агні й став нести жертви? Хоча Агні єдиний, в обрядах у нього безліч проявів, о володарю! Я хочу знати про все це. Як з'явився на світ Кумара і, як він став зватися сином Вогню? Як він був породжений від Рудри Ґангою і Кріттіками? З найглибшою цікавістю я чекаю від тебе, о великий мудрецю з роду Бхаргавів, правдиву розповідь про це.

Маркандейя почав:

В цьому випадку наводять старовинний переказ про те, як Носій жертви, розгніваний, вийшов у ліс, щоб віддатися подвижництву, і, як Ангірас перетворився на подобу самого великого Агні, що обпалює своїм жаром і розганяє морок. Живучи в ашрамі, могутній Ангірас затьмарив собою Носія жертви і, домігшись цього, залив світлом увесь світ. Пожиратель жертв, що теж віддався покаянню, був пригноблений його запалом: полум'яний Агні був глибоко засмучений і не міг нічого зрозуміти. Володар, Носій жертви, міркував: «Це Брахма створив для людей у цьому світі іншого Агні. Поки я віддавався подвижництву, я перестав бути Агні. Як же мені знову стати колишнім Агні?». Занурений у такі думи, він побачив раптом великого пустельника, який подібно вогню палив світи. Переляканий, повільно наблизився він до мудреця, а Ангірас звернувся до нього зі словами: «Негайно ж стань знову Агні, що несе життя світу! Відомий ти в трьох світах, серед рухомого і нерухомого. Тебе, Згубника мороку, о Агні, створив першим Брахма. Повернися ж притьмом на своє місце, о освітлювачу пітьми!».

Агні сказав:

Втратив я славу в світі, ти став Пожирателем жертв. Тебе люди будуть вважати Очисником, а не мене. Я відмовляюся бути Агні. Будь ти першим Агні, а я буду другим, присвяченим Володареві сущого.

Ангірас на теє:

Виконуй свій священний обов'язок, що дозволяє людям досягати небес![38] Стань знову Агні, що розсіює морок, і насамперед створи для мене скоріше, о Боже, першого сина.

Маркандейя вів далі:

Вислухавши мову Ангіраса, Джатаведас так і зробив: у Ангіраса з'явився син на ім'я Бріхаспаті, о царю! Довідалися боги, о бгарато, що в Ангіраса завдяки Вогню народився первісток, прийшли й попросили пояснити в чому справа. На питання богів Ангірас розповів що трапилося, і боги залишилися задоволені його розповіддю. Тепер я розповім тобі про різні Вогні, відзначені яскравим сяйвом. Розходження їхнього використання в обрядах описано в Брахманах.

Так вістить розділ двісті сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 208

Маркандейя мовив:

У третього сина Брахми, о продовжувачу роду Куру, була дружина, дочка Апави. Почуй від мене про її потомство. Сини її — Бріхадджьотіс, Бріхаткірті, Бріхадбрахма, Бріханманас, Бріханмантра, Бріхадбхаса, а також Бріхаспаті. Серед усіх дітей Ангіраса не знала собі рівних красою богиня на ім'я Бхануматі (*«Блискуча»*), його перша дочка. Друга дочка Ангіраса викликала любов усього сущого, через це і назвали її Рага (*«Любов»*). Третя дочка Ангіраса, Сінівалі, була така струнка, що люди казали начебто її одночасно й видно і не видно, і називали її дочкою Капардіна.[39] Сяйвом була примітна Арчисіматі (*«Полум'яна»*), жертовними узливаннями — Хавішматі (*«жертовне узливання»*), а шосту дочку Ангіраса за ретельність у жертвопринесенні прозвали Пунья (*«Блага»*). Сьома дочка Ангіраса, майстерна у створені великими, блискучими вогнями жертовних обрядів, звалася Магаматі (*«Майстриня»*). Восьма дочка Ангіраса була настільки велична, що побачивши її кожна людина в здивуванні вигукувала: «Куху!» Її і називали Куху або ж Екананша.[40]

Так вістить розділ двісті восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 209

Маркандейя провадив:

У Бріхаспаті була гідна дружина Чандрамасі. Народилося в неї шість синів-вогнів і одна дочка. Вогонь, у який під час жертвопринесень ллють призначене в жертву масло, — це променистий син Бріхаспаті на ім'я Шамью. При жертвопринесеннях Чатурмасья і Ашвамедха йому приноситься в жертву первонароджена свійська тварина. Цей єдиний могутній Вогонь сяє різноманітними відблисками. У Шамью була не знаюча собі рівних, вірна чоловікові Сатья, дочка Дхарми, а також син — палаючий Вогонь, і троє доброчесних дочок. Вогонь, що при жертвопринесенні вважається першим узливанням масла, — той найперший син Шамью, Вогонь на ім'я Бхарадваджа. Вогонь, на честь якого під час кожного жертвопринесення паурнамасья [41] ллють ковшем жертовне масло, був наречений Бгаратою. Це другий син Шамью. Жили на світі три діви, і цей Бгарата став їхнім чоловіком, і народилися у нього син Бгарата і дочка Бгараті. Вогонь Бгарата, син Вогню, Володаря живих Бгарати, здіймаючись на велику висоту, був небезпечним, о кращий з бгаратів! У Бхарадважи була жона Віра та син Віра. Двічінароджені речуть, що йому треба приносити жертву точно так само, як Сомі, тільки повільно ллючи жертовне масло у вогонь. Вогонь, що при вторинному узливанні з'єднується із Сомою, зветься Ратхапрабху, Ратхадхвана і Кумбхаретас.

У нього від Сараю народився син Сіддхи, блиском своїм він затьмарював сонце. Його завжди вшановують гімном Агні та згадують у закликах до нього. Вогонь, що ніколи не втрачає своєї слави, блиску й величі, зветься Нішчьявана *(«Немеркнучий»)*, він завжди славить землю. Син його — безгрішний Вогонь Віпапа (*«Безгрішний»*), вільний од гріхів, чистий, сяючий блиском, вірно служить у періодичних обрядах. Вогонь, що приносить заспокоєння тим хто кричить від болю, зветься Нішкріті (*«Визвольник»*). Якщо його підтримувати, він приносить благо. Його син — Вогонь на ім'я Свана (*«Крик»*), він заподіює страждання, через нього люди стогнуть змучені болем. Вогонь, що рухає думками всього живого, знавці Найвищого духу називають Вішваджит (*«Всеперемагаючий»*). Внутрішній жар, за допомогою якого перетравлюється їжа, о бгарато, в усіх світах називається при жертвопринесенні Вішвабхудж (*«Всепожираючий»*). Це Вогонь, що прийняв обітницю безшлюбности, що упокорив свою душу і постійно піддає себе великим обітницям. Брахмани шанують цей Вогонь щораз, коли в жертву приноситься варена їжа. Славний також Гопаті, чиєю улюбленою дружиною була ріка. Цей Вогонь використовують для виконання всіх обрядів ті, що вершать дійство.

Грізне полум'я «Паща кобилиці», що випиває воду і спрямовується вгору, називається Урдхвабхаджем (*«Прагне вгору»*), то мудрець, який ховається в прані. Вогонь, який запалюють біля північного входу до хати, якому постійно приносять вдома у дарунок підношення, той, котрий забезпечує успіх Жертви, зветься найвищим Свіштакритом (*«Робить жертву успішною»*). Вогонь, що породжує лють в умиротворених істотах, відомий як Манью (*«Гнівний»*). Він породив дочку Маньяті (*«Злісна»*), осередок люті, вона ж — Сваха, жорстока й грізна, живе в усьому живому. Вогонь, рівного якому красою немає і на третім небі, боги

за незрівнянність назвали Камою (*«Любов», «Бажання»*). В радості перемоги стримуючи лють, Вогонь на ім'я Амогха (*«Непереборний»*) стоїть у вінку на колісниці й під час битви влучає з лука в своїх недругів. Вогонь на ім'я Уктха,[42] славлений трьома уктхьями, породив велику Вач, тому його називають Сакамашва,[43] о славетний!

Так вістить розділ двісті дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 210

Маркандейя провадив:

Кашьяпа і Васіштха разом із Праною, сином Прани, з Агні, сином Ангіраса, і з Чьяваною Тришуварчакою присвятили себе суворому багаторічному подвижництву заради отримання потомства. Вони вирішили: «Нехай буде в нас найповажніший син, славою рівний Брахмі». Коли вони вп'ятьох подумки вимовили великі вьяхріті,[44] з'явився викликаний до життя міццю їх подвижницького запалу п'ятибарвний Вогонь-творець. Голова в нього була немов яскраве полум'я, а руки подібні до сонця, о бгарато! Шкіра й очі його світилися блиском золота, а гомілки були чорні. Створений подвижництвом тих п'яти, цей п'ятибарвний вогонь у Ведах відомий як Панчаджанья (*«Породжений п'ятьма»*). Від нього пішло п'ять родів. Віддаючись покаянню протягом десяти тисяч років, цей великий подвижник, почавши творити потомство для своїх батьків, породив грізне полум'я. З голови його і з рота з'явилися бріхат і ратхантара,[45] які швидко мовлять гімни богам, з пупка — Шива, з могутності його народився Індра, із прани — Ваю й Агні, з рук його пішли удатта та анудатта,[46] а також усі живі істоти. Створивши їх, він створив потім п'ятьох синів для своїх батьків: Пранідхи — для Бріхадурджи, Бріхаттару — для Кашьяпи, відважного Бхану — для сина Ангіраса, Саубхару — для Варчаса і Анудатту — для Прани. Вони вважаються засновниками п'яти родів. Він створив ще п'ятнадцять інших богів, які викрадають принесене в жертву. Абгіма, Атібгіма, Бгіма, Бгімабала і Абала — ось п'ять богів з тих, що викрадають жертовні підношення, і створив їх п'ятибарвний Тапас.

Сумитру й Митравана, Митраджну, Митравардхану та Митрадхармана — цих п'ятьох богів теж створив Тапас. Тапас же створив ще п'ятьох — Сураправіру, Віру, Сукешу, Суварчаса та Сурахантрі. Ці боги становлять три групи по п'ять в кожній. Перебуваючи в цьому світі, вони викрадають у небес принесене в жертву. На землі вони викрадають те, що приноситься в жертву богам, і більшу частину цього знищують, причому викрадають і псують жертовні дарунки лише із суперництва з вогнями Пожирателя жертви. Тому знавці поміщають принесене в жертву на жертовний вівтар, і тоді вони не сміють наблизитися до того місця де перебуває жертовний вогонь. Похоронний вогонь, що несе жертву на своїх крилах, теж відштовхує їх. Втихомирені заклинаннями, вони не можуть викрадати принесене в жертву й призначене для неї. Син Тапаса-Бріхадуктхи належить землі. На землі праведники приносять йому жертви, роблячи жертвопринесення Агніхотра. До Вогню Ратхантари, сина Тапаса, закликають при жертвопринесенні, котре жерці називають жертвопринесенням Митравінді. Велеславний Тапас був сповнений найвищої радости та радів зі своїми синами.

Так вістить розділ двісті десятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 211

Маркандейя вів далі:

Суворим законам подвижництва підкорив себе Вогонь на ім'я Бгарата. Умиротворений, він дарує процвітання, і тоді його називають Пуштіматі (*«Вмилостивлений»*). Він вирощує все суще й тому зветься також Бгаратою (*«Годувальник»*). Вогонь на ім'я Шива, що присвятив себе служінню Шакті, з незмінним милосердям приносить полегшення всім хто страждає від болю.[47] Побачивши плоди свого подвижництва, надихнувся був великий Тапас, і тоді з'явився на світло мудрий син його Пурандара, що побажав продовжити справу батька. З жару його з'явився на світло Ушман, вогонь, що живе в тілі кожної істоти. А Вогонь на ім'я Ману був наділений роллю Володаря живих. Брахмани, знавці Вед, згадують ще Вогонь Шамбху. Двічінароджені називають Авасатхьєю палаючий Вогонь великої сили. Вогонь Тапас породив, крім того, п'ять Вогнів Урджаскара, синів жертви, і кожний з цих Пожирателів жертв блиском своїм був подібний до золота. Вогонь Гавампаті, вже втомлений, породив, вгасаючи, на світло, о славетний, грізних демонів та різного роду смертних.

Синові Тапаса Ману, так само як Бхану (*«Блискучий»*), дав життя Ангірас. Брахмани, знавці Вед, називають Бхану — Бріхадбхану (*«Яскраво блищить»*). Дружиною Бхану була Супраджа, а також Бріхадбхаса, дочка Соми. Народилося в них шестеро синів. Слухай, якими були нащадки Бхану. Першого сина Бхану, того, хто вливає сили в тіла знесилених, називають Вогнем Баладою (*«Дає сили»*). Грізне полум'я, що породжує лють в умиротворених істотах, зветься Маньюман (*«Гнівний»*). Це другий син Бхану. Вогонь, якому на землі мають приносити жертву на молодика й повню і, який зветься в цьому світі Вішну, був названий також Дхрітіман Ангірас. Вогонь, якому на честь Індри приносять жертовні дарунки під час жертвопринесення аграяна,[48] зветься Аграяною. Це теж син Бхану. Ніраграха, якому постійно приносяться жертви під час жертвопринесення чатурмасья, — теж син Бхану, поряд із чотирма іншими. Народилися в нього ще дочка Ніша та Агні із Сомою. Ніша стала дружиною Ману і дала життя п'ятьом Вогням. Прославлений Вогонь, який разом з Парджаньєю під час жертвопринесення чатурмасья вшановується

першим узливанням масла, зветься Вайшванарою. Вогонь, що називають володарем усього світу, має ім'я Вішвапаті (*«Всеволодар»*). Це другий син Ману. Найвищим вважається Свіштакрит, завдяки якому принесене в жертву пряжене масло досягає мети. У Хіраньякашипу була дочку на ім'я Рохіні: відповідно до своєї карми, стала вона його дружиною. То Вогонь — Владар живих.

Санніхіта — це ім'я того, хто за допомогою прани керує тілами живих. Він передає людині звук і форму. Бог, шлях якого і світлий і темний, той, хто підтримує Пожирателя жертв і, залишаючись безгрішним, чинить гріхи, з'являючись як втілення гніву, той, котрого подвижники звуть зазвичай найвищим святим мудрецем Капілою, — це Вогонь на ім'я Капіла, засновник Санкхьї та Йоги. Вогонь, що обдаровує бхутів і яким завжди шанують бхутів у різних обрядах, зветься Вогнем Аграни. Для очищення опоганеної Агніхотри, він породив інших могутніх Вогнів, славних у світі. Якщо випадково, від подуву вітру, жертовні вогні торкнуться один одного, то варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Шучи (*«Чистий»*). Якщо південний вогонь зіткнеться із двома іншими,[49] то варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Віті. Якщо домашніх вогнів торкнеться вогонь лісової пожежі, то варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Шучи. Якщо жертовного вогню торкнеться жінка під час місячних, то варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Дасьюману. Якщо згадають про смерть людини, яка жива, а загинула тварина, то варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Абгіману. Брахманові, що через хворобу, три ночі поспіль не міг робити узливання вогню, варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» північному вогню. Тому, хто має намір приступитися до жертвопринесень дарша та паурнамаса,[50] варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Патхикриту. Якщо вогонь, запалений з нагоди народження дитини (*«шутікагні»*), увійде в зіткнення з вогнем Агніхотри, варто зробити жертовне підношення у вісьмох «чашах» Вогню Агніматі.

Так вістить розділ двісті одинадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 212

Маркандейя продовжив:

У Сахи Апи (*«Водний»*) була улюблена дружина — гідна Мудіта. Саха, володар землі й охоронець піднебесся, породив на світ найбільшого бога Вогню. Серед двічінароджених у їхніх родинах цей Вогонь зветься Володарем усього сущого, це Атман, що підтримує світи. Могутній запалом Вогонь-володар, що керує всіма великими елементами на землі, перебуває у вічному русі. При жертвопринесеннях завжди шанують Вогонь на ім'я Гріхапаті. Він несе із цього світу те, що приноситься в жертву. Апамгарбха, великий долею, найдивніший син Сахи, панує на землі й панує в піднебессі. Вважають, що він — володар священного знання. Сином його був Вогонь Бгарата, що спалює тіла померлих. При агніштомі Ніяті присвячується найкраще з принесеного в жертву. Саха, побачивши якось, що наближається Ніята, зі страху ввійшов ув океан, боги шукали його всюди, але не знайшли.

Побачивши Атхарвана, Вогонь звернувся до нього: «Тепер ти повинен нести жертви богам. Знесилів я, о герою! Стань, Атхарване, Мідноoким, зроби для мене таке благо!». І Вогонь, пославши замість себе Атхарвана, пішов у чужі краї, але риби його видали. В люті оголосив їм Вогонь: «Нехай вас пожирають різні тварини!». А Атхарвану Носій жертви повторив свої колишні слова. Багато разів звертався до нього Атхарван від імені усіх богів, але той не побажав нести жертви і незабаром покинув тілесну оболонку. Розлучившись із тілом, він пішов у землю й, зіткнувшись із землею, створив багато різних речовин. З рота його з'явилися сірка й золото, з кісток — дерево деодар, з мокротиння — кришталь, з жовчі — смарагд, а з печінки — чорне залізо, і люди з тих пір володіють трьома видами матеріалу: деревом, каменем і залізом. Нігті його обернулися слюдою, а мережа вен — коралами, і багато різних інших речовин походять з його тіла.

Покинувши тілесну оболонку, Вогонь зберіг себе в найвищому подвижницькому запалі й подвигами Бхрігу, Ангіраса та інших був відроджений до життя. Яскраво сяяв палаючий Вогонь, набираючи міць від подвижництва, але, побачивши святих мудреців, знову з жаху поринув у великий океан. Коли він зник, стривожений світ звернувся до Атхарвана, і самі мудреці-боги надали Атхарвану почесті. А Атхарван, на очах у всього сущого збив був океан і, розшукавши Вогонь, почав сам творити світи. Так колись Вогонь був відтиснутий могутнім Атхарваном і потім покликаний ним знову, і з тих пір він завжди несе те, що приноситься в жертву тими хто живе на землі. За час мандрівок, блукаючи по різних краях, створив він багато богів — вівтарів для жертовного вогню, згаданих у Ведах. Крім Синдху П'ятиріччя, ріки Девіка й Сарасваті — Ґанга, Шатакумбха і Шараю, Гандасахвая, Чарманваті та Маха, Медхья та Медхатітха, триріччя — Тамраваті, Ветраваті та Каушика; Тамаса, Нармада і Годаварі, Венна, Правені, Бгіма та Медратха, Бгараті та Супрайога, Кавері та Мурмура, Крішна й Крішнавенна, Капіла й Шона — ці ріки, о бгарато, вважаються праматерями вівтарів для жертовного вогню.

В Адбхути була дружина Прія, в неї — син Відуратха. Існує стільки ж видів жертвопринесень соми, скільки згадано богів вогню. Духовні діти Брахми з'явилися на світ, як нащадки Атрі: Атрі, палко бажаючи мати синів, виносив їх у собі, а потім з тіла Брахми з'явилися на світло Пожирателі жертв. Отже, я розповів тобі про те, як народилися на світло ці великі, славетні, які не мають собі рівних, Вогні — згубники мороку. Знай, що всі вони настільки ж великі, як Адбхута, чия могутність прославлена у Ведах. Пожираючий жертви — єдиний, він, володар, — єдиний і вважається першим, як Ангірас. Ще багато раз виходили з його

тіла Вогні, такі, як Вогонь жертвопринесення джьогіштома.[51] Такий от великий рід Вогнів, уславлених мною. Вогонь, який очищається різними заклинаннями і несе те, що призначено людьми в жертву.

Так вістить розділ двісті дванадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 213

Маркандейя продовжив:

Я представив тобі, о бездоганний, великий клан Вогнів, а тепер, о нащадку Куру, послухай про народження мудрого Картікейї. Я розповім тобі про гідного, безмежно-могутнього, дивного сина Адбхути, народженого дружинами семи святих мудреців, який примножив їхню славу. За давніх часів, на смерть боролися боги та асури, і страшні данави завжди перемагали богів. Руйнівник ворожих міст, бачачи, що гине його військо, став серйозно подумувати про полководця для своєї раті: «Мені потрібний муж такої великої сили, що влилася б мужністю в повалене данавами військо богів». Занурений у глибокі роздуми ішов він до гори Манаса і раптом почув розпачливий, несамовитий жіночий лемент: «До мене хто-небудь! Врятуйте мене! Укажіть мені мого чоловіка, або нехай стане ним сам мій рятівник!». Руйнівник ворожих міст сказав їй: «Не бійся! Ти в безпеці!». Сказавши так, побачив він перед собою Кешина.[52] На голові в того була діадема, в руці — палиця, а сам він був схожий на гору багату металом. В руках у нього кричала дівчина. Сказав йому Васава: «Навіщо ти, лиходію, схопив цю діву? Знай, що я — Володар ваджри. Негайно відпусти її!».

Кешин мовив:

Залиш її, Шакро! Я хочу її. Ходив би ти з миром у своє місто, поки живий, Згубнику демона Паки!

Маркандейя провадив:

Із цими словами Кешин метнув свою палицю, наміряючись убити Індру, але Васава на лету розколов її навпіл своєю ваджрою. Тоді Кешин у люті запустив у нього вершиною гори. Побачив Вершитель ста жертвопринесень, що летить на нього гірська вершина, і її теж розніс своєї ваджрою, о царю! Упала вона на землю й, падаючи, зачепила Кешина. Покалічений, він випустив щасливу дівчину і кинувся тікати. Прогнавши демона, Васава звернувся до діви: «Хто ти? Звідки? І що ти тут робиш, о чарівнолиця!».

Дівчина сказала:

Я — дочка Володаря живих, звати мене Девасена (*«Рать богів»*). Спочатку Кешин викрав сестру мою Дайтьясену (*«Рать демонів»*). Ми, дві сестри, з дозволу Володаря живих ходили сюди, до гори Манаси грати зі своїми подругами, і щораз могутній демон Кешин намагався викрасти одну з нас. Дайтьясена побажала стати його дружиною, а я ні, о Згубнику демона Паки! Він викрав її, о володарю, а я залишилася вільна завдяки твоїй силі. Я хочу, о Індро богів, щоб ти вибрав мені такого чоловіка, який був би непереможним.

Індра сказав:

Ти — моя двоюрідна сестра по матері. Моя мати — Дакшаяні. Я хочу, щоб ти розповіла про свою власну міць.[53]

Дівчина рекла:

Я слабка, о міцнорукий, але чоловік мій повинен бути сильним. Завдяки даному моїм батьком дарунку і боги, і асури стануть його шанувати.

Індра мовив:

Яка ж повинна бути міць твого чоловіка, богине? Я хочу почути, що ти скажеш про це, о бездоганна!

Дівчина рекла:

На очах у недругів, сильний і мужній, переможе він богів і данавів, якшів, кіннарів, демонів-зміїв і ракшасів. Той, хто разом з тобою скорить усе суще, буде моїм гідним чоловіком, що примножує славу.

Маркандейя вів далі:

Вислухавши її слова, задумався глибоко засмучений Індра: «Немає для цієї богині такого мужа, про якого вона рече». Сяюче сонячним блиском, побачив він Сонце на горі Сходу, і відразу помітив величного Сому, що рухається назустріч Творцеві дня. Був молодик [54] — година Рудри,[55] й Індрі привиділася битва богів і асурів на горі Сходу. Побачив Володар — Вершитель ста жертвопринесень, багряні хмари ранньої зорі, кров'ю забарвилися води житла Варуни. Вогонь, якому нащадки Бхрігу й Ангіраса принесли жертовні дарунки з особливими заклинаннями, наближався до Творця дня, несучи із собою жертву. Сонце в двадцять четвертий раз починало половину місяцевого місяця,[56] і грізний Сома, йдучи второваним шляхом, насувався на Сонце. Побачивши зустрічі Місяця й Сонця, спостерігаючи цей похмурий союз, Шакра подумав: «Силою жару відзначене це велике страшне єднання. Дивом є така зустріч Соми, Вогню й Сонця. От якби Сома породив сина, той був би гідним чоловіком цієї богині. Цей Вогонь, наділений всіма чеснотами, — Вогонь-божество. Якщо ж він породить сина, тоді той стане чоловіком цієї богині». Із цими думками Володар відправився у світ Брахми, взявши із собою Девасену. Він привітав Прабатька й сказав: «Вкажи, о праведний, чоловіка-героя для цієї богині!».

Брахма мовив:

Як ти вирішив, так і буде, Згубнику данавів! Народиться на світ витязь, грізний у своїй могутності, і він стане разом з тобою на чолі твого війська, о Вершителю сто жертвопринесень! Той герой і буде мужем цієї богині.

Маркандейя продовжив:

Вислухавши це, Індра й дівчина вшанували Брахму, й Індра богів направився туди, де перебували славні святі мудреці-боги, котрі присвятили себе найсуворішим обітницям, Індри премудрих, на чолі з Васіштхою. На їхнє жертвопринесення соми, добутого подвижництвом, з'явилися слідом за Вершителем ста жертвопринесень інші боги, бажаючи випити кожний свою частку напою. Зробивши належно, жертовне підношення палаючому Пожирателеві жертв, великі духом мудреці принесли жертву на честь усіх небожителів. Призвали вони Носія жертв, і Адбхута, Вогонь-володар, стриманий у мові, з'явився, як ведеться, до них, відділившись від сонячного диску. Увійшовши у Вогонь ахаванія, якому двічінароджені з заклинаннями піднесли жертовні дарунки, Пожиратель жертв прийняв ці різноманітні підношення й передав їх, о кращий з бгаратів, від святих мудреців небожителям. По дорозі назад побачив він дружин тих великих душею мудреців: сховавшись у своїх оселях, вони спокійно віддавалися омиванню, схожі на позолочені вівтарі й чисті мов місячне світло. Блиском вони суперничали із самим Пожирателем жертв, і кожна була схожа на дивну зірку.

Розум покинув Адбхуту, почуття вийшли у нього з покори: побачивши дружин Індр серед двічінароджених, Вогонь запалав до них коханням. Задумався він: «Не на добре я так схвилювався. Я зажадав чистих і цнотливих дружин Індр серед двічінароджених! Мені не можна навіть дивитися на них без причини, а не тільки торкатися їх. Але якщо я стану гархапатьєю (*сімейний вогонь*), то зможу постійно ними милуватися». Перекинувся він вогнем гархапатья і, сповнений радости, споглядав їх і навіть злегка торкався кожної язиками свого полум'я, блискучого мов золото. Довго так прожив, знуджений любов'ю до кращих з жінок, полонений їх красою Вогонь, який віддав їм свою душу. Серце його висушила пристрасть і, не домігшись любови дружин брахманів, вирішив Вогонь покінчити з життям та пішов до лісу. Між тим Сваха, дочка Дакши, була давно закохана в нього. Довго чекала красуня, але так і не виявила, бездоганна, ні найменшої слабкости в цьому суворому богові. Коли прекрасна діва довідалася, через що Вогонь вийшов у ліс, вона подумала, дійсно згораючи від кохання: «Прийму я вигляд дружин семи святих мудреців і зачарую бога Вогню, що нудиться бажанням, полонений їхньою красою. Зроблю так — і йому буде приємно, і моя пристрасть до нього буде вдоволена».

Так вістить розділ двісті тринадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 214

Маркандейя сказав:

Шиві, дружина Ангіраса, була гарна собою і відрізнялася гідною поведінкою. Та богиня, найчарівніша з жінок, прийняла спочатку її вигляд, о володарю людей! З'явилася вона до бога Вогню і сказала: «О Вогню, я згораю від кохання! Ти мусиш полюбити мене. Якщо не буде цього, знай: я умру! Я — дружина Ангіраса на ім'я Шиві, о Пожирателю жертв! Я прийшла сюди разом з подругами, обміркувавши своє рішення».

Вогонь мовив:

Звідки ти знаєш, що я знемагаю від кохання? Звідки про це знають всі інші кохані дружини семи святих мудреців, про яких ти говориш?

Шиві сказала:

Ти завжди був нам бажаним, але ми торопіли перед тобою. Вірні прикмети видають твій сум, тому й надіслали мене до тебе. Я з'явилася з'єднатися з тобою, виконай скоріше наше — бажання. Матері [57] чекають, коли я повернуся, о Пожирателю жертв!

Маркандейя вів далі:

Тоді Вогонь, задоволений і радісний, насолодився Шивою, а богиня, щаслива, зібрала рукою його сім'я. Потім вона подумала: «Ті, що побачать мене в лісі в цій подобі, несправедливо обвинуватять дружин брахманів у гріху з Вогнем. Тому, щоб зберегти все в таємниці, перетворюся-но я на Гаруді (*Віната*) і тоді спокійно виберуся з лісу». Тут вона перетворилася на птаху Супарні та покинула цей великий ліс. На шляху її була гора Швета, вкрита заростями очерету, охороняли її чудовиська — семиголові змії, очі яких виливали отруту, а також ракшаси разом з ракшасі, пішачи й грізні юрби бхутів. Тут було повно звірів і птахів. Швидко злетіла найгідніша богиня на неприступну гірську гряду й квапливо кинула сім'я в золоту посудину.

Потім богиня Сваха щоразу приймала подобу кожної з інших славних дружин семи святих мудреців і насолоджувалася любов'ю з богом Вогню, але небесного вигляду Арундхаті [58] вона не зуміла прийняти: така велика була в тої міць подвижницького запалу й відданість своєму чоловікові. Шість разів кожні два тижні Сваха, кохана Вогню, кидала його сім'я в посудину, о кращий з роду Куру! І нарешті з того розбризканого сімені, зібраного в теплі, з'явився на світло хлопчик, і святі мудреці вшанували його. Так зронене Вогнем сім'я привело до появи Сканди.[59] Народився той хлопчик із шістьма головами, з вухами у два рази більше того, дванадцятьма очима, руками й ногами, але з однією шиєю та одним тілом. Він прийняв такий вигляд на другий день місяцевого місяця, на третій день усе ще походив на дитину, а до четвертого дня тіло його сформувалося, і став він Гухою. Обкутаний величезною багряною хмарою, яку розсікає блискавка, він сяяв немов сонце, що зійшло серед червоних важких хмар. Могутній Сканда взяв у руки грізний гігантський лук, що залишив йому Руйнівник Трипури, який вражав був ним колись ворогів небожителів, і, прийнявши цей кращий з луків, видав клич від якого затремтіли три світи з усім, що в них є

рухомим і нерухомим. На той його клич, подібний до гуркоту важких хмар, з'явилися великі змії Читра і Айравата. Побачивши зміїв, які спустилися до нього, могутній син Вогню, блиском подібний до молодого сонця, схопив їх обох двома руками, ще однією рукою взяв спис, іншою — притиснув до себе величезного зв'язаного півня із червоним гребенем,[60] найсильнішого серед сильних, потім видав войовничий клич і віддався забавам. Двома руками взяв він, могутній, кращу з мушель і дунув в неї, наганяючи жах на наймогутніших серед живих. Одночасно він часто ударяв у повітрі двома руками. Розважаючись на гірській вершині, Великий полководець, душа якого неосяжна, блищав, немов висхідне сонце, і, здавалося, випивав своїми вустами один за одним три світи.

Той, чия душа безмежна й міць дивна, сів потім на гірській вершині й вирішив розгледітися навколо, повернувши свої лики в різні боки. Побачив він безліч тварин і знову видав клич. Багато людей упало ниць при звуці його голосу. Перелякані, розгублені, вони почали просити в нього пощади. Цих людей різних варн, тих, які звернулися тоді за заступництвом до цього бога, брахмани називають великими супутниками Сканди. У відповідь на їхні благання, цей бог з могутніми руками, піднявся і заспокоїв людей. Натягнувши лук, він почав метати стріли у велику гору Швету. Своїми стрілами він розколов гору Краунчу, сина Хімавана, і тоді гуси та шуліки перебралися на гору Меру, а розколота гора обрушилася, видаючи розпачливі крики. Коли вона звалилася, інші гори стали голосно квилити від жаху, але стогін нещасних не збентежив першого з могутніх богів з неосяжною душею. Він підняв свій спис і знову видав клич. Потім Сканда, великий духом, метнув цей величезний спис, і він миттєво розколов грізну вершину гори Швети. Нещасна, покалічена ним гора, в страхові перед могутнім душею героєм відірвалася від землі і злетіла вгору разом з іншими горами. Тривога осягнула землю, зачала вона розверзатися всюди. В розпачі заволала вона до милости Сканди і тоді знову знайшла свою силу, і гори, вітаючи його, повернулися на землю. Світ відвів для шанування Сканди п'ятий день світлої половини місяцевого місяця.

Так вістить розділ двісті чотирнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 215

Маркандейя продовжив:

Святі мудреці, стурбовані видовищем різноманітних і грізних явищ, взялися відновлювати спокій у світах, піклуючись про благо людей. Ті, які жили в лісі Чайтраратха казали: «Велику образу наніс нам Вогонь, спокусивши шістьох із дружин святих мудреців!». Інші, ті, що бачили Гаруді, в подобі якої ховалася богиня Сваха, говорили тій птасі: «На тобі лежить цей гріх!». Але люди не знали, що зробила це Сваха. А вона, прийнявши подобу супарні, чуючи такі слова, думала: «Адже це мій син!». Пробралася вона до Сканди й ніжно сказала: «Я твоя мати». Коли семеро святих мудреців почули про народження відзначеного міццю сина, вони покинули шістьох дружин, крім богині Арундхаті. Лісові жителі стверджували, що хлопчик породжений тими шістьма, але Сваха, о царю, умовляла сімох святих мудреців: «Це мій син. Я ж бо знаю, усе було не так, як ви гадаєте». Великий мудрець Вішвамитра, завершивши жертвопринесення для семи мудреців, слідував, невидимий, за Вогнем, коли того спалювала пристрасть, тому він точно знав, як усе відбулося. Вішвамитра першим просив у Кумари заступництва й присвятив Великому полководцеві чудові пісні. Славний мудрець зробив для нього всі тринадцять урочистих обрядів над немовлям, починаючи з обряду народження, а також оспівав хвалу величі Шестиликого, одержання ним півня, а також отримання богині Шакті та супутників. Таке діяння зробив Вішвамитра на благо світів, і за це Кумара полюбив святого мудреця Вішвамитру. Великий мудрець знав про перетворення Свахи і сказав усім мудрецям, що дружини їх невинні, але, навіть довідавшись від нього правду, ті все одно розлучилися із дружинами.

Про Сканду почули боги й усі разом заволали до Васави: «Не барися, о Шакро! Мерщій розтрощи Сканду, відзначеного нескоримою міццю! Якщо ти не вб'єш його негайно ж, він, наділений великою могутністю, захопить три світи й нас разом з тобою, о Шакро, і тоді він стане Індрою!». Той їм відповів сумно: «Це дитя має велику силу. Сканда може викликати на бій і знищити самого Творця світів. Нехай усі Матері світу, міць яких може рости за бажанням, зараз же відправляться до Сканди і покарають його!». — «Хай буде так»,— сказали вони й вийшли. Побачивши, яка невідворотна міць Сканди, Матері зажурилися, вирішивши про себе: «Нам не подужати його» — і звернулися до нього за заступництвом. Вони сказали: «Будь нашим сином! Нами тримається світ. Зроби ж нам честь. Наші груди повні молока, ми всі сповнені ніжности до тебе». З поваги до них, Великий полководець виконав їхнє бажання. Потім цей бог, найсильніший із сильних, побачив, що наближається Вогонь, його батько. Той прийняв почесті від свого сина та Матерів і рішуче став поруч із Великим полководцем, готовий його захистити. Одна з Матерів, породження Гніву, зі списом у руках зайняла місце біля Сканди, оберігаючи його немов мати свого сина. Жорстока дочка Кривавого океану, що харчується кров'ю, обіймаючи Великого полководця, охороняла його, як своє дитя. Вогонь, перетворившись у Козлоликого Найгамею, безліччю своїх породжень, немов іграшками розважав Юного бога, поки той жив на горі.

Так вістить розділ двісті п'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 216

Маркандейя провадив:

Планети разом з кометами, святі мудреці й Матері, а також полум'яніючі юрби супутників Сканди на чолі з Пожирателем жертв і багато інших грізних мешканців третього неба зібралися навколо Великого полководця, вставши поруч із сонмами Матерів. Розуміючи, що на перемогу надій мало, і однак жагуче бажаючи перемогти, Володар богів сів на слона Айравату й разом з богами відправився битися зі Скандою. Індра поспішав покарати Великого полководця.

Грізно блискала стрімка, торжествуюча небесна рать, красуючись під покровом строкатих прапорів. На воях було одягнене краще з вбрання, лати й прикраси; вони озброїлися різними луками, і засоби пересування у них були найрізноманітніші. Кумара вийшов назустріч Шакрі, який наближався до нього і палко бажав знищити його. Швидко летів могутній Шакра, оголошуючи кличем свій шлях. Він вселяв радість у небесне військо своєю жагучою рішучістю покарати сина Вогню. Шанований Тридцятьма богами і святими верховними мудрецями, наблизився Васава до Картікейї. Левиний рик видав Володар богів та інші боги, а Гуха у відповідь на теє ревіння зарокотав мов океан. Почувши його потужний голос, змішалося перелякане небесне військо й стало схоже на буйний океан.

Побачивши богів, що з'явилися погубити його, син Вогню у люті вивергнув з рота могутні язики полум'я, що обпалило небесних воїв, розм етавши по землі. Тіла їх палали з голови до ніг, зброя й колісниці були розпечені й світилися буцімто міріади яскравих зірок, котрі раптом упали з небес. Охоплені полум'ям, стали боги молити про пощаду у сина Вогню. Покинувши Власника ваджри, вони запропонували мир. Тоді Шакра, залишений богами, пустив у Сканду свою ваджру. Пущена ним, о великий царю, вона вдарила могутнього духом Сканду в правий бік, простромивши його наскрізь. Від удару перуна від Сканди відділилася ще одна істота. Це був юнак у золотій броні, в руці він тримав списа, а чудові сережки блискали у його вухах. Позаяк він з'явився на світло від удару ваджри об Сканду, він став називатися Вішакхою (*«Відгалужений»*). Побачивши ще одного воїна, що блищить ніби полум'я кінця світу, Індра перелякався, смиренно склав долоні й попросив пощади у Сканди. Тоді Сканда, о найповажніший, оголосив, що й він, і його військо в безпеці, після чого Тридцять богів радісно заграли на своїх вадітрах.

Так вістить розділ двісті шістнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 217

Маркандейя сказав:

А тепер послухай про грізних і дивних виглядом супутників Сканди. Від того ж удару об Сканду ваджри Індри з'явилися на світло страшні юні істоти, які викрадають дітей, причому не тільки народжених, але й тих, що ще перебувають у материнській утробі. Той же самий удар ваджри породив і жіночі суті, відзначені у своїй юності великою міццю. Ці юні примари обрали Вішакху своїм батьком. Перетворившись на час бою в Козлоликого, він, володар, завжди оточений усіма своїми синами й дочками охороняє їх зі спритним Бхадрашакхою, під наглядом Матерів. Тому, на землі Сканду називають батьком дітей. Люди, що мріють про потомство, а також мають синів, у різних краях приносять жертви Вогню-Рудрі й Свасі-Умі.

До Сканди з'явилися діви, яких породив на світло Пожиратель жертв на ім'я Тапас, і той запитав їх: «Що я повинен зробити для вас?».

Матері рекли:

Нехай будемо ми верховними Матерями всього світу і нехай нас шанують за це завдяки твоїй милості. Зроби для нас це благо!

Маркандейя вів далі:

«Хай буде так,— відповів Сканда, — Ви розділитеся на добрих і злих»,— кілька разів повторив син Вогню, шляхетний у своїх думках. Отримавши в такий спосіб у Сканди свого сина, сонм Матерів вийшов. Какі, Халіма, Рудра, Бріхалі, Арья, Палала й Митра — це сім Матерів Шишу. Милістю Сканди з'явився у них цей син на ім'я Шишу (*«Дитина»*), могутній і грізний. Він був червоноокий і твердий. Вісім героїв називаються породженими сонмом Матерів Сканди, а з Козлоликим їх буде дев'ять. Знай: шостий лик у Сканди — цапиний, він перебуває посередині шести облич, о царю, і сонм Матерів завжди шанує його. Найголовнішим з шести ликів вважається Бхадрашакха, бо саме в цій подобі Сканда створив небесну Шакті.

Ось які різноманітні події відбулися на п'ятий день світлої половини місяцевого місяця. А на шостий день, о володарю живих, там розігралася жорстока битва.

Так вістить розділ двісті сімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 218

Маркандейя мовив:

Золотоокий, блискучий Сканда, прекрасний гострозубий улюбленець трьох світів, відзначений всіма щасливими знаками, сидів на горі в шарлатовім одязі, в золотій лицарії та вінку, а на голові в нього була золота тіара. Юного героя, подавця дарунків, прикрашеного блискучими сережками, вшанувала своєю присутністю сама лотосоподібна Шрі в тілесному втіленні. Як на місяць у повню, дивилося все суще на велеславного Сканду, прекраснішого з юнаків, якого відвідала Шрі. Великі духом брахмани вшанували могутнього Сканду, і ось що святі верховні мудреці сказали при цьому: «Благо тобі, о золотобарвний! Будь

Благодійником світів![61] Хоча ти народився всього шість ночей тому, ти вже скорив усі світи й знову повернув їм спокій, о кращий з богів! Тому стань же Індрою трьох світів, подавцем благоденства!».

Сканда спитав:

О ви, чиє багатство у подвижництві! Що значить Індра для усіх світів і, як Володар богів невпинно дбає про небожителів?

Мудреці рекли:

Індра наділяє живих силою та мужністю, він дарує їм потомство й благоденство. Якщо Володар богів задоволений, він звертає на всіх свою милість. Згубник Бали карає нечестивих і обдаровує праведних, наставляючи людей у їхніх справах. Коли немає сонця, він — сонце, коли немає місяця, він — місяць. Якщо треба, то він і вітер, і вогонь, і вода, і земля. Ось що повинен вершити Індра. Сила його безмежна. Ти, о герою,— найсильніший із сильних. Тому стань Індрою для нас!

Шакра сказав:

Будь же Індрою, о міцнорукий, що несе нам усім благо. Тепер же прийми помазання. Ти гідний цього, о найвищий!

Сканда мовив:

Це ти, що непохитно прагне до перемоги, повинен правити трьома світами. Я слуга твій, о Шакро! Не мені бажати слави Індри!

Шакра мовив:

Міць твоя дивна, о герою! Ти здолаєш тих, які ворогують із богами, і тоді світи відкинуть мене, здивовані твоєю силою! Якщо ж я, повалений, втративши свою могутність, буду як і раніше називатися Індрою, о герою, вони невпинно будуть намагатися посіяти таємний розбрат між тобою та мною, і, якщо тебе відокремлять, о володарю, світ розколеться надвоє. Світи розділяться на два табори, вставши на сторону одного з нас, і наслідком такого розколу буде війна, о могутній! Тоді на прі ти, як і варто очікувати, здолаєш мене, о сину мій! Тож краще не роздумуючи стань Індрою тепер!

Сканда відповів:

Благо тобі, і однак саме ти — цар над трьома світами та наді мною! Що мені зробити для тебе, о Шакро? Наказуй мені!

Шакра сказав:

Якщо слова твої щирі й рішення обдумане, якщо, о Скандо, ти бажаєш виконати мою волю, слухай мене! Будеш ти присвячений на полководця богів, о могутній! Я ж — залишуся Індрою за твоїм велінням, о наділений великою міццю!

Сканда мовив:

Щоб виконати волю богів — знищити данавів, щоб захищати землю й брахманів, присвяти мене на полководця!

Маркандейя продовжив:

Магхаван разом з усіма сонмами богів вчинив над ним обряд помазання, і той зрадів, приймаючи почесті — від великих святих мудреців. Золотий парасоль, що тримали над ним, блискав мов осяяння над бурхливим полум'ям. Славний Руйнівник Трипури сам пов'язав йому небесну золоту плетеницю, створену Вішвакарманом. Бикознаменний підійшов до нього разом з Богинею Умою і, сповнений радости, віддав йому почесті, о підкорювачу недругів, тигре серед мужів! Рудрою називають вогонь двічінароджені, тому Сканду звуть сином Рудри. Сім'я вилите Рудрою, стало горою Шветою. На тій же горі Шветі сім'я Вогню було збережено Кріттіками. Небожителі, бачачи, що Сканду шанує сам Рудра, стали називати його сином Рудри Гухою, найгіднішим з гідних. І дійсно, сам Рудра, втілившись у Вогні, зачав це дитя, тому народжений Сканда був сином Рудри. Сканда, кращий з богів, з'явився на світло могутністю запалу Рудри, Вогню, Свахи й шести дружин великих святих мудреців, потім він став називатися сином Рудри.

Славний блискучий син Вогню, зверху й знизу одягнений у найчистіший багрянець, сяяв немов сонце між двох пурпурових хмар. Дарований самим Агні півень, майорів на його прапорі. Піднявшись на колісницю, він заблищав немов криваве полум'я кінця світу. Тіло його покривав захисний панцир, даний йому при народженні. Він з'являється щораз, коли цей бог вступає у битву. Ця броня, спис, могутність, войовничий запал, краса, вірність істині, невразливість, святість духу, несхильність оманам, захист своїх послідовників, нещадність до ворогів і охорона світів — все це від народження властиве Сканді, о володарю людей! Урочисто залучений до сонму богів, він був задоволений і умиротворений, нагадуючи собою повний місяць. Бажані звуки ведійських гімнів, супроводжувані громом небесних литавр, співом богів, гандхарвів і всіх сонмів апсар, — ці й різні інші вишукані свята, немов би служили розвагою синові Вогню, що прийняв від богів помазання. Небожителі дивилися на Великого полководця, тільки-но присвяченого на посаду, начебто на сонце, що сходячи, розганяє морок. Тисячами стікалися до нього небесні раті. «Ти владар наш», — чулося звідусіль. Осипаний почестями і уславленнями, володар підійшов до них в оточенні всіх бхутів і ганів та привітав їх.

Вершитель ста жертвопринесень, присвятивши Сканду на полководця, згадав про Девасену, що була ним колись врятована. «Самим Брахмою призначений він їй за чоловіка»,— так подумав Згубник Бали про прекрасну Девасену й сказав Сканді: «Ти ще не народився, о кращий з богів, а ця діва була призначена Самосущим тобі за дружину. Тому, згідно звичаю, візьми у свою десницю, сяючу мов лотос, руку цієї

богині, освячену заклинаннями!». За його велінням Сканда, згідно обряду, взяв її за руку, а Бріхаспаті вимовив, як заклинання, молитву, і зробив жертовне узливання вогню. З тих пір премудрі вважають Девасену дружиною Сканди. Брахмани називають її Шаштхи,[62] Лакшмі, Аша, Сукхапрада, Сінівалі, Куху, а також Садврітті й Апараджита. Коли Сканда став навіки чоловіком Девасени, йому з'явилася навіч сама богиня Лакшмі. Шрі відвідала Сканду на п'ятий день місяця, тому цей день і зветься шріпанчамі. На шостий день він досяг того, до чого був призначений, тому шостий день місяця називають великим днем.

Так вістить розділ двісті вісімнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 219

Маркандейя мовив:

Після того як Шрі відвідала Великого полководця, що став на чолі небесного воїнства, до нього з'явилися шість богинь — дружини шістьох із семи святих мудреців. Покинуті мудрецями, незважаючи на свою чесноту й глибоку вірність обітниці, вони поспішили до Великого полководця небесної раті й сказали йому: «Наші богоподібні чоловіки залишили нас, о сину! Гнів їх безпричинний, о рідний, але ми позбавлені доброго імені. Хтось пустив чутку, що ти породжений нами, але це неправда, а тому ти повинен вислухати нас і врятувати. Даруй навіки нам небо своєю милістю, о могутній! Ми хотіли б щоб ти дійсно став нашим сином. Зроби ж так, виконай свій обов'язок!».

Сканда відповів:

Відтепер ви — мої Матері, а я — ваш син, о бездоганні! Хай збудеться все, чого ви побажаєте!

Маркандейя вів далі:

Сказавши так, Сканда звернувся до Шакри. Він запитав: «Що потрібно зробити, скажи!». Відповів йому Васава: «Богиня Абхіджит,[63] молодша сестра Рохіні, заздрить їй. Бажаючи затьмарити свою старшу сестру, вона вирішила віддатися подвижництву і пішла до лісу. Я в сум'ятті: зірка покинула небо. Благо тобі, подумай же разом із Брахмою, о Скандо, що тепер буде з великим Часом? Адже Брахмою визначався час від Дханіштхи [64] і далі. Рохіні була першою, тож, число було повним». Ледве вимовив Шакра ці слова, Кріттіки піднеслися на третє небо і там засяяло сузір'я бога Вогню у формі візка.[65] Потім Віната попросила Сканду: «Ти — мій син, якому призначено приносити для мене поминальні жертви. Я бажаю завжди перебувати з тобою, о сину мій!».

Сканда мовив:

Вітаю тебе! Хай буде так! Наказуй мені, як своєму улюбленому синові. Ти будеш жити постійно зі мною, о Богине, і невістка твоя буде завжди тебе шанувати.

Маркандейя продовжив:

Тут весь сонм Матерів звернувся до Сканди: «Ми — Матері світу, уславлені поетами. Хочемо ми стати й тобі Матерями. Зроби нам таку честь!».

Сканда мовив:

Відтепер ви — мої Матері, а я ваш син. Скажіть, що я можу зробити, щоб ви були задоволені?

Матері сказали:

Нехай тепер ми займемо те становище, яке було в тих, що колись вважалися Матерями світу, а вони втратять свою велич. Нехай світ віддає шану нам, а їх шанувати не буде, о туре серед богів! Даруй нам те потомство, якого вони позбавили нас завдяки тобі.

Сканда відповів:

Ви не можете отримати вже дароване потомство, але я дам вам інше. Яке вам до душі?

Матері рекли:

Ми хочемо пожирати потомство тих Матерів: і те, що при тобі, й не при тобі, та їхніх володарів. Даруй нам це!

Сканда мовив:

Я дам вам потомство, але те, що ви говорите, — жорстоко. Благо вам, о поважні! Пильно оберігайте дітей!

Матері сказали:

Благо тобі! Ми будемо оберігати дітей, як ти бажаєш, о Скандо! Нам хотілося б, о Скандо, володарю, довго жити поруч із тобою.

Сканда сказав:

З'являючись у безлічі різних подоб, ви будете нападати на маленьких людських дитинчат, поки їм не мине шістнадцяти років. Я наділю вас найбільшим, невичерпним духом жорстокости, з ним ви будете жити щасливо, оточені почестями.

Маркандейя вів далі:

І тут, для того щоб пожирати нащадків смертних, з тіла Сканди з'явилася сяюча мов золото, могутня істота. Від голоду вона звалилася без сил на землю. Потім за велінням Сканди той граха [66] прийняв свій страхітливий вигляд. Найгідніші з двічінароджених називають його Скандапасмарою.[67] Жорстока Віната зветься Шакуні-грахою (*«Птах граха»*), а ту, котру називають ракшасі Путаною,[68] треба вважати Путана-грахою. Сувору, страшну виглядом, грізну пішачи з «тих, що бродять у ночі», називають жахливою Шитапутаною. Своїм моторошним виглядом вона викликає у жінок викидні. Адіті зветься інакше Реваті, її

граха-Райвата, цей великий граха, жорстокий і сильний, теж нападає на маленьких дітей. Непереможну Діті, що доводиться матір'ю дайтьям, кличуть також Мукхамандіка. Дитяче м'ясо — улюблені ласощі цієї лиходійки. Юні чоловічі й жіночі істоти, яких, як вважають, породив Сканда, — теж надзвичайно могутні грахи. Всі вони, о кауравьє, пожирають плід ще в утробі матері. Ті, що звуться чоловіками цих юних дів, жорстокі в діяннях, тайкома викрадають людських дітей. Сидячи на Сурабсі, яку мудрі називають праматір'ю корів, птах-граха з нею разом пожирає дітей на землі. Прамати собак, божественна Сарама, також, о володарю живих, завжди вбиває дитя ще в материнській утробі.

Прародителька дерев живе в дереві каранджа, тому люди, що бажають мати потомство, поклоняються їй у каранджі. Ці вісімнадцять грахів та інші, ласі до м'яса і меду, двічі по п'ять ночей присутні постійно в хаті породіллі. Кадру, ставши зовсім малюсінькою, проникає в черево вагітної і пожирає плід, а жінка народжує змію. І прамати гандхарвів викрадає дитя в утробі матері, а потім на цю жінку дивляться на землі як на ту, в якої зник плід. Прародителька апсар несе із собою плід і сідає, тоді мудрі говорять про сидячий плід. Дочку Кривавого океану вважають годувальницею Сканди і поклоняються їй у дереві кадамба, називаючи її Лохітаяні. Те, чим є Рудра серед чоловіків, Арья (*Ума*) — серед жінок. Арьї, матері Кумари, приноситься окрема жертва на виконання бажання. Я повідав тобі про могутніх грахів, згубників дітей. Вони небезпечні до шістнадцяти років, а потім стають милостивими до людини. Й ті, що звуться сонмами Матерів, і грахи чоловічої статі — всі вони здавна відомі людям як грахи Сканди. Їх варто втихомирювати омиваннями, обкурюванням, притиранням, приношенням жертв, підношенням дарунків і особливо жертвопринесеннями Сканді. Якщо до них ставляться з належною повагою, якщо їм вклоняються і їм догоджають, то вони дарують людям щастя, силу і довголіття, о найбільший з царів!

Вшанувавши Великого Володаря (*Шива*), я поведу розповідь про тих грахів, які переслідують людей після шістнадцяти років. Людина, що уві сні або наяву бачить богів, незабаром втрачає розум. Тоді вважають, що вона одержима грахою-богом. Людина, якій, коли вона сидить або лежить, з'являються прабатьки, незабаром втрачає розум. Тоді вважають, що вона одержима грахою-прабатьком. Той, хто ображає сіддхів і кого вони проклинають у гніві, незабаром втрачає розум. Тоді вважають, що він одержимий грахою-сіддхою. Той, кому ввижаються різні запахи й смакові відчуття, незабаром втрачає розум. Тоді вважають, що він одержимий грахою-ракшасом. Якщо людина на землі відчуває дотик небесних гандхарвів, незабаром вона втрачає розум. Тоді вона одержима грахою-гандхарвом. Людина, в яку з часом вселилися якши, незабаром втрачає розум. Тоді вважають, що вона одержима грахою-якшою. Той, кого всюди постійно переслідують пішачи, незабаром втрачає розум. Тоді його вважають одержимим грахою-пішачею. Якщо розум живого, роздратований «гумо́рами», перебуває у сум'ятті, то він незабаром втрачає розум. Засіб від цього зазначений у шастрах. Від утоми, страху, жорстокого видовища, незабаром втрачають розум. Засіб від цього — доброта. Є ще три види грахів: ласі до розваг, ласуни й сластолюбці. До сімдесяти років оточують людину ці грахи, а на зміну їм, як той же граха, приходить лихоманка. Грахи завжди уникають того, хто не дає волі почуттям, хто смиренний, а також того, хто чистий і завжди старанний, хто вірує сам і вселяє віру іншим. Цим тобі сповіщено опис людських грахів. Але грахи ніколи не зазіхають на тих людей, які шанують бога, Великого Володаря.

Так вістить розділ двісті дев'ятнадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 220

Маркандейя провадив:

Після того як Сканда так ощасливив тих Матерів, Сваха сказала йому: «Ти — мій рідний син. Я волію аби ти дарував мені ніким не звідане блаженство». Сканда запитав у неї: «Яку ти шукаєш радість?».

Сваха рекла:

Я — Сваха, улюблена дочка Дакши, о міцнорукий! Із самого дитинства й назавжди полюбила я Пожирателя жертв, але Вогонь, о мій сину, так і не знає, що я кохаю його. Я хочу завжди бути разом з Вогнем, о сину мій!

Сканда відповів:

З цього часу жертви богам або прабатькам, освячені заклинаннями, двічінароджені-праведники, що вступили на шлях добра, будуть завжди ретельно віддавати вогню, примовляючи: «О Свахо!». Таким чином, Вогонь буде завжди разом з тобою, о прекрасна!

Маркандейя вів далі:

Після таких його слів, обрадувана Сваха прийняла почесті від Сканди й, отримавши за чоловіка бога Вогню, теж ушанувала Сканду. Потім Брахма, Володар живих, сказав Великому полководцеві: «Йди до свого батька, Великого бога, Руйнівника Трипури. Адже це Рудра, втілившись у Вогні, та Ума, ставши Свахою, породили тебе, непереможного, на благо усім світам. Рудра, великий душею, пролив своє сім'я в лоно Уми, потрапило воно на гору і з'явилися від цього близнюки, брат і сестра Мінджики.[69] Частина його сімені потрапила в Кривавий океан, інша частина — на сонячні промені, третя — на землю, а четверта осіла на деревах. Так сім'я розпалося на п'ять частин. Наймудріші знають, що в такий саме спосіб постали ті різні гани, які становлять твій жорстокий, кровожерливий почет». — «Хай буде так!», — сказав Великий полководець, душа якого неосяжна, та з синівською любов'ю вшанував свого батька, Великого Володаря. Ті, що прагнуть до багатства, повинні шанувати ці п'ять частин ганів квітами арки. Їм варто догоджати й

для того, щоб вилікуватися від недуги. Той, хто хоче добра своїм дітям, повинен завжди шанувати близнюків-мінджиків, породження Рудри. Ті, що бажають мати потомство, повинні віддавати шану богиням на ім'я Вріддхіки, тим, які породжені деревами й харчуються людським м'ясом. Такі, як вважають, численні види пішачів. Почуй від мене, о царю, про появу у Сканди дзвіночка й прапора.

Відомо, що в Айравати було два дзвіночка Вайджаянті. Премудрий Шакра сам приніс і віддав їх Гусі. Один дзвіночок дістався Вішаксі, інший — Сканді. І Картікейї, і Вішаксі були подаровані пурпурові прапори. Великий полководець, могутній бог, радувався забавкам — подарункам богів. Оточений юрбами пішачів та сонмами богів, він красувався, сяючи, на Золотій горі (*Швета*), і щастя супроводжувало його. Завдяки героєві, та гора, покрита чудесними лісами, стала ще гарніше, немов залита променями сонця Мандара, з її прекрасними крутоярами. Квітучими гаями сантанаки, олеандровими лісами, масивами коралових дерев, заростями китайської троянди й ашоки, хащами кадамби й багатством надзвичайних звірів і рідкісних птахів славилася гора Швета. Там зібралися тепер всі сонми богів і всі великі святі мудреці. Грім хмар-литавр викликав у пам'яті гуркіт бурхливого океану. Небесні гандхарви й апсари танцювали, і все живе видавало голосні, радісні вигуки. Так увесь світ разом з Індрою перенісся на гору Швету. Усі дивилися й не могли надивитися на щасливого Сканду.

Так вістить розділ двісті двадцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 221

Маркандейя продовжив:

Після того як могутній син Вогню був присвячений на посаду полководця, славний великий володар Хара, задоволений, відправився разом з Парваті на сяючій сонцем колісниці в Бхадравату. Тисяча левів була запряжена в найпрекраснішу з колісниць. Керована Калою, злетіла вона в ясне небо. Леви із прекрасними гривами, ричачи, помчалися по небу, немов випиваючи повітря й наводячи трепет на усе рухоме і нерухоме. Стоячи на колісниці, Володар істот і Ума, сяяли мов сонце й блискавка на пересіченій луком Індри (*веселка*) хмарі. Перед ними на блискучій Пушпаці, яку тягнуть нари, їхав великий Володар багатств разом з гухьяками. Подавця дарунків, Бикознаменного супроводжував сидячи на Айраваті Шакра разом з іншими богами. Праворуч мчався великий якша Амогха в оточенні джамбхаків, якшів і ракшасів, що прикрасили себе вінками. По праву ж руку від Індри разом з васу й рудрами летіли різноманітно озброєні боги-марути. Грізний виглядом Яма виступав поруч зі Смертю, з усіх боків оточували його сотні жорстоких Хвороб. За спиною Ями рухався красиво прикрашений, гострий тризубець Рудри, що зветься Віджайя, грізно оскаливши три своїх вістря.

Поруч зі своїм страшним арканом величаво ступав Варуна, великий володар вод, оточений усілякими морськими чудовиськами. За Віджайєю виднівся спис Рудри й інша добірна зброя: булави, палиці й піки. За списом, о царю, слідував блискучий парасоль Рудри, а за ним у супроводі сонму великих святих мудреців — глечик для милостині. Праворуч від спису, поруч із нащадками Бхрігу й Ангіраса блищав овіяний славою жезл, шанований богами. І, завершуючи цей хід, їхав на білій колісниці Рудра, міць запалу якого приводила в захват усіх мешканців третього неба. Святі мудреці й боги, гандхарви й демони-змії, ріки чоловічого й жіночого роду, дерева, сонми апсар, сузір'я й планети, діти богів, а також різного виду жінки, йшли за Рудрою. Найчарівніші з жінок, небесної краси, розсипали дощем квіти. Далі, віддаючи шану Володареві Пінаки, їхав Парджанья. Сома ніс над його головою світло-жовтий парасоль, а Ваю й Агні тримали в руках опахала з буйволових хвостів. Слідом за ним, о царю, разом зі Шрі виступав Шакра, оточений всіма мудрецями-царями, який віддавав хвалу Бикознаменному. Гаурі, Відья, Гандхарі, Кешині й Митрасахвая разом із Савітрі супроводжували Парваті. Були там сонми всіх наук, які тільки створені мудрецями. Ракшаса-граха, якому слухняні боги разом із Індрою, ішов поперед війська із прапором. Індра серед якшів на ім'я Пінгала, друг Рудри, що наділяє радістю світ, хоча завжди з'являється в тих місцях де спалюють трупи, ішов разом з усіма, з'являючись вільно то спереду, то позаду війська, бо шлях його непостійний.

Смертні в цьому світі шанують бога Рудру благими діяннями. Ішу, Рудру, Володаря Пінаки, Великого Володаря, якого називають інакше Шивою, шанують різного роду істоти. Праведний син Кріттік, Полководець небесного війська, слідував за Володарем богів, оточений небесним воїнством. Великий бог дав Великому полководцеві важливу пораду: «Завжди невпинно зберігай сьому частину своєї раті — полки марутів».

Сканда мовив:

О володарю, я буду зберігати сьому частину моєї раті — полки марутів! Що ще повинен я робити? Кажи негайно, о Боже!

Рудра відповів:

Щораз, як настане черга тобі діяти, ти повинен звертати свій погляд до мене, о сину мій! Бачачи мене й віддаючи мені шану, ти знайдеш найвище благо.

Маркандейя продовжив:

Із цими словами Великий Володар обійняв його і хотів піти. Ледве він попрощався зі Скандою, раптом з'явилося велике знамення, яке змусило затріпотіти богів, о великий царю. Запалав небокрай разом із зірками, увесь світ був обійнятий небувалим сум'яттям. Почала рухатися й наповнилася громом земля, всесвіт, о володарю, поринув у морок. Побачивши таке грізне буйство стихій, стривожився Шанкара, а

слідом за ним — і гідна Ума та інші боги разом з великими святими мудрецями. Усіх охопив жах. Тут з'явилося могутнє, грізне, різноманітно оружне військо, що нагадувало хмару або ж гору, і ця страшна незчисленна рать з голосними криками ринулася в бій на богів і володаря Шанкару. У небесних воїв полетіла безліч стріл, каменів, шатагхни, кийків із шипами, мечів і палиць. Злякавшись летючої зброї, могутньої та страхітливої, військо богів негайно ж кинулося навтіки й зникло. Так, злякавшись данавів, бігла небесна рать, втрачаючи вбитими воїв, слонів і коней, кидаючи розбиту зброю та могутні колісниці. Як пожежі спалюють ліси, так асури знищували небесне військо. Воно міліло, нагадуючи ліс, де більшість могутніх дерев згоріло. Обезголовлені, падали небожителі, і не було їм, загиблим в цій битві, захисту.

Побачивши, що військо біжить у страху перед грізними данавами, бог — Нищитель ворожих міст сказав, намагаючись підбадьорити воїв: «Відкиньте страх! Благо вам, о герої! Візьміться скоріше за зброю! Зберіть свою мужність! Нехай ніщо не лякає вас! Ви переможете злостивих данавів, які лякають вас виглядом. Благо вам, і вперед за мною! Ми відтіснимо цих могутніх асурів!». Почувши слова Шакри, піднеслися духом небожителі і ринули слідом за Шакрою на данавів. Стрімко рушили вперед усі Тридцять богів і могутні марути, а з ними садхьї й васу. Люто кинулися вони зі зброєю на ворожих воїв, і стріли їх почервоніли від крови. Устромлюючись у тіла дайтьїв, гостро відточені стріли скидалися на змій, що обрушуються з гір. Поранені стрілами тіла дайтьїв, немов рвані хмари, покрили землю, о царю! І тоді юрми данавів, наляканих стрілами небожителів, почали залишати поле бою. В усіх богів, що тримали зброю напоготові, вирвався радісний крик, почувся грім численних литавр. Ось яка була жорстока, кровопролитна битва, що зіштовхнула між собою богів і данавів.

Раптово удача зрадила світові богів: грізні данави знову ринулися на небожителів. Знову почувся грім литавр і ревіння барабанів, Індри серед данавів заричали зловісно мов леви. Піднявши величезну гору, від страшного війська дайтьїв відділився могутній данава на ім'я Махіша. Побачивши, що демон, подібний до сонця обкутаного хмарами, заніс над собою гору, о царю, небожителі кинулися врозсип. А Махіша розбігся й кинув на богів гору. Придавлені цією жахливою горою, десять тисяч воїв небесної раті впали на землю мертві, о царю! Немов лев на дрібних звірів, Махіша разом з данавами кинувся на богів, вселяючи в них жах. Побачивши нападаючого Махішу, небожителі разом з Індрою, в страхові побігли, несучи з поля бою свою розбиту зброю й знівечені знамена. Тоді лютий Махіша швидко помчався за колісницею Рудри, наздогнав її і вчепився в дишель. Коли злісний Махіша кинувся раптом на колісницю Рудри, громом наповнилися небеса й земля, глибоке хвилювання охопило великих святих мудреців. Дайтьї, величезні мов хмари, кричали: «Наша перемога над ними тепер певна!». Трапилося так, що Володар не вбив у сутичці Махішу: він пам'ятав про Сканду і знав, що саме в ньому погибель для цього лиходія.

А Махіша, дивлячись на грізну колісницю Рудри, видав клич, наводячи страх на богів і радуючи дайтьїв. Глибокий жах опанував богами, але ось з'явився Великий полководець, палаючи від гніву ніби сонце. Красний лицем владар з могутніми руками був одягнений у багрові шати й золоті броні, а червоний вінок робив його ще прекрасніше. Стояв він на колісниці в сяйві золота, подібній до сонця. Побачивши його, військо дайтьїв раптом повернуло з бойовища. Великий полководець, наділений могутньою силою, метнув свій вражаючий, сяючий спис і повалив ним Махішу, о Індро царів! Кинутий Скандою, влучив спис у величезну голову Махіши і розколов її, тож Махіша, бездиханний, звалився на землю. І боги, і данави бачили, як Сканда знову й знову метав цей спис, разячи недругів тисячами, а зброя знову сама верталося в його руки. Багато ворогів упало від стріл мудрого Великого полководця, інших страшних дайтьїв, переляканих і тремтячих, убивали й пожирали сотнями невловимі супутники Сканди: вони поїдали данавів і випивали їхню кров. З великою радістю вони швидко знищили всіх данавів. Як сонце розсіює морок, як вогонь спалює дерева, як вітер розсіює хмари, так славний Сканда здолав ворогів своєю міццю.

Тридцять богів уславили сина Кріттік, а він, у свою чергу, вшанував Великого Володаря і засяяв мов променисте сонце. Коли Сканда, розправившись із ворогами, наблизився до Великого Володаря, Нищитель ворожих міст обійняв Великого полководця і вимовив: «Ти покарав Махішу, о Скандо, що має дарунок Брахми. Для цього демона боги були однаково що трава, о перший з переможців, а ти, міцнорукий, утихомирив богоненависника. Сотня подібних Махіші данавів — ворогів небес, які пригноблювали нас віддавна, убита тобою на прі. Сотні тисяч інших данавів з'їдені твоїми супутниками. Тебе не перемогти в битві ворогам, немов ти — сам могутній чоловік Уми. Це перше із твоїх славних діянь, о боже! Не зів'яне слава твоя у трьох світах, і боги будуть покірні тобі, о сину богів!». Сказавши так Великому полководцеві, чоловік Шачи з дозволу Триокого володаря вийшов разом з богами. Рудра попрямував далі в Бхадравату, рушили в дорогу і небожителі. Рудра сказав богам: «Ставтеся до Сканди, як до мене самого. Знищивши безліч данавів, він заслужив повагу великих святих мудреців. Син Вогню в один день скорив усі три світи!».

Той. хто, ретельно зосередившись, прочитає вголос цю розповідь про народження Сканди, знайде в цьому житті блаженство, а після смерті потрапить в один світ зі Скандою.

Так вістить розділ двісті двадцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО БЕСІДИ МАРКАНДЕЙЇ

[1] *але яка в цьому роль Володаря? — «Володар» — išvara. Слова katham kartā svid išvara можуть бути витлумачені й у більше явному антитеїстичному змісті: «Чи може Володар бути діячем?» або «А при чому ж тут Володар?». У відповіді Маркандейї викладена чиста теорія карми й ні про який вплив бога на людську долю не згадується.* (вгору)

[2] *але це — шлях невігласів — тобто, з позиції доктрини карми тут засуджується фаталізм, віра в «установлення долі» (kṛtāntaviddhi).* (вгору)

[3] *О Вайньє — царю! Ти перший владар на землі! — згідно міфу, цар Прітху Вайнья був першим земним царем, якщо не вважати його батька, царя Вени, вбитого брахманами за те, що він відмовився зважати на їхні претензії.* (вгору)

[4] *світ корів — праматір'ю корів Сурабхою за її подвижництво був отриманий від Брахми дарунок: безсмертя й «світ корів», який розташовують на небесах біля світу Вішну або Брахми. Ван Бейтенен ототожнює його зі світом Сонця, іменованого «Володарем корів-променів» — gopati.* (вгору)

[5] *Ветаса — згідно Нілакантсі, «дерево яйця Брахми».* (вгору)

[6] *коржі з ячменю, м'ясо, овочі й плями молока — перераховані продукти входять до складу жертовних приношень.* (вгору)

[7] *на чолі з Агні — agnimukhā deyāh. Можливий також інший переклад: «богам, чиї вуста — Агні (жертовний вогонь)».* (вгору)

[8] *прийде кінець — словом «кінець» переданий термін pralaya, що означає загибель всесвіту наприкінці світового періоду (кальпи), яка складається із чотирьох юг.* (вгору)

[9] *потопу, що очищає світи — слово samprakṣālana означає «руйнування світу потопом», а також «акт повного очищення» переклад сполучає обидва значення терміну.* (вгору)

[10] *Наубандхана — «Та, до якої прив'язано човен», «Причал».* (вгору)

[11] *в пурані, відомій за назвою «Матсьяка». — тобто «Риба». Можливо, мається на увазі древній переказ про потоп, що послужив ядром формування пізнішої Матсья Пурани.* (вгору)

[12] *Брахмі, який спочиває на лотосі, своєму житлі — згідно міфу про потоп-пралаю, земля оперезана змієм Шешею, на якому лежить сплячий Вішну. З його пупа росте лотос, в якому покоїться Брахма.* (вгору)

[13] *житло Брахми — brahmabhavana — світ, всесвіт.* (вгору)

[14] *...панують над людьми — перераховуються периферійні стосовно Ямуно-Ґангського межиріччя народності, охоплені поняттям «млеччхи», тобто варвари, чужоземці. Історичною передумовою для пророцтв про час, коли «млеччхи будуть правити землею», було, ймовірно, вторгнення в Індію різних чужоземців-завойовників, починаючи з персів і Олександра Македонського.* (вгору)

[15] *піклуються лише про плотські насолоди — так перекладено словосполучення tāmsašoṇitavardhanam, букв. «прагнуть до збільшення власного м'яса та крові».* (вгору)

[16] *немов би оселилася сама Лакшмі — шлока передає замилування Маркандейї прекрасним виглядом Крішни-дитини. Темний, що відливає синню колір шкіри (asatipuṣpa — «квітка льону») був, згідно естетичним нормам Мбг. ознакою краси. Знак Шріватса, «щасливий знак тельця» — особливий завиток волосся на грудях Вішну, священний символ Вішнуїзму. «Носій знака Шріватса» — епітет імені Вішну. Згадування Лакшмі пов'язане з тим, що це супутнє Вішну жіноче божество уособлює собою красу та процвітання. Божество на дереві — міфологема, еквівалентна своїм змістом «світовому дереву».* (вгору)

[17] *нащадків Калаки, синів Сінхіки — тобто калакейїв (калейїв), іншу частину демонів, яка включає і Раху.* (вгору)

[18] *вода — це місце, де я перебуваю, тому і звуся я Нараяна — одна з традиційних інтерпретацій імені Вішну Нараяна — «живе у воді». Правомірно також зводити першу частину слова до nara «людина», тоді ім'я можна зрозуміти, як «той що служить притулком людям».* (вгору)

[19] *«Паща кобилиці» — космічний вогонь, що з'являється під час потопу з дна океану.* (вгору)

[20] *Доти, доки не пробудиться Брахма я перебуваю тут — чергування сну Вішну зі сном Брахми можна зрозуміти як поперемінне «вимикання з дії» двох великих божеств, кожне з яких має функцію творення (сон богів з'являється як аналог смерті, якій підпалі боги наприкінці світового періоду). Таке розмежування функцій між Вішну й Брахмою відзначено Г. Хельдом.* (вгору)

[21] *Шані — грубий одяг з волокон рослини Corhorus olitarius.* (вгору)

[22] *Корадушака — рід низькосортного зерна, з якого готувалася груба їжа.* (вгору)

[23] *волосся стане як дріт — тут повністю повторена шлока розділу 186.* (вгору)

[24] *Кабандха — демон, який уособлює хмари, що затуляють сонце при сході та заході.* (вгору)

[25] *тоді знову почнеться Крітаюґа — Тишья (Пушья) — одне з 27 (28) сузір'їв, через які проходить місяць. Міфологічно пов'язане із царською коронацією, тобто зміною влади, початком року або, як тут, з початком нової ери. Бріхаспаті — Юпітер.* (вгору)

[26] *у селі Самбхала — ця назва перегукується з відомою буддистською «Шамбалою», як і сам Калкі Вішнуяшас — із «прийдешнім Буддою» магаяни Майтрейєю.* (вгору)

[27] *шкури чорних антилоп, списи, тризубці й іншу зброю — символи, які залишаються в переможених країнах, брахманства (оленячі шкури) і кшатри (зброю) затверджують об'єднану владу цих двох варн.* (вгору)

[28] *шість своїх обов'язків — в шість обов'язків (ṣatkarman) брахмана входять: 1) вивчання Вед (adhyayana), 2) навчання Ведам учнів (adhyāpana), 3) приношення жертв (yajana), 4) відправлення жертвопринесень для інших (yājana), 5) роздача дарунків (dāna), 6) прийом дарунків (pratigraha).* (вгору)

[29] *Хай не покарає тебе страшними арканами Варуна, що розділяє брахманів і кшатріїв! — тут проявляється досить давнє подання про Варуну, як охоронця світоладу (що вказує, зокрема, кожній варні належне їй місце) і карателя винних; в Мбг. цей образ майже зовсім стерся, поступившись місцем поданню про Варуну як просте божество вод. В «арканах» Варуни Е. У. Хопкінс вбачав наслання богом хвороби. Однак Мбг. згадує про «аркани (pāša) Варуни», якими зв'язаний переможений Індрою колишній цар всесвіту — асур Балі. Очевидно, «аркани Варуни»*

— символ поразки, безсилля, «тимчасової смерті», пов'язаний з основним для архаїчної міфології сюжетом про боротьбу богів і асурів. (вгору)

[30] Ці три шлоки, що пояснюють ідею повісті, вклинюються в прозаїчний текст. (вгору)

[31] Древній цар Нріга за те, що ненавмисно привласнив корову брахмана, по смерті був перетворений Ямою на ящірку, але позбувся від закляття й піднісся на небеса завдяки зустрічі із Крішною. (вгору)

[32] не знайдеш нам подібних — як видно з тексту, найзначніші чесноти епічних героїв виявляються притаманними і демонам-асурам, тобто, моральний кодекс в усіх його основних положеннях єдиний для всіх діючих осіб епопеї. (вгору)

[33] про Дхармавьядху — ім'я Дхармавьядха означає «Благочестивий мисливець» (або «Мисливець, що слідує дхармі»), Дхармавьядха — шудра, але його мудрість і праведність дозволяють йому, незважаючи на «ритуально-опоганену» професію торговця м'ясом, виступати в ролі наставника, який повчає брахмана. (вгору)

[34] брахманське знання — те, що Дхармавьядха називає «брахманським знанням» (brāhmi vidyā), являє собою конспективний виклад системи Санкхья, що виділяє 24 основи (або «сутності» — tattva), якими визначається еволюція всесвіту. (вгору)

[35] володіючи різними позами — словом «поза» переданий термін «асана». маються на увазі особливі положення тіла, які використовують в йогічній практиці. Найважливішою їхньою метою є регуляція потоків — пран. (вгору)

[36] сукупність семи кала — «сім кала» (kalā) — нижчі елементи людського тіла: м'ясо, кров, жир, слиз, сеча, кал, сім'я. (вгору)

[37] «Не має визначености» (guṇāguṇat), «ні з чим не пов'язаний» (anāsangat), «той, чия єдина функція — існування» (ekakāryat), «не має кінця» (anantarat) — визначення брахмо. Злиття із брахмо — вища релігійна мета, єдиний шлях звільнення від сансари. (вгору)

[38] ...що дозволяє людям досягати небес! — мається на увазі визначальна роль Агні (Вогню) в ритуалі жертвоприношення (різновидом якого вважалася, зокрема, і кремація покійних). (вгору)

[39] ... дочкою Капардіна. — Сінівалі — перший день молодика, коли серп місяця ледве видно. Капардін — Шива. (вгору)

[40] «Куху!» ... Куху або ж Екананша. — kuhu — вигук, що передає подив, захват. Не відрізняється в транслітерації від kuhū «молодий місяць». Близькість звучання цих слів обіграна в тексті. Екананша — «Єдина - Неподільна». (вгору)

[41] Паурнамасья — жертвопринесення, чинене на молодика. (вгору)

[42] Уктхи — назва деяких ведійських віршів, які вимовляє жрець-хотар під час жертвопринесення. (вгору)

[43] Сакамашва — «Конем, що виконує бажання» (kātāšva, sakātāšva) називають Слово, наділяючи його функцією творення. (вгору)

[44] Вьяхріті — використовувані брахманом у щоденній молитві ритуальні вигуки bhuh, bhuvah, svah (символізують троїстість всесвіту: земля, атмосфера, небо). (вгору)

[45] Бріхат і ратхантара — види ведійської пісні — саману. (вгору)

[46] Удатта та анудатта — якості звуку («високий» і «низький»), пов'язані з видами наголосу («різке» і «приглушене»). (вгору)

[47] Вогонь на ім'я Шива, що присвятив себе служінню Шакті, приносить полегшення всім, хто страждає від болю — в Рігведі й Брахманах бог Шива виступає як зцілитель, причому ця його архаїчна функція пов'язана, очевидно, з використанням вогню, як цілющого засобу. «Повість про Ангірасів» утримує начебто цю досить древню ідентифікацію Шиви з вогнем. З іншого боку, Шакті (уособлення сили, енергії) фігурує, як жона Шиви вже в пізно-епічній традиції. Такий либонь підтекст сполучення імен «вогню Шиви» і Шакті в цьому вірші. (вгору)

[48] Аграяна — жертвопринесення чинене після збирання сезонного врожаю й супроводжуване жертовними дарунками у вигляді перших плодів. (вгору)

[49] Якщо південний вогонь зіткнеться із двома іншими — південний вогонь (дакшинагні) один із трьох священних вогнів (два інших — гархапатья та ахаванія — розводилися відповідно в східній і західній частинах обрядового майданчика), які відповідають потрійному членуванню всесвіту (земля, атмосфера, небо) та потрійному походженню вогню (від дощичок арані, блискавки та сонця). (вгору)

[50] Дарша та паурнамаса — жертвопринесення чинені, відповідно, на молодика і повню. (вгору)

[51] Джьотіштома — вид одноденних жертвопринесень соми. Часто тотожний Агніштомі. (вгору)

[52] Кешин — тут ім'я демона. (вгору)

[53] про свою власну міць — можливе прочитання: «про своє військо» (bala «сила» і «військо»). тоді це може, жарт Індри з імені дівчини — Девасена, «Військо богів». (вгору)

[54] молодик — в оригіналі: amāvāsyā, ніч з 14-го на 15-й день темної половини місяцевого місяця, молодик, коли сонце й місяць розташовуються на небі близько друг від друга, «перебувають в одному домі», і можливі сонячні затемнення. (вгору)

[55] Година Рудри — перша година дня. (вгору)

[56] Сонце у двадцять четвертий раз починало половину місяцевого місяця — тобто, річний цикл був напередодні свого завершення. (вгору)

[57] Матері (mātarah) — чотири групи богинь, пов'язані із шануванням Сканди і які фігурують в різних (очевидно, різночасних) пов'язаних з ним міфах: 1) шість дружин Семи мудреців (за винятком Арундхаті); 2) сім або більше богинь, кожна з яких — жіноча іпостась того або іншого великого божества (напр., Брахмі — дружина Брахми, Вайшнаві — Вішну тощо); 3) сім юрм годувальниць Сканди, що уособлюють різноманітні сили зла; і 4) богині — дочки бога вогню Тапаса (Какі, Халіма та ін.). Тут Матері — жінки Семи мудреців, що не мають, по суті, стосунку до народження Сканди, але саме їх подоби приймала богиня Сваха. Пізніше говориться про те, що Сканда дарував їм бажане материнство. Сюжетна лінія «Сканда — шість дружин великих мудреців» завершується піднесенням їх на небо у вигляді сузір'я. Фактором, що поєднує всі чотири групи Матерів, є та або інша ступінь причетності їх до народження Сканди й перших днів його життя. (вгору)

[58] *Арундхаті — дружина Васіштхи, головного з Семи великих мудреців.* (вгору)

[59] *появи Сканди — Мбг. виразно зводить ім'я Сканди до дієслова skand «виливати (сім'я)». Насправді, ім'я Сканда є, ймовірно, «помилковою калькою» протодравідійського «бог». Цей епізод явно не настільки значний, щоб ним було мотивоване основне ім'я божества.* (вгору)

[60] *зв'язаного півня із червоним гребенем — бійцівський півень - дарунок Сканді від бога Агні, символ висхідного сонця.* (вгору)

[61] *Будь Благодійником світів! — lokānām šamkaro bhava. «Шанкара» («Приборкувач») є одним з імен бога Шиви. Таке трактування імені ґрунтується на загальному контексті міфології Шиви. Тут прийняте інше тлумачення імені: «Заспокоювач», «Благодійник».* (вгору)

[62] *Шаштхи — букв. «шоста». Ім'я пояснюється тим, що Девасена стала дружиною Сканди на шостий день після його народження. Лакшмі — «Щастя», Аша — «Надія», Сукхапрада — «Дає щастя», Сінівалі — вузький серп місяця після молодика, Куху — місяць першої чверті (символ краси), Садврітті — «Чеснота», Апараджита — «Непереможна». Походження від Брахми й достаток евфемістичних імен — найхарактерніші риси образа Девасени.* (вгору)

[63] *Абхіджит — зірка двадцятої накшатри («місячного дому»). Відповідає трьом зіркам із сузір'я Ліри. Рохіні — у ведійських списках друга, пізніше — четверта накшатра (відповідає частинам сузір'я Телець). Згідно даному міфові, була колись першою з ряду накшатр.* (вгору)

[64] *Дханіштха — у Ведах: Шравіштха. назва двадцять другої або двадцять третьої накшатри (за різними списками). Відповідає сузір'ю Дельфіна.* (вгору)

[65] *засяяло сузір'я бога Вогню у формі візка — астрономічний зміст описуваних міфологічних подій неясний. Ван Бейтенен припустив, що тут відбито якусь древню реформу системи накшатр. Міф покликаний пояснити, чому список накшатр очолює сузір'я Кріттік (Плеяд). Таке його положення вже в найдавніших списках «місячних домів»). Даний міф, однак, стверджує, що раніше першою з накшатр була Рохіні (що перегукується з її міфологічною роллю улюбленої дружини Соми). Двадцята накшатра, Абхіджит, прагнучи до першості, подвижництвом домоглася того, що на початку ряду, перед Рохіні, утворилося «вакантне місце», яке, однак, зайняли Кріттіки. «Якимось чином Абхіджит, — пише ван Бейтенен, — все-таки повернулася на своє місце, оскільки вона й зараз значиться двадцятою». Показово однак, відсутність цієї накшатри в декотрих древніх списках.* (вгору)

[66] *граха — Грахи (похідне від grah «хапати», «нападати») — «лиха», підступні істоти із почту Сканди, вважаються демонами і демоницями або уособленням хвороб.* (вгору)

[67] *Скандапасмара — іпостась Сканди, демон, що насилає (і уособлює собою) хворобу типу падучої (епілепсії).* (вгору)

[68] *Путана — одна з демониць, в якій вбачають причину дитячої смертності: найбільш відома своєю роллю в легенді про дитинство Крішни.* (вгору)

[69] *Брат і сестра Мінджики — божества-близнюки з оточення Сканди, яким вклоняються для того щоб уберегти дітей від халепи.* (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО БЕСІДУ ДРАУПАДІ ТА САТЬЯБХАМИ

Розділ 222

Вайшампаяна вів далі:

Коли брахмани і пандави, могутні духом, сиділи і слухали Маркандейю, увійшли, радісно посміхаючись, Драупаді та Сатьябхама, і, задоволені, сіли поруч. Зустрівшись після довгої розлуки, о Індро царів, ласкаво звертаючись друг до друга, вони почали розповідати різні оповіді про правителів Куру і ядавів. Струнка Сатьябхама, улюблена дружина Крішни, дочка Сатраджита, запитала в Яджнясені, звертаючись лише до неї однієї: «Яким поводженням, Драупаді, догоджаєш ти високоповажним пандавам, юним героям, подібним до самих Охоронців світу? Чому вони слухняні тобі та ніколи на тебе не гніваються, о прекрасна? Воістину, пандави завжди покірні тобі, о чудова лицем! Всі вони так і дивляться тобі в очі. Скажи мені всю правду. Вкажи мені, о Панчалі, який саме спосіб — дотримання обітниці або ж покаяння, омивання, заговори або зілля, сила знань чи дія коренів, заклинання, приношення жертв або приворот,— який славний засіб допомагає тобі зберігати подружнє щастя? Я скористаюся ним, о Крішно, і Крішна, чоловік мій, буде завжди мені покірним». Вимовивши це, славна Сатьябхама замовкла, а вірна жіночому обов'язку, гідна Драупаді їй відповідала: «Так як ти говориш, о Сатьє, поводяться лише негідні жінки. Навіщо прославляти несправедливий спосіб життя? Такі питання і припущення негідні тебе. Адже ти — улюблена дружина Крішни й славишся своєю мудрістю.

Якщо чоловік довідається, що дружина його застосовує намови та зілля, він починає боятися її, немов змії, що залізла в хату. А хіба може бути спокійним той хто живе в страхові й чи може бути щасливим той, хто втратив спокій? Жінкам у жодному разі не слід підкоряти собі чоловіка використовуючи заклинання. Вороги в такий спосіб насилають найжорстокіші недуги: бажаючи розправитися з жертвою, вони під виглядом зілля або відвару з коренів дають їй отруту. Торкнеться людина язиком або шкірою даних йому порошків і незабаром неминуче позбудеться життя. Через таких дружин їх чоловіки занедужують водянкою або проказою, стають старезними, немічними, дурними, сліпими або глухими. Віроломні жінки, ідучи на повідці гріха, приносять горе своїм чоловікам. Ніколи не треба дружині заподіювати зло своєму чоловікові! Почуй від мене, о гідна Сатьябхамо, всю правду про те, як я тримаю себе з пандавами, великими духом. Назавжди відринувши гординю, прагнення й гнів, я всяку часину віддано служу пандавам разом з їхніми дружинами.[1] Приховуючи свої почуття, покладаючись сама на себе, я охоче виконую бажання моїх мужів,

до кінця перемігши марнославство. Страшачись сказати щось невлад, ніяково встати, не так подивитися, не вчасно сісти або недоречно пройти, намагаючись догодити їм навіть виразом обличчя, служу я місяцеподібним партхам, могутнім воям-колісничим, які блиском можуть зрівнятися з вогнем або сонцем, тим, які поглядом вражають недруга і карають його своєю грізною силою запалу.

Ні бог, ні людина, ні гандхарва, будь він юний, прекрасний собою, багатий і одягнений у дороге вбрання, — ніхто, крім них, мені не потрібний. Поки чоловік і слуги не поїдять, не зроблять омивання і не ляжуть, я ніколи не стану їсти і не ляжу сама. Коли мій чоловік вертається додому з поля, з лісу або ж із села, я вітаю його стоячи, пропоную йому сидіння й воду. Їжу я подаю завжди вчасно, чисто приготовленою і в чистому посуді, я ощадлива, розважливо розпоряджаюся зерном і будинок тримаю в повному порядку. Я не іду за прикладом негідних жінок, що дають волю словам, завжди поводжуся так, як належить, ніколи не лінуюся. Я уникаю — сміху коли ніхто не жартує, стояти чекаючи в дверях, довго бути у відхожому місці або в садах поруч будинку. Я уникаю надмірних веселощів і надмірного гніву, не роблю того, що може викликати гнів. Я завжди з усією щирістю й відданістю догоджаю своїм чоловікам. Я хотіла б ніколи з ними не розлучатися. Якщо чоловік відправляється в якій-небудь сімейній справі, я приймаю обітницю й відмовляюся від квітів і притирань. Я уникаю того, чого не п'є мій чоловік і чого він не їсть, — словом, усього, що йому не до смаку. Строго виконуючи те чому мене навчили, о прекрасніша з жінок, я слідкую за своїм вбранням, невпинно піклуючись про благо моїх мужів. Всі ті обов'язки відносно родичів, про які у свій час розповідала мені свекруха, такі, як роздача милостині, приношення в жертву їжі, здійснення поминальних жертв, кожні півмісяця приношення у вигляді жертовного дарунку вареного в молоці рису, надання гостинности й повага до гідних — все це й інше, що мені відомо, я ревно виконую і вдень, і вночі, та постійно, всією душею додержуюся цих правил і настанов.

Я служу своїм гідним чоловікам, праведним охоронцям істинної чесноти. Вони ніжні й добрі, але в люті схожі на отруйних змій. Спочиває на чоловікові, по-моєму, споконвічна дхарма жінки. Він — її бог і її шлях, і немає для неї іншого притулку. Хіба може дружина іти всупереч своєму чоловікові? Що стосується їжі, відпочинку, прикрас, я ніколи не переступаю норми мого мужа, усіляко стримую себе і не вступаю в суперечки зі свекрухою. Чоловіків моїх, о прекрасна, скорила моя дбайливість, постійна ретельність і слухняність наставникам. Я зазвичай одна допомагаю гідній Кунті, правдоустій матері героїв, при омиванні, вдяганні та за їжею. Я не намагаюся перевершити її в одязі, прикрасах або їжі й ніколи не сперечаюся із Прітхою, подібною до богині Землі.[2] Колись у будинку Юдхіштхіри, щодня вісім тисяч брахманів їли страви із золотих блюд. Юдхіштхіра утримував по тридцять служниць на кожного з вісімдесяти восьми тисяч снатаків, зайнятих при домашніх жертвопринесеннях. Крім того, десять тисяч цнотливих яті одержували на золотих блюдах їжу, особливо ретельно приготовлену для них. Всіх цих брахманів, тлумачів Вед, я шанувала згідно заслуг, лише для них беручи із запасів напої, одяг, їжу. Було у великого духом Каунтейї сто тисяч струнких, золотошкірих служниць. В кожної з них були браслети з мушель, намисто з монет навколо шиї та дорогі плетениці. Вони кропили себе сандалом, прикрашали перлами та золотом і були вправні у танцях і співах. Я знала кожну з них на ім'я і в лице, знала, що вони їдять і у віщо одягаються, що вони зробили й чого не зробили.

Сто тисяч служниць мудрого сина Кунті, день і ніч із посудинами у руках пригощали гостей. Сто тисяч коней і сто тисяч слонів супроводжували Юдхіштхіру в походах, коли він жив в Індрапрастсі. Все це було в царя коли він правив землею. Я визначала число і якість служниць, дивилася за ними і вислуховувала як ідуть справи. Про всіх мешканок жіночої половини палацу й про всіх слуг, аж до пастухів корів і овець, я знала все, що вони роблять. Не славні пандави, а одна я, о гідна, знала все про доходи царя, про його витрати і стан скарбниці. Поклавши на мене всі турботи про будинок, кожний з тих биків-бгаратів намагався виявити мені свою повагу, о чарівнолиця! Ця ноша, покладена на мене, непосильна для низьких душею, я ж несу її день і ніч, відмовившись від усяких благ. Одна я знала про недоступну, повну коштовностей, немов океан Варуни, скарбницю мого доброчесного мужа. Вдень і вночі служниці вгамовували голод і спрагу кауравів, і для мене теж не було різниці між ніччю і днем. Піднімаюся я перша, спати йду остання — і так постійно, о Сатьє! Ось які мої чари. Мені відомо лише це велике мистецтво впливу на чоловіків. Я не стану наслідувати поведінку негідних жінок, не буду й думати про це». Вислухавши благочестиву мову Крішни, Сатья, вшанувавши доброчесну дочку царя панчалів, сказала: «Я винувата, о Панчалі! Прости мене, Яджнясені! Адже подруги між собою можуть говорити жартуючи і без натяків».

Так вістить розділ двісті двадцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 223

Драупаді сказала:

Я розповім тобі, яким безгрішним способом можна зачарувати серце чоловіка. Слідуючи цьому неухильно, ти, о подруго, зможеш уберегти чоловіка від захоплень. В жодному зі світів, о Сатьябхамо, навіть у світі богів, немає для нас божества, рівного чоловікові. Якщо він задоволений, всі наші бажання виконуються, але в гніві він здатний навіть убити. Адже це завдяки чоловікові жінка має і дітей, і всілякі предмети задоволення, чудові ложа й сидіння, одяг, гірлянди й запашні олії, завдяки йому вона знаходить світ небес і мінливу славу. Щастя на землі досягається нелегко, вірна дружина приходить до щастя через

страждання. Сердечно й любовно шануй Крішну, приносячи йому постійне задоволення. Догоджай йому їжею, прекрасними дорогоцінними плетеницями, добрими послугами і курінням усіляких пахощів. Він буде думати: «Я бажаний», і всі його почуття будуть спрямовані до тебе. Почуєш голос чоловіка в дверях — стій напоготові. Бачиш, що він увійшов, — поспішай зробити йому почесті: запропонуй сісти й подай воду для омивання ніг. Якщо він посилає за чим-небудь служницю, ти встань і зроби це сама. Нехай Крішна довідається, яка у тебе вдача, о Сатьябхамо, і скаже: «Вона віддана мені всією душею». Те, що твій чоловік говорить при тобі, навіть якщо це й не секрет, варто зберігати в таємниці: якщо одна із дружин Васудеви розповість йому про твою балакучість, він буде незадоволений тобою. Всіма способами догоджай тим, хто милий, шанований і корисний твоєму чоловікові, але всіляко уникай ворогів, недоброзичливців, лиходіїв і шахраїв. Не проявляй хвилювання і безтурботности на людях, стримуй свої почуття зберігаючи мовчання. Ніколи не усамітнюйся ні з ким, навіть зі своїми синами, Прадьюмною і Самбою. Дружи з добрими, чесними жінками із гідних родин, уникай лиходійок, п'яниць, ненажер, злодійок, грішниць і ошуканок. Ось який прославлений секрет подружньої згоди, що веде на небеса і відвертає ворогів. У дорогих гірляндах і прикрасах, натерши своє тіло запашною маззю, пахнучи ароматами, догоджай своєму чоловікові.

Так вістить розділ двісті двадцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 224

Вайшампаяна мовив далі:

Джанардана сидів разом із брахманами — Маркандейєю та іншими — і пандавами, великими душею, за гідною бесідою. Потім Кешава, Згубник Мадгу, попрощався з ними відповідно до звичаю, піднявся на свою колісницю і покликав Сатьябхаму. Сатьябхама обійняла дочку Друпади і звернулася до неї з ласкавими словами, які підказало їй серце: «Хай не будеш ти знати, о Крішно, ні тривог, ні журби, ні безсоння! Хай отримаєш ти землю, яку скорять твої чоловіки, подібні богам. Такі, як ти, гідні за всіма ознаками жінки, заслуговують шани і не повинні довго терпіти нестатки, о чорноока! Я знаю: негоди скінчаться, і ти, разом із чоловіками будеш повновладно володіти землею. Ти побачиш, о дочко Друпади: син Дхрітараштри буде повалений, розбрати затихнуть і земля перейде до Юдхіштхіри. Дружини кауравів, осліплені гординею, насміхаються над тобою поки ти блукаєш лісами, але незабаром вони ж будуть дивитися на тебе зі смиренністю. Знай, о Крішно: всі ті, хто заподіяв тобі зло, коли ти потрапила в лихо, відправляться у житло Ями.

Твій син Пратівіндхья, а також могутній Сутасома, Шрутакарман, син Арджуни, Шатаніка, син Накули, і твій син Шрутасена, породжений від Сахадеви,— усі твої сини, спритні й відважні, мистецьки володіючи зброєю, щасливі, як і Абгіманью, там, у Двараваті, задоволені життям. А Субхадра, як ти, любовно, всією душею про них піклується і, не знаючи тривог, насолоджується життям у згоді з ними. Всім серцем прив'язана до них мати Прадьюмни, і Кешава, Бхану [3] та інші теж не обходять їх своєю увагою. Про їжу й одяг для них постійно піклується мій свекор, всі андхаки й врішнії, починаючи з Рами, ставляться до них з ніжністю. Їхню прихильність до твоїх синів можна зрівняти хіба тільки з любов'ю до Прадьюмни, о прекрасна!». З радістю вимовивши ці й подібні їм сердечні слова, вона направилася до колісниці Васудеви. Прекрасна Сатьябхама, дружина Крішни, шанобливо обійшла навколо Крішни, своєї подруги, зліва направо і піднялася на колісницю Шаурі. Перший з ядавів, гроза недругів, з посмішкою приголубив Драупаді й, торкнувши гарячих коней, рушив у дорогу.

Так вістить розділ двісті двадцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО БЕСІДУ ДРАУПАДІ ТА САТЬЯБХАМИ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО БЕСІДУ ДРАУПАДІ ТА САТЬЯБХАМИ

[1] *разом з їхніми дружинами — одне з багатьох свідчень морально-узаконеної полігамії в Мбг.* *(вгору)*

[2] *із Прітхою, подібною до богині Землі — порівняння додатково мотивоване можливістю алітерації: pṛthā — pṛthivi («Земля»).* *(вгору)*

[3] *Бхану — син Крішни.* *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО ПОХІД ДО СТАНУ ПАСТУХІВ

Розділ 225

Джанамеджайя спитав:

Що сталося з партхами, найгіднішими з чоловіків, після того, як вони, змучені то холодом, то спекою, то вітром, то сонцем, блукаючи лісами, досягли озера Двайтавана і благодатного гаю?

Вайшампаяна відповів:

Добравшись до озера, сини Панду дали наказ своїм супутникам, відпустили їх і відправилися мандрувати чудесними лісами, горами й річковим долинам. Герої, багаті подвигами, живучи в лісі, не забували про читання Вед. До них приходили старці — знавці Вед, і пандави, кращі серед мужів, зустрічали їх з пошаною. Одного разу нащадків Куру відвідав якийсь брахман відомий у світі своїми розповідями. Сталося так, що після зустрічі з ними він потрапив до царя Дхрітараштри. Старий цар, кращий з Куру, зустрів його гостинно. Брахман сів, і, коли цар звелів йому говорити, він почав розповідати про поневіряння

сина Дхарми, сина Вітру й сина Індри, а також обох близнюків, які разом з ними потрапили в пащу жорстокому лиху і тепер страждають від вітру та спеки. Він повідав про Крішну, немовби беззахисну, незважаючи на те що з нею поруч — герої-захисники, розповів про те, що вона і в горі не втрачає гідности. Слухаючи його розповіді, чуючи, що царські сини й онуки, які живуть у лісі, ввергнуті в лавину злиднів, цар Дхрітараштра мучився жалем. Душу його млоїла жалість. Важко зітхаючи, він оплакував синів Прітхи й думав: «Адже все це через мене!». Нарешті, із зусиллям опанувавши собою, цар вимовив: «Як же це цар справедливости, старший з моїх синів, вірний, правдивий і доброчесний, Той, чий гідний суперник ще не народився, спить прямо на землі, тоді як колись він лежав на вовняних килимах? Його, подібного самому Індрі, зазвичай будили від сну хвалебні пісні сутів і магадхів, а тепер зграї птахів піднімають його наприкінці ночі з голої землі.

Як же це Врікодара, тіло якого змучене вітром і спекою, сповнений люті, лягає прямо на землю в присутності Крішни, адже не до землі звикло його тіло! Арджуна, юний і мудрий, слухняний царю — синові Дхарми, либонь не спить ночами від гніву, і все тіло його немов змучене болем. Бачачи, що близнюки, Крішна, Юдхіштхіра і Бгіма нещасні, він напевно лежить без сну на землі гнівно зітхаючи немов могутній змій. І близнюки, досконалі зовнішністю ніби безсмертні в небі, гідні щастя, але знедолені, напевно теж не сплять, втративши спокій, і стримують їх лише дхарма та вірність даному слову. Велика могутність грізного сина Вітру, силою він дорівнює своєму батькові, богові Вітру, але й він зв'язаний путами дхарми. Зітхаючи, він ворочається на землі й, намагаючись стримати своє нетерпіння, плекає думку про розправу над моїми синами. Його теж утримують тільки вірність слову і обов'язок. Немає йому рівних у битві, він тільки чекає слушної миті. Ті злісні слова, які сказав Духшасана, коли обманом був переможений Той, чий гідний суперник ще не народився, запали в душу Врікодарі й спалюють його зсередини мов полум'я спалює поліно. Син Дхарми і в думках не згрішить, Завойовник багатств в усьому йому наслідує, але гнів Бгіми, поки той живе в лісі, росте ніби вогонь від вітру. Герой, змучений гнівом, стискає руки і зітхає палко та люто, немов хоче своїм подихом спопелити моїх синів і онуків. Володар Гандіви та його брат Врікодара — гнівне втілення смертної миті кауравів: вони не пощадять на прі ворожих полків, обсипаючи їх стрілами, подібними ашані.

Дурьйодхана, Шакуні, Духшасана й Син сути (*Карна*) вважають, нерозумні, благом для себе, а не лихом, вигнання Врікодари і Завойовника багатств. Забули вони, що людина, творячи добро і зло, незмінно розплачується за вчинене. Мимоволі, істота, пов'язана із плодами того, що творить. Людина не має сили звільнитися від минулого. Іноді й поле пооране добре, і зерно посіяне, і бог посилає дощ вчасно, але врожаю може не бути. Ось я й гадаю: від чого залежить успіх, крім як від долі? Дурьйодхана, вправний гравець у кості, несправедливо вчинив із гідним Пандавом, а я послухався лиходія-сина, і тепер погибель загрожує кауравам. Вітер однаково буде дути, навіть якщо його не підганяти. Та, що носить плід, колись та й народить. Зі світанком завжди минає ніч, а присмерком вгасає день. Чому один робить те, чого не роблять інші? Чому деякі люди ніяк не хочуть роздавати багатство? І ще: приходить час придбання, а людина втрачає майно. Як це так буває і чому? Але чому те, що належить берегти, не розіб'ється, не витече, не проллється, а те, що не бережеться, розлітається на сотні частин? І все-таки немає сумніву, що ніщо вчинене в цьому світі не пропадає. Завойовник багатств прямо з лісу потрапив у світ Шакри — бачите, яка його міць! — і, вивчивши небесну зброю чотирьох видів, знову з'явився в цей світ. Яка людина, крім нього, потрапивши живим на небо, захоче повернутися назад? Він передбачає близьку загибель багатьох з кауравів, як припис долі. Арджуна Савьясачин, стрілець із лука, володіючи луком Гандівою, єдиним у світі, і тією небесною зброєю, яку він одержав від богів, являє собою потроєну силу. Хто зможе встояти проти нього?».

Вислухавши мову царя, Дурьйодхана і Субала (*Шакуні*) таємно передали все Карні, й він, нерозумний, засмутився.

Так вістить розділ двісті двадцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 226

Вайшампаяна провадив:

Почувши про те, що сказав Дхрітараштра, Карна і Субала, вибравши час, звернулися до Дурьйодхани: «Міццю своєю ти вигнав героїв-пандавів, так володій же, о бгарато, один всією землею, як Згубник Шамбари — небом! Всі царі на сході, на півдні, на заході та на півночі стали твоїми данниками, о володарю людей! Блискуче багатство, яким колись володіли пандави, тепер дісталося тобі, о царю, і твоїм братам. Ще недавно ми із заздрістю дивилися на сліпучі скарби Індрапрастхи, після того як Юдхіштхіра пішов туди, о царю! А тепер вся ця пишнота перейшла до тебе від царя Юдхіштхіри, завдяки силі твого розуму, о міцнорукий! Всі царі, о Індро царів, згубнику недругів, питають тебе: «Що ми повинні для тебе зробити?» — і очікують твоїх наказів. Богиня-Земля, одяг якої — океан, а прикраси — міста, з її селами, містами та копальнями, лісами, горами та перелісками, тепер безроздільно твоя, о царю! Вшанований двічінародженими і царями, ти сяєш відвагою, о царю, як Променистий на небесах між богів. Оточений Куру, немов цар Яма — рудрами або Васава — марутами, ти блищиш, о царю, буцім Володар зірок.

Давай же подивимося, як живуть у лісі пандави, яких покинула удача. Не звертаючи на нас уваги, вони нічого не страшаться. Кажуть, о великий царю, що оселилися вони біля озера Двайтавани разом із

брахманами, що живуть у лісі. Піди туди, о могутній царю, осінений великою удачею, і міццю запалу свого, як Променистий, обпали синів Панду. Подивися, о царю, що сталося з пандавами: ти правиш країною, а вони вигнані із царства, ти осінений удачею, а вони знедолені, ти множиш свої скарби, а вони позбавлені надбання. Нехай побачать сини Панду, що ти наділений великою знатністю і живеш у повному достатку, подібно Яяті, синові Нахуши. Міцне те багатство, відблиск якого на людині помітний і друзям, і ворогам, о володарю народів! Хіба не вища насолода для щасливого бачити ворогів своїх у нещасті? Він немов стоїть на горі й дивиться на тих хто внизу. Задоволення видовищем злиднів своїх недругів не зрівняти, о тигре серед царів, з радістю народження сина, одержанням багатства й навіть отриманням царства. Хіба не буде задоволений той, хто безперестану множить своє надбання, коли побачить Завойовника багатств, що мешкає в хижці та одягнений ув одяг з кори та шкуру оленя? Нехай подивляться твої красиво одягнені дружини на нещасну Крішну, одягнену в одяг з кори та шкуру, нехай вона, позбавлена багатства, ще сильніше засмутиться, нехай прокляне себе й навіть життя своє! Той розпач, що вона відчує, побачивши прекрасні шати твоїх дружин, буде, далебі, не менше того горя, яке їй довелось відчути на Зборах!». Так сказали цареві Карна та Шакуні, о Джанамеджайє! Закінчивши свою мову, вони замовкли.

Так вістить розділ двісті двадцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 227

Вайшампаяна вів далі:

Царя Дурьйодхану обрадували слова Карни, але він сказав сумно: «Ти говориш, о Карно, саме про те, що в мене на думці, але мені не дадуть дозволу піти туди де живуть пандави. Цар Дхрітараштра оплакує зухвалих синів Панду і вважає, що вони стали ще сильніші завдяки подвижництву. Якщо цар розгадає наш задум, то, турбуючись про те, що може трапитися непоправне, він нас не відпустить туди, позаяк немає у нас в Двайтавані іншої справи, крім як погубити наших недругів, які укрилися в лісі. Ти пам'ятаєш, що казав Кшаттрі під час гри в кості, звертаючись до мене, до тебе й Субали? Думаючи про ті його слова та інші голосіння, я не можу вирішити: іти мені чи ні. Для мене найбільша радість бачити Бгіму і Того, хто породжений при сузір'ї Пхалгуни, які бідують у лісі разом із Крішною. Я відчував би меншу радість, отримавши землю, ніж якби побачив синів Панду одягненими в кору і шкури антилоп. Що може бути краще, о Карно, — в лісі я побачу Драупаді, дочку Друпади, одягнену в червоний одяг (*пустельників*). Коли цар справедливости та Бгімасена, син Панду, побачать мене в блиску багатства, мета мого життя буде досягнута. Але я не знаю під яким приводом нам варто піти до того лісу, та ще й треба щоб цар дозволив мені. Тому разом з Духшасаною і Субалою знайдіть належний привід щоб відправитися в ліс, а я сьогодні ж вирішу, іти мені чи ні, та на світанку прийду до царя. Коли там будемо я й Бгішма, кращий з Куру, ви із Субалою назвете причину, яку разом придумаєте. Потім ми вислухаємо, що скажуть про такий похід цар і Бгішма, і я візьмуся за діло — спробую схилити діда на наш бік».

Погодившись: «Хай буде так!», усі розійшлися по своїм горницях. Ніч пройшла, і Карна з'явився до царя. З посмішкою той звернувся до Дурьйодхани: «Послухай, о володарю живих, який ми знайшли привід. Всі стани Двайтавани очікують тебе, о володарю людей! Немає сумнівів — нам вдасться відправитися до лісу під приводом об'їзду стійбищ пастухів. Необхідно частіше навідуватися у стани, о володарю народів! Батько повинен благословити тебе на цей крок, о царю!». Коли вони обговорювали рішення об'їхати стани, Шакуні, цар Гандхари, сказав із посмішкою: «Я вважаю, що це вдалий привід для походу. Цар не тільки дозволить нам відправитися в ліс, але навіть підтримає наш намір. Стани Двайтавани очікують тебе, о володарю людей. Немає сумнівів — ми відправимося до лісу під приводом об'їзду станів пастухів». Тут вони розсміялися, подали руки один одному і, погодившись на цьому, стали перед володарем кауравів.

Так вістить розділ двісті двадцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 228

Вайшампаяна мовив:

Потім, о Джанамеджайє, вони стали перед Дхрітараштрою і запитали царя про його здоров'я. Цар, о бгарато, теж спитав, чи всі вони в доброму здоров'ї, і тут підучений заздалегідь пастух на ім'я Саманга повідомив Дхрітараштрі, що їхні череди зараз неподалік. Тоді, о володарю народів, Радхейя і Шакуні звернулися до Дхрітараштри, володаря живих, першого серед царів: «Наші стани в прекрасних місцях, о кауравo! Прийшов час важити та мітити молодняк. А син твій, о царю, в цей час може зайнятися полюванням. Ти повинен дозволити Дурьйодхані відправитися в ліс».

Дхрітараштра сказав:

Огляд черід, як і полювання, — блага справа, о сину мій! Я вважаю, що пастухам довіряти не слід. Але, кажуть, неподалік тих місць пристановище пандавів, тигрів серед чоловіків, тому я не хочу, щоб ви йшли туди. Нечесним шляхом ви перемогли цих великих воїв, вправних у битві на колісницях. Вони нудяться, Радхейє, у величезному лісі, невпинно віддаючись подвижництву. Царя справедливости вам не вдасться розгнівати, але Бгімасена — саме шаленство, а дочка Яджнясени подібна полум'ю. Осліплені гординею, ви неодмінно зачепите їх, і вони спопелять вас міццю свого подвижницького запалу. Або ж, узявшись за зброю і оперезавши себе мечами, ті герої, сповнені гніву, перетворять вас на порох силою своєї зброї. Та якщо, розраховуючи на свою численність, ви однак нападете на них, то це буде вкрай низько і, як я міркую,

даремно: Завойовник багатств, наділений могутніми руками, побував у світі Індри й повернувся у ліс одержавши небесну зброю. І раніше, ще не володіючи небесною зброєю, Бібхатсу був здатний завоювати землю. Тож, невже тепер, вивчивши досконало чарівну зброю, цей могутній воїн на колісниці не зуміє вас знищити? І якщо навіть ви, почувши мої слова, будете там стримані, ваше життя однаково буде у небезпеці: лише через підозру, там може статися лихо. Якщо хтось із воїв зачепить Юдхіштхіру, цей, зухвалий вчинок ляже гріхом на вас. Тому нехай краще вірні люди підуть і самі перерахують худобу. Я не хотів би, о бгарато, щоб ти йшов туди.

Шакуні сказав:

Пандава-старший — знавець дхарми. Він обіцяв на Зборах, що проживе в лісі дванадцять років, о бгарато, і всі гідні пандави з ним погодилися. Не стане син Кунті, Юдхіштхіра, на нас гніватися, і, крім того, нам дуже хочеться піти на лови. Наша мета — перерахувати худобу, а зовсім не зустрітися з пандавами. Ніхто з нас не буде поводитися там негідно. Ми не підемо туди де перебуває їхній сховок.

Вайшампаяна вів далі:

Після таких слів Шакуні Дхрітараштра, володар людей, з небажанням, але все-таки відпустив Дурьйодхану у супроводі радників до лісу. Попрощавшись, син Гандхарі, кращий з бгаратів, разом з Карною, гравцем Субалою і Духшасаною рушив у путь. Інші брати Дурьйодхани й тисячі жінок, а також велике військо пішли за ним. Коли той міцнорукий каурава виступив у похід, разом з ним відправилися в ліс подивитися на озеро Двайтавану всі городяни разом із дружинами. Їх супроводжувало вісім тисяч колісниць, тридцять тисяч слонів, безліч піших воїв і дев'ять тисяч коней. Тут були візки й похідні крамниці, юрбами йшли торговці, гетери, співаки й сотні тисяч охочих до полювання. В той час як цар виходив у похід, почувся сильний шум, немов потужний буревій налетів під час дощів, о владарю народів! Пройшовши гавьюті в напрямку до озера Двайтавана, цар Дурьйодхана зупинив усі візки й розташувався на відпочинок.

Так вістить розділ двісті двадцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 229

Вайшампаяна продовжив:

Після декількох зупинок у лісі, цар Дурьйодхана вибрав місце неподалік від стійбищ і вирішив там влаштуватися. У прекрасному, благодатному краї, наділеному всіма чеснотами, багатому водою і деревами, люди побудували житло для царя і поруч — безліч окремих осель для Карни, Шакуні та всіх братів. Цар оглядав сотні тисяч корів і мітив їх клеймами та цифрами. Він мітив молодняк, дізнавався про приріст і лічив тих корів які отелилися. Перерахувавши й позначивши корів, які мали по три отелення, нащадок Куру, задоволений, вирішив відпочити разом з пастухами. І всі городяни й тисячі воїв від душі віддалися розвагам у тому лісі, немов безсмертні. До сина Дхрітараштри прийшли співаки-пастухи, вправні в танцях і музиці, і разом з ними ошатно одягнені дівчата. Оточений юрбою жінок, радісний цар обдарував кожну гідно дорогими подарунками, стравами й різними напоями. Потім, усі разом стали вони переслідувати гієн, диких биків, оленів, гаялів, кабанів і ведмедів, наздоганяючи їх стрілами. У величезному лісі цар ставив пастки слонам, у прекрасних місцях ловив оленів. Харчуючись молоком і стравами з молока, милуючись на чудові квітучі ліси, наповнені дзижчанням сп'янілих від запаху бджіл і лементами павичів, Дурьйодхана, який яскравим своїм оздобленням нагадував Великого Індру, Власника блискавки, наблизився поступово до славного озера Двайтавани.

Син Дхарми Юдхіштхіра, цар, кращий з Куру, в той день робив був жертвопринесення садьяска, покладене мудрецям-царям, тим незвичайним способом, що застосовується лише в лісі, о владарю народів! Мудрий каурава, володар людей, жив неподалік від озера разом зі своєю доброчесною дружиною Драупаді. Дурьйодхана і його брати, о бгарато, звеліли своїм слугам: «Нехай будуть негайно вибудувані тут альтанки для розваг!» — «Хай буде так!» — відповіли володареві кауравів слуги, готові виконати його наказ, і направилися до озера Двайтавани, маючи намір будувати альтанки. Біля озера Двайтавани, на узліссі, вої головного загону Дхрітараштри були зупинені гандхарвами. Цар гандхарвів, оточений своїм почтом, раніше них з'явився туди з володінь Кубери, о царю — володар народів! Жадібний до розваг, він разом з безліччю апсар і синами Тридцяти богів розташувався на відпочинок біля цього озера. Переконавшись, що місце зайняте, царські слуги, о царю, повернулися назад до володаря Дурьйодхани. Вислухавши їх, володар кауравів наказав своїм воям, які прагнули до бою: «Проженіть-но їх!». За наказом царя, загони добірних воїв підійшли до озера Двайтавани й звернулися до гандхарвів: «Сюди прямує цар на ім'я Дурьйодхана, могутній син Дхрітараштри. Він хоче розташуватися тут на відпочинок. А ви йдете звідси!». Гандхарви, о володарю народів, глумливо й зухвало відповіли тим чоловікам: «Не розуміє чи що, Суйодхана, ваш недоумкуватий цар, що не личить нам, небожителям, наказувати немов слугам?! А ви, дурні та невігласи, напевно, до смерті прагнете, позаяк за його наказом так говорите з нами! Ходіть борзенько назад до царя кауравів і не здумайте сперечатися з нами, бо відразу відправитеся в оселю Царя правосуддя!». Після таких слів гандхарвів, царські вої, що очолювали військо, поспішили назад до царя, сина Дхрітараштри.

Так вістить розділ двісті двадцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 230

Вайшампаяна мовив:

Повернулися вони до Дурьйодхани, о великий царю, і передали кауравy слова небожителів. Довідавшись, що гандхарви перепинили шлях його війську, могутній син Дхрітараштри, о бгарато, у гніві скрикнув до своїх воїв: «Покарайте нечестивців, які чинять мені перешкоди, нехай навіть там розташувався на відпочинок сам Вершитель ста жертвопринесень разом з усіма богами!». Вислухавши слова Дурьйодхани, могутні сини Дхрітараштри й тисячі царських воїв одягли лати. Потім вони зім'яли гандхарвів і силою увірвалися в ліс, оголошуючи околиці лементами, що нагадували левиний рик. Тоді інші гандхарви перепинили шлях воям Куру, намагаючись зупинити їх добром, але каурави, о володарю землі, не звертаючи уваги на гандхарвів, кинулися в хащу лісу. Слова небожителів не зупинили синів Дхрітараштри, сподвижників царя Дурьйодхани, й тоді гандхарви повідали про усе Читрасені. Цар гандхарвів Читрасена в шаленій люті вказав своїм воям на кауравів: «Покарайте лиходіїв!». І гандхарви, о бгарато, слухняні Читрасені, взялися до зброї і кинулися на синів Дхрітараштри.

Побачивши, що гандхарви стрімко наближаються, тримаючи зброю напоготові, каурави кинулися бігти з поля бою на очах у старшого сина Дхрітараштри. Бачачи, що сини Дхрітараштри тікають з поля бою, герой Вайкартана не рушив з місця. Виждавши, поки могутня рать гандхарвів підійде ближче, Радхейя могутнім потоком стріл перепинив їм шлях. Гострими кшурапрами, бхаллами, ватсадантами й залізними стрілами, син візника легко знищив сотні гандхарвів. Зрубуючи гандхарвам голови, цей могутній воїн-колісничний швидко громив раті Читрасени. Мудрий син візника нищив гандхарвів, але підходили сотні й тисячі нових воїв. Люто нападаючи, гандхарви — вої Читрасени в одну мить покрили всю землю. Тоді цар Дурьйодхана, Шакуні — син Субали, Духшасана, Вікарна й інші сини Дхрітараштри рушили на їхнє військо свої колісниці, гуркіт яких нагадував ревіння Гаруди. Знову вступили вони в бій із гандхарвами, і на чолі їх стояв Карна. Могутньо гриміли колісниці, стрімко мчалися коні. Прагнучи пробитися до Вайкартани, каурави оточили гандхарвів, і тут гандхарви перемішалися з кауравами, і розгорівся жаркий та лютий бій. Гандхарви, поранені стрілами, слабшали, а каурави, бачачи муки гандхарвів, зловтішно кричали. Помітивши, що військо гандхарвів здригнулося, шалений Читрасена, в люті зірвався з місця, вирішивши знищити кауравів.

Знавець незвичайних способів бою, він застосував у битві чарівну зброю, і каурави здригнулися від чарівництва Читрасени. На кожного воїна, що бореться на стороні сина Дхрітараштри, виявилося, о бгарато, по десятку гандхарвів. Відтиснені могутньою раттю небожителів, каурави в страхові бігли з поля бою до царя Юдхіштхіри. Гандхарви громили воїв — синів Дхрітараштри, лише Карна Вайкартана, о царю, стояв непохитно мов скеля. Дурьйодхана, Карна й Шакуні, син Субали, жорстоко поранені, продовжували битися з гандхарвами. Гандхарви, об'єднавшись, сотнями, тисячами ринулися в бій проти Карни, прагнучи його знищити. Виявляючи велику міць, мечами, сокирами, піками й булавами вони покрили з усіх боків Сина сути, бажаючи його знищити. Одні розбили ярмо, інші звалили прапор, треті зламали дишель, четверті вбили коней, п'яті — візника. Хтось збив парасоль і захисну огорожу, хтось — місце візника. Словом, гандхарви рознесли його колісницю на тисячу уламків. Тоді Син сути з мечем і щитом у руках зіскочив зі своєї колісниці, став на колісницю Вікарни й, рятуючись від смерті, погнав коней.

Так вістить розділ двісті тридцятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 231

Вайшампаяна продовжив:

Коли, о великий царю, гандхарви зломили дух Карни, могутнього воїна-колісничного, все військо кауравів розбіглося на очах у сина Дхрітараштри. Але Дурьйодхана, бачачи, що всі сини Дхрітараштри тікають з поля бою, не повернув назад, о великий царю! Виждавши, коли незліченна рать гандхарвів нападе знову, Дурьйодхана, згубник недругів, обрушив на неї потужний потік стріл. Гандхарви, незважаючи на зливу стріл, з усіх боків оточили колісницю Дурьйодхани, прагнучи його знищити. Зламавши ярмо, розбивши дишель, захисне огородження, збивши прапор і візника, убивши коней, порвавши віжки й зламавши вежу, вони на дрібні шматки рознесли його колісницю. Дурьйодхана, втративши колісницю, звалився на землю, а міцнорукий Читрасена кинувся на нього і взяв живим. Після того як був схоплений Дурьйодхана, гандхарви, о Індро царів, з усіх боків оточили колісницю Духшасани й схопили його. Інші разом із Читрасеною кинулися на Вівіншату, треті — на Вінду та Анувінду (*брати Дурьйодхани*) і всіх царських дружин. Відтиснені гандхарвами, вої сина Дхрітараштри разом з тими, що були розбиті раніше, добралися до пандавів. Візки, крамниці, гетери, колісниці й тяглова худоба — усе перейшло під охорону пандавів, тому що володар землі Дурьйодхана опинився в полоні.

«Грізний, прекрасний наш цар, міцнорукий син Дхрітараштри, схоплений гандхарвами. Поспішіть до нього, о партхи! Духшасана, Дурвішаха, Дурмукха, Дурджайя (*брати Дурьйодхани*) і всі дружини царевичів зв'язані та узяті гандхарвами у полон!»,— з такими жалібними голосіннями радники Дурьйодхани, гаряче віддані царю, в розпачі з'явилися до Юдхіштхіри. Але Бгімасена сказав нещасним переляканим старцям-радникам Дурьйодхани, які благали Юдхіштхіру про милість: «Злом для творців зла обернувся їхній задум, бо гандхарви зробили те, що повинні були зробити ми. Дурній раді слідував цар, що звик до безчесної гри. Ми знаємо: того, хто переслідує нездатного до дії, карають інші. Те, що гандхарви зробили в нас на очах, —

понад людські сили. Слава долі, що є у світі хтось, хто піклується про наше благо і взяв на себе тягарі, неминучі на нашім шляху до щастя, поки ми приречені на бездіяльність. Щасливий нечестивець хотів подивитися, як ми бідуємо, виснажені подвижництвом, стражденні, то від холоду, то від вітру та спеки. Ті, які наслідують у своєму поводженні низькому, безчесному кауравy, пожинають ганьбу. Велике зло зробив той, хто змусив вас на це. Але сини Кунті незлобиві, це я кажу вам, головний у нього!». Тут цар Юдхіштхіра зупинив шаленого Бгімасену, сказавши Каунтейї: «Не час тепер для ворожнечі!».

Так вістить розділ двісті тридцять перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 232

Юдхіштхіра мовив:

Як ти можеш, о брате мій, казати такі слова кауравам, які втрапили в лихо? Адже вони в розпачі прийшли до нас шукати захисту. Між родичами, о Врікодаро, бувають розбрати і котори (*арх. - сварки*). Сварка може бути довгою, але й тоді не зникає обов'язок перед рідними. І якщо ворог заміряється на інтереси роду, праведники не терплять такого зазіхання. Нерозумний Дурьйодхана знає, що ми давно тут живемо. Мало того, що він узяв гору над нами, так і тепер вчинив неприємність. Але Дурьйодхана в битві взятий силою у полон гандхарвами, і жінки захоплені ворогом, а це погроза нашому роду. Повстаньте ж тигри серед чоловіків, на порятунок тих, що прийшли за допомогою в ім'я нашого роду! Збирайтеся без зволікання! Ти, Арджуно, і обидва близнюка, і ти, о Бгімо, грізний і неприборканий, повинні звільнити з неволі Суйодхану, сина Дхрітараштри. Ось, о тигри серед мужів, ваші колісниці з золотими прапорами. Вони повні всілякої зброї, і керують ними візники на чолі з Індрасеною. Зійдіть на них, брати, і ступайте на битву з гандхарвами! Зробіть все, щоб звільнити Суйодхану.

У нас будь-який кшатрій віддасть всі сили на захист того, хто звернеться до нього по допомогу, навіть ворога, не кажучи про тебе, Врікодаро! До кого ж іще звернутися: «Поспішай на захист!», коли бачиш смиренно складені долоні благаючих про допомогу, нехай навіть недругів. Роздача дарунків, отримання царства і народження сина — всі три цих блага, о Пандаво, рівні одному — порятунку ворога з лиха. Що може бути більше цього: Суйодхана в біді, а життя його залежить від сили твоїх рук. Не сумніваюся, я й сам відправився б разом з вами, о Врікодаро, якби не це жертвопринесення, о герою! Звільни, о Бгімо, Суйодхану. Не вдасться добром, використовуй будь-які засоби, о нащадку Куру! Якщо цар гандхарвів не погодився на примирення, спробуй звільнити Суйодхану, злегка застосувавши силу. Якщо, о Бгімо, він і після легкого натиску не відпустить кауравів, їх треба звільнити будь-яким способом, знищивши тих, хто буде стояти на шляху. Я можу, о Врікодаро, допомогти вам тільки порадою, бо жертвопринесення при трьох вогнях в самому розпалі, о бгарато!

Вайшампаяна мовив:

Вислухавши слова Того, хто не має гідних суперників, Завойовник багатств обіцяв виконати волю наставника і звільнити кауравів.

Арджуна вирік:

Якщо гандхарви добром не відпустять синів Дхрітараштри, нап'ється сьогодні крови земля їх царя!

Вайшампаяна сказав:

Почувши про цю обітницю правдомовного Арджуни, каурави, о царю, піднеслися духом.

Так вістить розділ двісті тридцять другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 233

Вайшампаяна вів далі:

Вислухавши слова Юдхіштхіри, пандави на чолі з Бгімасеною, тури серед мужів, дружно піднялися з радістю на обличчях. Потім, о бгарато, ці могутні вої, вправні у битві на колісницях, одягли обладунки прикрашені золотом Джамбунади. На своїх колісницях із прапорами, добре озброєні, пандави з луками в руках блищали ніби вогні. Вставши на добре оснащені колісниці, запряжені швидкими конями, вої-тигри спішно рушили в путь. Побачивши синів Панду, могутніх воїв-колісничних, які з'явилися всі разом, вої-каурави підняли голосний крик. Небожителі, що скуштували радість перемоги, і стрімкі пандави, могутні вої, вправні в битві на колісницях, в ту ж мить безстрашно зійшлися в тому лісі. Побачивши чотирьох героїв-пандавів, що прибули на колісницях на поле бою, повернулися й інші гандхарви, окрилені успіхом. Перед лицем блискучих воїв, що з'явилися, немов Охоронці світу, жителі Гандхамадани вишикувалися у стрункі лави. Пам'ятаючи слова володаря, мудрого царя справедливости, пандави, о бгарато, почали бій з легкого натиску, але нерозумні вої царя гандхарвів не змогли втямити для себе блага із цієї їхньої м'якости.

Тоді непереможний Савьясачин, згубник недругів, стоячи посередині поля бою, звернувся до небожителів із промовою: «Негідний царя гандхарвів такий низький вчинок, як захоплення чужих дружин і битва з людьми. Звільніть великих героїв, синів Дхрітараштри, відпустіть їхніх дружин! Це воля царя справедливости!». На ці слова гідного Партхи гандхарви зі сміхом відповіли Пандаву: «Ми виконуємо наказ єдиного в світі бога, шануючи владу якого ми живемо не відаючи тривог. Як він повелів, так і буде, о бгарато! Немає для нас іншого володаря, крім нього — Володаря богів».[1] Після таких слів гандхарвів, син Кунті, Завойовник багатств, знову звернувся до них: «Якщо ви, о гандхарви, добром не хочете звільнити Суйодхану, я силою змушу вас відпустити сина Дхрітараштри». Із цими словами Партха — Завойовник

багатств Савьясачин, зачав метати в небожителів гострі стріли. Гандхарви, наділені грізною могутністю, дощем стріл обсипали пандавів, пандави тим же відповіли небожителям. І тоді, о бгарато, між швидкими гандхарвами й грізно-стрімкими пандавами розгорівся запеклий бій.

Так вістить розділ двісті тридцять третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 234

Вайшампаяна продовжив:

Гандхарви із золотими гірляндами, оружні небесною зброєю, з усіх боків оточили пандавів обсипаючи їх палаючими стрілами. Четверо героїв-пандавів вступили у бій з тисячами гандхарвів, о царю! Це було схоже на диво. Як раніше колісниці Карни й старшого сина Дхрітараштри були розбиті гандхарвами на сотні уламків, так же само намагалися тепер вони зробити з їх колісницями. Не один потік стріл обрушили пандави, тигри серед мужів, на гандхарвів, що сотнями на них нападали на полі прі. Обсипані з усіх сторін градом стріл, небожителі не могли наблизитися до синів Панду. Бачачи лють гандхарвів, Арджуна, прицілившись, пустив у хід потужну небесну зброю. Тисячу тисяч гандхарвів могутній Арджуна відправив з ратного поля в житло Ями за допомогою зброї Агні. І Бгіма, великий стрілець із лука, найсильніший серед сильних, гострими стрілами знищив у битві сотні гандхарвів, о царю! Обидва сина Мадрі, наділені великою міццю, борючись пліч-о-пліч попереду, теж, о царю, погубили сотні недругів. Гандхарви, відтиснені небесною зброєю великого духом Арджуни, злетіли в небо, захопивши за собою синів Дхрітараштри.

Помітивши, що небожителі хочуть вислизнути, син Кунті, Завойовник багатств, обклав усе навколо потужною сіттю стріл. Оточені цими стрілами, немов птахи в клітці, вони люто обрушили на Арджуну потоки палиць, кийків і мечів. Завойовник багатств, великий знавець зброї, відбивав ці потоки і бхаллами запопав гандхарвів. Немов град каменів, летіли їхні голови, ноги, руки. Жах осягнув ворогів. Винищені Пандавою, могутнього душею, гандхарви, піднявшись у повітря, обсипали Арджуну, що був на землі лавиною стріл. Зупинивши зброєю потоки летючих стріл, Савьясачин, могутній нищитель недругів, продовжував бити гандхарвів. Арджуна, нащадок Куру, пустив у хід стхунакарну, індраджалу, а також зброю Сурьї, Агні й Соми. Гандхарви, яких спалювали стріли сина Кунті, немов дайтьїв — стрілами Шакри, впали у великий розпач. Тих, хто намагався злетіти вгору, зупиняли потоки стріл. Тих, які втікали, теж спостигали стріли Арджуни Савьясачина.

Помітивши, що гандхарви здригнулися перед Савьясачином, Читрасена кинувся з палицею на мудрого сина Кунті. Але, ледве він стрімко ринувся в бій, тримаючи зброю напоготові, Партха своїми стрілами розколов цю цілком залізну палицю на сім частин. Побачивши, що від стріл шаленого Арджуни палиця розлетілася на безліч осколків, Читрасена завдяки своїй особливій здатності зробився невидимим і знову напав на Пандава. Піднявшись у повітря, він почав відбиватися від небесної зброї. Коли могутній цар гандхарвів, вдавшись до чарівництва, зник, Арджуна, помітивши, що він нападає невидимий, став тіснити його стрілами, освяченими небесною зброєю. Потім гнівний Арджуна, Завойовник багатств, здатний приймати багато подоб, за допомогою зброї шабдаведхья [2] позбавив Читрасену можливости боротися невидимим. Ледве не вбитий зброєю Арджуни, великого духом, його улюблений друг Читрасена змушений був відкритися йому, і, упізнавши в ослаблому від січі гандхарвові, свого друга Читрасену, Арджуна, бик серед пандавів, прибрав націлену зброю. Всі інші пандави, побачивши, що Завойовник багатств опустив зброю, стримали швидких ніби стріли коней і теж прибрали свої луки. Читрасена, Бгіма, Савьясачин і обидва близнюка стояли в своїх колісницях і запитували один одного, чи усі цілі та неушкоджені.

Так вістить розділ двісті тридцять четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 235

Вайшампаяна продовжив:

Потім, сяючий Арджуна, могутній стрілець із лука, поперед раті гандхарвів звернувся з посмішкою до Читрасени: «Навіщо тобі, о герою, знадобилося брати в полон кауравів? Для чого захопив ти Суйодхану разом з його дружинами?».

Читрасена відповів:

Намір грішного Дурьйодхани й Карни був відомий великому духом Індрі, що перебуває на небесах, о Завойовнику багатств! Знаючи, що ви живете в лісі та незаслужено терпите нестатки, вони прийшли посміятися над вами й славною Драупаді. Почувши про їхню витівку, Володар богів сказав мені: «Іди, затримай Дурьйодхану і приведи сюди разом з радниками. Під час бою ти повинен оберігати Завойовника багатств і його братів, адже Пандава — твій друг і улюблений твій учень». Потім, підкоряючись наказу Царя богів, я поспішив сюди. Тепер нечестивець схоплений, і я відправляюся в ашрам богів.

Арджуна сказав:

О Читрасено! Нехай збудеться воля царя справедливости: відпусти нашого брата Суйодхану, якщо хочеш мені блага.

Читрасена на теє:

Цей ниций, споконвічний ваш ворог, що зрадив царя справедливости й вашу дружину Крішну, невартий волі, о Завойовнику багатств! Син Кунті, цар справедливости, вірний своїй великій обітниці, не відає про його задум, а ти тепер знаєш про нього. Тож чини як захочеш.

Вайшампаяна вів далі:

Повернулися пандави до царя Юдхіштхіри й відразу ж повідали йому про лиходійство Дурьйодхани. Цар, Чий гідний суперник ще не народився, вислухав те, що сказав той гандхарва, і звелів звільнити всіх кауравів, та уславив гандхарвів: «Щастя, що ви, грізні та могутні, не знищили безчесного сина Дхрітараштри разом з його поплічниками, родичами і наближеними. Велика послуга зроблена мені, о небожителі! Тепер, коли цей лиходій на волі, не поніс збитку мій рід. А вас ми щасливі бачити. Кажіть, чого ви бажаєте. Нехай будуть виконані ваші бажання, і з цим негайно ступайте». З дозволу мудрого сина Панду задоволені гандхарви на чолі із Читрасеною і апсари вийшли. А Володар богів чудесними потоками амріти оживив мертвих гандхарвів, які були вбиті на прі кауравами. Пандави тріумфували, вчинивши важкий подвиг — звільнивши своїх родичів і царських дружин. Приймаючи почесті від Куру разом з їхніми дружинами й дітьми, могутні вої-колісничні, великі духом, блищали серед нащадків Куру немов вогні. Звільнивши Дурьйодхану разом із братами, Юдхіштхіра сказав йому доброзичливо: «Надалі ніколи, о брате, не йди на подібну зухвалість: не досягає успіху той, хто діє підступно, о бгарато! Ходи спокійно разом із братами домів, якщо бажаєш, і не варто, нащадку Куру, віддаватися розпачу!». Тоді з дозволу сина Панду, цар Дурьйодхана, згоряючи від сорому, відправився у своє місто. Після того як каурава вийшов, відважний син Кунті, Юдхіштхіра, зажив спокійно разом із братами в лісі Двайтавана. Його шанували двічінароджені й оточували великі подвижники, немов безсмертні — Шакру.

Так вістить розділ двісті тридцять п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 236

Джанамеджайя спитав:

Отже, ниций, чванькуватий, безчесний Дурьйодхана був переможений і взятий у полон ворогами, а потім у битві звільнений великодушними пандавами. Гадаю, що для нього, балакучого, завжди задоволеного собою, самовпевненого хвалька, який, бажаючи підкреслити свою могутність і високе становище, постійно принижував пандавів, нелегким було повернення в Хастінапур. Розкажи докладно, о Вайшампаяно, про те, як змучений соромом, із засмученою душею, повернувся він у своє місто?

Вайшампаяна відповів:

Коли цар справедливости відпустив Суйодхану, син Дхрітараштри, убитий горем, рушив шляхом, соромливо опустивши голову. У супроводі війська чотирьох видів цар прямував у своє місто. Думки його, враженого бідою, були зайняті поразкою у битві. В краю, де було досить води й трави, він знайшов підхоже місце, затишне й зручне для табору, і, на ходу випрягаючи коней, повелів розставити, як належить, слонів, коней, колісниці й піших воїв. Ледве цар Дурьйодхана, схожий на місяць поглинений Раху наприкінці ночі, сів на своєму блискаючому вогнем ложі, до нього з'явився Карна і сказав: «Щастя, о сину Гандхарі, що ти залишився живий! Щастя, що ми зустрілися знову! Щастя, що ти здолав гандхарвів, які змінюють вигляд за бажанням! Щастя, що бачу я на волі всіх твоїх братів, які скорили ворогів! Великі вої, вправні у битві на колісницях, вони завжди прагнуть до перемоги в боях, о нащадку Куру! А я, на очах у тебе оточений гандхарвами, не зміг зупинити наше сполохане військо. Поранений стрілами, змучений боєм, я врятувався втечею. І дивом мені здається, о бгарато, що після цієї жорстокої битви я бачу вас досі вільними, цілими й неушкодженими, разом з вашими дружинами, майном і колісницями. В цьому світі немає людини, що була б здатна зробити те, що зробив у битві ти разом із братами, о великий царю-бгарато!». На ці слова Карни цар Дурьйодхана, опустивши голову й ледве стримуючи сльози, так відповів йому, о царю!

Так вістить розділ двісті тридцять шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 237

Дурьйодхана сказав:

Ти не знаєш, що трапилося, Радхейє, тому я не гніваюся на твої слова. Ти вважаєш, що це я скорив своєю міццю недругів-гандхарвів? Так, мої брати разом зі мною довго билися з гандхарвами, о міцнорукий, і рівними були втрати по обидва боки. Але коли герої-гандхарви, вправні в чарах, почали боротися піднявшись у повітря, наш бій з небожителями став нерівним. Ми програли його і опинилися в полоні. Разом зі слугами, радниками, синами, разом із дружинами, майном і колісницями вони захопили нас нещасних, небесним шляхом угору. Частина наших воїв і радників побігла за допомогою до пандавів, великих воїв-колісничних, і ось що вони сказали, нещасні: «Цар Дурьйодхана, син Дхрітараштри, разом із братами, дружинами їх і радниками викрадені гандхарвами, що злетіли в небо. Благо вам, урятуйте володаря людей разом з царськими дружинами! Хай не буде знати горя жодна з жінок Куру!». Після таких слів старший син Панду, шляхетний душею, підняв усіх братів і звелів їм звільнити нас. З'явившись туди, могутні пандави, тури серед мужів, славні великі вої-колісничні, були просили гандхарвів відпустити нас із миром. Коли ж гандхарви не побажали звільнити нас, хоча їх просили добром, Арджуна, Бгіма і два могутніх близнюка обсипали гандхарвів потужним градом стріл. Тоді небожителі залишили поле бою й, захопивши нас, нещасних, за собою, злетіли, тріумфуючи, в небо. Потім я побачив потоки стріл, які вкрили все навколо: це Завойовник багатств пустив у хід нелюдську зброю. Тоді, бачачи, що весь простір покритий гострими стрілами Пандава, цар гандхарвів, друг Завойовника багатств, відкрився Арджуні. Читрасена, згубник недругів, обійняв Пандава і запитав його, чи в добрім він здоров'ї. Брати-пандави теж спитали, чи

не поранений він. Зустрівшись, вони звільнили один одного від обладунків. Герої-гандхарви з'єдналися з пандавами, а Читрасена і Завойовник багатств обмінялися почестями.

Так вістить розділ двісті тридцять сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 238

Дурьйодхана мовив:

Коли Арджуна, згубник героїв-недругів, зустрівся з Читрасеною, він, посміхаючись, вимовив такі гідні мужа слова: «Ти повинен звільнити наших братів, о герою, перший серед гандхарвів! Поки живі сини Панду, каурави не повинні терпіти утисків». У відповідь на такі слова великодушного Пандава гандхарва, о Карно, розповів йому, що ми говорили, прямуючи туди подивитися на знедолених пандавів і на їх дружину. Коли гандхарва вимовляв ці слова, мені хотілося від сорому провалитися крізь землю. З'явившись із пандавами до Юдхіштхіри, гандхарви повідали йому про наш злий намір і про те, як ми опинилися в неволі. На очах у жінок, я, нещасний, пійманий та зв'язаний ворогами, був доставлений до Юдхіштхіри — що може бути гірше за це? Ті, котрим я завжди заподіював зло, з якими постійно ворогував, урятували мене, нерозумного, і дарували мені життя. Якби я, о герою, зустрів смерть у цій великій битві, це було б краще, ніж так отримане життя. Якби я був убитий гандхарвами, то слава моя — облетіла б землю і я б досяг вічних блаженних світів де перебуває Великий Індра.

Послухайте, тури серед мужів, що я тепер маю намір робити. Я залишуся тут і заморю себе голодом до смерти, а ви йдіть додому. І всі мої брати нехай теж їдуть зараз же в місто. Всі ви, друзі й рідні, починаючи з Карни, відправляйтеся слідом за Духшасаною в місто. А я не можу повернутися туди принижений ворогами. Я розтрощував гординю ворогів і дбав про честь друзів, а тепер друзям я завдаю горя і радую ворогів. Що я скажу володареві людей Дхрітараштрі, коли повернуся в Місто слона? Бгішма, Дрона й син Дрони, Кріпа, Відура і Санджайя, Бахліка і Сомадатта та інші, котрих шанують найстарші, брахмани й найгідніші з тих, що живуть ремеслом, а також ті, «чий спосіб життя свідчить про байдужність до мирських справ», — що вони скажуть мені й що я їм відповім? Я, який стояв на голові у ворога, топчучи ногою його груди, тепер зі своєї вини втратив усе це! Що я скажу їм? Неправедним, таким, як я, які, досягши успіху, знання і влади, надміру запишалися, не призначено довго користуватися цими благами. Горе мені! Я зробив жорстокий і злий вчинок і через це, з власної ж дурощі й нерозсудливости потрапив у лихо. І ось яке я прийняв рішення: я віддамся посту, чекаючи смерти. Я більше не в силах жити. Яка розумна людина, врятована від лиха ворогом, захоче залишатися в живих? Наді мною, гордуном, що втратив честь, сміються безмежно відважні недруги — пандави і дивляться на мене з презирством.

Вайшампаяна вів далі:

Змучений цими думками, він звернувся до Духшасани: «Вислухай, о Духшасано, бгарато, мої слова! Прийми від мене помазання і будь царем! Прав неосяжною землею, збереженою — Карною і Субалою! Твердо наказуй братам, немов Згубник Врітри — марутам. Нехай служать тобі рідні, як служать боги Вершителеві ста жертвопринесень. Невпинно піклуйся про брахманів, і хай будеш ти в будь-який час притулком для рідних і друзів! Охороняй наш рід так, як Вішну оберігає сонм богів,[3] і бережи своїх наставників. Іди! Прав землею на радість усім нашим друзям і на горе ворогам!». І, обіймаючи його за шию, він повторив: «Іди!». Вислухавши ці слова, Духшасана засмутився вражений тяжким лихом. Він смиренно склав долоні і задихаючись від сліз, з уклоном сказав старшому братові: «Змилуйся!». Змучений горем, у душевних муках припав він до землі, обмиваючи слізьми стопи його ніг. Потім Духшасана, тигр серед чоловіків, вимовив: «Не бувати цьому! Нехай розлетиться на друзки земля разом з горами, нехай розколеться небо, нехай сонце втратить свій блиск і місяць перестане світити прохолодним світлом, нехай вітер втратить свою швидкість і Хімаван зрушить з місця, нехай висохне вода в океані й полум'я втратить свій жар, але я не буду, о царю, правити землею без тебе. Змилуйся! — повторював він знову й знову. — Тільки ти з усього нашого роду повинен царювати сотню років».

Після всіх цих слів він заридав, о бгарато, Індро царів, припавши до стіп високоповажного старшого брата. Побачивши, що Духшасана і Суйодхана перебувають в глибокому розпачі, Карна, наблизившись до них, тривожно запитав: «Навіщо ви, о каурави, нерозважливо віддаєтеся суму, немов звичайні смертні? Горе не мине того хто в журбі. А позаяк сум не уносить горя стражденного, то подумайте, чим ви допоможете горю, якщо самі віддаєтеся йому? Зберіть усю свою мужність, не радуйте ворогів своїм розпачем. Пандави, о царю, зробили те, що їм і слід було зробити, коли звільнили тебе. Піддані завжди повинні робити добро своєму цареві: адже це ти охороняєш їх, щоб вони могли жити спокійно. Лихо минуло, і ти не повинен тепер засмучуватися мов простий смертний. Твоїх братів лякає твоє рішення згубити себе постом. Встань же! Підемо! Благо тобі! Покладися на своїх братів. Я не можу зрозуміти твоєї слабкости, царю! Що незвичайного в тім, що пандави звільнили тебе, коли ти потрапив у полон до ворогів, о герою, нищителю недругів! Вої та піддані, байдуже, відомі вони чи ні, зобов'язані робити добро своєму цареві, о кауравo! Часто буває так, що великі мужі, громлячи в битвах ворожу рать, попадають у полон і вої їх звільняють. Вої, а також ті хто живе в царських володіннях, повинні всіма силами дбати про благо царя, такий вже звичай. І якщо сталося так, що пандави, які живуть у тебе в країні, звільнили тебе, о царю, то нащо голосіння? І не діло це, о царю, що пандави не пішли за тобою, коли ти, о володарю царів, відправився зі своїм військом у похід проти гандхарвів. Доблесні й могутні, що ніколи не тікають з поля бою, вони один раз з'явилися до

тебе на Збори і стали твоїми слугами. Тепер ти володієш всіма багатствами пандавів. І подивися — бачиш, вони гараздують і зовсім не збираються заморити себе голодом до смерти! Вставай же, о царю! Благо тобі! Ти не повинен віддаватися суму. Не сумнівайся, о царю: ті, що живуть у царських володіннях, повинні піклуватися про благо царя. Так навіщо голосити! Якщо, о Індро царів, ти не слідуватимеш моїй пораді, я теж залишуся тут, біля твоїх ніг, і буду тобі служити, о нищителю недругів! Без тебе я не винесу життя, о туре-чоловіче! Але якщо ти будеш намагатися погубити себе постом, то станеш посміховищем для царів, о царю!».

Вайшампаяна мовив:

Але й тоді, після цих слів Карни цар Дурьйодхана не побажав піднятися з землі: його думки були спрямовані до неба.

Так вістить розділ двісті тридцять восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 239

Вайшампаяна вів далі:

Шакуні, син Субали, о царю, теж намагався утішити царя Дурьйодхану, що твердо вирішив позбавити себе життя постом: «Ти чуєш, о кауравo, щирі слова Карни. Навіщо ти нерозважливо кидаєш величезне багатство, яке я для тебе виграв, і задурно хочеш позбутися життя, о кращий з царів?! Мені навіть здається, що ти ніколи не прислухався до того, що говорять найстарші. Той, хто не може стримати радості або туги, отримавши багатство, знову втрачає його: воно йде з рук, немов необпалена посудина, опущена у воду. Цареві, який надміру боязкий, безсилий, повільний, безтурботний і хибно прагне лише до любовних утіх, не відати щастя. З тобою обійшлися по-доброму, а ти журишся. Що ж було б у зворотному випадку? Не губи, віддаючись суму, благої справи, зробленої партхами. Там, де ти повинен радуватися і добром відплачувати пандавам, ти впадаєш у розпач, о Індро царів! Це на тебе несхоже. Будь ласка, не позбавляй себе життя, радуйся, що все добре обійшлося, і пам'ятай зроблене тобі добро. Поверни партхам їхнє царство — і ти знайдеш славу в дхармі! Якщо ти погодишся на це, то не будеш у боргу перед ними. Встанови братні стосунки з пандавами, прихили їх до себе, відмовившись від царства, яке вони успадкували від свого батька, і тоді ти знайдеш спокій».

Вислухавши слова Шакуні й бачачи, що відважний Духшасана, сповнений співчуття до брата, в розпачі припав до його стіп, Дурьйодхана підняв Духшасану, нищителя недругів, обійняв його своїми гарними руками і розчулено торкнувся губами його чола. Згадуючи слова Карни й Субали, цар Дурьйодхана перейнявся ще більшою відразою до життя. Душу його мучив сором, ним володів глибокий розпач. У відповідь на слова друзів він вимовив сумно: «Мені ні до чого чеснота, багатство й щастя, так само як влада, право веліти і насолоди. Не перешкоджайте мені та ступайте звідси. Я твердо вирішив позбавити себе їжі та буду сидіти тут, поки не прийде моя смерть. А ви відправляйтеся всі разом у місто і вшануйте моїх наставників». На ці слова царя вони відповіли нищителеві недругів: «Твоя доля — це наша доля, о бгарато, Індро царів! Як же ми без тебе підемо в місто?». Друзі й радники, брати, а також інші родичі, всіляко перестерігали Дурьйодхану, але він не змінив свого наміру. Син Дхрітараштри рішуче розстелив трав'яну циновку, зробив омивання й, очистившись, улігся на землю. Одягнений в одяг із трави куша, дотримуючись найсуворіших обмежень, той тигр серед царів, поринувши в мовчання, зосередив всі сили духу, бажаючи досягти небес і, порвати зв'язок із зовнішнім світом.

Між тим, грізні дайтьї і данави, мешканці Патали, колись переможені богами, почули про це його рішення і зрозуміли, що це удар по їхньому становищу. Тоді вони влаштували жертвопринесення при трьох вогнях, для того щоб призвати до себе Дурьйодхану. Майстерні в магії, звернулися вони до мантр виречених Бріхаспаті й Ушанасом, і тих, які згадані в Атхарваведі. Вдавшись до молитов і заклинань, зробили обряди запропоновані Упанішадами. Брахмани, вірні суворим обітницям і які вивчили Веди, разом з Ведангами, творячи заклинання, із глибокою зосередженістю принесли в жертву вогню пряжене масло та молоко. Коли обряд був завершений, з'явилася, о царю, дивна Крітья, вуста її розкрилися, і вона запитала: «Що я повинна зробити?». Тоді обрадувані дайтьї попросили її: «Приведи сюди царя, сина Дхрітараштри, що віддається посту чекаючи смерти!». — «Хай буде так!», — відповіла Крітья і відправилася в путь. В одну мить вона опинилася поруч із царем Суйодханою, а потім, разом із царем опустилася в підземний світ і негайно ж сповістила данавів, що його доставила. Була вже ніч, але данави, побачивши приведеного нею царя, зібралися всі разом і з радістю в серцях, дивлячись на Дурьйодхану широкими очима, почали догоджати йому влесливими словами.

Так вістить розділ двісті тридцять дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 240

Данави сказали:

О Суйодхано, Індро царів, надія роду бгаратів! Ти завжди оточений героями й тими, хто великий душею! Не роби поспішного кроку! Навіщо ти постом мориш себе? Адже той, хто себе вбиває, стає посміховищем для інших і, втрачаючи добре ім'я, падає вниз. Подібні тобі мудреці не повинні робити згубні, суперечливі обов'язку кроки, які загрожують багатьма лихами. Облиш, о царю, свій намір. Він несе збиток твоїй чесноті, здоровому глузду і добробуту, зводить нанівець твою славу, доблесть і стійкість та

викличе радість ворогів. Почуй, о великий царю, правду про свою небесну сутність і походження, і збери свою мужність! Колись, в нагороду за наше подвижництво, ти був отриманий нами від бога — Великого Володаря. Вся верхня половина твого тіла, яку не пробити ніякою зброєю, складена з безлічі алмазів, а нижня половина, що красою вабила жінок, створена із квітів самою Богинею, о бездоганний! Володар, разом з Богинею створили твоє тіло, о кращий з царів! Ти, о царю-тигре, не людина, а істота божественного походження. Герої-кшатрії на чолі із Бхагадаттою, грізні знавці небесної зброї, знищать твоїх недругів. Тому припини сумувати! Не тобі відчувати страх: на допомогу тобі породжені на землі відважні данави.

Асури вселяться в Бгішму, Дрону, Кріпу й інших, і під їхнім впливом ті відкинуть свою нерішучість і будуть боротися з твоїми ворогами. Вони не пощадять у битві ні своїх синів, ні братів, ні батьків, ні інших рідних, ні своїх учнів, ні близьких, ні дітей, ні старих, о кращий з роду Куру! Вони будуть нападати без жалости, бо їх будуть направляти асури. Тигри серед чоловіків, вони будуть із захватом битися зі своїми ж родичами, зневажаючи родинними зв'язками, плямуючи душу свою і не відаючи, що творять, нерозважливо підкоряючись долі, визначеної провидінням. Сповнені зухвалости, вони стануть убивати один одного, зловтішно примовляючи: «Ти теж не пощадив би мене», і будуть пускати в хід будь-яку зброю, о кращий з кауравів! Пандави, великі духом, будуть завзято пручатися, але могутні каурави, відзначені долею, їх знищать. Сонми дайтьїв і ракшасів, що з'явилися на світло як кшатрії, будуть боротися, о царю, проти твоїх ворогів, нападаючи на них із палицями, булавами, мечами та іншою незліченною зброєю. А що стосується твого таємного страху перед Арджуною, о герою, так ми знайшли спосіб, як погубити його. Дух убитого Нараки, втілившись в Карні, буде битися з Кешавою і Арджуною на згадку про давню ворожнечу, о герою! Мужній і гордий Карна, перший серед борців, великий воїн, вправний у битві на колісницях, здолає у сутичці Партху і всіх твоїх недругів. Знаючи його силу, Володар ваджри, в ім'я порятунку Савья сачина, обманом відбере у Карни його сережки і панцир. Тому ми й послали на землю сотні тисяч дайтьїв і ракшасів. Це ті, що звуться саншаптаками. Не тривожся — вони знищать героя Арджуну. Ти, о царю, не маючи суперників, будеш правити землею. А тепер не заподіюй нам такого горя, це не личить тобі. З твоєю смертю ослабнуть наші ряди, о кауравo! Ступай, о герою, і не думай ні про що інше. Ти завжди служиш нам опорою, як пандави служать опорою богам.

Вайшампаяна мовив:

Із цими словами дайтьї обійняли Дурьйодхану, слона серед царів. І тури серед данавів теж підтримали непереможного кауравy, начебто свого сина. Вселивши в нього бадьорість і підлестивши йому, о бгарато, вони на прощання напучували його: «Ходи і доможися перемоги!». Коли вони відпустили Дурьйодхану міцнорукого, Крітья знову доставила його на те місце, де він віддавався посту, очікуючи смерти. Перенісши героя назад, Крітья вшанувала його і, попрощавшись із царем, відразу зникла. Коли вона зникла, о бгарато, цар Дурьйодхана подумав, що все це сталося з ним уві сні, але одна думка володіла ним тепер: «Я здолаю в битві пандавів!». Суйодхана думав про Карну й про його соратників — саншаптаків, нищителів недругів, готових до розправи над Партхою, і поступово в нерозумного сина Дхрітараштри народилася тверда впевненість у перемозі над пандавами, о туре серед бгаратів! Карна, душею якого оволодів Нарака, підкоривши собі його серце й дух, став виношувати жорстоку думку про вбивство Арджуни. І герої-саншаптаки, душі яких потрапили у владу ракшасів, під впливом раджаса і тамаса запалали бажанням знищити Пхалгуну. Бгішма, Дрона, Кріпа й інші каурави, і без того відчували ворожість до синів Панду, о володарю народів, а тепер над їхніми душами панували данави. Цар Суйодхана нікому не сказав про те, що з ним трапилося в ту ніч.

На світанку того ж дня Карна-Вайкартана, шанобливо склавши долоні, з посмішкою звернув до царя Дурьйодхани свою мудру мову: «Не може мертвий скорити ворога, лише живому випадає удача. Як може мертвий досягти успіху, о нащадку Куру, як може він домогтися перемоги? Не час тепер для того, щоб засмучуватися, картати себе страхами або чекати своєї смерті!». Обійнявши царя своїми могутніми руками, Карна продовжував: «Вставай, о царю! Чого ще чекати? Чому ти сумний, о нищителю недругів? Чому ти хочеш умерти, коли ти вже придушив ворога своєю міццю? Чи страх здолав тебе, коли ти побачив могутність Арджуни? Даю тобі певне слово: я знищу на прі Арджуну. Воістину, коли пройде тринадцять років, я, взявшись до зброї, змушу партхів скоритися тобі, о володарю людей!». Після таких слів Карни Суйодхана, під впливом бесіди з дайтьями й умовлянь інших піднявся з землі. Коли він почув те, що сказали дайтьї, в серці його дозріло тверде рішення. Тигр серед нащадків Ману, він повелів споряджати своє військо в повному складі — з колісницями, слонами й конями та великою кількістю піших воїв. І ось немов заюшили води Ґанги, о царю, — це, велике військо кауравів, під білими парасолями, знаменами і білосніжними опахалами, рушило шляхом. Неосяжно розтягнуте, зі своїми колісницями, слонами й пішими воями, воно було прекрасне і нагадувало чисте від хмар небо ранньої осені. Уславлений мов самодержець, Індрами двічінароджених, у супроводі переможних кличів, син Дхрітараштри, володар людей, Суйодхана рухався спереду разом із Карною і гравцем Субалою, сяючи пишнотою, о Індро царів. І тисячі шанобливо складених рук звідусіль тяглося до нього. І всі його брати на чолі з Духшасаною, Бхурішравас, Сомадатта і великий цар Бахліка, а також інші нащадки Куру ішли за тим левом серед царів, що прямував дорогою, на всіляких колісницях, конях і на найдобірніших слонах. Згодом, о царю, вони вступили у своє місто.

Так вістить розділ двісті сороковий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 241

Джанамеджайя спитав:

Що робили, о найповажніший, сини Дхрітараштри, великі стрільці з лука, а також Карна-Вайкартана, могутній Шакуні, Бгішма, Дрона й Кріпа після того, як Партхи, великі духом, звільнили Дурьйодхану, а самі залишилися жити в тому лісі? Ти повинен мені розповісти про це.

Вайшампаяна відповів:

Коли партхи пішли і Суйодхана, звільнений синами Панду, був відпущений і повернувся в Хастінапур, Бгішма, о великий царю, сказав синові Дхрітараштри такі слова: «Казав я тобі, о сину мій, перед тим, як ти йшов у ліс пустельників, — не до душі мені твій похід, але ти не почув цих моїх слів. І ось, о герою, вороги здолали тебе і захопили в полон. Чи не сором, що саме пандави, знавці дхарми, звільнили тебе? На твоїх очах, о сину Гандхарі, перед лицем твоїх воїв, о володарю народів, Син сути боягузливо втік із бойовища з гандхарвами, а ти, о Індро царів, і військо твоє, о царський сину, голосно кричали від жаху. Так хто ж по твоєму, істинно мужній: великі духом пандави чи злісний Карна, син сути, о міцнорукий!

Карна, о найбільший з царів, не вартий і однієї четвертої пандавів, якщо мова йде про мистецтво стрільби з лука, відвагу або чесноту, о відданий дхармі! Тому я вважаю, що ти, о найбільший з тих, хто вміє знайти шлях до миру, повинен, в ім'я блага нашого роду, піти на примирення із пандавами, великими духом!».

Замість відповіді на ці слова Бгішми, о царю, син Дхрітараштри, володар людей, посміхнувся й раптово вийшов разом із сином Субали. Помітивши, що він вийшов, Карна, Духшасана й інші великі стрільці з лука пішли за могутнім сином Дхрітараштри. Побачивши, що вони йдуть, о царю, Бгішма, дід Куру, згоряючи від сорому, поплентався у свої покої. Коли Бгішма вийшов, син Дхрітараштри, володар людей, повернувся на те ж місце і почав радитися зі своїми радниками, о великий царю! «Що буде благом для нас? Що варто робити? Як вчинити краще?» — запитував він своїх наближених, о бгарато!

Карна мовив:

Послухай, Дурьйодхано, нащадку Куру, що я скажу тобі, а вислухаєш, все так і зроби, о нищителю недругів! Ти позбувся суперників, і тепер вся земля належить тобі, о герою, перший серед мужів! Так прав же нею, як велемудрий Шакра, що знищив недругів, на небі!

Вайшампаяна вів далі:

На ці слова Карни цар відповів йому: «Немає нічого недосяжного для того, з ким поруч ти, о туре серед чоловіків! Ти — мій соратник, відданий та вірний. Послухай, яке моє таємне бажання. Коли я побачив, що Пандава робить Раджасую, краще з жертвопринесень, в мені зародилася заздрість. Позбав мене від неї, о Сину сути!». Карна відповів цареві: «Усі володарі землі в твоїй владі, о найбільший з царів! Заклич кращих з двічінароджених, і нехай вони зроблять, за звичаєм, всі приготування, зберуть все необхідне для цього жертвопринесення, о кращий з роду Куру! Нехай жерці, майстерні у Ведах, зібравшись разом, зроблять для тебе, як велить звичай, обряд, запропонований шастрами, о царю-згубнику недругів! І нехай на твоєму великому урочистому жертвопринесенні буде багато їжі та напоїв, о туре серед бгаратів!». Після таких слів Карни, о володарю народів, син Дхрітараштри звелів покликати родового жерця і попросив його: «Зроби для мене Раджасую, найкраще з жертвопринесень, із щедрими дарунками та підношеннями, як личить цареві». На це прохання відповів цареві бик серед двічінароджених: «Це найбільше з жертвопринесень не може зробити ніхто з твоєї родини, поки живий Юдхіштхіра, о кращий з кауравів, найповажніший з царів! І крім того, ще гараздує старий Дхрітараштра, твій батько. Тому ти не маєш права робити таке жертвопринесення, о найбільший з царів!

Але є інша велика сатра, рівна Раджасуї, о могутній! Звернися до неї, о Індро царів, і вислухай ці мої слова. Володарі землі, о царю, твої данники, нехай принесуть тобі у вигляді данини золото, як лите, так і не плавлене. З нього, о бгарато, найбільший з царів, ти повинен негайно ж зробити плуг і зорати ним землю в тім місці, де збираєшся зробити жертвопринесення. Хай станеться там, як ведеться, без усяких перешкод, добре підготовлене жертвопринесення з багатою їжею, о кращий з царів! Це жертвопринесення, яке слід робити праведнику, називається Вайшнава. Ніхто до тебе, крім споконвічного Вішну, не робив подібного жертвопринесення. Цей великий обряд може суперничати з Раджасуєю, кращим з жертвопринесень. Нам до душі сприяти твоєму благу, о бгарато! Хай не буде тобі перешкод при його здійсненні! Нехай буде вгамована твоя заздрість».

Вислухавши думку брахманів, син Дхрітараштри, володар землі, звернувся до Карни, до сина Субали і своїх братів: «Мені подобається те, що сказали брахмани, і немає в мене сумнівів. Якщо ви схвалюєте це, то нема чого більше обговорювати». У відповідь на слова володаря живих усі сказали: «Хай буде так!». Потім цар, як ведеться, дав вказівки слугам, а ремісникам наказав виготовити плуг. І все було зроблено, як наказано, за всіма правилами, о кращий з царів!

Так вістить розділ двісті сорок перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 242

Вайшампаяна продовжив:

Потім ремісники, перші серед радників і велемудрий Відура повідомили сина Дхрітараштри: «Краще з жертвопринесень підготовлено в строк, о царю-бгарато! Дорогоцінний чудовий золотий плуг зроблено!».

Почувши про це, син Дхрітараштри, цар, найбільший з усіх царів, звелів приступити до здійснення царя жертвопринесень, о володарю народів! І тоді почалося підготовлене на славу жертвопринесення з достатком їжі. Син Гандхарі пройшов присвяту, згідно правил, як того вимагають шастри. Син Дхрітараштри й велеславний Відура, Бгішма і Дрона, Кріпа, Карна й гідна Гандхарі були задоволені. Дурьйодхана спорядив гінців-скороходів, щоб запросити на свято царів і брахманів, о Індро царів! Посланці царя, як було наказано, рушили шляхом на швидких колісницях, а Духшасана сказав одному з гінців, що збиралися в дорогу: «Прямуй хутчій у Двайтавану до нечестивих пандавів і запроси, як слід, їх і брахманів, що живуть в тому великому лісі». Досягши місця, де жили пандави, той поклонився їм і сказав: «Нащадок Куру Дурьйодхана, найбільший з царів, робить жертвопринесення, представивши світу безліч багатства, добутого його геройством, о великий царю! Туди звідусіль стікаються царі й брахмани. Мене прислав великий духом каурава, о царю! Син Дхрітараштри, цар — володар людей, запрошує і вас. Таке бажання царя: вам слід бути присутніми при цьому жертвопринесенні».

Цар Юдхіштхіра, тигр серед царів, вислухав слова гінця і сказав: «Добре, що цар Суйодхана, множачи славу своїх предків, робить найбільше з жертвопринесень. Але ми зараз ніяк не можемо прийти: ми повинні витримати умову, поки не минуть ті тринадцять років». Почувши слова царя справедливости, Бгіма сказав: «Володар Юдхіштхіра, цар справедливости, володар людей, піде до вас тільки потім, щоб кинути Дурьйодхану в полум'я, запалене зброєю під час битви,— ось яке жертвопринесення станеться, коли мине тринадцять років. Ми прийдемо, і Юдхіштхіра, син Панду, замість узливання жертовного масла, виллє свій гнів на синів Дхрітараштри. Так і скажи Суйодхані!». Інші пандави втрималися від різких слів, о царю, а посланець все, як є, передав синові Дхрітараштри. І ось у місто спадкоємця Дхрітараштри з'їхалися кращі з людей — володарі різних країн і найгідніші з брахманів. Їх зустріли так, як запропоновано шастрами, і в належному порядку зробили їм шану згідно варни кожного. Всі вони були безмірно задоволені й раді, о володарю людей! І тоді Дхрітараштра, оточений кауравами, о Індро царів, відчуваючи велику радість, звернувся до Відури: «Треба, о Кшаттро, щоб всі люди були задоволені, наділені їжею, власкавлені й розташувалися в залі для жертвопринесень». Відура, знавець дхарми, вислухавши цей наказ, став гідно чинити почесті кожній варні, о нищителю недругів! Урочисто наділив він гостей вишуканими стравами і напоями, а також запашними квітковими плетеницями та різноманітним одягом. Доблесний Індра царів зробив, як належить, згідно шастрам, обряд очищення, привітав і обдарував усілякими дарунками тисячі царів і брахманів, та попрощався із ними. Провівши царів, він разом з Карною і Субалою, в оточенні братів, повернувся в Хастінапур.

Так вістить розділ двісті сорок другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 243

Вайшампаяна провадив:

Коли непохитний Дурьйодхана входив у місто, о могутній царю, сути славили великого стрільця з лука і весь люд привітав найгіднішого з царів. Обсипаючи його смаженим зерном і сандаловим порошком, люди казали: «Щастя, о царю, що це твоє жертвопринесення закінчилося без перешкод!». А інші, недобре налаштовані, говорили, звертаючись до царя: «Твоє жертвопринесення не зрівняється з тим, яке зробив Юдхіштхіра, не варте воно і шістнадцятої частки його жертвопринесення!». Так мовили деякі з тих, що нестримані в словах, володареві людей. А друзі його заперечували: «Це жертвопринесення перевершило всі інші. Яяті й Нахуша, Мандхатрі та Бгарата, зробивши таке жертвопринесення, відправилися, пречисті, на небеса». Чуючи добрі слова друзів, володар людей, задоволений, вступив у місто і направився у свої світлиці, о туре серед бгаратів! Там він вклонився в ноги своїм батькам, Бгішмі, Дроні, Крипі й мудрому Відурі, о володарю народів. Молодші брати вітали його, як їх улюбленця, а він зайняв своє почесне місце, брати ж поставали довкола нього. Син сути, о великий царю, піднявся і звернувся до нього: «Дякуй долі, о кращий з бгаратів, що ти зробив це велике жертвопринесення. Коли Партхи знайдуть свою смерть на прі, а ти матимеш право на Раджасую, я знову уславлю тебе, о найбільший з людей!». Велеславний син Дхрітараштри, великий цар, відповів йому: «Ти правий, о герою! Коли впадуть у битві нечестивці пандави, о кращий з людей, і я зможу зробити великий обряд Раджасую, тоді, о герою, ти знову уславиш мене».

Із цими словами велемудрий каурава обійняв Карну, о бгарато, і поринув у мрії про Раджасую, перше серед жертвопринесень. Найбільший з царів питав друзів і поплічників: «Коли ж, о каурави, зможу я, вигубивши пандавів, зробити краще з жертвопринесень — багату Раджасую?». Відповів йому Карна: «Вислухай мене, о слоне серед царів! Я не обмию ніг доти, поки не буде вбитий Арджуна».[4] Голосний клич видали сини Дхрітараштри, великі стрільці з лука, могутні вої, вправні у битві на колісницях, коли Карна дав обітницю вбити у битві Пхалгуну. Нащадки Дхрітараштри вважали пандавів уже переможеними. Потім, о Індро царів, славний Дурьйодхана, попрощавшись із тими биками серед чоловіків, вийшов у свої горниці, немов Володар в Чайтраратху. Всі великі стрільці з лука теж, о бгарато, відправилися по домівках.

Між тим, пандави, влучні стрільці з лука, стривожені словами гінця, обмірковували їхній зміст і ніде не могли знайти собі спокою. До того ж спостерігачі, о Індро царів, принесли звістку про те, що Син сути заприсягся знищити переможного Арджуну. Почувши про це, о володарю людей, син Дхарми стривожився. Знаючи про те, що Карна надзвичайно відважний, та до того ж одягнений у непробивний панцир, Юдхіштхіра ніяк не міг заспокоїтися, перебираючи в пам'яті минулі біди. Пригноблений тяжкими думами,

великий душею цар почав міркувати про те, аби покинути ліс Двайтавана, повний диких звірів і змій. А в цей час цар — син Дхрітараштри разом зі своїми відважними братами, а також Бгішмою, Дроною і Кріпою правив землею. Наблизивши до себе Карну, сина сути, окрасу битви, володар землі Дурьйодхана перебував у постійному достатку, вшановуючи Індр серед брахманів щедрими жертовними дарунками. І своїм братам, о царю, цей сміливий згубник недругів теж робив милості, думаючи, що багатство приносить користь тільки тоді, коли його роздають і ним насолоджуються.

Так вістить розділ двісті сорок третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ПОХІД ДО СТАНУ ПАСТУХІВ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ПОХІД ДО СТАНУ ПАСТУХІВ

[1] крім нього — Володаря богів! — тут мається на увазі Індра, хоча гандхарви можуть міфологічно асоціюватися в епосі також з Варуною або Куберою. (вгору)

[2] Шабдаведхья — «вражає на звук», чарівна зброя, що вражає невидиму ціль. (вгору)

[3] як Вішну оберігає сонм богів — в епічному пантеоні Вішну виділяється насамперед своєю охоронною функцією стосовно богів і людства, що одержала значний розвиток згодом, коли Вішну увійшов як бог-охоронець до складу тримурті. (вгору)

[4] я не обмию ніг доти, поки не буде вбитий Арджуна — обітниця Карни вважається дуже суворою, бо тим самим, за уявленнями давніх індійців, він піддавав себе найнебезпечнішому ритуальному опоганенню. (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО СУМ ПОРОДЖЕНИЙ СНОМ ПРО АНТИЛОП

Розділ 244

Джанамеджайя спитав:

Що робили в тому лісі могутні сини Панду після того, як звільнили Дурьйодхану? Ти повинен розповісти мені про це.

Вайшампаяна відповів:

Одного разу, уночі, в Двайтавані Юдхіштхірі, синові Кунті, привиділися уві сні антилопи, голоси їх тремтіли від сліз. Індра царів запитав їх тремтливих, що смиренно склали копита: «Скажіть, про що ви хочете повідати? Хто ви? Чого бажаєте?». А були то антилопи, що вціліли після того, як інші були винищені, і на питання славного Пандава, сина Кунті Юдхіштхіри, вони відповідали: «Ми антилопи Двайтавани, інші ж усі перебиті, о бгарато! Щоб ми не перевелися зовсім, о великий царю, переселитеся в інше місце. Твої брати-герої, які всі як один, вправно володіють зброєю, зробили нечисленними сімейства лісових мешканців. Нас вціліло небагато для продовження роду, о велемудрий! Змилуйся, о Індро царів, Юдхіштхіро, дай нам можливість збільшити наш рід». Сильно засмутився Юдхіштхіра, цар справедливости, побачивши тремтячих, переляканих антилоп, яких залишилося лише стільки, скільки потрібно для продовження роду. Відповів їм цар, що дбав про благо всього живого: «Хай буде так! Справедливі ваші слова, і я виконаю ваше прохання». Із цим прокинувся на світанку найповажніший з царів і сповнений жалю до антилоп, сказав усім братам, що зібралися там: «Вночі, уві сні мені наснилися антилопи, яких ви ще не встигли вбити. Вони сказали: «Нас залишилося зовсім мало. Благо тобі! Зглянься над нами!». Правду вони говорять. Нам варто зглянутися над мешканцями лісів, адже ми годуємося за рахунок їх уже рік і вісім місяців. Давайте відправимося знову в прекрасну Камьяку, що біля озера Тринабінду. Цей кращий з лісів, відомий як вінець Марубхуми,[1] повний звірів. Там у достатку ми проведемо роки вигнання, які нам залишилися». І пандави, знавці дхарми, із брахманами й усіма, хто жив разом з ними, у супроводі слуг на чолі з Індрасеною, швидко, о царю, зібралися в дорогу. Ідучи второваним шляхом, не маючи потреби ні в добрій їжі, ні у свіжій воді, вони побачили Камьяку — священний притулок, призначений для подвижництва. Нащадки Куру, кращі з бгаратів, оточені биками серед брахманів, вступили у той ліс, немов праведники на небо.

Так вістить розділ двісті сорок четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО СУМ ПОРОДЖЕНИЙ СНОМ ПРО АНТИЛОП

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО СУМ ПОРОДЖЕНИЙ СНОМ ПРО АНТИЛОП

[1] Марубхума — пустельна країна на схід від ріки Інд, суч. округа Джодхпур у штаті Раджастхан. (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО ДРОНУ РИСУ

Розділ 245

Вайшампаяна продовжив:

Пандави, великі душею, прожили в лісі одинадцять важких років, о туре серед бгаратів! Найшляхетніші з мужів, гідні щасливої долі, вони долали лихі негоди чекаючи кінця призначеного строку, харчуючись лише плодами і коріннями. Цар-мудрець, міцнорукий Юдхіштхіра, пам’ятаючи, що це велике нещастя обрушилося на братів через нього, не міг спати спокійно: немов голки кололи царя в саме серце, коли він

згадував про ганьбу, яка випала на його долю в результаті гри у кості. Пригадуючи жорстокі слова Сина сути, Пандава гірко зітхав, виношуючи в собі страшну отруту гніву. Арджуна і обоє близнюка, славна Драупаді та шалений Бгіма, найсильніший з усіх, дивлячись на Юдхіштхіру, відчували невимовний біль. Розуміючи, що до кінця вигнання залишилося зовсім небагато, ці тури серед бгаратів немов перевтілились: вони жили надіями і сподіваннями на помсту. Через деякий час після того, як пандави оселилися в Камьяці, прийшов їх відвідати великий подвижник Вьяса, син Сатьяваті. Побачивши, що він з'явився, син Кунті, Юдхіштхіра, вийшов назустріч великому духом пустельникові і прийняв його, як личить. Коли Вьяса сів, син Панду, що упокорив свої почуття, сів поруч із ним, готовий йому служити, намагаючись його порадувати своєю повагою. Бачачи, як онуки його схудли, живучи дарунками лісу, великий мудрець переривчастим від сліз голосом співчутливо вимовив: «Слухай, о Юдхіштхіро, міцнорукий, кращий з охоронців дхарми! Не зробивши покаяння, не досягнеш, о сину мій, вищого блаженства. Людина поперемінно має то радість, то горе. Так не буває щоб комусь випадали лише нескінченні страждання, о туре серед чоловіків! Мудра людина, наділена глибоким розумом, знаючи, що в житті бувають і злети, і падіння, не засмучується і не радується. Випаде щастя — насолоджуйся ним, гримне лихо — терпи. Чекай своєї години, як сівач — урожаю. Немає нічого вище подвижництва, покаяння — ось шлях до величі. Пам'ятай, о бгарато: не існує такого, чого не можна було б домогтися подвижництвом. Правдивість, чесність, незлобивість, щедрість, стриманість, миролюбність, відсутність заздрости, неспричинення зла живому, а також чистота і смиренність почуттів — такі, о великий царю, засоби досягнення мети для праведних. Люди, що знаходять задоволення у злі, невігласи, що воліють іти манівцями, надалі народжуються серед низьких створінь і не відають щастя.

Те, що вершиться в цьому світі, має наслідки в іншому світі, тому варто приборкувати плоть подвижництвом і смиренністю. Варто роздавати дарунки в міру своїх сил, вчасно і тим, хто гідний. Виявляй їм повагу і відплачуй належно, носи радість у душі жени геть невдоволення, о царю! Правдоустий знайде довголіття, чесний — безжурне існування, а негнівливий і смиренний досягне вищого блаженства. Той, хто стриманий і миролюбний, не знає вічних страждань. Той хто упокорив свою душу не мучиться, якщо щастя зрадить йому. Той хто наділяє і дарує — гараздує щасливим. Той, хто не приносить шкоди живому, досягає вищого блага. Шануючи тих, хто заслуговує поваги, народжується він у великому родові. Хто скорив свої почуття — не знає злиднів. Той, чиї думки спрямовані до добра, корячись закону часу, знову народжується на світло праведником».

Юдхіштхіра спитав:

О володарю, великий подвижнику! Що має більшу цінність для світу іншого: роздача дарунків, вірність дхармам чи подвижництво? І що вважається найважчим?

Вьяса відповів:

Немає на землі нічого більш важкого, ніж роздача дарунків, бо люди надзвичайно цінують своє майно, яке добувається працею. Заради багатства герої вступають у жорстокий бій, жертвуючи дорогоцінним життям, а іноді віддаляються в ліс або на берег моря. Другі займаються землеробством і скотарством, інші, мріючи зібрати багатство, ідуть служити. Надзвичайно важко розлучитися з тим, що добуто з великими труднощами. Тому немає нічого важче за роздачу дарунків. Тож я вважаю приношення дарунків найголовнішим. Особливо тут необхідно засвоїти, що чесно добуте багатство варто роздавати в належний час і в належному місці тим, хто заслуговує цього, а саме праведникам. Коли, дотримуючись дхарми, роздають як дарунки багатство, неправедно отримане, це не рятує того, хто так робить від великої небезпеки. Нехай навіть малий дарунок, але піднесений прохачеві вчасно і від чистого серця, вважається неминущою заслугою в іншому світі. Із цього приводу розповідають древню оповідь про те, що знайшов Мудгала, відмовившись від дрони рису.

Так вістить розділ двісті сорок п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 246

Юдхіштхіра сказав:

Розкажи мені, володарю, про те, як великий душею Мудгала відмовився від дрони рису, кому він її віддав і, як це було? Я вважаю, що не дарма народився на світ той, чиїми благими справами задоволений сам Володар, що втілює дхарму.

Вьяса мовив:

На Курукшетрі, о царю, жив правдомовний, незаздрісний, доброчесний Мудгала, стійкий ув обітниці. Жив він збором колосків і зерен, які залишаються після жнив.[1] Вірний обітниці гостинности, великий подвижник, що дотримується всіх обрядів і живе мов голуб, робив регулярно жертвопринесення за назвою «іштікріта». Пустельник, його сини і дружина приймали їжу тільки раз у два тижні, і при такому голубиному способі життя, накопичувалася в нього за півмісяця дрона рису. Приносячи жертви в день молодика і у день повні, він безмовно підтримував своє існування тим, що залишалося після підношення богам і гостям. Щораз, коли одна половина місяця мінялася іншою, сам Індра, Володар трьох світів, разом з богами приймав його дарунок, о великий царю! Роблячи жертвопринесення при кожній зміні місяця, він вів життя пустельника й зі щирою радістю роздавав їжу гостям. І тому, хоча великий духом Мудгала не скуплячись роздавав їжу, з тої дрони рису, що набиралася до цього дня, його ставало все більше й більше в

міру того, як з'являлися гості. Були нагодовані ним сотні наймудріших брахманів, але завдяки щирості, з якою пустельник робив їм підношення, їжі в нього все прибувало.

Почувши про добродійного Мудгалу, вірного обітниці, до нього з'явився, о царю, Дурвасас, одягом якому служили сторони світла. Цей пустельник, одяг якого не має меж (*оголений*), був безволосий і виглядав як причинний, о Пандаво, викрикуючи прокльони. Підійшовши до того брахмана Мудгали, найгідніший з пустельників звернувся до нього: «Знай, о найвеличніший з подвижників, я прийшов сюди, щоб отримати їжу». — «Ласкаво просимо!» — так сказав Мудгала пустельникові та підніс йому воду для омивання ніг і для полоскання, а слідом — прекрасне частування. Стійкий в обітниці й вірний закону гостинности, він із глибокою повагою передав це зголоднілому безумцеві, виснаженому покаянням. Нещасний, змучений голодом, з'їв задоволено всі страви, а Мудгала подав йому ще. І тоді, з'ївши всі страви, той вимазав недоїдками своє тіло і вийшов туди, звідки прийшов. А коли на другий раз змінився місяць, він знову з'явився до премудрого, що жив збором колосся і з'їв усе частування. Але подвижник, втративши їжу, знову зібрав колосся. Навіть голод виявився неспроможний змусити Мудгалу зрадити собі. Ні гнів, ні заздрість, ні ремство, ні сум'яття не торкнулися душі кращого з двічінароджених, що живе разом із дружиною та синами збором колосся. Шість разів, у чітко визначений час, до найбільшого з подвижників, що дотримується дхарми, встановленої для тих, хто живе збиранням зерен, які залишилися після жнив, був з'являвся з якоюсь своєю метою пустельник Дурвасас.

Пустельник не зауважував ні найменшого невдоволення Мудгали. Він бачив чистоту непорочної душі й безгрішне серце. Нарешті той пустельник, задоволений, сказав Мудгалі: «В цьому світі немає нікого, хто б так само, як ти, роздавав дарунки, не відаючи жадібности. Голод гасить свідомість обов'язку і позбавляє людину стійкости. Язик, слідуючи за відчуттями, вимагає смачної їжі. Від їжі залежить саме життя, а неспокійну душу важко стримати. Єдність душі й почуттів досягається покаянням. Важко із чистим серцем віддавати те, що накопичено тяжкою працею. Ти, о благочестивий, в усьому діяв, як належить. Ти був привітний з нами, і ми задоволені таким прийомом. Перемога над почуттями, стійкість, щедрість, стриманість, смиренність, милосердя, правдивість і чеснота — усе втілилося в тобі. Ти скорив світи своїми діяннями і ступив на найвищий шлях. Твою щедрість небожителі проголосили воістину великою. Ти, що ревно дотримуєшся своєї обітниці, живим відправишся на небеса».

Ледве святий Дурвасас це промовив, як з'явилася яскрава, що рухається за бажанням, небесна колісниця, запряжена гусаками і журавлями, оповита сіткою з дзвіночками й запашна чудовими пахощами. На ній до Мудгали прибув посланець богів і звернувся до мудреця-брахмана: «Зійди на колісницю, ти заслужив це своїми діяннями. Найвищої досконалости досяг ти, подвижнику!». Святий мудрець у відповідь на такі слова сказав віснику богів: «Я хочу, щоб ти повідав про чесноти небожителів. Які чесноти у тих, хто там перебуває? Якому покаянню вони піддали себе і в чому була його мета? Що таке небесне блаженство і які лиха чатують на тих хто живе на небесах, о посланцю богів? Праведники, вихідці з гідних родин, кажуть: «Щоб знайти друга в праведникові, досить пройти з ним усього сім кроків».[2] Я прошу тебе, о могутній, саме про таку дружбу. Розкажи мені без зволікання, що тут істинно й корисно, а я вислухаю тебе і вчиню, як ти скажеш».

Так вістить розділ двісті сорок шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 247

Посланець богів вирік:

О великий мудрецю, недосконалий твій розум, якщо отримавши найвище блаженство на небесах, ти, замість того щоб пишатися, коливаєшся, немов невіглас. Той світ нагорі, що зветься небесами і де прекрасними дорогами завжди роз'їжджають колісниці богів, іде вгору, о подвижнику! Люди несправедливі й невіруючі, що не пройшли через покаяння та не зробили великих жертвопринесень, не можуть потрапити туди, о Мудгало! Доброчесні миротворці, що упокорили свою душу, стримані й незлобиві, що ревно дотримуються дхарми роздачі дарунків мужі й герої, які здобули славу в боях, мали успіх в смиренності й приборканні плоті, попадають у ті благодатні краї, де перебувають тільки праведники, о брахмане! Боги й садхьї, вішви й марути разом з великими мудрецями, ями й дхами, о Маудгальє, а також гандхарви і апсари живуть на небесах, і в кожної з цих божественних груп є свої сяючі, залиті блиском, блаженні світи, де виконуються всі бажання. На тридцять три тисячі йоджан розкинулася золота Меру, цариця гір. Тут розташовані, о Мудгало, сади богів — Нандана й інші благодатні місця відпочинку праведників. Там немає ні голоду, ні спраги, ні втоми, немає страху холоду або жари, не буває нічого не благого або такого, що викликає відразу, немає ніяких хвороб. Усюди там віє ніжний запах, усякий дотик приємний, звідусіль там, о мудрецю, ллються звуки, що чарують душу й слух.[3] Тут немає ні суму, ні старості, немає тривог і страждань.

Такий, о подвижнику, той світ, до якого люди прагнуть у своїх діяннях, туди потрапляють праведники за свої добрі справи. У тих, хто допущений туди, від тіла йде сяйво, і це тіло, о Маудгальє, — результат їхніх діянь, а не породження матері й батька. Там на небесах немає ні поту, ні смороду, ні сечі, ні випорожнень, пил, о подвижнику, не лягає на їхній одяг, а пишні, дивно-запашні вінки ніколи не в'януть. Такі, як ти, о брахмане, роз'їжджають там у небесних колісницях. Далекі від заздрости, суму й утоми, не відаючи ворожнечі та оман, щасливо живуть там ті, що досягли небес, о великий пустельнику! А над цими

світами, о туре серед подвижників, височіють світи Шакри, повні надзвичайних чеснот. Спереду — блаженні, сяючі світи Брахми, куди потрапляють, о брахмане, святі мудреці, що очистили себе благими діяннями. Ті, що звуться Рибху, — це інші боги богів, їхні світи — ще вище. Самі боги приносять їм жертви. Ті вищі блискучі світи, дарують що побажаєш, виливають власне сяйво, і немає там страждань через жінок, немає заздрості до мирської влади. Рибху не роблять жертвопринесень і не п'ють амріти. У них дивні тіла, але без зримого втілення. Від щастя не шукають щастя споконвічні боги богів, вони не міняються зі зміною кальп.[4]

Звідки там бути старості або смерті, якщо немає ні радості, ні любові, ні щастя, ні горя, ні насолоди? І звідки там бути пристрасті й ненависті, о подвижнику! Про таку високу долю мріють, о Маудгальє, самі боги, але ця найвища досконалість недоступна, недосяжна для них, які ще мають бажання. Таких світів тридцять три.[5] В інші світи попадають премудрі завдяки найвищим обітницям або дарункам, принесеним, як належить. Ось таку щасливу винагороду одержують тут за дарунки. Насолоджуйся ж нею: ти отримав це за свої благі справи, і тепер ти будеш відзначений сяйвом за своє подвижництво. Ось що таке, о брахмане, небесне блаженство, і ось які різні небесні світи. Я розповів тобі про світлі сторони життя на небесах. Тепер послухай про лиха, які там чатують. На небесах людина пожинає плоди зроблених нею справ, і вони не можуть бути змінені, поки до кореня не вичерпається карма.[6] Ось у чому, по-моєму, складається нещастя: слідом за тим відбувається падіння, причому саме в той момент, коли душа обійнята блаженством, о Мудгало! Нестерпний розпач і муки того, хто попадає в нижчі світи після того, як зазнав найбільшого блаженства. Розум потьмарюється у скинутих, і морок наступає на них. Коли в'януть вінки в того, кому призначено бути скинутим, його охоплює страх. Такі жорстокі лиха трапляються всюди, аж до самого світу Брахми, о Маудгальє! Незлічимі чесноти людей, що зробили благі діяння і потрапили на небеса. І тому ще одне відрізняє тих, що скинуті з небес: завдяки прихильности добру такі знову народжуються серед людей, о подвижнику! З'являються вони на світло відзначені високою і щасливою долею, але якщо вчасно не усвідомлюють того, попадають потім у самі низи. Після смерти людина пожинає плоди своїх діянь, які творить в цьому житті. Вважають, о брахмане, що тут, в цьому світі, — земля карми, а там, після смерти, — земля плоду її. Я розповів тобі про все, що ти запитав мене, Мудгало! А тепер, о праведнику, якщо ти погодишся, ми скоріше з миром рушимо в дорогу.

Вьяса мовив:

Вислухавши це, Маудгалья, найповажніший з подвижників, задумався над словами посланця богів і, обміркувавши їх, вимовив: «Уклін тобі, об віснику небес! Йди, куди тобі хочеться. Не треба мені неба, якщо це несе великі страждання, не треба блаженства. Бути звідти скинутим — величезне горе, жорстоке лихо. Ті, що блаженствували на небесах, попадають потім на землю, тому я не бажаю неба. Я буду прагнути лише в ті безмежні краї, досягши яких більше не знають суму й прикростей і ніколи цих місць не залишають». Такими словами пустельник попрощався з посланцем богів. Тепер він перестав займатися збором колосків і зерен, що залишилися після жнив, і пізнав незрівнянний спокій. Ставши байдужим до огуди і до прославляння, байдужним до того, що перед ним — камінь, груда землі чи золото, він постійно був занурений у роздуми, віддаючись чистій Йозі знання. Черпаючи силу в Йозі роздумів, відчуваючи ні з чим не порівнянне блаженство, він досяг неминущої досконалости — головної ознаки нірвани.[7] Так і ти, о Каунтейє, не повинен засмучуватися: вигнаний зі свого неосяжного царства, ти знову знайдеш його за допомогою подвижництва. За щастям йде горе, нещастя змінюється радістю. Чергуючись, вони кружляють навколо людини мов спиці в колесі. Минуть ці тринадцять років, і ти, чия мужність безмежна, повернеш собі царство батьків і дідів. Так не муч же тривогою свою душу!

Вайшампаяна сказав:

Сказавши це синові Панду, мудрий володар Вьяса повернувся до себе в ашрам, щоб знову віддатися подвижництву.

Так вістить розділ двісті сорок сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ДРОНУ РИСУ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ДРОНУ РИСУ

[1] Збором колосків і зерен…після жнив — такий спосіб добування їжі не є примхою Мудгали, а конкретна релігійна обітниця, один з приписів посту (unchadharma, unchavṛtti). (вгору)

[2] «Щоб знайти друга в праведникові, досить пройти з ним усього сім кроків» — цей вислів має, либонь, певну ритуальну основу (можливо, обрядовий акт укладання дружнього союзу). Частину весільного обряду, наприклад, становив ритуал «семи кроків», з останнім з яких жінка ставала «другом» (mitra) свого чоловіка. (вгору)

[3] чарують душу й слух — три характеристики небес співвідносяться із трьома з п'яти об'єктів почуттєвого сприйняття (viṣaya): запах (gandha), дотик (sparša) і звук (šabda). (вгору)

[4] вони не міняються зі зміною кальп — при зміні кальп (пралаї) всі боги гинуть, за винятком Вішну й Брахми, які почергово сплять, а також, як виявляється із цього дивного уривку, богів Рибху. (вгору)

[5] Таких світів тридцять три — число світів тут відповідає традиційному числу богів, які діляться на три розряди згідно трьом сферам світобудови: землі, неба й атмосфери. (вгору)

[6] *поки до кореня не вичерпається карма — як видно з цього, перебування праведника на небесах не є вічним, раз і назавжди даним, а чітко «відміряним» пропорційно заслугам — становище, яке закономірно виходить з універсального характеру дії закону карми і перевтілень.* *(вгору)*

[7] *досконалости — головної ознаки нірвани (siddhim…nirvāṇa lakṣaṇa). — Можливі також переклади: «досконалости, відзначеної нірваною» або «досконалости, визначеної, як нірвана». Який би не був точний зміст слова «нірвана» в даному місці, з контексту зрозуміло, що ним позначається стан, тотожний чи досить близький до моменту звільнення з «кола сансари».* *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО ВИКРАДЕННЯ ДРАУПАДІ

Розділ 248

Вайшампаяна вів далі:

Кращі з бгаратів, великі вої, вправні у битві на колісницях, немов безсмертні, насолоджувалися прогулянками в лісі Камьяка, де було багато звіра. Любувалися різними гаями й пишно квітучими перелісками, які були особливо прекрасні в ту пору року. Пандави, нищителі недругів, кожний з яких був могутній немов сам Індра, бродячи величезним лісом, займалися ловами. Якось згубники ворогів, тигри серед чоловіків, розійшлися одночасно в чотирьох різних напрямках щоб пополювати для брахманів, а Драупаді, з благословення великого мудреця Тринабінду, що палає вогнем подвижництва, і родового жерця Дхаумьї залишилася в оселі.

В той час велеславний цар Синдху на ім'я Варддхакшатрі направлявся до шальвеїв (*шальви*), маючи намір оженитися. Оточений великим почтом, як личить цареві, разом з безліччю царів з'явився він у Камьяку. Там у глухому лісі він побачив улюблену дружину пандавів — славну Драупаді, що стояла при вході в оселю. Прекрасна виглядом, своєю незрівнянною красою вона осяювала лісову галявину, немов блискавка — синю хмару. «Хто це — небесна діва-апсара чи дивне видіння, створене богами?» — так міркуючи, усі дивилися на неї, бездоганну, шанобливо склавши долоні. Цар Синдху Джайядратха Варддхакшатрі, з посмішкою дивлячись на бездоганно ставну Драупаді, радувався у душі. Осліплений бажанням, він сказав цареві Котикашьї: «Хто ж вона, досконала тілом, якщо не земна жінка? Я нікого не хочу собі за дружину, після того як побачив цю красуню, тільки з нею повернуся я у свій край. Ходи, о гідний, і довідайся, хто вона, чия, звідки й навіщо з'явилася, прекрасноброва, в цей непривітний ліс. Можливо, ця найгарніша в світі, довгастоока діва з такими чудовими зубами, струнким станом і прекрасними стегнами буде тепер таки моєю! Я виконаю своє бажання, якщо отримаю за дружину цю чарівну жінку. Ступай, Котико, довідайся, хто її охоронець». Вислухавши це, Котикашья, прикрашений сережками, зіскочив з колісниці й, наблизившись до неї, немов шакал до тигриці та запитав:

Так вістить розділ двісті сорок восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 249

Котикашья мовив:

Хто ти, о прекрасноброва красуне, що стоїш у самотній оселі, нахиливши гілку кадамби, сяючи немов полум'я в ночі роздмухане вітром? Надзвичайна краса твоя! Чи не страшно тобі в лісі? Богиня ти, якші або ж данаві? Чарівна апсара чи чудова жінка-дайтья? А може ти дочка царя зміїв, прекрасна лицем, або злий дух, що блукає вночі лісами? Чи ж ти дружина царя Варуни, а може Ями, Соми чи Володаря багатств? А може, ти з'явилася з житла Дхатрі або Відхатрі, Савітара, самого Володаря чи Шакри? Ти навіть не запитуєш нас, хто ми такі, а нам невідомий твій охоронець. Множачи твою гордість, ми самі запитуємо, о гідна, звідки ти родом і хто твій володар. Розкажи відверто про своїх родичів, про чоловіка свого, про родину й про те, що ти тут робиш. Я — син царя Суратхи, людям відомий як Котикашья. А той, очі в якого довгасті мов пелюстки лотосу, ген той, що стоїть у золотій колісниці, нагадуючи жертовний дарунок у священному вогні, — це доблесний цар тригартів на ім'я Кшеманкара. За ним — славний син царя куніндів, великий стрілець із лука. Широкоплечий, звиклий до життя в горах, він дивиться на тебе в повнім здивуванні. А той смаглявий прекрасний юнак, що стоїть біля ставка лотосів, — син Субали, царя з роду Ікшваку. Він нещадно карає недругів, о прекрасну виглядом! Його супроводжують прапороносці — дванадцять царських синів родом із Саувіри. Всі вони, стоячи на колісницях, запряжених гнідими кіньми, сяють немов Носій жертви під час виконання священних обрядів. Їхні імена — Ангарака, Кунджара, Гуптака, Шатрупджайя, Санджайя, Суправріддха, Прабханкара, Бхрамара, Раві, Шура, Пратапа та Кухара. Того, за ким ідуть шість тисяч бійців на колісницях, слони, кіннота й піші вої, кличуть Джайядратха. Напевно, ти чула: то цар Саувіри, о гідна! З ним — його брати, тверді духом: Балаха, Каніка, Відарана й інші, славні юні герої із Саувіри. Ці витязі всюди супроводжують царя. З такими супутниками цар прямує, немов Індра в оточенні сонму марутів. Але ми не знаємо, о дивноволоса, чия ти дружина і дочка. Розкажи нам про це.

Так вістить розділ двісті сорок дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 250

Вайшампаяна продовжив:

Царська дочка Драупаді, дивлячись на гідного з нащадків Шибі, повільно відпустила гілку кадамби і, оправивши шовкове плаття так відповіла на його питання: «Я знаю, о сину Індри людей, що жінка, подібна мені, не повинна розмовляти з тобою. Але тут немає нікого, крім мене, — ні чоловіків, ні жінок, які могли б тобі відповісти. Я одна, і тому я відповім тобі. Вислухай же, благочестивий, чому я, вірна своїй дхармі, говорю з тобою в лісі віч-на-віч. Я знаю, що ти — син Суратхи й люди кличуть тебе Котикашьєю. Тому я, о нащадку Шибі, розповім тобі про своїх рідних. Слухай. Я — дочка царя Друпади. Люди, о Шайбьє (*нащадок Шибі*), називають мене Крішною. Я вибрала собі п'ятьох чоловіків, які, як ти, напевно чув, вийшли колись у Кхандавапрастху. Сини Прітхи — Юдхіштхіра, Бгімасена, Арджуна і обидва сина Мадрі, найвідважніші серед мужів, залишили мене тут, а самі, розділившись, вирішили піти на лови в чотирьох різних напрямках: цар Юдхіштхіра відправився на схід, Бгімасена — на південь, Арджуна Переможець — на захід, а близнюки — на північ. Я думаю, що прийшов час повернутися цим славним воям на колісницях. Заходьте, якщо бажаєте бути з повагою прийняті ними. Зійдіть зі своїх колісниць і зробіть омивання. Великий душею син Дхарми гостинний, він буде радий вас бачити». Так місяцелика дочка Друпади довірливо розмовляла із сином нащадка Шибі. Потім, занурена в думки про те, як краще виконати свій обов'язок гостинности, вона увійшла в затишний будиночок під листям.

Так вістить розділ двісті п'ятдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 251

Вайшампаяна вів далі:

Коли царі сіли, готові вислухати Котикашью, о бгарато, володар саувірів сказав нащадкові Шибі: «Ледве прекрасніша з жінок заговорила, серце моє охопила радість. Із чим ти повернувся? Після того як я побачив її, інші жінки здаються мені схожими на мавп, о міцнорукий! Правду я кажу тобі. Тільки глянув на неї, і вона заволоділа моєю душею. Розкажи мені про цю красуню. Чи земна це жінка, о Шайбьє?

Котикашья відповів:

Це царська дочка Драупаді, славна Крішна, кохана дружина п'ятьох синів Панду. Вона вірна й гідна дружина всіх партхів. Бери її, о володарю саувірів, і йди, щасливий, назад до саувірів.

Вайшампаяна сказав:

«Я хочу подивитися на Драупаді», — відповів на ці слова володар Синдху та саувірів, грішний Джайядратха. Увійшовши всімох у порожню оселю, немов вовки в лігвище лева, прибульці сказали Крішні: «Уклін тобі, о наділена прекрасним станом! Чи здорові твої мужі? Й ті, кому бажаєш ти блага, чи здорові вони?».

Драупаді відповіла:

Цар Юдхіштхіра, син Кунті, нащадок Куру, у доброму здоров'ї. І я, і його брати, й інші, про кого ти запитуєш, — теж. Прийми від мене воду для омивання ніг і сядь сюди, о царський сину! П'ятсот антилоп приготую я вам на сніданок. Чорних антилоп і плямистих, антилоп ньянку та харіна, шарабхів і зайців, білоногих антилоп, антилоп руру й шамбара, гаялів, безліч диких звірів, вепрів і буйволів, а також інших тварин подарує тобі сам Юдхіштхіра, син Кунті.

Джайядратха мовив:

Благо долі — у мене з'явилася повна заміна сніданку. Підійди до мене, піднімися на мою колісницю й матимеш зі мною блаженство! Не варто тобі зберігати вірність партхам: вони блукають лісами, слава їхня закотилася. Жалюгідні й розгублені, вони вигнані зі свого царства. Мудра жінка не повинна залишатися із чоловіком, якщо він втратив свою честь. Їй варто бути з ним разом тоді, коли його супроводжує успіх, бо якщо слава його загинула — нема чого жити з ним. Пандави втратили колишню славу й на вічні часи втратили своє царство. Досить тобі жити у злигоднях, любов'ю до синів Панду! Будь моєю дружиною, о жінко з прекрасними стегнами! Залиш партхів і знайди своє щастя. Разом зі мною ти будеш володарювати над усіма синдху та саувірами.

Вайшампаяна мовив:

Ледве цар Синдху вимовив ці слова, що вселяють у серце тремтіння, Крішна відсахнулася, насупивши брови. Відкинувши із презирством його домагання, струнка Крішна сказала володареві Синдху: «Цьому не бувати. Соромся!». Очікуючи, що чоловіки її ось-ось повернуться, бездоганна жінка вирішила відволікти чужоземця, нанизуючи слово на слово.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 252

Вайшампаяна провадив:

Ніжне обличчя її вкрилося рум'янцем гніву, очі почервоніли, брови то підіймалися, то опускалися. Дочка Друпади, тремтячи, мовила володареві саувірів: «Як не соромно тобі, невігласе, ображати славних великих воїв-колісничних, смертоносних мов отрута! Кожний з них подібний Великому Індрі й спрямований до своєї мети! Вони встояли у боях із самими якшами і ракшасами. Не мовлять поганого гідному хвали подвижникові, хто б він не був: житель лісів чи домогосподар, бо він повний знань. Говорять

же таке, саувіро, лише люди-пси! Я думаю, немає нікого в подібних зборах кшатріїв, хто після цього простягнув би тобі руку, щоб утримати тебе від падіння в пащу Патали. Сподіваючись здолати царя справедливости, ти схожий на того, хто із ціпком у руках намагається відбити від череди величезного мов гірська вершина, слона, що бреде на час тічки до підніжжя Гімалаїв. Ти з глупоти рвеш вії з морди грізного лева, який заснув міцним сном, штовхаючи його ногою, але втечеш геть, тільки-но побачиш шаленого Бгімасену. Ти ніби ко́паєш носком страшного, могутнього, зануреного в сон злого старого лева, що живе від народження у гірських печерах, якщо важишся зустрітися із гнівним і лютим Джишну. Збираючись поборотися з обома молодшими пандавами, найгіднішими з людей, ти безтурботно наступаєш ногою на хвіст двом найотруйнішим чорним зміям з роздвоєними жалами. І ніби бамбук, банан або тросник плодоносять собі на погибель, а не заради свого процвітання, як самиця краба приносить потомство і гине сама, так і ти приймеш смерть, якщо насмілишся зазіхнути на мене, яку бережуть ті герої».

Джайядратха мовив:

Я знаю це, о Крішно! Відомо мені, які ті сини бога серед людей. Але нас не злякають твої погрози. Кожний з нас, о Крішно, породжений в одному із сімнадцяти високих родів, і ми перевершуємо синів Панду шістьма гідностями,[1] яких, як ми вважаємо, вони позбавлені, о Драупаді! Сідай скоріше на слона або ж у колісницю. Нас не можна задовольнити лише словами. Краще жалібно моли про милосердя царя Саувіри!

Драупаді рекла:

Чому цар Саувіри вважає мене безсилою, тим часом як на моїй стороні велика міць? Чому він вважає, що я, опираюся лише від розгублености й повинна волати до милосердя царя Саувіри? Сам Індра не посміє викрасти ту, на допомогу до якої летять по дорозі в одній колісниці два Крішни,[2] що вже й казати про всього лише жалюгідного смертного! Коли Увінчаний діадемою, згубник ворожих героїв, той, що з колісниці вражає недругів у саме серце, нападе через мене на твоє військо, він спопелить його, немов вогонь — сушники у спекотний час. За Джанарданою підуть герої-врішнії, великі стрільці з лука, а також усі кекайї. Всі царевичі, мої сини, теж охоче приєднаються. Стрімкі грізні стріли, випущені з Гандіви, залишаючи тятиву із громоподібним звуком, дзенькають ще страшніше, вдарившись об руку Завойовника багатств. Коли, викидаючи раз у раз із Гандіви потужні потоки стріл, Володар Гандіви під ревіння мушель та тріск шкіряних щитків обрушить ці стріли тобі на груди, як зграї швидкої сарани, то які думки відвідають тебе? Ти побачиш Бгіму, що летить із палицею у руці, і синів Мадрі, що мчаться з різних сторін, і вивергають отруту гніву, породжену шаленством, і приймеш, лиходію, довгі муки. І як істинно те, що я ніколи, навіть у думках не зраджу своїм чоловікам, так само вірно й те, що я побачу, сьогодні, як партхи схоплять тебе й тягтимуть по землі. І я не відчуваю страху, хоча ти, лиходію, силою тягнеш мене за собою. Я знову з'єднаюся з доблесними Куру і повернуся в ліс Камьяку!

Вайшампаяна вів далі:

Дивлячись своїми величезними очима на тих, що готові були схопити її, вона проклинала їх і злякано повторювала: «Не торкайтеся, не торкайтеся до мене!». Потім вона погукала Дхаумью, сімейного жерця, і тут Джайядратха схопив її за край одягу. Вона відіпхнула його так, що лиходій від її удару звалився на землю, немов дерево з підрубаними коріннями, але відразу підхопився і кинувся на неї. І царська дочка Крішна, яку тягли проти її волі, часто й важко зітхаючи, припала до стіп Дхаумьї, а потім піднялася на колісницю.

Дхаумья мовив:

Ти не можеш викрасти її, поки не скориш великих воїв, вправних у битві на колісницях. Згадай про споконвічну дхарму кшатрія,[3] о Джайядратхо! Ти вчинив огидно, нанісши удар доблесним пандавам, очільник яких — Цар справедливости, й тебе, без сумніву, очікує сувора розплата.

Вайшампаяна сказав:

Із цими словами Дхаумья відправився серед піших воїв, слідом за викраденою славною царською дочкою.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 253

Вайшампаяна провадив:

В той час партхи, кращі на землі стрільці з лука, об'їздивши поодинці околиці, настріляли антилоп, вепрів і буйволів, зібралися всі разом. В тому величезному лісі, сповненому співом птахів, було багато оленів і хижих звірів. Прислухавшись до лементів тварин, Юдхіштхіра сказав своїм братам: «Звірі та птахи втікають убік, осяяний сонцем, їхні крики тривожні, віщують велике лихо. Бути великому бою з недругами, або нас чекає безчестя. Треба скоріше вертатися! Досить набито вже антилоп. На серці в мене тривожно, воно горить вогнем. Володар прани в моєму тілі неспокійний. Обійнятий гнівом, він затьмарює розум. Ліс Камьяка нагадує мені озеро, де Супарна винищив зміїв або ж державу, що втратила свою велич, втративши царя, або глечик з якого спраглі випили всю воду!». Чоловіки-герої на прекрасних колісницях, в які були запряжені великі прудкі скакуни — стрімкі ніби вітер, коні з берегів Синдху, повернули назад ув оселю. Коли вони верталися, ліворуч від них голосно завив шакал. Цар задумався і сказав Завойовникові багатств та Бгімі: «Цей брудний шакал виє ліворуч. Це значить, що каурави-лиходії нахабно й віроломно напали на нас».

Перетинаючи ліс, продираючись хащами, вони раптом побачили ридаючу дівчину-служницю, зведену сестру їхньої дружини. Індрасена поспішно під'їхав, зіскочив з колісниці, підбіг до неї, о Індро людей, і негайно запитав у неї в тривозі: «Чому ти плачеш, припавши до землі? Чом змарніло й сполотніло твоє лице? Чи не напали жорстокі лиходії на царську дочку Драупаді? Краса її бездоганна, очі величезні — словом, і зовні, вона до пари бикам з роду Куру. Навіть якщо цариця зникне під землею або в океані, а чи відправиться на небеса, партхи підуть за нею слідом: таке велике буде горе Царя справедливости. Який безумець зважиться викрасти в цих згубників недругів, що терплять лиха, але не скорені, їхній безцінний скарб-жону, яка для них дорожча за життя? Не знає він, які в неї оборонці, не відає, що пандави готові душу за неї віддати? Чиє тіло простромлять сьогодні наші гострі, грізні стріли, уп'явшись потім у землю? Не сумуй за нею, о боязка! Знай, що Крішна сьогодні ж повернеться. Партхи вщент розіб'ють усіх ворогів і з'єднаються з Яджнясені!».

Отираючи сльози із чарівного личка, повірниця Драупаді відповіла візникові Індрасені: «Джайядратха силою викрав Крішну, кинувши виклик п'ятьом її мужам, кожний з яких подібний самому Індрі. Ще свіжі прокладені чужоземцями стежки і не зів'яли зламані ними дерева. Поспішите слідом за ворогом, поки царська дочка недалеко! О ви, подібні Індрі! Вдягніть могутні прекрасні броні, беріть свої дорогоцінні луки й стріли та мерщій відправляйтеся в путь, поки, знічена перед натиском погроз, вона, зі змарнілим від розпачу обличчям, у сум'ятті душі не віддала своє тіло цьому лиходієві. Поки черпак, наповнений найчистішим маслом, не впав у золу, поки вогонь від палаючої соломи не пожер принесене в жертву, поки вінок не кинуто у похоронне багаття, поки соми, приготовленої для жертви, не лизнув собака, коли жерці загавилися, поки, нишпорячи в густому лісі, у лотосовий ставок не занурився шакал! Хай не торкнеться якийсь нечестивець, немов собака — жертовних дарунків, милого, що сяє місячним світлом, прекрасного обличчя вашої коханої з гарним носом і чудовими очима! Поспішаєте по цих дорогах, і нехай не випередить вас час!».

Юдхіштхіра скрикнув:

Замовкни, о гідна, припни свого язика! Не вимовляй при нас таких жорстоких слів. І царі, і царські сини, буває, обманюються, осліплені своєю силою.

Вайшампаяна продовжив:

Із цими словами, натягнувши тятиви могутніх луків, тими ж стежками вони швидко рушили в дорогу, раз у раз важко зітхаючи мов змії. І ось крізь куряву, підняту копитами коней ворожого війська, вони побачили Дхаумью, який чеберяв серед піших воїв. Він крикнув Бгімі: «Поквапся!». Розчулені царевичі втішили Дхаумью і сказали йому: «Вертайся спокійно», а самі, немов яструби на здобич, стрімко ринули на ворожу рать. Побачили пандави Джайядратху і свою кохану, яка стояла в його колісниці, і в них, відвагою подібних великому Індрі, запалав гнів, викликаний образою Яджнясені. Врікодара, Завойовник багатств, брати-близнюки і цар Юдхіштхіра, великі стрільці з лука, кинули клич цареві Синдху, та так що у недругів змішалися й сторони світу.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 254

Вайшампаяна мовив:

В лісі піднявся страшний шум, коли шалені кшатрії побачили Бгімасену та Арджуну. Сам нечестивий цар Джайядратха здригнувся, побачивши верхівки знамен биків з роду Куру, і сказав прекрасній Яджнясені в колісниці: «Наближаються п'ять могутніх колісниць. Мені здається, о Крішно, що це твої чоловіки. Ти, о довгокоса, знаєш їх, тому розкажи нам про кожного з пандавів, що стоять на колісницях».

Драупаді сказала:

Навіщо ж тобі, о невігласе, знати про могутніх стрільців з лука, якщо ти зробив злодіяння, яке позбавило тебе довголіття? Наближаються мої мужі-герої, тепер ніхто з вас не врятується під час битви. Але я повинна відповісти на твоє питання, бо тобі призначено вмерти, — така дхарма. І немає в мені ні тривоги, ні страхів перед тобою, раз я бачу Царя справедливости разом із братами. Той, у кого на вістрі ратища прапора два дзвінких, мелодійних барабани гарної форми — Нанда і Упананда, той, хто знає зміст свого обов'язку й користи, та кого завжди оточують діяльні люди, той, хто стрункий і світлий шкірою, як золото Джамбунади, в кого великий ніс і довгасті очі, — то мій чоловік Юдхіштхіра, найкращий з роду Куру, і називають його сином Дхарми. Благочестивий і відважний, він може дарувати життя навіть ворогові, якщо той волає до його милосердя. В ім'я свого ж блага покинь зброю, нерозумний, склади смиренно долоні та йди до нього скоріше.

Той високий, немов пальма, з могутніми руками — його ти бачиш в колісниці, із закушеною губою і хмуро зведеними бровами — мій чоловік на ім'я Врікодара. Везуть героя міцні об'їжджені коні, породисті й витривалі. Його діяння — понад людські сили, «Грізний» — така слава ходить про нього по землі. Хто образить його, не залишиться живий: він ніколи не дарує образи. Якщо він навіть вирішує покінчити з ворожнечею, то й тоді повністю не заспокоюється. Той, хто м'який, стійкий і добрий, про кого йде добра слава, той, хто упокорив свої почуття і шанує старших, — це чоловік мій, що зветься Завойовником багатств. Цей доблесний муж — брат та учень Юдхіштхіри. Ні під впливом пристрасти, ні зі страху, ні з користи не відступиться від своєї дхарми і не зробить зла цей, в усьому подібний Вайшванарі, син Кунті,

здатний протистояти будь-якому ворогові, несучи йому погибель. Мудрець, що пізнав встановлення всіх дхарм і користи, той, хто рятує від страху боязких, про довершену красу якого йде поголоска по світові, той, кого оберігають пандави, хто всією душею вірний старшому з братів, — то мій доблесний чоловік Накула. Другий з близнюків, оружний мечем, — це спритний, могутній і мудрий Сахадева, подвиг якого ти побачиш сьогодні, безумцю! Ти немов побачиш самого Вершителя ста жертвоприносень у битві з юрмами дайтьїв. Мій чоловік Сахадева сміливий, розважливий, мудрий, і він майстерно володіє оружжям і приносить радість цареві — синові Дхарми. Цей молодший, любий брат пандавів, якому за розумом немає рівних, блиском подібний до місяця й сонця. Він знає приписи, уміє розмовляти із праведниками, відважний, рвучкий, розумний і метикуватий. Він скоріше позбудеться життя, навіть увійде у вогонь, ніж скаже таке, що буде суперечити дхармі. Мудрий і сміливий, найбажаніший для серця Кунті, він завжди вірний обов'язку кшатрія.

Ти побачиш, як твоє військо, охоплене сум'яттям перед синами Панду, буде втрачати своїх воїв, нагадуючи перевантажений скарбами човен, що розвалюється в океані на спині макари. Я розповіла тобі про синів Панду, яких ти образив через своє неуцтво. Якщо вони відпустять тебе неушкодженим, ти воістину народишся заново.

Вайшампаяна вів далі:

Тут п'ятеро розгніваних синів Прітхи, залишивши позаду переляканих, що смиренно склали долоні піших воїв, подібно п'яти Індрам, оточили колісничне військо, і все навколо посутеніло від зливи стріл.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 255

Вайшампаяна продовжив:

«Зупиніться! До бою! Швидше шикуйтесь!» — віддавав накази володар Синдху царям. Побачивши на полі бою Бгіму, Арджуну й близнюків разом з Юдхіштхірою, вої Джайядратхи закричали ще розпачливіше. Сум'яття охопило шибі, синдху та тригартів, коли вони побачили цих чоловіків-тигрів, могутніх мов тури. Здійнявши сталеву палицю, оздоблену золотом по всій довжині, Бгіма ринувся на приреченого царя Синдху. Тим часом Котикашья розвернувся і рушив на Врікодару, оточуючи його стрункими лавами своїх колісниць. На Бгіму посипалася безліч списів, дротиків і стріл, посланих руками героя Котикашьї, але Бгіма не здригнувся. Своєю палицею він знищив слона разом з погоничем і сорок піших воїв з головного загону царя Синдху. Син Прітхи Арджуна, переслідуючи царя Саувіри, убив п'ятсот героїв-горців, великих воїв на колісницях з передніх рядів ворожого війська. Цар Юдхіштхіра, сам, в одну мить знищив у сутичці сотню кращих бійців-саувірів. Накула зістрибнув зі своєї колісниці й, немов розкидаючи насіння, почав зносити мечем голови воям, які оберігали ноги слона. А Сахадева, роз'їжджаючи на колісниці, стрілами збивав воїв зі слонів, немов павичів з дерев.

Один із тригартів з луком, зіскочив з колісниці й палицею вбив чотирьох коней царя Юдхіштхіри. Але коли він, піший, став наближатися до царя, син Кунті, цар справедливости, простромив його груди стрілою з наконечником у формі півмісяця. Кров заюшила йому з рота, і з пробитим серцем звалився герой лицем до Партхи, немов дерево з підрубаними коріннями. Цар справедливости, коні якого загинули, зіскочив зі своєї колісниці й разом з Індрасеною зайняв місце на міцній колісниці Сахадеви. Кшеманкара і Магамукха, цілячись у Накулу, посилали одночасно з двох сторін рясні потоки гострих стріл. Їхні стріли обрушувалися лавиною немов злива із хмар, але тут син Мадраваті, величезною стрілою, разом вразив одного й другого. Стоячи на вісі колісниці, цар тригартів Суратха, вправний у боях на слонах, перекинув слоном колісницю Накули, але той, не розгубившись, зіскочив з неї і вибравши високе місце, застиг нерухомо, немов скеля, з мечем і щитом у руках. Прагнучи розправитися з Накулою, Суратха погнав на нього добірного слона, що люто задрав хобот. Коли слон опинився зовсім близько, Накула мечем відітнув йому хобот у самого кореня разом з обома бивнями. Опустивши голову, прикрашений браслетами слон зі страшним ревінням звалився на землю, чавлячи наїзників.

Зробивши цей ратний подвиг, доблесний син Мадраваті, великий воїн, вправний у битві на колісницях, підхопився на колісницю Бгімасени, який прийшов йому на допомогу. Коли на Бгіму напав цар Котикашья, Пандава гострою буцім бритва стрілою зніс голову його візникові. Цар навіть не помітив, що той воїн, прославлений міццю рук, убив його візника, і коні понеслися полем бою з убитим візником. Коли Котикашья, візник якого був убитий, опинився спиною до Бгіми, Пандава, перший серед воїв, наздогнав його і убив своїм дротиком з рукояттю. Завойовник багатств гострими стрілами розніс луки й голови всіх дванадцяти саувірів, шибі й кращих з роду Ікшваку, тригартів і жителів Синдху — усіх, хто наближався до нього на політ стріли нищив у битві неперевершений воїн на колісниці. Багато слонів із прапорцями й чимало великих воїв-колісничних із стягами впало від руки Савьясачина. Всю землю на полі битви покрив він обезголовленими тілами й головами, відділеними від тулуба. Собаки, шакали, шуліки, канки, ворони, ули, грифи й інші хижі птахи жадібно поглинали м'ясо й кров убитих воїв.

Коли загинуло стільки героїв, Джайядратха, цар Синдху, злякавшись, залишив Крішну й дав драла. Кинувши Драупаді посередині розбитого війська, нечестивець у страхові за своє життя, кинувся до лісу. Цар справедливости, побачивши Драупаді та Дхаумью перед нею, разом з відважним сином Мадрі допоміг їм піднятися на колісницю. Коли Джайядратха зник, військо його теж накивало п'ятами, а Врікодара

продовжував цілитися і влучати втікачів своїми стрілами. Але Савьясачин, побачивши, що Джайядратха біжить, зупинив Бгіму, який вбивав воїв Синдху.

Арджуна мовив:

Я не бачу на бойовищі Джайядратхи, з вини якого нам випало це жорстоке випробування. Розшукай його, благо тобі! Що користі в убивстві воїв? Це безглуздо, хіба ти не згодний?

Вайшампаяна продовжив:

Коли мудрий Гудакеша так звернувся до Бгімасени, той Пандава, знаючи, як треба вести розмову, сказав, дивлячись на Юдхіштхіру: «Більша частина ворогів, втративши своїх героїв, розбіглася в різні боки. Забирай Драупаді, о царю, і їдь звідси. Разом із братами-близнюками та Дхаумьєю, великим душею, вертайся в оселю, о царю, Індро царів, і заспокой Драупаді. Цар Синдху, безумець, не піде від мене живим, навіть якщо він зникне на дні Патали і якщо його колісницею буде правити сам Шакра!».

Юдхіштхіра відповів:

Хоча цар Синдху і лиходій, о міцнорукий, його не варто вбивати заради Духшали і славної Гандхарі.[4]

Вайшампаяна вів далі:

Почувши це, мудра Драупаді, засоромлена, гнівно й схвильовано звернула люті слова до обох своїх чоловіків — Бгіми й Арджуни: «Якщо хочете повернути мені радість, убийте того ницого людцю, вилупка серед Синдху, безчесного негідника, що вкрив ганьбою свій рід. Якщо ворог без війни викрадає чужу дружину, або ж заміряється на царство, на прі він не заслуговує пощади, навіть якщо просить про це!». Після таких її слів, обидва тигра серед чоловіків, кинулися переслідувати володаря Синдху, а цар Юдхіштхіра разом із Крішною і сімейним жерцем рушив назад. Увійшовши в ашрам, він побачив, що циновки й глечики розкидані, а брахмани на чолі з Маркандейєю розбіглися. Прямуючи разом із дружиною межи двох своїх братів, велемудрий Юдхіштхіра наблизився до брахманів, які зібралися оплакувати Драупаді, а ті зраділи, побачивши, що цар повернувся разом з нею, перемігши синдху та саувірів. Оточений брахманами, цар вступив ув ашрам, увійшла туди й прекрасна Крішна разом із братами-близнюками.

Між тим, Бгіма й Арджуна, чуючи, що ворог на відстані кроші, стрімко линули слідом, самі женучи своїх коней. І тут доблесний Арджуна вчинив велике диво: він убив коней володаря Синдху, що бігли на крошу попереду. Маючи небесну зброю, не розгубившись у важку хвилину, він зробив незбагненне своїми стрілами, освяченими цією зброєю. Потім обидва героя, Бгіма й Завойовник багатств, кинулися на переляканого, зніченого володаря Синдху, що був один і втратив коней. Цар Синдху, охоплений розпачем побачивши загибель своїх коней, узрівши Завойовника багатств, який вчинив ратний подвиг, і, намагаючись урятуватися втечею, кинувся далі в ліс. Але міцнорукий Пхалгуна, побачивши, що володар Синдху знову тікає, почав переслідувати його, мовлячи: «Он яка твоя сміливість! Як же ти міг силою домагатися жінки? Повернися, сину царя, тобі не личить тікати. І як же ти кинувся навтікача, покинувши серед ворогів своїх посіпак?». Але володар Синдху навіть не обернувся на ці слова Партхи. «Стій! Зупинися!» — кричав могутній Бгіма, швидко його наганяючи. «Не слід убивати його!» — сказав услід йому милостивий син Прітхи.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 256

Вайшампаяна провадив:

Нещасний Джайядратха, бачачи, що двоє братів переслідують його зі зброєю напоготові, як і раніше швидко біг, намагаючись урятувати своє життя. І ось могутній, шалений Бгімасена, зіскочивши з колісниці, наздогнав утікача. Він притяг його за волосся, потім підняв і люто протяг по землі, потім схопив царя за горло і вдарив його. Ледве той отямився і спробував піднятися, міцнорукий Бгіма наніс йому, готовому заридати, удар ногою по голові, потім підставив йому коліно і вдарив ліктем. Під градом жорстоких ударів цар знепритомнів. Пхалгуна ж, виконуючи волю царя Юдхіштхіри, заради Духшали зупинив розлюченого Бгімасену, о кауравo!

Бгімасена сказав:

Невартий життя цей божевільний нечестивець: плюгавець серед людей, він незаслужено заподіяв Драупаді шкоди! Що ж я можу зробити, якщо цар Юдхіштхіра, як завжди милосердний, а ти зі свого юнацького нерозуміння теж постійно нас зупиняєш!». Сказавши так, Врікодара стрілою з наконечником у формі півмісяця обголив ворогові голову, залишивши п'ять пасем, але той не вимовив ні слова. Тоді Врікодара запропонував цареві: «Якщо ти, дурню, хочеш залишитися в живих, слухай, яку я ставлю умову. В будь-якому суспільстві, на будь-яких зборах ти повинен повторювати: «Я раб». Тоді я подарую тобі життя. Таке право переможця в бою». — «Нехай буде так!», — відповів, ледве дихаючи, цар Джайядратха тигрові серед чоловіків, окрасі битви Бгімі. Потім Врікодара, син Прітхи, зв'язав бранця і підняв його, нерухомого, байдужого, вкритого брудом, на свою колісницю. Після цього Бгіма разом з Арджуною, сином Прітхи, на тій колісниці з'явилися до Юдхіштхіри, що стояв посередині обійстя. Бгіма показав йому, що стало з нещасним Джайядратхою. Цар подивився на нього, посміхнувся і наказав: «Звільніть його!». Бгіма звернувся до царя: «Скажи Драупаді, що цей лиходій став рабом пандавів». Але старший брат попросив його м'яко: «Звільни цього нечестивця, якщо я дорогий тобі!». І Драупаді сказала Бгімі слідом за Юдхіштхірою: «Нехай буде звільнений цей раб. Ти вже зробив цареві п'ять пасем на голові».

І цар був звільнений. Він підійшов до царя Юдхіштхіри, привітав його, потім зніяковіло вклонився всім пустельникам. Дивлячись на Джайядратху, полоненого Савьясачином, милосердний цар Юдхіштхіра, син Дхарми, сказав: «Ти не раб. Ходи вільний. Але більше ніколи так не роби. Ганьба тобі, бридкий сластолюбцю, оточений нездарами! Хто може так чинити, крім тебе, найниціший з чоловіків?». Бачачи, що злодійкуватий цар ледве живий, володар людей, кращий з бгаратів, зглянувся і, звертаючись до нього, сказав: «Нехай розум твій спрямується до дхарми! Нехай навіть думки не буде в тебе несправедливої! Забирайся, Джайядратхо, разом із твоїми пішими воями, кіннотою і колісницями. Благо тобі!». Після таких слів Юдхіштхіри, цар, присоромлений, похнюпивши голову, згорьований, мовчки вийшов до Воріт Ґанги, о бгарато! Звернувшись за заступництвом до Триокого чоловіка Уми, він віддався суворому подвижництву, і Той, чий прапор — бик, був ним задоволений. Триокий бог сам милостиво прийняв його жертву і подарував йому дарунок. Послухай, що він вибрав. «Нехай здолаю я в битві всіх п'ятьох пандавів на колісницях», — так сказав цар Джайядратха тому богові. «Ні, — відповів йому бог, — їх не можна здолати і не можна знищити. Але ти зможеш протистояти їм на прі, усім, крім міцнорукого Арджуни, бо з ним не можуть впоратися навіть боги. Його, першого серед знавців зброї, охороняє сам Крішна, той, котрого називають непереможним богом, який тримає мушлю, диск і палицю». Вислухавши слова Шиви, цар поплентався у свої краї, а пандави залишилися жити в лісі Камьяка.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 257

Джанамеджайя спитав:

Що робили пандави, тигри серед чоловіків, після того, як на них впало таке жорстоке нещастя — була викрадена Крішна?

Вайшампаяна відповідав:

Перемігши Джайядратху і звільнивши в такий спосіб Крішну, Юдхіштхіра, цар справедливости, розташувався в колі пустельників. Син Панду розмовляв з Маркандейєю, а великі святі мудреці співчутливо слухали: «Я знаю, що час всесильний і наша доля визначена провидінням. Того, що живому призначено, він не може уникнути. Інакше чому ж таке нещастя осягло нашу дружину, котра знає й дотримується дхарми? Адже це однаково, як ніби несправедливе обвинувачення в злодійстві кинули чесній людині. Драупаді не зробила нічого поганого чи підлого, вона завжди ревно дотримувалася великої дхарми стосовно брахманів. Силою, в осліпленні розуму, захопив її цар Джайядратха, але через те, що викрав її, він був переможений в сутичці разом з усіма своїми посіпаками і втратив волосся. Ми відвоювали її розгромивши військо володаря Синдху. Але для нас нез'ясовне саме викрадення нашої жони. Тяжке життя в лісі, де ми існуємо за рахунок ловів, і та шкода, яку ми, живучи в лісах, змушені вчиняти тваринам, лісовим мешканцям, і саме це вигнання — усе влаштовано нашими віроломними родичами. Чи є ще хтось, хто був би нещасніше за мене? Може ти бачив чи ж чув колись про таке?».

Так вістить розділ двісті п'ятдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО РАМУ

Розділ 258

Маркандейя сказав:

Безмірне горе осягло Раму, о туре серед бгаратів: його дружину Джанакі (*Сіта*) викрав з обійстя могутній Равана, Індра ракшасів. Вдавшись до чаклунства, він швидко розправився із шулікою Джатаюсом. Рама відвоював Сіту за допомогою війська Сугриви, побудувавши міст через океан і спопеливши Ланку своїми гострими стрілами.

Юдхіштхіра мовив:

В якому роду з'явився на світло Рама, яка його мужність та відвага? Чиїм сином був Равана і через що між ними виникла ворожнеча? Розкажи мені, володарю, як все це було. Я хочу почути про життя Рами, невтомного в подвигах.

Маркандейя повів:

Жив на світі великий цар на ім'я Аджа з роду Ікшваку. Був у нього доброчесний син Дашаратха, що завжди був старанний у читанні Вед. Народилося в нього чотири сина, знавців закону і мирської користи: Рама, Лакшмана, Шатругхна й могутній Бгарата. Матір'ю Рами була Каусалья, Бгарати — Кайкейї, а Лакшмана та Шатругхна, згубники недругів, були синами Сумитри. У Джанаки, царя Відехи, о могутній, була дочка Сіта, яку дарував йому сам Творець, призначивши її Рамі за кохану дружину.[5] Тепер ти знаєш про походження Рами й Сіти, і я розповім тобі про те, хто такий Равана, о володарю людей! Дідом Равани був Самосущий, Бог — Володар живих, сам могутній Творець усіх світів, найбільший подвижник. Був у нього улюблений син на ім'я Пуластья, творіння його духу. В того народився від корови могутній син на ім'я Вайшравана. Відмовившись від свого батька, він направився до Прабатька. В гніві на нього, батько відтворив самого себе, о царю! Від половини свого єства він, у злості, породив двічінародженого на ім'я Вішравас, щоб помститися Вайшравані. Але Прабатько, задоволений Вайшраваною, дарував йому

безсмертя, панування над багатствами, становище охоронця світу, а також дружбу із Володарем (*Шива*), сина Налакубару і столицю Ланку з безліччю ракшасів.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 259

Маркандейя мовив:

Пустельник на ім'я Вішравас, який був половиною тіла Пуластьї, що породив його в гніві, зі злістю стежив за Вайшраваною. Кубера, Володар ракшасів, знав, що батько на нього розгніваний, і тому всіляко намагався його вмилостивити, о царю! Цар царів, Той, чию колісницю тягнуть нари, проживаючи на Ланці, дарував був батькові для служіння трьох ракшасі. Вправні у танцях і співі, вони почали догоджати великому духом святому мудрецеві, о тигре серед бгаратів! Стрункі діви Пушпотката, Рака та Маліні, суперничаючи одна з одною красою, обіцяли блаженство, о царю — володарю народів! Великий душею володар, задоволений, подарував кожній з них синів, подібних до Охоронців світу, як вони бажали. У Пушпоткати народилося два сина — Кумбхакарна і Дашагрива, обоє згодом стали володарями ракшасів, і за могутністю їм не було рівних на всій землі. Маліні народила єдиного сина Вібхішану, у Раки народилося двоє близнюків — Кхара та Шурпанакха. Вібхішана красою перевершував усіх. Наділений великою долею, він був вірним оборонцем дхарми й ревно дотримувався обрядів. Дашагрива, самий старший з усіх, бик серед ракшасів, мав велику силу, велику відвагу, велике геройство і мужність. Кумбхакарна, найдужчий з них, був вправний у магії. Цей демон з «тих, що блукають вночі», хмелів від ратного запалу. Кхара, ворог Брахми, мав успіх у мистецтві володіння луком і вживав винятково м'ясо. Грізна Шурпанакха ворогувала із сіддхами. Герої, всі, як один, знавці Вед, праведно дотримуючись обітниць, щасливо жили разом з батьком на горі Гандхамадані.

Одного разу вони побачили там Вайшравану, Того, чию колісницю тягнуть нари. Він сидів у ній разом з батьком, оточений кричущою пишнотою. Заздрість охопила їх, завзятих у подвижництві, і стали вони суворими подвигами догоджати Брахмі. Тисячу років у глибокому зосередженні простояв Дашагрива на одній нозі, харчуючись лише повітрям, в оточенні п'яти вогнів. Кумбхакарна, що теж прийняв сувору обітницю, обмежив себе в їжі й спав прямо на землі. Вібхішана за один раз з'їдав тільки по одному зів'ялому листочку. Ревно дотримуючись посту, цей мудрець, піднесений думами, весь цей час віддавався суворому вмертвінню плоті, постійно творячи молитви. Кхара і Шурпанакха радісно їм прислужували і охороняли їх, поки ті віддавалися подвижництву. Коли минула тисяча років, невгамовний Десятиликий відітнув свою голову і приніс її в жертву вогню. Володар світу був цим задоволений. Потім Брахма з'явився їм і, поклавши кінець покаянню, побажав кожному з них дати дарунок.

Брахма вирік:

Я задоволений вами. Зупиніться! Вибирайте собі дарунок, сини мої! Буде у вас усе чого побажаєте, крім одного — безсмертя! Все те, що ти з великою готовністю приніс у жертву вогню, — твоя голова — буде знову на твоєму тілі, якщо ти побажаєш. Не буде вади в твоїй зовнішності, будеш ти приймати будь-який вигляд за власним бажанням і в битві, без сумніву, будеш перемагати ворогів.

Равана мовив:

Нехай не зможуть мене здолати ні гандхарви, ні боги, ні асури, ні якши, ні ракшаси, ні демони-змії, ні кіннари, ні духи-бхути.

Брахма пообіцяв:

Ти можеш тепер не страшитися всіх тих, кого перелічив. Бійся лише людини! Благо тобі! Так я вирішив.

Маркандейя продовжив:

Зрадів після цього Дашагрива: низький помислами, він пожирав людей, нехтуючи ними. Прабатько звернувся потім до Кумбхакарни. Душу того поглинув тамас, і вибрав він велику дрімоту. Відповівши: «Нехай буде так!», Брахма сказав Вібхішані: «Тепер ти, о сину мій, вибирай собі дарунок. Я задоволений!», — повторював він знову й знову.

Вібхішана попросив:

Нехай навіть у суворому нещасті розум мій не загрузне в злі! І нехай засяє мені, о володарю, зброя Брахми, яка мені невідома.

Брахма мовив:

Позаяк твій розум не схильний до зла, хоча ти, о згубнику недругів, народився серед ракшасів, я дарую тобі безсмертя.

Маркандейя вів далі:

Одержавши від Брахми свій дарунок, ракшас Дашагрива переміг у сутичці Володаря багатств і вигнав його з Ланки, о володарю народів! Покинувши Ланку, володар Кубера, оточений гандхарвами і якшами, відправився разом з ракшасами й кімпурушами на Гандхамадану. Равана напав на нього і відібрав небесну колісницю Пушпаку. І тоді прокляв його Вайшравана: «Не будеш ти їздити на ній! Буде вона возити того, хто здолає тебе в битві. Ти образив мене, свого навчителя, і тому недовго тобі залишилося жити!». Благочестивий Вібхішана, пам'ятаючи про дхарму праведника, в усьому своєму блиску пішов за Куберою, о великий царю! Брат його, мудрий великий Володар багатств, задоволений, поставив його на чолі війська

якшів і ракшасів. Ракшаси-людожери й грізні пішачи, зібравшись усі разом, присвятили Десятиликого на царство. Могутній Дашагрива, здатний приймати будь-яку подобу за бажанням, птахом налетівши на дайтьїв і богів, викрав у них їхній скарб. Ревінням оглушив він світи, тому й зветься з тих пір Раваною (*«Ревун»*), Безмежно могутній Дашагрива змусив тремтіти богів.

Так вістить розділ двісті п'ятдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 260

Маркандейя провадив:

Тоді мудреці-боги, мудреці-царі, мудреці-брахмани й сіддхи через Носія жертв звернулися по допомогу до Брахми.

Агні повів:

Велика міць Дашагриви, сина Вішраваса. Ти, о володарю, зробив його невразливим, подарувавши йому колись дарунок. Маючи грізну могутність, він пригноблює всіх твоїх підданих своїми злодіяннями. Врятуй нас, володарю! Немає в нас іншого захисника.

Брахма сказав:

Ні боги, ні асури не можуть здолати його на прі, о боже, чиє багатство в сяйві! Але є один спосіб, щоб його приборкати. Із цією метою, за моїм велінням втілився на землі чотирирукий Вішну, перший серед воїв. Він і виконає це завдання.

Маркандейя мовив:

Потім Прабатько сказав, звертаючись до богів: «Ви народитеся на землі разом з усім сонмом богів. Усюди від ведмедиць і мавп ви породите на світло могутніх синів-героїв, соратників Вішну, здатних міняти обличчя за власним бажанням». Всі боги, гандхарви і данави швидко, один за одним, почали міняти свій вигляд, щоб втілитися на землі згідно своєму призначенню. В їхній присутности Брахма, подавець дарунків, роз'яснив гандхарву на ім'я Дундубхі, як зробити так, щоб боги успішно виконали своє завдання. Вислухавши волю Прабатька, гандхарва Дундубхі з'явилася у світі людей мов горбата Мантхара. Найгідніші з богів, на чолі з Шакрою, породили синів від кращих з мавп і ведмедиць, всі вони славою й силою були схожі на своїх батьків. Озброївшись каменями і деревами шала й таля, вони розколювали гірські вершини, були міцні, як ваджра-блискавка, і кожний з них мав грізну міць. Їхня сила залежала від їхнього бажання, вони всі, як один, були вправні у битві, стрімкі, як вітер, витривалі, як десять тисяч слонів, і жили там, де хотіли. Вони влаштувалися в лісах. Здійснивши все це, великий Творець світів пояснив Мантхарі, що і як слід робити. Слухняна його волі, стрімка ніби думка, Мантхара, що вміє лукаво підігрівати ворожнечу, узялася за діло, з'являючись то в одному, то в іншому місці.

Так вістить розділ двісті шістдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 261

Юдхіштхіра сказав:

Ти розповів про народження кожного, починаючи з Рами. Тепер я хочу почути про причину їхнього вигнання, о брахмане! Розкажи, чому відважні брати Рама й Лакшмана, сини Дашаратхи, разом зі славною Майтхілі були змушені відправитися в ліс, о брахмане!

Маркандейя почав:

Цар Дашаратха, що ревно дотримувався обрядів, відданий дхармі й завжди догідливий старцям, був щасливий, коли в нього народилися сини. Поступово вони росли й набиралися могутніх сил, пізнаючи Веди разом з таємним знанням [6] і мистецтвом стрільби з лука. Коли вони виконали обітницю помірности, о царю, і взяли собі дружин, зрадів щасливий Дашаратха. Старшим з його синів був Рама, улюблений у народі мудрець. Він своєю красою радував серце батька. Мудрий цар, розуміючи, що сам уже старий, зібрав якось своїх радників і знавців дхарм — сімейних жерців, і перші з радників ухвалили, о бгарато, що наступив час зробити над Рамою обряд помазання.[7] Цей герой з могутніми, довгими руками, ходою своєю нагадував слона під час тічки. Широкогрудий і червоноокий, із синювато-чорним кучерявим волоссям, він сяяв своєю вродою, а могутністю не поступався Шакрі. Загальний улюбленець, він пізнав усі дхарми, був знавцем у всіх науках, мудрістю зрівнявся з Бріхаспаті й приборкав свої почуття. Навіть ворогам було приємно дивитися на нього. Він карав нечестивців і захищав доброчесних, був стійким, непоборним, нескоримим і непереможним.

Цар Дашаратха, бачачи, що син множить щастя своєї матері Каусальї, був сповнений великої радости, о нащадку царя Куру! Могутній і доблесний цар, знаючи чесноти Рами, задоволений, звернувся до сімейного жерця: «Благо тобі! В цю ніч, о брахмане, Пушья матиме сприятливе положення.[8] Варто приготувати все необхідне для мене і запросити Раму». Мантхара підслухавши ці слова царя, пішла відразу до Кайкейї і, вибравши належну мить, сказала: «Зараз, о Кайкейє, цар своїми словами підготував тобі велике горе. На тебе, о нещасна, націлено жало підступної та злісної отруйної змії. Щасливиця Каусалья: це її син буде помазаний на царство. А звідки тобі чекати щастя, якщо твій син не отримає царства?». Вислухавши ці її слова, Кайкейї, струнка мов жертовний вівтар, одягла всі свої прикраси й, сяючи незрівнянною вродою, з'явилася туди, де сидів на самоті її чоловік. Ледь посміхаючись світлою посмішкою, немов прагнучи

показати йому свою любов, вона ласкаво звернулася до царя: «О царю, якщо ти вірний своєму слову, виконай моє єдине бажання, як ти обіцяв. Тоді ти відвернеш від себе лихо».

Цар мовив:

Я дарую тобі дарунок. Бери що побажаєш. Хто з тих, кого не слід убивати, має бути сьогодні вбитий? Хто з тих, кого треба стратити, повинен бути сьогодні звільнений? Кого я повинен сьогодні обдарувати багатством, а може знедолити? Тут у моїй владі будь-які багатства, крім тих, що належать брахманам.

Маркандейя вів далі:

Вислухавши ці слова володаря людей, вона обійняла його, о сину мій, і, відчуваючи свою владу над ним, попросила: «Нехай буде помазаний не Рама, як ти повелів, а Бгарата. Рагхава ж нехай відправляється в ліс». Почувши ці недобрі, жорстокі слова, цар, убитий горем, не промовив ні слова, о кращий з бгаратів! Коли Рама-герой дізнався про те, що Кайкейї сказала батькові, він з власної волі відправився в ліс, вважаючи, що доброчесний цар не повинен порушувати свого слова. Слідом за ним — благо тобі! — відправився прекрасний Лакшмана, майстерний стрілець із лука, і дружина Рами Сіта, дочка Джанаки з Відехи. Тільки-но Рама вийшов у ліс, царя Дашаратхи не стало: його плоть підкорилася закону колообігу часу. Довідавшись про те, що Рама пішов у ліси, а царя вже немає в живих, цариця Кайкейя погукала до себе Бгарату і сказала: «Дашаратха відправився на небеса, а Рама і Лакшмана перебувають у лісі. Приймай без перешкод величезне, квітуче царство!». Але праведний Бгарата їй відповів: «Ти вчинила зло, убивши чоловіка і розоривши родину від жадоби до багатства. Ти, що заплямувала свій рід, викликала ганьбу на мою голову! Тепер твоє бажання здійснилося, о матінко моя!». Сказавши це, він заридав. Довівши свою невинність перед усіма царськими підданими, він відправився слідом за братом, щоб повернути Раму. На колісницях, помістивши спереду Каусалью, Сумитру і Кайкейю, разом з Васіштхою, Вамадевою і тисячами інших брахманів, у супроводі містян і селян у глибокому сумі, вони із Шатругхною рушили в дорогу, щоб просити Раму повернутися.

Наблизившись до Читракути, побачили вони Раму разом з Лакшманом. Обидва героя були одягнені як пустельники і тримали в руках луки. Виконуючи волю батька, Рама відмовився повернутися і Бгарата став правити в Нандіграмі, вклоняючись його сандаліям.[9] А Рама, побоюючись, що селяни і городяни знову прийдуть до нього, пішов у глибокий ліс, в ашрам Шарабханги. Віддавши шану Шарабханзі, він знайшов притулок у лісі Дандака, оселившись біля прекрасної ріки Годаварі. Ледве Рама там улаштувався, як через Шурпанакху йому довелося вступити в жорстоку битву із Кхарою, що жив у Джанастхані.[10] Щоб захистити пустельників, Рагхава люблячий дхарму, винищив на землі чотирнадцять тисяч ракшасів. Розправившись із грізними Кхарою і Душаною, мудрий Рагхава відновив спокій у лісі дхарми. Після того побиття ракшасів, Шурпанакха, якій відрізали губи й ніс, втекла на Ланку, де жив її брат. З'явившись до Равани, ракшасі зі страшним від запеченої крови лицем, знетямлена від горя впала братові в ноги. Побачивши, яка вона знівечена, злісний Равана підхопився з місця, втрачаючи розум од люті й скрегочучи зубами. Відпустивши своїх радників, він запитав у неї наодинці: «Хто це зробив, о гідна, забувши про те, що я існую на світі, і кинувши мені виклик? Кому призначено битися в судомах на вістрі мого списа? Хто спить спокійно і безтурботно, помістивши вогонь біля самого свого узголів'я? Хто торкнувся ногою страшної отруйної змії? Хто залишається стояти на місці, доторкнувшись до іклів гривастого лева?». Він говорив, а з кожної ніздрі його виривалися язики полум'я, немов з дупла палаючого вночі дерева. Розповіла йому сестра про доблесть Рами, про те, як він здолав Кхару і Душану разом з ракшасами. Прийнявши рішення і заспокоївши сестру, цар Равана злетів у повітря, залишивши в місті сторожу. Переправившись через Трикуту [11] і гору Калу, побачив він великий глибоководний океан, що кишить макарами. Минувши його, Десятиликий щасливо досяг Гокарни, улюбленого місця перебування великого душею бога, Що Тримає в руці тризубець. Там Десятиликий з'явився до Марічи, першого зі своїх радників, що в страхові перед Рамою заздалегідь віддався подвижництву.

Так вістить розділ двісті шістдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 262

Маркандейя продовжив:

Стривожився Маріча, побачивши Равану, прийняв з почестями, гостинно запропонував плоди, коріння та інше. Коли той зручно сів, ракшас Маріча, вправний у бесіді, сів поруч із ним і ласкаво звернувся до свого мудрого співрозмовника: «Ти виглядаєш не так, як звичайно. Чи спокійно в твоєму місті? Чи покірні тобі, як колись, твої піддані? Що привело тебе сюди й що потрібно зробити, о володарю ракшасів? Вважай, що все вже зроблено, як би не було це важко». Повідав йому Равана все, що зробив Рама. Вислухавши його до кінця, Маріча відповів Равані: «Не зачіпай Раму! Мені добре відома його могутність. Хто здатний встояти проти стрімких стріл великого духом Рагхави? Це через нього, бика серед мужів, я пішов од світу. Який лиходій спонукав тебе на цей згубний крок?». Тоді розлютований Равана сказав йому з погрозою: «Якщо ти не виконаєш моєї волі, смерть тобі відразу!». Задумався Маріча: «Краще прийняти смерть від того, хто сильніше. Позаяк однаково вмирати, виконаю я його волю». І Маріча відповів володареві ракшасів: «Усе, що в моїх силах для тебе зробити, я неодмінно виконаю».

Дашагрива сказав йому: «Йди, обернися антилопою з рогами із коштовних каменів і тілом з блискучих самоцвітів і приверни увагу Сіти. Сіта побачить тебе і негайно пошле за тобою Раму, а коли Какутстха

відійде подалі, Сіта буде в наших руках. Я візьму і уведу її, і тоді цей безумець загине в розлуці зі своєю дружиною. Це ти зможеш для мене зробити». Маріча, до якого були звернені ці слова, зробив омивання й у глибокому сумі відправився слідом за Раваною, який простував попереду. Потім, з'явившись до обійстя Рами, невтомного в подвигах, вони зробили те, що задумали. Равана перетворився на голомозого пустельника із глечиком і потроєним ціпком,[12] а Маріча зробився антилопою, і обоє вони кинулися в ашрам. Маріча з'явився перед Вайдехою в подобі антилопи, і волею долі вона послала за нею Раму. Щоб їй догодити, Рама охоче взяв лук і, доручивши охорону Сіти Лакшману, кинувся в погоню за антилопою. Підв'язавши сагайдак, взявши лук і меч, натягнувши на ліву руку шкіряний щиток, а на пальці — захисні наперстки, Рама переслідував оленя, немов Рудра — зоряну антилопу.[13] Ракшас то зникав, то з'являвся знову. Рама пройшов довгий шлях і нарешті зрозумів у чому справа. Розгадавши, що перед ним демон з «тих, що блукають уночі», мудрий Рагхава взяв стрілу і влучно поранив того, хто ховався в подобі оленя.

Простромлений стрілою Рами, ракшас жалібно закричав його голосом: «Сіто! Лакшмане!». Почула Вайдехі цей розпачливий зойк і побігла була на голос, але Лакшмана зупинив її: «Не варто тривожитися, о боязка! Хто зможе здолати Раму? Ти побачиш, незабаром Рама повернеться, о всміхнена світлою посмішкою!». Почувши такі його слова, вона тужно заридала, запідозривши свого дівера, славного доброю поведінкою, у гріху, як це буває у жінок. Доброчесна, вірна дружина, вона почала дошкульно йому промовляти: «Не буде того, дурню, чого ти чекаєш у глибині душі. Скоріше я візьму меч і вб'ю себе, або ж кинуся з гірської вершини, або віддам себе Пожирателеві жертв! Я ніколи не залишу свого чоловіка Раму і не піду до тебе, ницого, як не піде тигриця до шакала!». Чесний Лакшмана, відданий Рагхаві, чуючи такі слова, закрив вуха руками, а потім, схопивши, лук, відправився слідами Рами туди, куди пішов Рагхава. В цей час і з'явився ракшас Равана, лиходій у шляхетній подобі, вкритий золою, немов тліючий вогонь — попелом. Ховаючись під личиною пустельника, він задумав викрасти бездоганну дружину Рами. Побачивши, що прийшов пустельник, дочка Джанаки, знаючи свій обов'язок, запросила його покуштувати плодів, коренів та іншого. Відмовившись від усього цього і прийнявши свій власний вигляд, бик серед ракшасів почав умовляти Вайдеху: «О Сіто, я — цар ракшасів, відомий під ім'ям Равана. Є в мене за океаном прекрасне місто, називається воно Ланка. Там ти будеш сяяти при мені серед кращих з жінок. Будь моєю дружиною, о наділена прекрасними стегнами, залиш пустельника Рагхаву!».

Почувши такі й подібні цим слова, дочка Джанаки Сіта, стан якої прекрасний, заткнула вуха й відповідала: «Ні! Скоріше обрушиться небо разом із сузір'ями, або розколеться на шматки земля, або стане холодним вогонь, ніж я покину нащадка Рагху! Хіба слониха після могутнього лісового слона з потрісканими від тічки скронями доторкнеться до плямистого кабана? Я сумніваюся, чи захоче жінка, покуштувавши медового напою або іншого хмільного трунку, спробувати після цього ююби!». Сказавши йому це, вона спробувала піти в ашрам, але Равана кинувся слідом за нею і наздогнав цю жінку з прекрасними стегнами. Із грубими прокльонами він схопив за волосся безтямну Сіту і злетів з нею в небо. Шуліка Джатаюс, який живе в горах, побачив, що Равана тягне подвижницю, котра із плачем волає: «О Рамо! Рамо!».

Так вістить розділ двісті шістдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 263

Маркандейя вів далі:

Відважний цар шулік Джатаюс, син Аруни і брат Сампати, був другом царя Дашаратхи. Побачив крилатий невістку його Сіту, що потрапила в лабети Равани, і люто кинувся на володаря ракшасів. Сказав йому шуліка: «Відпусти, відпусти Майтхілу! Поки я живий, ти не зможеш викрасти її, нічний блукачу! Ти не підеш від мене живим, якщо не випустиш цю жінку». Сказавши так, він із силою вчепився пазурами в тіло Індри ракшасів. Поранений у багатьох місцях ударами його крил і дзьоба, той спливав потоками крови, немов струмки стікали з гори. Під тиском шуліки, який прагнув відстояти щастя Рами, ракшас вихопив меча і відсік птахові обидва крила. Розправившись із царем шулік, що став подібний горі в якої відсічені крила-хмари, ракшас, обхопивши Сіту за стан злетів з нею вгору. Усюди, де Вайдехі бачила ашрами, ріки або озера, вона кидала свої прикраси. На гірській рівнині помітила мудра жінка п'ятьох величезних, буцім тури, мавп і кинула туди свій чудовий широкий одяг. Підхоплене вітром яскраво-жовте плаття лягло на землю межи тими п'ятьма Індрами мавп, немов блискавка сяйнула серед хмар.

Так Вайдехі була викрадена. Мудрий Рама, убивши того величезного оленя, вертався назад і раптом побачив брата Лакшмана. «Як міг ти залишити Вайдехі в лісі, де повно ракшасів, і з'явитися сюди?» — дорікнув він братові. Рама стривожився: ракшас у подобі антилопи виманив його з обійстя, а тепер і брат пішов звідти. Рама поспішив братові назустріч, докоряючи йому: «Не знаю, Лакшмано, чи жива тепер Вайдехі». А Лакшмана передав братові ті слова Сіти, такі несхожі на звичайні слова Вайдехі. Стривожений серцем, кинувся Рама в ашрам і побачив убитого шуліку, нерухомого ніби стрімчак. Запідозривши в ньому ракшаса, Какутстха натягнув тятиву свого могутнього лука і кинувся до нього разом з Лакшманою. Відважний птах сказав Рамі й Лакшмані: «Благо вам! Я — цар шулік, друг Дашаратхи». Почувши його слова, вони опустили свої блискучі луки і запитали — його: «Хто ти, що згадав ім'я нашого батька?». Тут вони зрозуміли, що це птах, але обидва крила в нього відрізані. Шуліка повідав їм, що приймає смерть від

Равани через Сіту. Рагхава встиг запитати шуліку, в яку сторону зник Равана. Шуліка відповів кивком голови і помер.

«На південь», — здогадався Какутстха за його жестом. Потім, віддавши шану другові свого батька, він зробив для нього останній обряд. Згубники недругів знайшли ашрам порожнім, циновки й глечики були розкидані, там уже оселилися шакали й ворони. У глибокому розпачі через викрадення Вайдехі кинулися вони через ліс Дандака на південь. В тому величезному лісі, Рама і син Сумитри бачили стада антилоп, що перебігають з місця на місце, і лемент тварин був такий тривожний, наче насувалася лісова пожежа. Незабаром вони зустріли страшного виглядом Кабандху, що був подібний горі обкутаної хмарами. Руки його були могутні, плечі нагадували стовбур дерева шала, на грудях блимало величезне око, а на неосяжному животі — величезний рот. Раптово той ракшас схопив своєю лапою Лакшмана, і негайно ж сили покинули сина Сумитри, о бгарато! Ракшас потяг його до себе у рот, і, звертаючись до Рами, Лакшмана в розпачі закричав: «Бачиш, яке нещастя зі мною! Ми втратили царство, помер наш батько, Вайдеху викрадено, та ще й зі мною таке лихо! Я не побачу, як зустрінешся ти з Вайдехі, повернешся в Косалу і станеш правити землею наших батьків і дідів. Щасливі ті, що побачать твоє обличчя зі слідами трави куша, смаженого рису і чорного гороху.[14] Воно буде схоже на місяць у плямах від хмар, коли тебе, гідного, окроплять на царство!».

Так оплакував себе мудрий Лакшмана. Але Какутстха, що не втратив мужности у біді, сказав йому: «Не зневіряйся, о тигре серед мужів! Його немов би немає, якщо я тут. Відрубай йому праву руку, а ліву відрубаю я». Із цими словами Рама гострим мечем відітнув руку того велетня, неначе зрізав стеблинку сезаму. Тоді могутній син Сумитри, дивлячись на брата Рагхаву, відрубав мечем праву руку чудовиська. А потім Лакшмана сильно вдарив ракшаса у бік, і велет Кабандха впав бездиханний на землю. З тіла його з'явилася дивна істота, вона піднеслося наверх і засяяла наче сонце на небесах. Рама, вправний у бесіді, запитав у неї: «Хто ти? Відповідай мені на моє питання, якщо бажаєш. Що це значить? Мені здається, що сталося диво». І та відповіла йому: «Я — гандхарва Вішвавасу, о царю! Через прокляття Брахми народився я серед ракшасів. Сіту викрав цар Равана, що живе на Ланці. Іди до Сугриви, він допоможе тобі. Недалеко від гори Ришьямуки є озеро Пампа зі світлими водами, де багато гусей і качок. Там живе, разом із чотирма своїми радниками Сугрива, брат Валіна, царя мавп, прикрашеного золотою плетеницею. Я можу тобі сказати: ти побачиш Джанакі! Цареві мавп, — без сумніву, відомий сховок Равани». Із цими словами дивна істота, що випромінює яскравий блиск, зникла, здивувавши обох героїв, Раму і Лакшмана.

Так вістить розділ двісті шістдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 264

Маркандейя провадив:

Тужачи за викраденою Ситою, Рама швидко добрався до озера Пампи, що заросло блакитними і рожевими лотосами. Ніжний лісовий вітерець, запашний амрітою, віяв прохолодою, й Індра царів линув усім серцем до коханої. Поранений стрілами Ками, він заплакав згадуючи кохану. Тоді син Сумитри сказав йому: «Тебе, о дарувальнику гордости, не повинен відвідувати подібний настрій, як не повинна хвороба обрушуватися на того, хто веде праведне, помірне життя, навіть якщо він старий. Ти отримав звістку про Вайдеху і Равану, тож давай їх знайдемо, користуючись своєю відвагою та мудрістю. Підемо до Сугриви — мавпи, що живе у горах, могутньої наче бик. Довірся мені, твоєму учневі, слузі й другу!». Багато доводів наводив Рагхаві Лакшмана, і нарешті той отямився і негайно узявся до справи. Обмившись водою з Пампи і вшанувавши узливанням своїх прабатьків, обидва брата-героя, Рама і Лакшмана, рушили шляхом. Дійшовши до гори Рішьямуки, багатої коріннями та плодами, герої побачили на гірській вершині п'ятьох мавп. Сугрива послав до них мавпу-радника, мудрого Ханумана, величезного ніби Хімаван. Поговоривши з ним, вони з'явилися до Сугриви. Так, о царю, почалася дружба Рами із володарем мавп.

Коли вони розповіли йому в чому справа, мавпи принесли їм одяг, який скинула із себе викрадена Сіта. Перейнявшись довірою до володаря мавп, Рама сам зробив для Сугриви обряд помазання, зробивши його царем усіх мавп на землі. Какутстха дав йому обіцянку вбити у битві Валіна, Сугрива ж пообіцяв повернути назад Вайдехі, о царю! Переговоривши про усе, уклавши угоду й перейнявшись взаємною довірою, всі вони рушили до Кишкиндхи [15] і розташувалися там, бажаючи викликати на бій Валіна. Наближаючись до Кишкиндхи, Сугрива видав подібний до гуркоту водоспаду рик. Не стерпів би цього Валін, але Тара [16] зупинила його: «По тому, як ричить Сугрива, цей могутній ватажок мавп, мені здається, що прийшов він із підмогою, і ти виходити не повинен». На це відповів Тарі, лицем подібній до володарки зірок,[17] її вправний у бесіді чоловік, володар мавп Валіна, прикрашений золотою гірляндою: «О ти, що розумієш слово будь-якої істоти! Подумай, о наділена мудрістю, кого викликав на допомогу той, хто лише зветься моїм братом?». Поміркувавши трохи, мудра Тара, що сяє наче володарка зірок, відповіла своєму чоловікові: «Вислухай все, о володарю мавп! Славний Рама, син Дашаратхи, стрілець з лука, той, у кого викрадено дружину, уклав союз із Сугривою проти загального ворога. І його мудрий міцнорукий брат, непереможний син Сумитри на ім'я Лакшмана, готовий зробити все, що потрібно, для досягнення мети. З ними Майнда, Двівіда, син Вітру Хануман і Джамбаван, цар ведмедів. Це радники Сугриви. Гідні, мудрі й могутні, вони об'єдналися, щоб опираючись на міць Рами, тебе знищити».

Не дослухавши мудрих слів Тари, володар мавп розлютився, запідозривши її у прихильности до Сугриви. Різко обірвавши Тару, він покинув своє укриття і звернувся до Сугриви, який стояв неподалік від гори Мальяван: «Не раз я перемагав тебе, дурню, але ж життя твоє дороге тобі, і я відпускав тебе, пам'ятаючи, що ти — мій родич. Навіщо ж ти знову йдеш назустріч смерти?». На ці слова Сугрива, згубник недругів, твердо відповів своєму братові, як би даючи знак Рамі, що мить настала: «Ти, о царю, викрав мою дружину і відняв у мене царство, так який же мені сенс чіплятися за життя? Знай, тому я і прийшов». Із цими словами Валін і Сугрива, озброївшись каменями і деревами шала й таля, ринулися в бій. Вони наносили один одному удари, падали на землю, спритно підхоплювалися і билися на кулаках. Поранивши один одного зубами й пазурами, спливаючи кров'ю, герої нагадували своїм виглядом два квітучих дерева кіншука,[18] і жоден не міг здолати іншого в сутичці. Тоді Хануман одягнув Сугриві на шию квіткову плетеницю. З гірляндою на шиї цей герой став схожий на славний могутній стрімчак Малая, увінчаний хмарами.

Рама, великий стрілець із лука, побачивши на Сугриві той знак, натягнув кращий з луків і прицілився у Валіна. Дзенькіт тятиви цього лука був подібний звуку пострілу з катапульти. І негайно засіпався Валін, вражений стрілою в самісіньке серце. Поранений в груди, вивергаючи кров із рота, кинув він погляд на Раму і сина Сумитри, котрі стояли поблизу і, проклинаючи Какутстху, упав бездиханний на землю. Тара бачила, як він звалився на землю, немов скинутий з небес володар зірок. Після того як Валін був убитий, Сугрива вступив у Кишкиндху, і Тара, лицем подібна до володарки зірок, втративши свого чоловіка, знову дісталася Сугриві. Мудрий Рама, гостинно прийнятий ватажком мавп, прожив чотири місяці на благодатному схилі Мальявана.

А Равана, добравшись до міста Ланка, весь у владі бажання, помістив Ситу в житло схоже на ашрам самітниці, біля ашокового гаю, який нагадував Нандану. Змарніла від туги за чоловіком, одягнена в одяг самітниці, жила там нещасна велеока Сіта, віддаючись посту і подвижництву, харчуючись лише коріннями і плодами. Володар ракшасів поставив для її охорони ракшасі, озброєних списами, мечами, піками, сокирами та кийками. Були серед них і двоокі та триокі ракшасі, були і з оком на чолі. Одна — довгоязика, інша — зовсім без язика, третя — триперса, четверта — однонога, одна — із трьома косицями на голові, інша — одноока. Ці й інші ракшасі, волосаті мов верблюдиці, з палаючими очима, невсипущо стежили за Сітою і вдень, і вночі. Страшні пішачи із різкими голосами постійно лякали довгастооку Сіту грубими жестами й кричали лайки. «Ми з'їмо, розірвемо на шмаття, роздеремо на жмути ту, що живе тут, зневажаючи нашим чоловіком», — сварилися вони, а вона у відповідь на погрози тільки зітхала, тужачи за чоловіком, і казала: «О милосердні, з'їжте мене скоріше! Не хочу я жити без мого лотосоокого ладонька із синювато-чорним кучерявим волоссям. Адже однаково, втративши бажання жити, я висушу своє тіло голодом, немов змія, що заповзла на час сплячки в стовбур дерева таля. Знайте істину: я не буду належати нікому, крім Рагхави. Буде що буде!».

Чуючи такі її слова, ракшасі з ослиними голосами вирішили відправитися до Індрі ракшасів і розповісти йому все із самого початку. Коли вони вийшли, ракшасі на ім'я Триджата, що знає дхарму і привітна, стала утішати Вайдехі: «О Сіто, я розповім тобі дещо, довірся мені, о подруго! Нехай мине твій страх, о наділена прекрасними стегнами! Слухай, що я скажу. Мудрий старець на ім'я Авіндхья, бик серед ракшасів, дбає про благо Рами і говорив зі мною про тебе. Він сказав: «Передай від мого імені Сіті, утішивши її й приголубивши, що чоловік її, могутній Рама, а також Лакшмана при добрім здоров'ї!». Славний Рагхава уклав союз із царем мавп, що міццю подібний Шакрі. Вони поспішають тобі на допомогу. Не бійся, о боязка, Равани, проклятого світом: тебе оберігає прокляття Налакубари,[19] о бездоганна! Грішний Равана був колись проклятий ним за те, що опоганив його дружину Рамбху. Не упокоривши своїх почуттів, він не може тепер нападати на безпомічних жінок. Незабаром сюди прийде під охороною Сугриви твій мудрий чоловік разом із сином Сумитри, і він звільнить тебе.

Приснився мені страшний сон, якого я не хотіла би бачити. Напевно, це до смерті нерозумного Равани, що погубив рід Пауластьїв. Страшний цей ниций душею, підступний демон з «нічних блукачів», він від природи жорстокістю вдачі вселяє будь-кому жах. Долею позбавлений розуму, він ворогує з усіма богами. Те, що я бачила уві сні, передвіщає його загибель. Окроплений сезамовим маслом, поголений Десятиликий, зав'язнувши в трясовині, начебто пританцьовує, стоячи на колісниці запряженої ослами. Кумбхакарна і інші, голі, позбавлені волосся, вимазані червоним, у червоних плетеницях бредуть у південну сторону. Вібхішана стоїть один на горі Шветі під білим парасолем і в білому тюрбані, а прикрашає його біла гірлянда. Чотири його радники, теж у білих гірляндах, намазані білою маззю, піднялися разом з ним на гору Швета. Це вони врятують нас від великої пагуби. Зброєю Рами вистелена вся земля разом з морями: славою наповнить увесь світ твій муж. Бачила я й Лакшмана: він зійшов на купу кісток, п'ючи медовий трунок і оглядаючи околиці. Кілька разів я бачила, як ти, вся у крові, з плачем ідеш під охороною тигра на північ. Незабаром, о Вайдехо, радість повернеться до тебе! Недалеко та хвилина, коли ти, Сіто, зустрінешся зі своїм чоловіком Рагхавою і його братом». Почувши такі слова Триджати, Сіта, очі якої нагадували очі молодої лані, знову отримала надію на зустріч із чоловіком. Коли грізні, страшні пішачи повернулися від Равани, вони застали її сидячою із Триджатою, як допіру.

Так вістить розділ двісті шістдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 265

Маркандейя продовжив:

Одного разу нещасна Сіта, вірна дружина Рами, сиділа на камені в оточенні ракшасі та плакала, тужачи за чоловіком. Одяг її був брудний, на ній збереглися лише залишки колишніх прикрас. Равана побачив її і, вражений стрілами Ками, попрямував до неї. Не знаючи поразок у боях з богами, данавами, гандхарвами, якшами й кімпурушами, у блиску багатства з'явився він у гай ашоки, осліплений Кандарпою (*Кама*). На ньому був чудовий одяг, сережки з добре оброблених дорогоцінних каменів, гірлянда з яскравих квітів і вінок, як на богові Весни.[20] Але й старанно вбраний, немов дерево бажань,[21] він навіть у цьому багатому вбранні був похмурий, нагадуючи скоріше дерево чайтью на місці спалення трупів.[22] Демон з «тих, що блукають вночі», з'явився перед стрункою Сітою, немов Тихохідна планета перед Рохіні (*Шаурі - Сатурн*). Вітаючи наділену прекрасними стегнами Сіту, що затріпотіла немов антилопа, яка потрапила в пастку. Равана, вражений стрілою Того, чий знак — квітка, сказав: «Досить, Сіто, виявляти в такий спосіб свою прихильність до чоловіка. Зроби милість, о струнка, одягни інші прикраси. Будь прихильна до мене, володарко прекрасних стегон! Надягни на себе дороге плаття і прикраси, та стань кращою з усіх моїх дружин, о найпрекрасніша з жінок! Є в мене і дочки богів, і дружини мудреців-царів, є дочки данавів і жінки з дайтьїв.

Чотирнадцять коті пішачів у мене в підпорядкуванні, двічі по стільки ж ракшасів-людожерів, страшних у своїх діяннях, і в три рази більше того якшів, які підкоряються моїй волі. Правда частина якшів ще перебуває під владою мого брата — Володаря багатств. Коли я насолоджуюся вином, мене, так само як мого брата, завжди оточують гандхарви і апсари, о гідна жінко з прекрасними стегнами! Я — син мудреця-брахмана, того самого подвижника Вішраваса. «П'ятий серед Охоронців світу»[23] — така йде про мене слава. Такі ж чудові й різноманітні страви, частування й напої, які є у Володаря Тридцяти богів, є й у мене, о прекрасна! Нехай же закінчаться тяжкі випробування, які випали на твою долю за час життя в лісі. Будь моєю дружиною нарівні з Мандодарі,[24] о наділена прекрасними стегнами!». Вайдехі, до якої волав цей демон з «нічних блукачів», відвернула своє прекрасне обличчя, сховала його у траві та сказала до нього слово у відповідь. Вайдехі, наділена прекрасними стегнами, шануючи свого чоловіка неначе божество, відповідала лиходієві, і гіркі сльози безперервним потоком зрошували її високі груди: «Не вперше, володарю ракшасів, ти змушуєш мене, нещасну, слухати такі прикрі слова. Благо тобі, високоповажний! Краще упокор своє серце: я — дружина іншого і навіки вірна своєму мужу. На мене не слід зазіхати! Та й нащо тобі бідна дружина смертного? Якщо ти силою візьмеш мене, беззахисну, хіба це буде любов? Твій батько, брахман, породжений Брахмою, подібний до самого Володаря сущого, то, чому ж ти, якого порівнюють із Охоронцем світу, не дотримуєшся дхарми? І як же тобі не соромно поминати свого великого брата, царя над царями, Володаря багатств, друга Шиви, Великого Володаря!».

Промовивши це, Сіта заплакала знову. Груди її здіймалися, шию і лице струнка жінка прикрила краєм одягу. Довга, туга коса заплаканої красуні, темна і лискуча, здавалася чорною змією на її голові. Вислухавши сувору відповідь Сіти, нерозумний Равана, відкинутий нею, знову звернувся до неї: «Нехай, о Сіто, Той, у кого на прапорі макара (*Кама*), спалить коханням моє тіло, але я не можу взяти тебе за дружину якщо ти не бажаєш цього, о наділена прекрасними стегнами і усміхнена чарівною посмішкою! Що я можу зробити, якщо ти і тепер любиш Раму, хоча він усього лише людина й такі, як він, слугують нам їжею!». Сказавши це їй, бездоганно ставній, володар ракшасів негайно ж зник. Він вийшов у своє улюблене місце, а Вайдехі, змучена горем, залишилася там же, оточена ракшасі, й тільки Триджата всіляко її утішала.

Так вістить розділ двісті шістдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 266

Маркандейя вів далі:

Між тим, Рагхава із сином Сумитри, гостинно прийняті Сугривою, жили на схилі Мальявана, милуючись безхмарним небом. Одного разу Рама, згубник недругів, стоячи на горі, дивився на чисте небо, де сяяв ясний місяць ув оточенні планет, зірок і сузір'їв, і раптом свіжий вітер, запашний пахощами червоних і синіх лотосів і лілей, немовби розбудив його від сну. Праведний Рама ясно уявив собі Сіту, замкнену ракшасом у його житлі, й ранком, пригнічений, сказав доблесному Лакшмані: «Йди-но, Лакшмано, знайди в Кишкиндсі невдячного володаря мавп, що знає тільки свою вигоду і забув у насолодах, що це я помазав його на царство, нерозумного, який ганьбить свій рід. Тепер він — володар усіх мавп і ведмедів, одначе це ми з тобою, о міцнорукий продовжувачу роду Рагху, заради нього знищили Валіна в лісі біля Кишкиндхи! Я вважаю, що він невдячний, цей вилупок серед мавп: пішов, нечема, і забув про мене, о Лакшмано! Мені здається, він не пам'ятає, яку дав обіцянку, коли я допоміг йому. Тепер він зневажає мною, низький помислами. Якщо він дотепер нічого не почав, віддаючись любовним утіхам, то відправ його слідом за Валіном, і нехай він розділить загальну долю всього сущого. Якщо ж він, бик серед мавп, дбає про наше благо, без зволікання поспіши з ним сюди, о Какутстхо!».

Після таких слів, сказаних йому братом, Лакшмана, що завжди ревно виконував волю Рами, свого навчителя, відправився в дорогу, взявши із собою блискучий лук і стріли. Підійшовши до воріт Кишкиндхи, він безперешкодно проникнув усередину міста. «Він розгніваний», — зрозумів цар Сугрива, володар мавп, і негайно ж разом із дружиною вийшов смиренно назустріч гостеві. Обрадуваний такою честю, він віддав

прийдешньому гостеві почесті, й син Сумитри безстрашно передав йому слова Рами. Вислухавши все до кінця, цар мавп Сугрива вклонився склавши долоні, і у присутності слуг та дружини, о Індро царів, радісно звернувся до Лакшмана, слона серед чоловіків, з такими словами: «Я не нечема, о Лакшмано, не віроломний і не безсердечний. Зволь же вислухати, які я почав спроби, щоб знайти Сіту. В усі сторони я розіслав вірних мені мавп і повелів їм повернутися назад через місяць. Вони повинні обнишпорити всю землю, оперезану океаном, обшукати всі ліси й гори, села і міста, копальні й селища, о герою! П'ять днів залишається до кінця строку, і тоді ви з Рамою почуєте велику й радісну звістку».

Коли Лакшмана вислухав мову мудрого Індри мавп, гнів його станув і він, задоволений, ушанував Сугриву. Повернувшись разом із Сугривою до Рами на схил Мальявана, він розповів своєму братові про те, що почав цар мавп. І ось тисячі Індр серед мавп повернулися. Вони обшукали три сторони світу, але серед них не було тих, що відправилися на південь. Вони розповіли Рамі про те, що бачили на землі оперезаної океаном, але ні Вайдехі, ні Равана їм не зустрілися. Нещасний Какутстха жив тепер єдиною надією на повернення могутніх мов тури, мавп, що відправилися у південну сторону. Минуло вже два місяці, і ось, одного разу, до Сугриви прибігли мавпи й сказали: «Син Вітру [25] разом з Ангадою, сином Валіна, та інші мавпи, могутні наче тури, ті, котрих ти, о царю, посилав на пошуки в південну сторону, бавляться в неосяжному лісі Мадхувана, який колись стеріг Валін, а тепер охороняєш ти, о кращий серед мавп!». Довідавшись про райдужний їхній настрій, зрозумів Сугрива, що вони досягли своєї мети: адже так поводиться тільки той, хто виконав свій обов'язок. Сугрива, мудрий ватажок мавп, який силою не поступається бикові, повідав про це Рамі, і Рама з ним погодився: звичайно, вони розшукали Майтхілі!

Незабаром мавпи на чолі з Хануманом, відпочивши, стали перед Індрою мавп у присутності Рами й Лакшмана. Спостерігаючи за ходою і виразом обличчя Ханумана, о бгарато, Рама зовсім увірував у те, що Сіта найшлася. Мавпи на чолі з Хануманом, радісні, привітали, як личить, Раму, Сугриву й Лакшмана. Рама, тримаючи лук і стріли, звернувся до мавп: «Чи вдалий ваш похід? Чи повернете ви мені надію? Чи буду я знову царювати в Айодхьї, покаравши у битві ворога і відвоювавши дочку Джанаки? Якщо ж я не зумію звільнити Вайдехі й не зможу поквитатися з ворогами, для чого мені тоді життя: я позбудуся і дружини, і честі!». На ці слова син Вітру йому відповів: «Я приніс тобі, Рамо, гарну новину: я бачив Джанакі. Довго ми нюшили у південній стороні серед гір, лісів і копалень. Одного разу, втомлені. побачили ми велику печеру і вирішили увійти туди. Темна, глибока печера завширшки в йоджану, густо поросла мохами й кишіла хробаками. Ми йшли дуже довго і побачили раптом сонячне світло. Відразу, усередині печери, нашому погляду постали чудові світлиці. Це було житло дайтьї Майї, о Рагхаво! Там віддавалася подвижництву пустельниця на ім'я Прабхаваті, вона почастувала нас різними стравами та напоями. Коли ми наїлися й сили повернулися до нас, самітниця розповіла, як нам іти далі й ми покинули її ашрам, тримаючи шлях до гір Сахья, Малая і великої гори Дардура, які розташовані біля солоного океану.

Піднявшись на гору Малаю, побачили ми житло Варуни, і розпач, туга, безвихідь опанували нами: надії залишитися в живих не було. У глибокій зажурі намагалися ми охопити думкою великий океан, що простягнувся на багато йоджан і кишить велетенськими рибами, крокодилами та акулами. Потім сіли на березі й вирішили вмерти голодною смертю. В бесіді зайшла мова про шуліку Джатаюса, і тут ми побачили страшного, грізного птаха, подібного гірській вершині. Здавалося, це другий Вайнатея (*Гаруда*). Він наблизився до нас, немов наміряючись нас з'їсти, і сказав такі слова: «Хто це тут говорить про брата мого Джатаюса? Я його старший брат на ім'я Сампаті, владар птахів. Одного разу, змагаючись один з одним, злетіли ми до сонця, і тут обидва крила мої зайнялися. Джатаюс залишився цілий, але з тих пір я не бачив мого любого брата, володаря шулік. З обгорілими крильми впав я тоді на цю велику гору». Коли він замовк, ми розповіли йому, що його брата убито, і коротенько повідали про твоє лихо. Сампаті почув про це велике нещастя, о царю — згубнику ворогів, і згорьовано почав питати нас: «Хто цей Рама? Що із Сітою? Як був убитий Джатаюс? Я хочу все це знати, о найгідніші з мавп!».

Я розповів йому дуже докладно, яке горе обрушилося на тебе і чому ми сидимо тут, прирікаючи себе на голодну смерть. Тоді пташиний цар підняв нас на ноги такими словами: «Відомий мені Равана, Ланка — його столиця. Її видно на тім березі океану в ущелині гори Трикути. Вайдехі там, немає в мене в тому сумнівів». Почувши таке, ми швидко піднялися й почали радитися, як переправитися через океан, о згубнику ворогів! І позаяк ніхто не вирішувався пуститися вплав, я за допомогою мого батька Вітру перетнув океанські простори завширшки в сотню йоджан, убивши шляхом ракшасі, що жила у водах. Там у внутрішніх світлицях Равани побачив я Сіту. Нещасна подвижниця віддавалася посту і умертвінню плоті, тужачи за своїм чоловіком. Вона схудла, її волосся було заплетене в косу, як носять самітниці, тіло вкрите брудом. По деяких ознаках я зрозумів, що це Сіта, пробрався до неї, коли вона залишилася одна, і сказав: «Я — мавпа, син Вітру, о Сіто, і прибув до тебе як вісник од Рами. Я добрався сюди повітрям, щоб побачити тебе. Брати Рама і Лакшмана, царські сини, у доброму здоров'ї, їх охороняє Сугрива, Індра серед мавп. Рама й син Сумитри просили мене довідатися, чи здорова ти, о Сіто! І Сугрива із дружньої прихильности до них, теж турбується про тебе. Незабаром з'явиться твій чоловік, разом з усіма мавпами. Вір мені, гідна, я — мавпа, а не ракшас!».

Задумавшись на хвильку, Сіта відповіла мені: «Я знаю зі слів Авіндхьї, що ти — Хануман. Авіндхья — старий, поважний ракшас, о наділений могутніми руками. Він розповідав мені, що Сугриву оточують радники, схожі на тебе. А тепер іди». І з цими словами Сіта дала мені ось цей самоцвіт, що підтримував

бездоганну Вайдехі весь цей час. І щоб ти мені повірив, Джанакі з вдячності розповіла мені історію про те, як ти, о тигре серед людей, на великій горі Читракуті влучив очеретиною у ворону. Потім я риком сповістив про свою появу і підпалив місто Равани». — «Ласкаво просимо!», — привітав Рама доброго вісника.

Так вістить розділ двісті шістдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 267

Маркандейя продовжив:

Поки Рама розмовляв з Хануманом, за наказом Сугриви сюди ж, на гору, з'явилися ватажки мавп. До Рами прийшов славний Сушена, свекор Валіна, у супроводі тисячі коті швидких мавп. З'явилися відважні Індри мавп Гаджа і Гавая, кожний з яких був оточений сотнею коті мавп. Ведучи за собою шістдесят тисяч коті сподвижників, о великий царю, прибув грізний виглядом цар Гавакша з бичачим хвостом. Славний Гандхамадана, що живе на горі Гандхамадані, привів за собою тисячу коті величезних мавп. Мудра могутня мавпа на ім'я Папаса привела десять, дванадцять і, нарешті, тридцять п'ять коті мавп. Гідний, відважний Дадхимукха, найстарший серед мавп, зібрав величезне мавпяче військо, що володіє грізною могутністю. Останнім прийшов Джамбаван із сотнею тисяч коті злісних чорних ведмедів з мітками на чолі. Ці й багато інших ватажків мавпячих зграй зібралися в незліченній кількості, щоб допомогти Рамі, о великий царю!

Мавпи, що нагадують кольором шерсті квіти шириши, шуміли, перебігаючи з місця на місце, і видавали крики, схожі на левиний рик. Деякі з них були величезні мов гірські шпилі, а інші схожі на буйволів. Колір одних нагадував осінні хмари, а морди інших були червоні наче товчена кіновар. Вони гралися, стрибали нагору і вниз, а з усіх боків, піднімаючи пил, ішли все нові й нові раті мавп. Весь багатоликий мавпячий світ, що нагадує повноводний океан, зібрався під прапори Сугриви. Після того як зійшлися разом всі Індри мавп, доблесний Рагхава разом із Сугривою вибрав день сприятливого положення сузір'їв, і готове до бою військо, в сприятливий час, виступило у похід, немов маючи намір знищити світи. Полки вів Хануман, син Вітру, а тил охороняв син Сумитри, що не відає страху. Підв'язавши захисні нарукавники й наперстки для пальців, обидва нащадка Рагху йшли в оточенні мавпячих ватажків, сяючи, як сонце й місяць серед планет. Мавпяче військо, озброєне каменями й стовбурами дерев шала й таля, здавалося величезним рисовим полем при ранньому світанку. Ватажки Нала, Ніла, Ангада, Кратха, Майнда та Двівіда вели за собою незлічиму рать, щоб допомогти Рагхаві. Часом мирно відпочиваючи на благодатних схилах прославлених гір, де було багато плодів, коріння, меду, води й м'яса, полки мавп вийшли до солоного океану.

Це військо з безліччю прапорів, немов другий океан, розлилося по прибережному лісі. Тут, гідний син Дашаратхи задав Сугриві у присутності мавпячих ватажків доречне питання: «Як, по-твоєму, нам перебратися через океан? Наша рать велика, а океан неприступний». Виступили декілька мавп-сміливців, які бралися переправитися через океан, але всю відстань вони не змогли би подолати. Інші пропонували скористатися човнами, треті — плотами, але Рама зупинив їх усіх, кажучи: «Ні, так не годиться. Ви, мавпи, при всій вашій відвазі не зможете перетнути, всі разом, водний простір завширшки в сотню йоджан. Не підходить і ваша остання пропозиція: не найдеться так багато човнів, щоб перевезти ціле військо. І потім, хіба може людина, подібна мені, нанести купцям такий збиток? Якщо військо наше розтягнеться, то ворог знищить його поодинці, тому я не схвалюю переправу на човнах або плотах. Я звернуся по допомогу до самого джерела вод. Відмовившись від їжі, я буду лежати на березі, поки він сам не стане переді мною. Якщо ж він не вкаже мені шлях, то я підпалю його своєю потужною, непереборною зброєю, що блищить яскравіше вогню-очисника». Із цими словами Рагхава, і, з ним син Сумитри, зробили омивання, як належить, та лягли на підстилки із трави куша на березі океану.

І ось з'явився Рагхаві уві сні бог Океан, славний володар рік і потоків, оточений безліччю морських чудовиськ. Сотні джерел з дорогоцінними каменями видно було поруч нього. «О сину Каусальї, — звернувся він ласкаво до Рами, — скажи, чим я можу допомогти тобі, биче серед чоловіків?», — «Я — нащадок Ікшваку, твій родич, — відповів йому Рама, — о володарю рік і потоків! Я хочу, щоб ти дав пройти моєму війську, тоді я зможу покарати Дашагриву, вилупка з Пауластьїв. Якщо ж ти не даси мені пройти, як я прошу, я осушу тебе стрілами, освяченими небесною зброєю!». Вислухавши слова Рами, Океан, притулок Варуни, злякався і відповів з повагою: «Не хочу я заважати тобі, я не стану перепоною на твоєму шляху. Але вислухай мене, Рамо, а потім берись до справи! Якщо я дозволю пройти твоєму війську, інші теж, загрожуючи зброєю, будуть вимагати у мене подібний дозвіл. Є серед вас майстерний будівельник-мавпа на ім'я Нала, це могутній син небесного будівничого Вішвакармана. Нехай він кидає в мої води колоди, траву або камені — я все утримаю на поверхні, і це послужить мостом для тебе». Із цими словами Океан зник, а Рама сказав Налі: «Споруди міст через океан. Я знаю, ти зможеш його зробити». Какутстха повелів побудувати тим способом міст у десять йоджан завширшки і сто йоджан довжиною. Цей міст, що зветься Наласету,[26] славиться на землі й донині. Побудований за наказом Рами, він стоїть непорушно немов скеля.

В цей час до Рами з'явився благочестивий Вібхішана, брат Індри ракшасів Равани, разом із чотирма своїми радниками. Гостинно зустрів його шляхетний Рама, а Сугрива стривожився, запідозривши в ньому вивідача. Але Рагхаву воістину зворушили його дії, що свідчать про добрі наміри, і він оточив його усілякими почестями. Рама поставив Вібхішану царем над усіма ракшасами і зробив його радником і другом Лакшмана. Під проводом Вібхішани, військо Рами за місяць переправилося через океан по

спорудженому Налою мосту, о володарю людей! Коли вони перетнули океан і висадилися на Ланку, Рама напустив мавп на багаті, пишні сади острова. Там у їхні ряди проникнули два шпигуни — радники Равани — Шука і Сарана, ракшаси в мавпячій подобі, але Вібхішана їх виявив. Коли обидва демона, з «тих, що блукають вночі», знову прийняли вигляд ракшасів, Рама показав їм своє військо і потім відпустив на волю. Полки розташувалися в невеликому лісі, і доблесний Рама послав мудру мавпу Ангаду гінцем до Равани.

Так вістить розділ двісті шістдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 268

Маркандейя продовжив:

Какутстха надійно укрив своє військо в багатому коріннями й плодами лісі, де було вдосталь води. А Равана почав зміцнювати Ланку, відповідно до правил шастр. Це місто, самим своїм розташуванням було неприступне. Його оточувала потужна фортечна стіна з ворітьми й глибоководний рів у якому кишіли крокодили і водилася риба. Тепер же Ланка була обнесена сімома валами, утиканими палями із кхадири. Ці вали були оснащені пристосуваннями для тарана, залізними брусами й каменями. У руках воїв були посудини, повні отруйних змій, і сарджарасовий порошок.[27] Крім того, вони були озброєні кийками, палаючими головешками й стрілами, піками, мечами й сокирами, були в них і шатагхни, і навощені молоти. Біля кожних зовнішніх воріт стояли великі з'єднання, постійні та маневрові: безліч піших воїв і велика кількість слонів і коней.

Між тим, Ангада добрався до воріт Ланки, сповістив про себе Індру ракшасів і безстрашно увійшов у місто. Могутній Равана блищав між багатьох коті ракшасів, немов сонце обрамлене купами хмар. Наблизившись до потомка Пуластьї, оточеного радниками, посланець Рами, що вміє вести бесіду, почав викладати йому наказ: «О царю! Велеславний Рагхава, Індра Косали, велів передати тобі: час розплати настав. Почуй ці слова і приготуйся! Під владою сповненого гріху, безчесного царя терплять нестатки і гинуть цілі країни та міста. Через тебе одного, що силою викрав мою жону, на мене, — сказала Рама, — ляже провина за загибель ні в чому не винних істот. Ти давно нехтуєш богами. Осліплений своєю могутністю і гординею, ти пригноблюєш істот у лісах святих мудреців. Ти вбиваєш царів-мудреців, викрадаючи їхніх ридаючих дружин. Тепер пробив твій час — тебе чекає відплата за бешкет. Я вб'ю тебе разом із твоїми радниками. Виходь же на бій, як личить чоловікові! Ти побачиш, о демоне, що блукає вночі, який могутній мій лук, хоча я всього лише людина. Відпусти Сіту, дочку Джанаки, інакше ти ніде від мене не врятуєшся! Гострими стрілами я очищу від ракшасів землю!».

Не стерпів цар Равана, почувши такі зухвалі слова посланця Рами, втратив над собою владу з люті, і відразу чотири демони з «нічних блукачів», за знаком володаря вчепилися в лапи Ангади, немов шуліки в лапи тигра. Але Ангада злетів у небо, захоплюючи за собою «нічних блукачів». Вони чіплялися за його лапи, але він злетів так швидко, що опинився один на даху палацу, а демони, «ті, що блукають вночі», упали на землю, і серця їх не витримали такого сильного удару. Позбувшись переслідувачів, він спустився з палацового даху і пробрався через Ланку до розташування свого війська. Повернувшись до Індрі Косали, могутній запалом Ангада повідав йому про все і, обласканий Рагхавою, відправився відпочити.

Потім нащадок Рагху зруйнував фортечну стіну Ланки, напустивши на неї відразу всіх швидких наче вітер, мавп. Лакшмана разом з Вібхішаною і володарем ведмедів Джамбаваном розбив неприступні південні ворота міста, і сотні тисяч коті войовничих мавп, бурих, як верблюди, увірвалися в Ланку. Сонячне світло потьмарилося від порохняви, піднятої мавпами, які снували в різні боки, нагору і вниз. Ракшаси зі своїми дружинами й старими батьками здивовано дивилися, о царю, на фортечний вал, суцільно обліплений мавпами. Деякі з них кольором нагадували рисові парості, інші — квіти шириши, треті були кольору висхідного сонця, а четверті — світлі ніби солома. Вони почали трощити колони з дорогоцінних каменів, тераси й сторожові вежі, стали ламати й розкидати виведені з ладу захисні споруди. Хапаючи шатагхни, диски, кийки й камені, вони своїми спритними лапами, силою обрушували їх на Ланку. Сотні «тих, що блукають вночі», які стояли на валу, кинулися навтікача, переслідувані мавпами.

Але тут, за наказом царя Равани, з'явилися ще сотні тисяч страшних виглядом ракшасів, здатних приймати будь-яку подобу. Мечучи потоки стріл, вони зухвало погнали лісових мешканців, очищаючи від ворога фортечну стіну. Страшні демони, «нічні блукачі», посипавшись мов горох, звільнили від мавп більшу частину валу. Убиті піками ракшасів, упали в сутичці багато мавпячих ватажків, але чимало й ракшасів, погребли під собою обрушені колони і ворота. І ось зійшлися віч-на-віч мавпи і ракшаси. Закипіла люта пря. Тягаючи один одного за волосся, дряпаючи пазурами й іклами, мавпи і ракшаси з ревом падали мертві на землю, але навіть і тут не випускали ворога. Стріли Рами сипалися безперервним потоком, як злива з хмари, і, долітаючи до Ланки, влучали в демонів, «нічних блукачів». І син Сумитри, спритний стрілець із лука, без утоми влучно вбивав стрілами ракшасів, які були на фортечнім валу. Потім за наказом Рагхави війська відступили. Ланка була розорена, і це визначило перемогу Рами.

Так вістить розділ двісті шістдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 269

Маркандейя вів далі:

В лави воїв, які відступили, затесалося декілька гуртів дрібних ракшасів і пішачів, поплічників Равани, — Парвана, Путана, Джамбха, Кхара, Кродхаваша, Харі, Праруджа, Аруджа, Прагхаса й інші. Про це провідав Вібхішана, і, хоча ті лиходії, що проникнули до мавп, були невидимі, він розкрив їх чарами. Спритні, сильні мавпи, о царю, побачили цих ракшасів і всіх знищили. Мертві впали вони на землю. Не виніс цього Равана, вийшов з міста зі своїм військом і налетів на мавп, вишикувавши рать способом Ушанаса.[27] Але Рагхава, дотримуючись правил Бріхаспаті, розгорнув полки назустріч Десятиликому й приготувався до оборони. Зійшлися тут у сутичці Рама і Равана, Лакшмана та Індраджит, Сугрива і Вірупакша, Нікхарвата й Тара, Нала і Тунда, Патуша і Папаса. Кожний обрав собі гідного супротивника, і почали вони ратитися, сподіваючись на полі прі лише на міць своїх власних рук. Розгорівся жорстокий і лютий бій, що жахає несміливого. Так само колись билися між собою боги й асури. Равана обрушував на Раму потоки списів, пік і мечів, Рагхава посилав у відповідь гостро відточені залізні стріли. Лакшмана обсипав Індраджита розриваючими черево стрілами, а Індраджит відповідав синові Сумитри безліччю стріл. Вібхішана люто метав у Прахасту гострі стріли, прикрашені пташиним пір'ям, Прахаста відповідав йому тим же. Люто билися могутні вої, так що страх обійняв усі три світи, все рухоме і нерухоме.

Так вістить розділ двісті шістдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 270

Маркандейя провадив:

Ось Прахаста, не знаючий жалости у битві, кинувся раптом на Вібхішану і, видавши клич, ударив його кийком, але мудрий Вібхішана, наділений могутніми руками, навіть не здригнувся від цього різкого удару, залишившись стояти непохитно мов Хімаван. Він схопив величезний міцний спис, прикрашений сотнями дзвіночків, і, освятивши його заклинаннями, метнув у голову супротивника. З подібним ашані гуркотом, в одну мить, спостигло воно ракшаса, зітнувши йому голову, і демон уподібнився дереву, зламаному вітром. Побачивши, що Прахаста, демон з «тих, що блукають вночі», знайшов свою смерть у битві, на мавп стрімко ринувся Дхумракша. Побачивши похмуре наче хмара, вороже поповнення, найсильніші з мавп кинулися врозсип. Узрів Хануман, що його відважні, як тури, мавпи-вої раптом накивали п'ятами, вийшов уперед і застиг на місці: не мавпа, а тигр. Мавпи помітили. що син Вітру залишився стояти на полі прі, й усі спішно повернулися назад, о царю! Піднявся тут страшний, неймовірний, розпачливий шум: це знову змішалися в сутичці полки Рами і Равани. Розгорілася жорстока, кривава січа.

Дхумракша напав на мавпяче військо, обсипаючи його стрілами з оперенням. Син Вітру Хануман, підкорювач ворогів, спритно кинувся навперейми велету-ракшасу, що мчав на мавп, і ці герої, мавпа й ракшас, немов Прахлада й Індра, зійшлися у лютій сутичці, прагнучи здолати один одного.

Палицями й кийками бив ракшас мавпу, мавпа жбурляла в ракшаса стовбури дерев разом з гілками. І мудрий Хануман, син Вітру, все ж здолав Дхумракшу, оскільки був могутніше, убив його коней і візника та зламав колісницю. Побачивши, що Дхумракша, перший серед ракшасів, убитий, мавпи, піднісшись духом, ринулися в бій і почали знищувати ворожих воїв. Могутні мавпи кулаками разили ракшасів, і ті нарешті не витримали: в паніці кинулися вони бігти в Ланку. Примчавшись у місто, розбиті вщент і дивом врятовані від смерти, демони з «тих, що блукають вночі», повідали цареві Равані про усе, що сталося. Почув Равана, що Прахаста і великий стрілець з лука Дхумракша впали у битві разом з військом від рук могутніх мов тури, мавп, зітхнув протяжно, піднявся зі свого прекрасного ложа і вимовив: «Прийшов час задіяти Кумбхакарну». Сказавши так, він повелів голосною музикою розбудити Кумбхакарну, зануреного в глибокий сон.

Із превеликим зусиллям розбудив Дашагрива могутнього Кумбхакарну. Той прокинувся, спокійний і не відаючи тривоги, сів на своєму ложі, а володар ракшасів стривожено звернувся до нього: «Блаженний ти, о Кумбхакарно, якщо такий у тебе сон! Ти й не відаєш, що настав суворий, страшний час. Рама, перебравшись разом із мавпами мостом через океан, насмілився учинити нам усім велике побоїще. Я викрав його дружину Сіту, дочку Джанаки, і він, спорудивши міст через океан, з'явився сюди щоб звільнити її. Він убив великого Прахасту й інших наших родичів. Ніхто, крім тебе, не зможе впоратися з ним, о згубнику ворогів! З'явися у всеозброєнні й покарай усіх наших недругів на чолі з Рамою, о найсильніший з сильних, нищителю ворогів! Обидва молодших брата Душани, Ваджравега і Праматхин, підуть за тобою слідом разом з великою раттю!». Так сказав володар ракшасів стрімкому Кумбхакарні, а потім роз'яснив Ваджравезі й Праматхину, що вони повинні робити. «Хай буде так!» — відповіли Равані доблесні брати Душани й під проводом Кумбхкарни негайно ж виступили з міста.

Так вістить розділ двісті сімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 271

Маркандейя мовив:

Кумбхакарна разом зі своїми супутниками вийшов за межі міста і побачив перед собою готове до бою мавпяче військо. Мавпи стрімко налетіли на нього, оточили з усіх боків і закидали купами величезних дерев. Декілька мавп, поборовши велике тремтіння, вчепилися в ракшаса своїми пазурами. Безліч мавп —

воїв з різною зброєю напало на грізного Індру ракшасів, борючись у багатьох місцях поля бою. Вони били його, а він тільки сміявся і пожирав мавп. Папаса, Гавакша й Ваджрабаху потрапили до нього в пащу. Побачивши жорстокості ракшаса Кумбхакарни Тара й інші мавпи навколо закричали від страху. Коли Тара й інші мавпячі ватажки підняли голосний лемент, Сугрива безстрашно кинувся на Кумбхакарну. Стрімко налетівши на нього, велемудрий Сугрива, здавався слоном серед мавп, із силою вдарив його стовбуром дерева шала по голові. Відважна, спритна мавпа зламала дерево об голову Кумбхакарни, але ракшас навіть не здригнувся. Потім, почуваючи приплив бадьорості від удару дрюком, він видав клич, зареготав і міцно схопив Сугриву обома руками. Побачивши, що ракшас Кумбхакарна піймав Сугриву, доблесний син Сумитри, надія друзів, кинувся до нього на допомогу.

Лакшмана, згубник ворожих героїв, наздогнав Кумбхакарну і послав у нього потужну швидку стрілу із золотим оперенням. Простромивши обладунок ракшаса, стріла пройшла наскрізь через його тіло й, обагрена кров'ю, впилася в землю. Тоді Кумбхакарна, великий стрілець з лука, випустив ватажка мавп, озброївся каменями і з роздертими грудьми ринувся на сина Сумитри, піднявши над собою величезну брилу. Двома гостро відточеними стрілами Лакшмана відітнув йому на бігу обидві здійняті руки, але на їхньому місці з'явилося чотири. Син Сумитри, показуючи, як спритно він володіє зброєю, знову зрізав своїми стрілами його руки, у кожній з яких було по каменю, але той перетворився у велетня з безліччю ніг, рук і голів. Тоді син Сумитри зброєю Брахми спопелив цього демона, подібного до гірської гряди. Зухвалий ракшас, убитий у битві небесною зброєю, немов гіллясте дерево могутньої ашани звалився на землю. Побачили ракшаси, що лютий Кумбхакарна, подібний Врітрі, лежить бездиханний на землі, і зі страху кинулися врозтіч. Але обидва брата Душани, на очах у яких бігли ті вої, зупинили їх і люто кинулися на сина Сумитри. Зі злобою Ваджравега і Праматхин кинулися на сина Сумитри, але той, видавши клич, стрілами з оперенням перепинив їм обом шлях.

Тоді, о Партхо, розгорівся страшний, жорстокий бій між братами Душани та мудрим Лакшманою. Той обрушив на ракшасів потужний потік стріл, і обоє відважних воїна гнівно відповіли йому тим же. Скажена сутичка між міцноруким сином Сумитри і Ваджравегою з Праматхином тривала недовго: наспів був Хануман, син Вітру. Він схопив гірську вершину, швиргонув її у Ваджравегу і випустив з ракшаса дух. А могутня мавпа Ніла налетіла на Праматхина і величезним каменем убила другого брата Душани. Тоді знову зійшлися у скаженій сутичці раті Рами і Равани. Сотнями били мавпи найррітів, а найрріти — мавп, але все-таки найррітів полягло значно більше.

Так вістить розділ двісті сімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 272

Маркандейя сказав:

Довідавшись про те, що Кумбхакарна разом зі своїми поплічниками, як колись Прахаста, великий стрілець із лука, а також могутній Дхумракша, прийняв смерть на прі, Равана звернувся до свого сина, героя Індраджита: «Скори Раму, Сугриву і Лакшмана, о згубнику недругів! Завдяки тобі, о мій вірний сину, я отримав гучну славу: ти переміг у битві Тисячоокого Власника ваджри, Чоловіка Шачи.[29] Приховуючи свій вигляд або відкрито, але покарай моїх недругів своїми небесними стрілами, отриманими колись у дарунок, о згубнику ворогів, перший серед воїв! Ні Рама, ні Лакшмана, ні Сугрива не зможуть винести удару твоїх стріл, о бездоганний, не говорячи про їхніх супутників. Ходи, о міцнорукий, і помстися в битві за Кхару! Зроби те, чого не вдалося досягти Прахасті та Кумбхакарні, о бездоганний! Знищ своїми гострими стрілами недругів разом з їхньою раттю, порадуй мене, о сину мій, як колись, коли ти захопив у полон самого Васаву!». Відповівши згодою на заклик батька, Індраджит у всеозброєнні піднявся на колісницю й поспішив, о царю, на поле бою. Там, голосно оголошуючи своє ім'я, бик серед ракшасів викликав на двобій Лакшмана, відзначеного щасливими знаками.[30] Немов лев на дрібного звіра, ринувся на нього Лакшмана з луком і стрілами, сіючи жах ударами своїх долонь.

Межи ними, знавцями небесної зброї, з яких кожний жагуче бажав перемогти й люто ненавидів іншого, почався великий двобій. Син Равани не зміг здолати Лакшмана своїми стрілами, і тоді цей перший з воїв почав могутнішу спробу. Він спробував погубити сина Сумитри швидкими списами, але той розколював їх на лету своїми гострими стрілами, і уламки списів летіли на землю.

Славний Ангада, син Валіна, підняв дерево, стрімко кинувся на ракшаса і вдарив його по голові, але Індраджит не здригнувся. Зухвалий демон націлив спис у груди мавпі, але Лакшмана зламав цей спис. Ледве відважний Ангада наблизився до сина Равани, той палицею вдарив подібну до бика мавпу в лівий бік. Навіть не відчувши удару, могутній син Валіна, підкорювач ворогів, люто метнув в Індраджита стовбур дерева шала. Дерево, яке кинув розлютований Ангада, щоб покарати Індраджита, потрапило, о Партхо, в його колісницю, убивши і візника, і коней. Коли його коні та візник були вбиті, син Равани зіскочив з колісниці й, вдавшись до чарівництва, зник, о царю! Рама, довідавшись про те, що ракшас, вправний у різного виду ворожбі зробився був невидимим, з'явився на те місце й оточив його військо.

Індраджит, прицілившись у Раму, обсипав його з ніг до голови своїми стрілами, отриманими в дарунок від богів, вразивши при цьому і Лакшмана, великого воїна-колісничного. Тоді відважні Рама й Лакшмана стали вдвох посилати стріли в невидимого сина Равани, що зник завдяки чарівництву. Сотні, тисячі стріл обрушив він у злості на тих левів серед чоловіків, поранивши їх від голови до ніг. Мавпи, побачивши, що

невидимий очам ракшас безупинно посилає стріли, схопили величезні камені й злетіли в небо, але і в них полетіли стріли невидимого ракшаса, зухвалого сина Равани. Оточений ворожбитськими чарами, він убив безліч мавп. І брати-герої, Рама й Лакшмана, спостигнуті його стрілами, теж упали на землю немов сонце й місяць скинуті з небес.

Так вістить розділ двісті сімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 273

Маркандейя продовжив:

Побачивши, що обидва брата, безмежно могутні, упали на землю, син Равани вирішив добити їх своїми стрілами, отриманими в дарунок. Герої, тигри серед мужів, яких Індраджит оточив частоколом стріл, виглядали на полі бою птахами в клітці. Лежали вони на землі, простромлені сотнями стріл, а навколо них стояли мавпи разом із Сугривою. Сушена, Майнда, Двівіда, Кумуда, Ангада, Хануман, Ніла, Тара й Нала оточували володаря мавп. Але ось, туди прибув переможний Вібхішана. Зброєю праджня він повернув до життя обох героїв, а Сугрива, вимовивши небесні заклинання, сильним зіллям вішалья швидко витяг з них стріли. Кращі з чоловіків, звільнившись від стріл, отямилися і послухай, як він це зробив: «Ти — володар прекрасного величезного царства, і не пристало тобі вбивати жінку. Адже в неї і так однаково що віднято життя, раз вона живе у тебе в неволі. Я вважаю, не варто її вбивати. Переможи її чоловіка, і, якщо він загине, вона теж умре. Сам Вершитель ста жертвопринесень не може зрівнятися з тобою у відвазі. Не раз приводив ти в трепет у битві Тридцять богів разом з Індрою». Довго умовляв Равану Авіндхья, намагаючись зм'якшити його гнів, і той почув його слова. Демон, «той, що блукає вночі», вирішив сам виступити проти Рами. Він оперезав себе мечем і наказав: «Нехай приготують мені колісницю!».

Так вістить розділ двісті сімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 274

Маркандейя вів далі:

Розлютований Дашагрива, улюблений син якого був убитий, піднявся на колісницю, прикрашену золотом і дорогоцінними каменями, і виступив у похід. Оточений страшними ракшасами, що тримають напоготові всіляку зброю, налетів він на Раму, разячи на своєму шляху мавпячих ватажків, але Майнда, Ніла, Нала, Ангада, Хануман і Джамбаван разом зі своїми полками, зупинили його шалений натиск. Ватажки мавп і ведмедів на очах у Дашагриви стали громити деревами його військо. Тоді, оглянувши свою поріділу рать, вправний у магії Равана, володар ракшасів, удався до чарівництва. З тіла його з'явилися сотні, тисячі ракшасів зі стрілами, мечами й списами у руках, але Рама небесною зброєю знищив їх усіх. Тоді Десятиликий володар ракшасів знову звернувся до ворожбитства: він створив, о бгарато, безліч подоб Рами й Лакшмана і кинувся знову на обох братів. Ці ракшаси з «тих, що блукають вночі», налетіли, о царю, на Раму й Лакшмана, підступаючи до них з туго натягнутими луками. Побачивши це диво, створене Індрою ракшасів, син Сумитри, нащадок Ікшваку, не розгубився. Він звернувся до Рами з великими словами: «Покарай цих ракшасів, що зухвало прийняли твою подобу!». І Рама, одного за одним, убив цих демонів, кожний з яких був викапаний він. І тут, на блискучій, як сонце, колісниці, запряженій вогняно-рудими кіньми, до Рами на бойовище з'явився Маталі, візник Шакри.

Маталі вирік:

«Перед тобою — прекрасна, овіяна переможною славою колісниця Магхавана, в яку запряжені вогняні скакуни. На цій кращій з колісниць, Шакра знищив у битві сотні дайтьїв і данавів, о Какутстхо, тигре серед мужів! На цій колісниці, якою буду правити я, о тигре серед людей, ти швидко здолаєш Равану на січі. Не барися!». Усе чув Рагхава, але не повірив, що це дійсно слова Маталі. Він подумав, чи не ракшас знову пустив у хід свої чари. Але Вібхішана сказав йому: «Ні, тигре серед чоловіків, це не чаклунство ницого Равани. Це воістину колісниця Індри. Хутчій підіймайся на неї, о променистий!». Зрадів Какутстха, погодився з Вібхішаною, став на колісницю й люто кинувся на Дашагриву. Крик жаху вирвався в усіх, коли Равана рушив назустріч небесній колісниці, небожителі на небесах відгукнулися левиним риком і гуркотом барабанів. Ракшас, «нічний блукач», метнув у Раму смертельний, як ашані Індри, спис, великий, немов жезл Брахми. Але Рама в ту ж мить своїми гострими стрілами розколов цей спис. Страх вхопив Равану як він побачив ратний подвиг Рами. Розлютований Дашагрива став без перепочинку посилати в Раму гострі стріли й тисячами, десятками тисяч, різну іншу зброю: бхушунди, списи, палиці, сокири, піки різних видів і шатагхни, гострі мов бритва.

Злякалися мавпи моторошного чаклунства ракшаса Дашагриви й розбіглися в різні боки. А Какутстха, вийнявши із сагайдака кращу зі стріл з гарним оперенням, гострим наконечником і золотим древком, узявся до зброї Брахми. Побачивши, що Рама зброєю Брахми освятив цю чудесну стрілу, гандхарви й боги на чолі із Шакрою сповнилися радости. Зрозуміли боги, гандхарви й кіннари: якщо пущено в хід зброю Брахми, смерть очікує їхнього недруга. І ось Рама метнув незрівнянну силою, довгу ніби жезл Брахми, грізну стрілу, яка несе Равані смерть. Охоплений яскравим полум'ям, запалав перший з ракшасів разом зі своєю колісницею, конями й візником. Тридцять богів разом з гандхарвами і чаранами, тріумфуючи, дивилися на Равану, поваленого доблесним Рамою. Тіло могутнього Равани розпалося на п'ять елементів, силою зброї

Брахми вони були розвіяні в усіх світах. Ця потужна небесна зброя спопелила основу його плоті — м'ясо й кров так, що від ракшаса не залишилося і пороху.

Так вістить розділ двісті сімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 275

Маркандейя сказав:

Рама, його друзі й син Сумитри радувалися, що нарешті повергли ницого Равану, Індру ракшасів, який пригноблював богів. Коли Дашагрива був знищений, боги, а раніше них святі мудреці, радіючи, уславили міцнорукого героя. Боги, гандхарви й усі інші небожителі, квітковими зливами й піснями привітали Раму, очі якого були мов пелюстки лотосу. Вшанувавши його гідно, вони розійшлися по своїх місцях. Здавалося, о непохитний, що на небеса прийшло велике свято.

Покаравши Дашагриву, могутній Рама, велеславний підкорювач ворожих міст, передав Ланку Вібхішані. Тут з'явився старий, мудрий радник Равани на ім'я Авіндхья. Перед ним, слідом за Вібхішаною ішла Сіта. Авіндхья звернувся до великого духом Какутстхи, що сумно стояв перед ним: «Приймай, о могутній душею, дочку Джанаки! Цариця — саме втілення чесноти!». Вислухавши ці слова, нащадок Ікшваку зійшов з найбільшої з колісниць і побачив заплакану Сіту. Все тіло її було закаляне, одягнена вона була в чорне, а волосся по пустельному заплетене в косу. Рама подивився на прекрасну, змучену горем Вайдехі, що стояла біля його колісниці, і, підозрюючи, що Равана збезчестив її, сказав: «Іди, Вайдехо, ти вільна! Я зробив усе, що повинен був зробити. Я твій чоловік, о гідна, і тому тобі не доведеться марнувати свої дні до старості в житлі ракшаса. Я вбив цього демона з «нічних блукачів». Але хіба може така людина, як я, знаючи приписи дхарми, хоча б на мить прийняти жінку, що побувала в руках ворога? Доброчесна ти або грішна, я не можу насолоджуватися тобою, о Майтхіло, бо ти — немов приготовлена в жертву їжа, яку лизнув собака!».

Почувши ці несподівано гіркі слова, ні в чому не винна жінка знепритомніла, немов підрубане бананове дерево, і рум'янець, що ледь з'явився був на її лиці, вмить зник немов слід подиху на дзеркалі. Усі мавпи й Лакшмана, почувши сказане Рамою, затамували подих. І тут перед Рагхавою з'явився у своїй колісниці чотириликий, пречистий духом Бог, Прабатько, Творець всесвіту. У сяючій, безцінній колісниці, з запряженими гусаками, стали перед Рамою Шакра, Агні, Ваю, Яма, Варуна, а також Володар якшів, сім безгрішних святих мудреців і цар Дашаратха, втілення небесного сяйва. Весь небозвід заповнили боги й гандхарви, немов яскраві зірки засяяли на осіннім небі. Тоді славна, чесна Вайдехі піднялася з землі й у їхній присутності ласкаво звернулася до широкогрудого Рами: «Немає в мене на тебе образи, о царський сину! Я знаю, як личить поводитися жінкам і чоловікам в подібних випадках. Послухай, що я скажу тобі. Вітер, Що Перебуває у вічному русі, є присутнім у кожній живій істоті. Нехай він позбавить мене життя, якщо я згрішила! Нехай Вогонь, Вода, Повітря, Земля й Вітер віднімуть у мене життя, якщо я вчинила гріх!». І, на радість великих духом мавп, з небес зазвучали благословенні голоси богів, чутні на всі сторони світу.

Ваю гукнув:

Це правда, о Рагхаво! Я — Вітер, що перебуває у вічному русі. Майтхілі безгрішна, о царю! З'єднайся зі своєю дружиною.

Агні підтвердив:

Я присутній в кожній живій істоті, о нащадку Рагху! Ні краплі провини немає за Майтхілі, о Какутстхо!

Варуна додав:

Я той, хто породжує соки в тілах живих, о Рагхаво, і я мовлю тобі — ти повинен прийняти Майтхілі!

Брахма підсумував:

В цьому немає нічого незвичайного, о гідний мій сину, якщо ти дотримуєшся дхарми мудреців-царів і йдеш шляхом праведників. Вислухай, що я скажу тобі. Ти, о герою, знищив ворога богів, гандхарвів, демонів-зміїв, а також якшів, данавів і великих святих мудреців. Колись, завдяки моїй милості, з ним не могла впоратися жодна жива істота. Була причина тому, що я якийсь час терпів цього нечестивця. Собі на погибель викрав лиходій Сіту, але прокльоном Налакубари я оберігав її від безчестя. Колись Равані було сказано: якщо колись він зазіхне на жінку, яка не бажає його, на сто частин розірветься його тіло. Не сумнівайся, о променистий, в чистоті Вайдехі і прийми її. Ти, о подібний безсмертному, зробив великий подвиг в ім'я богів.

Дашаратха сказав:

Я задоволений, о сину мій! Благо тобі! Я — Дашаратха, батько твій, і я благословляю тебе: прав своїм царством, о найповажніший з чоловіків!

Рама мовив:

Вітаю тебе, Індро царів, якщо ти дійсно мій батько! За твоїм велінням я негайно відправлюся в прекрасне місто Айодхью.

Маркандейя продовжив:

Обрадуваний батько знову звернувся до нього, о володарю живих: «Крокуй в Айодхью і прав своїм царством, о Рамо — герою з полум'яніючими куточками очей!». Тоді, вклонившись богам, супроводжуваний вітаннями друзів, він обійняв свою дружину, немов Великий Індра Паулому. Потім

згубник недругів обдарував Авіндхью і осипав багатством та почестями ракшасі Триджату. Тоді Брахма, оточений богами на чолі з Шакрою, сказав йому: «Яких дарунків ти бажаєш, о сину Каусальї? Я дам їх тобі зараз же». І попросив його Рама аби бути йому стійким у дхармі й невразливим для недругів, а також щоб ожили мавпи, убиті ракшасами. Брахма сказав: «Хай буде так!», і мавпи піднялися із землі цілі й неушкоджені, о великий царю! І славна долею Сіта дала Хануману дарунок: «Нехай твоє життя, о сину мій, буде настільки ж довгим, як слава Рами. Чудові страви завжди будуть до твоїх послуг, о Ханумане! Я подбаю про це, о жовтоокий!».

На очах у героїв, невтомних у своїх діяннях, усі боги на чолі із Шакрою зникли. Побачивши, що Рама з'єднався із Джанакі, візник Шакри, сповнений радости, сказав йому при його сподвижниках: «Ти, о воістину доблесний, позбавив від лих богів, гандхарвів, якшів, людей, асурів і демонів-зміїв. Якши, ракшаси, демони-змії, боги, асури й гандхарви — усі світи будуть говорити про тебе, поки стоїть земля!». Вимовивши це, він попрощався з Рамою, першим серед воїв, і, віддавши йому шану, гайнув на своїй колісниці, блискучій наче сонце. Рама поставив охорону на Ланці, потім піднявся на осяйну небесну колісницю Пушпаку, здатну рухатися всюди за бажанням візника, і, оточений, як належить, головними радниками, упокоривши свої почуття, разом із Сітою, сином Сумитри та всіма мавпами на чолі із Сугривою переправився, слідом за Вібхішаною, по тому самому мосту через океан, житло макарів. Потім благочестивий цар добрався до того місця на березі океану, де він зупинявся колись, і розташувався там разом з мавпами. Коли прийшов час розлучатися, Рагхава, скликавши своїх соратників, віддав їм шану й обдарував їх усіх багатством. Коли Індри мавп — мавпи з бичачими хвостами й ведмеді пішли, Рама разом із Сугривою у супроводі Вібхішани відправився на колісниці Пушпаці в Кишкиндху, показуючи Вайдесі ліс. Прибувши в Кишкиндху, Рама, перший серед воїв, зробив вірного Ангаду престолонаслідником. Потім разом зі своїми союзниками і сином Сумитри, Рама знайомим шляхом відправився у своє місто.

Наблизившись до Айодхьї, володар царства послав у місто Ханумана гінцем до Бгарати. Оцінивши привітність Бгарати, син Вітру повідомив йому радісну звістку, і, коли Хануман повернувся, Рама вступив у Нандіграму. Там він побачив Бгарату: в одязі з кори, з тілом закаляним брудом, той сидів на своєму ложі, а перед ним стояли сандалії брата. Радісно зустрілися доблесний Рагхава і син Сумитри із Бгаратою і Шатругхною, о туре серед бгаратів! І Бгарата із Шатругхною теж зраділи, побачивши свого старшого брата та Вайдехі. Бгарата з великою радістю шанобливо передав братові збережене, як застава, його царство. У сприятливий день, при сузір'ї Вайшнава,[31] Васіштха та Вамадева присвятили героя на царство. Після помазання, Рама попрощався із Сугривою, першим серед мавп, а також з його соратниками і Пуластьєю Вібхішаною. Він одарив був їх обох, задоволених і радісних, різними коштовностями і, зробивши все, що було потрібно, зі смутком розлучився з ними. Потім Рагхава, нащадок Рагху, з почестями та подякою повернув Вайшравані його колісницю Пушпаку і після цього разом з мудрецями-богами, без перешкод, зробив на березі ріки Гоматі десять жертвопринесень коня з багатими підношеннями м'яса у вигляді дарунків.

Так вістить розділ двісті сімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 276

Маркандейя провадив:

От яке жорстоке лихо обрушилося колись, о міцнорукий, на Раму, що не знав собі рівних у силі, коли він пішов у вигнання до лісу. Тож, не засмучуйся, о тигре серед чоловіків! Адже ти — кшатрій, о згубнику недругів! Ти ступаєш шляхом полум'яної рішучости, опираючись лише на міць власних рук, тому немає на тобі жодного, навіть найменшого гріха. Самі боги разом з Індрою і асури могли б упасти духом, йдучи цим шляхом. Носій перуна, разом з марутами здолав і знищив Врітру, а також непереможного Намучі і Довгоязику ракшасі. Той, в кого є помічники, завжди досягає своєї мети. Кого не зможе здолати у битві той, хто має такого брата, як Завойовник багатств?! А Бгіма, грізний у своїй могутности, найсильніший серед сильних?! А юні сини Мадраваті, славні стрільці з лука?! Чого ж тобі страшитися з такими соратниками, о нищителю ворогів! Вони здатні здолати військо самого Володаря блискавки разом із сонмом марутів. З такими, подібними до богів сподвижниками, могутніми стрільцями з лука, ти переможеш на прі всіх недругів, о туре серед бгаратів! Подивися — ти разом зі своїми могутніми братами вчинив суворий подвиг: відвоював у ницого царя Синдху Крішну-Драупаді, яку він викрав силою, осліплений своєю могутністю. Цар Джайядратха повалений і покірний. Рама і без таких помічників, як у тебе, повернув Вайдеху, знищивши грізного у своїй могутності ракшаса Дашагриву. Довкола нього теж були друзі, але не люди, а мавпи і чорноморді ведмеді. Подумай, о царю, над цим. І не засмучуйся, о тигре серед нащадків Куру, туре серед бгаратів! Великим душею, таким, як ти, не личить віддаватися суму, о згубнику недругів!

Вайшампаяна сказав:

Так утішав царя Юдхіштхіру мудрий Маркандейя. Поборовши свій сум, підбадьорений Юдхіштхіра знову запитав того мудреця.

Так вістить розділ в двісті сімдесят шостий Араньякапарві великої Магабгарати.

РОЗПОВІДЬ ПРО САВІТРІ

Розділ 277

Юдхіштхіра спитав:

Я не так мучусь через себе, через братів моїх і втрачені царства, як через дочку Друпади, о великий мудрецю! Коли ми програли лиходіям в кості, Крішна врятувала нас, а тепер Джайядратха силою викрав її з лісу. Чи чув ти, або можливо, бачив іншу таку ж вірну й гідну жінку, як дочка Друпади?

Маркандейя відповів:

Послухай, о царю Юдхіштхіро, які великі випробування випадають на долю жінок з гідних родин. Я розповім тобі про те, що трапилося із царською дочкою Савітрі. Жив на світі цар мадрів. Був він благочестивий і доброчесний, милостивий до брахманів, шляхетний і вірний кожному своєму слову. Упокоривши свою душу, він чинив жертвопринесення, був щедрий, розумний і любий містянам і селянам. Він гаряче дбав про благо кожної істоти, і звали того царя Ашвапаті. Милостивий, правдоустий, що підкорив собі свої почуття, він був бездітний, і старіючи, розпач все більше опановував царем. Щоб мати потомство, він прийняв сувору обітницю. Певний час, обмеживши себе в їжі, він дотримувався помірности, упокоривши свою душу. Потім він зробив сто тисяч жертвопринесень зі співом Савітрі, о кращий з царів, і зачав приймати їжу через два дні на третій. Вісімнадцять років присвятив він тій обітниці. Коли минув вісімнадцятий рік, Савітрі була задоволена. Вона з'явилася цареві у всьому своєму блиску, о царю! Піднявшись із жертовного вогню, подателька дарунків виявила цареві свою велику радість, вимовивши такі слова: «Я задоволена, о царю твоєю помірністю, чистотою, смиренністю, твердістю в обітниці й щирій відданості мені. О Ашвапато, царю мадрів, вибирай собі дарунок, який побажаєш, і ніколи не допускай недбалости стосовно дхарми!»

Ашвапаті сказав:

Я почав все це, бажаючи виконати свою дхарму. Мета моя — мати потомство. Нехай буде в мене, о Богине, безліч синів, які продовжать мій рід. Якщо ти мною задоволена, Богине, я вибираю саме цей дарунок. Адже потомство — це вища дхарма — так казали мені двічінароджені.

Савітрі сказала:

Я знаю давно, о царю, про це твоє бажання і говорила Прабатькові, що ти мрієш про синів. Самосущий виявив милість: незабаром на землі народиться в тебе славна, прекрасна дочка. Тобі нічого не слід говорити у відповідь. Я з радістю передаю тобі волю Прабатька.

Маркандейя вів далі:

«Хай буде так, — відповів цар на слова Савітрі та попросив її: — Нехай скоріше це збудеться». Савітрі зникла, а цар повернувся у свої світлиці й, задоволений, зажив у своєму царстві, правлячи підданими згідно дхарми. Минув якийсь час, і доброчесна старша дружина вірного обітниці царя зачала в своєму лоні плід. Черево цариці Малаві, о туре серед бгаратів, з кожним днем збільшувалося, немов володарка зірок на небі у світлу половину місяця, і в призначений строк народила вона лотосооку дівчинку. Цар радісно зробив обряди над новонародженою. Оскільки вона була отримана в дарунок від милостивої Савітрі після жертовних узливань зі співом Савітрі, батько й брахмани дали їй ім'я Савітрі. Царська дочка, втілена Шрі, поступово росла й нарешті перетворилася на красну діву. Вона була стрункою, з широкими стегнами і нагадувала собою золоту статую. Дивлячись на неї, люди думали: «Це, далебі, з'явилася небесна діва!», але ніхто не сватав її, сяйливу красою, з очима мов пелюстки лотосу, боячись її краси. Одного разу, у день зміни місяця, вона відмовилася від їжі, окропила водою голову і звернулася до богів, наказавши брахманам зробити, як ведеться, узливання вогню. Потім, взявши квіти, що залишилися від жертвопринесення, царська дочка, прекрасна наче сама Шрі, з'явилася до свого великого духом батька. Діва з прекрасними стегнами піднесла йому ці залишки від жертви, припала до його стіп, а потім, смиренно склавши долоні, стала поруч царя. Цар бачив, що дочка його у розквіті юности прекрасна мов богиня, і його тривожило, що наречені не сватають її.

Цар мовив:

Прийшов час, о донечко моя, видавати тебе заміж, але ніхто не приходить до мене сватати тебе. Тому ти сама обери собі чоловіка, що був би тебе гідний, а потім повідай мені, кого ти вибираєш за мужа. Я обміркую твій вибір і віддам тебе заміж. Вибирай собі чоловіка до душі. Вислухай мене, о гідна, я розповім тобі те, що знаю від двічінароджених із дхармашастри. Ганьба батькові, що не може видати свою дочку заміж! Ганьба чоловікові, що зневажає дружиною! Ганьба синові, що не піклується про матір після смерти батька! Ти вислухала мої слова, а тепер скоріше знайди собі чоловіка! Зроби так щоб боги не засудили мене.

Маркандейя продовжив:

Ось що сказав цар своїй дочці. Потім він скликав своїх старих радників і повелів їм супроводжувати дівчину. Мудра Савітрі зніяковіло припала до батьківських стіп і негайно ж поспішила у путь аби виконати волю батька. Оточена древніми старцями-радниками, піднялася вона на золочену колісницю й відправилася у прекрасні ліси, де віддавалися подвижництву мудреці-царі. Шануючи стопи гідних старців, вона мандрувала, перетинаючи ліси один за одним. Відвідуючи священні тіртхи, царська дочка в кожній з них роздавала дарунки першим серед двічінароджених.

Так вістить розділ двісті сімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 278

Маркандейя вів далі:

Одного разу до царя, володаря мадрів, з'явився Нарада. Сиділи вони на Зборах, зайняті бесідою, і в цей час, о бгарато, у батьківські покої увійшла Савітрі. Разом з радниками вона об'їхала всі священні тіртхи, а також ашрами. Побачивши батька сидячим рядом з Нарадою, красуня схилила голову до стіп обох.

Нарада спитав:

Куди ходила твоя дочка й звідки вона повернулася, о царю? Чому ти не видаєш юну діву заміж?

Ашвапаті відповідав:

За цим я й послав її, а тепер вона повернулася. Послухаємо ж, о мудрецю-боже, якого вона обрала для себе чоловіка.

Маркандейя провадив:

«Розкажи докладно», — попросив її батько, і прекрасна діва, для якої слова батька були ніби голос божий, почала розповідати: «Був у шальвів благочестивий цар-кшатрій на ім'я Дьюматсена. Він осліп, і сусідній правитель, давнішній його ворог, скориставшись нещастям, відняв царство в осліплого мудреця і його малолітнього сина. Разом із дружиною і сином відправився Дьюматсена в ліс. Сховавшись у глухій хащі, він прийняв велику обітницю і віддався подвижництву. Син його Сатьяван народився в місті, але виріс у лісі серед пустельників. Я вибрала його серцем, він гідний бути моїм чоловіком».

Нарада мовив:

На жаль, о царю! Великий гріх зробила Савітрі, з незнання обравши собі за чоловіка Сатьявана, хоча він відзначений багатьма чеснотами. Правдива мова його батька, тільки правду говорить його мати, тому брахмани нарекли його Сатьяваном (*«Правдивим»*). В дитинстві він дуже любив коней. Він ліпив їх із глини і малював на картинках, тому його називають інакше Читрашва (*«Малювальник коней»*).

Цар спитав:

А тепер скажи, чи могутній запалом царський син Сатьяван, радість батька? Чи мудрий він, смиренний і відважний?

Нарада мовив:

Могутністю запалу він подібний самому Вівасвану, мудрістю дорівнює Бріхаспаті, відважний, як Великий Індра, і смиренний, як Земля.

Ашвапаті спитав:

Чи щедрий у дарунках Сатьяван? Чи милостивий до брахманів царський син? Чи гарний він, шляхетний, чи приємний виглядом?

Нарада відповів:

Щедрістю він подібний до сина Санкріті Рантідеви, милостивий до брахманів і правдоустий, немов Шибі, син Ушинари. Він шляхетний наче Яяті, і прекрасний собою, немов Місяць. Красою могутній син Дьюматсени перевершує обох Ашвінів. Він стриманий, добрий, відважний і чесний. Він — владар своїх почуттів, вірний дружбі й незаздрий, скромний і терплячий. Словом, як кажуть ті, що постаріли в подвижництві та благочесті, він завжди чесний і стійкість його непорушна.

Ашвапаті спитав:

Ти говориш про нього, о володарю, так, немов він наділений усіма можливими чеснотами. Скажи мені, чи немає в нього якого-небудь пороку?

Нарада відповів:

Порок у нього єдиний, інших немає: мало залишилося жити Сатьявану. Рівно через рік, рахуючи від цього дня, він умре.

Цар мовив:

Йди, Савітро! Вибери собі іншого чоловіка, о прекрасна! У Сатьявана лише один недолік, але він такий великий, що зводить нанівець усі його чесноти. Як сказав мені великий Нарада, шанований богами, коротке його життя: через рік він помре.

Савітрі вирекла:

Жереб кидають лише раз. Єдиний раз дівчину видають заміж, і тільки один раз можна сказати: «Я видаю тебе заміж!». Все це буває лише раз. Довго йому призначено прожити або короткий його вік, наділений він чеснотами або позбавлений їх, я обрала його собі за чоловіка й іншого шукати не буду. Рішення приймається розумом, потім висловлюється словами, а потім перетворює на дії — я слідую голосу розуму.

Нарада сказав:

Тверда розумом твоя дочка Савітрі, о кращий з людей! Ніщо не може змусити її відступити від своєї дхарми. В жодній людині немає таких чеснот, як у Сатьявани. Тому я схвалюю вибір твоєї дочки.

Цар мовив:

Не можна сумніватися в тому, що ти сказав: адже слова гідного — істина. Я так і зроблю, бо ти — мій володар-наставник.

Нарада мовив:

Хай не зустріне перешкод сватання твоєї дочки Савітри! Я йду. Благо вам усім!

Маркандейя сказав:

Із цими словами Нарада злетів угору і відправився на третє небо. А цар почав приготування до весілля своєї дочки.

Так вістить розділ двісті сімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 279

Маркандейя продовжив:

Цар поринув у весільні турботи і зібрав все необхідне для весілля своєї дочки. Скликав він усіх старців-двічінароджених, жерців-заклинателів і сімейних жерців і в день сприятливого положення сузір'їв рушив разом з дочкою шляхом. Цар і двічінароджені добралися до священного лісу, розшукали ашрам Дьюматсени й, спішившись, наблизилися до того мудреця-царя. Славний долею цар, позбавлений зору, сидів під деревом шала на циновці з трави куша. Гідно вшанувавши мудреця-царя, цар Ашвапаті смиренною мовою сповістив про себе. Цар Дьюматсена, знавець дхарми, запропонував цареві медовий напій, сидіння і корову, а потім запитав у нього: «Із чим ти прибув?» І той повідав про свій намір і про те, яка в нього справа до Сатьявана.

Ашвапаті мовив:

О мудрецю-царю, ось моя прекрасна дочка, звати її Савітрі. Відповідно твоїй дхармі, о знавцю дхарми, ти повинен прийняти її собі в невістки.

Дьюматсена сказав:

Вигнані з царства, ми рятуємося життям у лісі, де свято дотримуємося своєї дхарми в суворому подвижництві. Як же твоя дочка буде жити в ашрамі, незаслужено переносячи тягар лісового життя?!

Ашвапаті мовив:

Дочка моя, так само як я, знає, що щастя й горе минущі. До таких, як я, не варто звертати подібні слова. Я з'явився до тебе із твердим наміром, о царю, і маю до тебе довіру і любов, як до друга. Ти не повинен позбавляти мене надії. Не треба мені відмовляти. Ти гідний поріднитися зі мною, так само як я з тобою. Прийми мою дочку: нехай юна діва буде дружиною Сатьявану, а тобі — невісткою.

Дьюматсена мовив:

Давно я бажав поріднитися з тобою, але в мене відняте царство, і тому я коливався. Тож нехай тепер здійсниться це бажання, яке я виношую здавна! Ти — мій бажаний гість.

Маркандейя продовжив:

Після цього обидва царя скликали всіх живучих ув оселі двічінароджених і вчинили, як належить, весільний обряд. Ашвапаті, видавши свою дочку заміж і обдарувавши її гідним вбранням, надзвичайно задоволений, відправився до себе додому. Сатьяван був щасливий, одержавши за дружину діву, відзначену всіма чеснотами, і вона теж радувалася, отримавши дружинонька їй до душі. Коли батько вийшов, вона зняла із себе всі прикраси і, одягнула вбрання з кори та з червоно-коричневого полотна. Завдяки своїй послужливості й доброті, ніжності, скромності та умінню всім догодити, Савітрі знайшла шлях до серця кожного. Свекрусі вона допомагала у догляді за тілом, насамперед одягала її. Свекрусі ж подобалося, що вона небагатослівна й те, як вона шанує богів. А свого чоловіка вона скорила ласкавим словом, майстерністю, спокійною вдачею і тим, як догоджала йому наодинці. Так, о бгарато, жили ці праведники в ашрамі, віддаючись подвижництву. Час ішов, і Савітрі, спала вона або ж ніч зорила, і вдень і вночі мучилася думкою про те, що сказав Нарада.

Так вістить розділ двісті сімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 280

Маркандейя вів далі:

Минуло, о царю, багато часу, і наступив строк, коли Сатьявану призначено було вмерти. Савітрі відраховувала день за днем: серце її невідступно млоїли слова, сказані Нарадою. За чотири дні до призначеного строку прекрасна Савітрі прийняла обітницю: вона вирішила стояти нерухомо протягом трьох днів, вдень і вночі. Почувши, якому суворому випробуванню хоче себе піддати його невістка, цар зажурився й прийшов умовляти Савітрі. Він сказав: «Непосильний тягар звалила ти на свої плечі, о царська дочко! Неймовірно важко простояти так троє діб поспіль!».

Савітрі мовила:

Не треба засмучуватися, батьку мій! Я виконаю цю обітницю, бо сповнена рішучости, а рішучість — запорука успіху.

Дьюматсена сказав:

Я ніколи не зміг би тобі сказати: «Поруш свою обітницю» — «Дотримуйся її», — тільки так має говорити така людина, як я.

Маркандейя продовжив:

Сказавши так, велемудрий Дьюматсена залишив Савітрі, а вона застигла в нерухомости, немов перетворилася на дерево. Ніч напередодні смерті чоловіка Савітрі провела у глибокій тривозі, о туре серед бгаратів! І ось цей день настав. Ледве сонце піднялося на чотири долоні, вона зробила ранкові обряди і принесла жертовні дарунки палаючому Пожирателеві жертв. Потім вона привітала одного за іншим усіх старців-двічінроджених, своїх свекра і свекруху та зупинилася перед ними, зосереджена, смиренно склавши

долоні. Всі пустельники, що живуть у лісі подвижництва, вимовили в ім'я Савітрі благі, правильні заклинання, побажавши їй, щоб вона не залишилася вдовою. «Хай буде так!», — відгукнулася душею на слова подвижників занурена в глибокі роздуми Савітрі. У великому сумі очікувала царська дочка тої години, тої самої миті, коли збудеться пророкування Наради. Але ось свекор і свекруха ласкаво звернулися до царської дочки, що самотньо стояла, о кращий з бгаратів!

Свекор і свекруха вирекли:

Ти виконала свою обітницю точно, як належить. Прийшов час їжі. Приготуй скоріше, що потрібно.

Савітрі сказала:

Тепер, коли я зробила те, що хотіла, я буду їсти тільки після заходу сонця. Так я вирішила в душі, і такий мій намір.

Маркандейя продовжив:

Поки Савітрі говорила про їжу, Сатьяван поклав на плече сокиру і попрямував до лісу, але Савітрі зупинила чоловіка: «Ти не повинен іти один. Я піду разом із тобою. Не можу я залишити тебе».

Сатьяван сказав:

Але ти ніколи не бувала в лісі. Шлях туди важкий, кохана! Як ти підеш пішки, коли ослабла після посту і обітниці?

Савітрі мовила:

Я не ослабла після посту і зовсім не втомилася. Мені дуже хочеться піти разом з тобою. Ти не повинен відмовляти мені.

Сатьяван сказав:

Позаяк ти вирішила піти, я зроблю тобі приємність. Але тільки запитай дозволу в моїх батьків, щоб на мене не впала провина.

Маркандейя продовжив:

Виконавши велику обітницю, Савітрі прийшла до свекра і свекрухи й сказала: «Мій муж зібрався йти в ліс за плодами. Я хочу, щоб ви, шановна, а також мій свекор дозволили і мені піти, бо я не можу розлучатися з ним. Ваш син іде до лісу для того, щоб роздобути хмизу для жертовного вогню і плодів для наставників, тож йому не можна перешкодити. Ось якби він збирався в ліс з іншою метою, його можна було б затримати. Уже майже рік, як я не виходила за межі ашраму. Мені дуже цікаво подивитися на квітучий ліс!».

Дьюматсена мовив:

З тих пір як Савітрі була віддана її батьком мені в невістки, я не пригадаю, щоб вона про що-небудь попросила. Тому нехай збудеться її бажання, раз їй цього хочеться. Доглядай, дочко моя, в дорозі за Сатьяваном!

Маркандейя вів далі:

Попрощавшись із ними обома, славна Савітрі разом із чоловіком пішла. Вона посміхалася, але на серці в неї було тривожно. Сатьяван ніжно їй казав: «Подивися навколо», і велеока Савітрі любувалася яскравими барвами привітних гаїв, оголошуваних лементами павичів, прозорістю річкових вод і цвітінням прекрасних дерев. Позбавлена пороків жінка щораз пильно вдивлялася в свого чоловіка: вона пам'ятала слова мудреця й знала, що Сатьявану призначено ось-ось померти. Плавно ступаючи, ішла вона слідом за чоловіком, і серце її розривалося в очікуванні гіркої хвилини.

Так вістить розділ двісті вісімдесятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 281

Маркандейя провадив:

Доблесний Сатьяван, за допомоги дружини, зібрав повний глечик плодів, а потім почав заготовлювати хмиз. Коли він почав рубати дерева, тіло його вкрилося потом і від напруги запаморочилося в голові. Знемагаючи від утоми, він наблизився до своєї коханої дружини і сказав: «Від важких зусиль у мене розболілася голова. Все тіло моє, о Савітро, і серце немов пече вогнем. Мені здається, я нездоровий, о стримана в слові! Я відчуваю, як мою голову начебто коле голками. Тому, о гідна, мені хотілося б відпочити, я не маю сил більше стояти». Савітрі підійшла до свого чоловіка, обійняла його, сіла на землю і поклала його голову собі на коліна. Пам'ятаючи про те, що говорив Нарада, подвижниця зрозуміла, що настав той самий час, та година і мить. В ту ж хвилину перед очима її з'явився могутній виглядом, сяйливий мов сонце незнайомець, одягнений у жовте, з діадемою на голові. Прибулець, рот якого був чорний, а очі червоні, наганяв жах своїм видом, у руках він тримав аркан. Стоячи біля Сатьявана, він невідривно дивився на нього. Коли Савітрі зненацька побачила його, вона м'яко опустила на землю голову свого чоловіка, піднялася, шанобливо склала долоні та з болем у серці сумно сказала: «Я знаю, ти — Бог, ти несхожий на людину. Зволь мені відкритися, о Боже, хто ти такий і, що збираєшся робити?».

Яма відповів:

Ти, о Савітро, вірна своєму чоловікові й пройшла через покаяння, тому я відповім тобі. Знай, о прекрасна, я — Яма. Недовго залишилося жити твоєму чоловікові, синові царя Сатьявана. Я зв'яжу його і поведу — ось що я збираюся робити.

Маркандейя вів далі:

Пояснивши їй свій намір, могутній Цар покійних милостиво вирішив розповісти Савітрі усе до кінця про її коханого: «Прекрасна, благочестива людина Сатьяван, у нього море чеснот. За таким я не можу посилати своїх слуг, тому я й з'явився за ним сам». Після цього Яма із зусиллям витяг з тіла Сатьявана чоловічка завбільшки з великий палець [32] і, обплутавши його арканом, полонив його. І тоді нерухливе, неживе тіло Сатьявана, в якого було відняте життя, втратило красу і стало неприємним на вигляд. Яма зв'язав його і попрямував у південну сторону. Славна Савітрі, вірна своєму чоловікові, що твердо дотримується приписів і обітниць, зажурена пішла за Ямою.

Яма мовив:

Іди-но, Савітро, вертайся назад і зроби для нього похоронний обряд. Ти більше нічим не зв'язана зі своїм чоловіком. Ти пройшла за мною стільки, скільки можна було пройти.

Савітрі на теє:

А чи ведуть кудись мого дружинонька, а чи сам він іде по своїй волі, я повинна йти слідом — така споконвічна дхарма. Завдяки силі мого подвижницького запалу, завдяки належному ставленню до навчителів, любови до свого чоловіка і дотриманню обітниць, а також завдяки твоїй милості, хай не буде мені перешкод на цьому шляху! Мудреці, що володіють знаннями істини, говорять, що досить пройти з людиною всього сім кроків, щоб знайти в ньому друга. На знак такої дружби я розповім тобі дещо, слухай же. Ті, хто не має сил упокорити свою душу, не йдуть на проживання до лісу, щоб дотримуватися там своєї дхарми і віддаватися подвижництву, яке проголошують як дхарму премудрих. Тому праведники вважають, що дхарма вище за все. Якщо хтось один безупинно дотримується дхарми, яку схвалюють гідні, усі ступають на цей шлях. Ні другому життю в лісі, ні третьому, тяжкому подвижництву, не можна віддати переваги перед вірністю дхармі. Тому праведники вважають, що дхарма вище всього.

Яма сказав:

Вертайся! Мені до душі твоя мова: в ній є і потрібний зміст, і ясність звучання. Вибирай собі дарунок. Я дам тобі все, о бездоганна, крім життя для Сатьявана.

Савітрі мовила:

Мій свекор вигнаний зі свого царства, він позбавлений зору і живе на лісовім обійсті. Нехай завдяки твоїй милості, цей цар знову бачитиме, нехай повернуться до нього сили й стане він подібним вогню чи сонцю.

Яма мовив:

Я виконаю все, про що ти просиш, о бездоганна! Як ти сказала, так і буде. Ти, я бачу, втомилася йти. Ходи, вертайся! Хай буде неважким твій шлях!

Савітрі сказала:

Як можу я втомитися, якщо поруч зі мною чоловік? Доля мого чоловіка — це і моя доля. Куди ти його поведеш, туди ж лежить і мій шлях. Послухай мене ще, о володарю богів! Надзвичайно корисно хоча б один раз зустрітися із праведником, а дружбу з ним вважають найбільшим благом. Спілкування з гідною людиною не може бути марним, тому варто оточувати себе гідними людьми.

Яма мовив:

Слова твої, звернені до мене, — осередок блага, вони радують душу і додають мудрости мудрому. Вибирай, о прекрасна, другий дарунок, але і тепер — усе, крім життя для Сатьявана.

Савітрі мовила:

Колись мудрий мій свекор був позбавлений свого царства. Нехай цар знову отримає його. І нехай він, мій наставник, не відступає від дхарми. Такий другий дарунок, який я прошу в тебе.

Яма сказав:

Незабаром цар одержить назад своє царство, і він ніколи не відступить від дхарми. Я виконав твоє бажання, о царська дочко! Йди, вертайся! Хай буде неважким твій шлях!

Савітрі сказала:

Тримаєш ти у своїй владі всіх живих. Кого намітиш, того і поведеш, бо з життя йдуть не за власною волею. Тому, о Боже, і називають тебе Ямою.[33] Послухай, що я скажу тобі. Споконвічна дхарма праведників — не чинити зла жодній істоті ні думкою, ні словом, ні справою і, крім того, бути милосердним і роздавати дарунки. Такий в основному цей світ: люди добрі, наскільки це можливо, але лише праведники милосердні навіть до своїх ворогів, якщо ті звертаються до них.

Яма мовив:

Твої слова — як вода для спраглого. Вибирай собі дарунок, о гідну, який побажаєш, але знову — крім життя для Сатьявана.

Савітрі рекла:

У батька мого, володаря землі, немає дітей, окрім мене. Нехай буде в нього сто синів, а в мене — сто рідних братів. Нехай продовжать вони його рід. Такий третій дарунок, що я прошу в тебе.

Яма мовив:

Хай буде в батька твого, о прекрасна, сто блискучих синів, продовжувачів роду! Я виконав твоє бажання, о дочко володаря людей! Вертайся, ти пройшла вже довгий шлях!

Савітрі сказала:

Такий шлях для мене не довгий, якщо поруч зі мною чоловік, і серце моє прагне усе далі. Вислухай же, поки ми йдемо, що я ще скажу тобі. Ти — могутній син Вівасвана, тому серед мудрих звешся Вайвасватою. Смиренність і вірність дхармі прикрашають тих хто живе у цьому світі, володарю, завдяки тобі, Цареві правосуддя. Люди так не вірять самим собі, як вірять праведникам, тому кожний особливо прагне до визнання благочестивих. Доброта породжує в живих істотах те, що зветься довірою, тому особливу довіру люди відчувають до праведників.

Яма мовив:

Таких слів, о найпрекрасніша з жінок, я не чув ні від кого іншого. Я задоволений тобою. Вибирай же четвертий дарунок, крім життя для Сатьявана, і вертайся назад.

Савітрі рекла:

Нехай буде в мене від Сатьявана сто рідних синів, сильних і мужніх продовжувачів і його, і мого роду. Такий четвертий дарунок, який я прошу в тебе.

Яма мовив:

Буде в тебе, жінко, сто могутніх, відважних синів, і принесуть вони тобі радість. Вертайся, о царська дочко! Хай буде неважким твій шлях! Вертайся, ти вже багато пройшла.

Савітрі мовила:

Праведники завжди, у всіх випадках поводяться згідно дхарми, праведники не віддаються суму і не відчувають страждань. Спілкування праведників із праведниками не буває марним, праведники не відчувають страху перед праведниками. Праведники істиною змушують рухатися сонце, подвижництвом праведників тримається земля. Праведники, о царю, — осередок і минулого, і майбутнього, праведник не загине серед праведників. Знаючи, який споконвічний спосіб життя гідних, праведники постійно діють на користь іншого, не очікуючи за те віддяки. Милосердя до праведників не пропадає намарне, так само як і користь, і честь милосердного. І позаяк це споконвічне правило праведників, то праведники самі є його охоронцями.

Яма сказав:

Твої слова — у повній згоді з дхармою, значні й радують душу, вкладено в них великий зміст, і, поступово, за твоїми словами, росте моя прихильність до тебе. Вибирай, о вірна обітниці, дарунок, не порівнянний ні з чим!

Савітрі мовила:

О ти, що даруєш гордість! Ти не висловив виключення зі свого благодіяння, як в інших дарунках. Тому я вибираю такий дарунок: нехай буде живий Сатьяван! Я однаково що мертва без мого чоловіка. Без чоловіка не бажаю я щастя, без чоловіка не бажаю я неба. Без чоловіка не потрібні мені багатства. До чого мені життя без чоловіка? Ти сам дав мені в дарунок сто синів, а забираєш чоловіка! Я вибираю такий дарунок: нехай буде живий Сатьяван! Тільки тоді стануть правдою твої слова.

Маркандейя вів далі:

«Хай буде так!», — вимовив Цар правосуддя Яма, син Вівасана. Він відпустив аркан і радісно звернувся до Савітрі: «Дивися, гідна жінко, гордість роду, я звільнив твого чоловіка. Він здоровий, і ти можеш відвести його. Удача буде супроводжувати йому. Ви проживете з ним чотириста років, і, роблячи жертвопринесення, вірністю дхармі матиме він славу у світі. Народиться в тебе від Сатьявана сто синів. всі ці царі-кшатрії разом з їхніми синами і онуками прославляться навіки, бо будуть носити твоє ім'я. І батькові твоєму мати Малаві народить сто синів. Малави-кшатрії, твої брати, так само як їхні сини й онуки, будуть подібні Тридцяти богам!». Могутній Цар правосуддя дарував Савітрі цей дарунок і звелів їй вертатися, а сам пішов у своє житло. Знову отримавши чоловіка, Савітрі дочекалася відходу Ями й пішла туди, де лежало тіло Сатьявана. Вона побачила його простягнутим на землі, наблизилася до чоловіка, сіла поруч, обійняла його і поклала його голову собі на коліна. Сатьяван отямився і, немов повернувшись після розлуки, почав із любов'ю вдивлятися в Савітрі, говорячи:

Сатьяван сказав:

Як довго я спав! Чому ти не розбудила мене? І де ця чорна людина, що тягла мене за собою?

Савітрі відповіла:

Довго ти спав у мене на колінах, о туре серед мужів! То був могутній бог Яма, гроза живих, але він пішов. Ти відпочив і виспався, о славний долею сину царя! Якщо можеш, вставай. Подивися — уже ніч опустилася.

Маркандейя продовжив:

Опам'ятавшись, Сатьяван піднявся, начебто після солодкого сну, і, побачивши з усіх боків ліс, сказав: «Перед тим як я вийшов з тобою, о струнка, з ашраму, я їв лише плоди. Коли я рубав дерева, у мене розболілася голова. Змучений головним болем, я був не в силі стояти і заснув у тебе на колінах. Я пам'ятаю все це, прекрасна! Потім ти мене обійняла, і сон заволодів мною. Потім я побачив у похмурій пітьмі величну постать. Скажи мені, о струнка, якщо знаєш: це було насправді чи привиділося мені уві сні?». Відповіла йому Савітрі: «Уже настала ніч. Завтра я розповім тобі все, що трапилося, о сину царя! Вставай же, вставай! Благо тобі! Згадай про батьків, о вірний обітниці! Сонце вже зайшло, настала ніч. Осмілівши, нишпорять ракшаси «нічні блукачі», видаючи страшні лементи. Чутно шелест листя: то звірі ходять в лісі. Шакали диким виттям оголошують південну і західну сторону, вселяючи трепет в мою душу».

Сатьяван мовив:

Страшний ліс, занурений у непроглядну пітьму. Ти не зможеш знайти дороги й не вийдеш звідси.

Савітрі мовила:

В цьому згорілому лісі одне сухе дерево горить дотепер. Вітер роздмухує вогонь, тому його видно звідусіль. Я принесу вогню і підпалю ті дрова, які є тут. Залиш свою тривогу! А може, ти не маєш сили йти? Я бачу, тобі не добре, ти не знайдеш дороги в мороці лісу. Якщо хочеш, ми рушимо в путь вранці, коли в лісі розвидниться, а цю ніч, якщо ти погодишся, о бездоганний, давай проведемо тут.

Сатьяван сказав:

Голова в мене тепер не болить, я відчуваю, що цілком оклигав. Мені хочеться повернутися до батька з матір'ю, і я можу це зробити завдяки тобі. Ніколи до цих пір я не був за межами ашраму в таки пізній час. Бувало, ще не лягали сутінки, а мати вже утримує мене. Навіть якщо я вдень іду в ліс, мої батьки тривожаться і батько разом з тими хто живе в ашрамі розшукує мене, а потім і батько, і мати у глибокій тривозі докоряють мені: «Занадто довго ти ходиш!». Я турбуюся: як там вони зараз? Вони будуть сильно журитися, якщо не побачать мене. Часто, вечорами мої старі батьки, спонукувані любов'ю до мене, у великій зажурі говорили мені зі слізьми: «Без тебе, наш синку, ми не зможемо прожити й миті! Поки ти живий, о наш сину, живі й ми. Ти — опора сліпих старих, на тобі тримається рід. Це тобі призначено приносити для нас поминальні жертви, множити нашу славу і бути продовжувачем нашого роду». Мати стара, і батько теж старий, тільки я — їхня надія. Що з ними буде, якщо вони не побачать мене в цю ніч? Я дорікаю собі за те, що проспав: через це тепер мучаться тривогою про мене мій батько та безвинна мати. І я відчуваю муки, потрапивши в таке страшне лихо. Адже і я не зможу жити без матері й батька! Звичайно ж, у цей самий час мій батько, чиї очі — його розум, із тривогою в серці питає кожного з живучих в ашрамі, чи не бачив хто мене. Засмучуюся я не про себе, прекрасна, а про свого батька і беззахисну матір, що присвятила все життя своєму чоловікові. Адже це через мене вони жорстоко страждають зараз! Я живу для того, щоб жили вони, я повинен про них піклуватися і радувати їх. У цьому сенс мого життя.

Маркандейя провадив:

Із цими словами благочестивий юнак, що любить і шанує своїх батьків, здійняв у розпачі руки і заридав вголос. А доброчесна Савітрі, бачачи, що муж у горі, проговорила, витираючи сльози з його очей: «Якщо істинно те, що я віддавалася подвижництву, приносила жертви і обдаровувала брахманів, нехай щасливо мине ця ніч для моїх свекра, свекрухи та мого чоловіка! Я не пригадаю випадку, щоб я коли-небудь, навіть жартома, казала неправду. Якщо істинно це — хай залишаться живі сьогодні батьки мого чоловіка!».

Сатьяван мовив:

Я хочу побачитися з батьком і матір'ю. Підемо, о Савітрі, мерщій! Якщо я побачу, що з батьком або з матір'ю трапилося нещастя, я не переживу цього, о наділена прекрасними стегнами, клянуся істиною! І якщо твій розум спрямований на дхарму, якщо ти хочеш, щоб я залишився живий, ти повинна виконати моє бажання: повернімося хутчій в ашрам!

Маркандейя продовжив:

Прекрасна Савітрі піднялася, підв'язала волосся і, обхопивши руками чоловіка, допомогла йому встати. Піднявшись, Сатьяван озирнувся навколо, потираючи руками онімілі ноги, і погляд його впав на глечик. Савітрі сказала йому: «Завтра ти забереш ці плоди, а твою сокиру я візьму для збереження». Повісивши глечик на дерево, вона взяла сокиру і повернулася до чоловіка. Поклавши руку чоловіка собі на ліве плече, стрункостанна обійняла його правицею і, плавно ступаючи, рушила стежкою.

Сатьяван мовив:

Я часто ходжу сюди, о боязка, і тому мені знайома тут кожна стежка. Я бачу їх у місячному світлі, що пробивається крізь дерева. Ми вийшли на ту дорогу, по якій прийшли сюди, збираючи плоди. Підемо, о прекрасна, і не тривожся: це певний шлях. У лісочку з дерев палаша стежка розходиться на дві. Підемо по тій, котра північніше, тож давай поквапимося. Я почуваю себе зовсім здоровим, сили повернулися до мене, і я хочу бачити моїх батьків.

Маркандейя сказав:

Із цими словами він поспішив у напрямку до обійстя.

Так вістить розділ двісті вісімдесят перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 282

Маркандейя вів далі:

В той саме час до Дьюматсени повернувся зір, і він радісним поглядом оглядав усе у величезному лісі. Але, обійшовши зі своєю жоною Шайбьєю всі куточки в пошуках сина, він зринув у сильний розпач, о туре серед мужів! Подружжя обійшло багато місць, оглядаючи ашрами, ліс, берега рік і озер. Зачувши який-небудь звук, вони піднімали голови і чекали, чи не син це, а потім, говорячи: «Це ж Савітрі із Сатьяваном!» — поспішали назустріч. Вони металися немов божевільні. Їхні ноги були стерті в кров, подряпані й поранені, а тіло вкрите порізами від трави куша та скалками. Зібралися всі брахмани, які жили в ашрамах. Вони оточили стареньких і, намагаючись їх заспокоїти, повели назад в той ашрам. Там царя і його дружину обступили найстарші з пустельників і стали розповідати їм для розради різні історії про колишніх царів. Старі батьки Сатьявана трохи заспокоїлися, а потім, тужачи за сином, із глибоким смутком прийнялися

згадувати випадки з його дитинства. І тут ними знову опанував розпач, вони стали жалібно голосити й плакати: «О наш сину! О добра наша невістко! Де ж ти?! Де вона?!».

Суварчас сказав:

Як вірно те, що Савітрі, його дружина, відрізняється міццю подвижницького запалу, смиренністю і доброю вдачею, так вірно і те, що живий Сатьяван!

Гаутама вторив:

Вивчені мною Веди разом з ведантами, я пройшов суворе покаяння, ще замолоду я прийняв обітницю помірности, я власкавлював наставників і Агні. Ретельно виконував я всі обітниці, дотримуючись посту, під час якого моєю єдиною їжею було повітря, робив те, що корисно здоров'ю. Завдяки силі мого подвижницького духу мені відомо все, що має відбутися. Знай — це істина: живий Сатьяван!

Учень Гаутами сказав:

Слова, які виходять з вуст мого наставника, не можуть бути брехливими! Тому істинно — живий Сатьяван!

Святі мудреці рекли:

Як істинно те, що дружина його Савітрі має всі добрі ознаки, що говорять — не бувати їй вдовою, так само істинно те, що живий Сатьяван!

Бхарадваджа мовив:

Як істинно те, що дружина його Савітрі відзначена величчю подвижницького запалу, смиренністю і доброю вдачею, так само істинно те, що живий Сатьяван!

Далбхья підтвердив:

Як істинно те, що зір знову повернувся до тебе, а Савітрі виконала свою обітницю і пішла не прийнявши їжі, так само істинно те, що живий Сатьяван!

Мандавьї сказав:

Як істинно те, що звірі й птахи кричать у цьому тихому краї, як істинно те, що ти цар за народженням, так само істинно те, що живий Сатьяван!

Дхаумья додав:

Як істинно те, що син твій, загальний улюбленець, маючи всі чесноти, відзначений ознаками довголіття, так само істинно те, що живий Сатьяван!

Маркандейя вів далі:

Так подвижники своїми правдивими словами прагли заспокоїти царя, і той, слухаючи їх слова, начебто піднісся духом. А через деякий час, ще вночі, з'явилися Савітрі та її чоловік Сатьяван і радісні увійшли в ашрам.

Брахмани сказали:

Тепер ми бачимо тебе прозрілим, і син твій повернувся. Прийми від усіх нас побажання блага, о володарю землі! Ти зустрівся із сином, побачився із Савітрі та отримав зір — доля наділила тебе відразу трьома благами. Як ми сказали, все точно так і сталося. Незабаром тебе очікує ще більше щастя!

Маркандейя продовжив:

Потім усі двічінароджені запалили вогні й сіли, о Партхо, поруч володаря землі Дьюматсени. Шайбья, Сатьяван і Савітрі стояли осторонь, потім усі запросили їх, і вони, забувши про минулі тривоги, підійшли до гурту. Тоді всі жителі лісів, сидячи поруч із царем, почали з цікавістю розпитувати царського сина, о Партхо: «Чому не повернувся ти раніше разом з дружиною, о могутній? Чому ти прийшов наприкінці ночі? Що завадило тобі? Мати й батько, та і ми почали турбуватися, о царський сину! Ми не знаємо, в чому справа. Ти мусиш нам усе пояснити».

Сатьяван мовив:

З дозволу батька я відправився разом із Савітрі до лісу. В лісі, коли я рубав дрова, у мене розболілася голова. Через це нездужання я, здається, довго проспав. Стільки — я ніколи не спав раніше. Щоб усі ви не турбувалися, я вирішив прийти хоча б наприкінці ночі. Іншої причини тут — немає.

Гаутама сказав:

До твого батька Дьюматсени раптово повернувся зір. Ти не знаєш причини цього, це повинна пояснити Савітрі. Я бажаю вислухати тебе, о Савітрj! Тобі відоме і минуле, і майбутнє. Я знаю, о Савітро, що величчю ти подібна богині Савітрі. Тобі відомий зміст подій, тож нехай пролунає істина. Якщо тут немає якої-небудь твоєї таємниці, то розкажи нам про це.

Савітрі сказала:

Так воно і є, як ти думаєш, і ваше бажання не може бути іншим. Немає в мене ніякої таємниці від вас, почуйте ж правду про те, що сталося. Великий духом Нарада пророчив смерть моєму чоловікові, і сьогодні настав цей день. Тому я не могла залишити його одного. Коли він заснув, за ним з'явився сам Яма разом зі слугами. Він зв'язав його і потяг за собою в той край, де перебувають покійні. Уславила я могутнього бога щирим словом, і дав він мені на вибір п'ять дарунків, почуйте яких. Два дарунки для мого свекра — щоб він знову прозрів і повернув своє царство. Батькові моєму — сто синів, і сто синів — мені самій. Чоловікові ж моєму Сатьявану даровано жити чотириста років. В ім'я життя чоловіка я прийняла ту довгу, сувору обітницю. Я повідала вам докладно істинну причину того, як велике горе обернулося для мене щастям.

Мудреці рекли:

Ти, о гідна праведнице, породжена в славному роду і прославилася вірністю дхармі. Ти вирвала з похмурої безодні царський рід, що гинув під градом нещасть.

Маркандейя сказав:

Уславивши кращу з жінок і вшанувавши її, ті, святі мудреці, що зібралися там, попрощалися з Індрою людей і його сином і негайно ж з миром, задоволені розійшлися по своїх ашрамах.

Так вістить розділ двісті вісімдесят другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 283

Маркандейя сказав:

Ніч минула, з'явився сонячний диск, і подвижники, зробивши ранкові обряди, знову зібралися всі разом. Великі святі мудреці не могли заспокоїтися: вони знову й знову починали розповідати Дьюматсені про високу шляхетність Савітрі. Потім, о царю, з'явилися від шальвів царські радники і розповіли, що цар їх убитий своїм же урядовцем. Вони повідали, як усе трапилося: «Коли пройшла чутка, що цар, його родичі й наближені вбиті одним з радників, військо тирана втекло. Тепер весь народ каже одне: «Сліпий чи зрячий, нехай Дьюматсена буде нашим царем!». Із цим наказом нас і послали сюди, о царю! Прибули колісниці та твоє військо чотирьох видів. Збирайся в путь, о царю! Благо тобі! В місті звучать здравниці на твою честь. Володій же довгі роки тим царством, що перейшло до тебе від батьків і дідів!». Тут вони побачили, що цар прозрів і сила повернулася до нього. Очі їх розширилися від подиву і вони впали ниць. Тоді Дьюматсена вшанував старців-двічінароджених, що живуть ув ашрамі, вони у відповідь теж ушанували його, і він відправився в місто. Шайбью разом із Савітрі несли в прикрашеному блискучим покривалом паланкіні, оточеному воями. Потім жерці врочисто присвятили Дьюматсену на царство, а його славетного сина проголосили спадкоємцем престолу.

Пройшло багато часу і у Савітри народилося сто синів-героїв, яким було призначено множити славу її роду, ніколи не відступаючи у бою. І в Малави від царя мадрів Ашвапаті народилося сто могутніх синів, рідних братів Савітри. Ось яким чином Савітрі врятувала від лиха всіх: і себе, і батька, і мати, і свекра зі свекрухою, і весь рід свого чоловіка. Так і гідна Драупаді, відзначена високою гідністю, урятує вас усіх, немов Савітрі, жінка славного роду.

Вайшампаяна сказав:

Так напучував Пандава великий душею подвижник, і зажив був той у Камьяці безбідно та безжурно, о царю!

Так вістить розділ двісті вісімдесят третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ВИКРАДЕННЯ ДРАУПАДІ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ВИКРАДЕННЯ ДРАУПАДІ

[1] Ймовірно, маються на увазі шість засобів (şadgunāh) ведення царем війни: 1) укладання військового союзу (samdhi), 2) початок воєнних дій (vigraha), 3) похід (yāna), 4) встановлення табору (āsana), 5) поділ війська (dvidhibhāva), 6) прохання про заступництво до більш сильного володаря (saŋšraya). Сенс висловлення в тому, що коаліція царів Північного-Заходу представлена правителями, які володіють всією повнотою влади, і для них немає сумніву в результаті можливого військового зіткнення з пандавами, цар яких Юдхіштхіра до закінчення терміну вигнання не вправі скористатися своїми повноваженнями. (вгору)

[2] два Крішни — можна намітити щонайменше дві рівні інтерпретації такого іменування: 1) Крішна як одне з імен-епітетів Арджуни; 2) Арджуна в міфологічному плані ідентичний Крішні (як втілення бога Вішну), і збіг імен — лише зовнішнє вираження їхньої тотожності. (вгору)

[3] дхарму кшатрія — судячи з контексту, мається на увазі кшатрійське правило: перш ніж повести чужу дружину, треба одержати в битві перемогу над її чоловіком. (вгору)

[4] заради Духшали і славної Гандхари — Духшала, дружина Джайядратхи, — рідна сестра кауравів. Гандхарі — їх загальна мати. Тут проявляється характерне для Мбг. уявлення про святість споріднення. (вгору)

[5] за кохану дружину — yām cakāra svayam tvaşţā rāmasya mahişim priyām — букв. «яку створив сам Творець (tvaşţŕ), як улюблену царицю Рами». Тваштрі (Тваштар) — древній, відомий уже у Ведах бог-ремісник, творець прекрасних форм. Посилання на те, що героїню «створив сам Тваштрі», може мати на увазі її виняткову красу. З іншого боку, в епосі Тваштрі почасти функціонально зливається із Брахмою. Варто також мати на увазі й ті випадки в епосі, коли саме Брахма дарує людям потомство. (вгору)

[6] з таємним знанням — під терміном rahasya «таємне знання» розуміють тексти типу Упанішад. (вгору)

[7] зробити над Рамою обряд помазання. — помазання (abhişeka) — давало присвяченому (зазвичай старшому з синів царя) право зайняти престол після смерті батька або у випадку його зречення. Присвячений одержував титул yuvarāja «молодий цар». (вгору)

[8] Пушья матиме сприятливе положення. — Накшатра Пушья (або Тишья. група зірок у сузір'ї Рака) міфологічно пов'язана з моментом зміни царського правління. (вгору)

[9] став правити в Нандіграмі, вклоняючись його сандаліям — Нандіграма - селище на околицях Айодхьї, звідки Бгарата правив країною ім'ям Рами. Сандалії (pādukā) належать до числа традиційних регалій або царських емблем. (вгору)

[10] через Шурпанакху йому довелося вступити в жорстоку битву із Кхарою — Шурпанакха, сестра Равани і Кхари, захоплена красою Рами і Лакшмана, запропонувала кожному з них свою любов, але вони відмовили їй.

Захищаючи Сіту від зазіхань розгніваної ракшасі, Лакшмана за наказом Рами її спотворив; В Джанастхані — цю країну або «колонію» ракшасів Ф. Парджитер розташовував у нижньому плині Годаварі, бачачи в ній одне з осередків «древньої цивілізації» на Деканському півострові. (вгору)

[11] *Трикута — «Трикутна», «Тривершинна» гора, на якій розташована столиця Равани Ланка.* (вгору)

[12] *потроєний ціпок (tridaṇda) — неодмінний атрибут пустельника, що символізує, відповідно до традиційного тлумачення, здійснюваний ним «потрійний контроль»: над своїми думками, словами й діями.* (вгору)

[13] *зоряну антилопу — згідно міфу, Праджапаті, який прийняв був вигляд самця антилопи, наздогнав Рудра, що стрілою або тризубцем зніс йому голову за гріховні наміри відносно дочки. Міф цей «читається» в сузір'ях, одне з яких (відповідне деяким зіркам нашого сузір'я Оріон) зветься «Антилопа» (mrga) або «Голова антилопи» (mrgaširas).* (вгору)

[14] *Всім цим осипали голову помазаника на царство, у певну мить ритуалу.* (вгору)

[15] *Кишкиндха — столиця мавпячого царства, розташована на березі р. Тунгабхадри.* (вгору)

[16] *Тара — дружина Сугриви віднята в нього братом Валіном, який захопив владу в Кишкиндсі.* (вгору)

[17] *лицем подібній до володарки зірок (tārām tārādhipānanam) — в порівнянні видно паралель: Тара («Зірка») і «володарка зірок», тобто Місяць. Жіночий рід іменника («володарка») ужитий тому, що порівняння ставиться до жіночого персонажу, тоді як персоніфікація Місяця в індійській міфології (Сома) — чоловічого роду.* (вгору)

[18] *два квітучі дерева кіншука — яскраво-червоні квіти кіншуки символізують у давньоіндійській поезії криваві рани на тілі воїна.* (вгору)

[19] *прокляття Налакубари — силою прокляття, накладеного сином Кубери, Налакубарою, Равану чекає миттєва смерть (голова його розлетиться на сім шматків), якщо він спробує силою оволодіти жінкою.* (вгору)

[20] *бог Весни — Весна (Vasanta) — уособлення пори року, божество (чоловічого роду), що виступає союзником Ками у відомому міфові про спробу останнього вселити любовне бажання в медитуючого Шиву.* (вгору)

[21] *Дерево бажань (kalpavṛkṣa) — «виконуюче всі бажання» дерево на небі Індри, пов'язане, зокрема, із символікою родючості.* (вгору)

[22] *дерево чайтью на місці спалення трупів — однією з найдавніших форм святилища в народній релігії Індії було дерево, оснащене маленьким вівтарем і огорожкою — чайтья. Чайтьї відігравали певну роль у похоронній обрядовості. Нерідко згадуються чайтьї, що стоять на місці кремації. Зв'язок з похованням і космологічною символікою чайтьї випереджають, можливо, функції та символізм буддійської «ступи». В даному уривку тексту гарне оздоблення Равани контрастує з похмурим характером демона. Цей контраст відбитий у паралелізмі порівнянь: «дерево бажань» — «дерево чайтья на місці кремації».* (вгору)

[23] *«П'ятий серед Охоронців світу» — Равана не просто зараховує себе до локапалів, але й проголошує себе верховним над ними богом, оскільки додавання до тетради богів напрямків п'ятого божества має зазвичай саме такий зміст.* (вгору)

[24] *Мандодарі — дочка асура Майї, дружина Равани, мати Індраджита.* (вгору)

[25] *Син Вітру — тут: Хануман, брат за «божественним батьком» Бгіми, що має те ж патронімічне означення.* (вгору)

[26] *Наласету — «міст Нали», суч. Адамів міст — ланцюжок островів між південним краєм Індії та Шрі Ланкою.* (вгору)

[27] *Сарджарасовий порошок — смолиста речовина, використовується як запалювальний засіб.* (вгору)

[28] *Згідно «Артхашастрі», (школа науки політики, яка мала початок од наставника асурів Ушанаса (Шукра)), пропонувалося підрозділяти бойовий лад на фланги, центр і ар'єргард, а «школа Бріхаспаті» — на центр, фланги, крила і резерв.* (вгору)

[29] *ти переміг в битві Тисячоокого Власника ваджри, Чоловіка Шачи — тобто Індру. Згідно «Рамаяни», син Равани, Мегханада, за допомогою ворожбитських чарів здолав у битві самого бога Індру, за що й одержав прізвисько Індраджит — «Переможець Індри».* (вгору)

[30] *Лакшмана, відзначеного щасливими знаками (šubhalakṣaṇam) — тобто, який має на тілі лінії,котрі нагадують лотос, чакру (колесо), стріли, лук, мушлю і вважаються ознаками щасливої долі. Ця характеристика Лакшмана повторює значення його імені («Відзначений щасливими знаками», «Щасливий») і в цьому випадку утворює з останнім алітераційний ряд.* (вгору)

[31] *Вайшнава — «присвячена Вішну» — за древньою системою, що починалася з Кріттік, двадцять перша накшатра (що складалася елементами нашого сузір'я Орел).* (вгору)

[32] *чоловічка завбільшки з великий палець — відомості про душу, як про чоловічка завбільшки з палець, що живе в серці, уперше засвідчене в Упанішадах.* (вгору)

[33] *тому і називають тебе Ямою — текст виводить значення імені Ями з його функції (уат — «тримати у вузді», «упокорювати», «правити»). Ведійський міф про близнюків Яму і його сестру Ямі тут не фігурує.* (вгору)

ОПОВІДЬ ПРО ТЕ, ЯК ІНДРА ОДІБРАВ СЕРЕЖКИ У КАРНИ

Розділ 284

Джанамеджайя спитав:

Одного разу, о великий брахмане, до Юдхіштхіри з'явився мудрець Ломаша і передав синові Панду слова Індри: «Тебе мучить страх, хоча ти нікому не зізнаєшся в цьому. Я позбавлю тебе від нього, тільки-но повернеться назад Савьясачин». Чому, о мудріший з мудрих, доброчесний цар мав такий сильний страх перед Карною, що навіть ні з ким ним не ділився?

Вайшампаяна відповів:

Якщо ти запитуєш мене, о тигре серед царів, я розповім тобі цю історію. Слухай уважно моє слово, о кращий з бгаратів! Коли минув дванадцятий і пішов тринадцятий рік вигнання, Шакра, який дбав про благо

пандавів, задумав попросити у Карни дарунок. Довідавшись про намір Великого Індри одержати від Карни його сережки, Сурья, чиє багатство в сяйві, відправився, о могутній царю, до Карни. Була ніч. Той правдоустий герой, відданий брахманам, лежав, о бгарато, насолоджуючись спокоєм на своєму прекрасному ложі, застеленому багатим килимом. Він дрімав і уві сні, о Індро царів, йому з'явився променистий Сурья, якого привів до сина великий жаль і батьківська любов. Перетворившись, за допомогою дива, на прекрасного брахмана — знавця Вед, Сурья ласкаво звернувся до Карни з доброю порадою:

«О Карно, перший серед поборників істини, вислухай мене, сину мій! Я говорю це з прихильности до тебе, о наділений могутніми руками, в ім'я вищого блага. До тебе, під виглядом брахмана, з'явиться Шакра. Він діє в інтересах пандавів і тому спробує випросити в тебе твої сережки, о Карно! Йому, як і кожному у світі, відома твоя вдача: якщо праведник просить у тебе дарунок, ти даєш його, а сам нічого не просиш натомість. Адже ти, о сину мій, даруєш брахманам усе, що вони побажають, — і коштовності, і все інше. Кажуть, що ти ніколи нікому не відмовляєш. Знаючи за тобою цю рису, Згубник Паки сам прийде просити в тебе твої сережки та панцир. Він буде тебе просити, але ти не давай йому сережки і настійливо пропонуй замість них що-небудь інше. В цьому вище для тебе благо. Ледве Нищитель твердинь, бажаючи одержати твої сережки, заговорить із тобою про це, ти, о сину мій, під будь-яким приводом знову й знову давай йому на вибір який завгодно інший дарунок: дорогоцінні камені, страви, жінок, різні скарби — і щораз посилайся на подібні випадки. Якщо, о Карно, ти віддаси йому свої чудові сережки, з якими ти народився, — скінчене буде твоє життя! Смерть буде витати над твоєю головою. Поки ти володієш сережками і панциром, о дарувальнику гордости, в битві ти невразливий для ворогів. Запам'ятай мої слова! Обидві ці речі, в числі інших скарбів вийшли з амріти.[1] Тому бережи їх, о Карно, якщо життя дороге тобі!».

Карна мовив:

Хто ти, що так говориш зі мною, виявляючи мені свою найвищу прихильність? Зволь же відкритися: хто ти, що одягнув вбрання брахмана?

Брахман сказав:

Я — Тисячопроменистий, о сину мій! Тільки з добрих почуттів я даю тобі цю пораду. Роби так, як я кажу: в цьому вище для тебе благо.

Карна мовив:

Сьогодні мені випало воістину небувале щастя: бажаючи мені блага, до мене звернув своє слово великий Володар променів! Але вислухай, що я скажу. Це буде приємно тобі, щедрому на дарунки. Мої слова викликані любов'ю до тебе, і, якщо я тобі дорогий, не змушуй мене порушувати мою обітницю. Вона відома в усьому світі, о Променистий сяйвом! Я готовий віддати найгіднішим з двічінароджених все, аж до власного життя. Якщо Шакра, одягнувши вбрання брахмана, прийде до мене із проханням в ім'я пандавів, о кращий з мандрівних по небу, я віддам йому, о найвищий з премудрих, і свої сережки, і чудовий панцир. Хай не загине слава моя, відлунюючись у трьох світах! Такому як я не личить рятувати своє життя ціною безчестя. Краще гідна смерть, яку люди оцінять. Тому я віддам Індрі сережки й панцир, якщо Згубник Бали й Врітри прийде до мене із проханням подарувати їх йому в ім'я блага синів Панду. Це прославить мене у світі, а про нього піде погана поголоска. Добре ім'я мені дорожче всього на світі, дорожче самого життя, о Променистий! Той, про кого йде добра слава, досягає небес, а хто втратив чесне ім'я приходить до погибелі. Адже добра слава в цьому світі викохує людину, як мати, а безславність ховає її заживо. Ось давня шлока про те, що в добрій славі — життя людини. Проспівав її сам Творець, о Променистий, володарю світу: «У світі іншому головне для людини — його чесне ім'я, а в цьому житті добра слава подовжує вік для живого».

Отож, якщо я віддам йому сережки, з якими я народився, я знайду вічну славу, віддавши все, за звичаєм, належним чином, брахманам. Чи принесу я себе в жертву під час битви, зробивши ратний подвиг, чи, навпаки, здолаю в бою недругів, однаково я досягну слави і зможу захистити боязких, які проситимуть пощади на полі прі, а також позбавлю від великого страху старих, дітей і двічінароджених. Я доможуся найбільшої слави у світі, о Згубнику Сварбхану! Я збережу свою честь, нехай навіть ціною життя, — ось моя обітниця. Коли, о Боже, я піднесу переодягненому брахманом Магхавану той незрівнянний дарунок, я ступлю на найвищий у світі шлях.

Так вістить розділ двісті вісімдесят четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 285

Сурья сказав:

Не роби, о Карно, те, що буде на шкоду і тобі самому, і твоїм друзям, синам і дружинам, а також матері й батькові! Люди, о кращий з живих, прагнуть знайти добре ім'я й міцну славу на третім небі, не ризикуючи при цьому своїм життям, а ти вирішив домогтися вічної слави ціною своєї загибелі. Немає сумніву, слава теж піде, якщо ти життя своє втратиш. В цьому світі, о туре серед мужів, лише для живих мають значення мати, батько, сини й інші їх близькі, так само як і відвага для царів. Подумай про це! Слава є благом лише для живого, великий блиском! Яка користь від слави мертвому, чиє тіло перетворилося на порох? Мертвий не відає слави — славою впоєний лише живий. Слава мертвій людині — це плетениця холодному трупові. Я говорю це, бажаючи тобі добра. Ти шануєш мене, а я повинен оберігати тих, хто мені відданий, і ось чому. Я подумав: «Це мій прихильник, ним рухає велика відданість мені», і якщо, о міцнорукий. ти дійсно

відданий мені, зроби так, як я кажу. В усьому цьому є якийсь вищий зміст, визначений богами. Тому не коливаючись слідуй тому, що я мовлю.

Не можна тобі знати таємницю небес, о туре серед чоловіків, тому я її не розкрию тобі. В свій час ти все знатимеш. Я повторюю тобі, о сину Радхи, те, що сказав колись. Почуй же! Не слід віддавати сережки прохачеві З Ваджрою У Руці. Зі своїми прекрасними сережками, о великий блиском, ти сяєш наче ясний місяць у небі між двох Вішакх.[2] Слава приносить благо тільки живому. Пам'ятай про це! Ти повинен, о сину мій, відмовити Нищителеві твердинь, коли він прийде за сережками. За допомогою численних розумних доводів, о бездоганний, ти зможеш погасити у Володареві богів бажання мати ці сережки. Відволічи, о Карно, Нищителя твердинь різними іншими гідними пропозиціями, приправленими лестощами. Ти, о тигре серед чоловіків, здавна ворогуєш із Савьясачином, і герой Савьясачин неодмінно зустрінеться з тобою на полі битви. Але поки при тобі твої сережки, Арджуна не зможе здолати тебе на прі, навіть якщо сам Індра буде його стрілою. Ось чому, о Карно, ти не повинен віддавати Шакрі свої блискучі сережки, якщо хочеш перемогти Арджуну.

Так вістить розділ двісті вісімдесят п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 286

Карна мовив:

Ти знаєш, о полум'яний Володарю променів, що я шаную тебе як жодного іншого бога. Ні до моєї дружини, ні до синів, ні до самого себе, ні до друзів, я ніколи не відчував такої любови, як до тебе, о володарю променів! Тобі відомо, Світило, що великі духом завжди відчувають глибоке почуття до шанувальників, милих їхньому серцю. Ти подумав: «Дорогий мені Карна, і він шанує мене. Йому невідомий інший бог на небесах» — і тому відкрив мені, в чому моє благо. Але я знову прошу тебе з уклоном, знову й знову сподіваючись на твоє милосердя. Я кажу, о Палаючий, усе про те ж, і ти повинен простити мене. Я не так страшуся загибелі, як обману. Якщо справа стосується праведників-двічінароджених, я кожному з них готовий не коливаючись віддати все, аж до власного життя. Тепер про те, що ти, о Боже, сказав мені про Пхалгуну, сина Панду. Нехай покине душу твою тривога, породжена страхом за мене через Арджуну: я здолаю його в сутичці! Тобі, о Боже, теж відома велика міць моєї зброї, отриманої від сина Джамадагні та славного Дрони. Пам'ятай, о перший серед богів, мою обітницю: якщо Володар перуна звернеться до мене із проханням, я віддам йому все, навіть життя.

Сурья мовив:

О сину мій могутній! Якщо ти все ж вирішив віддати Володареві ваджри свої чудові сережки, то в ім'я перемоги над Арджуною ти повинен сказати Вершителеві ста жертвопринесень, що вручиш йому ці сережки лише за однієї умови. Поки ти володієш сережками, тебе не може вбити ніхто з живих. Тому, сину мій, Згубник данавів, бажаючи твоєї загибелі в битві з Арджуною хоче захопити твої сережки. А ти безперестану догоджаючи Володареві богів праведними словами, попроси в того Руйнівника ворожих міст спис Амогха (*«вражає без промаху»*). Скажи йому: «Дай мені, Тисячоокий, твій спис Амогха, що б'є ворогів, і тоді я віддам тобі сережки разом із прекрасним панциром!». Тільки при цій умові ти можеш віддати Шакрі свої сережки. Цим списом, о Карно, ти знищиш своїх недругів, бо спис Володаря богів вертається назад у руку, яка метнула його, вбиваючи сотні й тисячі ворогів, о міцнорукий!

Вайшампаяна продовжив:

Із цими словами Тисячопромінний раптово зник. Прочитавши ранкову молитву, Карна повідав свій сон Сурьї. Вріша розповів йому послідовно про те, що сталося, що він бачив і про що обоє вони говорили тієї ночі. Вислухавши Карну, блискучий Сурья, небесний володар, Нищитель Сварбхану, з посмішкою відповів йому: «Так воно і було». Тоді син Радхи, гроза найвідважніших серед недругів, зрозумів, що все це було насправді, і почав очікувати Васаву, мріючи лише про спис.

Так вістить розділ двісті вісімдесят шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 287

Джанамеджайя спитав:

Що це за таємниця, про яку Жаркопромінний не сказав Карні? Що за сережки й панцир були у Карни? Звідки в нього цей обладунок і сережки, о найповажніший? Розкажи мені, о подвижнику, я хочу почути про це.

Вайшампаяна відповів:

Я повідаю тобі, о царю, таємницю Того, чиє багатство в сяйві, і розповім, що це за сережки та броні. Одного разу, о царю, з'явився до царя Кунтібходжі надзвичайно могутній брахман. Він був дуже високий, бородатий, волосся носив так, як носять пустельники, а в руках у нього був ціпок. Гарний, бездоганної будови, із золотавою, як мед шкірою, він здавалося, випромінював силу. Мова його була плавна, прикрашали його міць подвижництва і знання Вед. Великий подвижник сказав цареві Кунтібходжі: «Я хочу отримувати милостиню в твоєму будинку, о той, що не відає гордині! Ні ти, ні твої близькі не повинні робити того, що мені неприємно. Я зупинюся у тебе, якщо це тобі до душі, о бездоганний! Коли захочу, я піду, коли захочу — повернуся, але нехай ніхто, о царю, не опоганить мого ложа й місця, де я сиджу!». Кунтібходжа відповів йому з радістю: «Хай буде так!». — «Й більше того, — додав він, — славна дочка

моя, на ім'я Прітха, відрізняється, о могутній брахмане, праведністю і благочестям. Вона добра, смиренна, шаноблива і буде ревно та благоговійно доглядати за тобою. Ти будеш задоволений і вдачею її, і поводженням».

Сказавши це брахманові, Кунтібходжа віддав йому шану, як ведеться, а потім відправився до своєї дочки, велеокої Прітхи, і сказав їй такі слова: «Дочко моя, якийсь гідний брахман бажає оселитися в моєму домі. «Хай буде так!», — сказав я йому. На тебе, доню моя, я покладаю турботу про цього брахмана. Ти повинна зробити так, щоб слова мої не виявилися неправдою. Чого б не попросив гідний, могутній подвижник-двічінароджений, що пізнав Веди, ти повинна йому дати це з великою готовністю. Адже брахмани — це грізна сила, брахмани — найвище подвижництво. Із благословення брахманів сяє сонце на небесах. Великий асур Ваталі, а також Таладжангха були вбиті жезлом Брахми за те, що поставилися зі зневагою до тих, хто гідний почестей. Великий тягар лягає тепер на тебе, дочко моя! Невпинно упокорюй свої почуття і догоджай цьому брахману! Я знаю, дочко, що ти з дитинства шаноблива до кожного брахмана, так само як до родичів, наставників, слуг, усіх друзів, до матері й до мене. До кожного ти ставишся з повагою і відплачуєш по заслугах. Ти поводишся так гідно, що ні в місті, ні в самому палаці, навіть серед прислуги, немає людини, що була би тобою незадоволена, о бездоганноставна! Але я думаю, що повинен тобі вказати на гнівливість того двічінародженого, бо зовсім дівчинкою, Прітхо, ти стала для мене мов рідна дочка.

Бажане дитя Шури, ти народилася в роду Врішни. Колись давно, тебе ще маленькою, віддав мені з любов'ю сам твій батько. Сестра Васудеви, ти стала кращою з моїх дітей. Ти — моя дочка з волі свого батька: він обіцяв віддати мені свого первістка. Ось з якого славного роду ти походиш і виросла теж у гідній родині. Ти прийшла од щастя до щастя, як перепливають із озера в озеро. Жінки найнижчого походження, хоча їх особливо важко тримати в шорах, однак здебільшого міняються на краще, якщо їх ще в дитинстві відірвати від своєї родини, о прекрасна! Але ти, о Прітхо, породжена в царському роду, і краса твоя дивна. Ти цілком володієш, прекрасна, обома цими чеснотами. Тому, відринувши гординю, зарозумілість, догоджай премудрому подавцеві дарунків — і ти досягнеш блаженства, прекрасна Прітхо! Так, о гідна, бездоганна діво, ти, без сумніву, знайдеш благо, але, якщо кращий з двічінароджених буде тобою незадоволений, у полум'ї його гніву загине мій рід».

Так вістить розділ двісті вісімдесят сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 288

Кунті мовила:

Віддано і шанобливо я буду служити тому брахманові, як ти йому обіцяв, о царю — Індро царів! Правду я кажу тобі. Така моя вдача: я повинна шанувати двічінароджених, а зробити тобі приємне для мене — вище благо. Чи прийде володар наприкінці дня чи ж з'явиться на світанку, нехай це буде пізно ввечері або навіть серед ночі, я не розгніваю його. В цьому моє благо, о Індро царів! Дотримуючись твого веління, я буду робити добро, шануючи двічінароджених, о кращий серед людей! Вір мені, Індро царів: найповажніший з двічінароджених, живучи у твоєму будинку, не буде відчувати він незручностей. Істинно я мовлю тобі. Я буду намагатися, о царю, робити те, що приємно двічінародженому і корисно тобі, о бездоганний! Нехай тривога покине твою душу! Адже якщо шанувати великих долею брахманів, то вони, о володарю землі, дарують порятунок, а якщо ні, здатні згубити. Я знаю про це і буду намагатися здобути милість першого серед двічінароджених. Тобі, о царю, не доведеться через мене відчути гнів найгіднішого з двічінароджених. Якщо цар провиниться перед брахманом, о Індро царів, то брахман може стати джерелом зла для нього, як сталося колись із Чьяваною через Суканью. З найбільшою смиренністю я буду доглядати за тим брахманом, кращим із двічінароджених, як ти сказав мені, о Індро людей!

Цар мовив:

О гідна, саме так ти й повинна діяти без коливань. Це принесе благо не тільки мені, доню моя, але й тобі і всьому нашому роду!

Вайшампаяна вів далі:

І, сказавши це Прітсі, велеславний Кунтібходжа, люблячий батько, привів діву до двічінародженого: «Ось, о брахмане, моя юна дочка. Вона виросла не відаючи турбот, тому вибачай, якщо в чомусь помилиться. Великі долею двічінароджені зазвичай не гніваються на старих, дітей і подвижників, навіть якщо ті постійно їм докучають. При самім тяжкім гріхові можна сподіватися на прощення двічінароджених. Варто приймати шану, яку тобі надають у міру сил і від усього серця, о найповажніший з двічінароджених!» — «Хай буде так!», — відповів брахман, і тоді цар, з радістю в серці, показав йому білі, немов крило лебедя або місячне світло, його горниці. Там, де постійно підтримується сімейний вогонь, для нього було споруджене сяюче ложе, приготовлена їжа і все необхідне. І царська дочка, відринувши гординю і ледарство, цілком зосередилася на тому щоб догоджати брахманові. Прітха, втілена чистота, увійшла в ті горниці й приготувалася, як належить, власкавити гідного почестей брахмана немов бога.

Так вістить розділ двісті вісімдесят восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 289

Вайшампаяна провадив:

І діва вірно дотримувалася своєї обітниці, о великий царю! Від чистого серця вона намагалася порадувати стійкого в обітниці брахмана. Бувало кращий з двічінароджених говорив: «Прийду на світанку», а сам вертався ввечері або вночі, о Індро царів, але діва в будь-який час шанобливо пропонувала йому все кращі й кращі страви, напої й постіль. З кожним днем турбота її про їжу для нього, про ложе й місце де він сидів, не слабшала, а, навпаки, росла. Якщо брахман дорікав їй за який-небудь недолад або сварив її незадоволений, Прітха, о царю, і тоді не робила нічого такого, що було б йому неприємне. Скільки разів двічінароджений приходив із запізненням, а то й зовсім не вертався. Іноді він вимагав подати йому яку-небудь рідкісну страву, на що Прітха смиренно, як учениця, дочка або сестра, відповідала йому: «Усе готово». Діва ловила кожне бажання кращого з двічінароджених, о Індро царів, і всіляко намагалася, бездоганна, зробити йому приємність.

І найповажніший з двічінароджених оцінив її добру вдачу і поводження, а вона, заохочена його увагою, почала ще більше докладати зусиль. Ранком і ввечері, о бгарато, батько в неї запитував: «Чи задоволений брахман твоїми турботами, дочко моя?». І славна Прітха йому відповідала: «Надзвичайно задоволена!» — чим доставляла мудрому Кунтібходжі величезну радість. Минув рік, і за весь цей час, кращий з тих, що творять молитви, не зміг дорікнути Прітсі в жодній провині і вельми прихилився до дівчини. Той брахман, задоволений, сказав їй: «Ти скорила мене своєю турботою, о прекрасна добра діво! Вибирай, о гідна, будь-які дарунки, яких не мав ніхто з людей у цьому світі! Завдяки цьому ти перевершиш славою всіх жінок».

Кунті вирекла:

Усе в мене є, о кращий зі знавців Вед, якщо ти й батько мною задоволені. Тим самим, о брахмане, я ніби вже отримала дарунки.

Брахман сказав:

Якщо ти, о гідна діво зі світлою посмішкою, не бажаєш прийняти від мене якийсь дарунок, то запам'ятай тоді заклинання, яким можна призвати будь-якого з небожителів.

До якого би бога не звернула ти це заклинання, він покірно стане перед тобою, о гідна! По добрій волі або проти бажання, премудрий смиренно прийде до тебе мов слуга, покірний велінню, — така влада заклинання.

Вайшампаяна вів далі:

У друге, о царю, бездоганна праведниця не змогла відмовити кращому з двічінароджених, злякавшись його прокльону. І тоді, о царю, двічінароджений навчив прекрасну Прітху декільком заклинанням, відомим з Атхарвашираса.[3] Подарувавши це, він сказав Кунтібходжі, о Індро царів: «Щасливо жив я, о царю, в твоєму будинку, оточений турботами твоєї дочки. Вона в усьому догоджала мені й віддано шанувала мене. Тепер я маю піти». Із цими словами він зник, а цар, побачивши, що двічінароджений зник на очах, здивувався і віддав шану Прітсі.

Так вістить розділ двісті вісімдесят дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 290

Вайшампаяна продовжив:

Через деякий час після зникнення кращого з двічінароджених, дівчина задумалася про силу тих заклинань: «Які заклинання повідав мені великий душею брахман? Перевірю-но я їхню владу не відкладаючи». Лишень вона про це подумала, як раптом помітила появу місячних. Безневинна діва засоромилася своєї нечистоти. В ту мить вона побачила схід у сяйві Володаря тисячі променів і не могла відвести очей, милуючись красою світанкового сонця. Трапилося диво з її очима: вона побачила чудового виглядом, одягненого в обладунки — бога, прикрашеного сережками. Їй жагуче схотілося вимовити те заклинання, о володарю людей, і прекрасна діва вирішила призвати до себе цього бога. Зробивши омивання, вона закликала була Творця дня, і Творець дня, о царю, негайно ж поспішив до дівчини. Він з'явився — медово-золотавий, з могутніми руками й шиєю, подібною до мушлі. На передпліччях його красувалися браслети, на голові — діадема. Посміхаючись, він залив своїм сяйвом усі сторони світу. Силою Йоги розділившись на дві половини, однією він став перед Прітхою, а друга тим часом сяяла на небесах. Він звернувся до Кунті із ласкавим словом: «Викликаний заклинанням, я з'явився до твоїх послуг, гідна! Що мені зробити, о царська дочко, накажи! Я охоче зроблю це для тебе».

Кунті мовила:

Ступай, о володарю, туди звідки з'явився. Я покликала тебе просто з цікавости. Прости мені, о владарю!

Сурья сказав:

Я піду, якщо ти мені велиш, о струнка, але не годиться, закликавши бога, ні з чим відсилати його назад. Ти бажаєш, прекрасна, щоб у тебе від Сурьї був син, наділений латами і сережками, і щоб на землі не було рівних йому силою. То будь же моєю, о та що велично ступає, наче слониха![4] Тоді в тебе, о жінко, народиться такий син, про якого ти мрієш. Але якщо я піду, не пізнавши тебе, о гідна діво з прекрасною посмішкою, то в гніві я прокляну і тебе, і твого батька, і цього брахмана. Через тебе я без жалости перетворю їх на попіл! Я суворо покараю твого нерозумного батька, що не відає про твій гріх, і разом з ним

брахмана, що навчив тебе заклинанню, не знаючи, як слід ні твоєї вдачі, ні поведінки. Всі премудрі на чолі з Нищителем твердинь бачать з небес, як я обманутий тобою, красуне, і потішаються наді мною. Бачиш сонми богів? Адже це я обдарував тебе божественною силою зору, тому ти мене й побачила.

Вайшампаяна продовжив:

Царська дочка побачила на небесах Тридцять богів, кожного на своєму місці. Вона бачила їх так само ясно, як великого сяючого Адітью, прекрасного у сяйві від нього. Подивившись на них, юна царівна соромливо і боязко сказала Сурьї: «Ступай, о володарю променів, назад у свої покої. Твій намір гріховний, тому що я незаймана. Тільки мати, батько, а крім них — наставник мають право розпоряджатися моїм тілом. Я не порушу дхарми, якої належить дотримуватися жінкам у цьому світі: цнотливість гідна поваги. Я призвала тебе, о Променистий, щоб зазнати влади заклинання. Дівчина з пустощів може зробити таке. Ти повинен простити мені, о могутній!».

Сурья мовив:

Я знаю, ти ще молода, і я повинен бути м'яким із тобою. Інша не мала б полегкости. Віддайся мені, о дочко царя Кунтібходжі, і тоді ти пізнаєш спокій, о боязка! Не личить мені йти, не досягши мети. Якщо я відступлю, о бездоганнотіла, люди почнуть сміятися наді мною, а всі небожителі будуть гудити мене, о красуне! Тому вступи зі мною у шлюбний зв'язок — і ти матимеш сина, схожого на мене. Ти, о прекрасна, станеш вище всіх у кожному зі світів!

Так вістить розділ двісті дев'яностий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 291

Вайшампаяна вів далі:

Мудра діва вимовила у відповідь багато добрих слів, але не змогла переконати Тисячопромінного. Не в силах більше пручатися Гонителеві мороку, о царю, вона поринула в роздуми зі страхом перед його прокльоном: «Як би Сяйливий блиском, розгнівавшись на мене, не прокляв ні в чому не винного мого батька і того брахмана! Благочестива людина, навіть якщо вона молода, не повинна в осліпленні занадто сильно випробовувати, нехай сховані, пломінь і міць подвижницького духу. Боюся я тепер цілком у його руках. Але як я можу зробити те, чого не слід робити: самій віддати себе за дружину?». Довго вона міркувала, страшачись прокльону бога. Тілом її оволоділо сум'яття, хоча вона продовжувала посміхатися. Боячись своїх родичів і відчуваючи страх перед прокльоном Сурьї, зніяковіло й схвильовано вона звернулася до того бога, о володарю народів, найбільший з царів!

Кунті мовила:

В мене, о Боже, є батько й мати, та інші родичі, і, поки вони живі, я не можу порушити звичаю. Якщо, о Боже, я вступлю з тобою у зв'язок, зневажаючи законом, через мене загине добра слава нашого роду. Але якщо, о краще зі світил, ти вважаєш, що дхарма саме в цьому, я виконаю твоє бажання і без відома родичів. Але нехай я залишуся цнотливою, віддавшись тобі, о непереборний! Адже ти — це дхарма, слава, добре ім'я та саме життя людей!

Сурья відповів:

Ні твій батько, ні мати, ні наставники не владні над тобою, о світло всміхнена! Благо тобі, о стрункостанна! Вислухай ці мої слова. Позаяк діва усього жадає, вона називається «канья» — від кореня «кан»,[5] о гожа! Тому діва вільна в цьому світі, о прекрасніша з жінок із чудовими стегнами! Ти не зробиш ніякого гріха, о красуне! І хіба я, спонукуваний любов'ю до людей, можу створити зло? Ні жінки, ні чоловіки нічим не зв'язані, о прекрасніша з жінок! Така природа людей, інше вважається порочним. З'єднайся ж зі мною, і ти залишишся незайманою, і народиться в тебе велеславний і міцнорукий син.

Кунті мовила:

Якщо народиться в мене син від тебе, о Гонителю мороку, нехай він буде наділений сережками і панциром, і нехай буде відважний, великий силою і міцнорукий.

Сурья на теє:

Буде він міцнорукий, буде прикрашений сережками і одягнений у небесні броні. І те й інше вийшло з амріти, о гідна!

Кунті сказала:

Якщо на синові моєму, якого ти породиш, будуть сережки і чудовий панцир, що вийшли з амріти, нехай здійсниться твоя воля, великий боже, я віддамся тобі, і нехай мій син буде, як ти, прекрасний собою, доброчесний, сміливий і могутній.

Сурья мовив:

Ці сережки подарувала мені Адіті, о чарівна дочко царя! Я віддам їх йому, о боязка, разом із чудесним панциром.

Прітха мовила:

Прекрасно, о Боже-володарю! Я готова з'єднатися з тобою, якщо син мій буде таким, як ти говориш, о володарю променів!

Вайшампаяна провадив:

«Хай буде так!», — вирік Мандрівник неба. З душею, зануреною в йогу, Ворог Сварбхани прилинув до Кунті й торкнувся її пупка. Міць Сурьї приголомшила діву, розум її скаламутився, царська дочка впала на ложе.

Сурья вирік:

Я все виконаю, о прекраснотіла! Ти народиш сина, першого серед воїв, а сама залишишся дівою.

Вайшампаяна сказав:

«Нехай це збудеться!», — зніяковіло сказала жінка услід Сурьї, який ішов випромінюючи сяйво, о Індро царів! Із цими словами дочка царя Кунтібходжи, соромлячись свого прохання, зверненого до Вівасвана, немов підрубана лоза, упала в забутті на незаймане ложе. Бог Сонця, Жаропроменистий, збентеживши її своєю міццю, силою Йоги проникнув у її лоно і залишався там, не позбавивши її цноти. Незабаром вона знову отямилася.

Так вістить розділ двісті дев'яносто перший в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 292

Вайшампаяна продовжив:

І зачала Прітха дитя, о володарю землі, яке росло подібно Володареві зірок на небокраї після десятого дня світлої половини місяця. Зі страху перед рідними, прекраснотіла діва приховувала своє становище, переносячи його так, що люди ні про що не здогадувалися. Вона затаїлася у світлицях, відведених для жінок, і так майстерно зберігала свою таємницю, що ніхто, крім годувальниці, не зрозумів у чому справа. В покладений строк, прекрасніша з жінок, залишившись дівою завдяки милості бога, народила хлопчика схожого на безсмертного. Він був одягнений в лати, у вухах його блискали золоті сережки, очі в нього були левині, а плечі — як у бика. Словом, син Сурьї був викапаний батько. Ледве народивши дитину на світло, прекрасна Кунті за порадою годувальниці помістила її в просторий і зручний кошик, м'яко вистелений покривалами і политий зовні воском, і, обливаючись слізьми, опустила цей кошик у води ріки Ашванади.[6] І хоча вона знала, о Індро царів, що діві не личить мати дитини, вона жорстоко страждала, встигнувши полюбити свого сина. Послухай, що говорила Кунті, із плачем опускаючи кошик у води Ашванади: «Хай будуть добрі до тебе, мій синку, всі істоти, що живуть у воді, на землі, в повітрі й піднебессі! Хай будуть легкі шляхи твої і нехай ніщо не заважає тобі! Нехай зустрічні не мислять проти тебе зла, мій синку! Хай зберігає тебе у воді цар Варуна, володар вод, а в повітрі — Вітер, вартовий піднебесся, що витає усюди! Хай зберігає тебе всяку годину, найкраще зі світил — Палаючий, твій батько, що дарував мені тебе, мій синку, дивним чином!

Адітьї, васу й рудри, садхьї і боги вішви, марути разом з Індрою і сторони світу з володарями їх — нехай всі боги оберігають тебе там, де легко і де важко! І в чужій стороні я упізнаю тебе по твоїй броні. Щасливий батько твій, синку, сяйливий бог Сонця: божественним оком він буде стежити за тобою, на цій ріці. Щаслива жінка, що прийме тебе за сина! Ти будеш жадібно ссати її груди, о сину мій, народжений від бога! Який сон привидівся тій, що матиме тебе за сина? Ти сяєш наче сонце, на тобі — чудовий панцир, і прикрашають тебе чудесні сережки. Очі в тебе величезні й довгасті мов пелюстки лотосу, долоні виблискують міддю його тичинок. Прекрасне твоє чоло обрамляють виті локони. Щасливі ті, які побачать, синку, як ти повзаєш по землі весь у поросі та белькочеш перші невиразні слова. Щасливі ті, кому доведеться побачити тебе, мій синку, в пору твоєї юности, коли ти станеш схожим на гривастого лева, породженого в лісах Хімавану».

Довго і журливо плакала Прітха, опустивши той кошик у води ріки Ашванади. Змучена сумом, до півночі проливала сльози лотосоока Прітха разом з годувальницею, гірко тужачи за сином. Кошик відніс потік, а Кунті, боячись, що батько може шукати її, повернулася у світлиці царя, обійнята горем. Кошик з Ашванади потрапив до ріки Чарманваті, а з Чарманваті в Ямуну, а потім приплив до Ґанги. Хвилі Ґанги принесли кошик з дитиною в місто Чампа, в ту його частину, де жили сути. Кошик вберіг ту дитину із чудесним панциром і сережками, що вийшли з амріти, з його провидінням призначеною незвичайною долею.

Так вістить розділ двісті дев'яносто другий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 293

Вайшампаяна вів далі:

В той саме час, сута на ім'я Адхіратха, друг Дхрітараштри, прийшов зі своєю дружиною на берег Джахнави. Дружині його, яку звали Радха, за красою не було на землі рівних, о царю, але гідна жінка була бездітна, незважаючи на те що докладала зусиль аби мати дітей. І ось вона побачила вільно пливучий кошик, а з нього гарні рученята з амулетами, що зберігають від небезпек. Швидкі хвилі Джахнави прибили кошик до берега. З цікавости, жінка піймала його і показала суті Адхіратсі. Той підняв кошик, витяг його з води, за допомогою інструментів розкрив і побачив усередині хлопчика, що нагадував ранкове сонце. Він був одягнений у золотий обладунок, його сяючий лик прикрашали прекрасні сережки. Сута і його дружина широко розкрили очі від здивування. Взявши маля до себе на коліна, Адхіратха сказав дружині: «Дива такого, о боязка, я з віку не бачив. Мені здається, о прекрасна, що знайдена нами дитина — божественного походження. Напевно, це боги послали мені, бездітному, сина». Із цими словами, о володарю землі, він

передав сина Радсі, і Радха, як личить, прийняла підкидька, чудового виглядом, прекрасного немов чашечка лотосу, хлопчика — справдішнє дитя небес в усій його красі.

Пестила його Радха, як тільки могла, і ріс він героєм, а потім у неї з'явилися й власні рідні сини. Побачивши, що на хлопчику — багаті броні й золоті сережки, двічінароджені нарекли його Васушеною (*«вельми багатий»*). Так безмежно відважний, великий син Прітхи потрапив до сути, і стали його називати Васушеною або ж Врішею (*Бик*). Прітха дізналася від спостерігача, що її доблесний син, одягнений у чудесний панцир, росте серед ангів, старшим сином сути. Час ішов, і сута Адхіратха, побачивши, що син виріс, відправив його в Місто слона. Сміливий юнак, щоб оволодіти мистецтвом стрільби з лука, став учнем Дрони і там подружився з Дурьйодханою. Від Дрони, Кріпи й Рами він одержав чотири види зброї і став відомим у світі, як прекрасний стрілець із лука. Зблизившись із сином Дхрітараштри, він перейнявся ворожістю до партхів, і його заповітною мрією стало викликати на бій могутнього Пхалгуну. З тих пір як Карна і Арджуна вперше побачили один одного, вони навіки стали ворогами, о володарю народів! Коли Юдхіштхіра довідався про сережки й панцир Карни, він зрозумів, що той невразливий у битві, і сильно стурбувався.

Зазвичай опівдні, о Індро царів, коли Карна, стоячи у воді, зі складеними долонями славив блискучого Творця дня, до нього приходили за дарунками брахмани, і не було нічого такого, чого б він не віддав двічінародженим у ту хвилину. І ось Індра, зробившись брахманом, прийшов до Карни і попросив його: «Обдаруй мене». — «Ласкаво просимо», — відповів йому син Радхи.

Так вістить розділ двісті дев'яносто третій в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 294

Вайшампаяна провадив:

Побачивши Царя богів, що з'явився під виглядом брахмана, Вріша, син Адхіратхи, сказав: «Ласкаво просимо» — і, не знаючи ще його намірів, запитав у премудрого: «Що тобі подарувати: жінок із золотими намистами чи села з добірними чередами?».

Брахман сказав:

Мені не потрібно ні жінок із золотими намистами, ні іншого, що робить приємність. Подаруй це тим, хто цього потребує. А для мене, о бездоганний, зріж свої сережки й панцир, в якому ти народився, якщо ти вірний обітниці. Я хочу, щоб ти негайно віддав їх мені, о згубнику ворогів! Це буде для мене найбільшим з усіх придбань.

Карна мовив:

Я дам тобі, о брахмане, землю, жінок, корів і жертовну їжу на багато років, але тільки не сережки й панцир!

Вайшампаяна вів далі:

Довго вмовляв Карна двічінародженого, о кращий з бгаратів, але той не прийняв іншого підношення. В міру сил догоджав герой кращому з двічінароджених і надавав йому почесті, відповідно до звичаю, але брахман не бажав нічого іншого. Найповажніший з двічінароджених відкидав усякий інший дарунок, і тоді син Радхи знову звернувся до нього з посмішкою: «Панцир мій, в якому я народився, о премудрий, і ці сережки, вийшли з амріти, тому я невразливий для людей. Я не можу їх втратити. Прийми від мене з миром величезне, благодатне земне царство, що не має ворогів, о туре серед брахманів! Якщо ж я відмовлюся від сережок та броні, з якими народився, я буду доступний ворогам, о кращий з двічінароджених!».

Вайшампаяна сказав:

І знову не прийняв іншого дарунку могутній Згубник Паки, а Карна сказав йому, посміхаючись: «Я упізнав тебе, о могутній боже — Володарю богів! Безглуздо й несправедливо, о Шакро, мені давати тобі подарунок: це ти, о володарю богів, повинен сам мене обдаровувати, бо ти — Володар живих і Творець існуючих. Якщо, о Боже, я віддам тобі сережки й панцир, то стану вразливим, а ти, о Шакро, піддасися осміянню. Тому, Шакро, візьми мої сережки і цей чудесний панцир, якщо бажаєш, але виконай натомість моє бажання, інакше я не віддам їх тобі.

Шакра мовив:

Бог сонця знав, що я повинен з'явитися до тебе, і він, без сумніву, попередив тебе про все. Хай буде так, як ти хочеш, о Карно! Вибирай, що побажаєш, крім моєї ваджри, о сину мій!

Вайшампаяна продовжив:

Тоді обрадуваний Карна наблизився до Васави й, розуміючи, що бажання його виконане, попросив йому подарувати спис Амогха.

Карна мовив:

Віддай мені, о Васаво, замість панцира й сережок твій спис Амогха, що у битві вражає ворожі раті. Васава мить подумав, о володарю землі, і відповів Карні: «Віддай мені, о Карно, сережки й панцир, що зрісся із твоїм тілом, і прийми від мене спис, але за однієї умови. Посланий моєю рукою, він губить ворогів сотнями і знову вертається до мене, як під час бою з дайтьями. Потрапивши ж до тебе, він знищить лише одного твого недруга, могутнього і грізного, чий клич подібний грому, а потім, о Сину сути, він повернеться до мене».

Карна мовив:

Мені й потрібно покарати на прі лише одного мого грізного недруга, чий клич подібний грому, — він вселяє в мене жах!

Індра сказав:

Ти знищиш у битві одного зі своїх грізних супротивників, чий клич подібний грому, але той, кого ти замишляєш убити, під охороною того великого душею, кого знавці Вед називають Харі, Непереможним, Вепром, Незбагненним або Нараяною. Сам Крішна охороняє його!

Карна мовив:

Нехай це так, о володарю, але в мене буде Амогха, найкращий зі списів, і я здолаю ним одного героя. Я розправлюся із грізним супротивником. А сережки й панцир я зріжу і передам тобі, але нехай мене не спотворять рани на тілі.

Індра мовив:

Ніщо не зіпсує твого вигляду, о Карно! Не буде ран на твоєму тілі. Адже ти з тих, хто не йде манівцями. Ти будеш, як колись, схожий на свого батька, о Карно, кращий зі співрозмовників, успадкувавши його блиск і колір шкіри. Але якщо, маючи іншу зброю, ти без особливої потреби необачно скористаєшся Амогхою, цей спис вразить тебе самого, без сумніву!

Карна сказав:

Лише у хвилину найбільшої небезпеки я використаю списа Васави, як ти велиш мені, о Шакро! Правду я кажу тобі.

Вайшампаяна вів далі:

Після цього, Карна, о володарю народів, прийняв від Індри блискучий спис, потім узяв гострий меч і став зрізати панцир зі свого тіла. Боги, люди, сіддхи і данави — усі, хто бачив, як Карна сам наносить собі рани, закричали від жаху, але він не відчував болю. Тут зазвучали з небес барабани, і в ту ж мить на Карну, героя серед чоловіків, який з посмішкою зрізав мечем обладунок зі свого тіла, обрушився зверху чудовий квітковий дощ. Відокремивши від тіла чудесний панцир, він ще вологим передав його Васаві, а потім зрізав і віддав йому свої сережки. За це діяння Карну прозвали Вайкартаною. Так Шакра перехитрив Карну і в той же час наділив його у світі славою. Посміхнувшись, Індра подумав, що тепер успіх пандавів певний, і вернувся до себе на небо. А сини Дхрітараштри, почувши, що Карна втратив броні, засмутилися, немов гордість їх була зломлена. Партхи, які жили в лісі, зраділи, довідавшись, що відбулося із Сином сути.

Джанамеджайя спитав:

Де перебували в той час герої-пандави і як дізналися вони цю приємну новину? Що вони робили, коли минув дванадцятий рік їх вигнання? Розкажи мені все це, володарю!

Вайшампаяна сказав:

Примусивши втекти володаря Синдху і відвоювавши свою дружину Крішну, вислухавши разом із брахманами докладні оповідання Маркандейї про життя древніх мудреців-богів, герої серед чоловіків, перенісши всі злидні життя в лісі, разом зі своїми супутниками, кухарями і доглядачами за царською кухнею перемістилися на колісницях з ашраму в Камьяці, у благодатну Двайтавану.

Так вістить розділ двісті дев'яносто четвертий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ТЕ, ЯК ІНДРА ОДІБРАВ СЕРЕЖКИ У КАРНИ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ТЕ, ЯК ІНДРА ОДІБРАВ СЕРЕЖКИ У КАРНИ

[1] вийшли з амріти — при збиванні молочного океану богами і асурами були добуті різні скарби, в тому числі дорогоцінні сережки і панцир. Сережки були подаровані Індрою матері богів Адіті, від неї перейшли до Сурьї, від Сурьї — до його сина Карни. *(вгору)*

[2] між двох Вішакх — Вішакхи (višākhe) — чотирнадцята накшатра, що складається з двох зірок (наше сузір'я Терези). *(вгору)*

[3] Атхарвашираса (atharvaširasi šrutam). — «Атхарвашірасом» («Головою Атхарви») називалася одна з пізніх (шиваїтських) Упанішад, яка належить до Атхарва Веди. Можливо, однак, що раніше так називалася сама АВ або ж її «початкова», чи «головна» частина. У зв'язку з цим можна згадати думку більшості фахівців про те, що основою зборів заклинань «четвертої Веди» історично були саме перші її книги (I — VII), до яких заклинання наступних книг примикали спочатку, можливо лише як додатковий матеріал. Магічні заклинання-мантри, якими викликають богів, природніше уявити взятими зі збірок АВ, ніж з Упанішади. *(вгору)*

[4] велично ступає наче слониха (gajagāmini) — традиційний образ індійської поезії, що відбиває не тільки величавість, але й плавність та гожість ходи. *(вгору)*

[5] вона називається «канья» — від кореня «кан» — насправді похідне від кореня kap «насолоджуватися» слово kapyā «діва» має, скоріше, первинне значення «бажана». Kātayate «жадає» — форма дієслова kat «бажати», «любити», «жадати». Перед нами в цьому випадку епічний зразок штучної і непослідовної «етимологічної реінтерпретації». *(вгору)*

[6] Ашванаді — притока р. Чарманваті (суч. Чамбал). *(вгору)*

ОПОВІДЬ ПРО ДОЩЕЧКИ ДЛЯ ДОБУВАННЯ ВОГНЮ

Розділ 295

Джанамеджайя спитав:

Що сталося з пандавами, коли вони після тяжких негод з'єдналися з викраденою Крішною?

Вайшампаяна відповів:

Переживши найбільше горе, коли чужоземець викрав Крішну, могутній цар Юдхіштхіра покинув Камьяку і разом із братами повернувся в благословенний ашрам Маркандейї, що розташований в прекрасному лісі Двайтавані, багатому смачними плодами і коріннями. Пандави разом із Крішною, о бгарато, жили, ховаючись від усіх. Харчувалися вони злиденно, лише плодами. Перебуваючи у Двайтавані, син Кунті, цар Юдхіштхіра, а також Бгімасена, Арджуна і обидва сина Мадрі, стійкі та доброчесні, вірні своїм обітницям брати-пандави, через якогось брахмана потрапили в страшне лихо, що, однак, обернулося удачею для тих згубників ворогів.

Одного разу Юдхіштхіра Аджаташатру сидів у лісі зі своїми братами. Раптом прибіг стривожений брахман і сказав: «Дві мої дощечки для добування вогню,[1] скріплені разом, були підвішені до дерева. Об це дерево терся олень і зачепив їх своїми рогами. Потім, о царю, цей швидкий, величезний олень в кілька стрибків, з ними разом, прожогом гайнув геть з обійстя. Вистежте могутнього звіра, о пандави, наздоженіть його борзенько і поверніть мені ці дощечки, щоб не зірвалося приношення жертви вогню». Вислухавши брахмана, засмучений Юдхіштхіра, син Кунті, взяв свій лук і кинувся разом із братами слідом за оленем. Пандави, стрільці з лука, тури серед мужів, у всеозброєнні кинулися виконати прохання брахмана, намагаючись скоріше наздогнати оленя. Великі вої-колісничні бачили звіра зовсім близько, але не могли вразити його ні стрілами, ні дротиками, ні списами. Поки вони намагалися його наздогнати, могутній звір зник. Втративши його слід, мудрі пандави засмутилися. Втомлені, спраглі та голодні, вони укрилися в прохолодній тіні баньяна, що ріс у цьому глухому лісі. Коли вони сіли, засмучений Накула, о найповажніший з роду Куру, з розпачем сказав своєму старшому братові: «Ніколи в нашому роду не порушували дхарми, ніколи з недбайливости не упускали надбання й ніколи не залишали без відповіді чиєсь прохання. Так за що ж, о царю, такі злигодні на нас?».

Так вістить розділ двісті дев'яносто п'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 296

Юдхіштхіра мовив:

Немає межі нещастям, невідомий результат їх, і неясні причини. Лише дхарма розмежовує добро і зло.

Бгіма сказав:

Нас переслідують лиха тому що я не вбив на місці того, хто виконав наказ привести на Збори Крішну наче служницю.

Арджуна сказав:

Нас переслідують лиха, бо я стерпів грубі слова Сина сути, які ранять до глибини душі, незважаючи на їх велику зухвалість.

Сахадева мовив:

Нас переслідують лиха, бо в ту ж мить не розправився із Шакуні, коли він обіграв тебе в кості, о бгарато!

Вайшампаяна вів далі:

Потім цар Юдхіштхіра звернувся до Накули: «Лізь на дерево, о сину Мадрі, та оглянь околиці. Подивися, чи немає поблизу води або таких дерев, які вістять про її близькість. Брати твої стомилися, їх мучить спрага». — «Добре», — сказав Накула, швидко забрався на дерево і, озираючись навколо сказав старшому братові: «Я бачу, о царю, великі дерева, які ростуть там де вода, і чую курликання журавлів. Це вірні ознаки близької води». Почувши це, син Кунті, Юдхіштхіра, вірний істині, повелів: «Ступай же, рідний, принеси швидше води». — «Добре», — відповів Накула і, корячись наказу старшого брата, пішов за водою. Незабаром він був на місці й побачив світле озеро, оточене журавлями. Тільки-но хотів він напитися, як почув з небес голос: «Не чини необачно, сину мій! Це мої володіння. Відповідай на мої питання, сину Мадрі, а тоді пий цю воду і забирай із собою». Не послухався Накула його застереження. Змучений спрагою, випив він прохолодної води і відразу впав без духу.

Довго не вертався Накула, і син Кунті, Юдхіштхіра, звернувся до свого брата Сахадеви, відважного згубника ворогів: «Твій старший брат, о Сахадево, занадто довго не вертається. Сходи ж за ним і принеси води». — «Добре», — погодився Сахадева. Він направився в ту ж сторону і знайшов свого брата Накулу мертвим на землі. Засмучений загибеллю брата, не в силах угамувати спрагу, кинувся він до води, але голос йому сказав: «Не чини необачно, сину мій! Це мої володіння. Відповіси на мої питання, якщо бажаєш, тоді пий цю воду і забирай із собою». Не послухався Сахадева його поради. Змучений спрагою, припав він до прохолодної воді, напився і звалився мов мертвий.

Тоді син Кунті, Юдхіштхіра, звернувся до Арджуни Переможця: «Десь пропали обидва брата, о Бібхатсо, згубнику недругів! Приведи ж їх і принеси води. Благо тобі!». Після таких слів мудрий Гудакеша взяв лук зі стрілами і, оголивши меча, направився до того озера, куди пішли за водою два його брата, тигри

серед чоловіків. Арджуна Білокінний знайшов своїх братів мертвими. Обидва вони здавалося заснули. Син Кунті, лев серед мужів, глибоко засмутився. Він підняв свій лук і роззирнувся. В тому глухому лісі він не побачив жодної істоти, і тоді Савьясачин, втомлений, швидко пішов до води. Ледве він прискорив ходу, почувся голос з небес: «Навіщо ти поспішаєш до води? Ти не можеш взяти її силою. Якщо ти, о сину Кунті, відповіси на ті питання, які я задам тобі, ти нап'єшся цієї води і навіть візьмеш із собою, о бгарато!». Партха зупинився і сказав: «Ти покажися спочатку, а тоді, якщо ти перепиниш мені шлях, я вб'ю тебе стрілами, щоб більше ти так не смів говорити!». Із цими словами Партха обсипав все навколо своїми стрілами, освяченими дотиком до його небесної зброї, виявивши при цьому вміння попадати в ціль за звуком. Він метав стріли, списи й дротики. Стріли його обрушувалися лавиною в піднебесся, о туре-бгарато!

Якша мовив:

Нащо тобі, Партхо, битися зі мною? Відповідай на мої питання і пий собі скільки хочеш. Але якщо ти не дочекаєшся питань і раніше нап'єшся води, то в живих не залишишся.

Вайшампаяна продовжив:

Але Арджуна у відповідь послав на голос влучні стріли. Спрага млоїла його, і, не дізнавшись, що за питання хотів задати йому якша, він напився води і впав бездиханним на землю. І тоді син Кунті, Юдхіштхіра, сказав Бгімасені: «Накула, Сахадева і непереможний Бібхатсу давно пішли за водою, о бгарато, але вони дотепер не вертаються. Сходи за ними і принеси води. Благо тобі!» — «Добре», — погодився Бгімасена і відправився туди, де знайшли свою смерть його брати, тигри серед чоловіків. Побачивши їх мертвими, засмутився міцнорукий Бгіма, він подумав, що це зробив який-небудь якша або ж ракшас. Його мучила спрага, і він вирішив: «Я повинен негайно поборотися з ворогом, ось тільки поп'ю води». І син Прітхи, Врікодара, бик серед чоловіків, поспішив до води, щоб угамувати спрагу.

Якша мовив:

Не чини необачно, сину мій! Це мої володіння. Відповідай на мої питання, о сину Кунті, і тоді пий цю воду і забирай із собою.

Вайшампаяна сказав:

Так звернувся до Бгіми безмежно могутній якша, але той не запитав, що це за питання, напився води і теж упав без духу. Тоді цар Юдхіштхіра, міцнорукий син Кунті, бик серед чоловіків, помізкувавши, сам рушив туди. Серце його палало тривогою. Велеславний Юдхіштхіра заглибився у величезний ліс, звідки не доносилося жодного людського голосу, де жили тільки олені й дикі кабани, та серед прекрасних дерев з темним, блискучим листям дзижчали бджоли і співали птахи. Ідучи лісом, великий цар побачив озеро немов створене Вішвакарманом. Його прикрашала золотава сітка, а навколо стояли дерева кетака, каравіра та піппала. Зарості лотосу, очерету й квітів синдхувара вкривали водне плесо. Змучений втомою, наблизився Юдхіштхіра до озера, і очам його відкрилося надзвичайне видовище.

Так вістить розділ двісті дев'яносто шостий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 297

Вайшампаяна провадив:

Він побачив своїх братів мертвими, і кожний з них був величний немов Шакра. Вони здавалися Охоронцями світу, скинутими з небес з настанням кінця юґ. Подивився він на мертвого Арджуну, поруч із яким лежали розкидані стріли й лук, глянув на Бгімасену і обох близнюків, нерухливих і бездиханних, жалібно, протяжно зітхнув і, обливаючись гіркими слізьми, почав думати: «Хто погубив цих героїв? Немає на них ран від зброї, і навколо — ніяких слідів. Який же могутній повинен бути той, хто вбив моїх братів! Треба подумати, як слід. Вип'ю-но води й спробую зрозуміти, в чому тут справа. Видно, на догоду Дурьйодхані, з народження ницого думами, це влаштував нишком цар Гандхари. Який герой повірить підступному нечестивцеві, для якого немає різниці між добром і злом?! А може, це підступи найманців лиходія?». Багато різних думок минало в голові міцнорукого царя. «Та ж бо не отруєна вода в цьому ставку! Колір обличчя у моїх братів цілком здоровий, — міркував Юдхіштхіра. — Хто, крім Ями-Калантаки, зможе здолати в єдиноборстві кожного із цих могутніх, гідних чоловіків?». Із цією думкою він занурився у воду, а занурившись, почув голос із небес.

Якша мовив:

Я — журавель, вишукую у твані рибок. Це я згубив твоїх молодших братів, і ти будеш п'ятим, о царський сину, якщо не відповіси на мої питання. Не чини необачно, сину мій! Це мої володіння. Відповідай на мої питання, сину Кунті, і тоді пий цю воду або забирай із собою!

Юдхіштхіра сказав:

Спочатку я в тебе запитаю: що ти за бог? Хто ти — володар рудрів, васу чи ж марутів? Таке не могла зробити птаха. Від чиєї полум'яної сили обрушилися чотири гори — Хімаван, Паріятра, Віндхья й Малая? Справа рук твоїх непомірно жорстока, о найсильніший із сильних! Ні богам, ні гандхарвам, ні асурам, ні ракшасам було б не під силу в грізному бою зробити те велике диво, яке ти зробив. Я не знаю, що зробити мені для тебе, не знаю, чого ти бажаєш. Велика цікавість і страх охопили мене, серце моє тріпоче, і голова немов у вогні. Тому я запитую тебе, о владарю: хто ти, що тут перебуваєш?

Якша мовив:

Благо тобі! Я — якша, а не птах, що живе біля води. Це я погубив усіх твоїх братів, міць яких величезна!

Вайшампаяна провадив:

Почувши, о царю, ці страшні, жорстокі слова якши, Юдхіштхіра, що рушив був на голос, завмер на місці. Бик серед бгаратів, він побачив перед собою велетня-якшу з дивними очима. Могутній, високий немов пальма, сяючий, ніби сонце або вогонь, він здіймався на березі велично і непохитно, наче гора, і голосом, глибоким мов гуркіт грому, віщав.

Якша вирік:

Я зупиняв кожного з твоїх братів, о царю, але вони однак намагалися силою випити цієї води. Тоді я їх убивав. Той, кому дороге життя, не повинен пити цю воду, о царю! Не чини необачно, Партхо! Це мої володіння. Відповідай на мої питання, о сину Кунті, а тоді пий цю воду і забирай із собою.

Юдхіштхіра мовив:

Я не зазіхаю, о якшо, на те, що належить тобі, бо праведники ніколи не висловлюють подібних бажань, тим більше коли хтось інший сам заявляє: «Це моє», о володарю! Запитуй же мене. Я відповім тобі на твої питання, наскільки вистачить моїх знань.

Якша спитав:

Хто виводить сонце і хто за ним іде? Хто веде його до заходу і на чому воно спочиває?

Юдхіштхіра відповів:

Брахма виводить сонце, за ним ідуть боги. Дхарма веде його до заходу, спочиває воно на істині.

Якша спитав:

Як стати знавцем Вед? Як осягається велике? Як знайти сподвижника? Як, о царю, черпається мудрість?

Юдхіштхіра відповів:

Вивченням Вед досягається їхнє пізнання. Подвижництвом осягається велике. Стійкістю знаходять сподвижника. У шануванні старших черпається мудрість.

Якша спитав:

Що є святиня для брахманів? В чому їх дхарма, як і інших праведників? Що їм властиво, як і іншим людям? Що рівняє їх з нечестивими?

Юдхіштхіра відповів:

Читання Вед — їхня святиня, подвижництво — їх дхарма, як і інших праведників. Смертні вони, як і інші люди, а лихослів'я рівняє їх з нечестивими.

Якша спитав:

Що є святиня для кшатріїв, в чому їх дхарма, як і інших праведників? Що їм властиво, як і іншим людям? Що рівняє їх з нечестивими?

Юдхіштхіра відповів:

Стріли та зброя — їхня святиня, приношення жертв для них те ж, що і для інших праведників. Вони піддані страху, як і інші люди. Відступництво рівняє їх з нечестивими.

Якша спитав:

Що єдине є саман жертвопринесення? Що єдине є яджус жертвопринесення? Що єдине перериває жертвопринесення, без чого жертвопринесення не обходиться?

Юдхіштхіра відповів:

Прана є саман жертвопринесення, розум є яджус жертвопринесення. Мова одна перериває жертвопринесення, без неї жертвопринесення не обходиться.

Якша спитав:

Що найкраще з того, що падає з небес? Що найкраще з того, що потрапить в землю? Що найкраще з вартісного? Хто найкращий з тих, хто володіє словом?

Юдхіштхіра відповів:

Дощ — найкраще з того, що падає з небес, насіння — краще з того, що попадає в землю. Корова — найкраща з вартісного, син — кращий з тих, хто володіє словом.

Якша спитав:

Хто з тих, що сприймають об'єкти почуттів і наділені розумом, навіть якщо вони шановані у світі і дорогі всім істотам, лише дихає, але не живе?

Юдхіштхіра відповів:

Ті, хто не приносить дарунки п'ятьом — богам, гостям, слугам, покійним предкам і Атману, тільки дихають, але не живуть.

Якша спитав:

Що вагоміше, ніж земля? Що вище небес? Що швидше вітру й чого більше, ніж людей?

Юдхіштхіра відповів:

Мати вагоміша за землю, батько вище небес, розум швидше вітру, а думок більше, ніж людей.

Якша спитав:

Хто спить, не стуляючи повік? Що не рухається, з'явившись на світло? В кого відсутнє серце? Що стрімко прибуває?

Юдхіштхіра відповів:

Риба спить, не стуляючи повік. Яйце не рухається, з'явившись на світло. В каменя відсутнє серце. Вода у річці прибуває стрімко.

Якша спитав:

Хто друг вигнанцю? Хто друг господареві будинку? Хто друг недужого? Хто друг вмираючого?

Юдхіштхіра відповів:

Друг вигнанця — його супутник, друг господаря будинку — його дружина, друг недужого — лікар, друг вмираючого — щедрість.

Якша спитав:

Що рухається на самоті? Що, народившись один раз, народжується знову? В чому порятунок від снігу? Що є найбільшим полем?

Юдхіштхіра відповів:

Сонце рухається на самоті. Місяць, народившись, народжується знову. Вогонь — порятунок від снігу, земля — найбільше поле.

Якша спитав:

Що — одним словом — супроводжує дхарму? Що — одним словом — приносить славу? Що — одним словом — веде на небеса? Що є — одним словом — щастя?

Юдхіштхіра відповів:

Уміння — одним словом — супроводжує дхарму. Дарування — одним словом — приносить славу. Істина — одним словом — веде на небеса. Чеснота є — одним словом — щастям.

Якша спитав:

Що є душа людини? Якого друга посилає їй доля? Що дає їй засоби до життя? В чому її головний притулок?

Юдхіштхіра відповів:

Син — душа людини, дружина — друг, посланий їй небесами, Парджанья дає людині засоби до існування, дарування служить їй головним притулком.

Якша спитав:

Який найбільший зі скарбів? Яка найбільша з цінностей? Яке найбільше з надбань? В чому полягає найбільше щастя?

Юдхіштхіра відповів:

Найбільше з багатств — мудрість, найбільша з цінностей — знання Вед. Найбільше з надбань — здоров'я, найбільше щастя — в задоволеності.

Якша спитав:

Яка найвища дхарма в світі? Яка дхарма завжди приносить плоди? Що упокорюючи, не відають суму? Який союз нерозривний?

Юдхіштхіра відповів:

Добросердя є найвища дхарма. Дхарма трьох Вед завжди приносить плоди. Упокорюючи розум, не відають суму. Нерозривний союз із праведними.

Якша спитав:

Що відринеш — і стане радісно? Що відринеш — і не залишиться гіркоти? Що відринеш — і станеш багатим? Що відринеш — і будеш щасливим?

Юдхіштхіра відповів:

Відринеш гординю — і стане радісно, відринеш гнів — і не залишиться гіркоти. Відринеш пристрасть — і станеш багатим, відринеш бажання — і будеш щасливим.

Якша спитав:

Коли людина всеодно що мертва? Коли держава всеодно що мертва? Коли поминальна жертва однаково що мертва? Коли жертвопринесення однаково що мертве?

Юдхіштхіра відповів:

Бідна людина однаково що мертва. Держава без царя однаково що мертва. Поминальна жертва без знавця Вед однаково що мертва. Жертвопринесення без дарунків однаково що мертве.

Якша спитав:

Що є істинний напрямок? Що називають водою? Що є джерелом їжі, а що отрута? Назви, о Партхо, належний час для поминальної жертви, а потім пий цю воду і забирай із собою!

Юдхіштхіра відповів:

Праведники є істинний напрямок. Світовий простір — це вода, корова — джерело їжі, а прагнення — це отрута. Брахман визначає час для поминальної жертви. А як ти вважаєш, о якшо?

Якша сказав:

Ти правильно відповів на мої питання, о згубнику ворогів! Розкажи мені тепер, що є людина? Яка людина має всі блага?

Юдхіштхіра відповів:

Слава про добрі діяння поширюється по землі й досягає небес. Поки живе ця слава, доти людина називається людиною. Той, для кого немає різниці між щастям і горем, радістю й лихом, минулим і майбутнім, має всі блага.

Якша мовив:

Ти пояснив, що є людина і що кшатрієм є той, хто має всі блага. Тому нехай оживе один із твоїх братів — який захочеш.

Юдхіштхіра мовив:

Нехай, о якшо, оживе смаглявий, червоноокий, стрункий наче високе дерево шала, широкогрудий і міцнорукий Накула.

Якша спитав:

Адже улюбленець твій — Бгімасена, а ваш притулок — Арджуна. Так чому ти хочеш, о царю, щоб ожив саме Накула, твій зведений брат? Забувши про Бгіму, що силою дорівнює десяти тисячам слонів, ти бажаєш, щоб ожив Накула? Люди говорять, що Бгімасена дорожче всіх для тебе, так з якої ж причині ти хочеш, щоб ожив твій зведений брат? Не думаючи про Арджуну, на силу рук якого сподіваються всі пандави, ти бажаєш, щоб ожив Накула?

Юдхіштхіра відповів:

Добросердя є найвища дхарма. Я думаю, що це важливіше найвищої користі. Я бажаю виявити добросердя: нехай оживе Накула, о якшо! Цар завжди справедливий — так говорять про мене люди, і я не відступлю від своєї дхарми. Нехай оживе Накула, о якшо! Що Кунті, що Мадрі — я не роблю між ними різниці й рівно бажаю добра обом матерям. Нехай оживе Накула, о якшо!

Якша сказав:

Раз ти вважаєш, що добросердя вище любови й користи, то нехай оживуть усі твої брати, о туре серед бгаратів!

Так вістить розділ двісті дев'яносто сьомий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 298

Вайшампаяна продовжив:

Тоді за велінням якши пандави встали із землі, і в ту ж мить голод і спрага покинули їх.

Юдхіштхіра мовив:

Ти стоїш у ставку мов журавель на одній нозі, але я хочу запитати тебе, непереможного: що ти за бог? Мені здається, ти не якша. Може, ти — один з васу або ж рудрів, а може Володар марутів? А може ти — Володар Тридцяти богів, Володар ваджри? Брати мої можуть поборотися із сотнею тисяч воїв, і я не відаю засобів, якими можна було б їх повалити. Мені здається, вони почувають себе так, немов опам'яталися від солодкого сну. Тож, виходить, ти друг наш, а може, ти наш батько?

Якша мовив:

Я — твій батько Дхарма, о сину мій, добрий і мужній! Знай, о туре серед бгаратів: я з'явився, бажаючи побачити тебе. Слава, правдивість, смиренність, чистота, чесність, скромність, несуєтність, щедрість, подвижництво й помірність — це мої прояви. Пам'ятай — неспричинення зла, неупередженість, миролюбство, умертвіння плоті, незаплямованість і незлобивість — мої ворота. Я завжди задоволений тобою. Слава долі — ти свято дорожиш п'ятьма шанованими.[2] Слава долі — ти здолав шість лих, два з яких загрожують людині на початку життя, два — в середині й два — наприкінці,[3] коли людина переселяється в інший світ. Я — Дхарма. Благо тобі! Я з'явився сюди, щоб тебе випробувати. Мені до душі твоє добросердя. Я хочу тебе обдарувати, о бездоганний! Вибирай собі дарунок, о Індро царів! Я хочу тобі дарувати що-небудь, о той, що не відає докору! Немає нічого недосяжного для того, хто мені відданий.

Юдхіштхіра мовив:

Нехай без перешкод запалить жертовні вогні той брахман, у якого олень забрав дощечки для розпалення вогню. Нехай це буде перший твій дарунок!

Дхарма сказав:

Це я, о могутній сину Кунті, перетворившись на оленя, викрав дощечки в брахмана, щоб тебе випробувати.

Вайшампаяна вів далі:

«Я дарую це, — відповів володар на прохання Юдхіштхіри. — Благо тобі! Вибирай ще один дарунок, о подібний безсмертному!».

Юдхіштхіра мовив:

Дванадцять років ми провели в лісі, тепер пішов тринадцятий рік. Нехай люди, де б ми не жили, нас не упізнають.

Вайшампаяна мовив:

«Я дарую це, — відповів володар і заспокоїв воістину доблесного сина Кунті: — Якщо ви будете мандрувати по землі, навіть не змінивши свого обличчя, ніхто у трьох світах вас не впізнає, о бгарато! Цей тринадцятий рік ви, о нащадки Куру, завдяки моїй милості, таємно проживете в місті царя Вірати. Кожний з вас вільний прийняти будь-який вигляд, який побажає. А тепер поверніть брахманові його дощечки для

розпалення вогню, які я викрав у подобі оленя, щоб тебе випробувати. Прийми ж, о сину мій, і третій, великий і незрівнянний дарунок, бо ти, царю, — моє породження, як і Відура, що теж є частиною мене».

Юдхіштхіра мовив:

Я побачив тебе, споконвічного бога богів, навіч. Який би дарунок ти не дав мені, я прийму його з радістю, о батьку! Нехай я завжди, о володарю, зможу протистояти жадобі, злості та марі. Нехай душа моя буде навіки спрямована до роздачі дарунків, смиренности плоті та до істини.

Дхарма мовив:

Ти, о Пандаво, від природи наділений всіма чеснотами. Ти — втілена дхарма. Як ти сказав, так і буде.

Вайшампаяна провадив:

Із цими словами, володар Дхарма, основа добробуту світів, зник, а гідні пандави зустрілися, начебто після спокійного сну. Вертаючись до себе в ашрам, жоден з героїв не відчував утоми. Дощечки для розведення вогню вони повернули подвижникові-брахманові.

Розповідаючи цю велику славну розповідь про відродження пандавів і зустріч батька із сином, людина, що упокорить свої почуття і приборкає себе, отримає синів і онуків і буде жити до ста років. Люди, які навіки втримають у пам'яті це оповідання, ніколи не упокоряться душею ні з безчесним вчинком, ні з которою друзів, ні з викраденням чужого майна, ні з зазіханням на чужу дружину, ні з іншою ницістю.

Так вістить розділ двісті дев'яносто восьмий в Араньякапарві великої Магабгарати.

Розділ 299

Вайшампаяна вів далі:

Воістину доблесні пандави із благословення Дхарми почали готуватися прожити в чужій подобі тринадцятий рік свого вигнання. Їх оточували стійкі в обітниці мудреці-подвижники, що віддано супроводжували братів у їх блуканнях лісами. Великі духом герої, вірні своїй обітниці, шанобливо склавши долоні, звернулися до них, бажаючи випросити в них згоди на життя під чужою личиною: «Усім вам відомо, що сини Дхрітараштри обманом позбавили нас царства і багато разів замірялися на наші надбання. І ось прожито в лісі дванадцять тяжких років. Час який залишився — тринадцятий рік — ми маємо прожити невпізнаними, як було домовлено. Тому ми будемо жити ховаючись, а ви повинні це схвалити. Лиходій Суйодхана і Карна разом із Субалою, наші споконвічні вороги, знаючи про це, будуть, за своїм звичаєм, чинити нам перешкоди, використовуючи кожного міщука і свого родича. Чи настане для нас такий час, коли ми разом із брахманами повернемося в своє царство і будемо жити в рідному краї?!». Сльози душили горло Юдхіштхіри. Змучений злиднями і лихами, чистий душею цар, син Дхарми, дав волю своєму розпачу. Всі брахмани разом із братами почали втішати царя, а Дхаумья вимовив слова, сповнені великого змісту: «О царю, ти мудрий і стриманий, істина — твоя спільниця, і твої почуття завжди підвладні тобі. Такі люди не губляться в будь-якому нещасті. Навіть боги, великі духом, і ті не раз терпіли негоди, ховаючись під чужою личиною щоб здолати ворогів.

Щоб зломити міць ворогів, Індра таємно оселився в ашрамі Гіріпрастха в країні нішадхів і досяг своєї мети.[4] Вішну, перш ніж вселитися в лоно Адіті, довго прожив з головою коня, щоб покарати дайтьів. Ти чув про те, як він під виглядом брахмана, перетворившись на карлика, своїми кроками позбавив Балу царства. Ти чув і про те, мій сину, що створив у світах мудрець-брахман на ім'я Аурва, після того як пробув невиявленим у материнській утробі. Чув ти, о знавцю дхарми, і про те, що зробив Харі, таємно проникнувши у ваджру Шакри, щоб покарати Врітру.[5] Ти чув про те, який подвиг зробив, в ім'я премудрих, Пожиратель жертви, після того як зник під водою.[6] А Вівасван, не знаючий собі рівних за силою, о сину мій, таємно з'являючись усюди на землі, спопелив усіх своїх недругів. Той же Вішну, грізний у своїх діяннях, оселившись у будинку Дашаратхи, убив у сутичці Дашагриву. Так великі духом чоловіки, міняючи, де потрібно, свою подобу, перемагали ворогів у битвах. І ти теж здобудеш перемогу!».

Такими словами Дхаумья намагався утішити Юдхіштхіру, звертаючись до мудрости шастр і власних знань, але Пандава, знавець дхарми, не рухався з місця. Тоді заговорив могутній, міцнорукий Бгімасена, найсильніший серед сильних, намагаючись підбадьорити царя своїм словом: «Володар лука Гандіва глибоко відданий тобі, о великий царю! Розум його належить дхармі, й він не зробив жодного необачного вчинку. А Сахадеву і Накулу мені доводиться постійно стримувати: ці згубники ворогів, суворі у своїх діяннях, готові розтерзати наших недругів. І ми не відступимося від того, на що ти нас спонукаєш! Тільки скажи, і ми швидко розправимося з ворогами». Ось що сказав Бгімасена. Брахмани дарували пандавам своє найвище благословення і, попрощавшись із бгаратами, відправилися в свої краї. Всі найгідніші серед яті, мудреці, знавці Вед, благословили пандавів, як слід, за звичаєм, і пішли з надією знову побачитися з ними. А пандави, о бгарато, п'ять мудреців-героїв, піднялися і разом із Крішною та Дхаумьєю відправилися в дорогу. Тигри серед чоловіків, вони відійшли на крошу від того місця й вирішили завтра ж почати життя під чужою личиною. Всі вони були знавці різних шастр, вправні в заклинаннях, знали, коли час миру та — війни. І почали вони радитися.

Так вістить розділ двісті дев'яносто дев'ятий в Араньякапарві великої Магабгарати.

КІНЕЦЬ ОПОВІДІ ПРО ДОЩЕЧКИ ДЛЯ ДОБУВАННЯ ВОГНЮ

КОМЕНТАРІ ОПОВІДІ ПРО ДОЩЕЧКИ ДЛЯ ДОБУВАННЯ ВОГНЮ

[1] *Дощечки для добування вогню — araṇi (двоїна), два пласких шматки дерева, один із яких мав отвір, а інший — виступаючий сучок. Вогонь добувався тертям верхньої дощечки (з дерева ашваттха або піппал, - чоловічий елемент) об нижню (із шами, - жіночий елемент). Процес добування вогню вподібнювався сакральному статевому акту.* *(вгору)*

[2] *ти свято дорожиш п'ятьма шанованими — Нілакантха, за ведійськими традиціями, пояснює, що п'ятьма шанованими чеснотами володіє: 1) той хто має душевний спокій (šānta), 2) той хто упокорив свої почуття (dānta), 3) той хто відрікся від мирських благ (uparata), 4) наділений терпінням (titikşu) і 5) той хто віддався самозаглибленому спогляданню (samāhita). Не виключено, втім, що маються на увазі раніше згадувані в одній з відповідей Юдхіштхіри «п'ятеро», яким варто приносити дарунки: боги, гості, слуги, предки й Атман.* *(вгору)*

[3] *шість лих… — згідно Нілакантсі, шість лих, що переслідують людину, представлені трьома наступними парами: 1) голод і спрага (ašanāyāpipāse), 2) страждання і омана (šokamohau), 3) старість і смерть (jarāmṛtyu). Перебороти ці шість лих можна лише придушенням шести внутрішніх ворогів людини: 1) бажання (kāma), 2) злість (krodha), 3) жадібність (lobha), 4) зарозумілість (māna), 5) потьмарення розуму (mada) і 6) гординя (harşa).* *(вгору)*

[4] *Індра…досяг своєї мети — цей міфологічний сюжет за іншими джерелами невідомий.* *(вгору)*

[5] *… щоб покарати Врітру — згідно деяких епіко-пуранічних варіантів основного для індо-арійської міфології міфу про боротьбу Індри з Врітрою, Вішну (Харі) вселився в зброю Індри — ваджру, що і забезпечило богам перемогу.* *(вгору)*

[6] *… Пожиратель жертви, після того як зник під водою — на прохання богів («премудрих»), що бажали повернути Індру на небесний трон і скинути узурпатора Нахушу, Агні пірнув у воду і розшукав Індру, який ховався там після вбивства Врітри.* *(вгору)*

КІНЕЦЬ КНИГИ ТРЕТЬОЇ